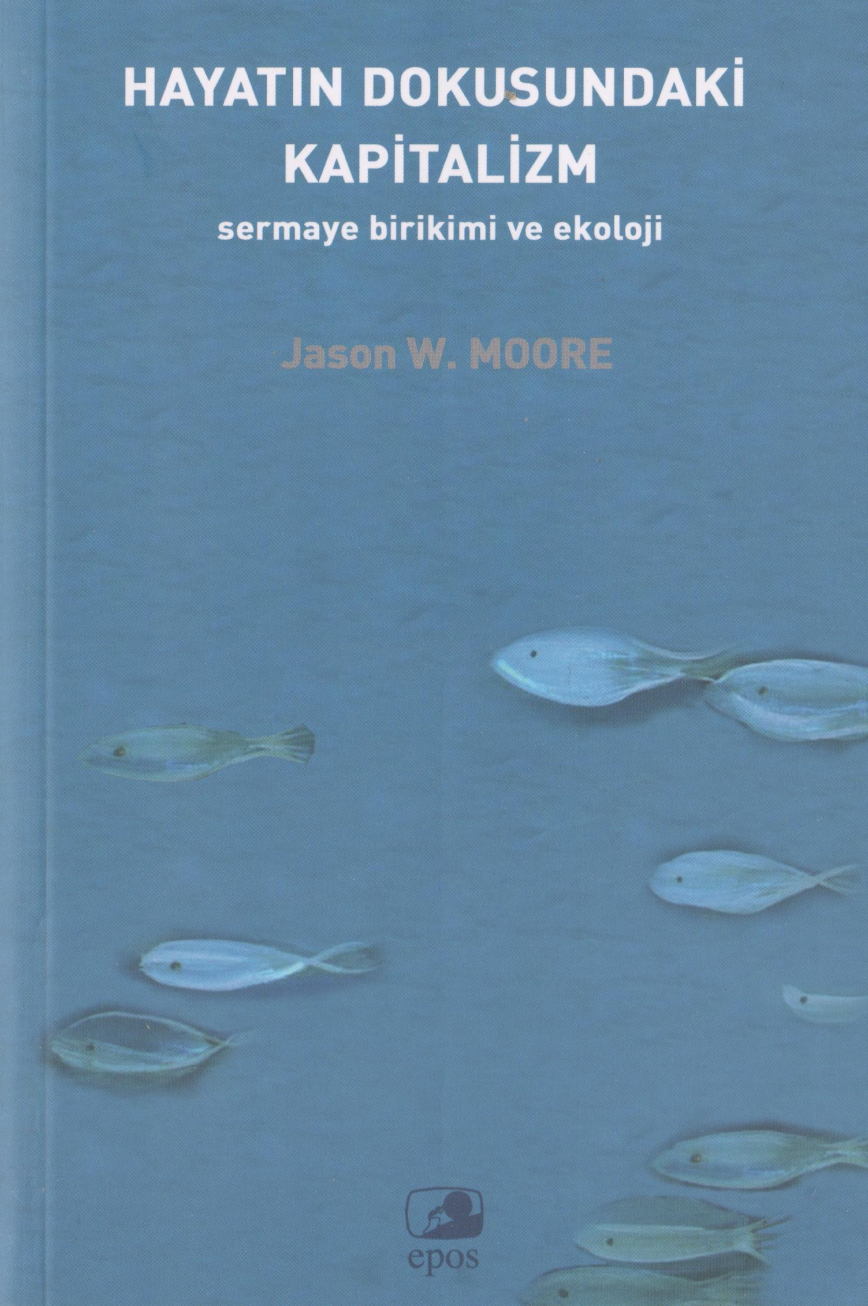
HAYATIN DOKUSUNDAKİ KAPİTALİZM

sermaye birikimi ve ekoloji

Jason W. MOORE



epos

EPOS YAYINLARI – 109
İnceleme – 39

Jason W. Moore
HAYATIN DOKUSUNDAKİ KAPİTALİZM
Sermaye Birikimi ve Ekoloji

İngilizceden Çeviren:
Alaz Munzur

Yayına Hazırlayan:
M. Serdar Kayaoğlu

Kitabın Orijinal Adı:
Capitalism in the Web of Life:
Ecology and the Accumulation of Capital

© Jason W. Moore, 2015
© Verso, 2015
© Epos Yayınları, 2015

Düzelti:
Fikriye Demirci

Kapak Tasarımı: epos
uygulama: Karizma

Kapak Deseni: epos

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
epos, Volkan Öztürk

Baskı ve Cilt:
Sözkesen Matbaası (0.312) 395 21 10
İvedik OSB 1518. Sk. Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40
Yenimahalle, Ankara

Birinci Basım: Ankara, Aralık 2017

ISBN: 978-605-4822-27-0
Sertifika no: 16468

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe-Ankara
Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21
eposkitap@eposyayinlari.com.tr
www.eposyayinlari.com
www.eposyayinlari.com.tr

Jason W. Moore

HAYATIN DOKUSUNDAKİ KAPİTALİZM

Sermaye Birikimi ve Ekoloji

İngilizceden Çeviren:
Alaz Munzur

epos

Bu kitaba ilham veren
Malcolm'a,

Ve onun kuşağına,
Kendilerini dünyayla bir bütün olarak görmeleri
ve dünyayı bu doğrultuda değiştirmeleri için gereken
ilhamı bulmaları dileğiyle.

Ve hepsini olanaklı kılan Diana'ya.

İçindekiler

Teşekkür 7
GİRİŞ: Çifte İçsellik 11

KISIM I – İKİCİLİKTEN DİYALEKTİĞE: DÜNYA EKOLOJİSİ OLARAK KAPİTALİZM

1. *Nesneden Oikosa*: Kapitalist Dünya Ekolojisinde Çevre İnşası 57
2. *Hayatın Dokusundaki Değer* 80
3. *Biricik Metabolizmaya Doğru:* Kapitalist Dünya-Ekolojisinde İkicilikten Diyalektiğe 113

KISIM II – SONSUZ BİRİKİM, TARİHSEL DOĞA

4. *Ekolojik Fazlanın Azalma Eğilimi* 133
5. *Doğanın Sermayeleştirilmesi veya Tarihsel Doğanın Sınırları* 160
6. *Dünya-Ekolojik Devrimleri:* Devrimden Rejimlere 201

KISIM III – TARİHSEL DOĞA ve SERMAYENİN KÖKENLERİ

7. *Antroposen veya Kapitalosen:* Doğa ve Ekolojik Krizimizin Kökenleri Üzerine 239
8. *Soyut Toplumsal Doğa ve Sermayenin Sınırları* 272

KISIM IV – UCUZ DOĞA'NIN YÜKSELİŞİ ve FERAGÂTİ

9. *Ucuz Emek?* Zaman, Sermaye ve İnsan Doğasının Yeniden Üretimi 311
10. *Uzun ve Yeşil Devrim:* Uzun Yirminci Yüzyıl, Ucuz Gıda Zamanı ve Hayat 339

SONUÇ: UCUZ DOĞA'NIN SONU MU? 408

TEŞEKKÜR

Bu kitap bir davettir. İnsanlığın doğada işgâl ettiği yeri, bu yerin tarihe bakışımızı nasıl etkilediğini, hali hazırdaki krizin analizini ve *tüm* hayatın özgürleştirilmesini tartışmaya başlamak için sunulan bir davettir.

Belki hepsinden öte, *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm* süregelen, geniş çaplı, evrensel bir diyaloğun ürünü. Bazıları diğerlerine göre daha belirgin olsa da bu kitapta birçok kişinin parmak izi var. Örneğin Kuzey Amerika, Avrupa ve Çin'deki üniversitelerden gelen konuşma davetleri sayesinde tanıştığım meslektaşlarımın gözlemleri ve düşünceleri kendine kitapta yer açtı. Dinleyiciler fikirlerimiz çatıştığında dahi sorularıyla ve eleştirileriyle farklı açılarda düşünmemi sağlayıp kitabın daha anlaşılır olması yönünde minnettarlık duyduğum katkılar sundular. Fikirlerimi üzerine inşa ettiğim çevre ve ekonomi tarihi, dünya tarihi ve dünya sistemleri analizi, politik ekoloji ve kritik beşerî coğrafya, Marksist feminizm, küresel politik ekonomi, tarım ve kalkınma çalışmaları ve daha birçok entelektüel alanı da anmalıyım. Büyük saygı ve hayranlık duyduğum yarım yüzyıllık radikal bilimsel çalışmalar dolayısıyla, bu alanların (ve sadece bunlar değil) insanlığın doğanın bir parçası [humanity-*in*-nature] olduğu anlayışını içeren diyalektik sonuçlarını arayıp bulmaya ve sentezlemeye çalıştım.

Hayatın Dokusundaki Kapitalizm, kapitalizm ve çevre tarihi bağlamında yürüttüğüm yirmi yıllık bir düşünce ve çalışma sürecinin yansımasıdır. Uzun, üretken, heyecan verici

ama oldukça engebeli bir sürecin... Bu kitaptaki düşünceler Kuzey Amerika'nın iki yakasında ve Atlantik'in her iki kıyısında yer alan toplam sekiz üniversitede olgunlaştırıldı. Diana C. Gildea, eşim, en iyi dostum ve suç ortağım bütün bu süreçte yanımdaydı. O, dünya ekolojisinin ve özellikle de bu kitabın çalışılmaya değer olduğunu düşünmeseydi ve projenin tamamlanması için gereken entelektüel yaratıcılık ve çaba için ısrarcı olmasaydı ne bu sözcükleri ne de bundan sonrakileri okuyor olurdunuz.

Tarihsel kapitalizmi ve doğanın tarihini birleştirebilecek bir teori arayışına yönelik bu yolculuk, ilk olarak yirmi yıl önce John Bellamy Foster ile sohbetlerimizde başladı. Bu kitaptaki ifadelerin bir bölümü John'un bugün öne sürdüğü savlarla çatışsa da ona bir öğretmen ve bir meslektaş olarak borcum sonsuz. Edumund (Terry) Burke III ve Giovanni Arrighi'den dünya tarihi çalışmanın sıradışı bir zanaat olduğunu öğrendim. Terry beni tarihi teoriyle ikame etmekten kurtardı; Giovanni dünya tarihinin yaşadığımız krizin analizi için ne kadar vazgeçilmez olduğunu görmemi sağladı. Dostları tarafından sevgiyle DW olarak anılan Richard Walker beni en sonunda coğrafyanın önemine ikna etti (Bu arada coğrafya *gerçekten* önemliymiş). Aynı şekilde "sonsuz birikim" öylece ortaya atılacak bir kavram değilmiş, sermaye birikiminin altında yatan *teori*, kapitalizmin tarihini irdelerken düşüncenin merkezinde yer almalıymış. Ayrıca DW'nin ender rastlanan bir kombinasyonla bir araya gelmiş titiz bilim adamlığı, doğal nezaketi ve akademik öngörüsü bu kitabın düşünsel berraklığına ve yazım sürecine büyük katkıda bulundu. Henry Bernstein kitabın Verso'dan yayımlanması için beni teşvik etti, sürekli desteği ve eleştirileriyle de kitapta öne sürdüğüm savların netleştirilmesine yardımcı oldu.

Çok sayıda meslektaşım kitabın hazırlanma sürecine yorumlarıyla katkıda bulundular. Özellikle beni sürekli yüreklendirip ilham kaynağım olan Sharae Deckard'a, Michael Niblett'e, Stephen Shapiro'ya ve onların yazınsal çalışmaların Warwick diasporasının üyeleri olan meslektaşlarına bir

şükran borçluyum. İsmini andıklarım dışında taslak metinlere katkıları dolayısıyla Benjamin D. Brewer, Holly Jean Buck, Jay Bolthouse, Alvin Camba, Christopher Cox, MacKenzie K.L. Moore, Phil McMichael, Mindi Schneider ve Christian Parenti'ye de teşekkürlerimi sunuyorum.

Her konuda aynı fikirlere sahip olmasak da dünya ekolojisi üzerine tartışmaların bir parçası olan Elmar Altvater, Farshad Araghi, Marco Armiero, Árni Daníel Júlíusson, Stefania Barca, Jun Borras, Neil Brenner, Sandy Brown, Bram Büscher, Liam Campling, Jennifer Casolo, Eric Clark, Carol Crumley, Barbara Epstein, Samuel Day Fassbinder, Paul Gellert, Kyle Gibson, Pernille Gooch, Alf Hornborg, Erik Jönsson, Shiloh Krupar, Ashok Kumbamu, Rebecca Lave, Richard E. Lee, Larry Lohmann, Birgit Mahnkopf, Andreas Malm, Jessica C. Marx, Daniel Münster, Carl Nordlund, Denis O'Hearn, Kerstin Oloff, Beverly J. Silver, Eric Vanhaute, Michael Watts, Tony Weis, Anna Zalik, (özellikle belirtmek istediğim) Harriet Friedmann, Immanuel Wallerstein, ve Dale Tomich gibi bilim insanlarına da teşekkür borçluyum. İkisi de harikulâde bilim insanları olan ve kitap uzunluğunda makalelerimi çevirip anlaşılması güç ifadeleri sadeleştirmem için yol gösteren Xiurong Zhao ve Gennaro Avallone de özel birer teşekkürü hakediyorlar. Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki doktora öğrencilerim olan Kushariyaningsih (Wiwit) Boediono, Alvin Camba, Joshua Eichen, Benjamin Marley, Cory Martin, Roberto J. Ortiz, Andy Pragacz, Shehryar Qazi ve Manuel Francisco Varo'yu da anmalıyım. Son olarak Binghamton Üniversitesi'ne ve William G. Martin'in başkanlığında bu kitabın tamamlanması için bana olabilecek en uygun koşulları sağlayan Sosyoloji Bölümü'ne teşekkürlerimi sunuyorum (Teşekkürler Bill!).

Editörüm Sebastian Budgen en başından beri tüm gecikmelere katlanıp beni desteklediği için özel bir teşekkürü hakediyor.

Son olarak Mike ve Mary Anne Hofmann'a beni düşüncelere önem verilen bir ortamda yetiştirdikleri için; Marge Tho-

mas'a dostluğu ve bilgeliğiyle bu kitabın tamamlanmasına destek olduğu için; ayrıca bu kitabın tamamlandığını görememiş olsa da biraz felsefenin dik başlı politik ekonomi ile harmanlandığı bir eseri görmekten çok mutlu olacağını düşündüğüm babam John W. Moore'a büyük teşekkür borçluyum.

Hayatın Dokusundaki Kapitalizm en başından beri, hatta 2010'da aramıza katılmasından da önce, oğlum Malcolm'un kitabı oldu. Bu kitapta formüle edilen düşüncelerin ne kadarının geçen zamana direneceğini bilemiyorum. Ancak eminim ki bu kitap yalnızca insanlık için değil, tüm canlılar için yaşanabilir bir dünyayı yeniden inşa etmek istiyorsak kurmamız gereken diyaloglar ve oluşturmamız gereken düşünce tarzı için bir katkı. O nedenle bu kitabı, hayatın dokusunu iletişim ve yaratıcılığın oluşturduğu bir mozaik olarak gören Malcolm'a, onun nesline ve dünyanın dört bir tarafındaki her yaştan gence armağan ediyorum. İnsanlığın olağanüstü yaratıcılık ve dayanışma kapasitesi ve yerkürenin geri kalanı, ancak yeni bir tasavvur ve yeni bir nesille tekrardan hayat bulacak gibi görünüyor.

Vestal, New York
Aralık, 2014

GİRİŞ

Çifte İçsellik: Doğanın Özüymüşçesine Tarih

Materyalizmde görmemiz gereken, iki farklı dünyayı, eşit önemde ve aynı gerçeklikte varsayan ikiciliği aşma ve aslen Tek olanın parçalanmasını boşa çıkarma çabasıdır. (Hegel, 1971)

Yirmi birinci yüzyıl insanî umutlar açısından pek iç açıcı görünmüyor. Buradan başlayarak insanlığın geleceği iki soyutlama düzeyi aracılığıyla incelenebilir. Birincisi doğadaki–insanlık [*humanity-in-nature*]. Geçen on yılda, insanın doğanın geri kalanıyla ilişkisi, "ani küresel çevre değişikliğinin yadsınamayacağı"[1] bir noktaya ulaştı. İkincisiyse doğadaki–kapitalizm [*capitalism-in-nature*]. Neoliberal kapitalizmin genişleyen krizi –ki şu an 2008'deki kriz ile öngörülemeyen ancak kaçınılmaz olan nihai krizin arasındaki dönemdeyiz– alışkın olduğumuz kalıbın çok uzağında bir şeylerle karşılaşacağımızı gösteriyor. Bu kalıp, büyük sistemik krizlerden sonra ortaya çıkan yeni teknolojiler ile iktidar ve üretim örgütlerinin doğayı farklı ve güçlü biçimlerde kullanarak eski krizlere son vermesiydi. Bunun en yakın örneği 1970'lerden sonraki neoliberal devrim sırasında yaşandı. Ancak bugün doğanın –insan doğası dâhil– karşılıksız hediyelerini vermeye devam etmesini sağlamak gittikçe güçleşiyor. Bu da yalnızca kapitalizmin bir evresinden ötekine geçmekte olmadığımızı;

[1] J.Rockström ve d. (2009). *Planetary Boundaries*, Ecology and Society, c.14, no. 2.

stratejilerin çöktüğü, geçen beş yüz yılda sermaye birikimini sağlayan ilişkilerin yok olduğu yeni bir dönemin başında olduğumuzu gösteriyor. *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm*, kapitalizm dediğimiz ilişkiler ağının doğa yoluyla, doğanınsa daha dar bir alan olan kapitalizm yoluyla nasıl işlediğini inceliyor. Ben bu iki yönlü harekete –kapitalizmin doğa üzerinden doğanın da kapitalizm üzerinden olan hareketine– "çifte içsellik" diyorum.

"Doğa" ve "Toplum"un ayrı nüfuz alanları olduğu iddiasındaki değişim ve istikrarsızlık selinin 2008'den itibaren göz ardı edilmesi imkânsız hale geldi. Bu kriz dilinin (enerji, finans, istihdam, kemer sıkma, iklim, gıda, vb.) yaygınlaşması ise içinden geçtiğimiz tarihsel momente dair daha büyük belirsizlik yaratan ve –çoğu kez fark edilmeyen– kavramsal dil sorunlarının yerleşmesine neden oluyor. Eleştirel düşünürlere göre, dünyanın dört bir tarafında üst üste yaşanan olaylar birçoğumuzu boğuyor, ancak yeni bir sentez *–henüz–* ortaya çıkmış değil, üstelik sentez yerine geniş bir konsensüs biçimleniyor. Yirmi birinci yüzyılın getirdiği kargaşa ise "çakışan krizlerden"[2] gelişiyor. Bu çakışmanın en göze çarpan göstergesi, gıda, enerji ve finansın "üçlü krizi"dir.[3] Daha farklı ya da uzun bir kriz kategorileri listesi –kuşkusuz iklimin de dâhil olduğu!– birçoğunca tercih edilse de çevresel unsurların, koşulların ve ilişkilerin kendine eleştirel politik ekonomi çerçevesinde daha önce olmadığı kadar yer bulduğu bir dönemdeyiz. Bu da politik ekolojiyle politik ekonominin nâdiren örtüştüğü 1970'lerdeki kriz söylemi düşünüldüğünde bir ilerleme sayılabilir. Çakışan krizler bahsi "Yeşil Aritmetik"in en üst aşamasıdır: Politik ekonomi artı Doğa anlayışı eşittir çakışan krizler.

Ya da gerçekten böyle mi? Bana göre yeşil aritmetiğin işe yarıyor görünmesinin sebebi, Toplum ve Doğa'yı ayrı fakat

[2] S.George (2010). *Converging Crises*, Globalizationsc. 7, no.1–2, s.17–22; J . B. Foster (2013). *Marx and the Rift in the Universal Metabolism of Nature*, Monthly Reviewc.65, no.7, s.1–19.

[3] P. McMichael (2012). *The Land Grab and Corporate Food Regime Restructuring*, Journal of Peasant Studies, c.39, no.3–4, s.681–701.

toplanabilir kavramlar olarak varsaymamızdır. Peki, bu varsayım daha derin bir incelemeyle de ayakta durabilir mi? *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm*'de alternatif bir yol öneriyorum. Ben, Toplum ve Doğa'nın hem entelektüel hem de politik açıdan sorunun parçaları olduğunu; Doğa/Toplum çiftinin modern toplumdaki muazzam şiddetin, eşitsizliğin ve zulmün bir parçasını oluşturduğunu ve dışsal Doğa düşüncesinin de sermaye birikiminin temel koşulu olduğunu düşünüyorum. Siyasal tahayyül kapitalizmin gerçek örgütlülüğünün o ya da bu biçiminin tutsağı olduğu müddetçe eşitlikçilik ve sürdürülebilirlik biçimleri kapitalizmin ötesine geçemeyecektir. Benzer şekilde, kapitalizmin sınırlarını belirleme çabaları da –ki bu sınırların belirlenmesi sistem karşıtı stratejiler için büyük önem taşıyor– gerçekliği kapitalist gelişmeye içkin olan ikiciliklere hapsetmesi nedeniyle daha fazla ilerleyemez.

Yeşil Aritmetik ve bizatihi çakışan krizler dili, doğa ve kapitalizmi yanlış tanımaktan fazlasını yapıyor. Tabiî bu durumda da hâlihazırdaki dönüm noktasının işleyişini kavrayamıyor. "*Malum* ekonomi" ve "*malum* çevre" birbirinden bağımsız kavramlar değildir. Kapitalizm bir ekonomik sistem değildir; kapitalizm bir toplumsal sistem değildir; kapitalizm *doğayı düzenlemenin bir yolu*dur. Bu ifadenin yol göstericiliğini yaptığı bir ayrımla başlayabiliriz: "doğayı düzenlemenin bir yolu". Kapitalizmin hükmedici kibrinin kaynağı, Doğa'ya istediğini yapabileceği, Doğa'yı dışsal ve kodlanabilir, ölçülebilir, ekonomik büyümeye, toplumsal gelişmeye hizmet edebilir veya mevcut olandan daha üstün bir başka malın hizmetine sokulabileceği düşüncesidir. Bu, *bir proje olarak* kapitalizmin ta kendisidir. Gerçeklikse –yani *tarihsel süreç*– bambaşkadır. Sermaye, sistem ve bilimin birbirine benzeyen projeleri, dışsal, kontrol edilebilir, azaltılabilir ve büyük harfle başlayan bir Doğa yaratmakla meşgulken, hayatın dokusu, kapitalizme içkin süreçlerin biyolojik ve jeolojik koşullarını değiştirmektedir. Hayatın dokusu: Aslında doğanın ta kendisidir, bilinçli bir tercihle küçük harfle yazdığım doğadır. Bu doğa biziz, o içimizde ve çevremizde. Bu akışların akışı olan

doğadır. Özetle, insanlar doğayı oluşturur ve doğa da insanları ve insanların bir aradalığını.

Kendileri de doğanın güçleri arasında yer alan uygarlıkların hayatın eş-üretimi sürecindeki yer alışlarını tanımlayan bir kavram henüz üretilmedi. İnsanlığın doğadaki konumuyla ilgili algılarımızı yenilikçi fikirleriyle dönüştürmeye çalışan Yeşil düşünürler dahi eskimiş bir söylemi, –büyük harfle– Toplum'u, kullanmaya devam ediyorlar.[4] Benimki eleştiridense bir gözlem olarak algılanmalı, ne de olsa hepimiz kendi çağımıza özgü ürünleriz ve şu an yirmi sene öncesine göre bambaşka bir çağdayız. Artık genç bilim insanları ve düşünürlerin öncülüğünü yaptığı yeni bir paradigma mümkün. Ben bu yeni paradigmayı "*dünya-ekolojisi*" olarak adlandırıyorum. Bu kitap da kavramsal yön vericilik amacından ziyade yeni paradigmaya bir katkı olarak düşünüldü. Eğer yirmi birinci yüzyılın getirdiği zorlukları göğüslemek istiyorsak dünya-ekolojisinin –ya da bu yeni paradigmayı her ne şekilde adlandırmayı tercih ediyorsak onun– hem düşünsel hem de politik platformlarda tartışılması yadsınamaz bir gereklilik olduğunu kabul etmeliyiz.

Dünya-ekolojisi bir eski bir de yeni savı öne sürüyor. Bir tarafta, kapitalizm, doğa, iktidar ve tarih konusunda iç içe geçmiş, zengin bir düşünce mozaiğinden ortaya çıkarak gözler önüne serilen yeni paradigma duruyor. Öte yandan dünya-ekolojisi, doğa tarihsel bir süreç olarak doğadaki-insanın kavranmasının yeni yönteminin doğanın bağlamsallığını ima ettiğini söylüyor. Bu açıdan bakıldığında Capra'nın dünya çapındaki krizlerin –borç, biyo çeşitlilik, yoksulluk ve iklim– bir algı krizinde birleştiği ısrarı doğrulanıyor.[5] Biz bu ısrarı daha da ileriye taşıyabiliriz. Modernitenin bilgi yapısı, hâkim iktidar ilişkileri, üretim/yeniden üretim ve servet ilişkileri ile

[4] D. Harvey (1993).*The Nature of Environment*, Socialist Register 1993, s.1–51; F. Capra (1982). *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*, Bantam; C. Merchant (1980). *The Death of Nature*, New-York: Harper&Row.

[5] F.Capra (1996). *The Web of Life*, NewYork: Anchor, s.4.

çevre-düzenleme kalıpları: Bunlar organik bir bütünü oluştururlar. İktidar, üretim ve algı bir sarmaşığın dalları gibi birbirine dolanmıştır; dengesiz ve sürekli değişen bir biçimde de olsa ayrılmaz bir bütünü ortaya çıkarırlar. Dünya ekolojisi bize post-Kartezyen bakış açımızı dünya tarihsel dönüşümünün potasında kullanmamız gerektiğini hatırlatıyor– Bununla anlatmak istediğim tarihe dışarıdan bakmak yerine onu insan tecrübelerinin coğrafî katmanlarının dört bir tarafında sarsıcı, yeni fikirler üreten ve iktidar merkezleri ortaya çıkaran bir temel olarak anlamamız gerekliliğidir. Görevimiz farklı kuvvetlerin birbiriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve hem nicelik hem de nitelik olarak nasıl değiştiklerini görebilmektir. Bu açıdan okurdan, kapitalizmi, iktidar arayışı, doğanın ortak üretimi ve sermaye birikimi kaynaşmasında diyalektik bir birlik oluşturan *dünya-ekolojisi* kavramı içinde düşünmesini istiyorum. Kapitalizme dünya ekolojisi açısından bakmak bizi, kapitalizmin gezegenin doğasını değiştirme kapasitesine sahip olan dizginsiz bir güç olduğu iddiasından uzaklaştırıp pek çok tür tarafından ortaklaşa üretildiğini, gezegenin jeo-biyolojik dönüşüm süreçlerine, ilişkilerine ve döngülerine uzandığını anlamamız için bir fırsat tanıyor.

Günümüzde yaşadığımız krizi işte bu nedenle çoklu bir krizdense tekil ama çok katmanlı olarak düşünmeliyiz. Kapitalizm *ve* doğanın krizi değil, doğada*ki*-modernitenin krizi içindeyiz, bu moderniteyse içinde bulunduğumuz kapitalist dünya ekolojisinin ta kendisidir. Bütüncül bakış açısı farklılıkları yok etmeye çalışmaktansa –yeşil holizmin bir tehlikesi de bu– soruları çoğaltmaya ve *oikosu* ortaya çıkarmaya yarıyor: *Oikosu* türler ve çevre arasındaki çok katmanlı, yaratıcı ve üretici ilişki olarak düşünebiliriz. *Oikos* aslında insanların –ve doğanın bütünü üzerinden– içinde var oldukları çevreyi üretme sürecidir. Yaşam üretme diyalektiği temeline dayanan *oikos* bize, doğadaki-insanlığın özgül konfigürasyonlarına dayanan kapitalizmin –geçmişteki ve günümüzdeki– tarihsel coğrafyaları nasıl oluşturduğunu araştırma yolları sunar. Bu bütüncül bakış açısı, günümüz krizleri hakkında "Ne" ve

"Neden" sorularının ötesine geçip, asıl krizin önümüzdeki on yıllarda *nasıl* gelişeceğini anlamamızı sağlayabilir.

Böyle derin bir kavrayışa ulaşabilmemiz, yeni bir dil, yeni bir yöntem ve *oikosu* merkeze yerleştiren yeni bir anlatı geliştirmemize bağlı. Kavramsal tartışmalara indirgenemeyecek kadar zorlu bir sorunun içinde olsak da dil sorununu çözmeden ilerleyemeyeceğimizi düşünüyorum. Altmışların radikallerinden bir alıntı yapmak gerekirse, öncelikle "sistemin adını koymalıyız". Adlandırma, görmenin ilk adımı haline gelebilirse, söylemsel eylemden daha fazlası haline gelmiş olur. Eski bilgi yapısının varlığını henüz hissettirdiği uygarlık krizi şartlarında yeni bir kavramsal dil geliştirmenin mutlaklığı ve kudreti Marx'ın dediği gibi bir "maddî güç" halini alabilir.[6] Bu mesele radikaller için epeydir iyiydi. Cinsiyetçi ve ırkçı tahakkümün kullandığı dil tamamen itibarsızlaştı ama Doğa/Toplum ikiciliğinin içerdiği zorbalık mevcut sınırı sanki hiç aşmamış gibi kavram ve sözcük dağarcığımızdaki yerini koruyor. Bununla kastettiğim kapitalizmin "yeryüzündeki savaşının"[7] yeşil eleştirisinden ziyade, Doğa-Toplum ikiciliğinin moderniteye has zorbalığın –"büyük harf" ile sermaye ve "küçük harf" ile sermaye– en büyük suç ortağı olduğudur. Geçtiğimiz kırk yılda, ırkçı, cinsiyetçi ve Avrupa-merkezci düşünce biçimlerini nasıl aştıysak, şimdi de hepsinin temelinde yatan, on altıncı yüzyıldan kapitalizmin alacakaranlığına değin uzanan, içinden kan ve kir akan bu Doğa/Toplum ikiciliğini aşmalıyız.

Eğer mevcut politik konjonktür yeni bir söz dağarcığına ihtiyaç duyuyorsa sorunlar çok derine uzanıyor demektir. Eski dil –Doğa/Toplum– artık süresini doldurdu. Gerçeklik, o çiftin gerçek değişimlerini izlememizi kolaylaştıran, gözler önüne seren, hızlı açınım kapasitesini boğmuştur. Böyle olsa bile, –hayatın dokusundaki insan ve insan-dışı doğalar arasın-

[6] K.Marx (1978). *Prefacetoa Contribution to the Critique of Political Economy*, Robert W.Tucker (Der.), The Marx-Engels Reader, NewYork: W.W. Norton, s.3–6.

[7] J.B.Foster, B.Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press.

daki indirgenemez diyalektik ilişkiyi kavrayacak– yeni bir dil henüz ortaya çıkmadı. Tabiî denenmediğini de iddia edemem: Sayborglar, asemblajlar, iletişim ağları, hibritler ve daha niceleri önerildi. Geleceğe geçişi *gösterdiler*. Ama dünya tarihinin ikici çerçevesine meydan okumakta yetersiz kaldılar. Yeryüzü, insanlık ve hayatın dokusu hakkında endişelenenler için o Kartezyen çiftin modern dünya tarihine ilişkin olan büyük kalıpları ve süreçleri, sıkı bir hapishanenin hücresinden ibarettir. Teorik eleştiriler bu hücreden kurtarmaya yeterli olmadı. Hapishaneden kurtulmak için ikici mantığa alternatifler üretmeliyiz. Bu alternatif arayışları da bizi yeni yöntemler, anlatı stratejileri ve kavramsal bir dili *tamamıyla aynı anda* inşa etmeye zorluyor.

Kartezyen anlatının açılışı şöyledir: Kapitalizm –ya da modernite veya endüstriyel uygarlık– Doğa'*dan ortaya çıkmıştır*, zenginliği Doğa'ya dayanır. Kapitalizm, *Doğa*'yı altüst etmiş, aşındırmış ve kirletmiştir. Tabiî şimdi veya çok yakında Doğa öcünü alacaktır. Felâket çok yakındır. Çöküş ufukta görünmüştür.

Geçmişimize dair hikâyeleri nasıl anlattığımız ve güncel sorunlara nasıl yaklaştığımız birbiriyle yakından ilintilidir. İnsanlık ve doğanın çoğu çevreci ve yeşil düşünür nezdinde ayrıştırılması [*separation*], insanın doğaya *tanıdığı* imtiyazın tarihi hakkındaki düşünme biçimlerini de teşvik etti. Böylece bu düşünüş biçimi, Yeşil Düşüncede, akademik çevrelerde ve geniş toplum kesimlerinde geniş kabul gören yıkım ve çöküş anlatısının da işini görür hale geldi.[8] Alternatif anlatı ne "insanlar" ne deve "doğa" ile değil, fakat doğadaki-insanlığın çoklu ortak-üretim konfigürasyonu olarak, yaşam ve toprak, su ve hava, organizmalar ve çevre *ilişkileri* ile başlatılmalıdır. Tarih dediğimiz olgu bu açıdan "çifte içsellikler"in tarihidir, doğadaki-insanlığın ve insanlıktaki-doğanın tarihi (ve evet, bir de insanlık öncesi yeryüzünün uzun tarihi). Bu çifte içsellikte insanın yaptığı her şey, insan-dışı doğa *ve* hayatın dokusuyla daima etle tırnak gibi kaynaşmış haldedir: Doğa insanları da içeren bir bütündür.

[8] J.Diamond (1997).*Guns, Germs, and Steel*, NewYork: W.W. Norton.

İleri sürdüğüm bu sav beylik laflardan ibarettir – ama aynı zamanda beylik laflarla ilgisi yoktur. *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm*, Yeşil Düşünce diye (ihtiyatsız fakat zorunlu bir genelleme) adlandırdığım çığır açıcı çalışmalar üzerine inşa edildi. Çevresel değişikliklerin dünü ve bugünüyle ilgilenen beşerî ve sosyal bilimlerin o zengin geleneğini tanımlamak amacıyla en geniş kapsamıyla Yeşil Düşünce kavramını kullanıyorum. Fiziksel bilimlerle, özellikle de gezegenimizdeki değişikliklerle ilgilenen bilim insanlarının çalışmalarını da bu kavrama dâhil edebiliriz.[9] Bu kitap, Yeşil Düşünce'nin tanımlayıcı üç özelliğine dikkat çekiyor: İnsanlığın tek bir aktöre indirgenmesi; piyasa, üretim, siyaset ve kültür ilişkilerinin sosyal ilişkilere indirgenmesi ve tersi ortaya koyulduğunda dahi Doğa'nın insandan bağımsız olarak kavramsallaştırılması.

Bugün, ilk Dünya Günü'nden* kırk yıl sonra, çevre üzerine çalışan bilim insanları ve çoğu çevreci, insanlığın doğanın bir parçası olduğunda hemfikir. Bu doğadaki-insanlık perspektifidir. Fakat bu farkındalıkla ne yapılacağı can sıkıcı bir sorundur. İnsanların doğal güçler olduğunu iddia etmekle, insan örgütlenmelerinin –ailelerin, imparatorlukların, şirketlerin, piyasaların ve diğerlerinin– doğal güçler olduğunu iddia etmek bambaşka fikirler. Yeşil Düşünce ilkini sahiplenirken diğerine direnir, çünkü insanlığın doğanın parçası olduğunu düşünmek insana kendini iyi hissettirirken insan örgütlenmelerinin doğanın parçası olduğunu düşünmek, akademi dünyası içindeki ve dışındaki birçok çevreciye yanlış gelir. Kızıl ve yeşil –ve aradaki bütün tonlardaki– düşünürler için fikir birliği edilmesi gereken nokta açıktır: Kapitalizm, kapitalizmden bağımsız işleyen doğanın kurallarına göre hareket ediyor (aynı şekilde tam tersi de geçerli, *vice-versa*). Sürdürülebilirlik ve iklimle

[9] W. Steffen, P.J. Crutzen ve J.R. McNeill (2007). *The Anthropocene:Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?*, Ambio, c.36, no.8, s.614–621.

* İlk Dünya Günü, ABD'de UNESCO girişimi ve sonrada ABD'li senatörlerin de desteğini alan bir sivil toplum hareketi olarak 22 Nisan 1970'de kutlandı.–*ç.n.*

ilgili kaygıları olan geniş toplum kesimleri arasındaysa türdeş bir konsensüs hâkim: İnsanlığın yeryüzünde bıraktığı ayak izi küçültülmeli.

Doğanın balçık ve topraktan oluşan –üzerine ayak izi bırakılabilen bir yer– edilgen bir imge olarak tanımlanması, gerçekten de hayatın dokusundaki canlılığın ele geçirilmesini yansıtan en iyi metafor mudur? Bence daha iyi bir tanımlama yapabiliriz. Bu kitapta, yerleşmiş Doğa/Toplum ikiciliğinin tek ya da en iyi yol olmadığını göstermeye çalışıyorum. En iyisi bile değil tabi. İnsanlığın doğanın bir parçası olduğunu söylemek, onun hayatın dokusundaki kendine *özgülüğünü– toplumsallığının*[10] özgün biçimlerini, kolektif hafıza kapasitelerini, simgesel üretimini ve çok daha fazlasını– vurguluyor. Doğadaki-insanlıktan doğada*ki*-kapitalizme ulaşmak pek de kolay yolculuk olmadı. Bu ikisi arasında bir bağ kurmak bizi insanlığın doğanın geri kalanıyla "iyi" ya da "kötü" etkileşimleri arasındaki farkları görmekten alıkoyar mı? Peki, içine saplandığımız küresel kriz bizi insana özgü olanla doğaya özgü olanı açıklamakta çaresiz bırakır mı?

Öyle olacağını düşünmüyorum ve ilerleyen sayfalarda nedenini açıklamaya çalışıyorum. Aynı şekilde, insanlığı doğal güçlerin bir parçası olarak düşünmenin, insan doğasıyla küresel iktidar ve küresel üretim arasında yeni bağlantıları görmemizi ve hayatın dokusunun modernitenin esasının hayatın dokusu tarafından oluşturulduğunu fark etmemizi sağlayacağını düşünüyorum. Enerji, iklim, gıda ve tarım, işgücü piyasaları, kentleşme, finansallaşma ve doğal kaynakların çıkarılması konularının birbiriyle iç içe geçtiği ve sürekli dönüşüm halinde olduğu bir dönemde, iktidar, sermaye ve enerji akışlarını, sermaye birikimi ilişkileri dokusu aracılığıyla yöneten içsel

[10] Toplumsallık ve topluluk arasındaki farkı vurgulamalıyım. "Bireylerin duyumsal yakınlıkları ile karşılanan topluluk bir soyutlamadır; onu anlamak için kişi, bireylerin bu yakınlıklarının ötesine geçebilmelidir. Toplumsallık ise her bireyde olan içkin bir özelliktir. Bu nedenle, bir topluluk "doğal" olarak addedilemezken toplumsallık haklı olarak insanın ikinci doğası olarak tanımlanır." (I. Mészáros (1970). *Marx's Theory of Alienation*, London: Merlin Press, s.175).

bağlantıları kavramak ve bu sayede de dokunun sınırlarına ışık tutmak bir zorunluluk halini aldı.

Peki, Doğa/Toplum ikiciliğini reddediyorsak yerine *ne* koymalıyız? Yeşil Düşünce tarafından ana hatlarıyla çizilen ama nâdiren (*nâdiren*!) uygulanan alternatif, Kartezyen tözün ilişkilerde imtiyazlı konumunu tersine çevirmek olarak özetlenebilir. Çağdaş dünyanın, ayrık ama birbiriyle etkileşen iki töz olan –Doğa ve Toplum– tarafından üretildiğini düşünmektense modernitenin tarihine *sonuna kadar ve tamamıyla* eş-üretim sürecinin bir sonucu olarak bakmalıyız. Bir töz olarak İnsanlık, tarihsel dönüşümü bir diğer töz olan Doğa ile birlikte- üretmez. Bilakis insan türünün özgüllüğü orda hazırda-duruyor olan [*already*] hayatın dokusu içinde oluşur. İnsanların yaptığı her şey, doğanın geri kalanının sürekli olarak bizi etkileyip geçtiği akışların akışındaki şeylerden ibarettir. Toplumsallığın biçimleri türümüzün özgüllüğünü yansıtan evrimleşmesindeki olağanüstü uyum yeteneğini [*plastic*] göstermektedir. Bu [*toplumsallaşma, –ed.*] süreçte "bilinç" dışarıdan değil içeriden kaynaklanmıştır. Kendinde bilinç "maddenin bir hali"dir.[11] İnsan örgütlenmesinin tarihi, insan ve insan-dışı doğa yığınları tarafından birlikte-üretilir. İnsanlar, tıpkı küçük barajlar inşa eden kunduzlar gibi imparatorluklar kurarlar. İki tür de "ekosistem mühendisleridir".[12] Ve ikisi de boşlukta var olmaz.

İnsan ve insan-dışı doğa "yığın"ı metaforu bizi yeterince ileri götürmüyor. Bu metafor dahi insan ve insan örgütlenmesinin hayatın dokusu içindeki yakınlığını ve geçirgenliğini ifade etmekte yetersiz kalıyor. İlişkilerin kavramsal olarak adlandırılmasına yarayan kavramsal söz yokluğunda –Doğa/Toplum düşüncesinin son noktasından ziyade–, çaresizce insan ve insan-dışı doğaların bağımsızlığını vurgulayan çifti yeniden ileri sürmeye yöneliyoruz. Tartışmayı yaşam üretme ilişkisi üzerinden geliştirecek yeni bir dil kurmalıyız. Sözü

[11] M.Tegmark (2014). *Consciousness as a State of Matter*, ar Xiv 1401.1219v2.

[12] J.Wright ve C. Jones (2006). *The Concept of Organismas Ecosystem Engineers Ten Years On*. BioScience, c.56, no.3, s.203–209.

edilen ilişkide türler çevreyi üretirken çevre de türleri üretir. İnorganik fenomenlere de açık ilişler: Levha tektoniği, yörüngesel salınım, göktaşları da çevreye etkileriyle yaşam "üretme" ilişkisine dâhil edilebilir. Öyleyse öncelikle, organik ve inorganik dünyanın sınırlarının sürekli değiştiği, oldukça geniş bir yaşam üretme kavramıyla başlayabiliriz.[13] Yaşam-üretme kavramı, temel öğeleri olmayan, çok katmanlı ve ilişkiler ağı içinde ağlar, "dünyalar içinde dünyalar"[14] oluşturan bir ilişkiler bütünü olarak düşünülebilir.

OİKOS: ÇEVRE İNŞASINA DOĞRU

Hayatın Dokusundaki Kapitalizm yaşam üretme ilişkisini *oikos* olarak adlandırarak başlıyor. Bu ilişki –ontolojik talep olduğu kadar metodolojik oryantasyon– üzerinden çoklu türler-çevre konfigürasyonun ortaya çıkışını, evrimini ve sonuçta bambaşka bir yapıya dönüşmesini gözlemleyebiliriz. Devamında ekoloji, doğa ve aynı kökten ifadelerin tümü *oikos*tan türer. Daha açık olmak gerekirse *oikos*, insanları, insan örgütlenmesinin evrimini, adaptasyonunu ve dönüşümünü içeren bir ilişkiler bütünüdür. İnsan örgütlenmesi *oikos*un hem ürünü hem de üreticisidir: Bizim için önemli olan noktaysa bu ilişkinin değişen konfigürasyonudur. Dolayısıyla bu kitapta kullanılan sermaye ve kapitalizmin ruhu da *oikosun* ürünleri ve üreticileri olarak anlaşılmalıdır. Demek ki *dünya ekolojisi* olarak kapitalizm, dünya ekolojisi değil, fakat doğa, sermaye ve iktidarın, diyalektik kaynaşmasının [*joined*] tarihsel kalıbıdır.[15]

[13] C.Birch ve J.B.Cobb (1981). *The Liberation of Life*, Cambridge: Cambridge University Press.

[14] R.E.Leyved (2008). *Worlds within Worlds: Evolution of the Vertebrate Gut Microbiota*, Nature Reviews Microbiology, c.6, no.10, s.776–788.

[15] Kapitalizmin dünya ekolojisi olarak formüle edilmesi on yıldan daha uzun bir geçmişe sahip (J.Moore, 2003). *Capitalism as World-Ecology*) ancak buradaki önerme dünya ekolojisi görüşünün oldukça yaygınlaşması sonrasında mümkünoldu. Bu kitaptaki katkılara, dünya ekolojisi yazınının parçası olan bilim insanlarının özenli çalışmaları, güçlü iç görüleri ve içten yüreklendirmeleri olanak sağladı, onlar olmasa bu kitaptaki içerik zenginliğine ulaşmam mümkün olamazdı (G.Avallone, 2013). *Trafinan*

İlk bölümde anlattığım gibi *oikos* kavramı Theophrastos'a kadar uzanıyor. Bu kitaptaki kullanımıysa İki 'Kültür'deki alimlerinin diyalektik metotla ilgili yol açıcı iç görülerini genişletmek oldu.[16] Türler-çevre konfigürasyonları mozaiğinin biçimi ve yeniden-biçimlendiği –insanlığın (dâhil olduğu veya) çevresinde dönüp durduğu– bu ilişkiyi adlandırmak kaçınılmaz bir yükümlülük. Süreci isimsiz bırakmak geldiğimiz yere geri dönmek, yani Toplum ve Doğa'yı insan ve insan-dışı doğa olarak adlandırmak anlamına gelirdi.

Oikos, yeşil düşüncenin temel sorularını altüst eden iki önemli soruyu en başta sormamızı sağlıyor. Yeşil Düşüncenin iki esas sorusu şöyle sıralanabilir: İnsanlık ile doğanın yolları nasıl ayrıldı? Ve insanlar nasıl olup da doğanın işleyişini sekteye uğratıp çevresel bozulmaya –hatta bir krize– yol açabildiler? Oysa *oikos*un bakış açısından çok daha farklı iki soruya ulaşıyoruz: İlk olarak, hayatın dokusu içinde insanlık doğanın geri kalanıyla nasıl *tek vücut* hale gelebilir? İkincisi, insanlık tarihi, zenginlik ve iktidar birikimi –diğer insanlarla da kapsayan–işine Doğayı yerleştiren insan sayesinde, *birlikte-üretilmiş* bir tarih midir?

---

ziarizza zionee processi ecologici, Sociologia Urbanae Rurale, no.101, s.85–99; S.Deckard (2015) *Mapping the World-Ecology*, Ecologies Technics&Civilizations; M.Niblett (2012). *World-Economy, World-Ecology, World Literature*, GreenLetters, c.16, no.1, s.15–30; C.R.Cox (2014). *Synthesizing the Vertical and the Horizontal: A World-Ecological Analysis of 'the' Industrial Revolution*, yüksek lisans tezi, Portland State University; A.G.Jakes (2015). *State of the Field: Agrarian Transformation, Colonial Rule, and the Politics of Material Wealth in Egypt, 1882–1914*, doktora tezi, New York University; B.Marley (2015). *The Coal Crisis in Appalachia: Agrarian Transformation, Commodity Frontiers and the Geographies of Capital*, Journal of Agrarian Change; Rober to José Ortiz (2014). *Latin American Agro-Industrialization, Petrodollar Recycling, and the Transformation of World Capitalism in the Long 1970s*, Critical Sociology; C.Parenti, *Environment Making State*, Antipode (erken okuma); Tony Weis (2013). *The Ecological Hoofprint:The Global Burden of Industrial Livestock*, London:Zed.

[16] B.Ollman (1971). *Alienation*, Cambridge: Cambridge University Press; R.Levins ve R. Lewontin (1985). *The Dialectical Biologist*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Birinci soru, bazı özgül beşerî örgütlenmelerin nasıl olup da hayatın dokusunda gerçekleşen içsel çeşitlilik temeline dayandığı –doğadaki insanlık, doğa ile nasıl *tek vücut* oluyor?– sorusu için bizi cesaretlendiriyor. Eleştirel düşünürler arasında, "toplumsal" ilişkilerin özgüllüğünü vurgulamanın en iyi yolunun Doğa/Toplum ikiciliğinin ve onun yarattığı ikici dilin olduğu konusunda yaygın bir kanı hâkimdir. Holizm bu özgüllüğü sadece diyalektik metottan koparıldığında gizlemeye başlıyor. Tabiî ikicilik, özgüllüğün ayırt edilmesinde ancak kör bir bıçak kadar kullanışlı olabilir. En temek farklılık biçimleri –sınıf, ırk, cinsiyet gibi pek de önemsenmeyen– biyofiziksel ve sembolik özellikleri her ölçekte birbirine karıştırarak insan ve insan-dışı doğa yığınları halinde ortaya çıkıyor. Sosyal ve ekolojik boyutlar genellemesine indirgenemeyecek olan sınıf, ırk ve cinsiyet ilişkileri *oikos* üzerinden gözler önüne seriliyor. Ulaşmak istediğim tartışmanın çerçevesini –farklılıkları alternatif bir yolla görmemizi sağlayan– *oikos* yoluyla çizmiş olsam da bu tartışmanın temelleri aslında uzun zamandır biliniyor. Modern sınıf ilişkileri, kapitalizmin erken dönemdeki ilkel sermaye birikimi döneminde arsız bir çevre inşa hareketi olarak ortaya çıktı. Modern cinsiyet ilişkileri ve beraberindeki sembolik kodlar art arda gelen bilimsel gelişmeler sırasında değil, aynı devirdeki kapitalist tarımsal dönüşümle –Atlantik'in iki yakasında– biçimlendi.[17] Modern ırkçılığın doğumuysa, trans-Atlantik köle ticareti ve devrin sermaye birikiminin itici gücü ve yeryüzünün gördüğü en büyük meta temelli dönüşüm olan şeker üretimi dönemine rastlar.[18]

Bazı okuyucular bu kitaptaki tezlerimi başka bir *büyük tarih* ya da *teori* önerisi olarak görmek isteyebilir. Baştan uyarmam gerekirse benim için büyük tarihler ya da büyük teoriler söz konusu değildir, yalnızca tarihsel-coğrafik kalıpları anlamamızı sağlayan tarih ya da teori vardır. Bu kalıplar küçük

[17] Merchant (1980). *The Death of Nature*.

[18] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*, doktora tezi, Department of Geography, University of California, Berkeley.

ya da büyük alanlarda, kısa ya da uzun *baskılarla* var olabilirler. Belirli tarihsel sistemlerde güç ve zenginlik, üretim ve üreme üretme kurallarını ve kalıplarını belirlemek isteyen bir yöntemle daha makul hale getirilebilir... Ve belirli tarihi nitelikler. Sınıf, ırk, cinsiyet ve elbette diğer kalıplar, özgül doğal tarihlerde ve özgül tarihsel sistemlerdeki üretimi ve yeniden-üretimi, zenginliğin ve iktidarın yeniden-üretim kalıpları ve kurallarını saptayan bir metot sayesinde anlaşılabilir. (Bu tür sistemler, elbette ki çok-katmanlı ve düzensizdir.) Eğer bu kurallar fazla yapısal bulunuyorsa farklı bir metafor tercih ederim: "beşerî varlığın mercan resifleri" olarak uygarlıklar (fakat sadece beşerî varlığın da değil).[19] Mercan resiflerinin fiziksel yapıları, çevreyi algılayışları ve üreme usulleri, nesiller arası yaşamın sürmesi ve trilyonlarca yaratığın her gün yeniden üremesiyle varlığını sürdürür.

Bu kitap odak noktası olarak kapitalist uygarlığı seçmiştir –, sermaye, iktidar ve doğanın birlikte-ürettiği dünya-ekolojisi. Eğer "bir bütün olarak" kapitalist dünya-ekolojisi kendisini oluşturan parçaların toplamından büyükse aynı zamanda küçüktür de, çünkü tek bir şey her şeyi aynı anda oluşturamaz. Sahip olduğum iç görü–yöntemsel ekseni *oikos*'tur–sermaye birikimi sorununu, dünyanın dönüşümünü yeni ve derinlemesine birbirine bağlanan yollarla anlama olanağını veren dünya-ekolojisi perspektifinden kaynaklanıyor

Oikos–tek başına olmasa da– sermaye birikimi teorisinin hayatın dokusunda konumlandırılmasını olanaklı kılıyor. *Oikos*u ikna edici bir kavram olarak kabul edişim, 1970'lerden beri coğrafî düşünce metinlerinin en sık alıntılanan iki örneğinin içerdiği ilişkisel süreçleri adlandırmama neden olmasından kaynaklanıyor. İlki, sermayenin yönünün kesintisiz biçimde "mekânın zaman tarafından yok edilmesine" dönük olduğunu ileri sürer.[20] Sermaye, sermaye akışını –devir zamanının– sürekli hızlandıran bir dünya yaratmayı amaçlar. Ser-

[19] I. Wallerstein (1974). *The Modern World-System I*, New York: Academic Press, s.3.

[20] K. Marx (1973). *Grundrisse*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s.424.

mayenin amacına ulaşmasına giden yolda, zamanın mekâna göre ayrıcalıklı konumuysa edilgen değil etkin bir tercihtir, döngüyü hızlandırmak için harcanan güç, mekânın eşzamanlı yeniden-yapılandırılmasına yol açar. İkincisiyse Lefebvre'nin sermayenin mekânı işgal etmekle kalmadığı aynı zamanda *ürettiği* yönündeki son derece güçlü gözlemidir.[21] Mekân tesadüfen ortaya çıkmaz, sermaye birikimi bizzat mekânın ürünü*dür*. Birikim krizleri, yalnızca gerçeklerden sonra mekansal yeniden-yapılandırma üretmekle kalmaz; Birikim krizleri, sadece olgudan sonraki mekânsal yeniden-yapılandırmayı üretmekle kalmaz; onlar parçaları olmanın ötesinde, *kendileri olarak*, yarattığı çelişkiler taşma noktasına gelmiş olan mekânsal konfigürasyonların da ürünleri ve üreticisidirler. Yaklaşık yarım yüzyıllık radikal coğrafî düşüncenin en dikkat çekici katkısı, tüm toplumsal ilişkilerin mekânsal ilişkiler olduğunu, toplumsal ilişkilerin içinde gelişmeye devam ediyor oldukları mekânı eş zamanlı olarak yeniden ürettiğini; mekânsal konfigürasyonların sürekli dönüşüm halinde olduğunu ama aynı zamanda belirli periyotlarda "sabit" kaldığını ileri sürer. Bir başka deyişle mekân yalnızca "orada öylece duran" basit bir şey değil, fakat toplumsal ilişkilerle ve "imal edilmiş çevrenin" [*builtenvironment*] özgül komplekslerindeki bileşik yapısına katılarak olumsallığa, ebediyen olmasa da imkân verir.[22]

Coğrafyacıların *mekân*dan bahsettiği gibi biz de *doğa*dan bahsedemez miyiz? Tüm toplumsal ilişkiler hayatın dokusu içindeki – mekânsal ilişkilerdir. Sosyo-mekânsal ilişkiler doğa üzerinden gelişir. Tüm türler çevrelerini "imal" ederler– ve bu açıdan hepsi ekosistem mühendisleridir. Bazı mühendislerse diğerlerinden daha kudretlidir. Özelikle insanlar çok

[21] H. Lefebvre (1991). *The Production of Space*, D. Nicholson-Smith (Çev.), Oxford: Blackwell.

[22] D. Harvey (1982). *The Limits to Capital*, Chicago: University of Chicago Press; M. Storper ve R.Walker (1989). *The Capitalist Imperative*, New York: Basil Blackwell; N.Smith (1984). *Uneven Development*, Oxford: Basil Blackwell; E.Soja (1989). *Postmodern Geographies*, London:Verso.

güçlüdür. Çünkü bu kudret basitçe düşünce ve dil kullanımdan ibaret değildir –elbette ki önemli etkenlerdir–, ama insansıların kendine özgü evriminin dışa dönüklük yetenekleri de [*favored*] bir sebep olarak dikkate alınmalıdır:Aynı şekilde küçük bir sindirim sistemine sahip olan insansıların ateşi dışsal bir mide olarak ve kullanılması; dar bir doğum kanalına karşılık yakın çevredeki insanların dışsal bir rahim gibi kullanılması; ve daha az kılla kaplı bir vücudun eksiklerinin kıyafetlerin ve barınakların dışsal bir post gibi kullanılarak giderilmesi örneklerinde görüldüğü gibi insansıların çevreleriyle ilişki kurmasına olanak sağlamasıdır. Bu liste benzer örneklerle rahatlıkla genişletilebilir. Ancak burada dikkat çekmek istediğim asıl nokta, evrimsel süreçlerin çevreyle birlikte geliştiğidir: yani insanlık türler ve çevre arasındaki ilişkinin ürünüdür. Açıkça tarih de bu ilişkinin bir parçasıdır. Kapitalizmin dinamizmi bu ilişkiyle baş etmekteki özgün ve absürt yaklaşımından ileri geliyor: onu önce sembolik olarak parçalarına ayırıyor, sonra harekete geçiyor (sonuçta "doğal" olan, kapitalizmin meşruiyetini sağlamak için bir eritme potasına dönüşüyor). Bu özgün ve absürt çevre-üretimi yaklaşımının etkilerini günümüzde biyositlerin yarattığı enkazda görebiliriz. Beş yüz yıl boyunca sermaye birikiminin önünde bir engel olmak yerine onu özgürleştiren, gerektiğinde yeniden yapılanmasına yardımcı olan işte bu yaklaşımdır. Sonuç ise beklenmedik sonuçları olan, döngüsel ve yığışmalı birikim krizleri. Aslında krizlerin sergilediği bu yığışmalı eğilim döngüselliğe yol açan sebeplerden biridir sadece, bunu görmek için doğal kaynakların tükenişine ve atmosferdeki sera gazı birikimine bakmak yeterlidir.

Okuyucuların çoğu gibi benim de büyük teorilere sabrım yok. Hiçbir teori bu kitapta ortaya çıkan sorulara yanıt veremez. Sadece ilişkisel bir yöntem yeterli. Amacım çevresel tarih yazıcılığının temellerini yeni bir sentez haline getiren bir yöntemi ayrıntılarıyla ortaya koymak. Bu sentez, çevre-üretiminin çevresel sonuçlar hikâyesinden çok daha fazla yer işgal etiğini dile getiriyor. Bu sentezdeki hikâye, iktidarın ve

üretim/yeniden-üretimin, gündelik ve ticari hayatta ve uygarlığımızda aldığı biçimlerin *orada hazır bulunan* çevre tarihinin ta kendisi olduğunu bizlere göstermek olacak. İktidar ve üretim –ve çok daha fazlası– "çevreseldir". Bu bakış açısı bizi modernite*nin* çevre tarihinden uzaklaştırıp, modernitenin tasarılarını ve süreçlerini çevre tarihi ve çevre-üretim süreci olarak düşünmemizi sağlayacak. Benim burada daha öncekilerden ayrıldığım nokta, tamamen kalıplara ve özgüllüğe tanıdığım ayrıcalıktır. *Tarihsel doğalar*[23] olarak adlandırdığım özgüllükler, dünya tarihsel kalıplardaki özgünlüklerden açığa çıkar – bahsi geçen konu (örneğin işgücü ya da finansallaşma gibi) doğadan uzak göründüğünde de, hatta bilhassa uzak göründüğünde, bu böyledir.

İkicilik, insanın farklılaştığı noktaların gelişimini *oikos*un dışında tuttuğundan "sosyal" ilişkileri kavrayışımızda büyük özgüllüklere izin *vermez*. Bahsi geçen noktalar, aslında *oikos*un ürünleri *ve* üreticileri olan sermaye birikimi, süregelen sınıf, cinsiyet, ırk ve ulus gibi kalıpları kapsar. Bu yaklaşım evrimin kendine özgü ve birbirine nüfuz etmiş yörüngelerinin bütünü olarak düşünebileceğimiz hayatın dokusundaki konumu mu anlamaya çalışır? Aynı zamanda da insan örgütlenmesinin döngüleri ve yönelimlerinin yinelenen kaos ve yeniden tesis edilen denge momentindeki nereye oturduğunu mu sorar? Doğadaki-insanlık/insanlıktaki-doğa ahenginin farklılaş (tır)malara atfettiği ayrıcalıkların sonuçlarını görmek beni ikici bakış açısından tamamen uzaklaştırdı. Kapitalist uygarlık, insanları doğadan ayrıştırmaktansa bireysel yaşamı, yoğun bağlantılarıyla birbirine sıkı sıkıya bağlı, geniş coğrafyaları kapsayan bir hayat dokusunun içine yerleştirdi. Yaşamlarımızı, kahvaltılarımızı, arabalarımızı, çalışma günlerimizi dünya-tarihsel etkinliğinin bir parçası haline getiren bu süreçlerin doğuşu *uzun* on altıncı yüzyıla (1451–1648) uzanıyor.

İnsanlığın doğanın geri kalanıyla birleştirilmesi, bizi beşeriyetin tarihinin dünya-ekolojik okuma çerçevesine alma-

[23] K. Marx ve F. Engels (1970), *The German Ideology*, New York: International Publishers, s.41.

ya biraz daha yaklaştırmıştır. Aslında insanların doğanın bir parçası olduğu ifadesi uzun zaman önce ortaya atılmış bir felsefî önermedir. Bu felsefî iddia ve tarihsel yöntem arasında bir köprü kurmak için *oikos*u öneriyorum. Köprü, beşerî ve sosyal bilimlerdeki çevresel düşüncenin temel dayanağını tersyüz ederek çalışıyor. *Oikos*, insanlığın ayrıştırmak yerine onun hem yakın hem de uzak geçmişte doğanın geri kalanıyla akışların akışı içinde birleştiğini varsayar. Bu bakış açısını farklı kılansa insanlığın değil, insanlığın uygarlıklar gibi farklı suretlerinin doğaya nasıl "yerleştiğini" sormasıdır.

Bu kitapta doğa üç temel biçimde ele alınıyor: beşerî örgütlenme; insan-dışı akışlar, ilişkiler ve tözler ile hayatın dokusu. Bu üç biçim birbirinden bağımsız değil bilakis birbirine nüfuz etmiştir, ve sınırları ve konfigürasyonları birbiri ardına gelen coğrafî-tarihsel çağlarda değişebilir. Bu son nokta önemlidir: doğa öylece orada durmaz. *Tarihseldir*. Doğaya bu şekilde bakmak bizi ikinci tersyüz edişe ulaştırıyor: Kapitalist modernitenin doğaya *ne yaptığını sormak* yerine, doğa kapitalizm *için* nasıl *işliyor* diye sormaya başlayabiliriz. İlk soru ayrıştırmaya işaret ederken ikincisi, doğadaki-kapitalizm/kapitalizmdeki-doğa olarak adlandırabileceğimiz bir birliğe işaret eder. Birlik, Doğa/Toplum ikiciliği tarafından perdelenen ilişkilerle uğraşmaya başlamamızı sağlayabilir. Örneğin, doğanın emeği/enerjisi [*work/energy*] değere nasıl dönüştürülüyor? Günümüzde kapitalizmin yüzleştiği temel problem budur. Bu mesele üzerinde düşünürken dikkatimizi (insanın ya da kapitalizmin) aşırılığından ve Doğanın az bulunurluğu düşüncesinden uzaklaştırıp doğadaki-kapitalizmin varlığını korumasına neden olan *uzun süreli* [longue druée] ilişkilere ve stratejilere yöneltebiliriz. Kapitalizm doğayı yok ederek (bu da her ne demekse) değil, *oikos*-biçimindeki-doğayı karşılıksız ya da çok düşük maliyetle çalışmaya mecbur bırakarak hayatta kaldı. Günümüzde doğayı bu *uğurda* daha çok çalıştırmak gittikçe zorlaşıyor. Doğanın bozulması sorununa bakış açımızı bu şekilde ters yüz etmek başlangıç noktamızı doğa *üzerinde* çalışmaktan doğa *ile* çalışmak şeklinde değiştirebilir

(ki böylece hayatın dokusunun doğa *ile* çalışmasına ulaşırız). Bu bizi, yirmi birinci yüzyılda sermaye birikiminin önündeki ana engel olan doğayı çalıştırmanın limitlerine –doğayı çalıştırmanın sınırı– dair bir takım yeni sorulara ulaştırıyor.

Doğadaki insanlık ve doğanın kapitalizm için çalışması kavramlarının tersyüz edilmesi mekanik değil, diyalektiktir– çifte içselliğin çıkış noktası da budur. Kapitalizmin, gezegendeki yaşama gerçek ve vahşi dönüşümleri dayattığı doğru, ancak tek taraflı bir modelle (*ile* çalışmaktansa *üzerinde* çalışan) kapitalizmin bugünkü çok katmanlı krizi hakkında daha derin ve *işe yarar* bir anlayışa ulaşamayız. Bu iki tersyüz ediş, kapitalizmin tekerrür eden ani canlanma dönemlerine zemin hazırlayan koşulları nasıl ürettiğini ve takip eden çelişkilerin nasıl çözüldüğünü araştırmak için bize yeni bir pencere açıyor. Kapitalizmin yarattığı bu dinamiklerin tarihsel kapitalizmin *uzun geçmişinde* yerli yerine oturtulmasıyla kapitalizmin döngüleri ve yaşamdaki toplumsal-ekolojik çelişkiler birikiminin geçen beş yüz yıldaki ilişkisini açıkça ortaya koyabiliriz.

Beşerî örgütlenmenin çifte içselliğini yol gösterici kabul ederek iki eşzamanlı hareketin anlatısını yeniden inşa etmeye başlayabiliriz: 1) Kapitalizmin gezegendeki yaşamı ve süreçleri içselleştirmesi ve bu yolla yeni hayatî faaliyetlerin kesintisizce sermayenin ve kapitalist güçlerin yörüngesine sokulması; 2) biyosferin kapitalizmi içselleştirmesi ve bu yolla insan tarafından başlatılan projelerin ve süreçlerin hayatın dokusunu etkilemesi ve şekillendirmesi. Çifte içsellik olarak çerçevelenen bu yol gösterici kavram, insan ve insan-dışı doğaların diyalektiğini Doğa/Toplum ayrışmasına bir alternatif gibi sunan daha yumuşak bir ikiciliğin de ötesine geçmemizi sağlıyor.

Bu kitaptaki odak noktam bir proje ve süreç olarak kapitalizmdir: diğer bir deyişle sermayenin mantığı ve kapitalizmin tarihi. Burada bahsi geçen kapitalizm, genelde görmeye alıştığımız gibi dar bir ekonomik ve sosyal ilişkiler bütününden ibaret değildir, bu kategoriler zaten problemin bir parçasıdır.

Kapitalizm daha ziyade, hayatın dokusundaki sermayenin, iktidarın ve üretim/yeniden-üretimin *dünya-ekolojisi* olarak anlaşılmalıdır. Odak noktamın *dünya-ekolojisi* yaklaşımının tamamını içerdiği de düşünülmesin: Kendi hayatı da olan bir yaklaşım. Sonuçta dünya-ekolojisi teorik bir çerçeve ve hayatın dokusunda birlikte-üretilen tarihsel dönüşümün araştırılması için bir yöntemdir. Kapitalizmi bütün olarak düşünmek bir bakış açısı olabilir –bir bütün olarak birikim sürecinin çelişkilerini ve belirleyici koşullarını–, fakat muhtemel stratejik nokta değildir. Fakat dünya-tarihsel bir yeniden inşa olmaksızın yapılan Doğa/Toplum ikiciliği eleştirisi yöntemsel ve *tarihsel* olması gerekirken hâlâ teorik olarak kalacaktır. Kapitalizmin uzun on altıncı yüzyıldan gelen tarihsel tutarlılığı –"çok büyük ama dayanıksız"dır–; insan ve insan-dışı doğalar tarafından hayatın dokusu içinde üretilmesi ve bir çeşit "değer yasası"yla, ya da Ucuz Doğa "yasası"yla uyum içinde olması tezimin esasını oluşturuyor. Bu kanunun merkezinde de biyosferin enerjisini ve emeğini durmak bilmeyen, kapsamı hızla genişleyen ve bıkıp usanmadan yenileştirmeci bir arayışla sermayeye dönüştürme süreci (devinimdeki-değer) yatıyor.

Emek/enerji [*work/energy*] kavramının bu savla yavaş yavaş görünür hale gelmesi İnsan ve insan-dışı iş birliğini kuşatmış olan Kartezyen sisi biraz dağıtmamızı sağlıyor.[24] Marx'ın büyük ölçekli endüstrilerin "kanın sermayeye dönüşmesi" için bir mekanizma olduğu gözlemi, bir söz dalaşından ibaret görülemez. Bu gözlemle amacı sermaye ilişkilerinin tüm doğa-

[24] Emek/enerji kavramı ve yazılış şekli Caffentzis'in çalışmalarına dayanıyor. Caffentzis, 1970'lerdeki *enerji* ve *emek* krizlerini tek bir çalışma alanına yerleştirmiştir. Caffentzis'in çalışmalarının amacı "sermayenin gezegenin her yerinde emek üzerindeki kontrolüyle... mal olarak enerjinin... sermayenin bir zamanlar emek süreçleri üzerindeki kontrolüne benzer bir kontrole tâbi kılınması" arasındaki ilişkiyi göstermektir (G. Caffentzis (2013). *In Letters of Blood and Fire*, Oakland: PM Press, s. 2–3) Bu nokta, doğru yöne işaret ediyor. Ben, burada emek/enerji kavramını kapitalizmin insan ve insan-dışı "emeği" temellük etmesi, bir diğer deyişle değere dönüştürmesi yerine kullanarak anlamını genişletiyorum.

ların emek/enerjisini zenginlik ve iktidarın tuhaf kristalleşmesine, yani değere dönüştürdüğünü vurgulamaktı (Bölüm 2).

Emek/enerji, kapitalizmi –insan ve insan-dışı doğaların– "iş yapma kapasitesini" zorunlu toplumsal emek-zamanı (soyut toplumsal emek) olarak da anlaşılan değere dönüştüren bir ilişkiler bütünü olarak düşünmemize yardımcı oluyor. Emek/enerji (ya da *potansiyel* emek/enerji) –tıpkı nakit yoluyla metalaştırılan işgücündeki gibi– sermayeleştirilebilir veya ona ekonomi-dışı yollarla temellük edilebilir, tıpkı bir nehrin, şelalenin, ormanın ya da toplumsal yeniden üretimin bazı biçimlerinin ve işleyişinin temellük edildiği gibi. Emek/enerji kavramını kullanırken White'ın açıklamasını takip ediyorum:

> "Enerji iş yapma kapasitesidir. Dolayısıyla iş, kuvvetin bir kütle üzerindeki etkisi ve kütlenin kuvvet doğrultusunda hareket ettiği uzaklığın çarpımından ibarettir. Büyük bir kayayı ittiğinizde enerji harcarsınız ve iş yaparsınız, her birinin büyüklüğü taşın kütlesine ve ne kadar uzağa ittiğinize bağlıdır. Suyun ağırlığı ve akışı nehirlerin toprak ve taşları sürükleme işini yapması için gereken enerjiyi sağlar, suyun hacmi ne kadar büyükse ve nehrin yatağı ne kadar eğimliyse potansiyel enerji de o kadar büyüktür."[25]

White'ın bu açıklamasının odağında bir nehrin (örneğin Columbia Nehri'nin) tarihsel coğrafyasındaki jeofiziksel emek/enerji var: oysa emek/enerji, fotosentezden avlanmaya ve üremeye kadar organik yaşamın birçok anında da kendine yer bulur. Burada dikkat çekmek istediğim soru hayatın dokusundaki emek/enerjinin iktidar ilişkilerine ve yaşamın, zenginliğin ve iktidarın üretim/yeniden-üretilmesine *nasıl* dahil olduğudur. Gıda –kapitalist döngüde tüm uygarlıklar için önemlidir– bunların en önemli bağlantı noktasını oluşturuyor (*bkz.*Bölüm On). Emek/enerjiyle, akışların güç belâ biyofiziksel olarak tanımlandığı, bozulmuş olsa da doğanın bir gün o Cennetimsi ve el değmemiş haline geri döndürülebileceğini kabul eden Yeşil materyalizmin metabolik fetişizminin ötesi-

[25] R. White (2011). *The Organic Machine*, New York: Hill&Wang, s.6.

ne geçebiliriz. Emek/enerji alternatifi, metabolizma meselesini iktidar ve sermayenin doğadaki akışını ve doğanın iktidar ve sermayedeki akışını temsil eden çifte içsellik aracılığıyla incelememizi görmemizi sağlar. Bu şekilde artık sorun "metabolik yarılma" olmaktan çıkıp *metabolik değişim* haline gelir (Bölüm Üç).

Emek/enerji kavramının kapsamına, sömürü oranı ve artı-değer üretimiyle açıklanan emek üretkenliğini de ekleyebiliriz. Alışılagelen Marksist model emek üretkenliğini tanımlamak için makinelerle emek-gücünün ilişkisini kullanır, çünkü daha güçlü makineler ortalama bir işçinin ortalama bir maldan daha çok üretmesini sağlar. Bu klasik anlatıya zaman içinde örgütsel yenilikçilik, emek sürecinin rasyonalizasyonu, taşıma, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkileri gibi pek çok ekleme yapılmıştır. Bu modelde sömürü oranının yükselişi (artı-değer üretimi), ücretlerin üretkenlikten daha yavaş arttığı bir ortamda ortalama bir işçinin ürettiği (genellikle üretilen malların fiziksel miktarıyla ölçülen) değerin artışıyla açıklanır. Alternatif olarak sömürü, işçi sabit miktarda mal üretirken işçi ücretinin kısılmasıyla da yükselebilir. Dolayısıyla birikim, Fordist dönemde olduğu gibi yükselen ücretler ve üretkenlikteki hızlı ilerleme ile artabileceği gibi, neoliberal dönemde gördüğümüz şekliyle sabit ya da kısılan ücretlerle ve üretkenlikteki yavaş ilerlemeyle de artabilir. Bu dinamiğin bir kısmı nispi ve mutlak artı değer arasındaki ayrımda yatar. Nispi artı değer yirminci yüzyılda, bir otomobil fabrikasındaki artan emek üretkenliğiyle somutlaşırken, mutlak artı değeri on altıncı yüzyıldaki bir tekstil fabrikasında artı değerin saat başına üretilen maldaki artışla değil çalışılan saatle ölçülmesinde görebiliriz.

Mutlak ve nispi artı değer arasındaki bu farkların katı kategorik ayrımlarla ortaya koyulması beni kaygılandırıyor. Alışılagelen Marksist düşünce, erken kapitalist dönemi kesinlikle nispi artı değerin üretildiği bir sistem olarak değil, statik kabul eder. On dokuzuncu yüzyılın gördüğü müthiş ilerlemeler, 1450'den sonra başlayan emek üretkenliğinde ya-

şanan *eşit derecedeki* büyük atılımla perdelendi (Bölüm Yedi ve Sekiz). Ben bu tarihsel gözlemin ötesine geçiyorum. Kızıl ve yeşil düşüncelerin "gerçek" kapitalizmi, 1800'den sonra ortaya çıkmış gibi görmeleri, sermaye, bilim ve uygarlığın artı değer üretimi uğruna doğayı –aynı zamanda insanların karşılığı ödenmemiş emek/enerjisinin– nasıl temellük ettiğini anlamakta tereddüt etmelerine neden oluyor. Erken kapitalizmin madencilik, gemi yapımı, tarım, tekstil, matbaacılık ve benzeri stratejik sektörlerinde emek üretkenliği, doğanın armağanlarını denetim altına alan yeni teknikler ve yöntemlerle çarpıcı biçimde arttı. Erken kapitalizm döneminde ayrıca teknolojik ilerleme, sistemik şiddet ve sembolik yenilikler kullanılarak çalışma gününü uzatmak ve Ucuz Doğa'yı üretmek ve ele geçirmek, böylelikle de fiilî emek ücretini düşürmek amaçlandı. Aklıma ilk olarak Norveç ormanlarını, Polonya'daki tahıl üretimini, hatta Afrikalı köleleri getiren bu dönemde "doğanın üretkenliğinin" temellük edilmesi, Marksist yaklaşımla, nispi artı değerin artışına benzetilebilir. Temellük edilmiş doğa, üretken bir güce dönüşür. Amerika kıtasının fethini de bu örneklere eklersek, bu dönemde emek üretkenliğindeki büyümenin doğrudan ve dolaylı etkileri devasa oldu. Doğaya, yerkürenin her köşesinde el koyulması ve sermaye birikimi, artı değer üretimiyle yakından ilişkili. Bu tespitin üzerine haklı olarak sormamız gereken soru şu: Günümüzde sınırların kapatılması süreci, metalaştırılmamış doğaya el koyarak emek üretkenliğini artırma konusunda oldukça kötü bir üne sahip olan kapitalizmin Ucuz Doğa stratejisinin tükenişini mi işaret ediyor?

Bu soru değeri yeniden ele almamız gerektiğini düşündürüyor. Değer, kapitalizmin doğayla ve doğa içindeki kendine has ilişkisini aydınlatan sömürü ve temellükün diyalektiği üzerinden işler. Sömürü ilişkileri, soyut toplumsal emeği üretir. Temellük ilişkileri ise soyut toplumsal doğayı üreterek soyut toplumsal emek birikiminin artışını kolaylaştırır. Bir tarafta sistem, neyin değerli olduğunu belirleyen garip bir kodu harekete geçirir ve insan işini meta sisteminin içeriğine zen-

ginliğin belirleyici ölçütü olarak yerleştirir. Burada iş, ücretli emek olarak kavramsallaştırılabilir: Ücretli emeğin tanımını ileride oldukça geniş tutacak ve proleter düşüncenin ideo-tipik figürüyle sınırlı tutmayacağım.[26] Bu çerçevede emek-gücü sömürüsü diğer bütün tartışmaların dayandığı temeli oluşturur. Bir diğer tarafta ise, ücretli emeğin sömürüsü onun yeniden üretimi için gereken masraf hesaba katıldığı sürece mümkün olabilir. Hata kapitalizmi ücretli emek olarak tanımlamaktan doğuyor, oysa ücretli emek ve onun yeniden üretiminin sağlanmasının zorunlu koşulları arasındaki tarihsel ve coğrafî bağlantıları anlamak esas sorunumuz olmalı. Bahsi geçen zorunlu koşullar büyük ölçüde, meta sisteminin dışında, karşılığı ödenmemiş emeğin katkısıyla sağlanır. Bu kimi zaman toplumsal yeniden üretimin alanı olarak adlandırılır.[27] Yalnız bu adlandırmada "toplumsal" sözcüğünün uygun olmadığını düşünüyorum, çocuk yetiştirmenin "toplumsal" momentiyle "biyolojik" momenti arasındaki sınır nedir örneğin? Şüphesiz toplumsal ve biyolojik olanın kesin ayrımını aşan bir yeniden üretim alanından bahsediyoruz, o nedenle bu ikisinin birbirini kapsadığını düşünmek daha açıklayıcı olabilir. Sermaye için karşılığı ödenmemiş emeğin üretildiği bu yeniden üretim alanı, yalnızca beşeriyete ait bir olgu da sayılmamalı, çünkü karşılığı ödenmemiş emek bir yandan potansiyel emek-gücünün –ya da varolan emek-gücünün yeniden üretiminin– "ucuz" emek olarak üretilmesini mümkün kılarken, bir yandan da insan-dışı doğaların karşılığı ödenmemiş emeğini kapsar. Dolayısıyla, karşılığı ödenmemiş emeği *temellük etmesi* bu yeniden üretim alanında esas mevzudur (Bölüm İki ve Dokuz).

Temellük etme fiilinin bu kitaptaki sınırlarının, onu ücretli emeğin sömürüsüyle birlikte az çok birbiri yerine kullanan Marx'ın tanımından farklı olduğunu vurgulamam gerek.

[26] Proleter ilişkiyi çok dar tanımlamamak için haklı olarak dikkatli davranıyorum. Örneğin, modern kölelik sömürü ve temellükün iç içe geçmiş bir formu olarak kabul edilebilir (S. Mintz (1978). *Was the Plantation Slave a Proletarian?*, Review, c.2, no.1, s.81–98).

[27] I. Bakker ve S. Gill (Der.) (2003). *Power, Production, and Social Reproduction*, New York: Palgra ve Macmillan.

Temellükü, karşılığı ödenmemiş emeği tanımlayan, güvence altına alan ve meta sisteminin dışına, sermaye döngüsüne doğru yönlendiren ekonomi-dışı süreçleri adlandırmak için kullanıyorum. Sekizinci bölümde incelediğim bilimsel, haritacılık ve botanik devrimler bu süreçlere güzel örnekler olarak verilebilir. Temellük hareketleri, temellük pratiklerinin genelleşmesi temeline dayanan ücretli emeğin sömürüsünden ayrılıyor. Sömürü oranındaki artışın Ucuz Doğaların ("Dört Ucuzlar" olarak adlandırabileceğimiz emek-gücü, gıda, enerji ve hammaddeler) temellük edilmesinin ortaya çıkardığı ürünlere bağlı olması, temellükün ne denli önemli olduğunu vurguluyor.

Bu Ucuz Doğa projesi –sermayeleştirilmemiş doğaya emek verimliliğinin artışının kaidesi olarak temellük edilmesi– basit bir ekonomik süreç olarak anlaşılmamalı. Modernitenin üretim süreçlerinin kalbinde insan ve insan-dışı arasındaki sınırların durmaksızın yeniden yaratılması yatıyor. İnsanlar ve doğanın geri kalanı arasındaki ayrım eskiye dayanıyor olabilir, ancak uygarlık daha önce hiçbir çağda bir dışsal doğa anlayışı etrafında organize olmamıştı. Bu anlayış, ifadelerin, mantığın ve deneye dayalı çalışmaların sermaye birikimiyle birlikte 'Doğa'nın dışsallaştırılması ortak amacında cisimleşmesiyle bir dünya pratiği halini aldı. Neyin "doğal" olduğunu ya da olmadığını belirleyen sınırlar genellikle entelektüel keyfiyet [*arbitrary*], ırkçı ve patriarkal etkilerle tayin edilmiştir. Sermayenin değer ve Ucuz Doğa yasalarına bağlı kalmıştır, ama asla *tarihsel* olarak buyrultusal [*arbitrary*] olmamıştır. Modern çağda bilim ve cinsiyet arasındaki sıkı bağı düşünelim,[28] on altıncı yüzyıl başlarında, Las Casas ve Sepúlveda arasındaki "doğal köleler" tartışmasını[29] ya da on altıncı yüzyılın sonlarına doğru, And Dağları'nda ve diğer yerlerde yerli halkların sömürgeciler tarafından *naturales* [doğallar][30] olarak adlandırılmasını düşünelim. Erken kapita-

[28] Merchant (1980). *The Death of Nature*.

[29] B. Tierney (1997). *The Idea of Natural Rights*, Atlanta: Scholars Press.

[30] W. Stavig (2000). *Ambiguous Visions: Nature, Law, and Culture in Indigenous-Spanish Land Relations in Colonial Peru*, Hispanic American

lizmin sınır-koyma yöntemleri yalnızca dar bir ideolojik alanda belirlenmiyordu, aynı zamanda yeni bilgi üretimi biçimleriyle de yakından ilişkiliydi. Kopernik ve Newton tarafından da desteklenen (yaklaşık 1470-1720 arasında) görüşe göre "Batı'daki rejimlerde... bilginin *üretimi, geliştirilmesi ve yayılmasındaki* ... geri dönüşü olmayan ve esaslı değişiklikler ..*kapsam ve ölçek olarak kökten bir dönüşüm içindeydi*".[31]

Fakat bu süreçte "doğal olanın kavranmasının"[32] ötesine geçen bir şeyler gizli. Bu kavrayışın, doğanın –ya da büyük harfle yazılacak olan Doğa'nın– sermayenin ve hüküm sürenlerin hizmetindeki tarihsel bir projenin çizdiği sınırlar içinde dışsal olarak resmedilip baş eğdirilmesi, ürünlerinin temellük edilmesi ve pay edilmesi sayesinde oluştuğunu görmeliyiz.

Kapitalizm evrimleşip dönüştükçe çifte içselliğin koşulları da dönüşüyor. Tıpkı *oikos*un yeni *ve* eski kollarının kapitalizmin her yeni aşamasında birbirine yeniden bağlanması gibi, yeni tarihsel kapitalizm ile modernitenin çok katlı bilimsel, endüstriyel, burjuvazi, tarımsal, finansal, demografik devrimleri içinde şekillenen yeni tarihsel doğalar da birbiriyle uyum içinde akmaya başlıyor. Bu tarihsel doğalar yeniden fakat başka biçimlerde şekillenirken *oikos* aracılığıyla açığa çıkıyorlar.

TARİHSEL DOĞA ve KARTEZYEN DEVRİM

Oikos bize bir alternatifi işaret ediyor. Kapitalizm doğayı üretir. Doğa da kapitalizmi üretir. Bu iki önermenin birbirine nüfuz edip "kapitalizmi" birlikte-ürettiğini kabul edersek ikisi de doğru olur. Ancak bu, iki ayrı varlık olarak insanlık ve doğanın birlikte-üretildiği anlamına –kesin olarak değil– gelmiyor. Kapitalizm, insan-temelli projelerin tarihi ve belli doğal süreçlerin yığınıdır, oluşumunun her aşamasında tarihsel ve coğrafi koşulların büyük rolü vardır. Hayatın Dokusu ise

Historical Review, c.80, no.1, s.77–111.

[31] P. O'Brien (2013). *Historical Foundations for a Global Perspective on the Emergence of a Western European Regime for the Discovery, Development and Diffusion of Useful and Reliable Knowledge*, Journal of Global History, c.8, no.1, s.15. (Vurgular yazara ait.)

[32] A.g.e.

tarihin akışı içinde evrilir. Bu evrim süreci içinde "doğa" (ve onunla aynı kökenden gelenler) yalnızca kapitalist faaliyetin nesnelerini kavramsallaştırmanın bir yolu değildir. Hayatın dokusu "vericiler" ve "alıcılar"dan daha fazlasıdır. İşte bu kapitalizmin üstünde oluştuğu, görünürleştiği alandır. Açıklamayı daha da genişletebiliriz. Doğa durağan bir alan değildir, fakat döngüsel ve birikerek çoğalan şekilde sürekli evrilir ve kendini yeniler. Doğa her şeyden önce *tarihseldir.*

Bunun iki anlamı var. Öncelikle, kapitalizm doğayı doğrusal bir düzlemde "üreten" bir güç değildir, sermaye birikimi, iktidar peşinde koşuşturma ve doğanın birlikte-üretimini bir araya getiren, sürekli evrilmeye devam eden bir bütündür. İkinci olarak da kapitalizm, sabit ve dışsal bir Doğa üzerinde hareket eden yapısı itibarıyla değişimsiz, yekpâre [*monolithic*] bir Toplum demek değildir. Kapitalizmin tarihi, kapitalist gelişmenin üreticileri *ve* ürünleri olan birbirini kesintisizce izleyen *tarihsel doğaların* tarihidir. Bu, temel fakat çoğunlukla gözden kaçan bir nokta. Hiçbir ciddi eleştirel düşünürün neoliberal kapitalizmi "genel üretim"[33] kavramını kullanarak incelemediği bir dönemde, Yeşil Düşünce "genel doğa" kavramını sahiplenmeye devam ediyor. Güncel siyasal tartışmaların dışında kalmış bir konudan bahsediyor görüntüsüne rağmen öyle olmadığını belirtmek isterim. Dışsal ve temelde durağan olan "genel doğa" kavramı, düşünürler ve aktivistlerin felâket ve çöküşten başka bir şey içermeyen apokaliptik kurguları kolayca benimsemelerini sağladı. İnsanlığı sarmalayan tarihsel doğalar düşüncesinin dâhil olmadığı "genel doğa", yeşil siyaseti uçlardaki "ya hep/ya hiç" konumuna hapsetti: sürdürülebilirlik ya da çöküş.[34]

Batı felsefesinde insanlar ve doğanın geri kalanı ayrımının uzun bir geçmişi vardır, ama Doğa/Toplum inşası oldukça yenidir. Toplumsal ilişkilerin (yalnızca insanları ilgilendiren) ekolojik ilişkilerden (yalnızca doğayı ilgilendiren) ayrı analiz

[33] K.Marx (1973). *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M.Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s.85.

[34] R.Costanzaved (2007). *Sustainability or Collapse*, Ambio, c.36, no.7, s.522–527.

edilebileceği düşüncesi aslında, kapitalizmin üretim araçlarını, üreticilerinden ayırmanın farklı bir dille ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Bu bakış açısıyla doğaya dair düşüncelerde ve onları takip eden bilimsel çalışmalarda yaşanan devrimler, erken modernitenin bilimsel devriminden neoliberalizmin genetik devrimine, ilksel birikimin bütün bu görkemli sonuçlarıyla yakından ilintilidir. (bkz. "*Soyut Toplumsal Doğa*", Bölüm 8).

Doğa/Toplum ikiciliğini, René Descartes'ın zihin ve bedeni iki ayrı töz olarak tanımlayan ünlü tezinden yola çıkarak Kartezyen olarak adlandırdım, toplum ve doğayı ontolojik olarak ayrı kabul eden felsefî ve analitik dünya görüşlerini –ve araştırma yöntemlerini– tanımlamak için kullandım. Bu dünya görüşleri, Kartezyen devrim de diyebileceğimiz "bilimsel devrim" çağında ortaya çıktı. Bu devrim üç temel şeye sebep oldu. İlkin, "İlişkiler karşıt varlıklara (töz) ontolojik statü dayattı" (yani enerji, madde, insanlar ve fikirler birer varlık haline geldi); İkincisi, (hem/hemde'den ziyade) ya/ya da'nın baskın olduğu bir mantığı dayattı[35] Ve son olarak da "uygulamalı bilimler aracılığıyla doğa üzerinde bilinçli bir kontrolün oluşturulması düşüncesini"[36] destekledi.

Descartes, burjuva düşüncesinin özünde varolan ikiciliği savunan geniş bir tarihsel hareketin temsilcisi olduğundan durduğu tarafta yalnız değil. Doğa'nın *–o malum* çevre olarak– ortaya çıkışı Descartes'ın öne sürdüğü ikicilikten yüz yıl kadar önce sembolik-maddeci bir süreçle başladı ve hâlâ devam ediyor. Adlandırmalar üzerine boş münakaşalara girebiliriz, Descartes'ın biyografisi de bu konuda yönlendirici olabilir. Descartes başlıca eserlerini 1629 ve 1649 arasında, "on yedinci yüzyılın kapitalist ülkelerinin modeli olan" ve güneydoğu Asya'dan kuzey Atlantik'e dek uzanan dünya-ekolojik devriminin merkezi olan Hollanda'da yaşarken yazdı.[37]

[35] M.J.Watts (2005). *Nature: Culture*, Spaces of Geographical Thought içinde, P.Cloke ve R. Johnston (Der.), London: Sage, s.150–151.

[36] C.Glacken (1967). *Traces on the Rhodian Shore*, Berkeley: University of California Press, s.427.

[37] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vin-

Descartes ve Hollanda kapitalizmi arasındaki ilişki, doğa ve kapitalizmin maddeci dönüşümüne dair yeni düşünce akımlarının birbiriyle yakından ilintili olması nedeniyle dikkate değerdir. Descartes örneği bize, –bir çevre tarihi *olarak*– kapitalizmin farklı safhalarının muazzam ormansızlaşma, kirlilik, gıda güvenliği ve doğal kaynakların tükenmesi gibi sorunları beraberinde getirmenin dışında dünyayı farklı açılardan görmek için de yeni yollar sağladığını gösteriyor. Bu açıdan bakıldığında, Descartes'ın entelektüel çalışmalarındaki –özellikle "evrendeki düzenleyici akılcılık"[38] üzerine ilgisinin– düzenleyici baskının, iktidarın, sermayenin ve doğanın on yedinci yüzyılda yeniden düzenlenmesi sürecinin hem semptomu olduğunu hem de ona katkıda bulunduğunu görmek mümkün olabilir. Sermaye birikimi, emeğin proleterleşmesi[39] demek olduğu kadar, metalaşma ve temellükün kontrol edilmesi, düzenlenmesi ve ölçülmesine yönelik bilginin üretilmesi anlamına da gelmektedir. Erken modern materyalistler için dünyayı anlamlandırmak önemliydi, ama onu kontrol edebilmek daha da önemliydi: yani "kendimizi doğanın hem hâkimi hem de ustası yapabilmekti".[40] Kapitalizmin tarihinde madde ve "sembolik" biçim organik bir bütün oluştururlar.

Kartezyen ikicilik tuhaf bir varlıktır. Doğa/Toplum soyutlaması, kapitalizmin tarihinde pratik olarak bir olan "insan türünün hayatın dokusundaki yaşamsal faaliyetlerini" sembolik olarak parçalara böler. Bir diğer taraftan da bu çift oldukça yanıltıcı ve kafa karıştırıcı olabilir. Çünkü insanlar arasındaki ilişkilerin ("toplumsal" ilişkilerin) teorik olarak insanlar ve doğanın geri kalanı arasındaki ilişkilerden bağımsız olduğuna

tage, s.916; J. W. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century*, Journal of Agrarian Change, c.10, no.2.

[38] W.J.Bouwsma (1990). *A Usable Past*, Berkeley: University of California Press, s.123.

[39] K.Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York:V intage, s.763–764.

[40] R. Descartes (2006 [orj.1637]). *A Discourse on the Method of Correctly Conducting One's Reason and Seeking Truth in the Sciences*, Oxford: Oxford University Press, s.51.

dair tarihsel anlatıları canlandıran ontolojik bir ayrıştırmayı öne sürer. Ayrıca bu çift, kapitalist gelişmenin nesneleri olan doğalarla kapitalizmin içinde geliştiği matris olarak doğayı birbirine karıştırır. Sayer'in deyişiyle, [41] Doğa/Toplum biçimleri şiddetli bir soyutlamalar çifti ortaya çıkarır – bunu yapıcı ilişkileri üzerinde çalıştığımız tarihsel fenomenlerden ayırmak suretiyle yapar. Ve artık bunun üzerine "doğayı" kapitalizmin yapısından seçip çıkarmak ondan hukuku, sınıf mücadelesini, modern devleti, bilimi ya da kültürü çıkarmak kadar zorlaşır.

Öte taraftan, deneysel olarak yanıltıcı bir çift, onun gerçek tarihsel bir gücü olabileceği gerçeğini değiştiremez. Kartezyen çift "yalnızca bir maske, bir fantezi ya da bir şaşırtmaca değil, aynı zamanda işlevsel gücü olan bir soyutlamadır";[42] soyut toplumsal emek ve soyut toplumsal doğa olarak değer formasyonu diyalektiğinin sonucu olan gerçek soyutlamayla ortaya konulan tuhaf bir sınıflandırmadır. Kapitalist gelişmenin özünde varolan ve ondan doğan bu soyutlamanın kökleri, toplumun "hane halkı konsepti", ekonomi ve ekoloji onu ancak Britanya kapitalizminin on dokuzuncu yüzyıldaki zaferinden sonra kabul etmiş olsa da, erken modern dönemin materyalist ve bilimsel devrimlerine dayanır.[43] Bu demek oluyor ki ortodoks olmayan değer-ilişkisel yaklaşım –benim kısaca Kartezyen ikilik olarak sınıflandırdığım– modern dünyayı soyut toplumsal emek rejimlerinde görülen tuhaf bazı disiplinler ve çevre inşa süreçlerinden ibaret olarak idrak ediyor. Tabiî ki bu idrakın kendisi de burjuva hegemonyasının ürettiği koşullarda varolabilen maddesel güç olarak düşünülmeli. Böyle bir değer yaklaşımı sembolik ve maddesel, insan ve insan-dışı üretim/yeniden-üretim – ya da soyut toplumsal emeğin "ekonomik" momentiyle soyut toplumsal doğanın "sembolik" mo-

[41] D. Sayer (1987). *The Violence of Abstraction*, Oxford: Blackwell.

[42] A.Toscano (2008). *The Open Secret of Real Abstraction*, Rethinking Marxism, c.20, no.2, s.274.

[43] E. Wolf (1988). *Inventing Society*, American Ethnologist, c.15, no.4, s.752–761; T. Mitchell (2002). *Rule of Experts*, Berkeley: University of California Press; J.B.Foster and B.Clark (2008). *The Sociology of Ecology*, Organization&Environment, c.21, no.3, s.311–352.

menti arasındaki farkları yok etmiyor. Aksine, insanın çevre inşası sürecindeki soyut ve somut yönlerine ilişkin zıtlıkları göz ardı etmeden, bu yerleşik farklılıkları bir başlangıç noktası olarak kabul ediyorum.

DÜNYA EKOLOJİSİ: BİR ADLANDIRMA NELER İÇERİR?

Eğer insanlar Marx'ın öne sürdüğü gibi "doğal güçler" ve "doğal varlıklarsa", doğaya tıpkı "doğanın kendisine bağlı olduğu gibi" bağlılarsa, eğer yaşamsal süreçleri içinde "dışsal dünyayı" işliyor ve böylece "kendi doğalarını" kökünden değiştiriyorlarsa... Eğer bunların hepsi *felsefî olarak* doğruysa, aynı şekilde teorik ve yöntemsel olarak da doğru olmalıdır. Eğer bu önermeler makul bulunuyorsa, doğadaki insan ilişkilerinin geçmişimiz ve muhtemel geleceğimizle ilgili anlattığımız hikâyelerde başrolde olması gerekiyor. Marx'ın içsel ilişkiler felsefesi ile fikirlerini takip edersek, tarihsel değişimi, insanlar ve doğanın geri kalanı tarafından birlikte-üretilmiş olarak kabul etmemiz gerekir–fakat bu aklınıza birbirine nüfuz etmiş olan iki kümeye de örtüşen çevreler gibi bir Venn şeması biçimini getirmesin. Marx'ın felsefesinin diyalektik taarruzu bizi insanlık ve doğayı akışların akışı olarak düşünmeye zorluyor, tıpkı insanların doğanın tamamını ve doğanın tamamının da insanlığı içselleştirdiği o uyumlu ve farklı bir mozaik gibi.

Bu Kartezyen ikiciliğin kibrine bir başkaldırı.

Bu kibrin detaylı bir incelemeyle dayanabilmesi mümkün değil. Mesela bir Google araması yapın. Uçağa binin. Alışveriş yapın. Çocuğunuzu okuldan almaya gidin. İnsanların günlük hayatta, siyasal, ekonomik ve kültürel faaliyetler sırasında yaptığı her şey yeryüzüyle bir şekilde ilişkili. "Yaptığımız" her şey bu ilişkiye dair düşüncelerimizle de ilişkili. "Doğa" ve "Toplum", yeryüzünün ve insanlığın onun üzerindeki yerinin kabataslak bir resmini çizmek bir süre için kullanışlı araçlardı. Doğayla "bir" olabiliriz ama hayatın dokusu fevkalâde çeşitlidir ve çeşitlilik sürekli artmaktadır. Bu nedenle bazı ayrımlar yapmaktan kaçamayız.

Eğer ayrımlar yapacaksak –ki bunun gerektiğini belirtmiştim– bunu eski yöntemlerle yapamayız. *Ayırt ediciliğin yeni bir tarzını* bulmak bir zorunluluk. Fakat neyin doğal olduğu neyin olmadığı hakkındaki peşin hükümler sosyo-kültürel DNA'mıza öylesine işlemiş ki, yeni bir yöntem geliştirmek hiç de kolay değil. Daha da kötüsü, bir ayırt etme yöntemi olarak Kartezyen ikicilik, sürekli evrilen bütünler içindeki ontolojik ikicilik ve analitik farklılıklar arasındaki ayrımı yapmaktan aciz. Kırk yıllık Yeşil Düşünce geçmişimize rağmen düşünsel sözcük dağarcığımız halen Kartezyen yaklaşımının –ve aynı zamanda bizzat kısıtladığı– doğa-toplum ilişkileri tanımıyla kısıtlı. Doğa bir kümeye, Toplum diğerine girer. İki küme birbiriyle ilişki halindedir, birbirlerini dönüştürürler, ancak iç içe geçmiş insan ve insan-dışı doğaların ilişkileri parçaların hareketinden ve bütünün yapısından soyutlanmıştır. Doğa-Toplum yapısı ikiciliği –ya da yeşil aritmetik– yanıt veremeyeceği bir "bütün" sorununu beraberinde getiriyor. Neden mi? Çünkü Doğa artı Toplum bütün etmiyor. Bir şeyler eksik kalıyor.

Neyin *eksik* kaldığı sorusu iki kavramla açıklanabilir: Sözcük dağarcığı ve yöntem. Okuyucunun *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm*'i bu açıdan değerlendirmesini diliyorum. Bu kitabın temellerini oluşturan düşünceler yirmi birinci yüzyılın ilk on senesinde yaşanan tartışmaların bir parçası olarak düşünülebilir. Yeni binyılın başlarında UC Berkeley Coğrafya Bölümü'ndeki doktora öğrencisi dostlarımla etkili bir sonuca ulaştık: "fiziksel" ve "sosyal" coğrafya aslında birdir ve yeni bir sentezle bir araya getirilmeleri gerekir.[44] İkinci bir tartışma serisi 2009 yılında Lund Üniversitesi'ndeki bir grup harika doktora öğrencisiyle gerçekleşti. Bu diyaloglar, pek de yeni olmayan ama 2008 yılında dünyanın yaşadığı çöküşle birlikte ivedilik kazanan yeni sorular sormamızı sağladı. Doğadaki insanlık ve insanlıktaki doğa kavramlarını bir araya getirebilecek bir söz dağarcığı üretmemiz gerekli mi ve mümkün mü?

[44] R. Laveved (2014). *Intervention: Critical Physical Geography*, The Canadian Geographer, c.58, no.1, s.1–10.

Böyle bütünleştirici bir söz dağarcığının gerekliliği daha önce de dile getirilmişti. Örneğin Birch ve Cobb müthiş eserleri *Yaşamın Özgürleştirilmesi*'nde bunu yaptılar.[45] Harvey aynısını çığır açıcı makalesi "Çevrenin Doğası"nda yaptı. Fakat bir yararı olmadı. Benzer çağrıların yankısı zaman zaman teoride ve ünlü metaforlarda –Haraway'in sayborgları, Aktör-Ağ kuramındaki hibritler– olmuşsa da benzer bir etkiyi tarihsel değişim kuramında göremedik.

Kavramsal dil sıfırdan yaratılamaz; yalnızca kendi kendine ortaya çıkabilir. Bizim rolümüz yalnızca bu ortaya çıkışa yardımcı ya da engel olmak olabilir. Görünürde birbirinden bağımsız iki ontolojik alanı, doğayı ve toplumu birleştiren bir kavramsal söz dağarcığı üretmek başlı başına bir işken, anlaşılabilir ve kullanılabilir bir kavramsal dili işbirliği içinde geliştirmek oldukça zor görünüyor.

Bunun önündeki başlıca engel yöntemsel: Bunu yalnızca veri toplama anlamında söylemiyorum, aynı zamanda insan ve insan-dışı doğaları bir araya getirmek, ayarlamak, yapılandırmak anlamında da söylüyorum. Doğa/Toplum yaklaşımı prefabrik yapısıyla, kolay anlaşılırlığı ve dışarıda "öylece duran" bir Doğa anlayışına çok kolay uyum sağlamasıyla kendine geniş bir takipçi çevresi oluşturdu. Bu yaklaşımın içinde zamanın, mekânın ve doğanın sınırları kolayca belirlenebiliyordu. Siyasal ekoloji ve eleştirel coğrafyanın sofistike analizleri meseleyi sorunsallaştıran sofistike analizleri istisnasız bölgesel-ölçekle sınırlı kalmıştır. Fakat aynı zamanda başka bir ikiciliği yeniden üretmiş oldular: bölgesel değişimi "gerçek", küresel değişimi "teorik" alana iteleyen bir ikicilik.[46] Toplumsal ilişkileri hayatın dokusundaki mekânsal ilişkiler olarak kavrayan bu yeni akım, hem siyasal ekoloji ve eleştirel coğrafya beklentilerini hem de bir yöntem olarak dünya-tarihsel içerimleri etkiledi.

İleri sürdüğüm savların işe yararlığı meselesi –birinin tel-

[45] C. Birch ve J.R.Cobb (1981). *The Liberation of Life*, Cambridge: Cambridge University Press.

[46] R.Peetved (2011). *Global Political Ecology*, London: Routledge.

kinlerini uygulamak– kafa karıştırıcıdır. Neden? Çünkü öncelikle kutsal Doğa/Toplum ayrımından vazgeçmemiz ve tarihsel gelişmelerin ortaya çıkışını –neoliberalizm, Fordizm ya da kapitalizm gibi– insan ve insan-dışı doğalar tarafından birlikte-üretilmiş konular olarak yeniden inşa etmemiz gerekiyor. Bu meydan okuma, yerel-küresel bağlantıların, alışılagelmiş tartışmaların ve kapitalizmin dinamiği hakkındaki yerleşik teorilerin ötesine geçecek anlatı stratejileri üretme gerekliliğini çok daha zorlu bir görev haline getiriyor. Üretmemiz gereken anlatı, yerellik *ve* küreselliği aşıp kapitalizmi tıpkı Paris, Amerika'nın* Orta batı eyaletleri ya da Pencap kadar gerçek bir *alan*, bir mahal olarak görmemizi sağlamalı. Aynı zamanda da zenginlikle iktidarı birlikte-üreten ve birbirini izleyen tarihsel doğaların çoklu coğrafyalarını boydan boya üretim/yeniden-üretim dayanıklı ilişkileri araştırırken "toplumsal" görünüşle "ekolojik" görünüş arasındaki geçişleri kolaylıkla saptamamızı ve gerektiğinde onları "teyellememize" [*tack*] yarayacak bir yaklaşıma ulaşmamızı kolaylaştırmalıdır.[47]

Soyutlamamızın iki düzeyini yani Doğadaki-insanlık ve insanlıktaki-doğa meselelerini açıklığa kavuşturan yeni bir sentez arayışı, –bu sentez için gerekli öğeler var olsa da bugüne kadar– eleştirel düşünürlerin alanına dahil olmadı. 1970'ten beri sermaye birikiminin çifte [*double*] içselliğiyle ilgili olarak derli toplu bir teorinin ufak kırıntılarını sermayenin doğayı içselleştirmesi ve doğanın da sermayeyi içselleştirmesi süreçlerinde gördük: Sermayenin içselleştirilmesi olarak doğa ve doğanın içselleştirilmesi olarak sermaye. Bu teorinin felsefî temelleri, Kızıl ve Yeşil düşüncenin de –tabiî düzensiz pratikler olarak– zımnen bulunduğu ilişkisel holizmde görülebilir.[48] 1980'e geldiğimizde, bu felsefî bakış açısı, –yine

* Yazar, Amerika'yı hem kıta hem de ABD'yi ifade etmek için kullanıyor. –ç.n.

[47] Coğrafyanın insan ve insan-dışı doğal artarından birlikte üretilmesine dair provokatif bir çalışma için N. Sayre (2005). *Ecological and Geographical Scale*, Progressin Human Geography c.29, no.3, s.276–290.

[48] B.Ollmann (1971). *Alienation*, Cambridge:Cambridge University Press;R. Williams (1972). *Ideas of Nature*, Ecology içinde, J.Benthall (Der.);

düzensiz ve zımni olarak–, kapitalizmi, insanlar ve doğanın geri kalanı arasındaki ilişkileri *orada hazır-bekleyen* olarak kavramsallaştıran düşünceyle kaynaştı.[49]

Her ne kadar geçmişte bu gibi küçük olanakların işareti görülmüşse de felsefî pozisyonu (doğadaki-insanlık) tarihsel yönteme (doğadaki-kapitalizm) dönüştürecek bir hareket yaşanmadı. Felsefeden yönteme giden yoldaki bu temponun yavaşlığıyla ilgili pek çok iyi –ya da kötü– gerekçe sıralanabilir. İyi gerekçelerden biri budur: 1990'lara kadar sosyal bilimler dünyasındaki gibi – Doğanın görülemez oluşu, yöntem ve tarihsel değişim anlatılarını birlikte-üretmeyi pratik olarak olanaksız kılmıştır. Bir diğer deyişle öncelikle insanlık *ve* doğa hakkındaki bilgi birikiminin kritik eşiğe ulaşması gerekiyordu. Bu olana kadar –ki şimdi bu *aşamadayız*– ontolojik *ve* yöntemsel olarak *oikos* çevresinde dönen analizler üretmek pratik değildi. Felsefe ve meta-teori zamanının ötesinde kalıyordu. Bu erken dönemde yapılan katkılar, özellikle de uzun 1970'lerde ortaya çıkanlar, [50] taslak gibi değerlendirilse de sevinçle karşılanmış ancak tarihsel değişim çalışmalarına etkileri çok sınırlı olmuştu. Tarihsel değişim *toplumsal* değişimle sınırlı kaldı, üzerine onun çevresel sonuçları eklendi ve sonuçta yeşil aritmetiğin popülerleşmesine neden oldu.

Şimdi yeni bir momentteyiz. Tarihsel değişimin "Doğa" ve "Toplum" taşıyıcılarına sığdırılabileceği önermesi artık geçerli değildir. İnsanlık ve doğa hakkındaki bilgi birikimimiz kritik eşiğe ulaştı. Gezegenimize dair bildiklerimiz de hızla artıyor. Buna rağmen, insanlığın doğanın geri kalanınca ve doğanın da insanlarca üretilme süreçlerini anlamaya dönük çalışmalardaki ağırdan almayı görmemek mümkün değil.

D.Harvey (1974). *Population, Resources, and the Ideology of Science*, Economic Geography, c.50, no.3; A.Naess (1973). *The Shallow and the Deep, Long-range Ecology Movement*, Inquiry, c.16, no.1, s.95–100.

[49] N.Smith (1984).*Uneven Development;* J.O'Connor (1998). *Natural Causes*, New York: Guilford Press; J.B.Foster (2000). *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press; P. Burkett (1999). *Marx and Nature*, New York: St.Martin's Press.

[50] N. Smith (1984).*Uneven Development.*

Bunu günümüzün popüler ve baskın kavramı olan antroposen etkisinde gayet net görüyoruz.[51] Bu kavramı benimseyenlere göre insanlar "Büyük Hızlanma"ya[52] doğru koşan ve gezegeni tehdit eden vektörlerdir. Doğa bir kategori, insanlarsa farklı bir kategoridir ve ikisi arasındaki ilişki ayrıca tanımlanır. Antroposen üzerine çalışan bilim insanlarının ortaya çıkardığı kanıtlar ve geliştirdikleri bakış açısı buradaki tartışmamız için zaruri. Kanıtlar, sorunu tanımlamamızı ve ilk soruya betimsel bir yanıt vermemizi sağlıyor. "Neler oluyor?" İlk soru bu. Fakat antroposen kavramı yanıt veremeyeceği daha derin bir soruyu da beraberinde getiriyor: *İnsanlar, iktidar ve üretim ilişkilerini ve kalıplarını doğa içinde nasıl birlikte-üretiyorlar?* Bu soru, önümüzdeki yüzyılın derinleşen çelişkilerini ve detaylarını görmemizi engelleyen ikici çerçevede yanıtlanamaz. Yirmi birinci yüzyılın büyüyen sistem krizini anlamak için insan ve insan-dışı doğaların tarihsel değişimi birlikte-ürettiği –yeni bir radikal *praksisi* içeren–bir tarihsel yönteme ihtiyacımız var.

Böyle bir yöntem arayışı içinde, Marx'ın içsel ilişkiler felsefesi[53] insanlık ve doğayı modern dünya tarihi düzlemi üzerinde, sadece epistemolojik değil, aynı zamanda ontolojik olarak da birleştirmemizi sağlıyor. Burada da yeşil düşüncenin 1970'lere dayanan önemli kabataslak önermeleriyle karşılaşıyoruz. Diyalektiğin tarihsel yönteme çevrilmesi hep endişe verici olmuştur – her şey her şeye bağlıdır, ama düzensiz bir şekilde, hareket halinde, her zaman yeni kırılma noktaları

---

[51] W. Steffen, P.J.Crutzen ve J.R. McNeill (2007). *The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?*, Ambio, c.36, no.8, s.614–621; W.Steffen, J.Grinevald, P.J.Crutzen ve J.R.McNeill (2011). *The Anthropocene: Conceptual and Historical Perspectives*, Philosophical Transactions of the Royal Society of London A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences, c.369, no.1938, s.842-867; W.Steffenved. (2011). *The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship*, Ambio, c.40, no.7, s.739-761.

[52] R.Costanzaved. (2007).*Sustainabilityor Collapse*, Ambio, c.36, no.7.

[53] B.Ollman (1971). *Alienation*, Cambridge: Cambridge University Press; K.Kosík (1976). *Dialectics of the Concrete*, Boston: D. Reidel Publishing.

ve değişim yolları oluşturarak. Diyalektik yöntemde ısrarcı olmak, onu uygulamaktan daha kolay. Dünya-tarihsel geleneği bunu 1970'ler ve 80'lerde öğrendi. Tarihsel kapitalizmin ilişkiselliği göklere çıkarılırken bu ilişkiselliği açığa çıkaran dünya tarihsel anlatı çok zahmetli bulundu.[54] Bunda dünya-tarihsel düşünürlerinin, "dünya süreci"[55] içinde kat kat dizilmiş bölgesel tarihin peşine düşmekle dünya-tarihsel sürecinin ilişkisel inşasının bir araştırma öznesi olarak peşine düşmenin bambaşka uğraşlar olduğunun farkına varması yatıyor.

O dönemde kapitalizm tarihini, yerkürenin kesintisiz dönüşümünü sonu gelmeyen sermaye birikiminde –ve tersinde– gören çifte içselliği kullanarak açıklamak henüz can sıkıcı görünen bir yöntemdi. Bu, Wallerstein[56] ve Arrighi'nin[57] önerdiği sermaye birikimini gündelik yaşamla birleştirme projesiydi. Böyle bir sentez, kitlelerle çevre, üretimle yeniden-üretim arasındaki, gündelik yaşamın ve sermaye birikimi dinamiklerinin temelinde, güçte ve bilgide gerçekleşen sürekli hareketi içermeli. Bu demektir ki sermaye ve iktidar, doğanın *üzerinde* değil hayatın dokusu *sayesinde* gelişir. Bu gelişim farklı coğrafî birimlerde ve bütünle ilişki içinde gerçekleşir. Bahsedilen bütün, dünya-ölçeğinde bir süreç ya da bölgesel birimlerin toplamından ibaret değildir, yönsüz momentlerinden özelliklerinden farklı dinamik bir bütünlüktür.

Bu sentezin peşinden koşarken iş ve işçinin durduğu noktada olmaya özen gösterdim, yalnız belirtmem gerekir ki bu terimleri alışılagelmiş anlamlarından daha geniş tanımlıyorum. Kapitalizm *ve* doğadan, doğada*ki*-kapitalizme geçiş, insan kitlelerini "gerçek" metalar üreten ve "sahte" metaları yeniden üreten emek-gücü olarak çevre tarihi içindeki ke-

[54] T. Hopkins (1982).*World-Systems Analysis*, World-Systems Analysis içinde, T.K.Hopkins ve d. (Der.), Beverly Hills: S age, s.145–158; I. Wallerstein (1974). *The Modern World-System I*; P.McMichael (1990). *Incorporating Comparison Within a World-Historical Perspective*, American Sociological Review, c.55, no.2, s.385–397.

[55] D.Tomich (1990). *Slavery in the Circuit of Sugar*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

[56] I.Wallerstein (1974). *The Modern World-System I*.

[57] G.Arrighi (1994).The Long Twentieth Century, London: Verso.

sitlere yerleştirmeyi gerektiriyor. Buradan, temel çelişkileri meta ilişkilerindeki zıtlık ve karşılıklı bağımlılığı ve yeniden üretim şartlarını etkinleştiren kapitalizmi yeniden tanımlamak mümkün olabilir. Bu çerçevede insan vücudu, dünyadaki birikimin çelişkilerinin en önemli sahnesi haline geliyor. Marx'ın kapitalizmin, "toprağı ve işçiyi ... aynı anda zayıflattığı" şeklindeki muazzam gözlemi büyük-ölçekli sanayi ...ve gündelikçi işçi devirlerinin ötesinde de geçerliliğini koruyor.[58] Emek-gücü sömürüsü ve doğanın temellükü, sistemin sonu gelmez metalaştırma güdüsü sürecinde birlikte dokunmuştur. Öyleyse, insanlar arasındaki ilişkilerin *tümü* her zaman bir noktada –orda hazır-bekleyen– "doğadan" ve "doğanın geri kalanına *doğru*" olmalı (Kavramsal dilimizdeki derin Kartezyen eğilim burada görülebilir, kısaca insanlığın doğayla ilişkisinden sanki insanlar arasındaki ilişkilerden – orda hazır-bekleyen–doğa*nın* ilişkileri değilmiş gibi bahsediyoruz). İlişkisel ve bütüncü bir bakış açısı çevresinde tarihsel bir analiz yapmak doğayı, vahşi bir soyutlama, bir nesne ve üzerinde Toplumun "üst yapısının" geliştiği ayrı bir ontolojik "temel" olan Doğa'ya dönüştüren epistemolojik yarılmayı aşmayı gerektiriyor.

KAPİTALİZM/DOĞA/KRİZ

Mevzubahis olan küresel krizin izahının zamana ve dönemin özgürleşme hareketlerine uygun yapılmasıdır. Kapitalizmin yeni –ilkel birikim ve metalaştırma dönemleriyle çözümüne açık bir– *gelişme kriziyle* mi yoksa kendisini büyük krizlerden çıkarma yetisinin geri dönülmez bir şekilde zayıfladığı *dönemsel kriziyle* mi karşı karşıya olduğumuz halen askıda olan bir soru. Dönemsel krizin ufukta olması olasılığının ağır bastığını düşünmemiz içinse "artık insanlığın" işaret ettiği küresel kentleşme ve sanayileşme krizleri, endüstriyel tarımın sendeleyen verimlilik canavarı ve gıda, madencilik ve enerji

[58] K.Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s.638.

sektörlerindeki meta patlaması gibi geçerli nedenlerimiz var.

Bu kitap krizle ilgili ancak yaygın olarak anlaşıldığı şekliyle "toplumsal" ve "ekolojik" krizle ilgili değil. Daha sonra ayrıntısıyla açıklayacağım gibi "Toplum" ve "Doğa" diye adlandırılan kavramların varlığına inanmıyorum, en azından insansız doğa ve doğasız insan anlamına gelen baskın kullanımlarına. Aynı şekilde bunların yalnızca "toplumsal yapılar" olduklarına da inanmıyorum. Bunlar bana göre vahşi ve gerçek birer soyutlama. *Vahşiler* [violent] çünkü geçekliği, kavramsal berraklık menfaatine fazlasıyla soyutluyorlar.[59] Ve *gerçekler*, çünkü Toplum ve Doğa aslında işleyen güçler olarak bilgi birikimimizin yapısında ve kapitalizmin varolan iktidar ve üretim ilişkilerinde görev alıyorlar.[60] Modernitenin en kutsal çiftinden kaçınarak –iktidar ve üretimin sistemik düzenindeki dönüm noktaları olan– krizlerin *tüm* biçimlerini insan ve insan-dışı doğa yığınlarının *daimi* ürünü olarak anlıyorum. Bu, doğadaki-kapitalizmin krizleri, kapitalizmin doğaya *yaptıkları*dır yerine doğanın kapitalizm için ne *yaptığı*dır diyerek, birçok değişik sürece işaret eden ve geleneksel aklı reddeden iddialı bir beyan. Böyle bir giriş yaparak –hem *insan* doğalarının işleyişini (doğanın işleyişini) merkeze alan yeni bir bakış açısı getirmiş hem de– eleştirel düşüncenin 1970'lerden gelen iki radikal akımını, birikim krizleri teorisi ve çevre krizleri çalışmalarını sentezlemek için güzel bir fırsat elde etmiş oluyorum. İki akımda da başarılı çalışmalar yapılmış olsa da "kapitalizm nasıl çalışır" ve "kapitalizm gezegendeki krizleri nasıl yaratır" soruları en başarılı teorisyenler tarafından dahi henüz bir araya getirilmiş değil.[61]

*Hayatın Dokusundaki Kapitalizm*i, doğadaki-insanlık felsefesini kullanılabilir yöntemsel çerçevelere, kavramsal bir dile ve dünya-tarihsel değişim için anlatı stratejilerine aktarmak arzusu ateşledi [*animated*]. Bu dünya-ekolojisi *ba-*

[59] D.Sayer (1987). *The Violence of Abstraction*, Oxford: Blackwell.

[60] A.Toscano (2008).*The Open Secret of Real Abstraction*, Rethinking Marxism, c.20, no.2.

[61] J.B. Foster, B.Clark ve R.York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press.

kış açısının çekirdeğidir – evet bir bakış açısı, teori değil. Ve bu bakış açısının kesinlikle *her şeyin* teorisi olduğunu iddia etmiyorum. Dünya-ekolojisi, insan/insan-dışı/hayatın dokusu ilişkisinin –mikrobiyomlardan biyosfere her şeyi içeren çok katmanlı ve çoklu ilişkinin– sınırlarını belirleyen, onları gruplayan bir *yöntem*dir. Aynı zamanda insan tecrübesinin tüm biçimlerini kuramsallaştıran bir *çerçeve*, çünkü geçmiş ve gelecekteki hiçbir bakış açısı tek bir insanın ürünü olamaz, kolektif ve işbirliği içinde oluşturulmalıdır. Okuyucunun bu kitabı bir dizi kapalı formülasyon olarak görmemesini diliyorum, çoğu zaman hem okuyucu hem de yazar bu hataya düşüyor. Ben bu kitabı, iktidar, sömürü, emek ve özgürleşmeye dair düşüncelerimizi parçalara bölen Kartezyen düalizmin ötesine geçmenin yollarını bulmak için bir dizi öneri ve düşünce sunmak için yazdım. Bu önerilerin bir kısmı diğerlerine göre eminim ki daha işe yarar bulunacaktır. Dünya-ekolojisinin başlatabileceği tartışmalara, elimden geldiğince tarihsel temele dayanan teoriler–sermaye birikimi, küresel değer ilişkileri ve tarımsal ekolojik gelişme etrafında kümelenen– sunmaya çalıştım. Örneğin "Wall Street'e doğayı organize etmenin bir aracı" olarak bakmak üzerine başlayan tartışmalar modern ekonomik ve ekolojik düşünce tarafından zamansız –ve gereksiz– yere engelleniyor.

Tartışma şimdi yeniden ele alınabilir. İnsanlar eğer doğanın bir parçasıysa tarihsel değişim –ânı da tarihe dâhil ederek– insanların çevre-üretimi ve çevrenin insanları üretmesi diyalektik hareketler olarak anlaşılabilir. Burada eyleyen iki birim –insanlık/çevre– birbirinden bağımsız değil, aksine her seviyede –en küçük yaşam biçiminden biyosfere (ve ötesine)– birbirine nüfuz etmiştir. Belki de bu ilişkiler insanlar arasında –kültür ya da siyasal iktidar üzerinden– gerçekleşir gibi görünürken, aslında hepsi doğanın geri kalanıyla insan bedeni ve insan tarihi boyunca, akıntının içinde ve etrafında doğanın geri kalanı olarak orada hazır-bekleyen "doğal" ilişkiler anlamına gelir. Bu akışların akışı içinde mikrobik canlılar, metaller ve "maddî hayatın geri kalanıyla" uğraşır-

ken aslında "maddesel güçler" olarak fikirlerle uğraşıyoruz; bu bakış açısıyla insanlık tarihi "bütünlüğü bozulamayan bir daire"nin [*unbroken circle*] varlığında, bilmenin ve yapmanın tarihine dönüşür.[62]

Birçok çevre bilimci, çoklu olmaktan ziyade biricik kabul edilmiş "o" çevreden vazgeçmenin çevresel çalışmalarla elde ettiğimiz derin bilgimizden vazgeçmek anlamına geleceğinden endişeleniyor: Bu fikre katılmıyorum, bence doğanın gerçek ilişkisel hareketleri *a priori* Doğa/Toplum parçalanması nedeniyle perdeleniyor. Bu kitapta da doğayı, Doğal *ve* Toplumsal değişimin temel kavramsallaştırmasına dâhil etmek için bir yöntem sunmaya çalıştım. Bu yöntem beni, –"genel anlamda doğa" olarak adlandıracağım şey– dışsal Doğa'yı modern toplumsal ilişkilere teyellemeye çalışan yeşil düşünceyle ayırıyor. Doğa bir değişken değildir. İlk olarak belli tarihsel süreçlerin –bu kitapta sermaye birikimine odaklanıyorum– insan ve insan-dışı doğaların sembolik ve maddesel yığınlarından oluştuğunu göstererek başlayabiliriz. Karşımıza çıkacak sınırlarsa Doğa ya da Toplum'un sınırları değil, belli tarihsel ve coğrafî koşullardaki *oikos*un sınırlarıdır.

SONUÇ

Ya *tarihsel* kapitalizm tarihsel doğaya işaret ediyorsa – ya da onu *gerekli kılıyorsa*? Peki ya *tarihsel doğa*–uzun on altıncı yüzyıldan beri– tarihsel kapitalizmi işaret ediyor ve onu gerekli kılıyorsa? Bunlar çifte içsellik tarafından sunulan temel sorular. Bu sorular silsilesi, günümüz İnsanlığının yüzleştiği birçok krizden biri olarak Doğanın üzerinde düşünmeden tekrarladığımız, ama nâdiren belirtilen çağrının ötesine geçmek konusunda bizi teşvik ediyor, hatta zorluyor. Bizi, hayatın dokusunun insan örgütlenmesini –doğanın gücü *olarak*– nasıl şekillendirdiğini, uygarlıkların iktidarı nasıl işlediğini ve yeniden-üretimin doğayı değiştirmenin yolu olarak nasıl kullanıldığını düşünmeye itiyor: Bizi kapitalizmin çok kullanılması

[62] H. Maturana ve F.Varela (1987). *The Tree of Knowledge*, Berkeley: Shambhala.

nedeniyle iyice eskimiş olan ekonomik sistem olarak, toplumsal sistem olarak, meta sistemi olarak o kavramlarını tekrar etmemiz için teşvik ediyor. Eğer sermaye üretimi, kapitalizmin stratejik ekseniyse, birikim de gezegenin emek/enerjisinin temellük edilmesiyle oluşur. Bu temellük –ucuz kaynaklar, evet ("kılavuzlar"), fakat bundan başka ucuz çöp (yutak) söz konusu– sermayeyi bir "değer" olarak üretmez, ancak değeri mümkün kılan ilişkileri, mekânları ve emek/enerjiyi üretir. Kapitalizm, meta ilişkilerinin genelle*mesi*dir, ama bu genellemenin kapsamı fiilen büyük bir genellemeye, yani karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellüküne bağlıdır.

Günümüzde bu büyük genelleme, kontrolden çıkmış iklim değişikliğiyle kritik bir noktaya ulaştı. Bu noktaya gelmemizin gerisinde de Ucuz Doğa'ya el koyulmasının, sermayeyi yeni emek-gücü, enerji, gıda ve hammadde kaynakları aramaya zorlaması ve atmosferi sera gazları için dev bir çöplük haline sokması yatıyor. İçine kısılıp kaldığımız bu atmosferik çöplük –doğadaki kapitalizm bir ilişkisi–, sermaye birikimi önünde, özellikle tarım alanında, eşi benzeri görülmemiş bir engel oluşturuyor. Ayrıntıya saplanıp kalma pahasına belirtmem gerekir ki bu atmosferik çöplük, yalnızca bir sebep-sonuç dizisi biçiminde değil ("buna kapitalistler neden oldu!"), aynı zamanda geçtiğimiz iki yüz yılda dünya sınıf ilişkilerinin gerekli koşulu olarak da bir *sınıfsal ilişki* yaratıyor.

Ekolojik kriz ve özellikle de iklim değişikliği hakkında düşünürken olanlara doğadaki kapitalizm ilişkileri üzerinden bakmak bizim için kızıl ve yeşil düşüncede hâkim olan "dışsal sınır olarak doğa" anlayışına bir alternatif oluşturuyor. Coğrafî esneklik ve dünya ekolojisi olarak kapitalizmin tarihsel evrimi hakkındaki büyük soruları daha da açmak yerine üstlerini örtmesi bu anlayışın ana sorunu. Sınırlar gerçekse, onların ortaya çıkışını tanımlamak, söze dökmek ve açıklamak için en iyi yol nedir?

Tercih, kapitalizmi doğanın dışında ama onun üzerinde hareket eden bir şekilde anlamlandıran Kartezyen paradigmayla onu hayatın dokusu içinde bir proje ve süreç olarak görmek

arasında. Kapitalizmin dünya-ekolojik devrimlerindeki yıkıcı karakterinin yaygın kabulü –doğadaki kapitalizmin "ne" ve "nedeni"–, insan doğaları da dahil olmak üzere, bütün doğanın birbirini izleyen radikal yeniden-düzenlenişi boyunca insanların modernliteyi *nasıl* ürettikleri konusunda birbirlerinin ardışık ve radikal yeniden-düzenlenişi ile nasıl modernliteyi sağladığına dair çok az araştırma yapılmıştır. Aslında bütün farkı yaratan kapitalizm doğa *üzerinde nasıl* işliyor yerine, kapitalizm doğa *üzerinden* nasıl işliyor sorusunu sormak. Eğiticilik konusunda önemli bir noktaya ulaştığımızı sanıyorum. Bu noktada eski sınırları silebilir, yeni bakış açılarını yaratabilir ve bütün bu süreçleri de tarihsel olarak sürekli evrilen *oikos* temeli üzerinden inşa edebiliriz. Bu temel, modernitenin tarihsel olarak belirli doğalarını özgürleşme dokuları ve sermaye birikiminin sınırı olarak, kendisini de doğayı düzenlemenin bir yolu olarak anlamamızı sağlar. Bu nokta üzerinde gereksiz yere durmuş olmamak için sermayenin sınırlarının tarihsel olarak, insanların doğanın geri kalanıyla ilişkilerinden ortaya çıktığı fikrini ve insanlığın ve dünya üzerindeki diğer tüm komşularımızın kurtuluşu adına yapılan projeleri ciddiyetle ele almalıyız.

KISIM I
İKİCİLİKTEN DİYALEKTİĞE: DÜNYA EKOLOJİSİ OLARAK KAPİTALİZM

1

Nesneden Oikosa:
Kapitalist Dünya Ekolojisinde Çevre İnşası

Sözcükler boş balonlar gibi, onları çağrışımlarla doldurmamızı bekliyorlar. Doldukça içsel bir güç kazanıyorlar ve sonunda algılarımızla beklentilerimizi şekillendiriyorlar. Yani "ekoloji" sözcüğüyle birlikte...

(Worster, 1994)

Yeşil Düşünce yaklaşık yarım yüzyıl boyunca iki ana soruyla boğuştu. Doğa, yalnızca çevre kirliliğiyle sonuçlanan verici [*tap*] (hammadde) ve alıcı [*sink*] (kirlilik) rolleri nedeniyle, insanlık tarihini oluşturan esas ilişkilere dışsal sayılabilir mi? Yoksa doğa, bir alıcı ve verici [*taps and sinks*] olmanın ötesinde insan faaliyetinin tamamını çevreleyen bir hayatî doku mudur? Bir diğer deyişle, doğa insanların etki ettiği bir nesneler grubu mudur, yoksa insan ilişkilerinin üzerinde geliştiği bir hayat dokusu mudur?

1970'lerde ortaya çıkan geniş Yeşil yazın –politik ekoloji, çevre tarihi ve sosyolojisi, ekolojik iktisat, sistemler ekolojisi ve diğerleri– iki soruya da (bir şekilde) "evet" yanıtını vererek kendini geliştirdi. Bir tarafta, çoğu düşünür insanlığın doğanın parçası olduğunu kabul ediyor ve Toplumla (doğasız) Doğa'yı (insansız) farklı kümelere yerleştiren Kartezyen ikinciliği reddediyor. Diğer taraftaysa ampirik araştırmalarımızı yönlendiren kavramsal dil ve analitik çerçeve, nüfuz edilemez iki temel birimin –Doğa ve Toplum– *etkileşim*indeki sabite sıkıca yerleşmiştir. Bu "çifte evet" gerçek bir pazılda karşılık buluyor: Doğada*ki*-insanın materyalist, diyalektik ve bütüncü

felsefesini, hayatın dokusundaki kapitalizmin kavramsal dili ve deneysel çerçevesine işe yarar (ve kullanılabilir) bir halde nasıl aktarabiliriz?

Doğa artı Toplum aritmetiği, 1970'lerden beri çevre araştırmalarının ana aracı olageldi. Bu aritmetik tarihsel sosyal bilimler ve İki Kültür üzerinde ayırt edici bir dilsel etkiye sahip. Dünya sistemleri çalışan bilim insanları, "insan ve doğa sistemleri bağlaşıklığından" bahsederken,[1] Marksist ekolojistler "doğa-toplum diyalektiğinden" bahsediyor,[2] kültürel araştırmacılarsa hibritlere, topluluklara ve şebekelerine [*network*] vurgu yapıyor.[3] Yeşil Düşünce'nin en önemli katkısı, bu aritmetiğin düşünsel etkinlik sürecine meşru bir alan olarak yerleştirilmesi olmuştur. Çevresel ve sosyal bilimler, Kartezyen çiftin unutulmuş ve marjinalize edilmiş bir yönüne, çevresel etkiler dünyasına ışık tuttular. Bu küçük bir katkı sayılıp küçümsenmemelidir, çünkü bu sayede "çevre", meşru ve önemli bir analiz nesnesi olarak kabul edilmiştir.

Bu önemli katkıyla ilgili iki gözlemimi paylaşmak isterim. İlk olarak, doğayı küresel değişim çalışmalarının bir öğesi haline getirmeyi amaçlayan çalışmalar, günümüzde çoğunlukla başarıya ulaştı. Artık sosyal teori ve sosyal değişim konusundaki çekirdek sorunlara çevre değişimiyle ilgili *bazı* atıflarda bulunmadan değinmek oldukça zor. 1970'lerde ivme kazanan Yeşil Düşünce'nin çekirdek projeleri başarıya ulaştı, fakat geriye tarihsel sosyal bilimlerde çevre odaklı araştırmaların değerlendirilmesindeki (ya da değerlendirilmemesi) dikkate değer eşitsizlik olduğu gibi kaldı: Çevre araştırmalarının meşruiyeti ve geçerliliği artık bir tartışma konusu değildir. Bu proje her zaman diyalektik duyarlılıkla aşılanmıştır.[4] Fakat

[1] J. Liu ve d. (2007). *Coupled Human and Natural Systems*, Ambio C. 36, no. 8, s. 639–648.

[2] B. Clark ve R. York (2005). *Carbon Metabolism*, Theory & Society C. 34, s. 391–428.

[3] B. Latour (1993). *We Have Never Been Modern*, Cambridge: Harvard University Press; J. Bennett (2005). *The Agency of Assemblages and the North American Blackout*, Public Culture, C. 17, no. 3, s. 445–465.

[4] R. Williams (1972). *Ideas of Nature*, Ecology içinde, J. Benthall (Der.); D. Harvey (1974). *Population, Resources, and the Ideology of Science*,

kavramın tanımlanma sürecinde, hayatın dokusu olarak doğadan ziyade –nesne olarak çevre– başta belirttiğim iki sorudan ilkini kabul eden bir proje haline geldi. Bu önceleme (başka türlü bir tercih olabilir miydi sanki?) bugün rastlaştığımız o kopmayla sonuçlandı: (analitik bir prosedür olarak) doğa *ve* insanlık ile (felsefî bir önerme olarak) doğada*ki*-insanlık. Bu radikal kopma [*disjuncture*], günümüzdeki çevre çalışmaları çıkmazının çekirdeğinde yer almaktadır: Nesne olarak çevrenin ötesine geçme gönülsüzlüğünün ve deneye dayalı araştırmalar selinin karakterize ettiği çıkmazdır. Önümüzdeki bu çıkmaz, moderniteyi hayatın dokusunun hem üreticisi hem de ürünü olarak yeniden tanımlamaya duyulan genel isteksizlikle de açıklanabilir. Sonuçta, büyük harfle yazmayı tercih ettiğim, bir nesne olan Doğa, hayatın dokusuna tercih edildi.

İkinci gözlemimse, Kartezyen çiftin, geçmişte ve içinde bulunduğumuz kriz döneminde, kapitalizm anlayışımızı derinleştirmek amacıyla ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Bugün bu çift, insanın hayatın dokusundaki konumunu ortaya çıkarmak yerine perdelemeye hizmet ediyor. "Doğa artı Toplum" fikri, çağımızda hızla çoğalmakta olan krizlerle –ki yalnızca iklim değişikliği ve finansla bağlantılı olanlarla değil– ve modern dünya tarihi boyunca yaşanan krizlerin kökenleri ve gelişimleri ile uğraşmaya uygun değildir.

Peki, artık bir nesne olarak çevre düşüncesinin ötesine geçmemizin zamanı geldi mi? Toplumsal süreçlerin çevreyle ilgili geçmişlerini yazma projesi, bu süreçlerin çevrenin yalnızca üreticileri değil, aynı zamanda onun ürünleri olduğu çok çeşitli durumları yeterince yakalayabilir mi? Toplumsal örgütlenmenin çevresel sonuçlar taşıdığı fikri, bizi zaman içerisinde oldukça ileri taşıdı, ancak yeşil aritmetiğin bize bu uğurda ne kadar yardım edebileceği ne yazık ki belli değildir.

Peki, bugün ulaşmamız gereken seviyeye çıkmamızı Yeşil aritmetik sağlayamıyorsa; ne sağlayabilir?

Benim bu sorulara yanıtım basit bir öneriyle başlıyor. Bize

Economic Geography, C. 50, no. 3; R. A. Walker (1979). *Human-Environment Relations: Editor's Introduction*, Antipode C. 11, no. 2, s. 1–16.

gereken ve Yeşil Düşünce'nin önemli bir dalı tarafından da işaret edildiğini düşündüğüm bir kavram, bizi bağımsız birimlerin –Doğa ve Toplum– *etkileşimi*nden hayatın dokusunda yer alan insanların diyalektiğine ulaştıracaktır. Böyle bir kavram, dikkatimizi, insan ve insan-dışı doğalarının birbirine nüfuz etmiş, birbirine düzensizce bağlanmış ve bağımlı ilişkilerinin somut diyalektiği üzerine yoğunlaştıracaktır. Başka bir deyişle, "insanlık *ve* doğa" anlayışının dili üzerine kurulu olmaktan ziyade, "doğadaki-insanlığın" dilini geliştiren bir kavrama ihtiyacımız vardır.

Oikos: ETKİLEŞİM, DİYALEKTİK ve FAİLLİK SORUNU

*Oikos*la başlamayı öneriyorum.

Oikos, insan ve insan-dışı doğalar arasındaki yaratıcı, tarihsel ve diyalektik ilişkiyi adlandırmanın bir yoludur. İlk kez Yunan filozof ve botanikçi Theophrastos tarafından kullanılan *oikos topos* veya "elverişli yer" için kullanılmış bir kısaltmadır. Theophrastos, *oikos topos*'u "bir bitki ile çevre arasındaki *ilişkiye*" işaret etmek için kullanmıştı.[5] Aslında kurallara sâdık kalındığında *oikos* bir sıfat olarak kullanılmalıdır. Ancak, İki Kültür'ü (fizik ve beşerî bilimleri) aşan bir dile doğru uzun bir yolculuğa çıkarken, okuyucunun dille ilgili birkaç özgürlükçü yaklaşımı bağışlayabileceğini umuyorum.

Türetme sözcüklere [*Neologism*] Yeşil Düşünce'de sıkça rastlanır. Aslında insan ve insan-dışı doğalar arasındaki ilişkileri kaynaştırmaya veya birleştirmeye yönelik kavramları uzaklarda aramamıza gerek yok.[6] Yine de on yıllardır süren yoğun Yeşil teorik çalışma ve analiz sonrasında, *oikos*u mer-

---

[5] J. Donald Hughes (1985). *Theophrastus as Ecologist*, Environmental Review: ER 9, no. 4, s. 296–306; J. Donald Hughes (1994). *Pan's Travail*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 4 (Vurgu yazara ait.).

[6] En yaratıcı kavramsallaştırmalardan bazıları (sayborg, doğakültür), Haraway'in çığır açan çalışmalarından bize ulaştı; bunların kendine özgülüklerinin, dünya-ekolojisi bağlamındaki etkilerini gözden kaçırmamıza neden olmamasına dikkat etmeliyiz. D. Haraway (1991). *Simians, Cyborgs, and Women*, New York: Routledge; D. Haraway (2008). *When Species Meet*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

keze yerleştiren bir yaklaşımı hâlâ geliştirebilmiş değiliz. Böyle bir yaklaşım, türlerin ve çevrenin yaratıcı ve üretken ilişkisini, tarihsel değişimin ontolojik ekseni *–ve yöntemsel temeli–* olarak konumlandırmamızı sağlardı. Bu yeniden-konumlandırma, doğa sorusunu –bir kaynak ya da yol açan koşuldan ziyade matris olarak– tarihsel analiz için daha da genişletmeye yarar. İnsanlığın savaştan edebiyata ve bilimsel-teknolojik devrimlere kadar bütün büyük adımlarının yeniden-inşasına olanak tanır ve bunu da doğayı, tarihsel sürecin yalnızca şartlarını, bağlamını ya da nahoş sonuçlarını belirleyen bir etken olarak değil, onun bütünü için önemli kabul ederek yapar.

Bu, *oikos*un amaçlanan katkısıdır. İnsanların (ve diğer türlerin) hayat koşullarını –Marx ve Engels'in deyimiyle "belirgin hayat tarzları"[7]– yarattığı ilişkinin adlandırılması, dikkatimizi işleyen birimlerle işlenen nesnelerin belli konfigürasyonlarını harekete geçiren ilişkilere çekiyor. *Oikos*, bitkiler ve hayvanlar dünyasını da içeren çok-katmanlı bir diyalektiktir, ayrıca gezegenimizin çeşitli jeolojik ve biyosferik konfigürasyonlarını, döngülerini ve hareketlerini de içerir. *Oikos* aracılığıyla, insanlığın işbirliği ve çatışma mozaiğini –"toplumsal" örgütlenme olarak adlandırılan şeyi– yaratan ve yok eden ilişkileri ve koşulları oluşturup yeniden şekillendiriyoruz. Öyleyse, *oikos*-olarak-doğa, kültür, toplum ya da ekonominin yanında yer alacak ek bir *unsur* olarak önerilmiyor. Aksine doğa, insan faaliyetinin içinde ortaya çıktığı bir matris ve tarihsel failliğin üzerinde şekillendiği bir alandır. Böyle bir bakış açısıyla, gıda, su ve petrol (ve daha pek çok şey) ilk olarak ilişkisel sorunlar, ikincil olarak da nesne sorunları haline gelirler; uygarlıklar arasındaki ilişkiler yoluyla da gıda, su ve petrol gerçek birer tarihsel aktöre dönüşürler.

Oikos bakış açısında, uygarlıkların (bir başka kısaltma) doğayla etkileşimi, bir kaynakla etkileşim değildir (çöplerle

[7] F. Engels (1970). *The Part Played by Labor in the Transition from Ape to Man, The Origin of the Family, Private Property and the State* içinde, New York: International Publishers.

doğa etkileşiminde olduğu gibi), bunun yerine uygarlıklar bir matris olarak düşünülmesi gereken doğa *üzerinden* gelişirler. İklim değişikliği buna güzel bir örnektir. Uygarlıklar, mevcut iklim gerçekliklerini içselleştirerek gelişirler, elverişli ya da elverişsiz "iklim" kendi başına bir tarihsel fail değildir; yani hayatın dokusu dışına çıkarılmış imparatorluklar ya da sınıflar nasıl tarihsel failler sayılamazlarsa, iklim de failden sayılamaz. *Tarihsel* faillik, *oikos*la iç içe geçmiştir. Marx'a dönmek gerekirse, kendisi dışında failliği olmayan bir tür (ya da biyosferdeki bir süreç) var olamaz.[8] Faillik, başka bir deyişle, Doğa ve (veya) Toplum'un –hatta insanlığın muhteşem sosyalleşme biçimlerinin– mülkiyetinde değildir. Faillik, daha ziyade, hayatın geri kalanında insan faaliyetinin belli konfigürasyonlarının mülküdür. Ve bunun tam tersi de geçerlidir.

Faillik, sol ekoloji için kesinlikle kilit sorudur. Ben burada failliği tarihsel değişim başlatma (ya da kopuşlar üretme) ya da mevcut tarihsel düzenleri yeniden üretme (dengeyi yeniden-üretme) kapasitesi olarak kabul ediyorum. Bu tanım tercihen kabadır ama yararlıdır. Doğanın "tarihsel ana karakter"[9] olduğunu söylemek kulağa ilginç geliyor, peki ama bu tam olarak ne anlama geliyor? Uzun tarihsel aktörler listesine doğayı da mı ekliyoruz? Yoksa *oikos*-olarak-doğa kabulü failliğin temelinden yeniden düşünülmesi gerekliliğine mi işaret ediyor? Doğanın failliğini açıklığa kavuşturma amacı güden pek çok fikir duymak olası.[10] Bununla birlikte, doğanın –Kartezyen düzlemde veya diyalektik yönden anlaşılan– failliğinin modern dünyanın oluşumunu açıklığa nasıl kavuşturabileceği belli değil. Doğa ya da örneğin iklim, imparatorluklar ya da toplumsal sınıflara benzer bir tarih "yapıcı" failliğe "sahip" midir?

---

[8] K. Marx (2007). *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, Mineola, NY: Dover Publications.

[9] B. Campbell (2010). *Nature as Historical Protagonist*, Economic History Review, C. 63, no. 2, s. 281–314.

[10] T. Steinberg (2002). *Down to Earth*, The American Historical Review, C. 107, no. 3, s. 798–820; J. Herron (2010). *Because Antelope Can't Talk*, Historical Reflections, C. 36, no. 1, s. 33–52.

Evet ve hayır. Sorunun bir bölümü, failliği Kartezyen çiftin her iki tarafına da atfetme arzusundan ileri geliyor. İklim, zararlılar [*weeds*], hastalıklar bazı durumlarda, sınıfların, sermayenin ve imparatorlukların "sahip olduğuna" benzer bir faillik yüklenebiliyorlar. Bu durumlarda belirli bir aritmetik mantık işliyor: Eğer insanlar birer failse, bunu insan-dışı doğalar için de söyleyemez miyiz? Bu akla yatkın dursa da bana göre failliğin nasıl oluştuğunu yeterince iyi açıklayamıyor. Çünkü sınıfsal ilişkiler, sermaye ve imparatorluklar insan-dışı doğalarla *orda-hazır bekleyen* yığınlar olarak insan ve insan-dışı doğa konfigürasyonlarını temsil ediyorlar. Bu noktadan hareketle, insan ve insan-dışı doğaların özgül yığınlarının *failliği, mülkiyet ilişkilerini* takip etmektedir. Sınıfsal iktidarı (ve yalnızca sınıfların failliği değil), hayatın dokusu içindeki özgül iktidar ve (yeniden) üretim konfigürasyonları yoluyla türer ve ortaya çıkar.

Doğa gerçekten tarihsel ana karakterse, failliği Kartezyen çiftin dışına çıkıldığında anlaşılabilir. Sorun, Doğa'nın failliği *ve* Toplum'un failliği değildir. Bu ikisi birbirinden ayrı düşünülemez. Aslında sorun, insan ve insan-dışı doğa yığınlarının nasıl oluştuğudur. Evet, hastalıklar tarih yazarlar, ancak yalnızca ticaret ve imparatorluklara bağlı epidemiyolojik taşıyıcılar olarak. Tarih yapma kapasitesinin insan ve insan-dışı aktörlerin belli konfigürasyonlarına yol açması, doğanın failliği tartışmalarında çoğunlukla dışarıda bırakılıyor. İnsanın failliği daima bir bütün olarak doğanın içinde ve diyalektik olarak ona bağlıdır – bu, insanın failliğinin aslında hiç de insanî olmadığı, doğanın geri kalanıyla bütünleştiği anlamına geliyor.

Dünya-ekolojik alternatif, insan/insan-dışı etkinliklerin yığınlarını başlangıç noktası olarak alır. Uygarlıklar, bu diyalektik gruplamanın büyük, etkileyici örnekleridir. Temel gerçeklerin pratik sonsuzluğuyla, tarihsel gerçekleri, insanın-başını çektiği çevre-üretiminin büyük ölçekli ve uzun süreli kalıpları aracılığıyla ayırt edebiliriz. Bu düzen içinde iklim değişikliği, gezegendeki değişimin, iktidarın sivilleşmesinin ve üretimin yapısına dek işlemiş taşıyıcısı haline ge-

lir (sınıf, imparatorluk, tarım, vb.). Pek de yeni bir fenomen olmayan bu toplumsal-ekolojik yapının geçmişi, bin yıllara dayanıyor.[11] Bu iklime dair tarih yazımının ruhuyla ilgilidir.[12], [13] İklim değiştiğinde iktidar ve üretim yapıları da değişir. Bu, iklimin uygarlık yapılarıyla *etkileşime girip* bir noktada bu yapıların bağımsız varlıklarında birtakım problemlere neden olmasından ileri gelmez. Bakış açımızı değiştirmek, iklim koşullarını bu yapıların doğuşunda mevcut ve onlarla bağlantılı görmek için daha çok çalışabiliriz. Uygarlıklar, iklimden bağımsız düşünülemez –burada iklim, iktidar ve üretim ilişkilerini birlikte-üreten atmosferik süreçlerin çeşitliliğini ifade etmek için kullanılan bir diğer kısaltma. Bu nedenle iklim, tarihsel değişimin çeşitli toplamlarını iten, çeken ve dönüştüren bir belirlenimler [*determinations*] –belirlenimcilik*ler* değil– yığınıdır. İklim ne zaman dramatik bir şekilde değişse, sonuçları da genellikle dramatik ve çığır açıcı olmuştur. Örneğin, Roma'nın 300 yılı civarında Roma İklimsel Optimum'u ardından gerileyişini ya da yaklaşık bin yıl sonraki Küçük Buz Çağı'yla birlikte feodalitenin dağılışını düşünün.[14] Aynı

[11] W. F. Ruddiman (2005). *Plows, Plagues, and Petroleum*, Princeton: Princeton University Press.

[12] M. Davis (2001). *Geç Viktorya Dönemi Holokostları* [Late Victorian Holocausts], London: Verso; B. Fagan (2008). *The Great Warming*, New York: Bloomsbury Press; D. Chakrabarty (2009). *The Climate of History*, Critical Inquiry, C. 35, s. 197–222.

[13] Kapitalizmin ve iklimin modern dinamiklerine değinen araştırmacılar, paradikmatik etkileri en azından şimdiye kadar yeterince ilgi çekmemiş olan özgün dünya-ekolojisi sentezlerini geliştirerek ilerlemişlerdir. Burada, ilk olarak aklıma Larry Lohmann'ın karbon piyasaları ve finansman analizleri ile Christian Parenti'nin yirminci yüzyılın başlarındaki iklim, sınıf ve çatışma hakkındaki anlatısı geliyor. L. Lohmann (2012). *Financialization, Commodification and Carbon: The Contradictions of Neoliberal Climate Policy*, Socialist Register 2012 içinde; *The Crisis and the Left*, L. Panitch ve d. (Der.) (2012), London: Merlin, s. 85–107; C. Parenti (2011). *Tropic of Chaos*, New York: Nation Books.

[14] C. Crumley (1994). *The Ecology of Conquest*, Historical Ecology içinde, C. Crumley (Der.), Santa Fe, NM: School of American Research Press, s. 183–201; J.W. Moore (2013). *Ecology in the Making (and Unmaking) of Feudal Civilization*, yayımlanmamış kitap, Department of Sociology, Binghamton University.

zamanda, Roma iktidarının yükselişi (yaklaşık MÖ 300) veya orta çağdaki sıcak dönemin (yaklaşık 800–900) başlaması ile Fransa'dan Kamboçya'ya kadar uzanan alanda hızla ortaya çıkan yeni "uydu devletler" [*charter state*] için uygun ortamı sağlayan iklim değişikliklerini de göz önünde bulundurun.[15]

Burada ulaşmak istediğim nokta, iklim değişikliğinin tarihsel taşıyıcılık rolüne karşı çıkmak değil, onun bu rolünü *oikos*un ve onun ardışık tarihsel doğalarının içinde konumlandırmak.

Bu ontolojik nokta, epistemolojik sonucunu da beraberinde gerektiriyor. Eğer iklimin failliği, insan ve insan-dışı doğaların oluşturduğu yığınlardan biriyse, bu yığınlar belirli tarihsel-coğrafî formasyonlar yoluyla eşit olmayan bir biçimde kontrol edilmiş demektir. İklim değişikliği (ki iklim her zaman değişiyor) bir iklim değişikliği olgusudur, ancak kendi başına, nüfus ve üretim verilerinden daha fazlasını ifade eden bir *tarihsel* olgu değildir. *Temel* olgular kategorisine aittir; tarihsel açıklamaların hammaddesidir.[16] Temel olgular, çizdiğimiz yorumlayıcı çerçeveler yoluyla *tarihselleşirler*. Bu çerçeveler –Kartezyen, dünya-ekolojik, vs.– temel olguları belirlemek ve kategorize etmenin yoludur. Popüler yaklaşımlardan biri de tarihsel olguların sıkıntılı meselesiyle bir seferde yüzleşmek ve kendini hiçbir şeyin hiçbir şeye zorunlulukla neden olmadığı düz bir ontolojinin taraftarı ilân etmektir.[17]

Fakat bu, tarihsel kapitalizmdeki kriz ve değişime açıklama arayanlar için pek tatmin edici olmayacaktır. Kızıl-Yeşil düşüncelerin küresel kapitalizme ve küresel çevre değişimiyle ilgili Kartezyen yaklaşımının gücü de buradan gelmektedir.[18] Yakın zamana kadar insan tarihi anlatılarının neredeyse

[15] V. Lieberman (2009).*Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context, C. 800–1830*, C. 2, Cambridge: Cambridge University Press.

[16] E.H. Carr (1962). *What is History?*, New York: Penguin; R.C. Lewontin (1991). *Facts and the Factitious in Natural Sciences*, Critical Inquiry, C.18, no.1, s. 140–153.

[17] B. Latour (1993). *We Have Never Been Modern*, Cambridge: Harvard University Press; J. Bennett (2005). *The Agency of Assemblages and the North American Blackout*, Public Culture, C. 17, no. 3.

[18] J.B. Foster, B. Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York:

tamamı doğanın –hatta Kartezyen anlamda Doğa'nın– öneminin yok sayılması üzerine kurulmuştu. Bugün bu durumun değiştiğini görüyoruz. Ayrıntılarıyla düşünülmüş çevre tarihi perspektifi zafer kazanmıştır. Burada, biyosferdeki değişimin biriken etkileri, Yeşil siyaset ve Yeşil düşüncenin biriktirdiği başarılarla, dünya üniversite sistemindeki uçsuz bucaksız ama aslında zayıf olan hegemonya üretimiyle için örtüşmüş oldu. Toplumsal teorilerde "doğanın" statüsünü görmezden gelmek artık olası değil, benzer şekilde kapitalizm tarihi boyunca meydana gelmiş olan doğa sorununu –ölçeği ne olursa olsun– görmezden gelmek de gittikçe zorlaşmaktadır. Sonuçta bu hegemonya, dünya tarihinin çelişkilerini ve geniş hatlarını, çevresel koşullar ve değişikliklere değinmeden yorumlama girişiminin yetersiz kalacağını iddia ediyor.

Bu, büyük bir başarıdır. Ama sınırlı bir çerçevede cereyan etmiştir. Yeşil Düşünce, Kartezyen çiftin tarihsel değişimin çekirdek kavramsal dili üzerindeki hegemonyasına nadiren meydan okudu. Oysa Doğa-Toplum çiftinin felsefî ve teorik olarak[19] ve yerel ve ulusal tarihler dikkate alınarak[20] aşılması gerekmektedir. Dünya-tarihsel değişim sürecinde de oldukça farklı gelişti.[21] Çevresel değişim, kapitalizmin tarihine eklendi, fakat bir sentez oluşturulamadı.

Weiner, yirmi birinci yüzyılın çevre tarihi projesinin ruhunu tanımlarken gayet haklı olarak "Artık hepimiz post-yapısalcıyız." diyordu.[22] Böylece çevre tarihçilerinin doğayı, tarihsel değişimin temel ilişkileriyle indirgenemezlik kalıbı olarak kabul etmeye başladıklarına işaret eder (*Post-yapısal-*

Monthly Review Press.

[19] N. Smith (1984). *Uneven Development*, Oxford: Basil Blackwell; B. Braun ve N. Castree (Der.) (1998). *Remaking Reality*, New York: Routledge.

[20] R. White (1996). *The Organic Machine*, New York: Hill & Wang; J. Kosek (2006), *Understories*, Durham: Duke University Press; J. Scott (1998). *Seeing Like a State*, New Haven: Yale University Press.

[21] Bu konuda daha ileri bir okuma için: J. Moore (2003). *Nature and the Transition from Feudalism to Capitalism*, Review C. 26, no. 2 s. 97–172.

[22] D. R. Weiner (2005). *A Death-Defying Attempt to Articulate a Coherent Definition of Environmental History*, Environmental History, C. 10, no. 3, s. 404–420.

*cı*lığın bu ilişki için en iyi tanım olup olmadığı başka bir sorudur).[23] Ancak günümüzde oldukça yaygın olan bu politik ekoloji yaklaşımı, Kartezyen çifte bizatihi tarihsel kapitalizmin kendi arazisinde meydan okumaya gönülsüz davranıyor. *Birikim*, insan ve insan-dışı doğaları bir araya getirmenin bir yolu değil, çevresel sonuçları içeren bir toplumsal süreç olarak hesaba katılıyor.[24] Küresel politik ekoloji ve çevre tarihi, modernitenin "toplumsal" ilişkilerini, hayatın dokusunun üreticileri ve ürünlerinden (doğada-ki-toplum/toplumda-ki-doğa) ziyade, toplumsal ilişkilerin çevresel tarihini (Doğa-artı-Toplum) vurgulayan bir perspektifi benimsemiştir. Bu hepimizi post-yapısalcı mı yapar? Belki de malûm ikicilik tarihsel kapitalizm söz konusu olduğunda hegemonyasını korur.

Bu muhtemelen yirmi birinci yüzyılın küresel türbülansını ifade etmenin bir yolu olarak, popülist "çakışan" [*converging*] krizler kavramında apaçık haliyle karşımıza çıkar.[25] Çakışan krizler dili, 1970'lerin –biyofizik çelişkileri, sermaye ve sınıf krizlerinden ayrıştıran[26]– kriz söyleminden ayrıldığı ölçüde

---

[23] R. White (1995). *Are you an Environmentalist or Do You Work for a Living?*, Uncommon Ground içinde, W. Cronon (Der.), New York: W.W. Norton.

[24] Politik ekoloji, küresel politik ekonomiyi yapılandırıcı olarak tanımlar ve doğru soruları sorar: "*Belli* çevresel" koşullar nasıl oluşur, bu koşullar ne zaman, nerede ve nasıl "küresel kapitalizmin birikim, büyüme ve kriz gibi eğilimleriyle karışır olmuştur (ya da olmamıştır)?" (Peet ve d. (2011). *Global Political Ecology*, s. 29). Fakat politik ekolojinin *küresel*den bahsedip duran şaşaalı cümlelerinin tamamında dünya-sistemi tarihselden ziyade kuramsal bir inşa olarak eksiktir ve genellikle *özgül* koşulların "bağlamları" çerçevesinde anlaşılmaya terk edilmiştir – sanki kapitalizmin kendisi, kendi belli üretim ve iktidar koşulları olan belli bir yer değilmiş gibi! (bkz. J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway*, Bölüm 1, Journal of Agrarian Change, C. 10, n. 1, s. 35-71). Dünya-tarihsel dinamikleri açıkça belirtmektense bağlamsallaştırmak, politik ekolojiyi, toplumsal-ekolojik süreç olarak sermaye birikimi ile ilgili bir dizi öneri yerine toplumsal-indirgemeci bir politik ekonomiyle başbaşa bıraktı.

[25] S. George (2010). *Converging Crises*, Globalizations C. 7, no. 1–2; P. McMichael (2012). *The Land Grab and Corporate Food Regime Restructuring*, Journal of Peasant Studies, C. 39, no. 3–4.

[26] Örneğin, D. H. Meadows ve d. (1972). *The Limits to Growth*, New York:

önemli bir gelişme sayılır. Fakat bununla birlikte, kapitalizmin 2008 yılından bu yana ortaya konulmuş olan radikal eleştirisi, kriz eğilimlerinin Kartezyen sınıflandırmasına sâdık kalarak ilerlemiştir. Artık, yirmi birinci yüzyıl kapitalizminin çatlaklarının çoğalan listesine "iklim" veya "ekoloji" de eklenebilir, çünkü "Doğa artı Kapitalizm" yaklaşımı *sentetikten* ziyade *ekleme* yoluyla oluştuğu için giderek verimliliğini yitirmektedir. "Kızıl" eleştiri günümüzde "yeşil" eleştiriyle büyük yakınlık içerisinde ama ne yeşiller ne de kızıllar, "çevre-üretimi"ni göz önünde bulundurarak "ekonomi üretimi"nin *ilişkisel* yeniden kavramsallaştırmasına dönük bir sentez oluşturma çabasına yöneldiler.[27]

Küresel kapitalizmi, "reel" tarihsel alan ve insan ve insan-dışı doğaların yığınları olarak tanımlayan düşünce akımlarını bir araya getirecek bir sentezin gerçekleşme süreci oldukça yavaş ilerliyor. Özellikle küresel çalışmalardaki Kartezyen yaklaşımın direnci kırılamadı. Tarihsel değişimin anahtar kavramları, şu an çok azımızın katıldığı "insanların doğanın geri kalanından bağımsız olduğu" düşüncesine derinden bağlı. Kavramsal bir yenilenmenin, açıklamaya muhtaç olanı varsayan sıfatların –çevresel, ekolojik ve benzerleri– gelişigüzel kullanımları sonucunda zaman içerisinde gerçekleşeceğini savunan düşünce ısrarlı varlığını sürdürüyor. Sonuçta önümüze çevresel adalet, toplumsal adalet, ekolojik emperyalizm, ekonomik emperyalizm, doğanın sömürüsü, emeğin sömürüsü, ekonomik kriz ve ekolojik kriz geliyor. Bu liste daha da uzayıp gidebilir. Ekolojik (ve aynı kökten gelen) sıfatların ortaya çıkışı, doğanın (kavramın bütün anlamlarıyla) bir öneminin olmadığı toplumsal indirgemeci tarih yazımına ve deneysel çerçevelere göre kesinlikle bir ilerleme olarak kabul edilmelidir.

Signet/Mentor makalesini G. Arrighi (1978). *Towards a Theory of Capitalist Crisis*, New Left Review, no. 111, s. 3–24 ile karşılaştırın.

[27] Fakat Lohmann'ın karbon piyasası, iklim değişikliği ve birikim üzerine nefes kesici analizleri gözden kaçmamalıdır. L. Lohmann (2009). *When Markets are Poison: Learning about Climate Policy*; L. Lohmann (2012). *Financialization, Commodification and Carbon: The Contradictions of Neoliberal Climate Policy*, Socialist Register 2012 içinde.

Fakat Doğa artı Toplum modeli gittikçe kendini sınırlayan bir hal aldı. Çevresel faktörleri, gidişatı ve sonuçlarını sürekli üst üste ekleyebiliriz ama somut tarihsel bütünler –örneğin kapitalizm– Toplumsal ve Çevresel parçaların "toplanmasıyla" diyalektik olarak inşa edilemez. Aynı şekilde kapitalizm, modern dünya sisteminin (tarihinden ziyade) kuramsal inşasına kalkışan bölgesel vaka çalışmalarının bir araya getirilmesiyle de anlaşılamaz.

DÜNYA-EKOLOJİK HAYALLER: DOĞADAKİ-KAPİTALİZME DOĞRU

Theophrastos, *oikos topos*'u ekolojik bir nişi tanımlamak için oldukça konvansiyonel bir anlamda kullanmışsa da yaklaşık yüz yıllık holistik düşünce bize diyalektik bir alternatif sunuyor.[28] Bu diyalektik ve holistik alternatifte *oikos*, hayatın dokusu içinde eşzamanlı olarak *katlanarak* ve *açılarak* gerçekleşen tarihsel değişim üzerine bir bakış açısı sunar.[29] Bu alternatif dünya-ekolojik sentezidir. Dünya-ekolojisi yaklaşımı, yeşil bakış açısının diğer pek çok örneğinde olduğu gibi, doğadaki insanlık öncülüne dayanan bir tarih felsefesi sunar.[30] Dünya ekolojisinin ayırt edici özelliği, insan ve insan dışı yığınları *oiekos* aracılığıyla dünya tarihsel yöntemin felsefî öncülüne ısrarlı tercüme etme girişimidir. Felsefî yığınların

[28] J.C. Smuts (1926), *Holism and Evolution*, New York: Macmillan; F. Capra (1982). *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*, Bantam; J.B. Foster (2000). *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press; D. Harvey (1974). *Population, Resources, and the Ideology of Science*, Economic Geography, C. 50, no. 3; D. Harvey (1993). *The Nature of Environment*, Socialist Register 1993; R Levins ve R. Lewontin (1985). *The Dialectical Biologist*, Cambridge, MA: Harvard University Press; E. Odum (1977). *The Emergence of Ecology as a New Integrative Discipline*, Science, C. 195; B. Ollman (1971). *Alienation*, Cambridge: Cambridge University Press.

[29] D. Bohm (2003). *The Essential David Bohm*, L. Nichol (Der.), New York: Routledge.

[30] F. Capra (1982). *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*, Bantam; C. Folke ve d. (2010). *Resilience Thinking*, Ecology and Society, C. 15, no. 4.

ortaya çıkışı bizi ister istemez insan faaliyetinin (sözde) "çevresel" *boyutlarından* ileriye taşır. Bizi ilgilendiren nokta insan ilişkilerinin daima doğanın geri kalanıyla iç içe geçmiş olduğu, dolayısıyla hayatın dokusu içinde gerçekleşen değişimin hem ürünü hem de üreticisi olduğudur.[31] Doğadaki insanlığın çok yönlü projeleri ve süreçleri –emperyalizm, anti-emperyalizm, sınıf mücadelesi, sermaye birikimi vb.– yeni iktidar ve üretim ilişkilerine vücut verseler bile daima *oikos*un ürünleridir.

Öyleyse dünya-ekolojisi, kapitalist uygarlık için temel olan ilişkilerin stratejik yığınlarını kuramsal hale getirmek için bir çerçeve sunar. Bu stratejik ilişkiler –en önemlisi doğadaki soyut emek olan tüm değer/sermaye ilişkileri– genellikle toplumsal ilişkiler olarak kabul edilir; bunlar ilk olarak insanlar arasındaki ilişkiler ve devamında da doğanın geri kalanıyla kurulan ilişkilerdir. Çevre tarihi, doğduğundan beri, toplumsal determinizmi yeni bir formülasyonla çözmeyi amaçladı. Crosby, kırk yıl kadar önce insanların, Katolik, kapitalist, sömürgeci ya da herhangi bir şey olmadan önce biyolojik varlıklar oldukları savını ileri sürdüğünde[32] ne yazık ki toplumsal determinizm sorununu çözmeyi başaramadı. İnsanlığın biyolojik varlığı müşterektir, işbirliğine dayanır ve türe özgü müşterek hafıza ile üretim kapasitesine bağlıdır. Biyoloji ve toplumsallık birbirinden ayrılamaz, bunların farklı olduğunu varsaymak biyolojik determinizm ya da toplumsal indirgemecilik arasında bir Hobson seçimi yapmaya benzer. Neyse ki *oikos* bize gerçek bir seçim şansı tanıyor. Biz burada "tüm insanlık tarihinin temel dayanağı" olarak hayatın dokusunda üretici/ürün ilişkilerini kabul ediyoruz.[33] Dolayısıyla, yiyecek bulma ve aile oluşturma, biyolojik ve coğrafî ilişkileri müzakere etmenin bir yolu olarak kültür ve toplumsal meselelerdir, çevre-üretiminin yollarıdır. Bunlar, tarihsel değişimin mekanik altyapı/üstyapısının "doğal" temeli değil,

[31] R. Williams (1972). *Ideas of Nature*, Ecology içinde, J. Benthall (Der.).
[32] A.W. Crosby, Jr. (1972). The Columbian Exchange, Westport, CT: Greenwood Press.
[33] K. Marx ve F. Engels (1970). *The German Ideology*, s. 42.

insanların "doğanın geri kalanıyla" kurdukları yapıcı ilişki üzerinden ürettikleri (ve ürünü oldukları) "belli başlı hayatın tarz[lar]ıdır".[34]

Bu gözlem hem gündelik hayattaki ilişkiler hem de modern dünya-sistemi içindeki büyük iktidar ve üretim kalıpları için geçerlidir. Günümüzde eleştirel çevre çalışmalarında kapitalizmin hayatın dokusu içinde geliştiği değil, doğaya hükmettiği yaklaşımı baskın. Bu yaklaşım –felsefî öncül açıkça ilişkisel olduğunda dahi– kabaca tanımlanmış küresel politik ekolojinin deneysel pratiğini oluşturuyor.[35] Artık çevre*nin* politik ekonomisi üzerine güçlü bir birikime sahibiz ancak, hayatın dokusunda sermaye birikimi üzerine çalışmalar halen yetersiz.[36]

Bu eksiklik, –"fosil sermaye" savında[37] olduğu gibi– yeni-Malthusçu eğilimlerin sol ekolojiye sızması için gerekli boşluğu sağladı. Bu eğilimleri yeni Malthusçu olarak adlandırmamın nedeni Malthus'ta gördüğümüz doğanın dinamiklerini tarihten ayırma hatasına düşmeleri. Malthus'ta sınırlar birlikte üretilmez – dışsaldırlar. Küresel politik ekonomi ve politik ekoloji gelişirken düşünürler, bu sınırlar kavramını ya (örtük) kabul etme ya da (açıkça) reddetme eğiliminde oldular. Fakat kapitalizmin sınırlarının *oikos* üzerinden üretilmesi sürecini kavramsallaştırma adına çok az çaba harcandı.

Kaynakların başına buyrukluğu görüşü –ve kapitalizmin sınırlarının iç çelişkilere değil dış kısıtlara bağlı olduğu görüşü– çağımıza özgü değil, hatta 1970'lerde dahi yeni bir görüş

---

[34] A.g.e.

[35] J.B. Foster, B. Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press; N. Heynen ve d. (Der.) (2007). *Neoliberal Environments*, New York: Routledge; R. Peet ve d. (2011). *Global Political Ecology*, London: Routledge.

[36] Bir istisna olarak bkz. P. Burkett (1999). *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*, New York: St. Martin's Press.

[37] A. Malm (2013). *The Origins of Fossil Capital: From Water to Steam in the British Cotton Industry*, Historical Materialism, C. 21, no.1, s. 15–68; E. Altvater (2007). *The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism*, Coming to Terms with Nature içinde: Socialist Register 2007, L. Panitch ve C. Leys (Der.), London: Merlin Press.

sayılamazdı. Bu görüş, kapitalizmin sınırlarının başlangıcını yalnızca kapitalizmin stratejik ilişkilerinin dışına değil, daha da önemlisi tarihsel değişimin dışına yerleştirir. Toplumsal sınırlar, bu görüşe göre, tarihsel, esnek ve revizyona açıktır; doğal sınırlarsa tarihin dışında bırakılmıştır. Bu noktada failliği belirlemek adına şunu sorabiliriz: Uygarlığın sınırlarını saptamak ve en iyi yolu bulmak için sınırlayıcı gücü Kartezyen ikiliğin hangi tarafına vermeliyiz? Dünya-tarihsel sorunların ve sınırlara "dışsal" bir bakış açısının yeni-Malthusçu bir çerçeveye oturtulması eğilimi, ikici Doğa/Toplum modellerinin sonuçları arasında sayılabilir. Kapitalizmin sınırlarını düşünürken toplumsal indirgemeciliğin ön yüzünde biyosferik determinizm yer alır. Bu, sol felâketçilerin biyosferik determinizmi gezegendeki hayatın koşullarını dönüştüren iklim değişikliği örtüsü altında yeniden ileri sürdüğü savdır. Oysa bu dönüşüm, iklim değişikliğinin dışsal bir güç olduğu varsayımı ile açıklanamaz.

Biyosfer, *nasıl*ın değil, *ne*yin sınırıdır. "Sınırlar"dan bahsetmek dışsalı hatırlatırken *oikos*a da işaret eder. Tarihsel sınırlar yalnızca *tarihsel* soyutlamalarla açıklanabilir, genel soyutlamalarla değil. Ve "genel olarak doğa" kavramını kullanmanın bir faydası yoktur. Genel soyutlama –Doğa– çifte içselliğin ürünleri olan biyosferik sınırları daha iyi kavramamıza (biyosferik koşullar, kapitalist uygarlık içindeki ilişkiler ile biyosferik yeniden üretim içindeki değer ilişkilerini içselleştirmemize) yardımcı olmaz.

Tarihsel doğa bizi bir nesne olarak doğa anlayışından uzaklaştırıp doğaya, üzerinde kapitalizmin ortaya çıktığı bir matris olarak bakmamızı sağlar. Bu kaynaklar dediğimiz nesnelerle uğraşmayacağımız anlamına gelmiyor. Marx'ın ilişkisel ontolojisine dayanarak kaynakları ilişkisel, dolayısıyla tarihsel olarak görebiliriz.[38] Örneğin jeoloji, jeolojik bir karakterin içkin olduğu belirli iktidar ve üretim ilişkileri yoluyla

[38] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage; B. Ollman (1971). *Alienation*, Cambridge: Cambridge University Press; D. Harvey (1974). *Population, Resources, and the Ideology of Science*, Economic Geography, C. 50, no. 3.

jeo-tarih haline gelebilecek kadar gerçektir. Jeoloji tek başına üretim ilişkilerini belirleyemez.[39] Üretime ve yeniden üretime dair söylemler, organik hayatın ve inorganik çevrelerin diyalektiğiyle değil, *oikos* aracılığıyla gerçekleşir.[40] Bir diğer deyişle jeoloji, belirli tarihsel insan ilişkileriyle harmanlandıkça iktidar ve üretimi birlikte üretir. Jeoloji de dâhil olmak üzere bu belirli ilişkiler yenilenerek dönüşür. On dokuzuncu yüzyılda Kuzey Atlantik bölgesinde enerji rejimi, odun kömürü ve turbadan kömüre kayarken insan faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi buna bir örnek olarak verilebilir. Jeoloji aynı anda hem özne hem de nesne olabilir. Uygarlıklar, hayatın dokusu *yoluyla* ilerler (çevresinde değil).

Oikos yoluyla, aile kurumundan ırksal sınıflandırmalara, sanayileşmeye, emperyalizme ve proleterleşmeye kadar modern dünyadaki en geniş meta-süreç çeşitliliğini toplumsal-ekolojik açıdan yeniden kurabiliriz. Kapitalizm, bu bakış açısından bakıldığında, insanların doğanın geri kalanıyla olan dağınık ve şarta bağlı ilişkileri yoluyla ortaya çıktığı kadar küresel doğada gelişmez. Çoğumuz için, dünya tarihinin bu büyük süreçlerinin hibritlere veya füzyona benzediğine şüphe yok. Fakat bu terimler, ancak Toplum ve Doğa'nın temel ayrımını varsayarsak bir anlam kazanır. Bu tarihsel süreçleri (enerji rejimleri ve tarımsal devrimleri, evet, aynı zamanda milliyetçiliği, kalkınmacı projeleri, ulusal yazınları, finansal süreçleri) yakından incelemeye başladığımızda, gerçekte *oikosa* ne kadar da derinlemesine bağlı olduklarını görmeye başlarız. *Oikos*-yığınları yoluyla oluşan hareket ile çevre üzerine çalışmaları ilgilendiren konulara değinirken –toplumsal süreçlerin çevre tarihini yazma–, toplumsal süreçlerin hayatın dokusunun ürünleri olduğunu da gösterebiliriz. Bu, modernitenin çevre tarihinden bir çevre tarihi olarak moderniteye geçişi temsil ediyor ve elbette bu mesele aslında kapitalizmi

[39] S. G. Bunker ve P.S. Ciccantell (1999). *Economic Ascent and the Global Environment*, Ecology and the World-System içinde, W.L. Goldfrank ve d. (Der.), Westport, CT: Greenwood Press, s. 25.

[40] C. Birch ve J.B. Cobb (1981). *The Liberation of Life*, Cambridge: Cambridge University Press.

toplumsal bir sistem olarak görmeyi bırakıp *dünya-ekolojisi* olarak görmeye başlamaya, sermaye birikimini ve dolayısıyla da iktidar arayışını, doğanın "birçok belirlemenin ve ilişkinin zengin toplamı"[41] çerçevesindeki birlikte üretim süreçleriyle bir araya getirmeye bağlıdır.

ÇEVREDEN ÇEVRE-ÜRETİMİNE

Dünya-ekolojisindeki "ekoloji", ne coğrafî bir sıfatla tanımlanan bir ad ne de insan-dışı doğaların etkileşimleri için kullanılan anlamdaş bir sözcüktür. Burada kullandığımız ekoloji, türlerin hayatın dokusundaki çevrelerini üreten ve yeniden üreten *oikos*tan türer. Bu anlamıyla çevre-üretimi en önemli kavramdır. Doğa ne yok edilebilir ne de kurtarılabilir, yalnızca dönüştürülebilir. *Oikos*, Marx'ın metabolizma (*Stoffwechsel*) kavramında mevcut olan diyalektik mantığın radikal olgunlaşmasını temsil eder.[42] *Stoffwechsel*, "içinde ne toplum ne de doğanın ideolojik ayrımının işaret ettiği değişmezlikle sabitlenemeyeceği bir doğa metabolizması..." anlamına gelir.[43] Bu diyalektik olgunlaşmada, türler ve çevreler birbirlerini aynı anda hem üretir hem de bozarlar, bunu durmaksızın her turda yaparlar. Yaşam çevreyi, çevre de yaşamı üretir.

Bu, çevreden, insan ve çevrenin tarihsel değişim içerisinde sürekli değişen ve iç içe geçen diyalektiğine, yani çevre-üretimine geçişi işaret ediyor. Burada aslında çevre-üretimini yönlendiren *ilişkilere* ve feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde olduğu gibi yeni çevre-üretimi kurallarını dayatan süreçlere bakıyoruz.[44] Ve detaya girme riskini göze alarak be-

---

[41] K. Marx (1973). *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 100.

[42] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage.

[43] N. Smith (2007). *Nature as Accumulation Strategy*, Socialist Register 2007 içinde; N. Smith (2006). *Coming to Terms with Nature*, L. Panitch ve C. Leys (Der.), London: Merlin Press, s. xiv.

[44] J. Moore (2003). *The Modern World-System as Environmental History?*, Theory & Society, C. 32, no. 3, s. 307–377; J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*; J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on*

lirtmek isterim ki "çevreler" yalnızca düzlükler ve ormanlar değildir; bunlar evler, fabrikalar, gökdelenler, havaalanları ile kırsal ve kentsel her türlü inşa edilmiş çevredir.

Kapitalizm, doğanın birlikte üretimi, iktidar peşinde koşma ve sermaye birikimi yoluyla şekillenir. Bu açıklamanın nedeni, daha sonra geribildirim bağlantılarıyla birbirine başlanacak üç bağımsız ilişkiler bloğunu tanımlamak değil. Daha ziyade, bu üç kuvvet tarihsel kapitalizmin oluşumu –ve bugün yıkılışı– sırasında birbirine nüfuz eder. Belirli insan ve insan-dışı faaliyetleri ve hareketleri bir araya getiren (yığınlar halinde gruplayan) belirli tarihsel ilişkilerin *oikos* yoluyla ortaya çıkış sürecinin taslağını çizmeye çalışıyoruz. Marx, insanların "*dışsal* doğa üzerinde hareket ettikleri ve bu şekilde ... eşzamanlı olarak *kendi* doğalarını da değiştirdikleri"[45] gözlemini yaparken emek sürecinin dünya-ekolojik anlayış içinde "çeşitli biçimlerde yığınlaşması"na da değinmiş oluyor. "Dışsal doğa" emek sürecinin dışında değil, onun bileşenidir. Sırasıyla özgürleştiren ve sınırlayan temel ilişki, *oikos* yoluyla insan ve insan-dışı doğalar arasında gelişir. Çevre-üretimi, *tüm* hayatın faaliyetidir ve insanlar da insan-dışı etkenler tarafından "yapılan" çevrelerde yaşar ve onları yeniden işlerler.

Elbette insanlar, hayatın dokusunu iktidar ve üretim ilişkilerini olası kılıp barındıracak şekilde yeniden yapılandırarak çevre-üretmede, özellikle de insan nüfusunun artarak yeniden üretilmesinde olağandışı derecede etkilidir. Dünya-ekolojik bakış açısında uygarlıklar, doğa üzerinde hareket etmez, *oikos* aracılığıyla gelişirler. Uygarlıklar, insan ve insan-dışı doğalar arasındaki ilişkiler*in* yığınlarıdır. Bu yığınlar, *oikos* içinde ve *oikos* boyunca oluşur, denge kazanır ve periyodik olarak bozulurlar. İnsanlar doğayla, onun dışından değil, içinden bir bütün olarak ilişkilenmektedir. Şüphesiz insanlar güçlü çevre-üretici türler. Fakat bu insan faaliyetlerini doğanın geri kalanından farklı kılmak için geçerli bir neden değil. Elbette biz

Norway, Part I, Part II.

[45] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 283.

de, insanları (tek tek ve bütün tür olarak) üretilecek ve yok edilecek "çevreler" olarak gören insan-dışı hayatın çevre-üreten faaliyetleri tarafından şekillendiriliyoruz.[46] "İnsanoğlunun fiziksel ve zihinsel hayatının doğayla bağlantılı olduğunu söylemek, doğanın kendisiyle bağlantılı olduğu anlamına gelir; çünkü insan doğanın bir parçasıdır."[47]

İnsanlar arasındaki bütün ilişkiler, tüm insan faaliyetleri, *oikos* yoluyla oluşuyor ve sonlanıyorsa bu, bu ilişkilerin her zaman ve her yerde doğanın geri kalanı ile bir ilişkisi olduğuna işaret eder. Bu eşzamanlı olarak içten dışa ve dıştan içe doğru çalışan bir diyalektiktir: Dünya insanlar için bir çevre ve insanlar da yerküre üzerindeki hayatın geri kalanı için bir çevre ve çevre üreticidir. Bu tartışmalara yönelik olağan yaklaşım, insan ve insan-dışı doğaların diyalektiğini bir etkileşim süreci olarak görmektir. Bu etkileşimci model, büyük (ve bence temelsiz) bir indirgemeciliğe dayanır. İnsanlar biyofiziksel belirlenmenin karmaşık dokusunu oluştururlar: Sonuçta biz, diğer sıfatlarımızın yanı sıra, bizde yaşayan ve yaşam aktivitemizi olası kılan trilyonlarca mikrobik simbiyon (mikro-biyom) için bir "çevreyiz". Başka bir deyişle, burada "dünyalar içindeki dünyalarla" uğraşıyoruz.[48]

Fakat sorun yalnızca indirgemecilik değil. Diyalektik, etkileşimden daha ötesi. Bu fark da tarihsel değişimi nasıl gördüğümüz konusunda önemli etkiler bırakma potansiyeline sahip. Radikal düşünürler arasında bile, Toplum (doğasız insanlar) ve Doğa (insanların olmadığı çevre) Kartezyen ikilisi egemenliğini koruyor.[49] *Oikos* açısından bakıldığında, Kartezyen yaklaşım kuramsal olarak temelsiz ve deneysel olarak da yanıltıcı. Gıda üretimi ve tüketimi özelinde "toplumsal"

---

[46] R. Levins ve R. Lewontin (1985). *The Dialectical Biologist*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

[47] K. Marx (2007). *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, Mineola, NY: Dover Publications.

[48] R.E. Ley ve d. (2008).*Worlds within Worlds: Evolution of the Vertebrate Gut Microbiota*, Nature Reviews Microbiology. C. 6, no.10, s. 776–788.

[49] J.B. Foster, B. Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press.

olanla "doğal" olan arasına kesin bir çizgi çekmeyi deneyin. Bir çeltik ya da buğday tarlasında, bir ağılda ya da yemek masamızda doğal süreç nerede biter? Peki, toplumsal süreç nerede başlar? Sorunun kendisi bile Kartezyen dilin yaşadığımız ve analiz etmeye çalıştığımız gündelik gerçeklere nasıl hâkim olduğunu gösteriyor. Toplumsal ve doğal varlıklar olduğumuzdan bahsedebiliriz, peki insanlar ne zaman "toplumsal" varlıklar, ne zaman "doğal" yaratıklar sayılırlar? Bu ayrımın sınırları sürekli değişiyorsa, değiştiren kuvvet nedir? Gıdadan bahsettik (yalnızca onunla sınırlı olmasa da), gıda üretiminden tüketimine her aşamada insan ve insan-dışı doğaların farklı yığınlarını görürüz. Öyleyse soru "Bu toplumsal mı yoksa doğal mı?" yerine "İnsan ve insan-dışı doğalar *birbirleri içine nasıl geçmiştir?*" olmalıdır. Bu soruya verilecek herhangi bir yanıtın yeterli sayılabilmesi için de bir şekilde diyalektik–*oikos* mantığına dayanmalıdır.

Böyle bir akıl yürütme süreci bizi, kapitalizmi bir diyalektik *proje* ve *süreç* olarak görmeye yönlendirir. Bir yanda, kapitalist bireylerin projeleri –örneğin sermaye ve egemenlik– doğanın geri kalanını kendi önündeki engeller, aynı zamanda da servet ve iktidar kaynağı olarak görürken, aynı zamanda bu projeler, uygarlık projelerinin büyük çelişkileri keşfettiği süreçlerle ve yığınlar halinde gruplanmış doğaların kuralsız hareketleriyle birlikte üretilir: Örneğin yirmi birinci yüzyıldaki küresel ısınma ya da on dördüncü yüzyıl ortalarındaki kırsal alanlarda görülen tarımsal-ekolojik yorgunluk, hastalık ve (yine) iklim değişikliği. Bu çerçevede uygarlıklar, doğa ilişkilerini olasılıklara bağlı, fakat neredeyse doğrusal bir biçimde modelliyorlar ve bunu, (sözde) insanlık tarihinin süreçleri ve projeleri yoluyla yapıyorlar.

Bu diyalektik projeyi ve süreci vurgulamak, insanın (veya insan örgütlenmesinin) doğayla kesintisiz bir karşılıklı dönüşüm süreci çağlayanına girmekten çok ona göre hareket ettiğini işaret eden sermayenin ontolojisini kabul etme eğilimimize karşı kendimizi korumanın bir aracıdır. Ve esas olarak da ontolojik ve epistemolojik ikiciliklerin *gerçek tarihsel*

gücünü vurgulamanın bir aracıdır. Doğa, vahşi bir soyutlama olabilir –temel ilişkilerin gerçeklikten soyutlandığı bir kavram[50]– ancak aynı zamanda dünyadaki *reel* bir soyutlama, etkin bir güçtür.[51] Doğa-Toplum tek ikicilik olmasa da birincil ikiciliktir. Çiftçinin topraktan ayrılması ile İnsan ve Doğa'nın sembolik ayrımı aynı süreçtir. Doğa'nın vahşi ama reel soyutlaması, kapitalizmin yükselişi sürecinde birikimin sembolik-maddesel dönüşümü için önemli olmuştur.

Tarih yapma kapasitesi, yalnızca insan topluluklarındaki farklılaşmış koşulların ve ilişkilerin değil, aynı zamanda biyosferdeki farklılaşmış koşulların ve ilişkilerin de bir ifadesidir. İnsanlık da tarihsel hareketleri, hayat akışları ve gezegenimizin jeofiziksel hareketleri nezdinde bir nesnedir. Dolayısıyla, tarih yapmak için gereken bu kapasiteler, dışarıdan içeriye *ve* içeriden dışarıya çevrilebilir (daha önce bahsettiğimiz çifte içsellik). Bugün hastalıkların, iklimlerin veya bitkilerin de herhangi bir egemen devletin olduğu gibi bir geçmişi içerdiklerinden bahsederken ciddî kuşkularımız olabilir mi? Aynı şekilde birikim, egemenlik ya da sınıf ilişkilerinden soyutlayarak salgın hastalıkların, bitki örtüsünün ya da iklimin rolünü dile getirmek olası mıdır? Bu sorular dizisi, doğayı bir mekân olarak görmenin ötesine geçip izimizi bıraktığımız bir varlık olarak görmemizi sağlar. Doğayı, bütündeki ormansızlaşma, kirlilik ve benzeri olaylarını içeren ama bunlarla sınırlı olmayan bir etkin hareket olarak görme biçimini teşvik eder. *Oikos* sayesinde doğayı bir *sonuçlar* bütününden (ormansızlaşma, erozyon, kirlilik vb.) çok daha fazlası olarak kabul edebilme ve tarihsel olarak yeniden inşa etme olanağı elde edebiliriz. İnsan-dışı doğaların hareketleri ve döngüleri, tarihsel değişimin üreticileri ve ürünleridir ve aynı zamanda tarihsel değişimin devinimlerine dâhildirler. Bir matris olarak doğa, uygarlıklar tarihinde sebep, etkin koşul ve kurucu etkendir.

Bu tartışmaları felsefenin ve yerel tarihin alanı üzerinde

[50] D. Sayer (1987). *The Violence of Abstraction*, Oxford: Blackwell.

[51] A. Toscano (2008). *The Open Secret of Real Abstraction*, Rethinking Marxism, C. 20, no. 2.

yapmak oldukça zor. Aynı şekilde, uzun vadeli anlatıları, doğanın önemini vurgulayarak –bir ürün olduğu kadar üretici olduğunu da hesaba katarak– yeniden inşa etmek gayret gerektiren bir sorun. Dünya-ekolojisi bu mücadeleyi cesurca kabul eder. Eğer doğa, tarih felsefemizde ontolojik olarak önemli bir yer kaplıyorsa, insan-biyosfer diyalektiğinin çifte içselliğini bu mücadelede deneysel olarak kullanmaya başlayabiliriz. İnsanlar, çevreyi (ve diğer türleri) eşzamanlı olarak yaratır ve yok ederler, dolayısıyla ilişkilerimiz de doğanın geri kalanı tarafından ve onunla birlikte, eşzamanlı olarak yaratılır ve yok edilir. Bu açıdan bakıldığında doğanın konumu radikal bir dönüşüme uğrar ve bir kaynak olarak doğadan–bir matris olarak doğaya dönüşüm gerçekleşir. Doğa ne yok edilebilir ne de kurtarılabilir, yalnızca az çok azat edici ya da baskılayıcı olarak tanımlayabileceğimiz yollarla yeniden şekillendirilebilir. Azat etmek ve baskılamak kavramları yalnızca insan öznelliği bağlamında düşünülmemelidir, bunlar *oikos* yoluyla insanlar ve doğanın geri kalanının yenilenen diyalektiğini işaret ederler. Şimdi mevzubahis olan –belki de tarihimizde hiç olmadığı kadar– kurtuluş ve baskıya, insanlık *ve* doğa açısından değil, doğadaki insanlık ve insanlıktaki doğa açısından bakmaktır.

2
Hayatın Dokusundaki Değer

Her bir uygarlık kendisi için neyin değerli olduğuna karar vermelidir. Marksist gelenek zaman zaman "değer kanunu"ndan bahseder, fakat bu "kanun" kapitalizmin, onun tarihsel hareketlerinin ve hayatın dokusuyla ilişkisinin radikal analizinde nadiren karşımıza çıkar. Yeşil düşünürler, hatta Marksist yeşil düşünürler, değer sorununu kimi zaman göz ardı ederken kimi zaman da sahiplenme eğilimindeler. Doğrusu "değer kanunu"nun ruhu, yeşil eleştirinin temelinde yer alır: Parçalar ya da bütün halindeki doğanın değerini nasıl görüyoruz? Sürdürülebilir uygarlığın etiği nedir? Doğanın değeri modern dünyada –piyasada, devletlerce ve düşünce akımlarında– nasıl ölçülür? Marksist ve yeşil düşüncenin bu soruların yönlendirdiği çizgi çerçevesinde yer alan üretken bir sentezini öneriyorum. Bu senteze ulaşma yolunda ilk soru şu: Marx'ın değer kanununu *oikos* yoluyla okumak, en başından günümüze, kapitalizmin gelişimini, krizlerini ve yeniden yapılanmalarını anlayabilmemize nasıl yardımcı olabilir?

Uygarlıklar, kendi öncelikleri tarafından şekillenir ve tanımlanır: Nelerin ve hangi ilişkilerin değerli olduğuna karar vermeleri gerekir. İktidarı ve zenginliği yeniden üretmenin kuralları nelerin değerli olduğunu –ve olmadığını – gösteren seçimi yansıtır. Kapitalizm için bu seçim, açık ve kendine özgü olmuştur. "Değer" meta üretiminde emeğin verimliliğince belirlenir: ortalama bir metanın üretimi için gereken emek-zaman. Bu tür bir değer anlayışı emsalsizdi ve etkisi büyük oldu. Feodalizm nezdinde genel olarak zenginlik "haraç olarak alınan vergiler"e dayalı uygarlıklar ve toprağın

verimliliğine dönüştü. Toprak verimliliğiyle emek verimliliği zenginlik ölçüsü olarak birbiriyle karşılaştırılmaz. Aradaki fark, ortalama bir işçinin bir saatte kaç kile buğday, pirinç veya mısır yetiştirilebileceği ile bir hektarlık bir arazide kaç kile yetiştirilebileceği arasındaki farktır.

Tabiî ki bu kıyaslamalar kimin neyi, nereden ve kim için ürettiğinden fazlasını anlatır. Değer "kanunları" aynı zamanda neyin değerli olup olmadığıyla ilgili baskın etiko-politik yargılara da hitap ederler. Ormana bakan bir kapitalist baktığı yerlerde nasıl dolar işaretleri görüyorsa, bir çevreci de aynı yerde nasıl olup da ağaçları, kuşları ve toprağı görüyorsa, bir dünya-ekolojisti de insanlar ve diğer türlerin ormanı nasıl birlikte ürettiğini, bu anlamda bir "yığın" olan ormanın aynı zamanda günümüzde sermayenin de içinde geliştiği koşulları nasıl oluşturduğunu ve onu nasıl kısıtladığını görebilir. Bölüm 10'da göreceğimiz gibi bu etiko-politik değerlemelerin kapitalizmin Ucuz Doğa stratejisiyle iç içe geçmesi yirmi birinci yüzyıl başlarında yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Çelişkileri, yalnızca daha şiddetli, daha toksik ve daha baskıcı kapitalist düzenlerin kurulmasına yönelik bir devinim üretmekle kalmıyor, aynı zamanda güçlü karşıt hareketler de üretiyor. Bu hareketler bugün zor mücadeleler olsalar da kapitalizmin değer kanununa alternatifler sunuyorlar.

KAPİTALİST DÜNYA-EKOLOJİSİNDE DEĞER İLİŞKİLERİ: BİR TASLAK

Peki değer kanunu nedir? Öncelikle "kanun" terimini Marx'tan aldığımı belirtmeliyim, o da Hegel'den almıştır. Burada *kanun*, hükmün değişmez kanunu olarak değil, "soyut"un[1] Hegelci kullanımındaki gibi anlaşılmalıdır. Öyleyse, değer kanunundan bahsetmek, tarihi, bir yapısal soyutlama hapishanesine tıkmak değil, süregelen bir iktidar ve üretim modeli hakkında, tarihsel kapitalizmin zaman ve mekânı üzerinde oluşan, çalışan bir önermeyi ileriye taşımaktır. Marx'ın

[1] P.M. Sweezy (1970). *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press, s. 19.

beğendiği metaforlardan birisini kullanmak gerekirse değer kanunu, kalıpları şekillendiren, ancak tesadüflere de izin veren bir çeşit yerçekimi alanı olarak çalışır.

Kartezyen ikiciliğin kalıcı miraslarından biri de değer konusunda tözü, ilişkilerin önünde tutmasıdır. Bu hem Marksistler hem de yeşiller için geçerlidir. Marksistler değer, soyut toplumsal emektir der ve onun toplumsal olarak gerekli emek-zaman tarafından belirlendiğini kabul ederler. Buna karşılık yeşil düşünür "Dur bir saniye!" der, "Ortalama emek-zaman metayı olası kılan şeylerden yalnızca biri".[2] Marksist değer kanunu, –büyük harfle başlayan– Doğa'nın insanların kullandığı tüm ürünlerin değerine katkı yaptığını unutur. Marksistler bu eleştiriye yanıt olarak Marx'ın politik ekonomisinin bütün temelinin "değer" ve "zenginlik" arasındaki fark olduğunu söylerler.[3] Tartışma tam burada kesilmiş görünüyor. Aslında bu tartışma Marksistlerin feministlerle yaşadığının bir benzeridir. Feminist düşünürler, Marksistleri, insan hayatının kuşaklar arasında, her gün yeniden üretilmesini göz ardı etmekle eleştirmiş: bu dikkatlerden kaçan temel katkıya karşı körlükle suçlamıştı. Bildiğimiz gibi bu tür işler ezici bir çoğunlukla kadınlar tarafından yapılmaktadır.[4]

Marksizmin emek verimliliği görüşü ve sermaye birikiminin karşılığı ödenmemiş emek/enerji meselesine verdiği önemin Yeşil ve feministler arasında anlaşılmasıyla kapitalizmdeki zenginlik ve rekabet yeteneğinin belirleyici ölçü olarak kabul edilmesinin yarattığı bölünmüşlüğü aşabilecek miyiz?

Bence evet. Sanırım bunun için şöyle bir düşünce silsilesi izlememiz uygun olur: Değerin özü toplumsal olarak gerekli

---

[2] S. G. Bunker (1984). *Modes of Extraction, Unequal Exchange, and the Progressive Underdevelopment of an Extreme Periphery*, American Journal of Sociology, c. 89, no. 5, s. 1017–1064.

[3] J.B. Foster (2000). *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press; P. Burkett (1999). *Marxand Nature*, New York: St. Martin's Press.

[4] L. Vogel (1983). *Marxism and the Oppression of Women*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press; M. Dalla Costa ve S. James (1972). *ThePower of Women and the Subversion of the Community*, Bristol, UK: Falling Wall Press; S. Federici (1973). *Wages against Housework*, Bristol, UK: Falling Wall Press.

emek-zamanı*dır*. Emek verimliliğini artırma dürtüsü ise rekabetçiliğin esasıdır. Bu demektir ki metalaşmış emek-gücünün sömürüsü, sermaye birikimi için önemlidir ancak, kapitalistlerin ayakta kalması için yeterli değildir, çünkü soyut toplumsal emeğin birikimi için gerekli ilişkiler *–zorunlu olarak–* ölçek, kapsam, hız ve yoğunluk açısından sürekli genişleyerek yayılır. Sermaye durmaksızın birikmek ve meta üretimini kökten değiştirmekle kalmamalı; düşük maliyetli gıda, emek-gücü, enerji ve hammadde akışını fabrika kapılarına (veya ofis kapılarına) kesintisiz iletebilen Ucuz Doğalar üretmek için yollar bulmaya çalışmalıdır. Gıda, emek-gücü, enerji ve hammaddeye kısaca Dört Ucuzlar da diyebiliriz. Kapitalist değer kanunu, Ucuz Doğa'nın bir kanunudur.

Bu kanun, aslında, her büyük birikim dalgasının, ortalamanın altında bir değer bileşimi ile üretilen kullanım-değerleri olarak anlaşılması gereken Ucuz Doğa'ya dayandığı anlamına gelir. Sistematik anlamda, Ucuz Doğa, sermayenin, bilimin ve iktidarın birbiriyle iç içe geçmiş failliklerinin, bedelsiz veya düşük maliyetli insan ve insan-dışı doğaların ortaya çıkarılmasında başarılı olduğu zaman üretilir. Dört Ucuzlar, kapitalizm tarihi boyunca döngüsel olarak yeniden üretilen Ucuz Doğa'nın özünde yer alır. Ucuz Doğa'yı burada özellikle büyük harflerle vurguluyorum, çünkü kapitalizmin dünyayı görme biçimine odaklanıyoruz. Burjuva bakış açısı, hayatın dokusunun bölünebileceğini ve parçalarının fiyat ve değer hesaplarıyla değerlendirebileceğini varsayıyor.

Ucuz Doğa, tarihsel anlamda "ucuz"dur, çünkü gıda, emek-gücü, enerji ve hammadde girdilerinden oluşan Ana Dörtlü'nün sosyal olarak gerekli emek-zamanındaki periyodik ve radikal azalması ile tanımlanır.[5] Bir birikim stratejisi

[5] Birçok düşünür beşinci bir ucuz girdi olarak Ucuz Para'yı önerir. Bu inkâr edilemeyecek bir gerçek ancak günümüzün önde gelen kapitalist çıkarlarının stratejik önceliği olan– Ucuz Para, sadece Ucuz Doğa'yı yeniden inşa etme kapasitesi sayesinde çalışır. Ucuz Para, Ucuz Doğa'yı üretim/yeniden-üretmeye hizmet eder. Bununla birlikte, *oikos* olarak para/sermaye/doğa arasındaki kurucu ilişki daha derin araştırmaları ve kavramsal ayrıntılandırmayı beklemektedir.

olan Ucuz Doğa, sermayenin bir bütün olarak değer kompozisyonunu azaltarak –ama teknik kompozisyonunu arttırarak; yatırım için yeni fırsatlar yaratarak ve nitel düzlemde, teknolojilerin ve yeni doğa türlerinin sermaye birikimini ve iktidarın mevcut yapılarını dönüştürmesine izin vererek çalışır. Bütün bunlarda *meta sınırları* –temellükün sınırları– merkezî önemde. Böylece, "içsel" yeniden yapılandırma ve coğrafî genişlemenin sıkıca bağlayıcı hareketleri, Dört Ucuz'u yeniler ve yeniden yapılandırır. Uzun on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların büyük açılımları, köylü toplumlarının Doğu Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar geniş bir alanda istikrarsızlaştırılmasının yanı sıra ucuz kömür, petrol, metaller ve gıda üzerinde yükseldi.

Fakat burada kilit nokta: Ucuz Doğa'nın gerekli ilişkilerini ve koşullarını yaratan hareketlerin birincil üretim süreçlerine, hatta bir bütün olarak meta üretimi ve değişimine indirgenemez olduğudur. Belki burada kendimi daha açık ifade etmem gerekli. Bu hareketler önemli ve vazgeçilmezler, fakat yeterli değiller, çünkü kapitalizm, insanların karşılığı ödenmemiş emek/enerjisine ve doğanın meta sistemi dışında kalan kısmını *temellük etme* stratejisine dayanır. Bu stratejiler, yalnızca sözde ekonomik ilişkilere indirgenemez, aynı zamanda bilim, iktidar ve kültürün bir karışımı sayesinde ortaya çıkarlar. Bunların büyük genellemeler olduğunun farkındayım, fakat yeterli olacaklardır. Gerçeklik iç içe geçmiş, dağınık ve karmaşık. En önemlisi de bilim, iktidar ve kültür, değerin belirlediği sınırlar içinde işler, aynı zamanda bu sınırların *eşkurucu* unsuru olarak görev yaparlar.

Bunun işaret ettiği sonuçlar etkileyicidir: Değer kanunu, örgütsel ve teknik yenilik yoluyla *ve* "kadınlar, doğa ve kolonilerin" karşılığı ödenmemiş emek/enerjisini temellük etme stratejileri yoluyla eşzamanlı olarak gerçekleşen toplumsal olarak gerekli emek-zamanın belirlenmesini temsil eder.[6] Doğanın geri kalanından büyük bir karşılığı ödenmemiş emek/

[6] M. Mies (1986). *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, London: Zed, s. 77.

enerji akışı yoksa –kadınlar tarafından sağlananlar da dâhil olmak üzere– üretim maliyetleri artacak ve birikim yavaşlayacaktır. Bu nedenle (metalaşmış emek-gücünü) her sömürü eylemi, (karşılığı ödenmemiş emek/enerjiye) daha da büyük bir temellük etme eylemine dayanır. Ücretli işçiler sömürülür; insan ve insan-dışı herkes sömürülür. Ve eğer okuyucu, kapitalizmi oltadan kurtardığımı düşünüyorsa eski bir Marksist şakayı paylaşayım: Sömürülmekten daha kötü olan tek şey... *temellük edilmektir*. Kapitalizmin tarihi, karşılığı ödenmemiş emek/enerji denizinde gelişen meta üretim adalarının toplamıdır. Bu temellük etme hareketleri sonsuz sermaye birikimi için gerekli koşulları üretir (devinimdeki-değer [*value-in-motion*]).

Bir diğer deyişle: *Emek* değerlendirilmediği sürece değer işe yaramaz.

Öyleyse kapitalizmde değer kanunu iki momentten oluşur. Birincisi, soyut toplumsal emek olarak sonsuz sermaye birikimi. Diğeri de, organik bir bütün oluşturan sömürü ve temellük etme ilişkilerinin kesintisiz genişlemesi. Bu perspektif, değer-biçimi ile genişleyen değer ilişkileri arasındaki tarihsel ve mantıksal "olmayan özdeşliği" [*non-identity*] vurgular. Marksist politik ekonomide değer, sistematik etkileri olan *ekonomik* bir olgu olarak kabul edilse de tersten bir tanımlama daha makul olabilir: Değer-ilişkileri, ekonomik bir kuvvetin ekseninde dönen *sistemik* bir fenomendir. Bu tanım, sosyal açıdan gerekli olan emek-zamanın kapitalist uygarlık için merkeziliğini inkâr etmeden Marx'ın en büyük katkısını diyalektik yöntemle örtüşen teorik bir çerçevede doğrular. Değeri, ekonomik bir kuvvetin ekseninde dönen sistemik bir fenomen olarak düşünmek, artı-değer üretimi ve birikimini, bunun için gereken koşullarla ilişkilendirmemizi sağlar. Dahası, bu koşulların sermayenin sınırlarının ötesine uzandığını kabul eder: Soyut toplumsal emeğin birikimi, karşılığı ödenmemiş emeğin (insan ve insan-dışı) temellükü yoluyla olasıdır. Değer-biçimi (meta) ve onun özü (soyut toplumsal emek), genişleyen yeniden üretim koşullarıyla ücretli emeği

yapılandıran değer ilişkilerine bağlıdır, yani karşılığı ödenmemiş emeğe. Ayrıca sermayenin karşılığı ödenmemiş emeği temellük etmesi, Kartezyen bölünmeyi aşar, çünkü sermaye dolaşımı ve değer üretilmesi için gerekli olan insan ve insan-dışı emeği dışarda tutar.

BİR YÖNTEM OLARAK DEĞER: SERMAYE, SINIF ve DOĞA

Değer kanunu yalnızca Ucuz Doğa'yı tanımlayan bir kanun değil, aynı zamanda sınıf mücadelesinin üzerinde gerçekleştiği düzlemdir. Başka mecralarda da savunduğum gibi, kapitalizmin yükselişi ve on altıncı yüzyılda kendine özgü bir değer kanunu oluşturması bir sınıf mücadelesi süreciydi; Baltık Denizi'nden Atlas Okyanusu'na uzanan sınır genişlemeleri, kısmen batı Avrupa köylüsünün feodal restorasyona son verme gücüyle motive edildi. Bu değer rejimi, ancak sınıf mücadeleleri batı ve orta Avrupa'da feodal restorasyonu engellediğinde ve okyanus ötesimeta üretiminin ve ticaretinin yaygınlaşmasını hızlandırdığında ortaya çıktı. Değer ilişkileri nerede ve ne zaman Avrupa'nın merkezine ulaştıysa sınıf mücadelesi orada hızla kaynama noktasına geldi. Orta Avrupa'daki madencilik ve metalürji patlamasında ve ardından gelen, sermayeye ve devlete karşı işçiler ve köylülerin katıldığı bir dizi sınıf mücadelesinin en çarpıcı olanı Alman Köylü Savaşı (1525) sırasında durum böyledir.[7] Bu durumda değer, sınıf mücadelesinin ve sınıf formasyondan ayrık bir deneysel süreç olarak kabul edilemez – hayatın dokusundan bağımsız bir toplumsal süreç olarak anlaşılabilir, ama değer ilişkilerinden daha fazlası değildir. Bizi soyut yapısalcılık veya soyut iradecilikten kurtaracak bir reçete yoktur; işe yarar bulduğum ve analitik olarak elimizde bulunan tek rehber, sermaye mantığı ile kapitalizm tarihi arasında, "toplumsal" olarak belirgin ve "çevresel" ola-

[7] J. Moore (2003). *Nature and the Transition from Feudalism to Capitalism*; J. Moore (2003). *The Modern World-System as Environmental History?*; J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*; J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway Part I and Part II.*

rak zahiri arasındaki etkin gerilimdir. Ancak o zaman insanlık tarihini enine boyuna düşünebiliriz.[8]

Benim yaklaşımım, birikim sürecinde ortaya çıkmış olan çelişkileri, daha büyük bir proje için başlangıç noktası haline dönüştürmektir: Modern dünya sistemi içinde sermaye, doğa- ve sınıf mücadelelerini içeren tarihsel süreçleri karşılıklı ilişkisel hareketler olarak birleştirilme amacını içeren bir proje. Tıpkı toplumsal indirgemecilik ve çevresel determinizmde olduğu gibi, soyut genellemecilik ve soyut tekelcilikte ikiz tehlikeleri temsil eder.[9] Sunduğum alternatif, kapitalizmin değer ilişkilerini bir giriş noktası olarak alır; bu, modern dünyadaki iktidar, üretim/yeniden-üretim ve doğa ile ilgili yeni sorulara yol açma vasıtasıdır sadece. Sermaye çelişkilerinin bütün hikâyeyi anlatmadığı ve modern dünyadaki tarihsel değişimin tesadüf olmadığı inkâr edilemez – kalıplar *vardır* ve bu kalıplar belli iktidar ve üretim ilişkileri yoluyla eşleşir – ve ayrılır–. Bu ilişkiler değer kanunu tarafından yönlendirilir, şekillendirilir, etkilenir –ve bu etki, zaman geçtikçe artmaktadır–.

Sunduğum görüş üç gözlemden ortaya çıkıyor.

İlk olarak sermayenin hayatın dokusunu merhametsizce metalaştırma ve onu temellük etme dürtüsü üzerinden gelişen değer kanunu "oyundaki kalıcı payı" oluşturur.[10] Bu pay üzerineon altıncı yüzyıldan bu yana mücadele veriliyor. Tıpkı feodal çağdaki sınıf mücadelesi tarihinin derebeylerin temellük etme oranı[11] üzerine girilen yarış etrafında şekillenmesi gibi, kapitalizmdekimücadeleler de artı-değer oranı üzerindeki yarış yoluyla ortaya çıkıyor. Bunun hikâyenin sonu olduğunu söylemiyorum ama bu paylara atıfta bulunmaksızın hikâyeye başlamak da zor olurdu.

İkinci olarak, dünya-tarihsel projesi olarak değer bir

[8] Donna J. Haraway, *Staying with the Trouble: Anthropocene, Capitalocene, Chthulucene*, Anthropocene or Capitalocene? içinde, J.W. Moore (Der.), Oakland: PM Press.

[9] F. Araghi ve P. McMichael (2004). *Contextualizing (Post)modernit.*

[10] P. Bourdieu ve L. Wacquant (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press, s. 177.

[11] G. Bois (1978). *Againstthe Neo-Malthusian Orthodoxy*, Past&Present, c. 79, s. 60–69.

yanlışı varsayar: Doğanın tamamı değiştirilebilir kısımlara indirgenebilir. Bu tür bir yanlış, doğanın, reel anlamda, kısmen ya da tamamen basit alanlara –endüstriyel tarım odaklı monokültür eğilimi gibi– dönüştürülmesini etkiler. Belki de en dikkate değer bir tarihsel-madde hareketi olarak değer kanununun ortaya çıkışı ve gelişimi, erken modern Avrupa'da zaman ve mekân homojenliğini "keşfetmiş"olan sembolik ve bilimsel devrimler olmaksızın anlaşılamaz. Adım adım modern dünyadaki zenginliğin ölçüsü olarak yerleşen değer biçimi –1450'den sonra meta sistemi tersine çevrilmeyecekti–, sermayenin yakın çevresi dışındaki –ancak değerin basitleştirici hamlesiyle açıkça türdeş– her türlü "metrik devrimi" olanaklı kıldı.[12] Foucault'un biyo-politik "düzenleme gücü", [13] değerin homojenleştirilebilen zaman ve mekân fantezileri yörüngesinde yer alan sembolik-maddî bir dünya dışında tasavvur edilemez. Nitekim "gerçekliğin ölçümü"nde[14] birbirini izleyen devrimler, daha sonra gelen, hayatı temellük etme ve sermayeleştirmenin yayılma ve derinleştirilme hareketleri için gerekli ön koşul olmuştur.

Son olarak, değer konusunda tarihsel olarak ayakları yere basan bir yaklaşım izliyorum, çünkü böyle bir yaklaşım bu yorumsal sorunu çözmemize izin veriyor. Bir tarafta, doğadaki-kapitalizmin ilişkisel ontolojisinin savunucuları, kapitalizmin dünya-tarihsel ve dünya-ekolojik süreçler olarak yorumlanmasına gönülsüz davrandılar.[15] Öte yanda, çevre tarihçileri anlaşılır nedenlerle, çevredeki değişiklikler, enerji tüketimi, kirlilik gibi konulara odaklanıyorlar ancak, "çevre"den *oikeios*'a ve tekrar çevreye hareket etmek konusunda ihtiyatlı davranıyorlar.[16] Değer teorisinin dünya-tarihsel anlayışla yeniden

[12] W. Kula (1986). *Measures and Men*, Princeton: Princeton University Press.

[13] M. Foucault (2003). *Society Must Be Defended*, New York: Picador.

[14] A.W. Crosby (1997). *The Measure of Reality*, Cambridge: Cambridge University Press.

[15] N. Smith (1984). *Uneven Development*, Oxford: Basil Blackwell; Braun ve Castree (Der.) (1998). *Remaking Reality*; Peet ve d. (2011). *Global Political Ecology*, London: Routledge.

[16] Bu tartışmaların merkezinde olan çalışmalardan bazıları: W. Cronon

inşası her iki tarafın görüşlerini terk etmeden deuygulanabilir olanverimli bir yol önermektedir. Marx ile sermayeyi üretenlerin analizinden, sermayenin ürettiklerinin analizine; sermaye mantığından kapitalizm tarihine giden bir yol izleyeceğim.

Neden Marx'ın değer kanunu? Bu, doğanın kapitalist gelişmeye katkısını açıkça inkâr eden ekoloji-karşıtı bir yol değil mi? İki önemli nedenle böyle düşünmüyorum. Birincisi, değer, –"ilk kaynakları" arazi ve emek olan– zenginliğin tarihsel olarak özgün bir biçimidir.[17] Marx'ın değer kavramı, *hâlihazırda*, insan ve insan-dışı emeği ve onun kurucu ilişkilerini kavrar. İkincisi, değer-ilişkilerinin tarihsel özgünlüğü yalnızca ücretli çalışmayı değil, sömürü oranının temelini oluşturan sermayeleştirilmemiş doğaların –toprak, kadınların işleri, köylülüğün yeniden üretilmesi vb.– mobilizasyonunu da kapsar. Yine de kapitalizmdeki değer, tarihsel olarak işlenmiş olmasına rağmen kendine özgü ve temelsiz kalmıştır. Değer-yaratımını emek-gücüne meta üretimi süreci içinde aramak durmak bilmeyen bir coğrafî genişleme ve yeniden yapılanmaya zorladı. Bu, zorunlu olarak, yalnızca yedek emek ordusunu genişletmek değil; emek verimliliğini arttırmak için daha geniş doğa alanlarının sermayeleştirilmesi için de vuku buldu.

(1983). *Changes in the Land*, New York: W.W. Norton; A.g.y. (1991). *Nature's Metropolis*, New York: W.W. Norton; A.g.y. (1996). *Uncommon Ground*, New York: W.W. Norton; A.W. Crosby, Jr. (1972). *The Columbian Exchange*, Westport, CT: Greenwood Press; A.g.y. (1986). *Ecological Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press; W. Dean (1995). *With Broadax and Firebrand: The Destruction of the Brazilian Atlantic Forest*, Berkeley: University of California Press; M. Gadgil ve R. Guha (1992). *This Fissured Land*, Berkeley: University of California Press; R.H. Grove (1995). *Green Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press; J.R. McNeill (2000). *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth Century*, New York: W.W. Norton; C. Merchant (1980). *Th eDeath of Nature*, New York: Harper&Row; A.g.y. (1989). *Ecological Revolutions*, Chapel Hill: University of North Carolina Press; R. White (2011). *The Organic Machine*, New York: Hill&Wang; D. Worster (1985). *Rivers of Empire*, Oxford: Oxford University Press.

[17] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 638.

"Toprak verimliliği" kapitalizm öncesi uygarlıklarda öncelikliydi, "emek verimliliği" ise kapitalist dönemde servetin ölçüsü haline geldi. Bu, basit ve basitleştirici bir mantık. Giderek daha çok insan-dışı doğa, toplumsal olarak gerekli emek-zamana bağlanıyor. Daha az insan daha üretiyor: Daha çok kalori, daha çok ayakkabı, daha çok araba, daha çok *şey.*

Bu emek verimliliği ölçüsü –Marx'ın değer kanunu için kaba bir kısa yol– 1970'lerden bu yana, Yeşil eleştirinin kimi zaman merkezinde kimi zamansa uzağında yer aldı. Bu, en çok endüstriyel tarımın muazzam enerjisine dönük –ve besin değeri açısından verimsizliğinin– eleştiride belirgindir.[18] Sermaye yoğun tarım, 1970'lerden itibaren küresel kuzeyde yükselen enerji tüketiminin en önemli kaynaklarından biri haline geldi, öyle ki 1997–2002 yılları arasında ABD'de enerji akışı artışının yüzde sekseni endüstriyel tarım kaynaklıydı.[19] Madalyonun öbür yüzünde ise 1945 ile 1980 yılları arasında, ileri kapitalist tarımın emek verimliliğinde sekiz kattan fazla bir artış olduğunu görüyoruz.[20] Geleneksel yeşil eleştirinin açıklayamadığı durum bu devasa verimsizliğin nasıl yalnızca sistemin bir çıktısı değil, onu ortaya çıkaran unsurlardan biri olduğu. Aslında bunun temelinde, servetin soyut sosyal emek –emek verimliliği– olarak değerlendirilmesinin, doğanın (insan doğası da dahil) hızla tükenmesini ödüllendiren toplumsal-ekolojik gelişmeleri, dışsal kaynakların teminigüvenceye alınabildiği sürece onaylaması yatıyor.

DOĞAYI DÜZENLEMENİN ALIŞILMAMIŞ BİR YOLU

Modernitenin değer kanunu, hayatın düzenlenmesinin son derece tuhaf bir yoludur.1450'den sonra kapitalizmin yük-

[18] M. Perelman (1977). *Farming for Profit in a Hungry World*, Montclair, NJ: Allanheld, Osmun&Co.; D. Pimentel ve d. (1973). *Food Production and the Energy Crisis*, Science, c. 182, s. 443–449.

[19] P. Canning, ve d. (2010). *Energy Use in the U.S. Food System*, Economic Research Report Number 94, Washington: United States Department of Agriculture, 1.

[20] P. Bairoch. *Les Trois Révolutions Agricolesdu Monde Développé*, Annales: É.S.C.

selişi esnasında doğan değer kanunu, toprak verimliliğinden, zenginlik ve iktidarın ölçüsü olan emek verimliliğine, benzeri görülmemiş bir tarihsel geçiş sağlamıştır: Bu, çok zekice bir uygarlık stratejisiydi, çünkü kapitalist *tekniklerin* –araç ve fikirlerin, iktidarın ve doğanın netleştirilmesi– metalaşmamış doğaların içerdiği (insanlar dâhil!), zenginliğin emek verimliliğinin metalaşma sınırının belirlediği çerçeveye bağlı kalarak azamileştirerek temellük edilmesini ve böylece etkinleşmelerini sağladı. Bu açıdan bakılırsa 1450'den sonraki üç yüzyılda, biyolojik dönüşümlerin ölçeği, kapsamı ve hızı üzerindeki atılım büyük ölçüde anlaşılabilir.

Kapitalizme geçişin en erken momentlerinde dahi bu alışılmamışdeğerlemenin ortaya çıkışını gözlemleyebiliriz. On altıncı yüzyıldan itibaren, değer kanunu, meta üretim ve değişiminin Saksonya ve Potosí'nin gümüş madenlerinden Brezilya ve Barbados'un şeker plantasyonlarına ve İskandinavya ve Baltık'ın ormanlarına kadar uzanan küresel genişlemesi sonucu şekillenmeye başladı. Bu kapitalizmin erken dönemindeki meta stratejisiydi ve yeni bir döneme geçişi, emek verimliliğini, makineyi sermayeleştirilmemiş doğayla ikame ederek yükselttiğinden merkezî önemdeydi. Her döngüde toprak (ormanlar, gümüş damarları, verimli topraklar), imparator, çiftçiler, derebeyleri, küçük toprak sahipleri ve diğerleri tarafından, meta biçimine hizmet amacı güden bir üretim gücü olarak –emeğin verimliliğini artırmak için bir mekanizma olarak– işlendi. Erken dönem kapitalizmi, sermayeleştirilmemiş doğaya bir üretim gücü olarak yaklaşarak yerküredeki doğaları döngüsel düzlemde yeniden düzenleyebildi.[21]

Kapitalizmin ortaya çıkışından çok önce de doğalar, uygarlıklar tarafından büyük ölçekte yenileniyordu: Feodal Avrupa, Yunan şehir devletleri, Romalılar, art arda gelen Çin hanedanlıkları, Sümerliler ve daha niceleri. Her dönemde, ticarî faaliyetler, meta üretimi ve tabiî ki Çin Seddi, piramitler gibi büyük imparatorluk projeleri vardı. 1450'den sonra değişen zaman ve mekânın ilişkili donanımları ve düzenlenmesi idi.

[21] J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part I, Part II.*

Modern çağ öncesi uygarlıklar yüzyıllar boyu bölgeyi dönüştürdüler. Kapitalizm, bölgesel görünümü yalnızca on yıllar içinde değiştirdi. Parasal sermayenin hükmetme ve üretmekapasitesi üzerinden servet, doğa, iktidar üreten, mal formunu merkez alan ve küreselleşen bir model ortaya çıkardı. Demiryolları ya da otomobiller kadar kendi devrinin merkezinde yer alan endüstriyel şeker üretimi, yaklaşık yarım yüzyılda, 1450'den sonra Atlantik'in öbür tarafına, Madeira'dan São Tome'a, sonrada Pernambuco, Bahia, Barbados'u çevreleyerek Karayipler'e ulaştı. Kesintisizce bölgeden bölgeye hareket eden Avrupa merkezli gümüş madenciliği de ortaya çıkmaya başladı. Daha sonra, egemenlerin simyaları ve finansman imkânlarla on sekizinci yüzyılda Zacatecas ve Guanajuato'nun büyük gümüş madenlerine dönüşmek üzere yarım dünya uzaktaki Potosí'ye taşındı. Ormancılık ürünleri, balık, demir ve bakır, hububat ve keten üzerine kurulmuş olan meta sınırları, aynı toplumsal-uzamsal ritimdeki (bir kortej ritmi değil, bir dans olarak) hareketiyle Kuzey Atlantik'teki ekolojik yapıyı, Newfoundland kıyılarından Norveç'e, Vistül kıyılarından ve Uralların eteklerine varıncaya kadar dur durak bilmeksizin işgâl etti ve tüketti.[22] Erken kapitalizmin teknolojik ve toplumsal olarak âtıl olduğu görüşünün aksine, küresel işgâl ve dönüşümün her hareketi, toplumsal örgütlenme, teknoloji kullanımı ve yeryüzü araştırmalarında yeni bir aşamayı gösterdi. Daha önce hiç bu kadar hızlı hareket eden bir dünya-ekolojik rejimle karşılaşmadık. Buna bakarak bir şeyin erken kapitalizmle birlikte kalıcı olarak değiştiğini söyleyebiliriz.

Bu "bir şeyi" Doğa/Toplum olarak adlandırmak, yanıtını aradığımız soruyu yalnızca başka sözcüklerle yeniden sormak olur. Eğer Marx'ın değer kuramının tarihsel kapitalizmin "derin yapısını" teşhis edip tanımladığını en azından geçici bir süreliğine kabul edebilirsek insan ve insan-dışı doğaların işlerinin nasıl iç içe geçmiş olduğu hakkında bir ipucuna erişebiliriz. İnsan ve insan-dışı dokusunun –değerin bir "kanunu"– örgütlenmesi, emek verimliliğine öncelik verir ve sermaye-

[22] J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part I, Part II.*

leşmemiş doğaları kendi üremesine gerek duymadan harekete geçirir. Burada sorunun basit bir şekilde yeniden düzenlenmesinden daha fazlasını görüyoruz. Burada kapitalizmi, hayatın dokusu içinde sermayeleştirme ve temellük etme (değer) ilişkilerindeki temel dengesizliğe dayalı bir sistem olarak anlama olasılığını görüyoruz. Eğer Marx'ı takip etmeye devam edip "sınırı" merkez kabul edersek, dengesizlik eğiliminin birbirini takip eden çözülmelerinin özünde kendi kendisini sınırlayıcı özelliğini görmeye başlayabiliriz – Kapital'in sonunda art arda gelen bölümlerde Marx'ın ulusal *iç pazarın zaptı*ndan *dünyayı savaş alanına çeviren ticaret savaşları*na, oradan da *kapitalist rejimin uluslararası karakterinin büyümesine* ve bunun yarattığı çelişkilere ulaştığını hatırlayın[23]–. Bu kendi kendini sınırlayıcı hareketi daha yakından incelemek için sermayenin mantığından kapitalizm tarihine geçmeliyiz.

Bu analitik olasılık yaşamsal önem taşımaktadır, çünkü zamanımızın en büyük sorusunu kavramamıza yardımcı olacaktır: Kapitalist uygarlığın sınırları nedir ve bu sınırlar, insanlar ve doğanın geri kalanı tarafından hayatın dokusu içinde nasıl oluşturuldu? Soyut anlamda doğru olsa da kapitalizmin sınırlarının en nihayetinde biyosfer tarafından belirlendiğini söylemek Doğa'nın bağımsız bir sistem olduğu görüşüne dayanan, fazla esrarengizbir yanıt olurdu. Oysa bu görüş, kapitalizmin sınırlarına *nasıl* eriştiğini, kapitalizmin sınırlarını tarihsel olarak *nasıl* aştığını ve kapitalizmin bugünkü sağ kalma mücadelesi için sorunlar oluşturacak şekilde art arda gelen tarihsel doğaları *nasıl* yeniden ürettiğini anlamak için yetersizdir. Öyleyse doğadaki kapitalizmin *nasıl*larına dair soruları ne şekilde kurmalı ve nasıl yanıtlamaya çalışmalıyız?

Marx'ın değer anlayışı bu sorulara yanıt bulmak için kullanışlı bir yol sunuyor. Bu anlayış yalnızca *Longue durée*•

[23] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 913, 915, 929.

• Fransız Annales Okulu tarihçiliğinde, olayları oluşturan uzun dönemli tarihsel yapıları ifade eden ve bu yapılara öncelik veren tarih yazımı yaklaşımıdır; birbirini izlemekle birlikte, aslında "kopuşlar"ın ifade ettiği büyük "bloklar" ve bloklar içinde yer alan konjonktürler. *–ed.*

[uzun dönem] iktidar, üretim/yeniden-üretim ve birikim kalıplarını değil, bu kalıpların ortaya çıkışının ve evriminin mantığını da kavramamızı sağlıyor. Bu yöntemi *çıkarımsal* olarak adlandırıyorum, çünkü değeri bir yerçekimi alanı olarak konumlandırıyorum. Bu alan üzerinden şekillenen kalıplar, yarı-doğrusal ve olumsal bir şekilde aynı anda hareket ediyorlar. Bu alan içindeki para sadece kapitalist uygarlık için değil, genel olarak çok önemli bir yere sahip. Bununla birlikte paranın neyi *temsil* ettiği açık değil. Temelde birbirine bağlı üç süreçte merkezileşen para, tarihsel kapitalizm için de aynı derecede önemlidir. Bu süreçleri şöyle sıralayabiliriz: 1) insan faaliyetinin bir parçasını şekillendirme, ücretli çalışma ve ona özel bir değer atfetme; 2) doğanın geri kalanının değersizleştirilmesi, karşılığını ödemeden ya da düşük maliyetle çalıştırılması; 3) sermayeleştirme ve temellük etme, "ekonomi" ve ekonomiyi oluşturan ilişkiler ile hayatın dokusu arasında sürekli değişen sınırları yönetme. Parasal birikim ("içinde tüm metalar çözüşürler") aynı anda (içinde paranın "kendini bütün metalara çözüştürdüğü") meta üretiminin maddî dönüşümünü hem belirler hem de kaydeder.[24] Sermaye birikimini hem bir sürecin nesnesi hem de bir projenin öznesi olarak kabul ederek Marx'ın değer anlayışı birikim, biyofiziksel değişim ve modernite arasındaki derin bağları kavramak için umut vaden bir yol sunuyor.

DEĞER ve TOPLUMSAL OLARAK KARŞILIĞI ÖDENMEMİŞ GEREKLİ EMEĞİN ÖNEMİ

Bu derin bağlar modernitenin köklerinde görülebilir. Erken modern kapitalizmde bu bağlar, toprak ve emeğin çığır açıcı dönüşümlerine destek verdiler (bkz. Bölüm Yedi, "Antroposen veya Kapitalosen"). Bununla birlikte, bu dönüşümler sermayenin doğrudan ekonomik sonucu değildi. Değer dediğimiz bu tuhaf ölçü, tüm Batı Avrupa'yı mekânın zaptının eşit derecede tuhaf sürecine yönlendirdi. Metalaştırma ve te-

[24] K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 142.

mellük etme üzerine gelişen coğrafî hareketlerin kaynağında mekânın değer yoluyla maddî ve sembolik yönden yeniden kavranması yatıyordu. Marx bu tuhaf yeniden kavrama sürecini "mekânın zaman tarafından katledilmesi" olarak tanımlar.[25] Uzun on altıncı yüzyıl boyunca zamanın aldığı yeni bir formun –soyut zaman– ortaya çıkışını gözlemleriz. Her ne kadar tüm uygarlıklar bir şekilde farklı topografyalar üzerinde gelişmiş olsa da, hiçbiri bu topografyaları erken kapitalizmin coğrafî praksisine egemen olan türden dışsal ve soyut olarak kabul etmiyordu. Kapitalizmin Ucuz Doğa stratejisindeki özellik ise zamanı doğrusal, mekânı düz ve doğayı da dışsal olarak sunmasıydı.[26] Uygarlık dünyanın aynası olarak bilimsel akla ve burjuva bilgisine has niceleyiciliği temsil eden "tanrı-hilesi"ne [*"God-trick"–ç.n.*][27] –erken modernitenin bilimsel devrimlerinin muktedirler ve sermayedarlar tarafından yeniden şekillendirildiği– bir büküm noktası sayılabilir. Tanrı-hilesi, soyut toplumsal doğanın üreticisi ve ürünüydü: Doğa'nın sonsuz sermaye birikimini kolaylaştırmak için planlanabilir, sayılara dökülebilir, ölçülebilir ve her şeyden önemlisi kontrol edilebilir bir şekilde yeniden üretiminin gerçekleşmesi gerekiyordu.

Soyut zaman beraberinde soyut mekânı getirir.[28] Bunlar, insan ve insan-dışı doğaların soyut toplumsal emek halindeki o tuhaf kristalleşmesinin kaçınılmaz sonuçlarıydı. Erken modernitenin yeryüzünde gerçekleştirdiği olağanüstü biyolojik devrimleri destekleyen de yükselen değer kanunu oldu (bunu mekanizmadan ziyade bir çekimi alanı olarak işlev görerek gerçekleştirdi). Günümüzde yaşamakta olduğumuz biyosferik çalkantının nedeni, kökleri erken modernite döneminde atılan Ucuz Doğa stratejisidir. Ucuz Doğa, Dört Ucuzların

[25] A.g.e., s. 424.

[26] L. Mumford (1934). *Technics and Civilization*, London: Routledge and Kegan Paul; C. Merchant (1980). *The Death of Nature*, New York: Harper&Row; J. Pickles (2004). *A History of Spaces*, New York: Routledge.

[27] D. Haraway (1988). *Situated Knowledges*, Feminist Studies, c. 14, no. 3, s. 575–599.

[28] H. Lefebvre (1991). *The Production of Space*, D. Nicholson-Smith (Çev.), Oxford: Blackwell.

(emek-gücü, gıda, enerji ve hammaddeler) üretiminde dikkat çekici artışlar sağlayarak emek verimliliğinin büyük sıçramalarla ilerletilmesini sağladı. Fakat burada fark edilmesi gereken sermaye-emek ilişkilerinin Ucuz Doğa'nın *yeni* kaynaklarını tespit etmek, incelemek veya ölçmek için yeterli donanıma sahipolmamasıdır. İşte bu nokta, sermaye-karşılığı ödenmemiş emek ilişkisinin genişletilmiş yeniden üretimindeki merkezileşme sadece bağlantılı olduğu bölgesel iktidara indirgenemez olan her çeşit bilgi-pratiğini içeriyordu. Oysa bunlar soyut toplumsal doğanın ve temellük yoluyla birikimin hükümranlık alanındadır.Dışsal doğa düşüncesinin çok kullanışlı hale gelmesinin nedeni, sermayenin "kendiliğinden" – genişleme koşulunun sermayeye dışsal doğaların üretim ve konumuyla bağlantılı olmasıdır. (Birlikte üretildiği gözle görülür olan süreçler). Sermayenin dışsal kabul ettiği doğalar tarihsel olarak sonludur, dolayısıyla bir tarihselliğin tükenişi, niteliksel olarak yeni, niceliksel olarak daha büyük karşılığı ödenmemiş emek kaynakları temin edecek olan yeni doğaların hızla "keşfedilmesi"ni teşvik eder. Büyük Britanya hegemonyasının Kew Bahçeleri ve Amerikan hegemonyasının Uluslararası Tarımsal Araştırma Merkezleri arasındaki de bu türdeki bir ilişkidir; sonuçta o da yerini neoliberalizm çağının biyolojik beklentiler, rantve genetik haritalama peşindeki uygulamalarına bıraktı.[29] Bildiğimiz anlamda Doğa'nın doğuşu on altıncı yüzyıla dek uzanıyor. Erken kapitalizmin sembolik kodlarla maddesel kayıtları kaynaştıran dünya-praksisi doğayı, çağının haritacılık, bilimsel ve ölçüme dayalı devrimlerinde kristalize olduğu biçimiyle arsızca fetişleştirmeye girişti. Bunlar ilkel brikimin sembolik momentleri olarak, Descartes'ta temsil olunan haliyle insanın doğanın geri kalanından farklı olduğu varsayımına dayanan yeni bir entelektüel sistem yaratıyordu.

Ucuz Doğa'nın kökenleri entelektüel olmaktan çok sem-

[29] L. H. Brockway (1978). *Science and Colonial Expansion*, New York: Academic Press; J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press; K. McAfee (2003). *Neoliberalism on th eMolecular Scale*, Geoforum, c. 34, no. 2, s. 203–219.

bolikti. Ortaçağ entelektüel sınırlarının yıkılması, ortaçağda yerleşik bölgesel sınırların bozulmasıyla eşzamanlı gerçekleşti. Uygarlığın yayılması hepsinin temelini oluştururken erken modern Avrupa'da özel bir coğrafî atılım ortaya çıktı. Tüm uygarlıklar bir tür sınır inşa etmiş olsa da kapitalizm çok daha farklı bir stratejiyle geldi. On altıncı yüzyıldan önce uygarlıkların sınırları –örneğin feodal Avrupa'nın sınırının Elbe Nehri olması gibi– az çok sistemin bir sonucu olarak belirleniyordu. Kapitalizmin yükselişiyle yalnızca bir güvenlik önlemi olmaktan çıkıp çok daha derin bir anlam kazanan sınır inşası; nihayete o sonsuz birikim çağınıoluşturacakpotansiyelini açığa çıkaran kurucu uzamsal bir moment halini aldı. Kapitalist iktidarın yeni, metalaştırılmamış alanlara yayılması kapitalizmin can damarı oldu. Daha önce erken kapitalizmin meta sınırlarının tarihsel coğrafyalarını ele almıştım.[30] Şu an için, bu sınırların iki ilişkisel eksenini vurgulamak istiyorum. İlk olarak, meta sınırındaki hareketler yalnızca meta ilişkilerinin yayılmasıyla ilgili değildi. Kritik biçimde, karşılığı ödenmemiş emek/enerjiye meta odaklı temellük için gerekli mülki iktidar ve coğrafî bilginin yayılmasıyla da ilgiliydi. Bu karşılığı ödenmemiş emek, insanlar –örneğin köleler ya da kadınlar– tarafından yapılabileceği gibi ormanlar, toprak veya nehirler gibi insan-dışı doğalar tarafından da gerçekleştirilebilir. İkinci olarak, bu sınırlar en başından beri kapitalizme özgü Ucuz Doğa türlerinin (Dört Ucuzlar) yaratılmasında vazgeçilmez hale geldiler.

Bu düşünce dizisinin değer kanunu, insan yığınlarını doğanın geri kalanıyla birlikte üretilmesi olarak kabul eden bir post-Kartezyen tarihsel yöntem için sonuçları nelerdir?

Marx'a göre kullanım ve değişim değeri, "kullanım de-

[30] J. Moore (2000). *Sugar and the Expansion of the Early Modern World-Economy*, Review (FernandBraudel Center), s. 409–433; J. Moore (2003). *Nature and the Transition from Feudalism to Capitalism*; J. Moore (2003). *The Modern World-System as Environmental History?*, Theory&Society, c. 32, no. 3, s. 307–377; J. Moore (2009). *Madeira, Sugar, andthe Conquest of Nature in the "First" Sixteenth Century: Part I, Part II*, Review (Fernand Braudel Center); J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part I, Part II.*

ğeri ve değer arasındaki içsel çelişkinin" yüzeye çıkmasını temsil eder.[31] *Kapital*'in ilk sayfalarında Marx'ın ifade ettiği bu düşünceler öyle ileri bir soyutlama içeriyor ki bu "içsel karşıtlığın" sonuçları yeterli olarak anlaşılamadı. Bunun sonuçları bana göre çok önemli. Kullanım değeri ve değer ilişkisinin *içsel olarak ilişkili* olduğunu söylemek, değer ilişkisinin kullanım değeri/değer ilişkisini, dolaysız üretim sürecinin ötesine kadar kapsadığını söylemek anlamına gelir. Bu da bizim "üretim tarzlarıyla" "hayat tarzlarını" kesin tarihsel birlikler halinde ilişkilendirmemizi sağlıyor.[32] Bu kapitalizmin, emek-gücünün sömürüsü ve ucuz doğayı temellük etmesinin farklı konfigürasyonları yoluyla kavranabileceği anlamına gelir. Ücretli ve ücretsiz emek diyalektiği, orantısız bir genişleme ister. İkincisi (ödenek) eski (sömürü) ile bağlantılı olarak. Ücretli ve ücretsiz emek diyalektiğinde modern olan (temellük) sabık (sömürü) ile bağlantılı biçimde orantısız bir genişlemesini talep eder. Gerçek, insanlar tarafından ve doğanın geri kalanında ("ekosistem hizmetleri") yapılan ücretsiz ödeneklerin katkısı üzerine yaygın olarak belirtilen tahminler tarafından önerilmektedir. Gerçek, insanlar[33] ve doğanın geri kalanının ("ekosistem hizmetleri") karşılığı ödenmemiş emeğiyle gerçekleşmekte olan katkıya sıklıkla atıf yapılan çalışmalarda gösterilmeye çalışıldı.[34] Karşılığı ödenmemiş insan emeğinin (çoğunlukla kadınlar tarafından gerçekleştirilen), dünya GSYİH'sindeki payı yüzde 70 ile yüzde 80 arasında değişir; ekosistem hizmetleri için bu rakam GSYİH'nin yüzde 70'i ile 250'si arasındadır. Bu iki kuvvet arasındaki ilişki-

---

[31] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage.

[32] K. Marx ve F. Engels (1970), *The German Ideology*, New York: International Publishers.

[33] UNDP [United Nations Development Programme], Human Development Report 1995, Oxford: Oxford University Press (1995); M. Safriand J. Graham (2010). *The Global Household*, Signs, c. 36, no.1, c. 16.

[34] R. Costanza ve d. (1997). *The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital*; *Changes in the Global Value of Ecosystem Services*, Global Environmental Change, c. 26 (2014), s. 152–158.

ler nadiren anlaşılabilmiştir[35] ve uzun birikim dalgalanmalarındaki rolleri de nâdiren tartışma konusu olmuştur.[36] Oysa karşılığı ödenmemiş emek, emek-gücünün günlük yeniden üretimine ve tarım ve ormancılık üretim döngülerine yaptığı katkılardan daha fazlasını içerir. Karşılığı ödenmemiş emek, aynı zamanda yetişkinliğe kadar meta sistemi dışında (örneğin köylü tarımında) büyüyen çocukların ücretli emeğe dahil edilmesi ya da dünyanın biyojeolojik süreçleriyle üretilen fosil yakıt üretime dahil edilmesi örneklerinde olduğu gibi *birikmiş* karşılığı ödenmemiş emeğin temellükü anlamına gelmektedir.

Karşılığı ödenmemiş emeğin temellükü, değerin belirlenmesine[37] dâhil edilmeyen dışsallıklar ya da çevresel maliyetlerden daha fazlasını işaret eder, çünkü kapitalizm yalnızca bir ödenmeyen maliyetler (dışsallıklar) sistemi değil, bir karşılığı ödenmeyen emekler (görünmezler) sistemidir de. Burada feminist Marksistlerin temel görüşlerinden birini ödünç alabiliriz: Karşılığı ödenmemiş emeğin [*work*] katkısı "öylece orada" duran bir katkı gibi düşünülmemelidir, karşılığı ödenmemiş emeğin katkısı birikim, (yeniden) üretim ve iktidar ilişkileri arasındaki karmaşık ancak belli bir düzene sahip ilişkilerden etkin bir şekilde üretilir. Bilgiçlik taslıyor gibi görünme riskini göze alarak doğanın "karşılıksız hediyelerine" ulaşmanın "çocuk oyuncağı" olmadığını, çaba ve zaman harcanması gerektiğini belirtmek isterim. Ucuz Doğa, insan ve doğanın geri kalanının faaliyetleriyle üretilir; insan ve insan-dışı doğalar *hem* yaratıcılık *hem de*sürprizlerle doludur. Hayatın tümü faal olarak, yaratıcılıkla, kesintisiz çevre-üretimiyle meşguldür, – öyle ki modern dünyada insanın becerileri (şu anki haliyle) ve etkinlikleri (her zaman olduğu gibi) karşılığı ödenmemiş emeğin belirli kaynaklarını temellük etmek için belirli çalışma biçimlerini *harekete geçirmek* zorundadır.

[35] P. Perkins (2007). *Feminist Ecological Economics and Sustainability*, Journal of Bioeconomics, c. 9, s. 227–244.

[36] Karşılığı ödenmeden insan çalışması üzerine bkz. P.A. O'Hara (1995).], Review of Social Economy, c. 53, no. 1, s. 89–120.

[37] R. Patel (2009). *The Value of Nothing*, New York: Picador.

Bahsettiğimiz harekete geçirme, insan ve insan-dışı doğaların yaşamsal-etkinliklerini, şu anda ve tüm tarih boyunca farklı biçimlerde bir araya getiren, birlikte üretilmiş gerçeklikten ibarettir.

Tarihsel olarak ayakları yere basan bir değer kanununun sonuçları ne olur? Bir tarafta, kapitalizm sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi üzerinde yaşar ve ölür: hareketteki-değer. Değerin özü, artı değer üretiminde işaret edilen soyut toplumsal emek ya da toplumsal olarak gerekli emek-zamandır. Diğer tarafta, bu değer üretimi özgündür (her şeyi değerlemez, yalnızca sermaye eksenindeki emek-gücünü), bu nedenle bir devalüasyonlar dizisine dayanır. Çok iş olması değerli olarak kabul edilemez. Bu hem insan hem de doğanın geri kalanı tarafından yapılan "emek" [*work*] için geçerlidir. Hribal oldukça makul bir şekilde sorar: "Hayvanlar işçi sınıfının bir parçası mı?"[38] Sorunun kendisi değer kanununun absürt ama tutarlı praksisini vurguluyor. Bu konu üzerinde tartışmalar sürse de Marx'ın insan-dışı doğaların kapitalist üretim için birçok faydalı emeği gerçekleştirdiğini ve bu emek (ler)in sermaye-ilişkilerine içkin olduğunu kabul ettiğini biliyoruz.[39] Dolayısıyla Marx'ın değer okumasının fazlasıyla post-Kartezyen olduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bu değersizleştirilmiş ya da değer biçilmemiş emek süreçleri değer biçiminin (metanın) dışındadır. Değeri doğrudan üretmezler. Yine de –bu çok vurgulu bir "yine de"– soyut emek olarak değer karşılığı ödenmemiş emek/enerji olmadan üretilemez. Bu beni kaçınılmaz olarak şu sonuca ulaştırıyor: Değer *biçimi* ve değer *ilişkisi* özdeş değildir. "Her şeyin metalaştırılması" yalnızca üretici güçler ve *yeniden üretim ilişkilerinin* kesintisiz olarak kökten değiştirilmesiyle sürdürülebilir. Yeniden üretim ilişkileri ücretli/karşılığı ödenmemiş emek ve insan/insan-dışı sınırlarını aşar. Toplumsal olarak gerekli emek-zaman için buradaki tarihsel koşul, toplumsal olarak karşılığı ödenmemiş olan gerekli emektir.

[38] J. Hribal (2003). *Animals are Part of theWorking Class: A Challenge to Labor History*, Labor History, c. 44, no. 4, s. 435–454.

[39] P. Burkett (1999). *Marx and Nature*, New York: St. Martin's Press.

Değeri olmayan emek, meta üretimi ve değişimi genellemesine "antiteze ... içkin" hale gelir.[40] Sermayenin genişletilmiş yeniden-üretimiyle hayatın yeniden üretimi arasındaki bu çelişkide elimizde "iki evren, birbirine yabancı ancak birbirini açıklayan iki hayat biçimi" vardır.[41] Peki, karşılığı ödenmemiş emek ve ücretli emek arasındaki bu fırsatları sunan ve kısıtlayan gerilimin coğrafî sonuçları nelerdir? Sınır-çekmenin gerekliliği. Yinelenen toplumsal-ekolojik tükenme dalgaları –insan ve insan-dışı doğa yığınlarının sermaye için daha fazla emek [*work*]) ortaya koymada yetersiz kalması–, coğrafî genişlemenin tekrarlayan dalgalanmalarını içerir. Meta sınırı stratejisinin çığır-açıcı olmasının nedeni, meta üretimi ve değişimini genişletmesi değildir – bu meta sınırı kuramına dair yaygın bir yanlış anlamadır.[42] Bilakis meta sınırları temellük sınırlarını metalaştırma sınırlarından çok *daha hızlı* genişlettikleri için bu denli çığır-açıcı oldular. Marksist iş gününün çelişkilerinden, "endüstriyel patoloji[lere]" eğilimden ve "fiziksel olarak bozulmamış" olandan ve insanları proleter dünyada birleştirme gerekliliğinden bahsederken bu önemli diyalektiğe de değinir.[43]

Bu, her ne kadar önemli olsa da, sonuç olarak soyut toplumsal emeği "ekonomik" bir fenomen olarak tanımlamaya yetmeyecek. Tarihsel kapitalizmin sonsuz sınır stratejisi dünyanın bitmez tükenmez olduğu görüşüne dayanır, bu sermayenin kibri ve sınırsız sürdürülebilirlik inancının sonucudur.[44]

[40] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 209.

[41] F. Braudel (1977). *After thoughts on Material Civilization and Capitalism*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 6

[42] J. Moore (2000). *Sugar and the Expansion of the Early Modern World-Economy*, Review (Fernand Braudel Center), s. 409–433; J. Moore (2013). *El Auge de la Ecologia-Mundo Capitalista, I*, Laberinto, c. 38 (2013), s. 9–26. *El Auge de la Ecologia-Mundo Capitalista, II*, Laberinto, c. 39, s. 6–14.

[43] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 380.

[44] Ekolojik ekonominin çoğu bu inanışın eleştirisi olarak okunabilir. Bu konuda okumalara iyi bir başlangıç için: H. E. Daly ve J. Farley (2004). *Ecological Economics*, Washington, D.C.: Island Press; M. Perelman (2007). *Scarcity and Environmental Disaster*.

En iyi olasılıkla sürdürülebilirlik, öncelikle enerji kaynaklarının ve onların coğrafî esnekliğinin belirlediği belirli sınırlar dâhilinde gerçekleşebilir. Ancak kapitalizm tarihi, sonsuz sürdürülebilirlik değil durmaksızın devam eden esneklik arayışından ibarettir. Art arda gelen dünya ekolojik devrimlerinin gerçekleşmesi için gerekli koşullar –her biri "fiziksel varlıklar" kitlesi içinde önemli bir atılımı ve meta üretimi için gereken yeni karşılığı ödenmemiş emek/enerji kaynaklarını beraberinde getiren– birbirini izleyen bir defalık hadiseler olarak anlaşılabilir. Kapitalizm, turba kömüründen maden kömürüne ve petrole; tahıl ambarları olan Vistül'den, Güney İngiltere'den ve Amerika'nın Ortabatı eyaletlerinden, Avrupa, Afrika, Güney Amerika ve Güney ve Doğu Asya gibi emek-gücü kaynaklarına ulaştı. Bunlar tekrarlanabilir olaylar değil. Sürdürülebilirlik sonsuz zaman ve mekân içinden ortaya çıkmaz.

Bu okumada, soyut toplumsal emek, değer kanununun *ekonomik ifadesi*dir. Değer kanununu tarihsel olarak anlaşılabilir kılmak için Ucuz Doğa'yı temellük etme stratejilerine değinmek durumundayız. Neden? Çünkü toplumsal olarak gerekli emek-zamanın yaratılması insan ve insan-dışı emek arasında değişen denge üzerinden inşa edilir; bir diğer deyişle *doğanın birlikte üretimi* toplumsal olarak gerekli emek-zamandan oluşur. Eğer iklim değişikliği, bir süredir yaşandığı gibi tarımsal verimliliği baskılamaya devam ederse[45] üretimin (yalnızca tarımsal üretim değil) değer-bileşimi de mevcut duruma göre değişmeye başlar. Toplumsal olarak gerekli emek-zaman hayatın dokusu içinde sürekli yeniden şekillenir.[46] Erken kapitalizmin yeryüzünü dönüştürmesi, çığır açıcı bütünlüğü içinde, mekânın haritalanması, zamanın kontrol edilmesi ve dışsal doğanın kataloglanması için yeni yollar olmadan olası olamazdı, dolayısıyla bu dönüşümleri yalnızca

[45] D.B. Lobell ve d. (2011). *Climate Trends and Global Crop Production Since 1980*, Science, c. 333, no. 6042, s. 616–620.

[46] "Yeniden üretim süreci, C'nin hem değere dair hem de maddî bileşenlerinin ikamesi açısından düşünülmelidir." (K. Marx (1978). Capital, Vol. II, s. 469).

dünya pazarı ya da sınıf-yapısal değişim yönünden açıklayamayız. Soyut toplumsal emeğe indirgenemeyecek değer kanunu, kendiliğinden genişlemesi için gerekli koşulları, ucuz insan ve insan-dışı doğaların yaratılması ve ardından onların temellük edilmesinde bulur. Eğer sermaye, artan üretim maliyetlerinin önüne geçerse, temellük hareketleri ekonomi-dışı süreçler ve usullerle güvence altına alınabilirler.

Bununla kapitalizmin döngüsel fenomeni olarak kabul ettiğimiz yinelenen ilkel birikim dalgalarından daha fazlasını anlatmak istiyorum.[47] Bunlar aynı zamanda, "genişlemiş yeniden üretim" ve "işgâl yoluyla birikim"[48] konusundaki sevgili diyalektiğimiz ile sermaye birikimine hizmet etme amacıyla insan ve insan-dışı doğaları haritalamak, ölçmek ve akla uygun olarak düzenlemekle görevli olan bilgiler ve onlarla ilişkili uygulamalar arasında da önemli olmaya devam etmektedir. Üçleme böylelikle ortaya çıkar: Soyut toplumsal emek, soyut toplumsal doğa ve ilkel birikim. Bu dünya praksisinin ilişkisel özüdür. Peki, bu kutsal olmayan üçlünün işi nedir? Yanıt Ucuz Doğalar üretmek ve temellük sahasının genişlemesi olmalı. Yani emek, gıda, enerji ve hammaddeleri –Dört Ucuzlar–, emek-gücü sömürüsünden elde edilen artık sermaye birikiminden daha hızlı ortaya çıkarmak. Neden? Çünkü emek-gücünün sömürü hızı (meta sistemi içinde), değer üretimine dâhil olan hayat üretme kapasitelerini tüketme eğilimindedir:

> Sermaye emek-gücünün hayat süresine dair sorular sormaz. Onu alakadar eden yalnızca bir iş günü süresinde harekete geçirilebilecek maksimum emek-gücüdür. Bu amaca emek-gücünün hayatını kısaltarak ulaşır, *tıpkı* açgözlü bir çiftçinin toprağın bereketini tüketme pahasına daha fazla üretim yapması gibi. [49]

Tükenme, "yaşamsal güçler"in açıkça bozulması şeklinde or-

[47] M. de Angelis (2007). *The Beginning of History*, London: Pluto.
[48] D. Harvey (2003). *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press.
[49] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 376.

taya çıkabilir.[50] Bununla birlikte, tükenme daha sıklıkla, bir üretim tesisinin karşılığı ödenmemiş emek akışınıçoğaltamadığı takdirde ortaya çıkmaktadır. Bu son tükenme biçimi, tipik olarak, sınıf mücadelesinin, biyofiziksel değişikliğin ve bölgesel olarak kurulan çevrelerin artan "coğrafi ataleti"nin bir kombinasyonundan çıkar. Bu ikinci tükenme biçimi, genellikle sınıf mücadelesi, biyofiziksel değişim ve insan ürünü olan bölgesel çevrelerin giderek yükselme eğilimi gösteren "coğrafî süredurum" kombinasyonundan kaynaklanmaktadır.[51] Sınırsız kabul edilen bir dünyada, bir bütün olarak ucuz emek, gıda, enerji ve hammaddelerin "fiziken bozulmamış olduğu" alanları bulmayı hedefleyen sermaye, yığışımlı fakat aralıklı döngülerden oluşan bir eğilim sergiler. Tükenmişlik değeri yükselen sermaye bileşiminin ve verili bir üretim kompleksindeki bölgesel birikimin giderek çoğalan miktarda ihtiyaç duyduğu karşılığı ödenmemiş emeği tedarik edemeyecek bir dönüm noktasına gerilemesiyle ilk sinyalini verir.[52] Dolayısıyla bu türden "yabancı muhafaza alanları" belirlenebildiği ve onlara hâkim olunabildiği sürece "sanayi toplumu yozlaşması"nın önemi görecelidir.[53] Peki, insan-dışı doğalar için durum farklı mıdır? İngiliz tarımı, henüz fiziksel olarak tamamen tükenmiş değilse de on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında, büyük şehirlere artan ucuz gıda akışını sağlamada yetersiz kalmış olması nedeniyle tükenmiş sayılabilir.[54] Bunun üzerine, Britanya kapitalizmi yüzyılın ortasında ulaştığı zirvede kendini beslemek için ihtiyaç duyduğu ucuz kalorileri –tahıl ve şeker– Yeni-Dünyanın sınır bölgelerinden yani Ku-

[50] A.g.e. s. 380.

[51] D. Harvey (1982). *The Limits to Capital*, London: Verso, s. 428–429.

[52] Bu, güçsüzleşen dünya hâkimi yararına yeniden canlanan tekrarlanan finansal dalgaları açıklıyor – kendi güzel çağlarında (*belle époques*) Hollandalı, İngiliz ve Amerikalı hâkimlerin her biri kendi coğrafyalarında, tarımsal-endüstriyel genişlemelerin meyvelerini güvence altına almak için, dünyanın başka yerlerinde ucuz doğalara el koyma ile kendini gösteren kapitalist birikimlerinin yenilenmesinin tadını çıkarmışlardır. G. Arrighi (1994). *The Long Twentieth Century*, London: Verso.

[53] J. Cairnes (1862). *The Slave Power*, London: Parker, Son and Bourn.

[54] B. Thomas (1993). The *Industrial Revolution and the Atlantic Economy.*

zey Amerika ve Karayipler'den sağlamak zorunda kalmıştır.[55]

Bu noktada değer kanununun ortaya çıkışıyla kapitalizmin yükselişi arasındaki bağlantıyı kurmaya başlayabiliriz. Değer ilişkileri sömürü ve temellük arasında gidip gelen bir çifte hareketi içerir. Emek gücü sömürüsünün tanrısal saltanatı meta sistemi içinde devam ettirilir, fakat kendini-tüketmeye verili olması nedeniyle bu saltanatını devam ettirebilmesi sadece henüz metalaşmamış olan doğaları temellük etmesiyle olanaklı olabilir. Bunun farkına varmak zor olmuştur, çünkü değer *ilişkileri* değer *biçiminden* (meta) çok daha kapsamlıdır. Meta üretiminin genelleştirilmesi, ölçüsü ve kapsamı, üretimin çok daha ötesine uzanan, genişleme eğilimindeki değer ilişkileri dokusu yoluyla ilerler. Kapitalist gelişmenin sorunu, *diyalektik olarak* "yeniden üretim koşullarının genelleştirilmesi"ne *katılan* ücretli-emeğin dengesiz küreselleşmesidir.[56] Bazı Marksist görüşlerde ücretli emeğin merkeziliği, sermaye dolaşımının kapalı bir sistemdeki verili sürdürülemezliği nedeniyle yanlış değil kısmi bir meseledir. Bu alternatif analizin peşinde koşmayı zorlaştıran modern düşünceye içkin ikiciliklerdir; çünkü kapitalizmi önerdiğim gibi inşa etmek, modernist düşüncenin üzerine bina edildiği kadın/erkek ve doğa/toplum sınırlarını aşmayı gerektirir.[57] Kapitalizmde insan emeğinin farklı fakat karşılıklı biçimde şekillendirici diyalektiğini karşılığı ödenmemiş/ücretli emek bağı –"üretken" ve "yeniden üretken" emek– yoluyla birleştirmemiz gerekirken aynı zamanda kapitalist dinamiklerin her şeyi, *uzun vadede* insan ve insan-dışı emeğin daha yaratıcı düzenlenişlerini temellük edebilmesine ve onların yeniden üretilmesine borçlu olduğunu da fark etmeliyiz.

Karşılığı ödenmemiş/ücretli emek bağlantısını öncül olarak kabul etmenin sonuçları kayda değerdir. Kapitalizm ve

[55] W. Cronon (1991). *Nature's Metropolis*, New York: W.W. Norton; Mintz (1985). *Sweetness and Power*, New York: Penguin.

[56] P. McMichael (1991). *Slavery in Capitalism*, Theory and Society, C. 20, no. 3, s. 343.

[57] V. Plumwood (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*, New York: Routledge.

değer ilişkileri yalnızca sermaye sahipleri ve emek-gücü sahipleri arasındaki ilişkiye indirgenemez: *Toplumsal olarak gerekli emek-zaman için gereken tarihsel koşul toplumsal olarak gerekli karşılığı ödenmemiş emektir.* Bu gözlem, kapitalizme, Kartezyen sınırla çakışan üretim ve yeniden üretimin çelişkili birliği olarak bakmanın yeni yollarından birini açar. Burada anlamlı ayrım ücretli emek alanı (metalaşmış emek-gücünün sömürüsü) ile karşılığı ödenmemiş emek (hayatın yeniden üretimi) arasındadır. Bu çelişkili birlik, içinde emek-gücünün, girdi-çıktı hesaplamaları yoluyla (eksik olarak) temsil edilen, yükselen veya düşen bir verimlilik sağladığı, nispeten dar bir meta üretimi alanı yaratarak çalışır. Meta üretimi sırasında emek-enerjisinin sömürülmesi üzerine kurulu olan bu dar alan, doğanınsunduğu çeşitli "hediyelerin" –aileden biyosfere hayatın yeniden üretilmesi de dâhil – meta üretimine dâhil edilebileceği ancak tamamen sermayeleştirilmeyeceği, çok daha kapsamlı bir tahsis alanıyla bağlantılı olarak faaliyet göstermektedir. Peki, bu hediyeler neden tamamen sermayeleştirilemez? Çünkü yeniden-üretimin sermayeleştirilmesi, az önce bahsettiğimiz, sermaye bileşiminin yükselen değerini ve sermayenin, kendi maliyetinin gittikçe daha büyük bir payını yüklenmesi gerektiğini işaret eden tükenme eğilimine tâbidir.

Meta üretimine toplumsal olarak gerekli emek-zamanı devreye sokan bu yeni değer kanunu, genişlemeci (*ve genişleyen*) bir ucuz doğaların temellükü için alan gerektiriyordu. Bu da aslında erken kapitalizmin yapmakta en başarılı olduğu şeydi: Ucuz doğaları belirlemek ve sınıflandırmak için uygun olan teknolojileri ve bilgi birikimini geliştirmek. Rönesans düşüncesinin belirişiyle ile ortaya çıkan, dünyayı görmenin yeni yolu, kapitalist dünya-ekolojisi için kendini erken modernitenin haritacılık-gemi yapımı devriminde, Portolan haritalarında ve karavelalarında, Mercator kürelerinde ve kalyonlarında ve daha nicelerinde gösteren yeni bir düzenleme *tekniğini* geliştirdi.

Ucuz doğanın temellükü, yağmanın *bağımlılık* dilinin izin

verdiğinden çok daha yaratıcı bir eylemdi.[58] "Temellük", en az "sömürü"de olduğu kadar üretken bir etkinliği temsil eder. Temel zenginliğin doğrudan ele geçirilmesi (açıkçası bu on altıncı yüzyılın icâdı değil), sermayenin sonsuz birikimi için gereken dayanıklı temeli sağlayamaz; ancak Ucuz Doğa'nın yeni uygulaması, yani temellük yoluyla birikim sağlayabilir. Bu yeni praksis, dünya pazarıyla birleşmiş temellük uygulamaları ve küresel genişlemeye yönelik teknolojik yenilikleri içerir. Bu pratikler, yerli halkları, emek kaynakları olarak işlev gören stratejik mecralardayeniden düzenlemek için oldukça bilinçli sömürge stratejileri içermektedir: örnek olarak on sekizinci yüzyılda And Dağları'nda katledilerek azaltılmaları [*reducciones*] ve Brezilya'daki yerli halkların bilinçli olarak *köy köy* katledilerek azaltılmaları* gösterilebilir.[59] Bunlar araziyi işlemek yoluyla, bir üretim gücü ve tabiî "hediye" kabilinden giderek çoğalan oranda artı-değer sağladı. Dehşet verici ölüm seviyelerinin yükselen emek verimliliğine *eşlik etmesi*, temellük bedelleriyeterince düşük olduğu sürece –Yerli ve Afrikalı köle ticareti yoluyla– önemsenmedi.[60]

Bu yalnızca ekonomi tarihçiliğinin değil, Marksist ekonomi politikasının da sorunudur. Marx'ın geleneksel okuması artı-değer üretimini iki kategoriye ayrılır: Mutlak (daha uzun süre çalışma) ve nispi (aynı sürede daha fazla üretim). Marx, büyük ölçekli sanayinin yükselişinde rol oynayan temel eğilimler üzerine yoğunlaşmıştır ve bu yoğunlaşma, insan ve insan-dışı doğaların diyalektiğine dayanan bir sömürü kuramına

---

[58] B. Clark ve J.B. Foster (2009). *Ecological Imperialism and the Global Metabolic Rift*, International Journal of Comparative Sociology, C. 50, no. 3–4, s. 311–334.

* And Dağları'nda *reducciones* (İspanyolca)–katledilmeleri ve Brezilya'da *aldeias (Portekizce) (reduções), –ç.n.*

[59] D.W. Gade ve M. Escobar (1982). *Village Settlements and the Colonial Legacy in Southern Peru*, Geographical Review, c. 72, no. 4, s. 430–449; S. B. Schwartz (1978). *Indian Labor and New World Plantations*, American Historical Review, c. 83, no. 1, s. 43–79.

[60] S.B. Schwartz (1985). *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian Society*, Cambridge: Cambridge University Press; J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism.*

ilk işaret etmesinden sonra yeniden üretilmiştir. Burada toprak verimliliği "sabit sermayenin artışına benzer bir rol oynar".[61] Toprak verimliliğine yapılan bu göndermeyi insan ve insan-dışı doğaların hayat üretme kapasitesini incelemek için bir kısa yol olarak kabul edebiliriz. Toprak verimliliği bir anlamda "verili" olsa da aynı zamanda birlikte üretilmiştir: Tıpkı on yedinci yüzyılda Bahia'da ya da on dokuzuncu yüzyılda Amerika'nın Büyük Düzlükler'inde olduğu gibi. Uzun on altıncı yüzyılın haritacılık-gemi yapımı devrimi olmasa ya da uzun on dokuzuncu yüzyılın demiryolu devrimi olmasa bu bölgelerin cömertliği *potansiyel* olarak kalacaktı. Bu "sert" ve "yumuşak" üretim teknolojileri emek verimliliğini, doğayı karşılığını ödemeden çalıştırarak ilerletti. Doğayı karşılığını ödemeden çalıştırmak için elbette emek gerekti. Bu erken kapitalist teknik ilerlemesinin getirdiği yenilikti. Şeker ve tahıl sınırları dünyayı sermaye, bilgi ve insanların görülmemiş hareketliliği yoluyla yeniden şekillendirdi. Her hareket, doğanın *emeğini* [work] burjuvazinin *değerine* dönüştürmeyi amaçlayan muazzam bir enerji harcamasıydı. Evet, kömür ve petrol, bu karşılığı ödenmemiş emeği temellük sürecinin etkileyici örnekleridir, ilişkisel bir çerçevede anlaşılan bu gözlem –fosil yakıtların emek verimliliğindeki artışta önemli payı olduğu gözlemi–, erken kapitalizme uyarlanmadığı takdirde bir fetişe dönüşür.

Sonuç olarak bu, radikal düşüncede dev bir kör noktaya neden olur:Bu kör nokta, erken kapitalizmin büyük emek verimliliği devriminin neredeyse tüm dünyada görmezden gelinmesidir (bkz. Bölüm 7, Antroposen veya Kapitalosen).[62] Neden böyle oldu? Çünkü ölçme araçlarımız ve anlatılarımız, karşılığı ödenmemiş emeği değer ilişkilerine dâhil etmede

[61] K. Marx (1977). Capital, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 748.

[62] Bu devrimden nadir olarak üstü kapalı bahsedilse de büyük oranda kabul edilmeden kaldı (D. Landes (1998). *The Wealth and Poverty of Nations*, New York: W. W. Norton). Neden oluştu bu kör nokta? Bir tarafta ekonomik tarih yazımı büyük oranda Avrupa merkezli kaldı. Diğer taraftaysa tarih yazımı, ekonomi dışı araçlarla (ilkel birikim süreçleri ve ötesi) güvence altına alınan karşılığı ödenmeden çalışmayı kavramakta başarılı olamadı.

büyük oranda başarısız oldu. Sorun, anlatılarımızı oluşturan çerçevelerde ve analitik stratejilerimizde, ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek yapılandırmalarının istikrara kavuşturulması ve birbirini izleyen verimlilik rejimleri aracılığıyla döngüsel olarak yeniden yapılandırılması yollarını içselleştirmektir. Erken modern çerçevemize dönersek, örneğin on yedinci yüzyılda, Brezilya'daki *massapé* topraklarının* beklenmedik verimliliğini analitik olarak nasıl içselleştireceğiz? Peki ya Potosí madenlerinde zorla çalıştırılan gündelikçi *mitayos* (zorla çalıştırılan) ailelerinin katkılarını? Ya da Norveç ve Baltık bölgelerindeki ormanların Hollanda'da gemi yapımına katkılarını? Ya da işgücü maliyetleri İngiliz rakiplerine kıyasla çok daha düşük olan İsveçli köylülerin demircilik faaliyetlerini? Belki de en etkileyicisi –yine Kartezyen sınırı çiğniyorum– kızları ve oğulları köleliğe zorlanan Afrikalı aileleri analitik olarak nasıl içselleştireceğiz?

Bu erken modern emek verimliliği devrimi, yalnızca Smithçi uzmanlaşma, teknolojik değişim ve örgütsel yenileştirmeyideğil, aynı zamanda ucuz doğanın saptandığı, düzenlendiği ve temellük edildiği yeni değer *tekniklerini*de ortaya çıkardı. Ucuz doğaların "verimliliği" meta üretim sahasında verimlilik artışı için temel kaide idi. Clark, belki de farkında olmadan, kalorik bir ölçü ile değerlendirilen işgücü verimliliği konusunda aydınlatıcı bir tezat sunmaktadır. Enerji-odaklı endüstriyel tarımı eleştiren herhangi bir düşünürün hatırlayacağı bir pasajda Clark, İngiliz tarımının ortalama 1800 "işçi-saatinin", buğday, süt ve bunların ürünlerigibi temel gıdalara dayanan yaklaşık 2600 kaloriye karşılık geldiğini belirtir.[63] Buna karşılık, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Brezilya'da, kesim ya da yakma yoluyla tarıma açılan arazilerde manyok, mısır ve tatlı patates yetiştirme sürecinde ortalama "emek-zamanı" 7000 ila 17600 kaloriyi bulmuştur.[64]

* Brezilya kuzeydoğusunun nemli kıyılarında kalkerden zengin bir toprak şeridi. *–ed.*

[63] G. Clark (2007). *Farewell to Alms*, Princeton: Princeton University Press, s. 67–68.

[64] A.g.e.

Bu bilgiler bize neyi anlatıyor? Hepsinden önemlisi bize, kapitalizmin erken modern çağındaki dönemleri boyunca sağlamlaşmasının gerisinde hayret verici temellük gerçeği ve metalaştırılmamış doğaların dünya çapına yayılmış olağanüstü potansiyellerini fark etme becerisi yattığını söylüyor. Eğer Avrupa, on altıncı yüzyılda teknolojik olarak istisnai bir düzeye ulaştıysa sebebi budur. Gıda ölçümü kolay olduğu için iyi bir örnek sağlıyor, ancak erken kapitalizmde emek-zamanın tüm sektörlerdeki değişimini aynı şekilde değerlendirmek olası. Kerestecilik sektöründe emek-zamanı verimliliği, örneğin korular biçiminde yönetilen İngiliz ormanları ile on altıncı yüzyılın sonunda çok iyi yönetildiği söylenemeyecek olan Norveç ormanları arasında nasıl bir farklılık gösterebilir? Peki ya uzun süre sömürülen Orta Avrupa gümüş madenleri ile 1550 yıllarında Potosí'nin Cerro Riko madenleri arasındaki fark? Dar bir anlamda, bu farklılıklar herhangi bir açık veya doğrusal anlamda "üretilmiş" değildir, aynı zamanda bu bolluk sahaları sadece temellükiçin de var olmamıştır. *Bunlar birlikte üretilmişlerdir.*

Erken kapitalizmin verimlilik devriminde mutlu tesadüflerin ve stratejinin karışımının rolü mutlaka vardı: Mısır, patates ve manyok gibi yenidünya ürünleri yüksek verime sahip olduğu sürece mutlu tesadüfler; kendi üretim sistemlerini yüksek verimli mahsulleretrafında, eski dünyadan ürünler getirildiğinde dahi (özellikle sömürge olan Peru'da İspanyolların buğday ekmeğikullanması gibi), inşa etmeleri üzerine de yeni meta sınırları (özellikle şeker ve gümüş). Başlangıç verimleri olağanüstü derecede yüksekti (Avrupa ortalamasından daha yüksek) ve sömürge egemenliğinin ilk uzun dalgası (1545–1640 dolaylarında) boyunca da öyle kaldı.[65] Bu tespit abartma sayılmamalı: "Ucuz" gıdanın ortaya çıkışı bir uygarlık stratejisi olarak "sabit sermayenin artışına benzer bir rol oynar". Gıdanın düşen fiyatı (değer bileşimi) artan emek ve-

[65] J.C. Super (1988). *Food, Conquest, and Colonization in Sixteenth-Century Spanish America*, Albuquerque: University of New Mexico Press; J.W. Moore (2010). *This Lofty Mountain of Silver Could Conquer the Whole World*, Journal of Philosophical Economics, c. 4, no. 1, s. 58–103.

rimliliğe, artan verimlilikte artan sömürü oranına eşittir.

Buraya kadar okuduklarımızdan aklımızda kalması gereken nedir? Gıdanın ucuzlaması –madenler ve enerji ile birlikte– yalnızca ekonomik ve bölgesel araçlarla sağlanamaz. Ucuz Gıda ve kapitalist bir proje olarak Ucuz Doğa, yalnızca soyut toplumsal doğanın sembolik rejimleri aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Bunlar, İber Yarımadası'nın botanik bahçelerindeki "botanik bilgi birikiminin ilkel birikimini", [66] erken modern materyalizm tarafından başlatılan yeni bir "harita bilincini"[67] ve "doğanın ölümünü"[68] ve daha nicelerini içerir. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde soyut toplumsal doğa sorusuna dönmek için nedenlerimiz ve fırsatlarımız olacak.

Erken kapitalizm dönemi *–ve o zamandan beri–* formasyondaki değer-kanunu/değer olmayan (kullanım-değeri) diyalektiğine işaret eden iki eşzamanlı hareket yoluyla ortaya çıktı. Bunlardan ikincisi temellük alanında *–değerin* koşulu–, karşılığı ödenmemiş emek/insan ve insan-dışı doğaların emek/enerjisini kapsayarak "üretilir". Tarihsel kapitalizm yinelenen krizlerini çözmeyi bölgeci ve kapitalist failler temellük sınırını sömürü sınırındandaha hızlı genişletebilmeleri sayesindebaşardı. Bu, kapitalizmin Dört Ucuzlar'ın, zorla uygulanan ve bilimsel olarak olası kılınanın yeniden inşasıyla aşılamaz görülen "doğal sınırlar"ı aşmasını sağladı. Dört Ucuzlar, "temellük yoluyla birikimi" "sermayeleştirme yoluyla birikim"den daha hızlı etkileyerek üretilir. Bu, sermayeleştirmenin sınırlı olduğu ve hayatın çoğunun sermayenin yardımı olmadan çoğaldığı bir gezegende olanaklıdır: Bu erken kapitalizmin gerçeği, fakat yirmi birinci yüzyılın değil. Sınırların ve emperyalizmin sermaye birikiminin önemi buradan geliyor. Temellük sınırındaki dikkate değer genişleme, aynı anda üretimin değer bileşimini azaltarak, fiziksel çıktıyı genişleterek ve yeni sermaye yatırımları alanlarını açarak kapitalizmin krizlerini çözer. Bütün bunlar, sermayeleştirme kontrol edilip temellük

[66] J. Cañizares-Esguerra (2004). *Iberian Science in the Renaissance* Perspectives on Science, c. 12, no. 1, s. 86–124.

[67] J. Pickles (2004). *A History of Spaces*, New York: Routledge.

[68] C. Merchant (1980). *The Death of Nature*, New York: Harper&Row.

serbest kaldıkça devam edebilir. İşte bu modern dünyada sermaye, imparatorluk ve bilim tarihi: Kapitalizmin her yeni dönemi kendi yeni bilimini, sanayileşmesini ve emperyalizmini beraberinde getiriyor.

SONUÇ

Değeri eğitici bir yöntem olarak kullanmak, son beş yüzyıl boyunca modern dünya sisteminde değer ilişkilerinin artan önemini vurgular. Değer, Braudel'in "pazar ekonomisi"[69] boyunca karşımıza çıkar ve finans kapitalin birleşme değerini ve gündelik hayatın yavan rutinlerini, iktidar ve kârın yeni dünya-tarihsel billurlaşmalarında, metayı merkeze alarak bir araya getirir. Bu bağlamda, kapitalizmin doğayla kurduğu dışsal ilişkileri, içsel ilişkiler (doğadaki-kapitalizm) olarak, yeni ve son derece kararsız, toplumsal-ekolojik konfigürasyonlar yaratarak ortaya çıkar.

Doğadaki değere tarihsel kapitalizmden bakma yolunu açtığımıza göre yeni bir zorlu görev ufukta görünüyor: Değer, modernitenin metabolizmasını incelemek için bir yol olarak görülebilir mi? Bir sonraki bölümde bu soruya yöneleceğiz.

[69] F. Braudel (1982). *The Wheels of Commerce*, Siân Reynolds (Çev.), New York: Harper&Row.

3

Biricik Metabolizmaya Doğru: Kapitalist Dünya-Ekolojisinde İkicilikten Diyalektiğe

> *Diyalektik, insan yapımı sabit eserlere, formasyonlara ve nesnelere, maddî şeyler dünyasının ve düşüncelerinin bütününe itibar etmez..., onları özgün ve özerk olarak kabul etmez. Onları hali hazırda varolan biçimleriyle kabul etmez, objektif ve ideal dünyaların somut biçimlerinin sonlandığı, sabit ve doğal karakterlerini kaybettiği bir inclemeye tâbi tutar.*
>
> (Kosík, 1976)

Metabolizma çekici bir metafordur. Son on yılda beşerî ve sosyal bilimlerde eleştirel çevre araştırmaları hızla çoğaldığından, metabolizma ve onun benzerleri –her şeyden önce "metabolik yarılma"– yeşil ve kızıl-yeşil düşüncede özel bir yere sahip oldu. Ana akım ve radikal metabolizma savları, küresel kapitalizmin (veya endüstriyel toplumun) ve küresel çevre değişimi bağlamında tarihsel bir bakış açısının önemini vurguladı. Bu özel mekân hakkında iki şey söyleyebiliriz.[1] Bir yandan, Marx'ın toplumsal metabolizma anlayışı "doğanın ve toplumun metabolizması"[2] olarak yeniden yorumlandı. Fakat diğer yanda, toplumsal metabolizmanın iki varlık arasındaki metabolik değişim olması üzerine neredeyse hiçbir eleştirel

[1] Fischer-Kowalski ve taraftarlarının "küresel metabolizma" düşünce okulu ve Foster, Richard York, Brett Clark ve öğrencilerinin "metabolik yarılma" bakış açısı. M. Fischer-Kowalski ve d. (2014). *A Sociometabolic Reading of the Anthropocene*, The Anthropocene Review; J.B. Foster, B. Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press.

[2] J.B. Foster (2000). *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press.

sorgulama yapılmadı: "doğa" ve "toplum". Toplumsal metabolizma, bu çifte içtenlikten arındı.

Peki, bu neden bir sorun olsun ki?

Metabolizma-odaklı çalışmalar çözülememiş bir çelişki ile karşı karşıyalar: İlişkisel ontolojinin (doğada*ki*-insanlık) felsefî-söylemsel kabulü ile Doğa-Toplum ikiciliğinin (insanlık *ve* doğa) pratik-analitik kabulü arasındaki çelişki. Nitekim metabolizmanın 1990'ların sonlarında "kavramsal bir yıldız" olarak yükselişi, Doğa/Toplum bölünmesini aşacağına dair sözüne çok şey borçluydu.[3] O yıllarda –ve bugün hâlâ– metabolizma doğayı tarihsel değişim anlayışımızın merkezine *oikos* olarak dahil etmenin bir yolu olmayı vaat etti.

Fakat bu sözünü yerine getiremedi. Metabolizma yaklaşımları, Kartezyen bölünmeyi aşmak yerine pekiştirdi. Marx'ın "toplumsal metabolizmanın karşılıklı bağımlı süreci" "doğa ve toplumun metabolizması" halini aldı.[4] "Yarılma" olarak metabolizma, Doğa ve Toplum arasındaki maddî akışları temal alarak ayrışmanın metaforu haline geldi. Sonuçta metabolik *yarılma*, metabolik *kayma* üzerinde, doğadaki-insanlığı, iktidar, servet ve doğadaki biricikmetabolizmalar içinde birleştirmenin aracı olarak zafere ulaştı. Bu arada, kızıl-yeşil "kavramsal yıldızımız" diyalektik pratiğin analitik nesnelerini (Doğa/Toplum) bozma eğilimine ve insanların indirgenemez dağınıklığını ve doğanın geri kalanıyla iç içe geçmişliğini yorumlamayauygun yeni kategoriler yaratmaya direndi.

Kartezyenikiciliğin temel özelliklerinden biri, "insan" nedir ile "doğal" nedir arasına sert ve hızlı çizgiler çizerek hakikat iddialarını sınırlamak eğilimidir. Buna "*epistemik yarılma*" diyebiliriz.[5] Bu epistemik yarılmanın çekirdeğinde

---

[3] M. Fischer-Kowalski (1997). *Society's Metabolism*, The International Handbook of Environmental Sociology içinde, M.R. Redcliff ve G. Woodgate (Der.), Cheltenham, UK: Edward Elgar, s. 119–137.

[4] K. Marx (1981). *Capital*, Vol. III, D. Fernbach (Çev.), New York: Pelican, s. 949; J.B. Foster (2000). *Marx's Ecology*, New York: MonthlyReviewPress.

[5] Bu terimi Vetter, and Schneider and McMichael'dan ödünç aldım. Yal-

iki farklı epistemik alanın ("Doğa" ve "Toplum") yaratılması ve yeniden üretilmesinde görülen bir dizi şiddetli soyutlama yatar. Bu soyutlamalar "şiddetli"dir, çünkü anlatıda ya da kuramsal tutarlılığın sağlanması amacıyla her iki alandaki temel ilişkiler bertaraf edilir.[6] Doğa ve Toplum'un sembolik ayrılığının erken kapitalizm döneminde sağlamlaşmış olması boşa değildir.Epistemik yarılma, doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasının çok önemli bir –ve sembolik praksisin yeni biçimleri yoluyla bir fail– ifadesiydi.

Metabolizma, yarı bağımsız nesneler –Doğa/ Toplum– arasında bir alışveriş değil, bunun yerine biyosfer ve insan tarafından başlatılan süreçler içinde bir hayat üretme süreci olursa, yeni olasılıklar ortaya çıkar. Epistemik yarılma aşılabilir. Doğadaki-insanlığın biricik metabolizması, ikiliğin ötesinde bir yön belirlememizi sağlayabilir.

Bu genel anlamda tartışma götürmez bir ifade. Tabiî ki! Herkes ikiciliği aşmak istemez mi? Bu soru çoğunlukla yaygın bir onaylama ile karşılaşır. Özellikle eleştirel düşünürler arasında (fakat yalnızca onlarla sınırlı değil), bu onay, doğanın önemini kavrayan yeni bir analitik yöntem –benim çifte içsellik olarak adlandırdığım– yokluğunda gerçek bir eylem de gerektirmez. Bugün bile, bu çifte içselliğin özü, beşerî ve sosyal bilimlerin yöntemsel çerçevelerinin, kuramsal önermelerin ve anlatı stratejilerinin büyük oranda dışında kalmaktadır. Aslında insan istisnacılığı mantığı, –"tek başına, türler arası bağımlılıkların mekânsal ve zamansal bir dokusu olmadığı"[7]– düşüncesinde tutsak edilmiştir. Bu mantıkta, insanlar arasındaki ilişkiler, doğa ilişkilerinden önce gelen ontolojik

nız onların birbirinden bağımsız tanımlamaları epistemic yarılmayı epistemolojik ikicilikten ayrı tutuyor. J. Vetter (2012). *Expertise, Epistemic Rift, and Environmental Knowledge in Mining and Agriculture in the U.S.Great Plains and Rocky Mountains.* The Annual Meeting of the American Society for Environmental History; M. Schneider ve P. McMichael (2010). *Deepening, and Repairing the Metabolic Rift*, Journal of Peasant Studies, c. 37, no. 3, s. 461–484.

[6] D. Sayer (1987). *The Violence of Abstraction*, Oxford: Blackwell.

[7] D. Haraway (2008). *When Species Meet*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

ilişkiler olarak görülür; bu, modernîteyi, hayatın dokusu yoluyla gelişmek yerine, ona göre hareket eden bir toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlayan meta-kuramsal yöntemdir.

Metabolizma-merkezli çalışmalar çözülmemiş bir çelişkiyle yüzleşirler. Bu, bir ilişkisel ontolojinin (doğada-*ki* insanlık) felsefî-söylemsel edinimi ile Doğa/Toplum ikiciliğinin (insanlık *ve* doğa) pratik-analitik kabulü arasındaki çelişkidir. Kısaca, Kartezyen ikilik olarak adlandırdığım bu ikicilik çok yönlüdür. Metabolik yarılma, yeniden yapılandırma ve birlik yerine, bozulma ve ayrılmaya dikkat çeken "toplumsal sistemler ile doğal sistemler arasındaki alışverişin bozulması" anlamına geldi.[8] Toplumsal sistemler bu çerçeve içinde doğal sistemlerden ayrıdır. Toplumsal sistemler, doğal sistemlerin çalışmasını sekteye uğratır. Kapitalizm geliştikçe, doğanın bozulması da artar ve sonuçta "gezegenin krizine" yol açar. Onu da felâket izler.

Bunların tümü belirli bir anlama geliyor ama mantıklı mı? Sağduyu, belirli bir nicel kavrayışın tamamını mı üretmektedir? Doğayı en iyisi, kapitalizme (-in dışsal sınırlarından biri ve) ona dışsal mı kabul etmeliyiz? Veya kapitalizm *ve sınırları*, insan ve insan-dışı doğaların farklı biçimlenmeleriyle birlikte mi üretildi?

Eğer *oikos* ve çifte içsellikle başlarsak, metabolizmayı "varlığımızın, yaptıklarımızın ve bildiklerimizin kesintisiz örtüşmesi"[9] ile tanımlanan iktidarın sermaye ve maddî doğasının akışı olarak yeniden kavramsallaştırabiliriz. Anlatımızı bu "kesintisiz örtüşme" temelinde yeniden şekillendirmek, Birinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, nesne olan "çevre"den çevre-üretimine bir hareketi işaret eder. Tarihsel kapitalizm döneminde insanlık için çevre-üretimi, yeni bir jeolojik çağın ortaya çıkışı için gereken gelişme aşamasına ulaşmıştır. Bu yeni çağı genellikle Antroposen ("İnsanın Çağı") olarak adlandırıyoruz, ancak Kapitalosen ("Sermayenin Çağı") adı

[8] R. York (2010). *Metabolic Rift,* Encyclopedia of the Earth içinde, C.J. Cleveland (Der.)

[9] H. Maturana ve F. Varela (1987). *The Tree of Knowledge*, Berkeley: Shambhala.

daha isabetli bir adlandırmadır. Kesin olarak bildiğimizse yirmi birinci yüzyılın olağanüstü bir küresel değişim momenti olduğudur.

Bu olağanüstü küresel değişiklikleri yorumlama görevi, sahadaki gerçeklerden çok daha zorlayıcı ve karmaşıktır. Çünkü mevcut şartları anlamaya yönelik kapasitemizin "ekonomik" ve "çevresel" sınırları arasındaki epistemik yarılma, kapitalizmin *longue durée* [uzun vadede] krizleri nasıl yarattığına ve çözdüğüne dair anlayışımızı kısıtlıyor. Bununla birlikte, bu epistemik yarılmayı aşan bir metabolizma kavramı bizi bu kısıtlamalardan özgürleştirebilir. Metabolizma bunun üzerine, "aradaki" akışları görmenin bir yolundan daha fazlası olabilir; akışların güzergâhını takip etmenin bir yolu olabilir. Devam eden bölümlerde, metabolizmanın yeniden yapılandırılması, moderniteyi farklılaşmış sermaye, güç ve hayat akışlarını birleştiren bir araç olarak göz önünde bulunduruyor. Çünkü doğadaki insanlığın *biricik* metabolizması, ikiciliğin ötesinde bir rota belirlememizi sağlayabilir.

DOĞAYI DÜZENLEMENİN BİR YOLU OLARAK KAPİTALİZM: YEŞİL ARİTMETİKTEN DİYALEKTİK MANTIĞA

Yirmi birinci yüzyılın türbülansı eski tarihsel değişim modellerini yıkıyor. Bu tür modeller, çevresel değişimi tanımasalar dahi kapitalizmin –hayatın dokusu yoluyla değil–, Doğa *üzerinde* geliştiği fikrine dayanıyorlardı. Fakat finansallaşma süreci, küresel ısınma, Çin'in yükselişi, Ucuz Gıda'nın sonu – ve bunların daha ötesi– eski kavramlarla anlaşılamaz. Bunlar, geleneksel olarak anlaşıldığı biçimde ne toplumsal ne de çevresel süreçlerdir. Bunlar, temel bağlantıları hayatın dokusunda iktidar ve üretim/yeniden-üretim biçimine dönüşen insan ve insan-dışı doğa*ların* yığın*ları*dır. Bu çerçevede önemli olan insanlığın Doğa*dan* ayrılığı değildir. Önemli olan insanlığın hayatın dokusu içindeki yeridir. İnsanlık çeşitli ve çoğuldur. Çeşitliliği, kapitalizmin *oikosları* yeniden-şekillendirmesi yoluyla uyum içine sokulur. Bu yaklaşım, çokça kullanılıp es-

kitilmiş "insanlığın Doğa'dan kopuşu" mecazının üstesinden gelemediği şeyleri sunuyor: Yirmi birinci yüzyılda (varsa) kapitalist yenilenme koşullarını ve krizi birbirinden ayırt etme imkânını. Çünkü çoğumuz sezgisel olarak–analitik çerçeveler hala geride kalıyor olsa da– kapitalizmin "ekonomik" bir sistemden ve hatta bir toplumsal sistemden ötede olduğunu anlıyoruz. Kapitalizm, doğayı düzenlemenin bir yoludur.

Bu bakış açısı dikkatimizi derhal iki büyük düzenleyici momente çekiyor. Bu o tarihsel değişimin çifte içselliğidir. Bir tarafta kapitalizm –kısmen de olsa– biyosferin ilişkilerini içselleştiriyor. Süreç sırasında sermaye ve iktidar birimleri (fakat yalnızca onlar değil) biyosferin emek/enerjisini sermayeye (soyut toplumsal emek) dönüştürmenin yollarını arıyor. Diğer taraftaysa biyosfer, sermayenin ilişkilerini içselleştirir. Bunlar, birleşme değerlerinin ve ilişki yönlerinin zaman içinde değiştiği, asimetrik ilişkilerdir tabii ki. Tarihsel gözlemi şekillendiren buradaki felsefî noktadır elbette: Kapitalizm, tüm uygarlıklar gibi, çifte içsellik yoluyla oluşur – Doğada-ki-kapitalizm/kapitalizmde-ki-doğa–. Her türden insan faaliyetinin doğayı "düzenlediğini" söylemek, insan faaliyetinin, doğanın geri kalanıyla kurulmuş belirli ilişkilerde ontolojik olarak eşzamanlılığı içerdiği ve bunlar yoluyla kurulduğunu söylemek demektir. "Toplum" hayatın dokusundaki değişimin yalnızca üreticisi değildir, aynı zamanda onun *ürünüdür*; bu, insanlık tarihinin doğanın geri kalanıyla daima aynı *yığında* birleşerek birlikte evrimleştiği o yöntemin kalbindedir.

İşte bu nedenlerle doğanın üretimi daima doğayla *birlikte üretim*dir – ontolojik olarak iki bağımsız birimin (İnsanlık artı Doğa) birlikte üretimi değil, karşılıklı bağımlı akımların, kuvvetlerin, koşulların ve ilişkilerin değişen mozaiğinin birlikte üretimi (İnsanlar elbette bu mozaikte farklı bir yere sahiptir, bu noktaya daha sonra döneceğiz). Bu, modern dünya sisteminde sermaye birikiminin ve iktidar arayışının ekolojik boyutunun *olmadığı anlamına gelir*. Bilakis bunlar, insan örgütlenmesinin o biricik metabolizmayı, hayatın dokusunu, hareket ettirme, temsil etme, yönlendirme ve yeniden işleme

yollarıdır. Hareket ettirme, temsiliyet, yönlendirme ve yeniden işleme eylemleri sırasında insan örgütlenmesi yeni özellikler edinir, kimi zaman kökten ve yığışımlı değişimlerden geçer ve en başa daima yeni çelişkiler ekler.

Bütün bunlar, insan faaliyetinin *tamamının* çevre-üretimi olduğunu vurgular. Çevre-üretimi kentleşme, tarımsal genişleme, madencilik gibi yeryüzünü değiştirme biçimlerinin çok daha ötesine uzanır, aslında modernitenin *oikosu* yeniden-işlemesinin merkezinde yatan sembolik, kültürel ve bilimsel süreçlerinin tamamını kapsar. Çevre-üretimini "düşünmek" ve "yapmak" o biricik sürecin iki kuvvetidir. Doğaya dair düşünceler yeryüzünü değiştirmenin temelinde yer alır. Sonuç olarak çevre-üretimi yalnızca yeryüzünü değiştirmeyle sınırlı değildir. Her tür haritacılık, matematik, tarımsal, ekonomik botanik, ölçüme ve rasyonelleşmeye dair çığır açıcı devrimleri içerir – bunlar *soyut toplumsal doğanın* ilişkileridir. Bu bakış açısında "kapitalizm", sonsuz bir metalaştırma projesini sürdürmek için *gerekli* ve onu içeren, uzun vadeli ve büyük ölçekli, çevre-üretim modellerine verilen addır. Yeryüzünü değiştirme faaliyetleri daima, gerçeği saptama ve ölçme *amaçlı* ekonomi-dışı süreçler, yani "gerçekliğin ölçüleri" *yoluyla* çalışır. (*Bkz.*: Sekizinci Bölüm)[10]

Buna karşın metabolizmaya dair savlar, kapitalizm tarihindeki kültürel süreç ve bilimsel bilgide etkin bir rol üstlenmekten kaçındı. Dolayısıyla, tarihsel değişim düşüncelerinin rolünü dramatik biçimde hafife alan türden bir materyalizmin ortaya çıkışını kolaylaştırdılar. İşte aşırı nüfus artışının, kaynak kıtlığının, toprak-sistemindeki bozulmanın ve günümüzde giderek artan küresel ısınmanın ya gezegenin felâketine ya da bildiğimiz şekliyle uygarlığın sona ermesine yola açacağı öngörülen kriz açıklamaları dışsal analiz modeliyle desteklenmektedir.

Sonuç, kapitalizmin tarihsel sınırlarını düşündüren ve Marx'ın tarihsel değişim çalışmalarında "ekolojik" düşün-

[10] A.W. Crosby, Jr. (1997). *The Measure of Reality*, Cambridge: Cambridge University Press.

cesini göz önünde bulundurmayı gerektiren ilginç bir durumdur. Sol Ekolojide "Marksist ekoloji = toplum + doğa" eşitliği doğru kabul edilir: Bu aritmetikten çok diyalektik bir işlemdir. Bu eşitlikte toplumsal sınırlar vardır, doğal sınırlar vardır ancak, bu iki birim –Doğa/Toplum– arasındaki sınırlardan hiçbir yerde bahsedilmez ve Toplumsal sınırların Doğal sınırları nasıl ürettiği, aynı şekilde Doğal sınırların Toplumsal sınırları nasıl ürettiği incelenmez. Her sınırın bir *tarihi* olduğuna ısrarla vurgu yapılır ancak, sınırlar *tarihsel olarak* inşa edilmez.[11] Metabolizma savında genel olarak doğayı uçuruma sürükleyen kapitalizmin resmi çizilmiştir ... tarihin insanlık tarafından hayatın dokusu içinde nasıl birlikte-üretildiği konusunda pek az şey vardır. (Ve bizim siyasetimiz nasıl olur da bu meseleye dönmez?) Sonuç ise, İnsanların (Doğa-olmayan) Doğa'ya (İnsan-olmayan) fazlasıyla yüklendiği ve karşılığında doğanın "intikamını" almaya giriştiği statik ve tarih dışı bir doğa sınırları kuramıdır.[12] Doğa'nın intikamı, sıklıkla, yaklaşan bir felâket olarak algılanır, kapitalizmin "normal" döngüsel bir fenomeni olarak değil. Doğal sınırlar konusundaki bu dar bakış açısı, kapitalizmin tarihsel bağlamlı toplumsal-ekolojik sınırlarını nasıl aştığına ve bugün neyin farklı gelişebileceğini konu edinen değerlendirmeleri hakir görme eğilimindedir.

Doğayı ikici anlamda modern dünya tarihindeki kurucu bir güç ve alan olarak kabul ettiğimizde ortaya ekolojik krizin her yaklaşıma uyan modeli olan bir sorun çıkar. Bu tarih, "doğal" sınırları aşan kapitalizm örnekleriyle doludur. Kapitalist gelişme söz konusu olduğunda kapitalizmin döngüsel krizleri *–gelişimsel krizler–* ile başa çıkamayan herhangi bir tanım, bugünkü kapitalizmin *yığışımlı* sınırları kuramı için bir çerçeve oluşturamaz. Kapitalizmin dünya-ekolojik yeniden düzenlenmesini amaçlayan "normal" işleyişe kör kalarak metabolizmaya ikili bir sistem yaklaşımını tercih etmek, kri-

[11] J.B. Foster, B. Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press.

[12] F. Engels (1970). *The Part Played by Labor in the Transition from Apeto Man.*

zin yalnızca tek bir özelliğini görmemizi sağlar – yıkımı.[13] Birikim sürecinde insan ve insan-dışı doğaların bir araya getirilmesine yönelik titiz bir tarihsel yaklaşım yokluğunda günümüzü konu edinen *dönemsel* kriz savları, kaçınılmaz olarak diyalektik mantıktan ziyade aritmetiğe yönelme eğilimi gösterecektir.

Doğal sınırların fetişleştirilmesi analitik bir sorundur, çünkü kapitalizmin hayatın dokusu *yoluyla* nasıl ortaya çıktığını görmemizi engeller. Marksist metabolizma yaklaşımı, bir Toplumsal, bir de Doğal olmak üzere iki metabolizmayı kurarken gerçek devrimci soruyu yanıtlamayı unutuyor: Farklı özelliklere sahip sermaye, iktidar ve üretim metabolizmaları, kapitalist tarihin uzun yolu boyunca, dengesiz paylarla da olsa nasıl *bütünleşir*?

Böyle bir soru, bu farklı metabolizmaların ayırt edici özelliklerini ve metabolizmanın mitik Doğa/Toplum kategorileri arasında bir değişim olarak *a priori* rolünü göz ardı *eder*. Foster'in öncü çalışmasında metabolizma, askıda kalmış bir sorudan –sınıf ve sermaye kategorileri, biyofiziksel akışlar ışığında nasıl yeniden işlenebilir?– doğa ve toplum metabolizmaları ayrımının pekiştiği bir duruma evrildi. Foster'ın okuması sayesinde[14] Marx'ın ekolojiye dair düşüncelerine ikicilik taraftarı eleştirel bir yaklaşımla bakılır oldu. Foster'ın metabolik yarılmanın derinleştirilmesine katkısı inkâr edilemez: Zamanında, yarılma kavramı eleştirel çevre araştırmaları için yeni sorular ortaya çıkardı. Fakat aynı zamanda, Foster'ın çelişkili ikiciliği bir diyalektik sentez olanağını da köreltmiş oldu.

Diyalektik sentezin önünde başka engeller de vardı. Doğa *ve* Toplum'un metabolizması olarak toplumsal metabolizma formülü, "kutsal" Toplum kategorisini olduğu gibi bıraktığından, sosyal bilimciler tarafından büyük rağbet gördü. Araştırmaları Doğa ve Toplum metabolizmasına yönlendirmede radikal metabolizma bakış açısı doğayı, önceden biçimlenmiş

[13] L. Lohmann (2014). *Fetishisms of Apocalypse*, Occupied Times.
[14] J.B. Foster (2000). *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press.

birimler içinde ve arasındaki akışlara ve birikimlere indirgedi. Bu da Marx'ın tarihsel materyalizmi ile Marx'ın değer kuramı arasındaki ikiciliği teşvik etti.

Peki, bunu neden önemsemeliyiz? Çünkü kapitalizmin sermaye, iktidar ve doğa metabolizması dünyayı, sömürü (artı-değer) ve temellük (karşılığı ödenmemiş emeğe) sahalarına indirgeyen bir değer birikimi mantığıyla yönetiliyor. Metabolizmanın değerin etkileyebildiği alanlardaki hayat akışını üretme/ yeniden-üretme rolünü ciddiye alan bir okuma, kapitalizmin sınırları nasıl peş peşe yarattığı ve aştığını görmemize yardımcı olur. Genişlemiş bir değer ilişkileri kavramını ele alırsak dünyayı ücretsiz bir emek/enerji deposuna dönüştüren doğadaki-insanlık dünyalarının son beş yüzyıl boyunca değerli ve değer-verilmeyen bir şey haline nasıl geldiğini daha iyi yorumlayabiliriz. Bu Ucuz Doğa stratejisi, meta sistemi içinde emek verimliliğini artırmanın temelini oluşturmuştur. Marx'ın değer-ilişkileri kavramı, diğer bir deyişle, emek-gücünün sömürülmesini ve karşılığı ödenmemiş emeğin temellükünü o biricik metabolizmanın farklı belirlenmeleri olarak görmenin bir yolunu sağlar. Değer-ilişkilerinin doğasının tarihsel materyalizmin dışında bırakılmasının temel işlevi, sermayenin doğa yoluyla nasıl işlediğinden katiyen bahsetmemesidir – bu, metabolik yarılmanın cazibesini (şimdilik) artırmaya yetmiştir, ancak bunu gerekli açıklığa kavuşmak pahasına yapmıştır.

İKİCİLİKTEN DİYALEKTİĞE: METABOLİK YARILMADAN METABOLİK KAYMAYA

"Çevre"yi çamaşır sepetine atmak bir toplamadır, sentezleme değil. Bu "yumuşak" ikicilik, neoliberalizmin kriz eğiliminin toplumsal-indirgemeci analizlerini haklı çıkarma eğilimindedir. Bakın eleştirel yaklaşımda doğa, tarihsel kapitalizm içinde sermaye, yinelenme kalıbı, değer, evrim ve krizin yeniden temelden düşünülmesini gerektirmez. Günümüzde dünya-tarihsel düşünürler de çevresel etmenleri tanıyorlar, ancak yine ekleme yoluyla: "Bu" çevre, artık modern dünya tarihindeki

önemli unsurlar arasına eklenebilir. Hayatın dokusu bir değişkene dönüştürülebilir. Eleştirel politik ekonomi ve dünya-tarihsel çalışmalarını hayatın dokusunun üreticisi ve ürünü olan modernitedeن yalıtan bu yeşil aritmetiktir – "Doğa artı Toplum". Ve Foster'ın 2002'de –on yıllık metabolik parçalanma analizini son şekline sokarak–"çevresel yıkımı sermayenin kendisi için artan maliyetlere dönüştüren bir geri bildirim mekanizması" olmadığı sonucuna varmasına da neden olan bu aritmetiktir.[15]

Peki ya doğa, bir değişkenden, bir sonuçtan daha önemliyse? Kapitalizm ve doğayı değil, doğadaki-kapitalizmi göstermek için yöntemsel alanlarımızı, kavramsal dilimizi ve analitik çerçevelerimizi yeniden şekillendirmeye ne dersiniz? Etkili olma iddiasındaki herhangi bir yanıt, felsefî bir iddianın (doğadaki-insanlık) kapitalizm tarihi için üzerinde çalışılabilir bir analize dönüştürülmesini sağlamalıdır.

Dünya-ekoloji sentezine ulaşmak için üstlendiğimiz tarihsel görev, insanlık ve doğayı açıklamak ya da ayırmak değil. Öncelik doğadaki-insanlık ve insanlıktaki-doğanın tarihsel biçimlerini belirlemek. Tür olarak insanlığın varlığını vücutlarımızda ve çevremizde görebiliriz. Marx'ın "doğa sistemi" yaşamsal faaliyetlerimiz yoluyla anında içselleştirilebilir, bununla birlikte gelen düşünce yoluyla da doğa sistemi tecrübelerimizi ve akli kurgularımızı bitmek bilmez, asimetrik ve olumsal bir hayat çemberi içinde dışsallaştırır.[16]

Bir dünya-ekolojik yöntem, insan etkinliği ile doğanın geri kalanı arasındaki temel birliğe dayanarak ortaya çıkar. İnsan örgütlenmesinin tarihsel özgünlüğü, hayatın dokusunda birlikte üretilen ilişkiden kaynaklanmaktadır. Hayatın dokusu ve uygarlıklar arasında ontolojik bir ayrım yok, yalnızca ayırt edici çeşitlemeler ve düzenlenişler vardır. Uygarlıklar, iktidarın, üretimin/yeniden-üretimin belirli biçimleridir, bu da belirli tarihsel doğaların üreticileri ve ürünleri oldukları

[15] J.B. Foster (2009). *The Ecological Revolution*, New York: Monthly Review Press, s. 206.

[16] K. Marx (2007). *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, Mineola, NY: Dover Publications, s. 157.

anlamına gelir. Çevre soyut anlamda önceden-biçimlenmiş olsa da (kıtaların dağılımı gibi) tarihsel değişim, bu çevreyle insanların buluşmaları yoluyla işler. Bu ilişki temelde birlikte üretimseldir. Bir sıradağ ya da okyanus çevreseldir, tarihsel değildir. *Tarihsel* değişim, çevresel gerçekleri, insanların çevreyi işlediği, çevrenin de insanları işlediği çevre-üretimine taşıdığımızda ortaya çıkar. Burada, insanlığın çevre-üretme sürecinin, üretim/yeniden-üretim arasındaki ilişki yoluyla ilerlediğini kabul ediyoruz; bu süreç, insanlığın "yalnızca doğanın yaptığı gibi ilerleyebileceği", "maddelerin biçimini değiştirerek" sürdüreceği bir süreçtir.[17] Böyle bir analiz tarzı, radikallerin, kapitalizmin yıkımına, çürümesine ve doğayı bozmasına yönelik, artık ritüelleşmiş sayılabilecek ifşalarına analitik –sadece ahlâkî değil– bir yön verir. Odak noktamız artık *oikos* ve onu takip eden tarihî-coğrafî biçimler aracılığıyla "maddenin yeniden düzenlenmesi" ne kayıyor.[18] İnsanın doğa ile "fiziksel ve zihinsel hayatımızda" ana aktörler olarak ilişkili olduğu fikri, "basitçe, doğanın kendisiyle bağlantılı olduğu anlamına gelir".[19] Bu bakış açısından bakıldığında sorun metabolik yarılma değil, metabolik kaymadır.

BİRİCİK METABOLİZMAYA DOĞRU: COĞRAFYA, DOĞA ve SERMAYENİN SINIRLARI

Holistik ve ilişkisel bir bakış açısı aramak ikicilikten diyalektiğe geçişi işaret eder. Metabolik yarılmanın bir sezgisel müdahale olarak üstünlüğü, insan faaliyetinin indirgenemez coğrafi karakterinin hayatın dokusuna olan daimî bağlılığını vurgulamaktır. Metabolizma daima coğrafidir. Kapitalist ilişkiler mekân yoluyla işler, bu da bir bütün olarak doğa yoluyla işlediği anlamına gelir.

Foster'ın metabolik yarılmaya dair orijinal tanımı, iktidar,

[17] K. Marx (1981). *Capital*, Vol. I, D. Fernbach (Çev.), New York: Pelican, s. 107.

[18] A.g.e.'de alıntılanan P. Verri.

[19] K. Marx (2007). *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, Mineola, NY: Dover Publications, s. 133.

doğa ve sermayenin biricik metabolizma yoluyla düşünülme imkânını hazırlar. Foster, yarılmayı üç temel üzerinden tanımlamıştır. İlk olarak, "insan üretimi ve onun doğal koşulları arasındaki yarılma" vardır. İkinci olarak "varoluşun doğal koşullarından kapitalist toplumda insanoğlunun maddî uzaklaşması (yabancılaşması)" vardır. Son olarak da yarılmanın, coğrafi anlatımını yeni kır-kent karşıtlığında bulması vardır.[20] Metabolik yarılmadaki *yarılmayı* Foster, kırsal bölgelerde üretilen gıda ve kaynakların kentsel-endüstriyel mekânlara yönlendirilmesi olarak tanımlar. Bugün metabolik *yarılma* ayrışma metaforu olarak anlaşılsa da orijinal kullanımda yarılma bir kayma ve yeniden düzenlenme olarak tanımlanır.

Bu kullanımla Foster eski temelleri sarstı ve yeni bir sentez için gerekli ögeleri bir araya getirdi. Bu yeni sentez, tarihsel materyalizmi Marx'ın düşünce sistemi çizgisinde canlandırıp yeniden işlemekle kalmadı, ayrıca Burkett'in *Marx'ın Ekolojisi*'ne eşlik eden *Marx ve Doğa* isimli öncü eserinde sunulan değer-ilişkisel düşüncenin –insanlar ve doğanın geri kalanı tarafından birlikte üretilen değer kanunu– yenilenmesi için de etkin olarak çabaladı.[21] Bu alandaki potansiyel oldukça cezbediciydi. Ekolojinin dahil edildiği bir değer kuramının tarihsel materyalizmle kaynaşması –*Marx'ın Ekolojisi* ve *Marx ve Doğa*'nın tek bir görüş olarak okunmasıyla olası olan sentez– "çığır açan" bir katkı olacaktır. Peki, temel içeriği nedir? "*Tek bir çelişkinin iki yüzünü oluşturan* doğanın yabancılaşması ye insan üretiminin yabancılaşmasının" kuramı.[22] Bu, kapitalizmin tarihini, doğanın yalnızca bir sonuç olduğu bir dünya tarihi olarak değil, onun soyut toplumsal emeğin birikiminde kurucu ve etkin olarak önemli bir rolü olduğunu görmemizi sağlayacaktır.

---

[20] J.B. Foster (1999). *Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology 1*, American Journal of Sociology, no. 105.2, s. 370, 383-384.

[21] J.B. Foster (2000). *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press; P. Burkett (1999). *Marxand Nature*, New York: St. Martin's Press.

[22] J.B Foster (2000). *Marx's Ecological Value Analysis*, Monthly Review, c. 52, no. 4.

Foster'ın en önemli katkısı, Marx'ı, sermaye, sınıf ve metabolizmanın organik bir bütünü olarak nasıl okuyabileceğimizi önermesidir.[23] Bu açıdan bakıldığında tüm toplumsal ilişkiler, hayatın dokusu içindeki mekânsal ilişkilerdir. Metabolizma, *yarılmaları* (yığışmalı ayrışma) değil *kaymaları* (geçici ve belirli birleşmeler) ayırt etmenin bir yolu haline gelir. Bu koşullar altında da, kır ve kentin, burjuva ve proleterlerin ve hepsinden önemlisi Toplum ve Doğa'nın katı sınırları çözülmeye başlar. Bunda çözücü görevi üstlenen ikicilikten münezzeh olan metabolizmadır. Çünkü, eğer bir bütün olarak metabolizma, hayat ve maddenin belli tarihsel-coğrafi düzenlemelere dahil olduğu akışların akışıysa, tüm ikicilikleri aşan –Doğa/Toplum ikiciliği ve diğerleri– bir diyalektik yöntemle bir araya gelmiş, çok daha esnek ve tarihsel açıdan hassas bir kavramlar ailesi inşa etmeliyiz.

Bu sınırlarla ilgili sorularımız için ne anlama geliyor? Foster kapitalizmi, olduğu yerde kalabilmek için bile hep daha çok Ucuz Doğa'ya ihtiyaç duyan ve doğaya yalnızca girdi olarak değil (örneğin ucuz gübre), bir çöp sınırı olarak (örneğin sera gazları) da ihtiyaç duyan bir açık-sistem metabolizması olarak kabul etmekten yanaydı. Fakat metabolik yarılma düşüncesinin en güçlü çıkarımlarından çoğu, Foster'ın en başta meydan okuduğu ikicilikler tarafından zincire vurulmuş durumda. Özellikle, birikimi fazlasıyla dar bir "ekonomik" süreç olarak görmek (kuşkusuz bundan çok daha fazlasıdır) ve doğanın nâdiren tartışılan "yıkımı" üzerine gereksiz vurgu.[24]

Tarihsel doğalar, geniş entropik süreçlere –doğanın bozulması– tâbidir ama bunlar aynı zamanda belli sınırlar dâhilinde tersine çevrilebilir süreçlerdir. Bu tersine çevrilebilirliğin çoğu kapitalizmin temellük sınırlarını etkinleştirir, Büyük Sınır'ın önemi de buradan gelir. Walter Prescott Webb, bu kavramı, on altıncı yüzyılda kapitalizmin yükselişini başlatan

[23] J.B. Foster (2000). *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press; P. Burkett (1999). *Marx and Nature*, New York: St. Martin's Press.

[24] J.B. Foster, B. Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press; J.B. Foster (2009). *The Ecological Revolution*, New York: Monthly Review Press.

emek-arazi oranındaki büyük kaymayı tanımlamak için dile kazandırmıştı.[25] Bize Webb'in hatırlattığı kadarıyla Büyük Sınır, eşi benzeri görülmemiş "beklenmedik kârların" kaynağıydı. Bu beklenmedik kazanç, altın ve gümüşün yağmalanmasıyla başladı – fakat onunla bitmedi. Büyük Sınır'ın açılması, nakit bağlantısı etrafında dönen uygarlıkların yükselişinin işaretidir. Yeni sınırlar bir seferlik talih kuşundan çok daha fazlasını sundular: beklenmedik karlara dayanan bütün bir tarihsel çağ olasılığı. Webb, modern dünyanın dört yüzyıl süren büyük ekonomik bolluğun ürünü olduğunu düşündü. Daha yakından bir inceleme, Büyük Yükseliş döneminin önce kömür sonra da petrolün dikey sınırları sayesinde yirmi birinci yüzyılın başına dek, yani 1970'lerde açıkça ortaya çıkan tükenme sinyallerine dek sürdüğünü gösteriyor. Yazıldığı zamandan beri geçen yarım yüzyıllık sürede yerine yenileri koyulmuş olsa da Webb'in analizinin temel iddiası geçerliliğini sürdürmüştür: Modernitenin emek ve toprağı çığır açıcı yeniden düzenlemeleri, servetin sınırda acımasız fethi ve sürekli temellük sürecine dayanır.

Neyin sınırındaki? Metalaşmanın ve küresel değer ilişkilerinin. Çünkü modern dünya tarihinin büyük yayının merkezi daima durmak bilmez Ucuz Doğa arayışı ve onun açgözlü tüketimi olmuştur – sermaye birikimi ve onun ücretli-emeğe tanıdığı ilginç imtiyazla bağlantılı olarak "ucuz"luk. Bu türden bir uygarlık anlayışı yalnızca, hem meta sistemi dışında kalan insan emeğini (çoğu kadın emeği olan) hem de insan-dışı doğaların "emeğini" değersizleştirme temeline dayanarak ortaya çıkabilir.

Bu düşünce dizisi, "ucuz doğanın sonunun" ve kapitalizmin sorgulanmasın sorununun Kartezyen tasnif tarafından aksatıldığını öne sürmektedir. Sıklıkla "doğa", madenler, petrol ve mısırla ilgili şeylerle sınırlı kaldı, insan doğaları ve bunlar arasındaki yapıcı ilişki doğanın dışında tutuldu. Dolayısıyla kapitalizmin metabolizması ve sınırları konusundaki analiz-

[25] W.P. Webb (1964). *The Great Frontier*, Austin: University of Texas Press.

lerimizin "artık insanlık", ucuz enerji, gıda ve hammadde süreçlerini birleştirmekle başlaması gerektiğini düşünüyorum. İklim değişikliği gibi bir şeyin yarı-bağımsız toplumsal ve doğal boyutlarıyla analiz edilebileceği düşüncesinden vazgeçmeliyiz. Ve iklim değişikliği ile, finansallaşma ya da savaş ile, insan ve insan-dışı doğa yığınları ile uğraştığımızı kabul etmeliyiz. Bunlar, bir özün çeşitli ve yığın haline gelmiş yansımalarıdır.[26] Böyle bir kabulleniş, sınırlarla ilgili konuşmaları, yöntemsel önermelerden çıkarıp deneysel iddialar haline sokar, bunu yaparken de bin yıllık yıkım dilini bir tarafa koyup daha ümit var ve tarihsel bir sınırlar ve krizler bakış açısını kayırır. Krizler tehlike doludur, fakat aynı zamanda, Çinlilerin dediği gibi fırsatlarla doludur.

Metabolizmaya dair monist ve ilişkisel bakış açısıyla –kapitalizmin dünya-ekolojisi olduğu– öne sürülen sınırlar, insan-dışı doğaların tarihsel failliğine, kapitalist uygarlığın başlayan krizinin bir parçası olarak dikkat çeker. Dünya-ekolojisi olarak kapitalizm, sermayenin, iktidarın ve üretimin kendi kanlı ve şekilsiz kutularına yerleştirilebileceğini, bu kutuların da yan yana gelip daha büyük ve düzenli bir kutuyu, yani Doğa'yı oluşturabileceğini iddia eden kullanışlı Kartezyen düşünceye meydan okur. Ve eğer kapitalist projenin Doğa diye bir şeyi belli biçimlerde (kaynaklar, genler, v.b.) yarattığını kabul etmeye devam ediyorsak, metabolizmaya dünya-ekolojik bakış açısı, doğayı bölümlere ayrılmış bir "tanrı hilesi" olarak gören bu düşünceyi açığa çıkarır: Lütfen Perde'nin ardındaki Adam'a dikkat edin.

Tekil metabolizma bakış açısının söz verdiği şey şu: O sermayenin, iktidarın ve doğanın simgelediği gerçeklerin ikici sınıflandırmalar içine hapsedilemeyeceğini kabul eder. Bu sınıflandırmaları eritir ve yeni, daha ilgili ve pratik kavramların bulunma olanaklarına yol açar. Sermaye ve iktidar (aslında bunlardan daha fazlası) çok yönlü uygarlık projeleri ile şekillenen bir bütünlük olan hayatın dokusu içinde ortaya çıkar. Bu projeler daima rastlantısal olmayabilir. Foster ve takipçi-

[26] K. Marx (1843). *Critique of Hegel's Philosophy of Right*.

leri kapitalizmin bağlamının "ne" olduğu konusunda haklılar. Yine de ikicilikleri –ontolojik ve epistemik bir yarılma– onların, kendileri de birlikte üretilmiş olan değer-ilişkilerinin o bağlamı nasıl oluşturduğunu görmelerini engelledi. Bu değer-ilişkileri, yeniden-üretim gibi rastlantısallığı ister istemez kabul eden yarı-kanunları yaratır: Kapitalizmin en önemli gücü onun doğanın parçalarını, sonsuz birikimin hizmetinde yeniden şekillendirme ve harekete geçirmedeki esnekliği olmuştur. Ve değer, bazı doğaları kıymetlendirecek (örneğin ücretli emek) ve kıymet vermeme üzerine kurulu olan çoğu doğa da (kadınlar, doğa, sömürgeler), yabancılaştırıcı güçlü dışsal bir Doğa kavramını gerekli kıldı.

Kapitalist projenin göbeğinde, on altıncı yüzyıldaki çıkışından beri, tasarlanabilir, soyutlanabilir, ölçülebilir ve bunların dışındaysa da kontrol edilebilir bir modern doğa biçiminin bilimsel ve sembolik yaratılışı yatar. Bu dışsal doğaydı, yani artık çoğumuzun Antropos'tan bağımsız düşünmediği, Doğa olarak adlandıra geldiğimiz şey (Antropos, Doğa'nın vahşi bir soyutlaması değil midir?). "Büyümenin sınırlarından", bu dışsal Doğa tarafından dayatılıyormuş gibi bahsetmek kolay olsa da aslında gerçeklik daha çetin ve karmaşık – aynı zamanda daha işe yarar. Kapitalist uygarlığın sınırları biyofiziksel gerçeklikleri içerir, fakat yalnızca onlara indirgenemez. Ve eğer bugün kapitalizmin sınırları, doğayı belirli bir şekilde yeniden düzenlemenin sınırıysa, insanlığın doğayla ilişkisinin değişme olasılığıyla karşı karşıyayız demektir – bu da demek oluyor ki insanlığın kendisiyle ilişkisi değişmektedir. Sıklıkla uygarlığın "çöküşünün" tehlikeleri hakkında uyarılıyoruz. Peki, kapitalizmin "çöküşü" –nüfusunun üçte birini yetersiz beslenmeye maruz bırakan bir uygarlığın– gerçekten korkulması gereken bir olay mıdır? Tarihsel tecrübelerimiz öyle olmadığını gösteriyor. Beşinci yüzyıldan sonra Roma'nın düşüşü ve on dördüncü yüzyılda Batı Avrupa'da feodalizmin çöküşü çoğunluğun hayat standartlarında dikkate değer artışların öncüsü oldular.[27] Burada benzer paralellikler kurmaktan

[27] C. Wickham (2005). *Framing the Middle Ages*, Oxford: Oxford Univer-

da onları görmezden gelmekten de imtina etmeliyiz.

Her zaman, en kötümser görüşün modernitenin şu anki şeklindeki gibi hayatta kalmasını umut eden görüş olduğunu düşünmüşümdür. Bu olası değil, çünkü kapitalizmin metabolizması özü itibariyle beslenme kaynaklarını tüketen açık akışlı bir sistemdir. Kapitalizmin, yeni işçi sınıflarından, ormanlardan, yeraltı su kaynaklarından, petrol sahalarından, kömür damarlarından ve diğer her şeyden daha ne kadar yeni emek çıkarabileceği sınırlarla bellidir. Doğa sınırlıdır. Sermaye ise sonsuza dayanır. Ve ikisi de çok özel bir biçimde *tarihseldir*: Bir tarihsel dönüm noktasında işe yarayan şey, bir sonrakinde işe yaramayacaktır. Büyük Sınır'ın kapitalizm tarihindeki ve son sınırların –Orta Doğu'daki ucuz petrol, Çin'deki ucuz işgücü, her yerdeki ucuz gıda– bu içinden geçtiğimiz dönüm noktasındaki bitişi sırasındaki önemi buradan ileri gelir. Çoğu insan da dahil olmak üzere doğanın çoğunun ücretli-emek verimliliği uğruna kurban edildiği uygarlığa dayalı bir metabolizmayı başlatan da bu Büyük Sınır'dı. Bu temellük sınırları, başkalarını sermaye döngüsünün dışında ama kapitalist iktidarın ulaşabileceği bir alanda bırakmanın başlıca yoluydu, hesabı da sermayenin sonsuz birikimi ödedi. Kapitalist uygarlığın en büyük sırrı ve başarısı asla kendi hesabını ödememesidir. Bunu sınırlar olanaklı kıldı. Onların bitişi Ucuz Doğa'nın sonu olacak – ve onunla da kapitalizmin bedavacılığının.

---

sity Press; I. Wallerstein (1974).*The Modern World-System I*, New York: Academic Press.

KISIM II
SONSUZ BİRİKİM, TARİHSEL DOĞA

4
Ekolojik Fazlanın Azalma Eğilimi

Herkes kapitalizmin kendini neden krize sürüklediğini biliyor değil mi? Çok fazla ürünün çok az tüketiciyi kovalaması... Ekonomistler buna "efektif talep" sorunu diyor. Marksistler için vurgulanması gereken üretim ve yatırım sahaları arasındaki bölge: Aşırı üretim ve aşırı birikim. İkisi için de kriz sorunu, metalaşma alanı içinde ortaya çıkıyor. Bu bölümdeki temel iddiam ise başka bir şeyi savunuyor: Kriz sorunu, metalaşma alanı ile yeniden-üretim alanı arasındaki birleştirici ilişkiler yoluyla ortaya çıkıyor. Artı sermayenin artış eğilimi ve dünya-ekolojik artının düşme eğilimi iç içe geçmiştir.

Sermaye birikiminin hayatın dokusu içindeki bu iç içe geçmiş karakteri düşünürlerce uzun zamandır kabul ediliyor.[1] Fakat *oikos* içindeki kriz oluşumu süreci hep gözden kaçtı. Önümüzdeki üç bölümde odağımız bu konu olacak.

Temellerle başlayabiliriz: Kapitalizm bir sonsuz birikim sistemidir, çünkü biriken sermaye orantısız biçimde *kapitalist*lerin cebine akar, tam burada da büyük bir sorun kendini gösteriyor. Marx bunu "kapitalist birikimin genel kanunu" olarak adlandırır: Az sayıda insanın elinde biriken sermayeye karşı kalabalıkların biriktirdiği yoksulluk.[2] Dolayısıyla belli bir noktaya ulaşıldığında, "reel sektörde" üretilen mallar ve hizmetler, "gerçek hayatta" yaşayanlar tarafından artan bir hacimde satın alınamaz hale gelir. Bir açıdan bu bir *aşırı üretim* sorunudur: Çok fazla fabrika çok fazla araba, buzdolabı

[1] J. O'Connor (1998). *Natural Causes*, New York: Guilford Press; R. Luxemburg (2003). *The Accumulation of Capital*, New York: Routledge [1913 orijinal baskı].

[2] K. Marx (1981). *Capital*, Vol. I, D. Fernbach (Çev.), New York: Pelican.

ya da bilgisayar üretir ancak, kâr oranını koruyabilecek kadar satış yapamaz. Başka bir açıdan da bu bir aşırı birikim sorunudur: Hâlihazırda varolan yatırımların kâr oranı düşmeye başlar ve daha kârlı yeni yatırım imkânları oluşmaz.

Şu âna kadar olanlar –hem radikal hem ana akım ekonomik düşüncede–aşırı birikim ve aşırı üretimin garip bir karışımından ibaret. Olayların neden böyle geliştiği ise kimse için sır olmamalı. Marksist ve neoklasik düşüncelerin oluşumu süreci, uzun yirminci yüzyıl boyunca, uzun fosil yakıt üretimi patlaması dönemiyle çakışır. Bu patlama, emek verimliliğini artıran, yeni tarım ve kaynak sınırlarını ortaya çıkaran ve dünya çapında yüz milyonlarca köylünün ücret karşılığı çalışma "özgürlüğü" elde etmesini sağlamış olan değer ilişkilerindeki radikal genişlemenin önünü açan bir dizi keşif ve dönüşümü olanaklı kılmıştır. Aynı zamanda erken kapitalizmin başına musallat olmuş kriz hayaletini, yetersiz üretimi, boşa çıkaran bir araç da olmuştur. Aşırı üretim sorunu ise acilen açıklanmaya ve çözüm bulunmaya muhtaçtır.

Aşırı birikim ile aşırı üretimi birbirine bağlamak çok kolay oldu. Eğer kapitalizmin 1800'lerde başladığı savunulursa bu ikisini bağlamak daha da kolaylaşır. Ben buna "İki Yüzyıl Modeli" diyorum. 1450'den sonra çevre-üretiminde gerçekleşen devrimsel kaymayı daha ileride inceleyeceğimiz gibi kararlan da bu yaklaşım olmuştur. Önemli her açıdan erken kapitalizm gerçek bir kapitalizmdi: Emek verimliliği artmış, metalaşma hiçbir sistemsel geri dönüş sinyali vermeden genişlemiş ve derinleşmiş, proleterleşme keskin bir şekilde hızlanmış, sermaye tarımdan ağır sanayi üretimine kaymış ve çevre-üretimi gezegenin her yanında bölgesel ekolojileri değiştirmiştir.

Erken kapitalizmin baskın kriz eğilimi aşırı üretim değildi, yetersiz üretimdi – değer üretimi talebine nazaran yetersiz emek, gıda, enerji ve malzeme akışı. Erken kapitalizmin en büyük sorunu ucuz gıdanın ve girdilerin fabrika kapısına yetiştirilmesi etrafında döner, sanayi merkezlerinden çıkan malların satılması etrafında değil. Daha açık olmak gerekirse,

bu sorunu tartışırken biçimlenimli ağırlıklarla uğraşıyoruz, çünkü yetersiz üretim ve aşırı üretim daima eşzamanlı hareket eder. Felemenk Cumhuriyeti, on yedinci yüzyılın "model kapitalist ulusuydu"[3] çünkü, Ucuz tahılı (Polonya'dan), Ucuz enerjiyi (yerli turbadan) ve Ucuz keresteyi (Norveç ve Baltık'tan) kuzey Hollanda'ya ulaştıran bir dünya-ekolojik rejimini düzenlemiş ve öncülüğünü yapmıştır. Bu rejim 1760'larda bocalamaya başladığında Britanya, teknik zekâyı jeolojik iyi şansla birleştirip gittikçe pahalanan yakacak odunu gittikçe ucuzlayan kömürle ikame etmekle uğraşıyordu.[4] Bu birleşim yetersiz üretim sorununu ortadan kaldırmasa da büyük oranda çözmeye yaradı ve iki yüzyıllık etkileyici genişlemeye öncülük etti.

MARX'IN YETERSİZ ÜRETİMİN GENEL KANUNU

Marx kıtlık üzerine yazmaktan hoşlanmazdı. Marx'ın sorudan kaçtığı söylenemez, sadece Malthus onun için bu soruyu çoktan mahvetmişti. Marx'ın birikim krizinin genel modeli, sermayenin değeri birlikte üretmesi temeline dayanır, yalnız bu tartışmaya açık bir iddiadır. Perelman biraz da abartarak sermayenin organik bileşiminin "kıtlık için bir kod" olduğunu ve "Marx'ın zihninin derinliklerinde [kapitalizmin ortak üretimi olan] kıtlığın düşen kâr oranından [kısmen] sorumlu" olduğunu yazar.[5]

Kıtlık muhtemelen kapitalizm tarihinde gördüklerimizi tanımlamak için en uygun sözcük değil. Bu konuda Marx'a katılıyorum, kullanabileceğimiz daha iyi bir kavramsal dil bulabiliriz. Marx'ın tercihi "yetersiz üretimdi". Ve Marx'ın pek çok "genel kanunu" arasından en az takdir edileni yetersiz

[3] K. Marx (1981). *Capital*, Vol. I, D. Fernbach (Çev.), New York: Pelican, s. 916.

[4] Daha iyi açıklamak gerekirse erken modern İngiltere'de kömürden elde edilen enerjinin BTU başına fiyatı hızla yükselen üretim karşısında istikrarlı seyrini sürdürdü. R.C. Allen (2006). *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Department of Economics, Oxford University.

[5] M. Perelman (2006). *Marxand Resource Scarcity*, The Greening of Marxism içinde, T. Benton (Der.), New York: GuilfordPress, s. 73.

üretimin genel kanunu olmuştur.[6] Yetersiz üretimin genel kanunu, sermaye döngüsünü bir toplumsal-ekolojik ilişki olarak tanımlar, fakat bu ilişkinin özü (değer) "doğal farklılığı" ister istemez görmezden gelir.[7] Bu modelde "kâr oranı, hammaddenin değeriyle ters orantılıdır".[8] Hammadde ve enerji ne kadar ucuzsa kâr oranı o kadar yüksektir. Neden? Çünkü "değişmez" sermaye iki kuvvetten oluşur. Biri, makineleri de içeren sabit sermayedir, fakat aynı zamanda hayvanlar gibi, üretim döngüsünden daha uzun yaşayan insan-dışı üretim kuvvetlerini de içerir.[9] İkincisiyse *dolaşan* sermayedir [*circulating capital*] ve sermayenin devri (ve döngüsü) ile karıştırılmamalıdır. Dolaşan sermaye Marx'ın modelindeki unutulmuş kuvvettir –düşüncenin ikici alışkanlıklarının bir kurbanı. Bir üretim evresi boyunca kullanılan enerji ve hammaddelerden oluşur. Marx'ın gözlemine göre kapitalist üretimin dinamizmi şuna yol açar: "...değişmeyen sermayenin, sabit sermayeyi, makineleri, vb. kapsayan kısmının üretimi ve artışı, organik hammaddeleri içeren kısmını önemli ölçüde geride bırakacak ve böylece, bunlara olan talep, bunların arzından daha büyük bir hızla büyüyeceği için fiyatlarını yükseltecektir."[10] Marx daha da ileri gider. Endüstriyel üretimdeki sabit sermayenin, ham-

---

[6] K. Marx (1967). *Capital*, Vol. III, F. Engels (Der.), New York: International Publishers, s. 111.

[7] K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of PoliticalEconomy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 141.

[8] K. Marx (1967). *Capital*, Vol. III, F. Engels (Der.), New York: International Publishers, s. 111.

[9] Hribal ve Haraway insan olmayan hayvanların artık değerin üretiminde çok önemli payı olduğunu iddia ederken haklılardı -fakat hayvanları işçi sınıfına dahil etmekle hata yaptılar. Bu hiçbir şekilde sermayenin hayvanlara bakış açısını yansıtmıyor, sermaye için hayvanlar sabit sermayenin parçasıdır. Yani, değişken sermaye (*insan* emek-gücü) için temel koşul sermayenin insan olmayan hayvanları "işçi olmayanlar" olarak tayin etmesine dayanır. J. Hribal (2003). *Animals arePart of theWorking Class: A Challenge to Labor History*, Labor History, c. 44, no. 4; D. Haraway (2008). *When Species Meet*, Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 55.

[10] K. Marx (1967). *Capital*, Vol. III, F. Engels (Der.), New York: International Publishers, s. 118-119.

madde sektörünü "geride bıraktığını" söylemekle kalmaz, büyük ölçekli endüstriyel üretimin *koşul*unun Ucuz Doğa olduğunu da söyler: "Pamuk endüstrisinin bu şekilde gelişmesine olanak tanıyan pamuk fiyatındaki büyük düşüştür."[11] Özetle, (sabit sermayenin) makinenin "aşırı üretimi" diyalektik karşıtlığını dolaşan sermayenin (hammadde) yetersiz üretiminde bulur.[12] Bu kanun, tıpkı kâr oranının düşme eğilimi gibi diyalektik eğilimler ve *endojen* karşı-eğilimlerdir. Doğanın –çifte içsellik yoluyla gerçekleşen– endojenliği Marx'ın bakış açısını Malthusçu programın tam karşısında konumlandırır.

Öyleyse sorun aşırı ya da yetersiz üretim değil, onların art arda gelen birikim dönemlerinde birbirleriyle nasıl uyumlu olduğudur. Model aslında oldukça basit ancak o olmadan da daha karışık konulara geçemeyiz. Makinelerin aşırı üretimi ve hammaddelerin yetersiz üretimi, uzun birikim döngülerinin ulaşacağı son noktadır: Kapasite fazlası ve artan hammadde fiyatları.[13] Gözlemde özellikle devrimci bir yan yoksa da bize umut verici iki yön çizer. Birincisi, sermayenin "normal" birikiminin üretim maliyetlerini doğanın giderek tüketilmesi yoluyla, hem sermaye döngüsünde (sömürü) hem de kapitalist iktidarın yörüngesinde (temellük) nasıl yükselttiğidir. İkincisi, yetersiz üretimin, birikimi nasıl engellediği –ya da engellemekle tehdit ettiği– ve coğrafî yeniden yapılanma dalgaları yoluyla nasıl çözüldüğünü gösterir. Bu nedenle, birikimin uzun dalgalarından birinin sona erişi ve diğerinin yükselişini işaret eden dönemlere genelde "yeni" emperyalizmler ve "yeni" bilimsel devrimler eşlik eder çünkü, kapitalist ve bölgeci bireyler, eski düzenin sorunlarını çözebilecek Ucuz Doğaları bulma, güvence altına alma ve onları temellük etme eğilimindedir.

---

[11] K. Marx (1971). *Theories of Surplus Value*, Vol. III, Moscow: Progress Publishers, s. 368.

[12] K. Marx (1967). *Capital*, Vol. III, F. Engels (Der.), New York: International Publishers, s. 119.

[13] E. Mandel (1975). *Late Capitalism*, London: New Left Books; W.W. Rostow (1978). *Dünya Ekonomisi* [The World Economy], Austin: University of Texas Press.

Aşırı üretim ve yetersiz üretimi, birikim modelimizde nasıl birleştirileceğiz? Bu, çözümü yorucu olacak bir soru çünkü bizden *oikosun* sık çalılıklarına dalmamızı bekliyor. Yanıtı aramaya oldukça yüksek bir soyutlama seviyesinden başlayacağız. Okuyucunun, şimdi keşfetmekte olduğumuz iskelet modeli, üzerine bir miktar cilt ve kas yerleştirene kadar yargılamamasını diliyorum.

Dünya-Ekolojik Fazla ve Kapitalist Gelişmenin Aşamaları

Sermaye, dünyayı değiştirilebilir bir parçalardan oluşan bir yapıya indirgiyor. Bu tutumu hem maddi hem de sembolik. Bunlar hem "ekonomik" hem de "ekonomik olmayan" basitleştirmeleri içeriyor.[14] En önemlisi, değer ilişkilerinin eğilimsel olarak genelleştirilmesi, üretimi sermayeleştirme ve yeniden üretimin temellük edilme diyalektiği yoluyla çalışır. Değer, emek-gücünün meta üretiminde *sömürülmesi* yoluyla ve doğanın hayat-üretme kapasitelerinin temellük edilmesi yoluyla aynı anda kodlanır. *Temellük yoluyla birikim*, sermayenin metalaşmamış doğalara bedelsiz ya da neredeyse bedelsiz erişmesini sağlayan ekonomi-dışı süreçleri (belki de doğrudan zorlayıcı, aynı zamanda kültürel ve hesaplayıcı) içerir. Eğer temellük kısmen ilkel birikimle ilgili ise, bir o kadar da karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin uzun süreli fakat sürdürülebilir olmayan bir biçimde, sermaye birikimi için harekete geçirilmesini sağlayan kültürel hegemonyalar ve bilimsel-teknik bilgi ile ilgilidir. Bu gibi bir birikim, karşılığı ödenmemiş emek/enerji, meta üretimi uğruna temellük edildiğinde hızla ilerler ve sermaye yatırımı için yeni fırsatlar açar. Bu coğrafî genişleme yoluyla olur ve hükümdarlar ya da devletler yeni mekânlar üzerinde iktidarlarını kurarak topluma nizam getirdiklerinde –kültürel, bilimsel, hukukî, vb.– en etkili şekilde çalışır. Bu tür coğrafî genişleme, başka bir deyişle, kapitalizmin kendisinden daha ağır dozlarda kapitalist

[14] H. Braverman (1974). *Labor and Monopoly Capital*, New York: Monthly Review Press; D. Worster (1990). *Transformations of the Earth*, Journal of American History 76, no. 4, s. 1087–1106; J. Scott (1998). *Seeing Like a State*, New Haven: Yale University Press.

iktidar ve rasyonallik içermelidir. Temellük, kontrol etme, rasyonelleştirme ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin zapt edilmesi zor insan ve insan-dışı kaynaklarını kanalize ederek *ancak bu kaynakları hemen sermayeleştirmeden* çalışır.

Dolayısıyla modernite güçlü bir kontrol projesidir. Birikime hizmet eden tarihsel doğaların belirlenmesi, güvence altına alınması ve düzenlenmesine yönelik süreçleri ölçme ve sınıflandırmaya yardım eden tüm yolları etkiler. Sezgilere aykırı bir şekilde, bu süreçler öncelikle doğaları doğrudan doğruya metalaştırmayı değil, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellükünü amaçlarlar. Metalaştırma gerçekleşebilir ve gerçekleşecektir, kontrol altında tutulmalıdır ve "çoğunluğun iyiliği" olan temellük amacına hizmet etmelidir. Kapitalistler *az miktarda* sermayeyi harekete geçirip büyük miktarda karşılığı ödenmemiş emek/enerjiyi temellük ettiğinde, üretim maliyetleri düşer ve kâr oranı artar.[15] Böyle durumlarda büyük bir *dünya-ekolojik fazla* (ya da "ekolojik fazla") vardır. Bu ekolojik fazla, tüm sistemdeki sermayenin tüm sistemde temellük edilen karşılığı ödenmemiş emek/enerjiye oranıdır.[16] Burada "sermaye miktarı" sadece sabit sermayeyi değil, aynı zamanda artan oranda sermayeleştirilen insan ve insan-dışı yeniden üretme ilişkilerini de içerir: Emek-gücü, plantasyonlar, fabrika çiftlikleri gibi.

Ekolojik fazla, çok dar bir tanım da olsa, ekolojik ekonomistler tarafından öncülük edilen EROI oranıyla tanımlanır –yatırım yapılan enerjinin enerji cinsinden getirisi–.[17] Bu

---

[15] Genişlemiş sermaye birikimi ile hayatın basit yeniden üretimi arasındaki çelişki olarak dünya-ekolojik kavramlarla anlaşılabilecek, basitleştirilmiş bir sermaye ve doğa modeli kullanıyorum. Fırsat olursa, bu basit modeli, birçok saptama içeren daha zengin bütünlüklere dayanan, sermaye-doğa modeline devlet iktidarı, sınıf mücadeleleri, kültürel dönüşümlere dair sorunları ve çok daha fazlasını taşıyan bir dizi dünya-tarihsel tarif ve gözden geçirmeyle derinleştirmek arzu edilebilir.

[16] Bu, mükemmel bir formülasyon değildir, çünkü meta sisteminde ölçmenin (emek-zaman birimleri) koşulu ölçülemeyen bir karşılıksız çalışma dünyasıdır.

[17] C.J. Cleveland ve d. (1984). *Energy and the US Economy*, Science, c. 225, s. 890–897.

kavramın gerilemesi, yeşil eleştirinin uzun süredir en sık kullandığı araç olan endüstriyel tarımın enerji verimliliğindeki azalmasıyla ile birlikte yaşanıyor. Hâlâ kaba ama işe yarar bir tanımlamayı kullanarak çalışıyoruz ama en azından bizi karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin art arda gelen birikim döngülerinin yükselişi ve düşüşündeki önemli etkisine doğru yönlendiren bir tanımlamayla. EROI bizi, EROI'den EROCI'ye –yatırım yapılan *sermayenin* enerji cinsinden getirisi– geçiş sırasında dünya-ekolojik fazlayı anlamaya biraz daha yaklaştırıyor. EROCI'nin gerilemesi ise son yirmi yılda tarımda, sanayide ve madencilikte artan üretim maliyetleri ve yavaşlayan emek verimliliği üzerine sürekli yığılan kanıtlarca öne sürülüyor. Bu gerileme beraberinde etkili bir soruyu getiriyor: Kapitalizm, ekolojik fazlada, yani sistem genelindeki emek verimliliğinde dikkate değer bir ilerleme elde etme kapasitesinde yeni bir zayıflama çağına mı girdi?

Tarihsel olarak, kapitalizmdeki "büyük depresyonların" çözümüne, beklenmedik kazançlar için fırsatlar yaratan dünya-ekolojik devrimler yoluyla ulaşılmıştır. Bu yeni fırsatlarda dünya-ekolojik fazlanın çekirdeğini oluşturan Dört Ucuzların yenilenmesinden kaynaklanır. Kapitalizmde ortalama üretim maliyetlerine oranla bu "fazla" pek çok farklı biçim alır ama temelde kökleri emek verimliliğinde yatar. Bununla birlikte, bu verimlilik, yeni tarihsel doğaların üretimi ve onların ana tarihsel biçimleriyle belirleyici bir biçimde bağlantılıdır: Birbiri ardına gelen çitleme dalgaları, emperyal yayılmacılık, bilimsel pratik ve kamulaştırma hareketleri gibi. Bunlar, teknik değişimle, ücretsiz ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin küresel doğanın hızla sermayeleştirilmesi eğilimden daha hızlı temellük edilmesi için birleşirler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu gibi, ekolojik fazla çok yüksek olduğunda, bir verimlilik devrimi gerçekleşir ve uzun bir genişleme dönemi başlar. Doğal olarak, bu yalnızca bir temellük öyküsü değil aynı zamanda bir sermayeleştirme ve toplumsal-teknik yenilik öyküsüdür. Yeni birikim rejimleri, yeni coğrafî sınırların (yeraltı kaynakları dahil)

çitlenmesine ve emek verimliliğinde yeni bilimsel-teknolojik devrimlere katılarak yağma ve verimliliği birleştirdikçe ekolojik fazla ortaya çıkar. Ortalama bir çalışma saatinin artan üretimini ifade eden emek verimliliğindeki büyük ilerlemeler, dünya-ekolojik fazlanın büyük artışlarıyla olanaklı olmuştur. Örneğin, klasik Fordizmin montaj hattı, Ucuz çelik, kauçuk ve petrol olmadan düşünülemezdi. Ne kadar tartışırsak tartışalım, sadece gıda, enerji ve hammaddeleri değil, aynı zamanda emek-gücü ve ev içi emek olarak insan doğasını da içeren bu fazlanın indirgenemez bir şekilde toplumsal-ekolojik özelliklerini gereğinden fazla vurgulamış sayılmayız. Uzun yirminci yüzyılın kökleri yalnızca "ikinci sanayi devrimi"nin seri üretim sistemlerinde değil, insan ve insan-dışı doğaların temellük edilmesinde de sezilebilir; yani Amerikan Orta Batı'sının toprak ve su kaynaklarında; Doğu Avrupa ve Güney Asya köylülerinde, sömürge ve yarı-sömürge dünyaların ormanlarında, tarlalarında ve doğal kaynaklarında.

Ekolojik fazla, her uzun birikim dalgası süresince dört büyük nedenle azalır. İlki, belli tarihsel doğaların rol oynadığı *oikosta*ki yıpranmadır. Bu, bir entropi problemidir: Madde veya enerjinin, *oikos*un mevcut biçimlenmelerinde daha kullanışlı olan biçimden daha az kullanışlı olana geçmesi. "Entropi kanunu" –"tüm ekonomik süreçlerin... değerli madde ve enerjiyi çöp haline dönüştürdüğü"[18]– belirli iktidar ve üretim modelleri içinde çalışır fakat soyut bir biyosfer tarafından belirlenmez. Tarihsel doğa açısından entropi geri döndürülebilir ve döngüseldir – ancak belirli uygarlık mantıkları içinde entropi artışına tâbidir. Kapitalizmin emek/enerjiyi temellük etme mantığı bu nedenle sermayeleştirilmemiş doğaları belirleyerek artan entropi seviyesinde tekrar tekrar düzeltme yapılmasına izin verir.

İkincisi, aşınma ve yıpranma olmamasına rağmen ekolojik fazlanın düşüş eğiliminde olmasıdır. Birikmiş sermaye, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilmesinden daha

[18] N. Georgescu-Roegen (1975). *Energy and Economic Myths*, Southern Economic Journal, c. 41, no. 3, s. 347–381.

hızlı yükselme eğilimindedir – Marx'ın yetersiz üretimin genel kanununun gerekli bir sonucu. Sermayenin geleceğe dair bahisleri, yeni Ucuz Doğaların yerini belirleme faaliyetinden daha hızlı artar. "İkinci" endüstriyel devrimin ve II. Dünya Savaşı sonrası altın çağın –karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilmesinin tüm zamanların en yüksek seviyesine çıktığı dönem– istisnaî koşulları altında olsa bile gıda, hammadde ve enerjinin ucuzlaştırılması olağandışı bir çabayı gerektiriyordu, buna rağmen sonuç bazen tam tersi oldu. Artan maliyetlere doğru döngüsel hareket, tıpkı entropi sorunu gibi tersine çevrilebilir, ancak bu tersine dönme için gereken alan kapitalizmin uzun döngüsü içinde gittikçe daralır. Bu bağlamda, Marx'ın yetersiz üretim kanunu, sermayeleştirilmiş doğaların kütlesi artarken temellük oranındaki düşüş eğilimi olarak formüle edilebilir. Bu tarihsel ifadesini, temellük fırsatları azalırken aşırı birikmiş sermayede artış yaşanma olarak yinelenen finansallaşma dalgaları içinde bulur.

Üçüncüsü, ekolojik fazlanın sermayenin yeniden-üretim süresi ile doğanın geri kalanının yeniden-üretim süresi arasındaki karşıtlık nedeniyle azalmasıdır. Sermayenin bir anda olup bitmeye doğru distopyacı eğilimi kendini, çok yönlü doğaların yeniden üretim süresini kısaltmak için "kısa yollar" bulmaya çabası boyunca ortaya çıkarır. İnsanın başlattığı bu kısaltmalar her zaman şiddet içermez; ancak kapitalizmin başlattıklarının neredeyse tamamı böyledir. Kapitalist tarım, monokültürleri ve emek verimliliği fetişiyle buna iyi bir örnektir. Doğanın sermayeleştirilmesi ilerler, çünkü bu kısa vadede rekabet üstünlüğü sağlar. Doğayı sermayeleştirmek, bazı kapitalistler için kısa vadede kazanç sağlayabilir ancak, orta vadede maliyet getirir. Bu maliyetler olabildiğince dışsallaştırılsa da nihai olarak yeni emek/enerji kaynakları bulunmalı ve onlar temellük edilmelidir. Dolayısıyla bütün uzun birikim döngüleri yeni meta sınırları boyunca açığa çıkarlar.

Son olarak, karşılığı ödenmemiş emek/enerji payı sermayeye göre düşme eğilimindedir. Bunun nedeni sadece entropi, sermayeleştirme ve zamansal oransızlık değil, aynı zamanda

sermaye birikiminin zaman içinde daha savurganlaşmasıdır. Bu boyut döngüseldir, fakat döngüsel olarak en az sorunlu olandır. (Şimdiye kadar). Muhtemelen yığışmalı olarak da en önemlisidir. Endüstriyel tarımın muazzam enerji verimsizliği, bir diğeri, yani çığır açıcı boyutu, büyük enerji ve kimyasal kullanımıyla biyosferi zehirlemesi ve *negatif değeri* harekete geçirmesi ile ilgilidir: Sermaye birikimine giderek artan hasmane tutumuyla tarihsel doğaların –maliyeti yükselen toksik stratejiler yoluyla zamansal olarak sabit de olabilir– ortaya çıkışı. Negatif değerin yükselişi – yaşanan iklim değişikliği konusunda açıkça ifade edilen, ekolojik fazlanın, yirmi birinci yüzyıl başlarında yaşanan dikkate değer ve hızlı erozyonuna işaret eder (Bölüm 10).

Bu, sermayenin zaman içinde iş yapma maliyetlerinin daha büyük bir payını karşılaması gerektiği anlamına gelir. Profesyonel terimlerle, her büyük birikim dalgası, sermaye, bilim ve iktidar kombinasyonlarıyla yaratılan büyük bir ekolojik fazlayla başlar.[19] Bu kuvvetleri soyut toplumsal emek, soyut toplumsal doğa ve ilkel birikimle ilişkilendirebiliriz. Birikimin bu"üçlü sarmalı", emek verimliliğini artırmanın yeni yollarını geliştirerek ve birikime hizmet edecek yeni ve geniş karşılığı ödenmemiş emek ve hizmet kaynakları temin ederek çalışır.[20] Bu, Marx'ın ilkel birikiminin sınıf formasyonu süreci çerçevesindeki (burjuva ve proleter) geleneksel yorumlanmasına diyalektik karşı duruştur. Sınıf formasyonu ilkel birikimin sonuçlarından biridir. Bu sonuç, "kadınlar, doğa ve sömürgeler" tarafından yapılan karşılığı ödenmemiş emeğe bağlıdır ve onun üzerinden birlikte üretilir. Fakat bu yeni karşılığı ödenmemiş emek/enerji kaynaklarının tanımlanması, konumlandırılması ve rasyonalize edilmesi süreçleri, yalnızca ekonomik kuvvetlerce açıklanamaz; işe yaramaları için devlete ve bilime de ihtiyaç duyarlar. Böylece, ilkel birikim ve kapitalizmin coğrafî genişlemesi, servetin kapitalist olmayan dünyadan ka-

[19] Bu üç kategori –özellikle de "bilim"– muazzam derecede körelmiş araçlardır.

[20] "Üçlü sarmal" için arkadaşım Richard Walker'a teşekkürlerimle.

pitalist dünyaya aktarılmasından daha önemlidir. Ve bu, burjuva ve proleter arasındaki ilişkiden daha önemlidir. *İlkel birikim, yeniden üretim ilişkilerinin –insan ve insan-dışı doğalar dahil– yeniden yapılandırılması ile olduğu kadar Ucuz emek, gıda, enerji ve hammaddelerin, meta sistemine yenilenmiş ve genişletilmiş akışına izin ile de ilgilidir.*

SERMAYELEŞTİRME ve TEMELLÜKÜN DİYALEKTİĞİ

Şimdi, sermayeleştirme ve temellükü yalnızca birikim stratejileri olarak değil, yeniden üretim ilişkileri olarak düşünelim. Buradan da ikisi arasındaki ilişkilerle devam edebiliriz. İlk olarak yeniden-üretim ilişkilerinin sermayeleştirilmesi, en belirgin biçimde, insan emeğinin proleterleştirilmesi yoluyla gerçekleşti. "Proleterleşme", emek-gücünün yeniden-üretilmesinin, sermaye yoluyla gerçekleştiğini ve büyük ölçüde ücretli emek şeklinde olduğunu söylemenin başka bir yoludur.[21] Tabiî ki, yerkürenin kuzeyindeki proleter hane halkları bile, karşılığı ödenmemiş emeğe (çamaşır yıkama, yemek pişirme, çocuk yetiştirme vb.) önemli harcamalar yapmaya devam etmektedirler. İnsanlar doğanın geri kalanını yalnızca işle dönüştürürler ve dolayısıyla işin metalaştırılması –doğrudan ve dolaylı olarak–insan-dışı doğaların sermayeleştirmesinde önemli rol oynamaktadır.

Fakat sermayeleştirilen yalnızca emek-gücünün yeniden üretilmesi değildir; aynı zamanda insan-dışı doğaların yeniden üretilmesidir. Gıda akışları, insan akışları ve sermaye akışları, her akışın diğerine işaret ettiği, tarihsel bir bütünlük oluşturur. On altıncı yüzyılın şeker plantasyonlarında ortaya çıkışından itibaren modern tarım, özellikle de küresel sermaye akışları yoluyla besin maddelerine, enerjinin ve suyun temellük süreci,

[21] "Büyük ölçüde ücretli iş şeklinde" diyorum çünkü burjuva ve proleterin ilişkisi, bir örneğini erken modern şeker plantasyonlarında olduğu gibi efendi-köle ilişkisinin oluşturduğu pek çok farklı biçim alabilir (S. Mintz (1978). *Was the Plantation Slave a Proletarian?*, Review, c. 2, no. 1, s. 81–98). Yakın yirminci yüzyılın kapitalist çiftçisi için Lewontin (biraz da abartarak) proleter tanımını kullanır (R.C. Lewontin (1998). *The Maturing of Capitalist Agriculture*, Monthly Review, c. 50, no. 3, s. 72–84).

endüstri bitkilerinin tarımsal-ekolojilerini açığa çıkarmaktadır.[22] Yirminci yüzyılda, peş peşe gelen hibritleştirme, kimyasal ve biyoteknolojik "devrimler" vasıtasıyla meydana gelen olağanüstü dönüşüm, doğanın sermayeleştirilmesindeki yükselmeyi gösterir. Bu süreç doğrusal değildir ve enerjinin radikal ucuzlaşması ve Ucuz Enerji'nin gıda üretimindeki önemi nedeniyle yakın geçmişe kadar karanlıkta kalabilmiştir. Azot bağlanması önemlidir ama aynı şekilde makineleşme, elektrik ve pestisitler de önemlidir. Onuncu bölümde göreceğimiz gibi kapitalist tarımın yerel enerji kaynaklarına bağımlılığından kurtulması, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki çeyrek yüzyıl boyunca sermayeleşmeyi *azaltabilmiştir*– aynı şey daha mütevazı seviyede de olsa 1970'lerde de gerçekleşmiştir. Ancak son on yılda sermayeleşme dikkat çekici oranda *artmıştır*. Her tarımsal devrim, bir noktada "geri tepmeyle" karşılaşır – insan-merkezli kalkışmalardan insan-dışı direnişlere ("süper otlar"). Dinamik, kısmen de olsa, çiftçilerin ticarî tohumlar, makineler ve zehirler yoluyla artan maliyetlerin rejimine hapsoluşunu tanımlayan kapitalist tarımın "teknolojik çarkı" üzerine tartışmalarda gizli.[23] Fakat bu "çark" üretim güçlerinin ötesine uzanıyor, aslında çiftçi bir ailenin sürekli daha çok üreterek "sermaye birikimi döngüsü içinde yeniden üretilen"[24] bir tarımsal-ekolojik modelin yarattığı borçlarını karşılayabildiği, sermayenin, araç gereçlerin ve doğanın –tarımsal-endüstriyel kapitalizmin tekniklerinin– çarkı. Tarımın sermayeleşmesi –geçen yüzyıla göre– bugün, endüstriyel tarımın karşılığı ödenmemiş emeği/enerjiyi temellük etmeye oranla daha büyük ölçüde gerçekleşiyor. Ekolojik fazlaysa daralıyor.

Sermayeleşme, Kartezyen ikiliği aşar. Karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellükü de öyle. Bu diyalektik İnsanlık ve Doğa üzerine indirgemeci dilin ötesini görmemizi sağlayabilir. Çünkü, kapitalizmde en önemli ayrım İnsanlık

[22] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*.

[23] J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press.

[24] W. Boyd ve d. (2001). *Industrial Dynamics and the Problem of Nature*, Society and Natural Resources, c. 14, s. 560.

ve Doğa arasında *değil*, – sermayeleşme ve hayatın dokusu arasındadır. Kapitalizmin kibri, yaşamsal faaliyetlere meta sistemi içinde değer biçmeye, diğer taraftan da metalaşmamış ancak sermaye gücünün ulaşabileceği mesafedeki yaşamsal faaliyetleri (üstelik can damarı onlara bağlıyken) değersizleştirmeye çalışmasındadır.

Bu sermayeleştirme ve temellük hareketleri toplumsal olarak gerekli emek-zamanı birlikte belirlerler. İlk hareket, meta üretiminin, dağıtım ve el değiştirmesini de içeren "organik bütünü" içinde gerçekleşir.[25] Diğeri ise emek verimliliğini artırmaya hizmet eden karşılığı ödenmemiş emeğin temellükünün "organik bütünü" dür. Bir diğer deyişle, değer kanunu altında sömürü oranı ne yalnızca meta üretimi bünyesinde gerçekleşen sınıf mücadelesi (kapitalist ve doğrudan üreticiler arasındaki) tarafından, ne de yalnızca meta üretiminin değer bileşimi ve organizasyonu tarafından belirlenir. İnsan ve insan-dışı doğalar tarafından gerçekleştirirken *karşılığı ödenmemiş emeğin belirlediği katkı da unutulmamalıdır.*

Soyut toplumsal emek rejimleri, üretim ve yeniden üretimin etkin yeniden düzenlenmesine çalışırlar. Bu görüşte, değer ilişkileri doğrudan yeni birikim rejimi formasyonunda yer alan ücretli emek ve karşılığı ödenmemiş emeğin diyalektiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu demektir ki kapitalizmin teknikleri –araç gereçlerin, doğanın ve iktidarın özgül kristalleşmesi olarak anlaşılan[26]–, kolay lokmaya uzanmaktan fazlasını yapar. Kapitalist *teknikler*, (ücretli) "emekgüçlerini" modern halleriyle üretken kılmak için (karşılığı ödenmemiş emeğin) "doğa güçlerini" harekete geçirmeye ve bunları temellük etmeye çalışır: Artı değer üretimi. Bu doğa *üretiminin* önemidir; doğa, sermaye için önceden – biçimlenmiş bir nesne değildir. Daha ziyade, tarihsel doğalar, sermaye birikimi için biyosferik "emeğin" katkılarını ilerletmek için sermayenin –*oikosun* çifte içselliği sayesinde– yeniden şekillendirdiği ilişkilerin ağlarıdır.

---

[25] K. Marx (1973). 100.

[26] L. Mumfors, Tecnics and Civilization (1934).

Karşılığı ödenmemiş emeğin temellükü –tarihsel olarak Dört Ucuzların döngüsel yükselişi ve düşüşü ile temsil edilen– kapitalizmin sınırlarını kavramsallaştırma ve araştırmanın merkezinde yer alır. Bunun nedeni, kapitalizmin *gerçek tarihsel sınırlarının*, sermayeden, sermayeleştirme ve temellük ilişkisi olarak çıkarılmasıdır. "Büyümenin sınırları"[27] dışsal değildir, kapitalizmin içsel ilişkilerinden kaynaklanır. Neden içsel? Açıkçası burada sabit bir sınır olarak "içsel" kavramından değil, *içselleştirici* bir uygarlık olarak kapitalizmden bahsediyoruz. Ve *içsel*i metodolojik dayanak olarak kullanıyoruz, betimleyici bir ifade olarak değil. Ekolojik ekonomistler sıklıkla kapitalizmin maliyetleri nasıl "dışsallaştırdığından" bahsederler. Atmosferin sera gazları için bir çöplük haline gelmesi buna iyi bir örnektir. Maliyetlerin bu şekilde dışsallaştırılması da sermaye birikimi için gerekli olan mekânın içselleştirilmesidir. Örneğin, atmosfer, sermayenin karşılık ödenmeden çalışan çöpçüsü olarak kullanılmalıdır. Bu mekânlar *doğrudan* sermaye döngüsü içinde olabilir veya olmayabilir. Bu mekânlar, petrol sahaları (sermayeye içsel) olabilir veya bunlar, çöplerin atıldığı sınır bölgeleri veya temellük edilmiş karşılığı ödenememiş emek olabilir. Günümüzde çöp [*waste*] sınırları kısmen kabul edilirken, kapitalist uygarlığın içselleştirici özelliği daha da ileri gidiyor; çünkü sermaye birikimi, "fiziksel olarak bozulmamış" emek/enerji kaynaklarının sisteme etkin katılımına bağlı.[28]

Dünya piyasaları tarafından kolaylaştırılan temellük olanakları, birikmiş sermayeye oranla azaldığında birkaç şey gerçekleşir. İlk olarak üretim maliyetleri, işçiler, toprak, ormanlar ve diğer karşılığı ödenmemiş emek boyutları fiziksel olarak tükendiğinde ya da topluca işbirliği yapmamaya başladığında artar. Böyle durumlarda ücretli emeğin payı (değer bileşimi içinde) artar ve eski bölgesel üretim komplekslerinin kârlılığı düşer. Üçüncü olarak da sermaye birikiminin belli bir

[27] D. H. Meadows ve d. (1972). The Limits to Growth, New York: Signet/ Mentor.

[28] K. Marx (1981). *Capital*, Vol. 1, D. Fernbach (Çev.), New York: Pelican, s. 380.

sektörde ya da tamamının yenilenmesi olasılığı yeni temellük sınırları bulunmasına bağlıdır. Yeni üretim kompleksleri ortaya çıkar. Yeni bir kapitalizm çağının "yeni emperyalizm" ve yeni bir endüstrileşme ile başlaması artık tesadüf değildir.[29]

Yeni emperyalizm, yeni endüstrileşme, yeni tarımsal devrimler ve yeni bilimsel devrimler neden hep birlikte ortaya çıkarlar? Çünkü (sermayeleşmiş) üretici güçler (temellük edilen) üretim/yeniden-üretim koşullarına dayanır: Dört Ucuzlar'ı hatırlayın. Değer-ilişkisel açıdan Büyük Dörtlü girdilerine odaklanmamız, ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjiyi tarihsel konfigürasyonlarıyla görmemizi sağlar. Bunlar temellük doğrultusunda ilerledikçe, dünyada birikim yeniden canlanır ve kapitalizmin "altın çağı" başlar. Temellük değil de sermayeleşme doğrultusunda ilerledikçe de ortalama (ya da daha yüksek) kâr oranlarında yatırım yapmak için fırsatlar azalır ve kapitalist durgunluğa dair çeşitli belirtiler ortaya çıkar – eşitsizlik, finansallaştırma vb.

Bu kapitalist gelişme konusundaki mevcut inançları tersine çevirir. Kapitalizm, metalaşma alanını genişletmek için *değil*, dünyada birikim-temellük dengesini temellük yönüne kaydırmak için genişler. Demek ki kapitalizmin coğrafî genişlemesi metalaşmaya zaman zaman –ve yalnızca kısmen– imtiyaz tanır. Tabiî sıklıkla kapitalist iktidarın metalaşmamış yeniden-üretim alanlarına kadar uzanması öncelik taşır: Metalaşmamış insan ve insan-dışı doğaların bulunduğu alanlar. Sermaye bu alanlara durmak bilmeden istilâlarla nüfuz etmiştir, fakat bunların istilâsı daima kısmî gerçekleşmiştir, kısmen olmasının da iyi bir nedeni vardır. Emek verimliliğindeki büyük gelişmeler her zaman –uzun on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda İngiltere'de Sanayi Devrimi ve Amerika'da Fordizm gibi– insan (yerli işgücü) ve insan-dışı (coğrafî birikimler) doğaların *karşılığı ödenmemiş* devasa emeğinin temellük edilmesine dayanmıştır. Bunun gibi endüstrileşme akımları, yükselen

[29] D. Harvey (2003). *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press; P.J. Cain ve A.G. Hopkins (1987). *Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas II*, Economic History Review, c. 40, no. 1, s. 1–26.

emek verimliliğinin meta üretiminde belli konfigürasyonlarına (sömürü oranı) bağlıdır – *karşılığı ödenmemiş emeğin* temellük edilmesine ise öncekine göre *çok daha büyük oranda* bağlıdır. Bunun sonuçları çok önemlidir ve ayrı bir bahsi hak eder: *Sömürü ve temellük arasındaki ilişki simetrik değildir.* Meta üretiminde emek verimliliğinde artış yaşanması enerji ve hammadde (sermaye dolaşımı) hacminde, emek-zamanı birimi başına, daha da büyük bir genişlemeye işaret eder. Birikmiş *karşılığı ödenmemiş* emek/enerji özellikle önemlidir. Örneğin İngiltere ve Amerika'da yaşanan sanayi devrimleri fosil yakıtları formasyonunda (kömür, sonra da petrol) birikmiş emek/enerjisine ve meta sistemi dışında yetişmiş insanların (mülksüzleştirilmiş köylüler) birikmiş emek/enerjisinin temellük edilmesinin çığır açan etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Bu örnekler insan ve insan-dışı doğaların yeniden üretilmesinin tarihsel birliğinin altını çizer. Bu bakış açısından *emek*, meta üretimine doğrudan katılımdan çok daha fazlasını anlatır. Emek, kapitalist iktidarın alanı içinde, insanlar ve doğanın geri kalanı tarafından gerçekleştirilen ücretli ve karşılığı ödenmemiş faaliyetlerin tamamıdır. Karşılığı ödenmemiş "doğa emeği" –kısa vadede tarım, nesiller arası çocuk yetiştirme, fosil yakıtların oluşması için geçen jeolojik süre– ücretli "sermaye emeği"nin ortaya çıkması için gereken temeli sağlar. İki moment de değer kanununda yerini alır. Değer biçimi (meta) üretim sürecinde ortaya çıkarken değer ilişkisi *–toplumsal olarak gerekli emek-zamanın sistem içinde belirlenmesi dahil*[30]*– hem üretim ilişkilerini hem de artı-değerin yaygın üretimi için gerekli kapsamdaki temellük ilişkilerini içerir. Sömürü oranı temelde, doğanın "bedelsiz" ya da bedelsize yakın sunulan emek/enerjisini temellük etmenin büyüklüğü, hızı ve kapsamına bağlıdır.*[31]

Dört Ucuzlar oluştukça sermaye birikimi için yeni fırsat-

[30] "Keten üretimi için gerekli emek-zamanı, diyelim keten yetiştiren toprakta verimsizlik sonucu, iki katına çıkmış olsun, ketenin değeri de iki katı olacaktır." (K. Marx (1981). *Capital*, Vol. I, D. Fernbach (Çev.), New York: Pelican, s. 67)

[31] A.g.e. s. 751.

lar ortaya çıkar: Örneğin, on dokuzuncu yüzyıldaki demiryolu devrimi veya yirminci yüzyılın otomobil devrimi gibi. Zaman geçtikçe Dört Ucuzlar, ucuz kalmazlar. Birikim döngüsünün yukarı yönlü hareketi sırasında karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin zorlukla ele geçirilmesi yeniden-üretimin metalaşmamış ilişkilerinin direncini kırmaya başlar. Bu sırada işçi ve köylüler, sermaye ve dünya piyasalarıyla mücadelenin yeni yollarını bulurlar. Emek maliyetleri, gıda, enerji ve hammadde ile birlikte artar (Tarihsel olarak farklı oranlarda). Ucuz girdiler ucuz değil, pahalı olmaya başladığında, maddî üretim alanında birikim fırsatları pahalanmaya sonra da azalmaya başlar. Birikim bocalamaya başladığında finansal genişleme başlar, aynı zamanda emek-gücü, enerji, gıda ve hammaddelerin değer bileşimi düşmez, tersine yükselmeye başlar. Böylelikle, kapitalistler ve devletler Ucuz Doğa'nın yeniden inşası için uğraşmaya başladığında finansal genişleme yeni ilkel birikim dönemleri başlatır.

Birbirini izleyen endüstriyel ve finansal genişlemeler, Ucuz Doğaların temelden yeniden-üretimine işaret eder. Arrighi bu iki momente "maddî" ve "finansal" genişlemeler der.[32] Birlikte birikim döngülerini belirlerler. Döngünün aşamaları kısaca P, S ve P' ile temsil edilebilir.[33] İlk kuvvetin hareketi sırasında sermaye, emek-gücüne, makinelere ve hammaddelere yatırım yapar (P-S-P'). İkincisinde sermaye, P-S-P''den kurtulur ve finansal kanallar yoluyla birikim arayışına girer (P-P'). Altıncı bölümde daha kapsamlı değineceğimiz gibi bu kuvvetler örtüşürler ve yeni sanayi merkezlerinin ortaya çıkışı (P-S-P'), finansallaşma hareketleri sırasında gerçekleşir (P-P'). Art arda gelen bu maddî ve finansal genişlemelerin zamanlaması, coğrafî ve örgütsel biçimleri Büyük Dörtlü girdilerin değer bileşimine işaret eder.

---

[32] G. Arrighi (1994). *The Long Twentieth Century*, London: Verso.

[33] P-S-P' kısaltmasında "P" para, likidite, esneklik ve seçme özgürlüğü demektir. "S", kâr amacıyla belli bir girdi-çıktı kombinasyonuna yatırılan sermayeyi, yani somutluğu, katılığı ve olanakların azalmasını ya da yok olmasını temsil eder. "P"" ise genişletilmiş likidite, esneklik ve seçme özgürlüğü demektir. (A.g.e. s. 5)

Gıda/emek noktası özellikle önemlidir; çünkü Ucuz Gıda ve Ucuz Emek, meta üretiminin dönüşümü (tarımsal devrimlerin sermaye yoğun nüfuzu yoluyla) ve sermayenin meta sistemi *dışındaki* karşılığı ödenmemiş emeğin temellükü için yeni fırsatların garantilenmesiyle belirlenir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında (1840-1900) Amerika'nın öncülük ettiği "aile çiftlikleri" devrimindeki deha tam olarak buydu: karşılığı ödenmemiş aile emeğini insan-dışı doğaların karşılığı ödenmemiş emeğiyle bir araya getirmek, özellikle de binlerce yılda oluşmuş ve tarımın o dönemde henüz uğramadığı, Kuzey Amerika'nın batısındaki topraklarda. Ucuz Enerji önemlidir, çünkü özellikle buhar motoru devriminden beri (1970'lerde olduğu gibi) emek verimliliği bol enerji ile yükselirken artan enerji maliyetleri ile durgunlaşmıştır.[34] Kuzey Atlantik'te yaşanan ekonomik gerileme dönemleri 1970'lerden itibaren petrol fiyatlarına yakından bağlı olmuştur.[35] Son olarak Ucuz Enerji ve Emek, imal edilmiş metalara dönüştürülmek üzere bol (Ucuz) hammaddeye ihtiyaç duyarlar.

Yetersiz üretimin hayaleti, sermayenin üretken dinamizminin peşini bırakmaz. Bunun sonucu olarak dört büyük girdinin arasındaki sınırları görünmez kılmak için güçlü bir itki oluşur: Gıdayı enerji ve hammaddelere, enerjiyi gıdaya ve tabii ki enerji ve madenleri emek-gücüne. Bu sermayenin Doğa'yı kendi şekline büründürme projesidir, sonsuz olarak ölçülebilir ve birbirinin yerine geçebilir. Bu projenin açılarından biri doğrudan biyo-maddelerdir. Mısır, "esnek mahsul"e [*flex crops*] giden yolu açtığından önemli bir örnektir. Görünen o ki günümüzde mısır neredeyse her şeye hammadde sağlıyor: Etanol, gıda (ya da "gıda-benzeri ürünler") ve endüstriyel üretim ve inşaat sektörü için hammadde.[36] Diğer

---

[34] D.W. Jorgenson (1984). *The Role of Energy in Productivity*, American Economic Review, c. 74, no. 2, s. 26–30; C.J. Cleveland ve d. (1984). *Energy and the US Economy*, Science, c. 225, s. 890–897.

[35] J.D. Hamilton (2009). *Causes and Consequences of the Oil Shock of 2007–08*, Brookings Papers on Economic Activity, no. 1, s. 215–261.

[36] M. Pollan (2006). *The Omnivore's Dilemma*, New York: Penguin; M. Pollan (2008). *Gıdayı Savunmak* [In Defense of Food], New York: Pen-

bir açısıysa tarımda, dünya genelinde, enerji yoğun azotlu gübrelerin yaygınlaştırılması ve bunun da insanlığın giderek artan bir oranını fosil yakıtları "yemeye" mecbur etmesi.[37] Ve unutmayalım ki kapitalizm, "yaşayan" emeği "ölü" emek ile durmadan değiştirmeye iten dürtüde somutlaşan insan özgünlüğünün –zanaat bilgisi ve benzeri– çözülmesi üzerine kurulmuştur.

İnsan-dışı doğanın artan şekilde değiştirile bilirliğine doğru hareket de hesaplanabilirdir. Bin yılın başından bu yana metaların finansallaştırılması, dört büyük girdi arasındaki sınırların çözülmesi yolunda önemli bir adımdır. Belki de küresel meta piyasalarının yakın tarihindeki en çarpıcı adımdır. Yirmi birinci yüzyıldan önce, bunlar "dış finans piyasalarından ve birbirlerinden" büyük oranda bağımsızdı – örneğin, petrol fiyatı ile bakır fiyatının birbirine bağlılığı bu kadar güçlü değildi. Bununla birlikte, 2000'den sonra finans sermayesinin, özellikle de endeks yatırımcılarının, "meta piyasalarında başlattıkları temel bir finansallaştırma süreci yoluyla meta fiyatları, finansal varlıkların fiyatlarıyla ve birbirleriyle daha yakından ilişkili oldu... [Bu] finansallaştırma sonucunda... *meta fiyatları artık arz ve talep yoluyla belirlenmemektedir*."[38] Biyo-maddeler ve finansal yeniden yapılanmanın bu kombinasyonu, yetersiz üretime yönelik eğilimin, fiziksel tükenme, iklim değişikliği, yeni anti-sistemik hareketler ve finansallaştırmanın alışılmadık ve istikrarsız bir kombinasyonuyla kendisini tekrar ortaya koyduğu bir yirmi birinci yüzyıl senaryosu önermektedir.

Yetersiz üretim, dört büyük girdiden birinin veya tamamının gittikçe daha maliyetli olduğu ve sonuçta birikim süreci için bir pranga haline geldiği bir *konjonktür*e işaret eder – bir çan eğrisinin negatif eğimli kısmı gibi. Burada yetersiz üretim, aşırı üretimin tam tersidir. Bunun anlamı, yetersiz üretimin dış doğada yer alan "kıtlıklar" ile ilgili olmadığıdır –ye-

guin.

[37] R. Manning (2004). *The Oil We Eat*, Harper's, no. 308, s. 37–45.

[38] K. Tang ve W. Xiong (2011). *Index investment and Financialization of Commodities*, Department of Economics, Princeton University.

ni-Malthuscu bir görüş. Daha ziyade, yetersiz üretim, tarihsel kapitalizmde ve tarihsel doğada (çifte içselliğimiz), döngüsel ve birikimli olarak elde ettiği ilişkiler yoluyla şekillenir. Yetersiz üretim, insan ve insan-dışı doğalar tarafından birlikte üretilir ve tarihsel olarak özeldir. Bir uygarlık için "kıtlık" başka bir uygarlık için kıtlık olmayabilir. Kapitalizmde kıtlıklar fiyat yoluyla dayatılır – gıda fiyatlarında 2003 yılında başlayan artış dünyada yetersiz gıda arzı olduğu için yaşanmadı; dağıtım, iktidar ve sermaye (finansallaştırma) bunun gerçek müsebbipleridir. Bu, açlığın *gerçek ilişkisel* kaynaklarını ve diğer yoksunluk ve baskı biçimlerini görmemizi sağlar. Fakat analizi burada bitiremeyiz. Biyosferdeki değişimlerin kapitalizmin derinleşen çelişkileri açısından ne anlama geldiğini – ve tam tersini– görmek için bir yola ihtiyacımız var.

TEMELLÜKÜN ZİRVESİ

Tükenme yeterince gerçek. En güncel ifadesiyse enerji, burada kolay-çıkarılabilen büyük petrol kaynaklarının coğrafî daralması, çifte içselliğin kurallarına açık bir başkaldırıdır. Kapitalizmin doğayı içselleştirmesi Ucuz Enerji'nin dönüşünü olası kılacak yeni coğrafyaları üretir mi? Peki, doğanın kapitalizmi içselleştirmesi böyle bir dönüşü imkânsız kılacak yeni coğrafyaları üretir mi? Her şeyin zirvesiyle çok ilgili olduğumuzdan çifte içsellik tartışmasından koptuk. Oysa zirve noktalarına dair sorular tözle ilgilidir, ilişkilerle değil: Küresel petrol, kömür, fosfor, hatta toprak üretiminde "zirve noktasına" ulaştık mı, "zirve-sonrası" dünyada bizi kıtlık mı bekliyor?[39]

Tükenmeye ilişkisel bir bakış açısından yaklaşırsak ne olur? Burada daha kullanışlı, başka tür bir zirveyle karşılaşıyoruz: Temellükün zirvesi. Bu tepe noktasında karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin, doğanın sermayeleştirilmesine oranının zirve yaptığı bir çan eğrisinin olarak düşünülebilir. "Zirve" dünya-ekolojik fazlanın en yüksek olduğu noktadır.

[39] R. Heinberg (2007). *Peak Everything*, Gabriola Island, BC: New Society.

Bu sadece bir fikir egzersizi tabiî ki. Döngüsel değişimler ve sektörel kaymalar görüntüyü oldukça değiştirebilir. On dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren Ucuz Enerji'nin kolaylıkla yeryüzü üzerinde konumlandırılması, çıkarılması ve kullanıma açılması sayesinde kapitalizmin bir döneminden diğerine geçiş oldukça kolay olmuştur.

Temellükün zirvesi EROI (enerji yatırımları yoluyla enerjiye dönüş) analizi için bir yol.[40] Hammadde ve enerji ölçülerini tarihsel ve ilişkisel bir çerçeveye oturtmamızı sağlıyor. Temellükün zirvesine doğru ilerledikçe, belirttiğim gibi, ekolojik fazlada artış görülüyor. Zirve sonrası ise azalan ekolojik fazla ile tanımlanabilir. EROI bizi enerji/sermayeyi birleştiren bir birikim modeline ulaştıramaz. Bu nedenle EROCI'ye ihtiyacımız var.

Ekolojik fazlanın temellük edilmesi ve onun döngüsel hareketleri dikkatimizi yalnızca EROI'ye değil, fakat aynı zamanda *Sermaye Yatırımları Yoluyla Enerjiye Dönüş* (EROCI)'e de çekiyor: Dolar başına kalori ya da joule cinsinden. EROCI ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin göreli katkılarını merkeze alır. O zaman bahsetmemiz gereken *zirve*, çıktının zirvesi değildir – enerji çıktısının ya da başka bir temel ürünün çıktısıdır. Daha ziyade, bir ürün için harekete geçirilen sermaye ile o ürün için gerekli emek/enerji zirveleri arasındaki "fark"tır [*gap*]: emek-gücü saati başına dolar ya da ton başına dolar cinsinden vb. Bu konuda kullandığımız dil bile kesin değildir, çünkü belirli emek/enerji ölçülemez karışımlarıyla uğraşıyoruz. Ölçüm bu belirli emek/enerji karışımlarını aydınlatabilir, ancak varlıklarını tam anlamıyla yakalayamaz. Enerji ve madde akışları ölçülebilir, fakat kapitalizm çerçevesindeyken *sayılamazlar*– kapitalizmin dinamizminin sırrı yalnızca değer verdiğini saymasıdır (emek verimliliği). Temellükün zirvesi ayrıca, yalnızca belli mallarla değil, kömür, petrol gibi temel ürünleri temellük etmenin zirvesini bütün birikim sürecine "yayması" ile de ilgilidir. Örneğin

[40] CJ. Cleveland ve d. (1984). *Energy and the US Economy*, Science, c. 225, s. 890–897.

1930'lardan sonra Ucuz Gıda "petro-tarım"a dönüştü; toprak, su ve hayatın dâhice temellük edilmesi de Ucuz Enerji sayesinde kolaylaştı.

Temellükün zirvesi, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin birikim sürecine katkısını ön planda tutar. Uzun sermaye birikimi dalgaları boyunca temellükün zirvesi, temellük edilen doğaların katkısı sermayeleştirilmiş doğalara göre "zirve yaptığında" gerçekleşir. Marx'ın "sabit sermaye" olarak toprak verimliliğiyle ilgili görüşüne böylelikle ulaşırız.[41] Marx verimliliği, Ricardo'nun yaptığı gibi tamamen doğal (sabit) olarak görmedi, ona göre verimlilik, sermaye dolaşımı gibi, gübre kullanımıyla artırılabilirdi.[42] Fakat kapitalist tarımın ilerlemesinden önce, verimliliğin sabit olduğu zamanlarda, temellükün zirvesindeki beklenmedik değişiklikler çığır açıcı olabilir. On dokuzuncu yüzyılda Amerika'daki tahıl hudutları, toprakta binlerce yılda biriken besinleri temellük etti. Sermaye yoğun aile çiftlikleriyle birleştiğinde yalnızca Amerika kapitalizmini değil, bir sel gibi taşarak Avrupa'yı da Ucuz Gıda'ya boğdu ve Amerika'da endüstrileşme için kullanılacak Ucuz Emek'i "serbest bıraktı". Erken kapitalizmin şeker plantasyonlarının ortaya çıkışıyla birlikte ileri endüstriyel üretimin ve hudutların temellükünün erken gelişmiş kombinasyonunu görüyoruz. Artan sermaye yoğunluğunun potansiyel sonuçları –artan üretim maliyetleri– yeni temellük süreçleriyle telafi edilebilir. Temellük etmenin radikal düzeyde hızlanması, sömürgeci ve dinsel, yeni ve eski tüm çitleme usullerinde kendini gösteriyor. Bunlar sermayenin üretimin yükselme eğilimindeki değer bileşimini düşürürken (ya da denetlerken) emek verimliliğini artırmasına yol açmıştır. Üretimin teknik yapısı –makineler ve hammaddelerin emek-gücüne oranı– kâr oranını sarsmadan ilerleyebilirdi.

Şimdiye dek incelediğimiz gibi kapitalizm bir sınır sürecidir, sonsuz birikim ve sonsuz coğrafî temellük birbirine gö-

[41] K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 748.

[42] K. Marx (1963). *The Poverty of Philosophy*, New York: International, s. 162–163.

bekten bağlıdır. Bu coğrafî genişleme kapitalizm için, modern dönem öncesi uygarlıklara göre, emek ve arazi verimliliğinin yabancılaşmış birliği nedeniyle çok daha yeni bir yolla işler. Bu bakış açısıyla günümüzde enerji üretimiyle ilgili sorun EROI değil EROCI'dir, yani azalan ekolojik fazla. Üretim maliyetleri artmaya devam eder –hızla. İlginç bir şekilde artan maliyetler, petrol fiyatlarının Temmuz 2014'ü takip eden dokuz ayda yüzde elliden fazla düşmesini engellememiştir. Kayda değer bir endüstriyel bunalım ve üretim maliyetlerinde anlamlı bir yükseliş yokken bu nasıl olabildi? Yanıt iki sözcük: Ucuz Para.

Neoliberal çağ bir anlamda Ucuz Para ile tanımlanabilir – reel faizlerin 1981'i takip eden otuz yılda düşüşü.[43] Enerji üretimi ve fiyatları tarihi, 2006'dan beri, bu sürecin Para/Enerji etrafında nasıl döndüğüne dair belirli bir açıklama sunabiliyor. Faiz oranları düştükçe ve enerji fiyatları yükseldikçe yüksek maliyetli enerji üretimi –çoğunlukla şeyl petrolleri ve ziftli şeyller– devreye girebildi. Amerika'da petrol üretimi patlaması yaşandı. Şeyl petrolleri üretimi 2005 ve 2014 yılları arasında altı kat arttı.[44] Bu büyük oranda Amerika'daki orta büyüklükteki enerji firmalarının borç seviyelerinin 2006'da 1 trilyon dolardan 2014'te 2, 5 trilyon dolara yükselmesiyle gerçekleşti. Fiyatlar Temmuz 2014'te düşmeye başladığında, düşüş hareketi borçlu üreticilerin piyasaya daha fazla petrol pompalamasıyla hızlandı.[45] 2015 yılının başlarına gelindiğinde, büyük petrol şirketleri de bu borçlanma çılgınlığına yılın ilk iki ayında 63 milyar dolarlık yeni borç alarak katıldılar.[46] Bütün bunlar Ucuz Enerji döneminin bu defa çok kısa sürdüğünü gösteriyor. Petrolün, önümüzdeki on yılda varil başına

[43] A. Shaikh (2011). *The First Great Depression of the 21st Century*, The Crisis this Time: Socialist Register 2011 içinde, L. Panitch, G. Albo ve V. Chibber (Der.), London: MerlinPress, s. 44–63.

[44] A. Sieminski (2014). *Outlook for U.S. Shale Oil and Gas*, U.S. Energy Information Administration.

[45] D. Domanski ve d. (2015). *Oil and Debt*, BIS Quarterly Review, s. 55–65.

[46] C. Adams (22 Mart 2015). *Oil Majors Pile on Record Debtto Plug Cash Shortfalls*, Financial Times.

ortalama 90-100 doların çok altına düşmesi muhtemel görünmüyor – bu rakam 1983'ten sonraki yirmi yılın ortalamasından yaklaşık üç kat daha yüksektir.[47] Ve enerji fiyatlarında daha kalıcı bir düşüşe yol açabilecek olan endüstriyel üretimde devasa bir çöküşün yaşanması olasıdır. Bu, Ucuz Enerji'yi daha önceden yapıldığı gibi üretim maliyetlerini düşürerek geri getiremeyebilir.

Bütün bunlar yeni bir çağ ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor: Ucuz Doğa'nın sonu. "Parayı kuyuya bas ki ucuz petrol çıksın" mantığı artık bir zamanlar olduğu gibi işe yaramıyor. OPEC üyesi olmayan ülkelerin petrol arama ve üretim yatırımları 1999 ile 2012 yılları arasında dört kattan fazla arttı.[48] Petrol ve doğalgaz arama ve üretimine yapılan yeni yatırımlar 2014 yılında 900 milyar dolara ulaştı.[49] Bu yatırımlar Ucuz Petrol'ü geri getirmedi – ve öyle bir söz de vermedi. Tam tersine! Yeni petrolü ve diğer enerji kaynaklarını, tarihsel anlamda, çıkarmak ve kullanışlı hale getirmek oldukça pahalı olmuştur. Bu petrol sektöründe, varil başına sermaye masrafı –azalan bir EROCI'ye işaret eden– 1999 ile 2013 yılları arasında yılda yüzde 10, 9 artmıştır. Bu çok mu? 1985 ile 1999 yılları arasında aynı değer yalnızca yüzde 0, 9 artmıştı.[50] Geleneksel olmayan petrol kaynaklarında –petrol kumulları vb.– yeni projeler bu yönelimi tersine çevirebilecek gibi görünmüyor. Bu sırada üretim maliyetleri düşük kalan OPEC üyesi ülkelerin petrol üretimi 2005 ile 2013 yılları arasında artmamıştır. Dünya enerji sektörü genelinde üretim maliyetleri artıyor.[51] Sektör, üretim maliyetlerinin artmasına

[47] BP (2014). Statistical Review of World Energy 2014, London: BP, s. 15.

[48] R. Weijermars ve d. (2014). *Competing and Partnering for Resources and Profits*, Energy Strategy Reviews.

[49] A.g.e. ve D. Domanski ve d. (2015). *Oil and Debt*, BIS Quarterly Review, s. 55–65.

[50] S. Kopits (2014). *Oil and Economic Growth: A Supply-Constrained View*, The Center on Global Energy Policy, Columbia University, s. 43.

[51] A.g.e. ; R. Weijermars ve d. (2014). *Competing and Partnering for Resources and Profits*, Energy Strategy Reviews; Goldman Sachs (12 Nisan 2013). *Higher Long-Term Prices Required by a Troubled Industry*, Equity Research.

bağlı olarak (gerçekten önemli bir süreç) üretim maliyetlerine net sübvansiyon sağlayan durumundan net katılımcıya dönüşüyor.

Yükselen üretim maliyetleri kıtlıkla mı ilgili? Tükenme yalnızca kapitalist piyasa yoluyla kıtlığa dönüşür ve piyasa da her tür piyasa-dışı aracı (toplumsal kargaşa, uluslararası çatışmalar, devlet politikaları, petro-kalkınmacılık, finansallaşma, vb.) tarafından belirlenir. Enerji "piyasaları", ekonomistlerin ideal piyasa tanımına hiç de uymuyor.[52] Yetersiz üretimin işaret ettiği tükenmeyi ayırt etmek için, sermayenin kıtlığı ancak fiyat yoluyla ayırt ettiğinin altını çizerdim; bu fiyat (değişim değeri) da değer üretiminde orta ve uzun vadedeki eğilimleri ifade eder. Enerji üretiminin değer bileşimi, tükenme nedeniyle artarsa – birim enerji başına daha fazla emek-gücü gerekmesi, bu, bir bütün olarak sermayenin değer bileşiminde doğrusal olmayan kaymalar yaratacaktır. Öğrendiğimiz gibi, dünyadaki neredeyse her şey Ucuz Enerji'ye bağlıdır; "ekonomik kalkınma"yla bağdaştırdığımız her şey fosil yakıtlara dayanır. Buna rağmen tükenme her şey değildir. Fiyat sinyallerinde sermaye içindeki çelişkilerle birlikte –malların finansallaşması gibi–, sınıfların, devletlerin ve ulusal kalkınma projelerinin çelişkileri de vardır.

Tükenmenin coğrafyası önemlidir, ancak nâdiren belirleyicidir. 2000 yılından bu yana yüksek petrol fiyatı, artan keşif ve üretim maliyetlerini yönlendiren jeolojik gerçeklere dayanıyor, fakat bunlar tek neden değildir. Amerika'da başlayan emperyalist maceralar ve görevler, yerkürenin güneyinin dörtnala giden endüstriyelleşmesi, petrol üreten ülkelerin petro-kalkınmacılığı... Bunlar Ucuz Doğa'nın devam eden bitişinde çok temel nedenler. Özetle dört büyük girdinin maliyeti jeoloji, coğrafya ve insan-dışı doğaların biyofiziksel özelliklerine bağlıdır, eşzamanlı olarak da insanlarca ortaya çıkarılan sınıf, iktidar ve kalkınma tarafından birlikte üretilir. Bu belirleyici momentler daima yığınlar halindedir. Bunun sonucu ise basit ve paradigma-üretici önemdedir: Kapitalist

[52] T. Mitchell (2011). *Carbon Democracy*, London: Verso.

çağda "büyümenin sınırları" ne "doğal" ne de "toplumsal"dır. Büyümenin sınırları, daha ziyade, *oikos* olarak kapitalizmin sınırlarıdır. Bunlar, sermayeleşmenin sınırlarıdır – ve bir sonraki bölümün de konusu.

5

Doğanın Sermayeleştirilmesi veya Tarihsel Doğanın Sınırları

Kapitalizm aynı zamanda hem antroposentriktir [insan merkezlilik, *–ç.n.*] hem de değildir. Bir yanda, emek-gücünün değeriyle ilgilidir ve emek-gücü yalnızca insanlar tarafından temin edilebilir. Diğer yanda, ise insanların çoğu, günümüzde dahi emek-gücü için sömürülmüyor. Çoğunlukla kapitalizm insan faaliyetine tıpkı doğanın geri kalanına yaptığı gibi temellük eder. İnsan doğası, kapitalist uygarlıkta garip bir şekilde yükseltilmiş ve sistematik olarak yabancılaştırılmıştır. Bu yerleşmiş ve düzensiz gelişme modelinin farkına varmak bize limitler konusunda çok önemli bir şey söyler: Sermayenin sınırlarının ve doğanın sınırlarının yaklaşmakta olan felâket ve çöküşe dair alıştığımız öykülerden daha sıkı bir şekilde birbirine bağlı olduğunu... Anlatılması gereken daha ilginç bir hikâye var ve aynı zamanda daha umutlu bir hikâye.

Dört Ucuzların döngüsel olarak yeniden yapılandırılması ve yenilenmesi, bir süreç olarak düzensiz ve birlikte gerçekleşir. Daha önce gördüğümüz gibi, temellük yoluyla işleyen birikim, emek/enerji akışlarının ekonomi-dışı seferberliği ile çalışır. Bu harekete geçirme, şeker ya da soya ekilen yeni kesilmiş bir ormanın toprak yorgunluğu yaşamasında olduğu gibi yeniden-üretimin "doğal koşullarını" tüketme eğilimindedir. Önceki koşulların giderek tükenmesi sermayeleştirmenin önünü açar; üretimin yükselen payı sermaye döngüsüne bağımlı hale gelir. Sermayeleştirme yoluyla birikim, savaş sonrası Amerika tarımında olduğu gibi eski ve temellük edil-

miş bölgelerden daha fazla emek/enerji çıkaracak şekilde – meta bölgesi içinde– üretimi basitleştirerek ve yeniden düzenleyerek veya başka bir yerde temellük edilmiş Ucuz Doğaları endüstriyel işleme tâbi tutup–daha verimli hale getirerek çalışır, tıpkı peş peşe gelen sanayi devrimlerinde olduğu gibi. Sermayeleştirme, birikim krizi için çare olamaz çünkü bu krizler yalnızca daha önce temellük edilmemiş Ucuz Doğaların temellük edilmesiyle aşılabilir; ancak yeni Ucuz Doğalar yeni endüstriyel sistemleri gerektirir. Dolayısıyla sermayeleştirme yoluyla birikim, maliyetleri eş zamanlı olarak artıran ve azaltan karmaşık yollarla çalışır.

Ekolojik fazlanın düşme eğilimi değişmez kural değildir. Sermayeleştirme üretimin artan maliyetlerini, belli Ucuz Doğalardan en iyi şekilde yararlanıp, Ucuz Doğa fazlasını bir bütün olarak sisteme yayarak karşılar. Bu sürecin en iyi örneği, fosil yakıtların geçmişidir. On sekizinci yüzyıldan bu yana belirleyici olan Ucuz Enerji, emek, gıda ve hammaddelerin üretiminde ve yeniden-üretiminde toplumsal-ekolojik yorgunluğa radikal bir şekilde karşı koymuştur– ilk önce büyük oranda yeni ulaşım ağları vasıtasıyla ve daha sonra da "petro-tarımın" yükselmesi yoluyla (Onuncu bölümdeki bahis bunun üzerine olacak). Bu bölümde, insan-dışı doğaların sermayeleştirilmesine ve bu durumun *oikos* tarafından birlikte üretilen bir sistemik kriz teorisini nasıl açıkladığına odaklanıyoruz.

GELİŞİM KRİZLERİ: BASİT BİR MODEL

Kapitalizmin tarihi doğayı kökten değiştirmenin tarihidir. Kapitalist uygarlık ekolojik bir rejime sahip değildir, kendisi ekolojik bir rejimdir. *Oikosa* dayanarak şekillendirmenin, yönlendirmenin ve müzakere etmenin bir yoludur. Bu özellikler kuşkusuz sadece kapitalizme özgü değildir. Tüm uygarlıklar, tüm insan öğütlenmeleri bunları öyle ya da böyle yapar. Kapitalist dünya-ekolojisini farklı kılansa insan ve insan-dışı doğalar arasındaki yarı kararlı ilişkileri sonsuz birikim amacı uğruna nasıl düzenlediğinde saklıdır. Bu ilişkilerden en kalıcı

olan, kapitalist ve bölgeci faillerin, iktidar ve üretimin nesneleri ve yeni ve genişlemiş karşılığı ödenmemiş emek/enerji kaynakları olan yeni Doğalar yaratma arayışına hizmet eden dışsal Doğa anlayışıdır.

Sonsuz birikim böyle bir *praksis* çerçevesinde bazı problemleri beraberinde getirir. Bu tartışma dahilinde bu sorulardan ikisinden bahsedebiliriz. İlki, biyosferin sonlu karakteri ile sermaye taleplerinin sonsuz karakteri hakkındadır. İkincisiyse, sermayenin genişleme ihtiyacı ile hayatın dokusu içindeki çeşitli unsurların yeniden-üretim gereksinimlerine kıyasla emek/enerji alımını hızlandırma ihtiyacı arasındadır. Okuyucu ikisinin de niceliksel momentler olduğunu fark etmiş olabilir. Sermaye yalnızca bir nitel ilişki tanır: Sermaye-emek ilişkisi, tıpkı sermaye-Doğa ilişkisinde gördüğümüz gibi. Her şey indirgenebilirdir, yalnızca hesaplanabilir rasyonaliteler yoluyla değil; monokültür, montaj hattı, "esnek" mahsuller gibi nesnel yeniden inşalar yoluyla da. Sermaye yalnızca ölçebildiği şeyleri değerlendirir.

Yine de, sermayenin ölçümleri müteakip dönemlerde yeniden gözden geçirilmelidir. Bunun nedeni başlangıçta bir birikim dalgasını üreten tarihsel doğaların zamanla tükenmesidir. Dört Ucuzlar daha değerli hale gelir. Ucuz Doğa'nın yeniden üretilme kombinasyonlarını tüketmek genellikle iki şeyden biri anlamına gelir. Birincisi, tarihsel doğanın bir şekilde "silinmiş" olmasıdır. Ormanlar, yakıt yoğun üretimin artık kârlı olmadığı noktaya kadar kesilebilir. Bu çok istisnaî bir durum olabilir, ancak Madeira'da* "ilk" on altıncı yüzyılda yaşandı.[1] Diğeri ise doğanın "yorgun" olmasına rağmen emek/enerji sağlamaya devam etmesi ama bunu artık-birikimi sürdürebilecek bir hacim ve maliyette yapamamasıdır. Dünya enerji üretiminde bugün çıktı yüksektir ve önümüzdeki on yılda daha da yükselecektir ancak, üretim maliyeti de çok

* Atlas Okyanusu'nda *Portekiz'in temellük etmiş olduğu* Adalar. *–ed.*

[1] J. Moore (2009). *Madeira, Sugar, and the Conquest of Nature in the "First" Sixteenth Century: Part I, Part II*, Review (Fernand Braudel Center).

daha hızlı yükselmeye devam edecektir.[2] Aynı tükenme süreci ulusal işçi sınıfları üzerinden de işliyor, buna dokuzuncu bölümde döneceğiz.

Yeşil düşünce en çok Doğa'nın parça parça *silindiği* ilk kuvvet üzerinde durur. Kapitalizm, dünyada birçok yerde savaşını sürdürüyor. Bununla birlikte, ben daha ilgi çekici –ve nesnel olarak da alakalı– olduğunu düşündüğüm doğanın nasıl *yorulduğu* sorununu tartışmamızı öneririm. Bu sorun sıkıntı verici, çünkü kapitalizmin dışsal Doğa'ya göre hareket eden bir sistem olduğu düşüncesine ters düşüyor.

Sermayenin doğayı nasıl kullandığı ve zamanla doğanın nasıl yorulduğu sorunu, birikim krizleri hakkında yaygın yaklaşımın ötesine geçmemize yardımcı olur. Emek/enerji/değer ile ilgili bu tarihi soruları merkeze koymak, sermaye fazlası sorununun yeni bir bakış açısından görülmesini sağlar. Çünkü sorun sadece çok az yatırım fırsatını kovalayan çok fazla sermayeden doğmuyor. Bu doğru ama daha ileri gidebilmeliyiz. Sermaye fazlası sorunu, sermayenin emeği doğaya yerleştirmesi ve sonra da emek zamanı fazlasını sermayeleştirememesi nedeniyle başarısız olmuştur."Başarısızlık" aşırı birikim krizlerinde somutlaşır: Çok fazla sermayenin akabileceği çok az (kârlı) yer vardır. Buna karşılık, yükselen ekolojik fazlalık her türden sermaye yatırımını cazip hale getirir; çünkü doğanın birçok açıdan bedavalığı dolayısıyla birçok fazla uzun süre işletilebilir.

Kapitalizm *oikosu* kökten değiştirir ancak, bu bir akış içinde gerçekleşmez. Tarihsel kapitalizm/tarihsel doğa diyalektiği, sermaye birikiminin canlanma sürecinde stabilize olur – stabilize olmalıdır da. Birbirini izleyen kapitalist gelişme dönemleri, yeniden üretimin belirli kurallarını tanımlayan ve ilişkileri kuran dünya-ekolojik rejimler tarafından "yönetilir" – eğer bu terim doğruysa. Bunlar kurumsal anlamdaki rejimlerdir, art arda gelen dünya hegemonlarının ekseni üzerinde

[2] Goldman Sachs (12 Nisan 2013). *Sıkıntılı Higher Long-Term Prices Required by a Troubled Industry*, Equity Research; S. Kopits (2014). *Oiland Economic Growth: A Supply-Constrained View*, The Center on Global Energy Policy, Columbia University.

dönerler:[3] Fakat emek-gücünün düzenlenmesini, gıdanın üretilmesini ve değiş tokuş edilmesini, kaynakların çıkarılmasını ve bilginin geliştirilmesini sağlayan normları saptayan rejim olarak hegemonik anlamda da kullanılabilirler. Bu kurallar ve ilişkiler durağan değildir ve metalaşma yönündeki yığışma eğilimleri sırasında gerçekleşen döngüsel devrimlere bağlıdır. Doğanın sermayeleştirilmesi yığışmalı bir süreçtir, fakat bu yığışma eğilim bir dizi dünya-ekolojik devrime dayanır. Bunlar, sermaye, iktidar ve doğanın yeniden-üretilmesini sağlayan örgütsel yapılar, bilimsel pratikler ve kültürel normlar için dönüm noktalarıdır. Eski iktidar ve üretim merkezlerinin ekonomik zayıflaması, dünya genelinde birikim oranının düşmesi ve üretim maliyetlerindeki geçici yükselme ile kendini gösteren *gelişim krizleri* bu devrimlere ihtiyaç duyar.

Üretim maliyetlerindeki bu yükselme, doğanın giderek yükselen sermayeleştirilme eğiliminin göstergesidir. Sermayeleşmiş doğa, günlük ve nesiller arası yeniden-üretimi için sermaye döngüsüne –ya P-M-P' ya da P-P'–bağlıdır. (Elbette burada sermayeleştirme ve temellükün eş zamanlı gerçekleştiği diyalektik öncülü ele alıyoruz.) Dolaysız sermaye döngüsü, emek-gücünün de dahil olduğu sermayeleşmiş doğalar için yeniden-üretimin kurallarını şekillendirir. Bunun iyi bir örneği 1865'ten sonra Amerika'da başlayan ve II. Dünya Savaşı sonrasında Yeşil Devrim gibi küreselleştirilen sermaye-yoğun aile çiftlikleridir. Iowa'da etanol rafinerileri için mısır üreten bir çiftçi doğayı sermayeleştirmiştir. İnsan doğalarının sermayeleştirilmesi büyük şehirlerde gerçekleşen birikimin proleterleştirdiği ve gelirinin çoğu maaşına dayanan hane halklarında görülebilir (*Bkz.*: Dokuz ve Onuncu Bölümler).

Doğanın sermayeleştirilmesi, ekolojik fazlanın düşme eğiliminin diğer yüzü gibidir. Bunun iki temel nedeni vardır. İlk olarak, sermaye birikimi, sermayenin yükselen teknik bileşimine dayanır: Yükselen fiziksel seri üretim miktarı. Marx'ın yetersiz üretimin genel kanununun sonuçlarından biri, sermayenin teknik bileşiminin yükselmesiyle birlikte, Ucuz

[3] G. Arrighi (1994). *The Long Twentieth Century*, London: Verso.

Doğa'yı hızla temellük etme olanaklarının doğduğu koşullar *hariç*, değer bileşiminin de yükselmesidir. Burada önemli olan sözcük *hariç*. Önemli, çünkü sermayenin son iki yüzyılda küresel doğaları temellük ederken yaşadığı açık kolaylık, sermaye birikimi sürecinde temellükün önemini gözden kaçırmayı kolaylaştırmıştır. Dört büyük girdiyi Dört Ucuzlara dönüştürebilen büyük emek/enerji akışlarını hızla temellük etmek kolay değildir. Uyarımız *–hızlı temellük koşulları hariç–*, enerji ve hammaddelerin göreceli ucuzlaştırılmasının yalnızca dolaşımdaki değil aynı zamanda sabit sermayenin değer bileşimini de düşürdüğü tarihi gerçeğine işaret etmektedir. Örneğin, ucuz metaller yalnızca hammadde maliyetlerini değil aynı zamanda makine maliyetlerini de düşürür.

Doğanın giderek sermayeleşmesine neden olan ikinci faktör, sermayeleştirme ve temellük etmenin aşındırıcı etkisidir. İlk önce yeni karşılığı ödenmemiş emek/enerji akışlarının önünü açarken, sermayeleştirme sürekli bu akışların önüne set çeker. Bu aşınma, sermayenin, birincil üretimin zamansal ve mekânsal olarak yeniden örgütlenmesiyle ilişkilidir. Kapitalist tarım buna önemli bir örnektir. Tarım ekosistemleri, yalnızca topraktaki besleyici maddelerin tükenmesine maruz kalmaz, aynı zamanda monokültür de toprağı zararlı otlar ve böcekler için uygun bir şekilde yeniden düzenler. Bu uzay-zamansal aşınma kendisine maruz kalan bölgenin yükselen bir karşılığı ödenmemiş emek/enerji akışını sağlama kapasitesini zayıflatır. Böylece fazla sermayenin artma ve ekolojik fazlanın azalma eğilimi, sermayenin projesi ile bu projeyi olası kılan doğalar arasındaki uzlaşmaz bir çelişki oluşturur. Sermayelendirmenin ve temellükün sınırları verili coğrafik alan kapsamındadır, yani coğrafî uzlaştırılamazdırlar... Daima sınırı işaret eder. Sermayenin dünya-tarihsel meydan okuması, arzın düzenlenmesi (ki her zaman yükselmelidir) ile bu arzın daha geniş bir birikime izin verecek kadar Ucuz hale getirilmesi arasında doğru dengeyi sağlamaya yöneliktir. Bu görev, yeni kaynakların tespit edilmesine, çıkarılmasına ve birikim sürecine sokulmasına yol açan tarihsel kapitalizmin ve tarih-

sel doğanın gelişimi ile daha da karmaşıklaşır. Artan sermaye yoğunluğu arzı düzenleme eğilimindedir ancak, bunu elli ilâ altmış yıl arasındaki orta vadede kârlılığın mekâna özgü tükenmesini hızlandırarak yapar.

Kapitalizm bu tükenmelerden çıkmanın uygun yollarını bulma konusunda son derece ustalıkla üstesinden gelmenin yollarını bulma konusunda son derece ustalaşmıştır. Sermaye yoğunluğu ve toplumsal-teknik yenilik yoluyla kapitalist failler azdan çoğu çıkarmak için her zaman bir yol bulmuşlardır. Buna karşılık yetersiz üretimin genel kanununun eğilimi sınır hareketidir. On altıncı yüzyıldan itibaren biyofiziksel olarak zengin olan sınırların temellük edilmesi, sermayeleştirilmemiş emek-gücü ve hareketli sermaye yoluyla altta yatan çelişkiyi belli aralıklarla çözmeyi bilmiştir. Kitabın ikinci yarısına geçerken göz önünde bulundurulması gereken soru şudur: Bugünün temellük sınırları, birikimi yeniden canlandırabilecek, aşırı birikmiş sermayeye yeni yatırım alanları açacak ve Dört Ucuzları yenileyebilecek kadar büyük bir kütle –emek/enerji bakımından– oluşturuyor mu? Ve eğer böyle bir kütle varsa böyle bir yeniden canlanma ne kadar sürdürülebilir?

SERMAYELEŞTİRİLEN HANGİ DOĞA? "GENEL" DOĞADAN TARİHSEL DOĞAYA

Basmakalıp bir gözlemle başlayalım. Doğa yalnızca orada öyle duran bir şey değildir. Biz doğayı sadece yaşamsal faaliyetlerimiz yoluyla tanırız. Bu yaşamsal faaliyetler yoluyla üçlü bir dönüşüm yaşanır: Kendimizde, dışsal doğada ve bizim diğer insanlarla ve doğanın geri kalanıyla olan ilişkilerimizde. Bu insan örgütlenmesi için de geçerlidir. Bu örgütlenmelerin en büyüğü, uzun zamanı ve geniş mekânı kaplayan iktidar, üretim ve yeniden üretim kalıpları olarak tanımlanabilecek uygarlıklardır. Uygarlıklar, *tarihsel doğaları* bu kalıplara ve bu kalıpların gelişimsel evrelerine göre birlikte üretir. Önemli olan bu kalıpların yalnızca yeryüzünü şekillendirmekten ibaret olmadığıdır, onlar aynı zamanda doğayı görme ve tanımanın yollarıdır. Bu yolların "sembolik" olduğunu

söyleyebiliriz ancak aslında maddeyle birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Yeryüzünü şekillendirmenin yolları ve bilginin biçimleri kesintisiz –düzensiz– bir döngü oluşturur. İnsanların yalnızca tarihsel doğaları tanıdığını söylemek doğayı reddetmek anlamına gelmez, fakat doğa düşüncemizi –ve doğayı tanımanın çeşitli yollarından ortaya çıkan tarihsel uygulamaları– çifte içsellik içinde konumlandırır. Bu bakış açısından "genel olarak" doğa

> numen olarak, bir durumun kategorisi olarak, niteliksiz ve vasıfsız olarak vardır. Ancak kapitalizm için doğa bir emek nesnesidir, bir kaynak, bir dağıtıcı, bir tavan arası ya da bir mahzen ya da altüst edilmeyi bekleyen bir sandık odası... Farklı amaçları ve öncelikleri olan, farklı evrenbilimlerine, dünya görüşlerine ve gündemlere sahip farklı çağlarca gerçekleştirilmeyi bekleyen bir potansiyeldir. Gerçekliğin, tecrübenin, araştırmanın ve değişimlerin metafiziksel temelidir. Ontolojiler değişir, epistemolojiler değişir, yöntemler değişir. Daha alelade bir akademik seviyeden bakarsak paradigmalar vardır, araştırma programları, disiplinler, büyük kuramlar vardır – tamamı farklı çağların sınıf kuvvetlerinin tesirli çözülmeleri ve çelişkileri tarafından var edilmiştir. Bu, anlaşmazlıktan ve mücadeleden doğan bir dinamik, bir diyalektik tarihsel süreçtir.[4]

Tarihsel doğanın kapitalizme özgü iki katmanı vardır. İlki, bir bütün olarak kapitalizme özgü olan tarihsel doğadır. İkincisiyse, değer kanunu yoluyla birlikte üretilen, peş peşe gelen tarihsel doğalar bütünüdür. Daha önce gördüğümüz gibi bu değer kanunu bir Ucuz Doğa kanunudur. Bu soyut toplumsal emeğin ve soyut toplumsal doğanın döngüsel olarak kesintiye uğrayan yeniden düzenlenmelerini zorlayan dinamik bir ilişkidir. Küreselleşen değer ilişkilerinin ve kapitalizmin yükselişi, kapitalizmin ilk zamanlarından beri merkezinde olan zaman, mekân ve doğanın durmadan kökten değişmesi ile eşzamanlıydı.[5] Bu kökten değişimin temelde toplumsal-e-

[4] R. Young (1985). *Is Nature a LaborProcess?*, L. Levidow ve R. Young (Der.), Science, Technology and the Labor Process, London: Free Association Books.

[5] D. Harvey (1989). *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell;

kolojik yapısı kolaylıkla gözden kaçabilir. Ancak yine de değerin depolandığı bir ambar görevi yapan nakdi sermayenin evrenselleşmesi, Avrupa devletlerinin ve sermayesinin, ucuz ve dışsal olan Doğa'yı kavraması, tanımlaması ve ona dayanarak hareket etmesini sağlayan dünya-ekolojik devrimi olmadan düşünülemez.

"Genel olarak doğa" kaçınılmaz olduğu kadar tehlikelidir de. Bir yanda yaşı milyarlarca yılla hesaplanan *zamanda* bir hayat dokusu var. Böyle bir denklemde kapitalizmin ömrü bir göz kırpma anı kadar bile değildir. Öte yandan, zaman her zaman çok katmanlıdır ve bu katmanların hepsi, insanlığın günümüzde karşılaştığı sorunlar için eşit yaratılmamıştır. Tarihsel zamanın katmanlarının bu geçişimli yapısı temeldir ve kapitalizmin –geçmiş ve şimdiki– krizlerine dair algımızı şekillendirir. Dolayısıyla, genelde-doğa" anlayışını takip eden kapitalizmin tarihsel zamanın bu iç içe geçmişliğini içermeyen bakışı olağanüstü derecede sınırlayıcıdır." Genelde-doğa yalnızca hayatın dokusu anlayışımızı yerle bir etmekle kalmaz –enerjisi acımasız bir şekilde çekilmiş gibi– ayrıca kapitalizmi kavrayışımızı da alt üst eder. Doğa ve kapitalizm böyle bir yorumda yapısal olarak değişmez hale gelir, bu aslında her ikisine de kötülüktür. Kapitalizmin sağ kalması alışılmışın dışındaki esnekliğini uyandırdı.[6] Braudel, sermayenin bir sektörden diğerine kolayca atlamasını –örneğin sanayiden finansa– vurgularken biz sermayenin çok daha temel bir esnekliğine değinebiliriz: Bir tarihsel doğadan diğerine atlama kapasitesi.

Kapitalizmin doğanın yükselen sermayeleştirilmesinin ardından ayakta kalabilmesinin nedeni *oikosu* kökten değiştirebilmesidir. Kapitalizmin her aşaması ürettiği çıktıda bir kuantum sıçraması yapmakla kalmaz, tarihsel olarak belirli doğaların birlikte üretilmesinde de önemli atılımlar yapar. Sermaye birikiminin nicel genişlemesi tarihsel doğanın nitel

J. Moore (2007). *Ecologyandthe Rise of Capitalism*, doktora tezi, Department of Geography, University of California, Berkeley.

[6] F. Braudel (1982). *The Wheels of Commerce*, Siân Reynolds (Çev.), New York: Harper&Row.

yeniden yapılandırılması yoluyla gerçekleşir. On yedinci yüzyıl emperyalizmi ve tarihe geçen firmaları yirmi birinci yüzyılınkilere denk değildir, zaten burada yapısal olarak değişmez bir doğayla da uğraşmıyoruz. Dikkatli inceleme gerektiren nicel bir kuvvet daha var: Yirminci yüzyılın kaynak kullanımının üstel büyümesi.[7] Artık erken kapitalizmin enerji tarihi hakkında da önemli bir literatüre sahibiz.[8] Fakat bu büyüme eğrilerine ulaşılmasını sağlayan nitel moment soyutlanamaz. Sermaye kendisini Ucuz girdiler (nicel moment) yoluyla ayakta tutmakla kalmadı, aynı zamanda toplumsal-ekolojik üretim ilişkilerini de (nitel kuvvet) kökten değiştirdi. Bu bakımdan önde gelen kapitalistler ve emperyal devletler ekolojik fazlada bir dizi "ileri atılımlara", yani temellük edilmiş karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin toplam temellük edilmiş sermaye içindeki payında artışa yol açtılar. Geometrik olarak artan çıktının yığışmalı momenti döngüsel bir momente yerleşmiş olarak çalışır: ücretli ve karşılığı ödenmemiş emeğin yeni konfigürasyonlarının *oikos* içinde üretilmesi. *Tarihsel doğanın* önemi de buradan gelir. Endüstriyel kapitalizm bize Darwin'i ve Kew Bahçeleri'ni verdi, neoliberal kapitalizmi, Gould'u ve biyoteknoloji şirketlerini verdi. Sekizinci bölümde birlikte üretilen tarihsel doğaların sembolik ve bilimsel kuvvetlerine tekrar döneceğiz. Bu bölümün devamında kapitalizmi, onu takip eden tükenmeyi, peş peşe gelen ekolojik rejimlerde insan-dışı doğaları yönlendiren tarihsel kalıpları ve eğilimleri keşfe çıkacağız. Bu, birikim döngüsünün başlangıcında yaratılan tarihsel doğanın –Dört Ucuzların karşılığı ödenmemiş emek/enerjiyi yüksek oranda ve kütlede temellük

[7] J.R. McNeill (2000). *Something New Under theSun: An Environmental History of the Twentieth Century*, New York: W.W. Norton; R. Costanza ve d. (1997). *The Value of theWorld's Ecosystem Services and Natural Capital*.

[8] R.C. Allen (2006). *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Department of Economics, Oxford University; P. Malanima (2006). *EnergyCrisisandGrowth 1650–1850: The European Deviation in a ComparativePerspective*, Journal of Global History, c. 1, no.1, s. 101–121; P. Malanima (2011). *The Path Towards the Modern Economy: The Role of Energy*, Rivistadi Politica Economica, c. 2, s. 77–105.

etmesiyle (yeniden) ortaya çıkarılması– yeni dünya-ekolojik devrimler yoluyla çözülmesi gereken çelişkileri nasıl tecrübe ettiğinin hikâyesi. Ve bu, kapitalizmin doğayı kökten değiştirmesinin kendi yarattığı tarihsel sınırlara nasıl dayandığının hikâyesi.

Oikos, İlişkisel Tükenme ve Uzun Dalga

Sermaye birikiminin normal rotası, büyük bir birikim dalgası başlatan kurucu üretim/yeniden-üretim ilişkilerini tüketme eğilimindedir. Bu kurucu ilişkiler, sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz her tür bilimsel, botanik, tarım bilimsel, kartografik ve teknolojik yenilikleri çevreler. Şimdilik basitleştirilmiş bir modeli ayrıntılarıyla sunmak istiyorum. Yeni üretim merkezlerinin ortaya çıkması –farklı endüstriyel örgütlenme kalıpları ve artan emek verimlilikleriyle– insanların ve insan-dışı doğaların karşılığı ödenmemiş emek/enerjisinin temellük edilmesine yol açan daha geniş ağların oluşumuna dayanır. Bu sermayeleştirme (sermaye döngüsü içinde) ve temellük (döngünün dışında ancak kapitalist iktidarın erişebileceği alan içinde) şekilleri uzun birikim dalgalarının ortaya çıkmasına izin verirler. Birikim hızının artmasını kolaylaştırırken üretim maliyetlerinin de düşmesini kolaylaştırırlar.[9] Dolayısıyla Ucuz Doğa, Dört Ucuzlar biçiminde (gıda, emek-gücü, enerji ve hammaddeler), her büyük birikim dalgasının gerekli koşuludur. Zamanla, dört büyük girdinin değer bileşimi yükselmeye başlar, birikim hızı yavaşlar ve sermayenin, *oikosu* yeniden yapılandırmanın ve Dört Ucuzları yeniden kurmanın yeni yollarını bulması gerekir. Böylece ekolojik fazlanın yükselmesi ve düşüşü, kapitalizmin döngüsel ve yığışmalı gelişimini şekillendirir.

---

[9] Alternatif olarak ilksel meta fiyatları, çıktı hızla arttığında dahi sabit kalabilir, on altıncı ve on yedinci yüzyılda İngiltere'de kömür fiyatlarında olduğu gibi (R.C. Allen (2006). *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Department of Economics, Oxford University) ya da on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bakır fiyatlarında olduğu gibi (C. Schmitz (1986). *The Rise of Big Business in the World Copper Industry, 1870–1930*, Economic History Review, c. 39, no. 3, s. 392–410).

Bu noktaya kadar önemli bir soruya değinmekten kaçındık: Bu "uzun yüzyıllardaki" gelişimi duruma bağlı olarak da olsa nasıl dönemselleştirebiliriz?

Kapitalizmin aşamaları konusundaki yazın oldukça geniş ve olağandışı çeşitlilikte. Bu çeşitlilik ortak ve toplumsal indirgemeci bir çerçeve içinde oluşmuştur: Kapitalizmin aşamaları, (jeo)politik iktidar, teknolojik gelişme, sınıf ilişkileri, dünya piyasası, kapitalist örgütlenme, vb. tarafından tanımlanır. Kartezyen bir çerçeve içinde kapitalizmin kademeli gelişiminin makul kavramsallaştırmasını yapmak olanaklıdır. Fakat dünya-ekolojik bir çerçevede ne parçaların mevcut kavramsallaştırılması (teknoloji, sınıf gibi) ne de bütünlerin kavramsallaştırılması (kapitalizmin dönemleri) mantıklıdır. Tümü, üstü kapalı olarak dünya-ekolojiktir, açık yeniden yapılandırılmalarıysa hâlâ bekleniyor. Bu kitap, bu yeniden yapılandırma için bir katkı sunmayı amaçlıyor.

Dönemselleştirme sorusundan kaçınamayız. Yanıtın peşinde Arrighi'nin peş peşe gelen "uzun yüzyıllar"daki sermaye birikimi taslağını yol gösterici olarak kabul ediyorum.[10] Fakat Arrighi'nin taslağına kendimden de bir şeyler katıyorum. Sonuç, aynı yolda ilerleyen fakat ayırt edilebilir bir sentez. Arrighi'nin kapitalizm modeli, sermaye ve doğayı birlikte üreten bir ilişki olarak değere değil, "girdi-çıktı" kombinasyonlarına dayanır.[11] Dolayısıyla bu yaklaşımın temeli tözcüdür, kapitalist projeyi kapitalist süreçle karıştırır ve insan-dışı doğaları tözlere indirger. Bu önemli kuramsal ve yöntemsel sonuçları olan bir hataya neden olmuştur, çünkü Arrighi erken kapitalizmin *gerçek* kapitalizm olmadığını görmemiştir. Bu hatada da yalnız değildir. Daha sonra göreceğimiz gibi, erken kapitalizm, *her başlıca açıdan*, "gerçek" kapitalizmdir, her şeyin ötesinde de bir Ucuz Doğa kanunu olarak değer kanununa dayanır. Bu kanun meta üretiminde ve mübadelesinde artan emek verimliliğine öncelik verir. Üretimdeki bu ilerlemeler, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin eşi benzeri görülmemiş

[10] G. Arrighi (1994). *The Long Twentieth Century*, London: Verso.
[11] A.g.e. s. 5.

düzeyde temellük edilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Ucuz Doğa'nın temellükünün dünya çapında birikim için merkezî önemini görmeyi başaramamak kapitalizmin devinim kanununun yanlış anlaşılmasına yol açmıştır. Başka bir deyişle, bu devinim kanunları sermaye döngüsü içinde işler ve bu döngünün dışındaki toplumsal-ekolojik ilişkiler bağlamsaldır, yapısal değil. Bu yanlış anlama Marksist ve yeşillerin "*oikos* olarak doğanın" neden önemli olduğunu görmesini engellemiştir. Toplumsal indirgemecilik de çoğu düşünürün, tarihsel kapitalizmde karşılığı ödenmemiş emek/enerjiyi temellük etme sınırları ve stratejilerinin "sabit sermayede bir artış gibi davrandığını" görmesini engellemiştir.[12] Gerçekten de geçen beş yüzyıldaki büyük makineleşme dönemleri Ucuz Doğa'nın dünya genelindeki birikime katkısı tarafından gölgede bırakılmıştır. Temellük edilmiş doğa bir üretim gücüdür.

Arrighi ile, birbirini takip eden uzun kapitalist gelişme yüzyıllarını kapitalizmin hikâyesinin merkezinde görüyorum: kapitalizm "otomatik olarak" yeniden yapılanmaz.[13] Benim dönemselleştirmem –okuyucular burada Arrighi'nin modeliyle benzerliği fark edeceklerdir– şu şekilde: 1) Germen-İber döngüsü (1451-1648), genişleme aşamasının 1557 finansal krizi sonrası göreli bir düşüşe dönmesiyle tanımlanmıştır; 2) Hollanda kaynaklı döngü (1560-1740), düşüş 1680 sonrasında başlamıştır; 3) Britanya kaynaklı döngü (1680-1910), göreli gerileme 1873 sonrasında başlamıştır, 4) Amerika kaynaklı döngü (1870-1980), göreli gerileme 1971 sonrasında başlamıştır ve 5) neoliberal döngü (kolaylıkla neo-merkantilist olarak da adlandırılabilir), 1970'lerde başlamıştır. Adlandırma ve dönemselleştirme zorlu bir iştir, ben de kendiminkinin olabilecek olan en iyisi olduğunu iddia etmiyorum, yalnızca bulabildiğim en akla uygun olanını kullandım. Bu kitap anlatıyı yeniden kurmayı amaçlamıyor çünkü –henüz! –

[12] K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 748.

[13] B. Silver ve E. Slater (1999). *The Social Origins of World Hegemonies*, Chaos and Governance in the Modern World-System içinde, G. Arrighi ve d. (Der.), Minneapolis: University of Minnesota Press.

doğadaki-kapitalizm ve kapitalizmdeki-doğa çifte içselliğini kabul eden bir anlatıyı nasıl kuracağımızı bilmiyoruz. Böyle bir kurgu, eğer kapitalizmin günümüzdeki sınırlarını anlamak istiyorsak kaçınılmaz. Doğanın önemli olduğunu kabul eden bir senteze kendini adamış düşünürler arasında sürekli bir diyalog sayesinde en etkili anlatıyı oluşturmayı başarabiliriz. Bu nedenle burada sunduğum dönemselleştirme yalnızca yeniden yapılandırıcı eleştiriye izin vermesi için geçici bir model. Bir tanım olduğu kadar da bir davet.

Dördüncü bölümde kabataslak değinilen Marx'ın yetersiz üretim kuramı da elbette geçiciydi. Kapitalizmin üretken dinamikleri burada inkâr edilemeyecek bir şekilde önemli. Kapitalist üretim, geometrik olarak artan çıktıyı talep ettikçe arzın sıkışması kaçınılmaz – bu sıkışmaların süresi ve şiddeti dahi düzensizdir. Yetersiz üretimin hikâyesi yalnızca yatırım akışları ve endüstriyel üretimle anlatılamaz. Bugün, dünya enerji ve maden sektörlerindeki kapitalistlerin keşfettiği gibi daha fazla sermaye, *illa ki* Ucuz Doğa'yı getirmeyebilir.[14] Yetersiz üretime doğru eğilim de kapitalizmin *oikos* yoluyla nasıl ortaya çıktığının ve kapitalizmin, genişlemiş birikim için yeni fırsatlar sağlayan emek/enerji akımlarını nasıl tükettiğinin hikâyesidir. Daha basit ifade etmek gerekirse tükenme sorunu kapitalimin doğayı nasıl işlettiği sorunudur.

Üretim maliyetleri, uzun birikim dalgaları boyunca neden yükselir? Bunda kesinlikle pek çok unsur söz konusudur, en azından Marx'ın yetersiz üretimin genel kanunu etrafında dönen unsurlar vardır. Sermaye biriktirme ve diğer firmalara üstün gelmek telaşı içinde kapitalistler, yalnızca daha fazla makineye yatırım yapmakla kalmaz, aynı zamanda her adımda emek verimliliğini artırmak zorunda kalırlar. Artan emek verimliliği, birim başına emek-zamanının artan somut çıktısıdır (saat başına daha çok ıvır zıvır). Dolayısıyla üretim, enerji, ormancılık,

[14] S. Kopits (2014). *Oil and Economic Growth: A Supply-Constrained View*, The Center on Global Energy Policy, Columbia University; P. Stevens ve d. (2013). *Conflict and Coexistence in the Extractive Industries*, London: Chatham House; D. Humphreys (2010). *The Great Metals Boom*, Resources Policy, c. 35, no. 1, s. 1–13.

tarım ve maden gibi sistemler ile yakından bağlantılıdır.[15] (İki grup da sonuçta endüstriyeldir.) Fakat bu el koyma [*extraction*] tarzları değişen endüstriyel ve kentsel taleplere hızla yanıt veremez. Bunda ilkel ve endüstriyel üretimin oluşturduğu farklı (coğrafî ve maddî) yığınların *oikos* yoluyla neden olduğu süreçlerin rolü vardır. Bu farklılıkların en ünlüsü –ve belki de en önemlisi– sürekli üretim akışının döngüsel ekim akışıyla çatıştığı, mevsimlerce yönetilen tarımın üretim zamanı ve emek-zamanı arasındaki farktır.[16] Eğer üretim sırasındaki endüstriyel emek, "yaşayan" ve "ölü" emeğin –işçiler, makineler ve girdiler– yakın etkileşimini içeriyorsa el konulan tarımsal emek hem bu ikisini hem de daha fazlasını içerir: "yaşayan" emek ile karşılığı ödenmemiş (ama yaşayan) emek/enerji. Hammaddeleri işlemek onları toprağın altından çıkarmaktan daha kolaydır, tıpkı hamburgeri pişirmenin bir inek kesmekten daha kolay olduğu gibi. Bu nedenle (sermaye dolaşımı) hammaddelerin fabrika kapılarına ulaştırılmasına engel oluşturan yapışkan arz sorunuyla karşılaşılır. Kapitalizm geliştikçe bu yapışkan arz *yalnızca bir süreliğine* ortadan kalkar. Doğadaki-kapitalizmin biriken çelişkileri yirminci yüzyılın sonlarına doğru, iklim değişikliği, tarım ilâçlarına dirençli zararlı otlar ve insan-dışı doğanın isyanının diğer işaretleri eski birikim modellerine ürkütücü engeller oluşturmaya başlayınca benzer bir "yapışkanlığı" yeniden dayatmaya başladı (*Bkz.*: Onuncu Bölüm).

Bölgesel Tükenme ve Tarihsel Doğa: Meta Sınırından Meta İflasına

Artık tükenme hakkında daha somut bir dille konuşmaya başlayabiliriz, çünkü yetersiz üretimin genel kanunu sadece arz tepkisi ile ilgili değildir. Örneğin ekolojik krizler söz konusu olduğunda en popüler metafor olan madencilik sektörüyle

[15] Bu bir ön ayrımdır. Tarım her iki kategorideki unsurları da içselleştirir ve başta organik çıkarma (tarım, ormancılık) ve inorganik çıkarma (kömür madenciliği, petrol sondajı) arasında bir ayrım yapılmaktadır.

[16] K. Marx (1977). *Capital*, İkinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage; S. Mann (1990). *Agrarian Capitalism in Theory and Practice*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

başlayabiliriz. Aslında el koyucu sistemler bile yalnızca bir fiziksel tükenme modeline indirgenemez.

Yerkürenin kabuğunu kırıp altındaki madenleri çıkarmak kolay değil. Bunu başarmaksa aynı –daha azını aklınızdan bile geçirmeyin! – çabayla daha fazla madeni çıkartmayı zorlaştırır.[17] Tarihsel kapitalizmin başardığı şey budur. Kapitalizm öncesi uygarlıkların madencilikteki uzun süren başarısızlığını tam tersine çevirdi: Madenciliğin çıktısındaki yüzyıllar süren büyük patlama. Dolayısıyla kapitalizmin kökenleri kısmen Orta Avrupa'nın 1450'te başlayan madencilik patlamasında bulunabilir. Yeni endüstriyel örgütlenme ve teknolojik yenilikler gümüş, bakır, kurşun ve demir gibi ana metallerin üretiminde beş katlık (veya daha fazla) bir artış sağladı. 1530'lara gelindiğinde, genişleme hızı yavaşladı ve 1550'lerde Orta Avrupa madenciliği dünyanın maden ekonomisinin tepesindeki yerini artık terk etti. Üretim böylelikle başka yerlere kaydı: Bakır İsveç'e, demir İngiltere'ye, bakır Peru'ya. Bu jeolojinin sermayeyi sınırladığı basit bir süreç değildir. Genişlemenin hızı –daralmanın başlamasından daha önce– yavaşladı ancak bunun nedeni cevher kalitesindeki *kendiliğinden* düşüş değildi. Orta Avrupa madencilik sektörünün emek verimliliğini arttırma (hatta mevcut haliyle sürdürme) kapasitesinin giderek tükenmiş olması nedeniyle bu gerileme yaşandı. *Emek verimliliğini yükseltme kapasitesi*–sömürü oranı/hızı– insan ve insan-dışı doğaların birlikte üretimidir. On altıncı yüzyılda Orta Avrupa'daki cevher kalitesi bunun bir parçasıdır. Aynı şekilde, daha derin maden kuyularının açılması ve bununla ilişkili su baskınları, maaşlardaki artış ve işçiler arasındaki huzursuzluk, madencilikten ve kentlerden gelen taleple ve ormansızlaşmanın bir arada yüklenmesiyle artan yakacak odun ve kereste fiyatlarının oluşturduğu coğrafî zorluklar da bunun bir parçasıdır. Bütün bunlar bir araya gelince bölgenin madencilik ve metalürjide emek verimliliğini yükseltme kapasitesini tüketmiştir.[18]

[17] Bunker, "Modes of Extraction, Unequal Exchange, and the Progressive Under development of an Extreme Periphery" (1984).

[18] F. Braudel (1981). *The Structures of Everyday Life*, New York: Harper&Row; J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*, doktora

Bildiğimiz gibi, bu tür bölgesel tükenme olayları on altıncı yüzyıldan bu yana birçok kez ortaya çıkmıştır– ve "çözülmüştür". Tarihte önemli bir yeri olan gümüş konusu Orta Avrupa madenciliğinin tükenmesi üzerine Potosi'ye dönerek çözülmüştür. 1545'ten sonra İspanya'nın Cerro Rico'yu ("Zengin Dağ") "çitlemesinden" sonra üretim patladı: Cevher zengindi, yakıt çoktu ve emek ucuzdu. Yirmi yıl içinde üretim çöktü, cevher kalitesi zayıfladı, bu da ergitme işlemini daha da yakıt-yoğun ve pahalı hale getirdi ve yerli dökümcüler artık imparatorluk için gümüş üretmeyi harcanan zahmete değer bulmamaya başladı. Bölgesel üretim tükendi. Tarihsel kapitalizmin ve tarihsel doğanın mevcut ilişkisi çalışmaz oldu. Gümüş çıktısı çöktü.

Bu erken kapitalizmde toplumsal-ekolojik dönüşümün en etkileyici dönemlerinden birini başlatmıştır. Yeni bir kral naibi olan Francisco de Toledo'nun 1571'de gelişini çok kapsamlı bir dönüşüm izledi. Cıva alaşımı yoluyla gümüş çıkarma yöntemi kullanılmaya başlandı. Madenler için ucuz emek-gücünün istikrarlı bir şekilde tedarikini sağlamak amacıyla radikal bir tarımsal yeniden yapılanma – (*reducciones* -yeniden iskân) ve *mit** merkezli– süreci başlatıldı. Cevheri alaşıma hazırlama tesislerine güç sağlamak için devasa hidrolik altyapılar inşa edildi. Ve emek örgütlenmesi gelir paylaşımına yakın konumundan emeğin sıkı kontrolünün doğrudan yapıldığı bir biçime dönüştü. Böylelikle üretim hızla yeniden arttı. Bu da İspanya'nın malî krizini çözdü, daha da önemlisi, Hollanda kapitalizminin yükselişini besleyen üretim hızlı bir şekilde eski seviyesiyle buluştu. 1630'lara gelindiğinde tükenme yeniden kendini gösterdi – azalan cevher kalitesin-

tezi, Department of Geography, University of California, Berkeley.

* Karşılığı ödenmemiş, dönemli ve angarya türünden emek. İnka uygarlığında köylülerin "devlet" korumasından yararlanmak için vergi vermek (başka ödeme biçimlerine ek olarak) yerine belirli dönemlerde zorunlu olarak devlet hizmetinde çalıştırılması. İspanyol sömürgecilerle birlikte mita, özellikle Peru'daki maden işletmeciliğinde emeğin kölelik düzeyinde sömürülmesi biçiminde işletilmeye başlandı. Yerliler bu sistemle öldüresiye köle gibi çalıştırıldı, hastalık ve kötü koşullarla hızla kırıldılar. *–ed.*

den ve talebin düşmesinden çok, bir yeniden üretim kriziyle başlayan. Ve gümüş üretimi daha sonra Potosí'de yeniden canlansa da, dünya gümüş ekonomisinin merkezi on sekizinci yüzyılda bir kez daha Yeni İspanya'ya göç edecekti.[19]

Bu tarihsel hikâyede gördüğümüz şey tekrarlayan bir sorundur: Hızlı bölgesel gelişmeleri olanaklı kılan temellük ilişkilerinin tükenmesi. Bu hızlı gelişmeler küresel birikim, iktidar ve üretim merkezleriyle sıkı sıkıya bağlanır. Önemli olan, *tükenmenin*, cevher kalitesinde, maden derinliğinde veya ormansızlaşma içinde değil, belirli zamanlarda ve yerlerde, kendine *oikeios* içinde yer bulmasıdır. Soru meta üretimi içinde emek verimliliğinin, cevher kalitesi, maden derinliği veya ormansızlaşma tarafından nasıl etkilendiğidir. Örneğin on yedinci yüzyılda, Peru'da nüfus azaldıkça ve *mita*larca tehdit edilen işçiler, madenleri ve köyleri terk ettikçe sürekli Ucuz Emek sıkıntısı yaşanıyordu.

Bu nedenle tükenme, Williams'ın da söylediği gibi "emeğimizi dünyayla nasıl karıştırdığımızla" ilgili.[20] Bu durumda tükenen"kapitalizm" veya "doğa" değil, sermayeleştirme ve temellükün bölgesel ilişkileridir. Hem gelişme hem de tükenme, emeğin gelirini baskı altına alarak, karşılığı ödenmemiş emeği temellük ederek ya da emek verimliliğini artırarak –ya da çoğu zaman üçü de aynı anda– sömürü oranını daha ileriye taşımak için örgütlenmiş insan ve insan-dışı doğaların belli başlı ilişkilerinin bölgesel gelişmedeki aşamalarını tanımlar. Bu proje –daha az emek-gücü ile daha fazla şey üretme projesi–, belirli konfigürasyonlarının olasılık ve darlık düzlemini şekillendirdiği *oikos* içinden ortaya çıkar. Hızlı bölgesel gelişmelerin ortaya çıkmasını kolaylaştıran *oikosun* yeniden yapılandırılması gelişmeyi sona erdiren çelişkileri de üretir. Bu sona eriş insan örgütlenmesi ya da doğal sınırlar yüzünden ortaya çıkmaz, kapitalist örgütlenmenin hayatın dokusunu üretmesi ve onun tarafından üretilmesi sonucunda ortaya çıkar.

[19] J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part I, Part II*; J.W. Moore (2010). *This Lofty Mountain of Silver Could Conquer the Whole World*, Journal of Philosophical Economics, c. 4, no. 1, s. 58–103.

[20] R. Williams (1972). *Ideas of Nature*, Ecology içinde, J. Benthall (Der.).

Tükenme: Tözel mi İlişkisel mi?

Dünya-tarihsel soruna, onu tümüyle anlaşılmaz bir biçimde soyutlamaksızın yaklaşmanın bir yolunu sunduğu için önceki bölümde tükenmenin bölgesel yönünü tasvir ettim.[21] Belli bir derece soyutlama böyle bir işe girişince kaçınılmazdır, çünkü "tükenmenin" "büyümenin sınırlarıyla" tümleştirilmesi düşünce sistemimizin içine işlemiştir. Bu tümleştirme, hayatın dokusuna sınırların kaynağı göndermesini yapan verimsiz bir tartışmanın önünü açar. Alternatif, sınırların *varlığını* kabul eder, tabiî bu sınırların Toplum'un içindeki varlığının Doğa'daki varlığından az olmadığının da farkındadır. Sınırlar, tikel bir uygarlığın *oikosu* düzenleme sürecinde –ve düzenleme yollarını ararken– ortaya çıkar. Kapitalizmin değer projesi, kendi hayatta kalma mücadelesi çerçevesinde elbette kesin engeller üretilmesini teşvik eder, tıpkı bu engelleri teknoloji ve sınır-çekmede gösterdiği ustalıklı kombinasyon yoluyla (verimlilik ve yağmanın diyalektiği) aşacak kesin stratejiler ürettiği gibi. Bu stratejilerin bir ortak noktası vardır: Kolaylıkla temellük edilebilecek sermayeleştirilmemiş doğaların varlığına yaslanırlar.

Sonuçta tükenme, stokları ve akışları içerir, ancak onlara indirgenemez. Tükenme, tikel bir töz-olarak-doğaların tarihsel özelliği değildir –bir orman tamamen kesildiğinde ve artık kereste sağlayamaz hale geldiğinde olduğu gibi. Ancak bir ormanın ya da maden kaynağının bir kapitalist krize neden olmadan biyofiziksel anlamda tamamen tükenmesi de olasıdır. Neden? Çünkü kapitalizmin ayırt edici özelliği *potansiyel* temellük ve birikim coğrafyalarını durmadan genişletmesi – ve kökten değiştirmesidir. Tikel töz stokları ve akışları dinamik tükenmenin bir parçasıdır. Bu kapitalist *oikosun ilişkisel* özelliğidir.

---

[21] Burada "makro" ya da "mikro"dan bahsetmiyorum –açıklığa kavuşturmaktansa daha fazla karartan bir başka ikicilik–, daha ziyade dünya tarihinin yerel, bölgesel ve sistemik ilişkiler yoluyla eş zamanlı olarak birlikte üretiminden bahsediyorum. Küresel-yerel ikiciliği, modernitenin günlük hayatı belli biçimlerde örmesine ve dünya birikimini anlaşılmaz hale gelmesine neden olur. (J. Moore, *Amsterdam is Standing on Norway, Part I, Part II*; D. Tomich (1990). *Slavery in the Circuit of Sugar*.)

Küresel birikim açısından tükenme iki moment arasındaki ilişkiden doğar. Bir yanda sermayenin sonsuz birikimi, piyasada ve üretim süreci boyunca işleyen rekabeti daha fazla metanın daha az emek-zamanla üretilmesi için peşinden sürükler. Sermayenin sonsuz birikimi maddî üretimin sonsuz genişlemesidir. *Bu da ancak gıda, emek-gücü ve hammadde fiyatlarının kontrol altında tutulabilmesiyle olanaklıdır.* Bu demektir ki Dört Ucuzlar ucuz kalmalıdır ya da en azından göreceli olarak öyle olmalıdırlar. Bu zorlu bir mücadeledir, çünkü arz hacmi durmaksızın artırılmalı ve çıktı fiyatları da sürekli düşürülmelidir. Diğer yanda, sermaye birikimi tikel doğaların sermaye döngüsü halinde yükselen –ya da sabit– bir emek/enerji akışını iletebilme kapasitesine dayanır. Bu doğrudan sömürü (emek-gücünün) ve sermayeleştirme (doğanın geri kalanının) yoluyla olabilir. Ya da dolaylı olarak sermaye döngüsü dışında kalan ancak kapitalist iktidarın ulaşabildiği "kadınların, doğanın ve sömürgelerin"[22] emek/enerjisinin temellük edilmesi ile de olabilir. *Tükenme* tikel doğaların –özgül üretim/yeniden üretim komplekslerinde kristalleşmiş– artık daha fazla emek/enerji tedarik edemediğinde gerçekleşir. Bu noktada bir üretim kompleksi içindeki karşılığı ödenmemiş emek/enerji payı azalır ve sermayeleştirilmiş emek/enerjinin payı artar. Üretim/yeniden-üretimin giderek sermayeleştirilmesi, eğer yeni karşılığı ödenmemiş emek/enerji kaynakları bulunamazsa, Dört Büyük girdinin maliyetlerinin yükselmesiyle *–bu neredeyse her zaman dengesiz bir yükselmedir–* gösterir.

Gelişim krizleri –sermaye, iktidar ve doğanın tarihsel konfigürasyonlarında bir dönüm noktası olarak– "gelişimsel" dir, çünkü yalnızca bir çifte hareketle çözülebilirler. İlk olarak, birikim oranındaki yavaşlama, metalaşmanın kapsam ve hacmini tayin eden yeni açılan yatırım alanlarının "sabitlenmesi" sayesindeki genişletilebilir, elbette bu süreç, yeni ve *daha geniş* temellük alanlarının açılmasına ve temellükün yalnızca hacminin değil kapsamının da genişletilmesine bağlıdır: Sa-

[22] Mies, *Patriarchy and Accumulation,* (1986), s. 77.

dece daha fazla değil, çok daha fazla *yeni* doğaların bulunması. Doğa'yı metalaştır ama onu temellük ederken de daha hızlı ol! Bu kapitalizmin sistemik yeniden üretim kuralıdır. Metalaştırma ve temellük hızları arasındaki orantısızlık *daraldıkça* –neoliberal kapitalizm boyunca olduğu gibi– gelişim krizlerinin *dönemsel* bir karaktere bürünme eğilimi de artar.

DÜNYA-EKOLOJİK KRİZLER: DÖNEMSEL VE GELİŞİMSEL

Modernitenin doğaya *yaptıklarının* radikal eleştirisi güçlü olmuştur. Fakat doğanın birlikte üretiminin ardışık gelişme evrelerinde kapitalizm için nasıl *çalıştığını* göstermekte o kadar başarılı olamamıştır. Bu önemli bir sorundur, çünkü bugünkü krizi anlamak istiyorsak, küresel doğanın yeniden oluşturulması –ve Ucuz Doğa'yı temellük etmek için yeni ve *genişletilmiş* koşullar oluşturmak– için stratejilerimiz açık olmalıdır. Gelişimsel mi ve çözümü yenilenen sermayeleştirme ve temellükte mi arıyor? Yoksa dönemsel mi ve zenginlik, iktidar ve doğanın temelde yeni bir tarihsel yapılandırmasını mı amaçlıyor?

Burada iki büyük dünya-ekolojik kriz biçimi hakkında düşünebiliriz. Bunlar Kartezyen anlamda "ekolojik" krizler değil, daha ziyade küçük ya da büyük temel dönüm noktalarını belirten krizlerdir – zenginlik, doğa ve iktidar üreten/yeniden-üreten yöntemler arasında veya içinde. Birincisi, *dönemsel* bir krizdir. Bu krizler o kadar ciddidir ki zenginlik, doğa ve iktidar üretmenin bir biçimi bir diğerine yol açar. "Uzun" on dördüncü yüzyıldaki (yaklaşık 1290-1450) feodalizmin krizi böyle bir dönemsel krizdi. İkinci ise, *gelişim* krizidir. Bu krizler belirli bir üretim biçimi içinde iktidar, zenginlik ve doğa ilişkilerini nitel olarak dönüştürür. Yaklaşık 1000 yılındaki "feodal devrim" iyi bir örnektir.[23] Kapitalizm tarihindeki

[23] J. Poly ve E. Bournazel (1997). *The Feudal Transformation, 900–1200*, New York: Holmes&Meier; Moore, J.W. Moore (2013). *Ecology in the Making (and Unmaking) of Feudal Civilization*, yayımlanmamış kitap, Department of Sociology, Binghamton University.

gelişim krizleri kapitalizmin bir aşamasından diğerine geçişi engeller. Bu on altıncı yüzyıldan beri dünya-ekolojik devrimlerin tarihidir – tarımsal, endüstriyel, ticarî, bilimsel ve diğer "devrimlere" dair tarih yazımlarında resmedildiği gibi. *Gelişim krizleri* yoluyla *oikosu* metalaştırma ve yapılandırmanın yeni yolları şekillenir. Bu iki krizi sırayla inceleyebiliriz.

Öncelikle kapitalizm, feodalizmin dönemsel krizinden ortaya çıkmıştır.[24] Bu, Avrupa feodalizminin sonuna işaret eden uzun on dördüncü yüzyılın krizidir. Kısıtlı toprak ve iklim anlamındaki bir biyofiziksel krizden bahsedilemeyecek olan geç ortaçağ dönemindeki dikkat çekici karmaşık geçişi, baskın ticarî güçlerle bölgesel ve derebeyi yığınları sağlamıştır. Derebeyleri, devletler ve tüccarlar kendilerini yeniden-üretmek konusunda gittikçe zorlaşacak sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Neden zorlu? Çünkü uzun sekizinci yüzyılın tarımsal devriminde feodal ilişkiler, birinci bölümde gördüğümüz gibi, Sıcak Ortaçağ Dönemi'nin iklim koşullarında varlıklarını sürdürdüler. Ve feodal tarımın *longue durée* eğilimlerinin coğrafî ve demografik genişlemenin giderek yavaşlaması sonucunda etkisizleşmesi, aslında tarımsal verimliliğin uzun vadeli durgunluğunu gösterdi.

Feodal Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı sorun, soyut nüfusun soyut taşıma kapasitesini boğması değildi *–tıpkı bugünkü sorunun soyut kapitalizmin soyut doğayı boğması olmadığı gibi.* Daha ziyade, temel çelişki tarımsal verimliliğin–sınıfsal olarak yapılandırılmış bir üretim ve yeniden üretim süreci olarak anlaşılması gereken–ortaçağ demografik rejiminin sürdürülmesi için gereken hızda büyümeyi başaramamasıydı.[25] Bu rejim gittikçe genişleyen bir "amino-açlık" ve yetersiz beslenme alanı yaratma eğilimde olsa da derebeylerinin talepleri (ve yeniden üretim maliyetleri) artmaya devam etti.[26] Küçük

[24] J. Moore (2000). *Environmental Crises and the MetabolicRift*; J. Moore (2003). *Nature and the Transition from Feudalism to Capitalism*; J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism.*

[25] W. Seccombe (1992). *A Millennium of Family Change*, London: Verso.

[26] L. White, Jr. (1962). *Medieval Technology and Social Change*, Oxford: Oxford UniversityPress, s. 75; G. Duby (1968). *Rural Economyand*

Buzul Çağ'ın ufukta görülmesiyle birlikte sınır genişlemesi olanaklarının daralmaya başlaması –özellikle kuzeybatıdaki kolay sınır bölgelerinde– feodal Avrupa'nın kötü şansı olmuştur. Dolayısıyla feodalizmin krizi, sınıf, iklim ve sınıfsal yapısının daha güçlü bir "toparlanma" [*resilience*] için oldukça az fırsat sunduğu bir demografi yoluyla birlikte üretildi. Bois'in açıkça belirttiği gibi kriz sınıfsaldı, taşıma kapasitesi değil. 1250 yıllarında Normandiya'da yeni topraklar elde etmek için fırsatlar daraldıkça

> tarımsal üretimdeki uzun ve yavaş ilerlemenin içerdiği enerji tükendi ve sonunda durdu... Normandiya'daki kırsal ekonomi, büyümesinin en yüksek seviyesine ulaştı... Tarımsal büyümenin fethi son aşamasına ulaşmıştı: orman ve meralardaki geri çekilme inanılmaz seviyelerdeydi... *En yüksek seviye kesinlikle mutlak değildi*... [Köylü üretim tarzında] üretimin yoğunlaşması makuldü. Eğer geleneksel [feodal] tarım sistemi, örneğin bahçecilik yapmak için terk edilmiş olsaydı Normandiya toprakları daha fazla ürün verebilir, iki, belki de üç kat büyük bir nüfusu besleyebilirdi.[27]

Önemli olan ilişki, bir yanda, bir sınıf yapısı ile onun fazlayı edinim [*extraction*] mantığı, diğer yanda ise tarımsal üretim/yeniden-üretim rejimi arasındaydı – hem mantık hem de rejimi hayatın dokusu içinde faaliyet gösterdi ve inşa edildi. Krize giden yol, "uzun bir stabilizasyon platosu" ya da kademeli bir düşüşe izin verecek "az çok acılı olacak içsel ayarlamaları" yapmak için yönetici tabakaların isteksizliği ile ortaya çıkar.[28] Bu çelişkilerin ve kırılganlıkların eninde sonunda, Siyah Ölüm'ün baskısı altında, bir dönemsel kaymaya yol açtığı anlaşıldı, en azından geniş ana hatları çerçevesinde. Bois'in –yirmi birinci yüzyılla kesinlikle çarpıcı paralellikler gösteren– akıl yürütmesi, sınıfsal yapıların, hatta uygarlıkların bile,

---

Country Life in the Medieval West, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 233–235; R. Hilton (1975). *The English Peasantry in the Late MiddleAges*, Oxford: Oxford UniversityPress, s. 177.

[27] G. Bois (1984). *The Crisis of Feudalism: Economy and Society in Eastern Normandy c. 1300–1550*, Cambridge: Cambridge University Press.

[28] A.g.e.

mevcut iktidar ve üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi için gerekli olan ve bu ilişkileri giderek zayıflatan belirli çevre-üretimi kalıplarını tatbik ettirmek için kullandıkları yollara işaret ediyor.

Temel nokta çok basittir, ancak nâdiren özümsenir: "büyümenin sınırları" tarihsel olarak döneme özgüdür. Bunlar tarihsel doğanın sınırlarıdır. Tıpkı feodalizmin krizinin altı yüzyılda gelişmiş olan efendi-köylü ilişkisinin parçalanışına işaret etmesi gibi, erken yirmi birinci yüzyılda sermaye-emek ilişkisinde yaşanan erozyona daha yakından bakabiliriz. Bu erozyon, sermaye-emek *ilişkisinin*, doğanın temellük edilmesine giderek daha fazla ihtiyaç duyması ve ama birikimin temellük olanaklarının giderek azalmasıyla baş etme kapasitesindeki zayıflamayı temsil ediyor. Bu da ilk kez on altıncı yüzyılda açılan Büyük Sınır'ın sonunu bildiriyor.[29] Geleneksel görüş ekolojik krizi azalan madde akışı –yetersiz gıda, yetersiz petrol– açısından algılar ancak, krizi, insanlar ve doğanın geri kalanı arasındaki ilişkileri temelden şekillendirmenin yeni yollarının oluştuğu bir süreç olarak düşünmek daha üretken olabilir.

Gelişimsel Krizler: Uzun On Dokuzuncu Yüzyılın Kökenleri

Kapitalizmin ilk büyük gelişimsel krizi on sekizinci yüzyıl ortalarında başladı. 1760'lar, İngiliz endüstrileşmesinin altyapısını oluşturan "ilk" tarım devriminin –şehirleri büyük oranda Ucuz gıda ve ucuz emek-gücüne boğarak– sonuna denk geldi.[30] 1700 yılına gelindiğinde İngiliz işgücünün sadece yüzde 39'u tarımda istihdam ediliyordu.[31] Ancak bu ta-

[29] W.P. Webb (1964). *The Great Frontier*, Austin: University of Texas Press.

[30] R. Brenner (1985). *The Agrarian Roots of European Capitalism*, The Brenner Debate içinde, T.H. Aston ve C.H.E. Philpin (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 213–327; R.C. Allen (1999). *Tracking the Agricultural Revolution in England*, Economic History Review, s. 209-235.

[31] S. Broadberry ve d. (2013). *When did Britain Industrialise?*, Explorations in Economic History, c. 50, no. 1, s. 23.

rım devrimi 1750 yılında sona erdi. Sonraki yarım yüzyılda İngiliz tarımı, önceki yüzyıl boyunca hızla artan verimliliği (emek verimliliği ya da getirisi açısından) sürdürmekte başarısız oldu.[32] Henüz 1740'larda İngiliz "tarımı... kentlerdeki endüstriyel ekonominin hızla artan taleplerine uyacak şekilde yiyecek ve hammadde arzını arttırmadı".[33] 1760 sonrasında tarımsal verimlilik artışı durdu ve gıda fiyatları artmaya başladı. İngiltere'de gıda fiyatları, İrlanda'dan yapılan ithalattaki keskin artışa rağmen, [34] on sekizinci yüzyıl sonunda sanayi fiyat endeksinin iki katına kadar yükseldi.[35] Tekstil ve kömüre göre, gıda fiyatları 1770 ile 1795 yılları arasında sırasıyla yüzde 66 ve yüzde 48 arttı.[36]

Bunlar yalnızca İngiltere'ye özgü gelişmeler olarak kalmadı. Atlantik çevresindeki dünyanın tamamında verimlilik yavaşladı, toplumda eşitsizlik arttı ve gıda fiyatları arttı. 1750 yılını takip eden yarım yüzyıl süresince, batı Avrupa'nın tamamında işçi başına çıktı oranı ya düşüyor ya da durağan kalıyordu.[37] Fransa'da, 1789'dan önceki yirmi yılda gıda fi-

---

[32] Tarımsal emek verimliliği, 1700-59 yılları arasında yılda yüzde 0, 57'den 1759-1801 yılları arasında yüzde 0, 41'e düştü (S. Broadberry ve d. (2013). *When did Britain Industrialise?*). Buğdayda, dönüm başına verim artışı, 1500-1700 dönemi boyunca yıllık yüzde 0, 38 (18. yüzyılın ilk yarısı için yüzde 0, 32), ancak 1759-1801'de sadece yüzde 0, 17 idi. Çavdarda (fakir insanın tahılı), verim 1550'den sonra iki asır boyunca yılda yüzde 0, 47 arttıktan sonra, 1759-1801'de yılda yüzde 0, 13 oranında düştü (S. Broadberry ve d. (2011). *British Economic Growth*, Department of Economic History, London School of Economics, s. 37). Allen, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında İngiliz tarımında işçi başına düşen çıktının düştüğünü düşünür (R.C. Allen (2000). *Economic Structure and Agricultural Productivity in Europe, 1300–1800*, s. 37).

[33] P.K. O'Brien (1977). *Agriculture and the Industrial Revolution*, Economic History Review, c. 30, no. 1, s. 175.

[34] B. Thomas (1982). *Feeding England During the Industrial Revolution*, Agricultural History, c. 56, no. 1, s. 328–342.

[35] P.K. O'Brien (1985). *Agriculture and the Home Market for English Industry, 1660–1820*, English History Review, no. 100, s. 776.

[36] G. Clark ve d. (1995). *A British Food Puzzle, 1770–1850*, Economic History Review, c. 48, no. 2, s. 233.

[37] R.C. Allen (2000). *Economic Structure and Agricultural Productivity in Europe, 1300–1800*, s. 20.

yatları, özellikle de ekmek fiyatları –maaşlardan üç kat fazla– yüzde 65 yükseldi.[38] Orta Meksika'da dahi on dokuzuncu yüzyıl sonlarında rekolte geriledi ve fiyatlar arttı – mısır fiyatlarında yüzde 50'ye yakın bir artış gözlendi.[39] Abel, gerileme dönemini, gıda fiyatlarında seksen yıl sürecek artışın ilk olarak görüldüğü 1730'lardan başlatır, yaklaşık 1770'te de hızın keskin bir şekilde arttığından bahseder. Avrupa genelinde, 1730 ile 1810 yılları arasında, "ekmek için kullanılan temel tahılların" (buğday ve çavdar) fiyatları birden yükseldi:

> İngiltere'de yüzde 250, İtalya'da yüzde 205, Almanya'da yüzde 210, Fransa'da yüzde 163, Danimarka'da yüzde 283... Hollanda'da yüzde 265, Avusturya'da yüzde 259, İsveç'te yüzde 215. Danimarka'da Hollanda'da ve Avusturya'da *bu fiyatların uzun süreli artışındaki [bu tarihe kadar] en yüksek noktaydı*.[40]

İngiltere çıktı olarak olmasa da "sanayi ve hizmetlerde istihdam için emeği serbest bırakırken üretimi arttırma kapasitesiyle"[41] öne geçti; diğer bir deyişle de emeğe, toprak verimliliğine göre öncelik verme kapasitesiyle. Elbette bu olup bitenler, Atlantik dünya-ekolojisi boyunca, Rusya'dan Amerika kıtasına kadar geniş bir alanda köylü ayaklanmalarına neden olan ilkel birikim artışının İngiltere'deki karşılığıydı.[42] İngiliz kırsal kesiminde dönüm noktasına 1760 yılında ulaşıldı.

[38] O. Hufton (1983). *Social Conflict and the Grain Supply in Eighteenth-Century France*, Journal of Interdisciplinary History, c. 14, no. 2, s. 304.

[39] S. Lipsett-Rivera (1990). *Puebla's Eighteenth-Century Agrarian Decline*, Hispanic American Historical Review, c. 70, no.3, s. 463–481; L. Arroyo Abad ve d. (2012). *Real Wages and Demographic Change in Spanish America, 1530–1820*, Explorations in Economic History, c. 49, no. 2, s. 149–166.

[40] W. Abel (1980). *Agricultural Fluctuations in Europe*, New York: St. Martin'sPress, s. 197–198.

[41] P.K. O'Brien (1985). *Agricultur eand the Home Market for English Industry, 1660–1820*, English History Review, no. 100, s. 775.

[42] I. Wallerstein (1989).*The Modern World-System III*, San Diego: Academic Press, s. 193–256; T.P. Slaughter (1986). *The Whiskey Rebellion*, Oxford: Oxford University Press; C.A. Bayly (2004). *Modern Dünyanın Doğumu 1780-1914* [The Birth of the Modern World 1780–1914], Oxford: Blackwell, s. 86–120.

Çitleme Hareketi'nin parlamentodaki etkisi aniden büyüdü,[43] 1760 yılını takip eden otuz senede, önceki otuz seneye göre çitleme yasalarının sayısında ve çitlenen toplam alanda altı kat fazla artış görüldü.[44] 1750'yi takip eden asırda "İngiltere'de ekili arazilerin çeyreği,[45] açık düzlüklerden, ortak arazilerden ya da çöp alanlarından özel mülkiyete dönüşmüştü". Tarımın meslekî payı, 1522 ile 1700 yılları arasında yüzde 0, 23 düştü, ancak 1759 ile 1801 yılları arasında yüzde 0, 35 arttı.[46] Gıda fiyatlarındaki artış –ya da 1740 ile 1815 arasındaki uzun gelgitler– yalnızca biyofiziksel ve "ekonomik" değildi, *ayrıca ve aynı zamanda* küresel sınıf mücadelesinde kritik momentlerdi. Kapitalizmin uzun tarihindeki uzun enflasyon dalgalanmaları, değerin burjuva piyasa iktidarı tarafından –burjuvazinin bu hareketi 1760'larda Çitleme Yasası'nda olduğu gibi devlet tarafından da desteklenmiştir– üreticilerden alınıp artı-değer biriktirenlere yeniden dağıtmak için mevzilendiği momentler olmuştur.[47] Gelir eşitsizliği –kaba da olsa birikim için geçici bir "yerleşme" [*fix*]– keskin bir artış sergiledi. İngiliz burjuvazisi –en tepedeki yüzde 5– sonraki yüzyılda "orta ve üst-orta sınıflara rağmen müthiş gelirler elde ettiler". Bu sırada yoksulluk oranı, 1759'dan sonra yüzde 50'den fazla arttı ve 1801'e gelindiğinde yoksullar nüfusun yüzde 20'sine ulaştı.[48]

---

[43] E. Ross (2000). *The Malthus Factor*, London: ZedBooks, s. 3.

[44] B.H. Slichervan Bath (1963). *The AgrarianHistory of Western Europe, 500–1850 A.D.*, New York: St. Martin'sPress, s. 319; P. Mantoux (1961). *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century*, New York: Harper&Row, s. 141–142; R.V. Jackson (1985). *Growthand Deceleration in English Agriculture, 1660–1790*, Economic History Review, no. 38, s. 333–351.

[45] Burada etkili olan iki süreci karıştırmamaya özen göstermeliyiz: "Çitleme Yasası" ve "tarımsal yoğunlaşmanın genel fenomeni" (E.J. Hobsbawm (1968). *Industry and Empire*, New York: Penguin, s. 101).

[46] Hesaplamalar için S. Broadberry ve d. (2013) kullanıldı (S. Broadberry ve d. (2013). *When did Britain Industrialise?)*.

[47] M. Turner (1984). *Britanya'da Çitlemeler, 1750-1830* [Enclosures in Britain, 1750–1830], London: PalgraveMacmillan.

[48] P.H. Lindert ve J.G. Williamson (1983). *Reinterpreting Britain's Social Tables, 1688–1913*, Explorations in Economic History, c. 20, no. 1, s. 104.

Bu böyle bir yeniden bölüşümün ilk yaşanışı değildi. 1470'ten sonra yaşanan "fiyat devrimi" de işçilerden kapitalistlere doğru, kısmen köylü ve proleter diyetlerin zorla kısıtlanmasıyla birlikte yeniden dağıtılmasına neden olmuştu.[49] Gerçekten de kişi başına düşen gıda tüketimi, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda geriledi (yalnızca İngiltere'de de değil).[50] O zaman da şimdi olduğu gibi "mecburi eksik tüketim", küresel birikim için önemli bir destek sundu.[51]

Hızlanan mülksüzleştirme ve proleterleşme *konjonktürü*nde, durağan verimlilikte durağanlaşmayla da birleşmişlerse iki olasılık vardı: Birincisi, artan gıda fiyatlarının sermayenin maaş faturasını artırması, yani birikimden çalmasıydı. Diğeri ise, bu defa işçi sınıfının gıda bütçelerinin daraldığı, mecburi eksik tüketime giden yoldu. Bu muhtemelen proletaryanın diyetinde hem kalori hem de besin değeri açısından kayba neden oldu – bu İngiltere'de kesinlikle ama dünyanın geri kalanında da yüksek olasılıkla yaşandı.[52] Önerme, 1760'tan sonraki yarım yüzyılda görülen yaygın fiziksel çelimsizlikle de destekleniyor.[53] Üzerinde durulmasını hak eden nokta, gıda fiyat hareketleri yoluyla değerin yeniden dağıtılmasının orta vadeli bir strateji olmasıdır. Tüketim ancak bir seviyeye kadar azaltılabilir. Bir noktada dünya-ekolojik fazlasını sabit tutmak yetmez ve genişletmek zorunlu hale gelir – karşılığı ödenmemiş emek/enerji kütlesi, sermaye birikimine kıyasla

[49] F. Braudel ve F. Spooner (1967). *Prices in Europe from 1450 to 1750*, The Cambridge Economic History of Europe içinde, Vol. IV, E.E Rich ve C.H. Wilson (Der.), London: Cambridge University Press, s. 378–486; I. Wallerstein (1974). *The Modern World-System I*, New York: Academic Press, s. 3.

[50] R.C. Allen (1999). *Tracking the Agricultural Revolution in England*, Economic History Review, s. 216-217.

[51] G. Arrighi (2009). *The Winding Paths of Capital*, New Left Review, no. 56, s. 61-94.

[52] P.K. O'Brien (1985). *Agriculture and the Home Market for English Industry, 1660–1820*, English History Review, no. 100, s. 776.

[53] J. Komlos (1998). *Shrinking in a GrowingEconomy?*, Journal of Economic History 58, no. 3, s. 779–802; F. Cinnirella (2008). *Optimistsor Pessimists? A Reconsideration of Nutritional Status in Britain, 1740–1865*, European Review of Economic History, c. 12, no. 3, s. 325–354.

artmak zorundadır. Yeni sınırlar açılmalıdır ve onların "karşılıksız hediyeleri" belirlenmeli, konumlandırılmalı, güvence altına alınmalı ve sonuçta onları temellük etmelidir.

Peki ya enerji ve hammaddeler? Gıda/emek-gücü gibi, enerji ve hammaddeler de birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Erken kapitalizmde temel ve vazgeçilmez hammaddeler demir ve keresteydi. İkisi de doğrudan ya da dolaylı olarak orman kaynaklıdır. Demir, ısınmadan sonra erken kapitalizmin en büyük yakacak odun tüketicisiydi. *Sistemik* birikimin önündeki doğrudan engellerin aşılması sanıldığının aksine hiç de zor değildi. [54] İngiltere'deki kömür arzının coğrafî yoğunlaşması ve demir üretilen bölgelerin hareketi –on sekizinci yüzyılda İsveç ve Rusya'nın demir ithal eden bölgeleri– göz önünde bulundurulduğunda 1760 yılından sonra yetersiz üretim eğiliminin kontrol altına alındığı görülür (Ancak bu on sekizinci yüzyılın ortalarında üretim maliyetlerinde keskin artışlar yaşayan İngiliz demir üreticileri için geçerli değil[55]). Bu çağda göze çarpan, kapitalistlerin, devletlerin ve meta piyasalarının Ucuz demir ve Ucuz enerjiyi temellük alanlarını genişleterek sürdürebilme yeteneğidir. Fakat Ucuz Gıda sorununu çözmek bu kadar kolay olmadı.

Peki ya enerji? Kapitalizmin enerji sistemleri iki büyük iş yapmıştır. Bir yanda üretimin değer bileşimini, hammadde maliyetlerini düşürerek (sermaye dolaşımı) zayıflatmıştır. Kömür ve turba, odun kömürüne ucuz alternatiflerdi ve tuz rafinerileri, inşaat (tuğla yapımı), tekstil gibi kilit sektörlerde vazgeçilmez olmuşlardı.[56] Ancak daha da önemlisi emek-gücü olarak daha verimlilerdi (değişken sermaye). Ucuz Enerji, bütün girdi maliyetlerinde eşzamanlı düşüş sağladı ve emek

[54] Enerjinin limitleri üzerine neo-Malthusçu varsayımlar için bkz. E.A. Wrigley (2010). *Energy and the English Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press; ve K. Pomeranz (2000). *The Great Divergence.*

[55] C.K. Hyde (1974). *Technological Change in the British Wrought Iron Industry, 1750–1815*, Economic History Review, c. 27, no. 2, s. 190–206.

[56] J.W. de Zeeuw (1978). *Peat and the Dutch Golden Age*, A.A.G. Bijdragen 21 (1978), s. 3–31; E.A. Wrigley (2004). *Poverty, Progress and Population*, Cambridge: Cambridge University Press.

verimliliğini artırdı. Artan emek verimliliği, toplumsal olarak gerekli emek-zamanın bir saatinde üretilen çıktının artışı anlamına geldiğinden emek verimliliğinin ilerlemesi küçük bir iş değildir.

Modernitenin enerji devrimi sanıldığı gibi on sekizinci yüzyılda değil, uzun on altıncı yüzyılda yaşanmıştır. Örneğin İngiltere'de kömür üretiminde büyük artış 1530'larda başlamıştır.[57] 1660'a gelindiğinde ülkenin enerji üretiminin üçte birinden fazlasını kömür oluşturuyordu; 1700'e gelindiğinde ise yarısını.[58] Hollanda'da da 1530'ların başında turba kömürünün çıkarılmasında yeni yöntemler geliştirdiler. İki gelişmenin de başlangıcı 1530'dan sonra İngiltere ve Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı içine alan bölgede kereste bazlı enerji fiyatlarındaki ani yükselişe dayanır.[59] Ucuz Enerji'yle –ve Ucuz Gıda ve kereste ile– canlanan Hollanda'daki fosil kapitalizmi modeli 1660'lar civarında yerli turba kömürü üretimi azalıp İngiliz kömürü üretimi hızla artınca tökezlemeye başladı. Hollanda'da geliştirilen modelin başarısı Cumhuriyet'in kapitalistlerine Avrupa'nın en yüksek işgücü maliyetini çıkardı – 1680'e gelindiğinde fatura daha da kabaracaktı. Makineleşme olabilirdi ve oldu da ama enerji fiyatlarının göreli artışı ve 1740'lara dek yüksek seviyelerde kalması, emeği üretimden uzaklaştırıp faturayı düşürebilecek ve böylece verimliliği artırabilecek yeniliklerin getirilmesine büyük engel oluşturdu.[60] İngilizler de reel ücretlerde artışı yaşadı, orada

[57] J.U. Nef (1966). *The Rise of the British Coal Industry*, London: Routledge, [1932 ilk basım]).

[58] R.C. Allen (2013). *Energy Transitions in History: The Shift to Coal*, Energy Transitions in History içinde, ed. R.W. Unger (Der.), Munich: Rachel Carson Center/Federal Ministry of Education and Research, s. 11; P. Malanima (2011). *The Path Towards the Modern Economy*.

[59] R.C. Allen (2006). *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Department of Economics, Oxford University; P. Malanima (2006). *Energy Crisis and Growth 1650–1850: The European Deviation in a Comparative Perspective*, Journal of Global History, c. 1, no.1; J. de Vries ve A. van der Woude (1997). *The First Modern Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 37–39.

[60] J. de Vries ve A. van der Woude (1997). *The First Modern Economy*, Cambridge: Cambridge University Press; J. W. Moore (2010). *Amster-*

ücretler Hollanda'dakinden düşük seviyede başlamış olsa da 1625'i takip eden yüzyılda çok daha hızlı yükseldi.[61] Cumhuriyet'te olduğu gibi İngiltere'de de ücretler "önemli biçimde yüksekti".[62] Fakat İngiltere'de enerji oldukça ucuzdu: "Ücretler ve meta fiyatlarının tarihi on sekizinci yüzyılda emeği sermaye ve enerjiyle ikame etme amacı güden teknolojik gelişmelerin [Ucuz Enerji ile kolaylaştırılan] altında yatan temel nedendir."[63]

On sekizinci yüzyıl sonlarında gerçekleşen başarı, on yedinci yüzyıldan beri bilinen ancak Darby'nin1707-1709'daki atılımından sonra üretimi kolaylaşan ve bir kömür türevi olan kok kömürü yoluyla kömür ve demirin evliliğinin sağlanmasıydı. 1750'de İngiliz demirinin sadece yüzde 7'si kok yakıtlı fırınlardan geliyordu; 1784'te kok kömürü, üretimin bütün aşamalarında kullanılmaya başladığında bu rakam yüzde 90'a ulaştı.[64] Bu, yeni makinelerin üretime dahil olması, sabit sermayede önemli bir ucuzlaşmaya –aynı dönemde– imkân verdiğinden büyük bir atılımdı. Von Tunzelman'ın bu dönemi hem sermayeden hem de emekten tasarruf edilen bir dönem olarak tanımlaması boşuna değildi.[65] Demir ve artan oranda çelik, araç gereçler ve makineler üretimin hizmetine çok büyük miktarlarla sunuldu. Böylelikle sabit, dolaşan ve değişken sermaye üçlüsü, birikimin verimli döngüsünün tadı-

---

dam is Standing on Norway, Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century, Journal of Agrarian Change, c. 10, no. 2.

[61] R.M. Smith (1981). *Fertility, Economy, and Household Formation in Englandover Three Centuries*, Populationand Development Review, c. 7, no. 4, s. 601.

[62] R.C. Allen (2006). *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Department of Economics, Oxford University.

[63] A.g.e. s. 2

[64] R. Fremdling (2005). *Industrialization And Scientific And Technological Progress*, History Of Humanity içinde, Vol. VI, P. Mathias ve N. Todorov (Der.), New York: Routledge, s. 80–94.

[65] G.N. von Tunzelmann (1981). *Technological Progress During the Industrial Revolution*, The Economic History of Britain since 1700 içinde, R. Floud ve D. McCloskey (Der.), c. 1, s. 143–63, Cambridge: Cambridge University Press.

nı çıkardı. Bu birikim döngünün kaidesiyse temellükün kısır döngüsüydü.

Elbette Ucuz enerji her şey demek değildi ve Çitleme Yasası yoluyla yüzyılın ortalarında başarılan emek-gücünün ucuzlatılmasına (bu durum 1820'lere kadar tersine çevrilemedi) dayanıyordu. Burada da nihai dönüm noktası, yüzyıl öncesinde yaşanmış gibi görünüyor çünkü on yedinci yüzyılda dünya ekonomisinin nispi yavaşlaması, kuzey Avrupa genelinde yükselen ücretlerle kendini gösteren "1625-1750 arasındaki belirgin işgücü darlığına" çok şey borçludur.[66] Fakat uzun on dördüncü yüzyılın dönemsel krizinin aksine uzun on yedinci yüzyılın "B aşaması" proletaryanın –küçülmesine değil– genişlemesine sahne oldu.[67] Bu süreç çok daha önce, Hollanda'da on beşinci yüzyılda, İngiltere'de on altıncı yüzyılda başlamıştı – eşik değerine ise 1750'de ulaştı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa proletaryası, tarımsal üretimden çekilmeler arttıkça ve yeni demografik rejim şekillendikçe üçte bir oranında büyüdü.[68] İngiltere bu konuda öncü ülke oldu. Çitleme Yasası'nın 1760'tan sonraki pratikleri derinlemesine cinsiyetçiydi, kadını orantısız bir şekilde proleterleştirdi ve erkeklere kıyasla kadınların daha düşük ücretlerle çalıştırılması sonucu sermayeye bir tür "cinsiyetçi fazla" sağladı.[69] Böylece Britanya, demografik, endüstriyel ve enerji devrimlerini birleştirerek yeni bir dünya-ekolojik rejime doğru ilerlemeye işaret etti. Yetersiz üretim tehlikesi geriledi.

Ama yok olmadı.

---

[66] W. Abel (1973). *Crises Agraires en Europe (XIIIe-XXeSiecle)*, 2. Baskı, Paris: Flammarion, s. 225; I. Wallerstein (1980). *The Modern World-System II*, s. 16; R.C. Allen (2006). *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Department of Economics, Oxford University.

[67] W. Seccombe (1992). *A Millennium of Family Change*, London: Verso, s. 193; C. Tilly (1979). *Demographic Origins of the European Proletariat*, CRSO Working Paper No. 207, Center for Research on Social Organization, University of Michigan.

[68] A.g.e.

[69] M. Berg (1994). *The Age of Manufactures*, 1700–1820], 2. Baskı. (New York: Routledge, s. 117–144.

TEMELLÜKÜN ZİRVEYE ÇIKTIĞI ÇAĞDA YETERSİZ ÜRETİM

Bütün bu kömür, doğmakta olan endüstriyel kapitalist düzen için ne "iş" yaptı? Beylik yanıtı vermek gerekirse "kömür ve koloniler" kapitalizmi Malthus tuzağından kurtardı.[70] Bu yanıt, Malthusçu dili yanıltıcı olsa da (erken kapitalizmin dinamiklerini görmemize engel olan başka bir ikicilik) tamamen dayanaksız değildir. Kömür, demir ve buhar gücünün dünya-tarihsel üçlüsünün gerçek katkısı birbirine bağlı dört olayı ele alma biçimlerinde görülebilir. İlki, aşırı birikmiş sermaye problemini çözdü. 1860 yılına gelindiğinde demiryolları kendine, tekstil üretiminin dört katı kadar sermaye çekmişti.[71] İkincisi, makinelerden köprülere kadar, üretimde ve altyapıdaki gelişmelerin ihtiyaç duyduğu demir üretimi sorununu çözdü. 1784'te kok kömürü işleme yönteminin mükemmelleştirilmesinden sonra üretim hızla arttı: Kaliteli (ve yakıt-yoğun) döküm demir üretimi 1788 ve 1815 arasında yüzde 500 arttı; demir ihracatı 1814 yılında yılda 57.000 ton iken 1852 yılında bir milyon tondan fazla oldu.[72] Üçüncüsü, emek verimliliği sorununu çözdü. Bu artışın ne kadarı buhar gücüne dayanır? Bu soruyu yanıtlamak zor, ancak buhar gücünün etkisine kötümser yaklaşan Clark dahi pamuk eğirme ve dokuma verimliliğinin 1810 ile 1860 yılları arasında dokuz kat arttığını söyler.[73] Buhar, özellikle 1830'dan sonra suyun yerini aldığında, yükselen verimliliğin büyük bölümünü açıklayan ana etken oldu.[74] Fakat yüzyılın altın çağında bile bu eğilim, buharı fabrikalardan ziyade nakliye için kullanmayı tercih etti: Trenler 1840'ta toplam buhar gücünün zaten yüz-

[70] K. Pomeranz (2000). *The Great Divergence.*

[71] N. Crafts (2004). *Productivity Growth in the Industrial Revolution*, Journal of EconomicHistory, c. 64, no. 2, s. 530.

[72] E. Moe (2007). *Governance, Growthand Global Leadership: The Role of the State in Technological Progress, 1750–2000*, Burlington, VT: Ashgate, s. 84.

[73] G. Clark (2001). *The Secret History of theIndustrial Revolution*, Department of Economics, University of California-Davis.

[74] N. Crafts (2004). *Steam as a General Purpose Technology*, Economic Journal, c. 114, s. 338–351.

de 30'unu kullanıyordu; 1870'te bu yüzde rakam yüzde 60'a yükseldi.[75] Son olarak, artan sermayeleşmenin ve yükselen üretimin potansiyel çelişkileri, emek/enerjinin temellük kapsamını, hacmini ve hızını büyük ölçüde genişleten bir küresel demiryolu ve buharlı gemi ağının –Kuzey Amerika ve diğer yerlerde sürmekte olan ilkel birikimle aynı *hızda*– oluşturulmasıyla dengelendi.

Buhar gücünün, kapitalistlerin yeryüzünü dönüştürme kapasitesini arttırdığına hiç kuşku yok. Mütevazı bir sermaye miktarı nispeten muazzam bir enerji fazlasını hareketlendirdi; bu sermayenin bir kısmı (hepsi değil) kömüre döndü (ABD'de, kok kömürü, odun kömürünü 1880'den sonra başlıca enerji kaynağı olarak tahtından indirdi).[76] Bu, sermayenin yeni hudutlara, üretken dinamizminin, mevcut kaynakları ve emek gücünü tüketebileceğinden daha hızlı temellük etmesini sağladı. Bir başka deyişle, sermayeleştirme yoluyla birikim, tıpkı Manchester tekstil fabrikalarında olduğu gibi, temellük yoluyla birikimin yeryüzünü sarsan bir devrimi eşliğinde gerçekleşti.

Temellük devrimi 1830'dan sonra keskin bir dönüm noktasına ulaştı. Bunun nedeni on altıncı yüzyılda kapitalizmin yükselişini sağlayan meta sınırları stratejisinin, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında kömür ve buhar ağı sayesinde daha da ilerlemesiydi. Bu ağ ilk olarak 1831-1861 yılları arasında ilk büyük demiryolu hatları dalgası ve buharlı gemilerin yaygınlaşması ile oluştu ve bu dönemin sonuna gelindiğinde 107.000 kilometrelik demiryolu hattı döşenmiş ve toplamda 803.000 tonluk buharlı gemi denize açılmıştı.[77] Temellük açısından, bu hareketin parladığı yer kesinlikle Kuzey Amerika'ydı. 1840'a kadar ABD, Britanya'nın iki katı kadar demiryolu inşa etmişti bile; fark ABD'de toplam demiryolu uzunluğunun 1845 ile

[75] W.W. Rostow (1978). *The World Economy*, Austin: University of Texas Press, s. 153.

[76] C. Ponting (1991). *A Green History of the World*, New York: St. Martin'sPress, s. 284.

[77] E.J. Hobsbawm (1975). *The Age of Capital1848–1875*, New York: Meridian, s. 310.

1860 yılları arasında yaklaşık sekiz kat artmasıyla büyümeye devam etti.[78] Bu da iç ticaret hacminin büyümesini kolaylaştırdı –Appalachian Dağları'nı aşan nehirlerdeki ticarî gemi taşımacılığı 1830 ve 1860 yılları arasında neredeyse on kat arttı– ve İngiltere'deki fabrikalara ucuz pamuk ihracatını artırdı. 1860'a gelindiğinde Amerikan pamuğunun yüzde 70'i ihraç ediliyordu ve ihraç edilen miktarın yüzde 70'inin alıcısı İngiltere'ydi.[79] Bunun sonucunda İngiliz ithalatçılar için ham pamuk fiyatları 1814 ile 1843 yılları arasında yüzde 80 oranında düştü.[80] Gerçekten de Ucuz Doğa.

Ancak bu noktada kömür-demir-buhar üçlüsünün etkilerini kesin sınırlar içine koymaya dikkat etmeliyiz. Kömür, on sekizinci yüzyılın tarımsal-ekolojik krizini çözmedi, bu emperyalizmin ve devam eden ilkel birikimin işiydi. 1760'tan sonra İngiliz tarımının zayıflamasıyla tahıl giderek artan miktarlarda ithal edilmeye başladı, ilk başta İrlanda'dan, daha sonra, 1846'da Mısır Yasaları'nın kaldırılmasından sonra ise Kuzey Amerika'dan. Britanya'nın "dünyanın atölyesi" olarak on dokuzuncu yüzyılda ulaştığı zirve, Amerikan Orta Batı'sının tarım devrimi ile yakından bağlantılıydı. Kuzey Amerika tahılları, İngiltere'nin İrlanda'daki "tarım bölgesi"ni tüketmesi sürecine son verdi (1780-1840 arasında). Zamanla Amerika'dan ithal edilen tahıl, Rusya, Hindistan ve diğer ülkelerden gelenlerle takviye edildi. Sonuçta, 1846 ile 1870'lerdeki düşüş dönemi arasında Britanya'nın tahıl ithalatı yüzde 254 yükseldi. Amerika'dan akan tahıl yılda 25.000 tondan 1 milyon tona yükselerek 1873'te Britanya'nın tahıl ithalatının yarısından çoğunu sağladı.[81] Tahıl fiyatlarındaki düşüşün Britanya kapitalizminin altın çağı boyunca çok az olduğu doğ-

[78] D.R. Headrick (1988). *TheTentacles of Progress*, Oxford: Oxford UniversityPress, s. 55; P.J. Hugill (1995). *World Trade Since 1431*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 173

[79] P.J. Hugill (1995). *World Trade Since 1431*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 169-170.

[80] A.G. Kenwood ve d. (2013). *Growth of the International Economy, 1820–2015*, New York: Routledge, s. 148.

[81] M. Atkin (1992). *The International Grain Trade*, Cambridge: Woodhead, s. 17–18.

rudur– İngiltere'nin bu dönemde hızlı endüstriyelleşmesine (dünya imalat sanayi çıktısının üçte biri) ve büyük nüfus artışına (16 milyondan 23 milyona) rağmen gerçekleşen bu düşüş büyük bir başarı olarak görülmelidir.[82] Fiyatlar, 1873'ten sonra, İngilizlerin bir günde tükettiği ekmeğin yüzde 80'i ülke dışındaki kaynaklardan sağlansa da tökezlemeye başladı – 1896'da ithal edilen bir kile buğdayın maliyeti 1873'tekinin yarısı kadardı.[83] Arz talebi aştı, bunun sonucunda gıda fiyatları geriledi, aynı dönemde yeni sınırlara el koyulmasının hızı arzın artış hızını geçti ve bunun sonucunda da tarımsal genişleme *yeterince* kârlı kalabildi. Bu yalnızca kömürün başarısı değildi, buharlı gemiler çoğu ürünün taşımacılığında (örneğin pamuk) 1850'lere kadar yelkenlilerin yerini alamamıştı – hatta 1870'lere kadar.[84] 1830'lar tekstilde bir dönüm noktası sayılsa da "endüstri öncesi" yenilikler ve uygulamalar –yoksa "buhar öncesi" mi desek?– taşımacılığa 1860'lara dek egemen oldu. Fosil yakıtların özel karakteri bile bu durumu tamamen açıklayamaz.

On dokuzuncu yüzyıldaki gelişmelerde kömürün doğrudan rolü ne olursa olsun, kapitalist kriz alanının yetersiz üretimden aşırı üretime kaymasında merkezî önemde olduğu açıktı. Avrupa'nın 1845-1850 yılları arasındaki ekonomik ve siyasî kargaşa dönemi sırasında yetersiz üretimle –mahsul

[82] D.G. Barnes (1930), *A History of English CornLaws*, Abingdon, UK: Routledge, s. 290.

[83] M.G. Mulhall (1892). *The Dictionary of Statistics*, London: Routledge, s. 444; B. Thomas (1982). *Feeding England Duringthe Industrial Revolution*, Agricultural History, c. 56, no. 1, s. 336; K.H. O'Rourke (1997). *The European Grain Invasion, 1870–1913*, Journal of Economic History, c. 57, no. 4, s. 775–801; W. Page (Der.) (1919). *Commerce andIndustry: Tables of Statistics forthe British Empire from 1815*, London: Constable, s. 219.

[84] D.R. Headrick (1988). *The Tentacles of Progress*, Oxford: Oxford UniversityPress, s. 18–48; P. Sharp (2008). *Pushing Wheat*, Department of Economics, University of Copenhagen; D.S. Jacksand K. Pendakur (2010). *Global Tradeand the Maritime Transport Revolution*, Review of Economics and Statistics, c. 92, no. 4, s. 745–755; C. KnickHarley (1988). *Ocean Freight Rates and Productivity, 1740–1913*, Journal of Economic History, c. 48, no. 4, s. 851–876.

kıtlığı ve İrlanda'daki büyük patates kıtlığı– aşırı üretimin bir bileşiminin etkisi olduğu açık.[85] Ancak sapma aşırı üretim yönünde genişlemeye devam etti. Gerçekten de 1817'den 1896'ya kadar olan dönemin tamamı, verimlilikte 1820'den sonra yaygınlaşan ilerlemelerin yol açtığı müzmin ve keskin bir deflasyonla dikkat çekiyor.[86] Denge, birikim krizinin ana aksı olarak aşırı üretim yönüne kaydı.

Dengenin ulaştığı bu uç nokta olağanüstü bir başarıydı. İnsanlık tarihinde ilk kez gezegendeki hayat zenginlik, iktidar ve doğayı kapsayan tek bir mantık tarafından yönetilmeye başlandı: Değer Kanunu. Kömürün her şey olmadığını dile getirmiştim, ancak gezegenin dönüşümünün kapsam, hız ve büyüklüğü kömürün sermayeye dönüşmesine çok şey borçludur. Bir dünya sistemi olarak kapitalizm, yer küreyi çepeçevre saran bir demiryolu ve buharlı gemi ağının üretilmesi sayesinde olanaklı oldu. Bu birbirine sıkı sıkıya bağlı iki gelişme için gerekli koşulların oluşması için gerekli ortamı kurdu: 1) daha önce Atlantik dünyasıyla sınırlı olan değer ilişkileri hegemonyasının küresel bir yapıya kavuşması ve 2) Dünyevî emek/enerjinin mutlak anlamda eşi benzeri görülmemiş bir şekilde temellük edilmesi. Bir bütün olarak dünyevî emek –karşılığı neredeyse tamamen ödenmemiş– sermayenin ordularına *potansiyel* zorunlu askerlik için uygun değildi. Aşırı üretim tahakkümü, ücretli ve karşılığı ödenmemiş emekler arasındaki emsalsiz dengesizlik sayesinde gerçekleşti. Bu dünya-ekolojik fazlanın dünya-tarihsel "zirvesi"ydi. Dengesizlik bir sonraki yüzyıl süresince (1870-1970) yavaş yavaş kapanmaya başlayacak, sonrasındaysa hızlı bir yok olma dönemine girecekti. Bu dönemde verimlilikteki ilerlemeler –"ikinci" ve "Fordist" endüstriyel devrimler– devrimsel karakterlerini gezegenin emeğinin daha da fazla temellük edilmesine dayanır. Verimlilik ve yağmanın –sermayeleştirme yoluyla birikimin

[85] E. Vanhaute ve d. (2007). *The European Subsistence Crisis of 1845–1850*, When the Pota to Failed içinde, E. Vanhaute ve d. (Der.), Turnhout, Belgium: Brepols.

[86] D. Landes (1969). *Prometheus Unbound*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 233–234.

ve temellük yoluyla birikimin yağması– diyalektiği, kapitalizmin geçen beş yüzyıl boyunca hayatta kalması ve kendini sürdürebilmesinin kalbidir. Bunlar erken kapitalizmin yetersiz üretim krizlerini nasıl aştığını ve endüstriyel kapitalizmin onları nasıl yok ettiğini açıklar.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki egemen kriz eğilimi olarak aşırı üretime doğru giden bu dönüşüm kriz algımızda baskın bir yere sahiptir. Elbette kentli sermaye Ucuz Doğa'yı garanti altına almada on dokuzuncu yüzyıldan bu yana çok başarılı olmuştur. Bunda ucuz fosil yakıtlar sayesinde olanaklı olan üretim ve nakliye verimliliğinin rolü büyüktür. Doğanın karşılıksız hediyelerini temellük etmenin göz ardı edilemez katkısı sonucu fosil yakıtlara kolayca ulaşılabilmişti; ancak bu, temel çelişkiyi çözmek için yeterli olmadı. Bu noktada iki temel iddiası olan Marx'ın yetersiz üretim kuramına dönebiliriz. İlk olarak, sermaye, malzeme akışını geometrik olarak genişletse dahi, makine ve yapıların (sabit sermaye) değer bileşimine nazaran hammaddenin değer bileşimini (dolaşan sermaye) aşağı çekme arayışındadır. İkincisi de, sermayenin iç dinamizmi, ucuz girdi sağlamasına izin veren üretim koşullarını baltalamaktadır. Bunlar, yeni temellük sınırlarının uzun birikim dalgalarının başlaması ve sürmesinde merkezî önemde olmasının nedenleridir.

Buraya dek yetersiz üretim ve aşırı üretimin diyalektik olarak birbirine bağlı olduğu savına değindim ve incelemelerimizin bunların değişen biçimlenişlerine odaklanması gerektiğini öne sürdüm. On dokuzuncu yüzyılın "büyük buhran"ı muhtemelen bunun bir örneğidir. 1860'lar ve 1870'lerde, Britanya'nın endüstriyel üstünlüğünün en üst noktasında, hammadde fiyatları düşmeye başladı.[87] Bildiğimiz anlamıyla enflasyon hareketi tersine döndü. Dünya piyasalarında fiyatlar 1873'ten sonra aniden hızla düştü.[88] Aynı zamanda gizli

[87] E.J. Hobsbawm (1975). *The Age of Capital 1848–1875*, New York: Meridian, s. 310; W.W. Rostow (1978). *The World Economy*, Austin: University of Texas Press; E. Mandel (1975). *Late Capitalism*, London: New LeftBooks.

[88] D. Landes (1969). *Prometheus Unbound*, Cambridge: Cambridge Uni-

bir enflasyonist etki de çalışmaya devam ediyordu. Bu dönem, pamuk, indigo, kauçuk, palmiye yağı, bakır, nikel, kurşun, kenevir, kalay ve sisal gibi önemli hammaddelerde peş peşe gelen (kimi zaman da kısmi) yetersiz üretim hareketleri nedeniyle kesintiye uğradı.[89] Bu görünmeyen enflasyonist hareketler Almanya ve ABD'nin iki yeni endüstriyel güç olarak ortaya çıkmasıyla başladı. Daha sonra bu hareketler, "ikinci" sanayi devriminin petrol ve petro-kimyasallar, otomobil, çelik ve elektrik endüstrileri ile sentetik plastiklerden oluşan üretiminde görülen nitel kaymalarla daha da güçlendi.

Yetersiz üretim eğilimi sonunda ikinci sanayi devrimi tarafından yok edilemese de kontrol altına alındı. Dikkatimizi yeni sanayicilerle sınırlarsak değer birikimi ile girdilerin yetersiz üretimi arasındaki iç çelişki yoğunlaşır. Bu çelişki, kapitalizmin yağma ve verimlilik diyalektiğinin ardışık küresel ekolojik düzeltmelerinin aracılığıyla çözülmüştür: 1) sömürgeci genişlemenin hızlanması ve beyaz yerleşimci sayısının artması sonucu, coğrafî alanın radikal genişlemesi ve 2) yeni dahil edilen bölgelerde "sermayenin hammadde üretimine büyük oranlarla nüfuz etmesi".[90] Ondokuzuncu yüzyılın gözü dönmüş ve temposu yüksek teknolojik yenileşmelerin üstünde yükseldiği sanayileşme için bakır gibi metaller, özellikle önemliydi. Amerika'nın üstünlüğü Ucuz Doğa'nın kıtasal ölçekte hızla temellük edilmesi ve göç yoluyla dünyanın geri kalanından Ucuz emek-gücü ithal etmesiyken, "yeni" sanayiciler arasındaki Almanya'nın avantajı, bilim ve sermayeyi yeni üretim süreçlerine dahil etmesiydi. Yirminci yüzyılın ilk yarısında olacaklar bu fark üzerinden gelişecekti.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta da "verimli-

---

versity Press.

[89] D.R. Headrick (1988). *The Tentacles of Progress*, Oxford: Oxford UniversityPress; L. H. Brockway (1978). *ScienceandColonial Expansion*, New York: AcademicPress; N. Bukharin (1929). *Imperialism and World Economy*, New York: International Publishers (1917 orijinal baskı); H. Magdoff (1969). *Age of Imperialism*, New York: Monthly Review Press, s. 33–40.

[90] E. Mandel (1975). *Late Capitalism*, London: New Left Books.

lik" (sermayeleştirme) hareketinin "yağma" (temellük) hareketi sayesinde olanaklı olduğudur. Kapitalist dünya-ekolojisinin coğrafî olarak hızla genişlemesi, temellük yoluyla birikim olanaklarının hızla genişlemesine işaret ettiğinden, büyük miktarda yatırım akışı olası oldu. Bunun sonucunda karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin sistem genelindeki ortalamadan daha fazla temellük edilmesi sonucunda, kentli sermayenin sahip olduğu kâr fazlası oldukça yükseldi. Yine de, yerinde saymayan meta sınırlarına ve üretimin dinamizmine rağmen, yetersiz üretim eğilimi yok olmuyordu. Bakır üretimi, 1870-1914 yılları arasında, fiyat düşüşüne maruz kalmadan on kat arttı – Amerikan pamuk üretimindeki sekiz kat artışla birlikte 1814'ten sonraki otuz yılda hızla düşen fiyatların tam tersi.[91] Bu, büyük sermaye yatırımları ve Sahra altı Afrika'dan Şili'ye ve Amerika'nın batısına ulaşan dinamik bir meta sınırına rağmen gerçekleşti.[92] Uzun yirminci yüzyılın şafağında, Malezya'nın kauçuk ve kalayı, Şili'nin nitratı, Avustralya'nın bakır ve altını ve Kanada'nın nikeli, bir ekolojik devrimin "sonuçları açısından çok daha hızlı ve çok daha etkili, insanların hayatları ve gelecekleri üzerindeki etkisi bakımından da çok daha devrimci" kuvvetleri olarak dünya-tarihsel sahnesine girdi.[93]

Bu yüzyıl 1870'ten sonra alışılmadık bir olaylar silsilesiyle karakterize edilebilir. Bu yüzyıl *temellük etmenin zirveye çıkışının* yüzyılıydı – değer birimi başına düşen karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin (soyut toplumsal emek) azamî

---

[91] J.L. Watkins (1908). *King Cotton: A Historical and Statistical Review, 1790 to 1908*, New York: J.L. Watkins&Sons, s. 299; A.G. Kenwood ve d. (2013). *Growth of the International Economy, 1820–2015*, New York: Routledge, s. 148.

[92] G. Bridge (2009). *What Drives the Extractive Frontier?*, 1st World Congress of Environmental History, Copenhagen; J. Leitner (2001). *Red Metal in the Age of Capital*, Review, c. 24, no. 3, s. 373–437; T. Frederiksen (2009). *Unearthing Rule*, 1st World Congress of Environmental History, Copenhagen; C. Schmitz (1986). *The Rise of Big Business in the World Copper Industry, 1870–1930*, Economic History Review, c. 39, no. 3.

[93] G. Barraclough (1967). *An Introduction to Contemporary History*, New York: Penguin, s. 44.

seferberliği. Teknolojik ilerleme, kapitalist iktidar ve modern bilim, temellükün kusursuz fırtınasını üretti. Kuzey Atlantik merkezinin görece sınırlı kapitalist iktidarı, sermayeleştirilmemiş doğanın tamamını ulaşılabilir kılan temellük süreçleri, sermayeleştirme ve iktidarın kollarına yeni bir yol açtı. Bu nedenle, temellükün zirvesi, dünya-ekolojik fazlanın "zirvesini" ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin toplamı ile birikmiş sermaye yığını arasındaki oranı ifade eder. Burada, temellükün zirvesi hakkında konuşurken sistemik ve yığışmalı terimleri kullanıyoruz –kapitalizmin geneli için bir "zirve" noktası–; ancak, bu tür zirveler her bir uzun birikim döngüsü ile ve belirli bölgesel üretim kompleksleri ile de tespit edilebilir.

Temellükün zirvesi soruna ilişkisel yaklaşır – insan ve insan-dışı doğalar arasında. Jeolojik indirgemeciliğe gerek yoktur. Temellükün zirvesi, "her şeyin zirvesi" savları tarafından vurgulanan jeolojik ve biyofiziksel momentleri, düzenleyici stratejik ilkelerinde tarihsel olarak kayıtlı olduğu gibi, uygarlıkların sınırlarını –en azından kapitalizmi!– kavrayan bir momente dönüştürür. Bu ilkeler –örneğin kapitalizmin bir zenginlik ölçüsü olarak emek verimliliğinde ısrarı– doğaya dışsal değildir, daha ziyade rastlantısal ama kalıcı yollarla tüm doğa ilişkilerini içselleştiren belirli projeleri ve süreçleri temsil eder.

SONUÇ

Sermaye birikimi temellükün zirvesi yaşanıp *bittiğinde* nasıl çalışacak? Bu soru, kapitalist krizin *uzun vadedeki* [longue druée] yığışmalı ve döngüsel yapısı içinde yerini alıyor. Sonraki bölümde kapitalizmin tekerrür eden gelişim krizleriyle nasıl baş ettiğini ve bunların, art arda gelen dünya-ekolojik devrimler yoluyla nasıl alt edildiğini inceleyeceğiz.

6

Dünya-Ekolojik Krizler: Devrimlerden Rejimlere

Bugün kapitalizm dönemsel bir krizle mi yoksa gelişimsel bir krizle mi karşı karşıya? Neoliberal kapitalizmin sürmekte olan yeniden yapılanması kapitalizmin yeni "altın çağı"na yol açabilir mi? Yoksa metalaştırma ve temellük gibi kapitalist stratejilerin tükenmesi daha mı olası? Bir yol gösterici olarak kapitalizmin art arda gelen uzun birikim ve kriz yüzyılları boyunca nasıl yeniden yapılandığını inceleyebiliriz. Bunlar dünya-ekolojik devrim dönemleriydi.

Dünya-ekolojik devrimleri gelişimsel krizleri, doğanın sermayeleştirilmesini azaltarak ve biyosferin emek/enerjisine yeni, nicel ve –ve nitel– temellük yolları bularak çözer. Bu devrimler özellikle kapitalist olan *oikosu* yeniden işler. Bunu yaparken hem insanı ("toplum", "ekonomi", "kültür", vb.) hem de insan-dışı doğaları kökten değiştirir. Kapitalist *oikosun* devrimleri, sermayeleştirilmiş doğanın payını azaltarak ve kolayca temellük edilebilecek doğanın payını artırarak, yani ekolojik fazlayı genişleterek "çalışır". Bu fazla, ana ifadesini Dört Ucuzlar'da bulur – karşılığı ödenmemiş emeğin temellük edilmesini, sermayeleştirilmesine nazaran artırdığı ve genişlettiği derecede (dünya-tarihsel anlamda) ucuz.

Bu savları iki ana bölümde inceleyeceğiz. İlk olarak, birikim ve kriz dinamiklerini, sermayenin artma eğilimindeki değer bileşimi ile doğanın yükselen sermayeleştirilmesi arasında bir bağlantı kurarak ele alacağız. Ardından, küresel birikimin ve meta üretiminin peş peşe gelen dünya-ekolojik devrimleri yoluyla yeniden yapılandırılmasını değerlendireceğiz.

DEĞER, DOĞA ve KÜRESEL BİRİKİM

Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi hakkında söyledikleriyle başlayabiliriz. Kapitalistler değişmez [*constant kapital*] sermayeye (makineler ve girdiler) yatırım yaptıkça sabit sermayenin üretimdeki payı artar ve onunla birlikte de emek verimliliği yükselir. Sonuç olarak emeğin payı (değişken sermaye) düşer. Üretimde artan sermaye yoğunluğu –sermayenin organik bileşiminin yükselmesi– genel kâr oranının üzerinde bir bastırıcı güç oluşturur. Buradaki varsayım toplam kârın, dengesiz oluşan ve dağıtılan toplam değer fazlasından geldiğidir.[1] Öyleyse kâr oranı neden düşüyor?

> İddia basittir. Çünkü kâr denklemindeki payda, yani sermaye stoku, paydan, yani artı değerden daha hızlı artar (her ikisi de yıllık olarak ölçülür)... Böylece aşırı sermaye, dünyanın her tarafında fabrikalarda ve teçhizatta birikmekte ve piyasaları birbirine karşı daha rekabetçi sert kavgalarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu, fiyatları aşağıda tutar, meta üretiminin talebi piyasa fiyatlarıyla aşmasına neden olur ve/veya kapasite kullanım oranlarını düşürür – böylece kâr marjlarını düşürür ve malların satılmadan ve ekipmanların da daha az verimli seviyelerde kalmasına neden olur.[2]

Kârlılık nasıl yeniden canlanır? Marksistler genellikle yaratıcı yıkımın önünü açmada krizlerin rolünü vurgulayarak yanıt verirler. Bu yöndeki açıklamalarda üç büyük tema var. Biri, fabrikalar kapandığında sabit sermayenin değer kaybetmesi. Bir diğeri, sömürü oranını arttıran, verimliliği yükseltme amaçlı teknik veya örgütsel yenileştirmelerin getirilmesidir. Üçüncüsü ise serveti üreticilerden sermaye biriktiricilerine yeniden dağıtan çoğunlukla cebri politikaların uygulanmasıdır.[3] Kuşkusuz birikim krizi ile düşen kâr oranı arasındaki iliş-

[1] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage; K. Marx (1981). *Capital*, Üçüncü Cilt.

[2] R.A. Walker (1998). *The Global Agitator, or Capitalism's Recurrent Self-Criticism*, Department of Geography, University of California, Berkeley.

[3] D. Harvey (1982). *The Limits to Capital*, Chicago: University of Chicago Press; P.D.A. Harvey (1993). *Maps in Tudor England*, Cambridge:

ki üzerine kavramsal ve ampirik tartışmalar devam ediyor.[4]

Ben bu üçüne bir dördüncüyü daha eklemek istiyorum: Dolaşan sermayeyi (girdiler) uyaran ancak değişken sermaye (emek-gücü) için de önemli sonuçları olan dördüncü bir kuvvet. Marx'ın "en önemli kanunu",[5] birbirine sıkı sıkıya bağlı iki çelişkiler setini bir bütün olarak ele alarak kavranabilir – ve bu yasanın açıklayıcı gücü büyük ölçüde genişletilebilir: 1) "ilk" ve "ikinci" doğa arasındaki çelişkiler (makine arzına göre girdi arzı); ve 2) ikinci doğa içindeki çelişkiler (değişken sermayeye göre sabit sermaye). Bu bölümün devamında Marx'ın "genel kâr oranının sürekli düşme eğilimi"ni, doğanın sermayeleştirilmesinin artması eğilimine dayanak oluşturan tarihsel gerilimleri ve dinamikleri anlamak için bir kılavuz olarak kabul ediyorum.[6] Dolayısıyla bu genel kanunun sektörel ya da ulusal düzeyde tam olarak faaliyete geçirilmesi konusunda daha az kaygılıyım ve daha ziyade büyük resmin içinden düşünmemize nasıl yardımcı olduğuyla ilgileniyorum: Bu eğilim, kapitalizmin dünya-ekolojisi olarak uzun vadeli hareketlerindeki belirleyici kırılma noktasını nasıl aydınlatır? Benim bu soruya yanıtım şöyle: üretimin değer bileşimi –Marx'ın sermaye birikiminin "organik bütünü" için değer anlayışı– Ucuz Doğalar'ın temellük edilmesine bağlıdır.

Bu açıdan, düşen kâr oranları ile ilgili tartışmaların en önemli zayıflığının kuramın kendisi değil, sabit sermayenin bir kuvvetine aşırı vurgu olduğunu düşündüğümü belirtmek isterim – *dolaşan* sermaye yerinde *sabit* sermayeye yapılan vurgu. 1830'lardan beri kapitalizm, tarımsal-el koyucu

Cambridge University Press; E. Mandel (1975). *Late Capitalism*, London: New Left Books; D. McNally (2011). *Global Slump: The Economics and Politics of Crisis and Resistance*, PM Press; R. Walker (2001). *California's Golden Road to Riches*, Annals of the Association of American Geographers, c. 91, no. 1, s. 167–199.

[4] Bu konuda kapsamlı taramalar için bkz. E. Mandel (1981). *Introduction*, Karl Marx, Capital, Vol. III içinde, New York: Penguin, s. 9–90; ve B. Fine ve A. Saad-Filho (2004). *Marx'sCapital*, 4. Baskı, London: Pluto.

[5] K. Marx (1973). *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 748.

[6] K. Marx (1981). *Capital*, Üçüncü Cilt, s. 318-319.

[*agro-extractive*] kompleksleri yetersiz girdi üretimi eğilimini oluşturan engelleri aşabilecek şekilde dönüştürmüş olabilir mi? Yeterli miktarda ucuz enerji ve hammadde harekete geçirilebilirse, sermayenin yükselen değer bileşimi zayıflatılabilir– özellikle eğer "sermayeden tasarruf sağlayabilecek" yenilikler emek tasarrufu sağlayan hareketlerle birlikte ilerlerse.[7] Bu gerçekleştiğinde, kâr oranındaki düşme eğilimi sadece kontrol edilmekle kalmaz, (bir süre için) tersine çevrilebilir. Artan temellük oranı, üretimin değer bileşimini azaltıp bu eğilimi durdurabilir. *Bununla birlikte*, sermayeleştirme, bugün karşılığı ödenmemiş emeğin temellük edilmesinden daha hızlı ise –bu bugün kapitalist tarımın içinde olduğu durumdur (bkz. Onuncu Bölüm)– birikim süreci yavaşlayacaktır. Azalan temellük oranı da kâr oranındaki azalmayı şekillendirir.

Üretim maliyetleri, uzun birikim dalgaları boyunca artma eğilimindedir. Artma eğilimindedir, çünkü normal birikim seyri günlük hayatın sermayeleştirilmesine yönelir, böylece günlük yeniden-üretim unsurlarının her gün biraz daha fazlası metaya bağımlı hale gelir. (Birbirini izleyen "tüketici devrimleri" buradan ileri gelir). Artma eğilimindedir, çünkü emek-gücünün sömürülmesi, sermayeye meydan okuyan yeni dayanışmaları, bunlar henüz sosyalist devrimden çok uzakta olsalar da, kayırma eğilimindedir. Üretim maliyetleri artma eğilimindedir, çünkü yeniden-üretim ilişkilerinin sermayeleştirilmesi –insan ve insan-dışı doğaların– sermaye döngüsüne artan bir emek/enerji akışı sağlama kapasitelerini tüketme eğilimindedir. Buradaki odak noktamız bu üçüncüsüdür. Bu doğalar sermayeleştirildiğinde kısa vadede yeni teknolojiler ve teknikler geliştirildikçe yükselen bir karşılığı ödenmemiş emek/enerji akışı sağlanır: emek/enerjinin sermayeye dönüştürülmesi. Fakat sermayeleştirme orta vadede, maliyetlerin yükselmesine neden olur. Toplumsal-ekolojik yeniden-üretim, sermaye dolaşımı kapsamında tedricen içselleştirilir. Emek/enerji akışı artışının oranı bile üretim/yeniden-üretim

[7] 1980 ve 2005 yılları arasında, Japonya ve ABD'de "sermaye mallarının maliyeti yüzde 25 ile 40 arasında geriledi".

maliyetleri oranına göre yavaştır. Geç kapitalist tarım bu eğilimin bir ifadesidir, "ikinci" ve "üçüncü" kaymaların yaygınlaşması (büyük ölçüde feminizme olan) da bir diğeridir (Dördüncü kısımda gördüğümüz gibi).

Doğanın sermayeleştirilmesine odaklanmak bize, birikim krizinin sürekliliği sorusuna bakmak için yeni ve verimli bir bakış açısı sağlar. Üretimin yükselen değer bileşiminin endüstriyel alandaki faaliyeti kısmidir. Sermayeleşmenin hızı dikkat çekici biçimde birincil üretimde –tarım, ormancılık, madencilik ve diğerleri– *zaten* büyük ölçüde sermayeleştirilmiş olan ikincil ve üçüncül sektörlere kıyasla daha hızlı artar. Bu nedenle, doğanın giderek sermayeleştirilmesinin kontrolü, sınırlarda giderek artan temellük oranıyla elde edilir (*meta sınırları*). Bu temellük sınırları, minimum maliyetle, meta alanı içinde yükselen emek verimliliği için harekete geçirilebilecek sermayeleştirilmemiş emek/enerji yığınlarından oluşur. Bu tür sınırlar, erken modern şeker-köle komplekslerinde olduğu gibi sistem dışındaki coğrafî alanlarda ya da uzun yirminci yüzyılda kadınların proleterleştirilmesinde olduğu gibi metalaştırmanın kalbinin attığı alanlarda bulunabilir.

Sistemin açısı –doğanın artan sermayeleştirilmesine giden eğilim (ekolojik fazlanın düşüş eğiliminin öbür yüzü)– mantığa aykırıdır, çünkü büyük meta sınırlarının dışa dönük hareketi alabildiğine sermaye yoğun görünüyor, bunun örneklerini on yedinci yüzyılda Karayipler'deki şeker plantasyonları ve fabrikalarında, sömürge Potosí'nin devasa hidrolik kullanılan maden cevheri kırıcılarında ve geç on dokuzuncu yüzyılda Iowa'nın makineleşmiş aile çiftliklerinde görebiliriz. Bunu günümüzde kaynaklara aşırı-sermayeleştirilmiş el koymalarla karşılaştıralım, örneğin siyanür kullanılarak yapılan altın madenciliğinde, toprağın üst katmanı kazılarak yapılan açık maden ocağı işletmeciliğinde veya kaya petrolü üretiminde olduğu gibi.

Endüstrileşme dilinin bizi yanlış yönlendirdiği nokta budur. Endüstrileşmenin modern biçimi kentlerde değil kırda başlar. Ziraî alanlar (kentsel alanlar değil) temellük yoluyla

birikim için en uygun araziyi sağlar. Büyük ölçekli endüstrinin önde gelenlerinin, makineleşmenin karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellüküne izin vermekte beis görmediği alanlarda bulunmasının nedeni budur. Bunda erken modern kapitalizmin şeker plantasyonlarının, madencilik ve metalürji komplekslerinin rolü büyüktür;[8] aynı şekilde 1570'ten sonra Ucuz kereste kaynaklarının garanti altına alındığı tersanecilik gibi sektörler de önemli olmuştur. Fakat böyle sermayeleştirme dönemleri dünya-ekolojik fazlanın *yükselmesini* kolaylaştırdı: Sermaye miktarı, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellükünden daha yavaş arttı. Bu kendisini şekillendiren yıllarda Sanayi Devrimi için de geçerli değil miydi? Bu sermaye birikiminin sırrıdır: *Oikosu* sermayeleştirmek; doğanın giderek genişleyen temellükünün kolaylaşması, yalnızca "orada uygun" büyük sınırlar olması halinde işe yarayacaktır. Bu nedenle sermayenin kaynak kullanımının "gerçek maliyetlerini" ödemeleri çağrısı, –hayatın dokusunun faaliyetlerinin hiçbir ölçüyle farklılaşamayacağına göre sonuçsuz kalacak bir çağrı olan– bu türden çağrılar dolaysız sermayenin temel mantığına aykırı olduğu için memnuniyetle karşılanır. Sermayeye kendi muradının gerçekleşmesi için yaptıklarının bedelini ödeme çağrısı yapmak kapitalizme kendi yıkımının çağrısını yapmaktır.

Kapitalizmin ebedi önceliği, üretim değeribileşimiyle bağlantılı müzakerelerle kurulan yeni bağlantılarla sermayeleştirmenin karşılığı ödenmemiş daha geniş emek/enerji yığınlarından yararlanabilmesini sağlamaktır. Marksist değer eleştirisinin gücünü bugüne kadar korumasının sebebi tam olarak: karşılığı ödenmemiş doğaları varlığının bir koşulu olarak tüketen sistemin hem içsel mantığını hem de bütün mantıksızlığını aydınlatmasıdır. Sabit sermayenin önceliği –sabit ve dolaşım momentleri döngüsünde– değişmez sermaye fiyatlarındaki hammaddelerin değer payını makinelere oranla (bir yandan fiziksel çıktıyı artırırken) düşük tutmaktır. Bu, üretimin teknik bileşimi yükselse de değer bileşimini aşağı

[8] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism.*

çeker.[9] Temellük sınırlarının –meta sınırları– kapitalizm tarihi boyunca önemi buradan ileri gelir.Sermaye Ucuz girdiler temeline dayanarak sadece varlığını sürdürmekle kalmamış fakat aynı zamanda sosyo-ekolojik üretim ilişkilerini bütün-sistem düzeyinde bir devrimle değiştirmiş, böylece genişlettiği ekolojik fazlayı restore etmiş ve canlandırmıştır.

Kapitalizm kendini son üç yüzyıl boyunca bu ekolojik fazlanın merkezine yerleştirilmiş olan fosil yakıtları sayesinde yeniden imal edebilmiştir, ancak yeniden kurma söz konusu olduğunda enerji kaynakları için aynı şey söylenemez.[10] Marx'tan alıntı yapmak gerekirse kömür kömürdür. "*Ancak belirli ilişkiler içindeyken*" fosil yakıta dönüşür.[11] Bu "belirli ilişkiler" temellük etrafında döner. Temellük yoluyla birikim, sermayenin *oikosu* çalıştırdığı bir dizi sürece işaret eder: Emek verimliliğini maksimize etmek ama bununla birlikte hayatın dokusundaki üretim ilişkilerini de sermayeleştirmek. Bu mesele özünde, temellük, el koyma mekanizmalarından –neoliberal özelleştirmeler, sömürgeci vergilendirme, eski ve yeni çitlemeler– çok kapitalizmin gıda, enerji, hammadde ve emek-gücü gibi temel üretim maliyetlerini nasıl düşürdüğüyle ilgilidir.

Dolayısıyla, temellük ve sermayeleştirme, üretimdeki

---

[9] "Belli miktarda ürünü, diyelim, bir günde üretmek ve böylece –söylemeye gerek yoktur ki– belli miktarda üretim aracını, makineyi, hammaddeyi, vb. üretken olarak tüketmek, yani harekete geçirmek için, belli sayıda işçi ile temsil edilen belli bir miktarda emek-gücüne gereksinme vardır. Belli sayıda işçi, belli miktarda üretim aracına tekabül eder ve dolayısıyla belli miktarda canlı emek, üretim araçlarında maddeleşen belli bir emek miktarını karşılar. Bu oran, sermayenin teknik bileşimini oluşturur ve onun organik bileşiminin gerçek temelidir." K. Marx (1981). *Capital*, Üçüncü Cilt, s. 244.

[10] "Kaynaklar, yalnızca onları kullanan ve kullanıcılarının fiziksel ve zihinsel faaliyetleri yoluyla eşzamanlı olarak "üreten" üretim yöntemiyle ilişkili olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, soyut bir kaynak ya da "kendi başına bir şey" olarak varolan bir kaynak diye bir şey yoktur." D. Harvey (1974). *Population, Resources, and the Ideology of Science*, Economic Geography, c. 50, no. 3, s. 265.

[11] K. Marx (1971). *Wage-Labor and Capital*, New York: International Publishers.

emek-gücüne kıyasla makinelerin fiziksel paylarına doğrudan bağlı değildir (*sermayenin* teknik bileşimi). Örneğin "endüstriyel" tarım, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından bu yana Amerikan tarımında ya da erken modern dönem şeker plantasyonlarında olduğu gibi oldukça makineleştiğinde bile farklı zamanlara rağmen yüksek oranda sermayeleşmiş ve temellük edici olmuştur. Amerikan Orta Batısı'nın sermaye yoğun tarımı, Ucuz su, Ucuz toprak ve Ucuz enerji sayesindeki çığır-açıcı temellükle gelişti; endüstriyel Amerikan tarımı uzunca bir süredir fazlasıyla "endüstriyel" idi, ancak yine de karşılığı ödenmemiş emek/enerjiyi sermayeleşme sürecinden daha hızlı temellük etti. Fakat yaşamsal önemdeki bu girdileri garanti altına almanın maliyeti, sistemik ortalamaya yaklaştığından temellük dönemi sona yaklaşıyor.[12]

Maliyetler artıyor, çünkü temellük doğaya kendine has bir zamansal mantık empoze ediyor. Bu zamansal disiplin, "toplumsal olarak gerekli sermaye dönüşüm oranı"ndaki[13] sistemik disiplinlerini zorlayarak günlük ve kuşaklararası yeniden üretim koşullarını zayıflatır. Ayrıca, zamansal disiplin, doğanın mekânsal olarak değiştirilebilir parçaların deposunadönüştürülmesiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Aslında sermaye, yükselen fiziksel üretimi sürdürülebilmesi için bu uzamsal-zamansal elkoyma süreçleri aracılığıyla gerekli ilişki ağlarını istikrarsızlaştırma pahasına harekete geçirilir. Kapitalizmin kökenlerinden kaynaklanan bu zamansal devrim, –aynen feodalizm zamanlarındaki gibi–, yüzyıllarca değil, onlarca yıllık süreçler sonunda yerleşmiş olan ormansızlaşma gibi hızlı ve büyük ölçekli yeryüzü değişiklikleri ile gösterdi kendini; Marx'ın iş günü tartışmasında değindiği gibi, [14] bu temellük sınırları emek-gücü için, enerji, gıda ve hammaddeler için olduğu kadar gerekli olmuştur.

---

[12] T. Weis (2007). *The Global Food Economy*, London: Zed; T. Weis (2010). *The Accelerating Biophysical Contradictions of Industrial Capitalist Agriculture*, Journal of Agrarian Change, s. 10, no. 3, s. 315–41.

[13] D. Harvey (2001). *Spaces of Capital*, New York: Routledge, s. 327.

[14] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 377-378.

Temellük iki temel maddî ilkeyi üstlenir. İlki, biyofiziksel yeniden-üretim süreçleri (emek-gücü, ormancılık, tarım) etrafında gelişir; ikincisi, jeolojik el koymaya (enerji ve madenler) dayanır. Ekolojik devrimlerde boyunca her iki temellük biçimi, değişmez sermayeye (makine ve girdiler) karşılık gelen bir artış göstermeden, emek verimliliğini egemen sistem ortalamasının üstünde yükseltir. Ayrıca emek-zamanın yeniden-üretim maliyetlerini de sistemin yüksek oranda sermayeleşmiş alanlarında azaltır. Örneğin Ucuz enerji, Kuzey Amerika'nın oldukça banliyöleşmiş olan kesimlerinde otomobil kullanımı yüksek emekçi sınıfının oluşmasını olanaklı kılmıştır, [15] neoliberal çağda ucuz gıda ise Kuzey Yarımküre genelindeki ücret baskısını ve 1980 sonrasında dünya proletaryasının genişlemesini sağlamıştır.

Bu iki temellük biçimini peş peşe inceleyebiliriz. Birincisi, sermayedolaşımından görece özerk olan toplumsal-ekolojik ilişkilerin yeniden üretiminin temellük edilmesini kapsamaktadır. Tabiî ki bu, kapitalizmde köylülüğün tasfiyesinin anlatıldığı en iyi uzun tarih hikâyelerinden biridir. Kapitalist iktidarın menzili içinde köylü formasyonlarıtarafından "üretilen", ancak henüz nakit bağlantısıyla yeniden üretilmeyen emek-gücü düşük değer bileşimine sahiptir. Bu birikmiş emek/enerji bir kömür yatağı gibi düşünülebilir. Eğer sermaye ve devletler bolca *birikmiş* emek/enerji sağlayabilecek yeni sınırları garanti altına alabilirse –bu konu özelinde, insan-dışı yeniden-üretim ağlarına dayanan potansiyel emek-gücü–bunun birikim sürecindeki etkisi ya ücretlerde küresel bir düşüş ya da sömürünün artmasıdır. Avrupa'daki pek çok köylünün kapitalizmin yükselişi sürecindeki feodal restorasyona karşı etkili karşı koyuşları, Afrika'daki köle ticareti, doğu Avrupa'nın "ikinci serflik" dönemi ve Peru'nun mitası gibi sömürgeci emek rejimleri de köylülerin mülksüzleştirilmesinde benzer bir rol oynamıştır.[16] Aynı hikâye farklı arka planlar ve

[15] M.T. Huber (2013). *Lifeblood*, Minneapolis: University of Minnesota Press

[16] J. Moore (2007). *Ecologyandthe Rise of Capitalism*; J. Moore (2010). *Amsterdamis Standing on Norway, Part I, Part II*.

oyuncularla her türden temel sayılan meta sınırı için anlatılabilir – örneğin Kuzey Amerika'nın ve Brezilya'nın büyük ormanları, balina avcılığı ve balıkçılık, şeker ve pamuk ve günümüzde soya fasulyesi gibi endüstriyel tarım ürünleri.

Temellükün ikinci büyük momenti "yenilenemez" kaynaklar, hepsinden önce de enerji çevresinde gelişir. Küresel birikim açısından, temellük aşaması, stratejik kaynaklar ciddî derecede azaldığında devreye girer. Bunlar "temellükün zirvesi" olarak tanımladığımız, Ucuz Doğalar'ın bütün sistemde üretim maliyetlerini düşürdüğü döngüsel aşamalardır. Bu stratejik kaynaklar *kütlesel meta* olarak adlandırılabilir ve "çığır açıcı tarihsel anlarda için kerteriz" görevi yaparlar.[17] İnorganik doğalar arasında gümüş, demir, kömür, sonra da petrol, peş peşe gelen uzun birikim yüzyılları boyunca bu rolü oynamıştır.

Enerji kaynakları özellikle önemlidir, çünkü hem ısı hem de mekanik enerji emek verimliliğini arttırır. Gıda değerinin, emek-gücü verimliliğinin yeniden-üretim maliyetleriyle yakından bağlantılı olduğu gibi, enerjinin değeri (ve onun özel biçimleri) de emek gücü verimliliği ile yakından ilişkilidir. Artan enerji fiyatları ve emek verimliliğinin durağan büyüme seviyesi yakından ilişkilidir.[18] Artan enerji üretimi ve artan emek verimliliği de öyle.[19] Jeolojik koşullar çok önemli olsa da bu temellük biçimi özünde jeolojik bir olay değildir (yalnızca ilişkisel olarak öyledir). Daha önce değindiğimiz gibi kömür, uzun on dokuzuncu yüzyıl boyunca sermayeleştirme *ve* temellükü kolaylaştırdığı için çığır açıcı bir etkiye sahipti. Endüstriyel kapitalizmin *teknikleri* yoluyla kömür, emek verimliliğinin hızlı bir şekilde ilerlemesinde, karada ve denizde kullanılan buhar gücü sayesinde açılmış olan –örneğin Çin, Hindistan ve doğu Avrupa'da köyden koparılmış emeğin

[17] I.A. Boal (2005). *Afflicted Powers: Capital and Spectacle in a New Age of War*, London: Verso.

[18] D.W. Jorgenson (1984). *The Role of Energy in Productivity*, AmericanEconomicReview, c. 74, no. 2, s. 26–30.

[19] C. J. Cleveland ve d. (1984). *Energy and the US Economy*, Science, c. 225, s. 890–897.

Kuzey Amerika, Karayipler ve dünya genelinde diğer beyaz yerleşim bölgelerine doğru akışının sağlanması gibi– yeni ve geniş sınırların merkezinde yer aldı. [20]

Savaş sonrası dönemin en önemli kütlesel ürünü olan petrol için temellükün zirvesi artık geçmişte kaldı. Son on yılda üretim maliyetleri –hızla– arttı.[21] 2000 yılından itibaren dünya petrol sektöründe işletme maliyetleri "iki kattan fazla yükseldi", arama maliyetleri dört kat arttı ve 1991 ile 2007 yılları arasında varil başına son birim maliyetinde yaklaşık on kat artış gördük.[22] Bu son birim maliyetleri –yani en kötü sahalardaki (genellikle şans eseri ABD'de) üretim maliyeti– dünya geneli fiyatlarıyla, kısa vadenin ötesinde güçlü bir şekilde bağlantılıdır.[23]

Yükselen maliyetlerin dinamiği, popüler olan "ucuz petrolün sonu" kavramının altındaki gerçeğin özüdür.[24] Kaynak tükenişinin yükselen maliyetlerde elbette bir rolü vardır ama petrol fiyatlarını etkileyen finansallaşma da giderek önemli bir toplumsal-ekolojik vektör olarak karşımıza çıkıyor. Finansal faaliyetlerin reel ekonomideki aşırı yatırım nedeniyle giderek daha cazip hale gelmesi (P-P'), el koyucu aparatlara karşılık gelen uzun süreli yetersiz yatırım dönemini teşvik etti.[25] Bu yetersiz yatırım dönemi, 2003 yılında –tıpkı 1980'ler

[20] D. Northrup (1995). *Indentured Labor in the Age of Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press; E.R. Wolf (1982). *Europe and the People without History*, Berkeley: University of California Press.

[21] Goldman Sachs (12 Nisan 2013). *Higher Long-Term Prices Required by a Troubled Industry*; S. Kopits (2014).*Oil and Economic Growth: A Supply-Constrained View*, the Center on Global Energy Policy, Columbia University.

[22] World Bank (2009). *Global Economic Prospects 2009*, Washington, D.C: World Bank, s. 60; J. Simpkins (2006). *The 'Cheap Oil Era' is Ending Soon...*, Money Morning; International Monetary Fund (2008). *World Economic Outlook*, Washington, D.C.: International Monetary Fund, s. 95.

[23] C. Bina (1990). *Limits of OPEC Pricing*, OPEC Review, c. 14, no. 1, s. 55–73.

[24] C.J. Campbell ve J.H. Laherrère (1998). *The End of Cheap Oil*, Scientific American, c. 278, no. 3, s. 60–65.

[25] International Energy Agency (2008). *Energy Technology Perspectives*,

ve 1990'larda olduğu gibi– tersine dönse de bir dolarlık yatırım başına çıkarılan petrolün yalnızca onda birini geri döndürebildi.[26]

Finansallaşma petrol fiyatlarında yukarıya doğrubir baskı oluşturmak ve piyasa oynaklığını teşvik etmekle yetinmez. Şayet finansal faaliyetler keşif ve el koyuculuğa yatırım yapmaktan daha kârlıysa, diğerinin kârlılığını yetersiz hâle getirir; bu da tükenmeye bağlı oluşan artan üretim maliyetlerine benzeyen (ve onu destekleyen) bir etki yaratır. Finansallaşmanın mantığı, 2010'da Meksika Körfezi'nde, Deepwater Horizon açık deniz petrol sondajı platformunun patlamasında yaşadığımıza benzer korkunç sonuçları olabilen her türden maliyet azaltma yöntemine –sermayenin organik bileşimini azaltma çabaları– yol açmıştır. Petrol, doğalgaz ve kömür için, temellükten sermayeleştirmeye geçiş, devasa ölçekte bir toksikleşmeyi de beraberinde getirdi – eşi benzeri görülmemiş petrol sızıntılarından, kaya gazı çıkarılması için "hidrolik çatlatma"ya ve kömür için dağların temizlenmesine varıncaya kadar geç dönem kapitalizminde enerji üretimi, insan ve hiç bahsi geçmese de tam olarak insan-dışı doğalara ilişkin refahın nitel erozyonu olarak gösteriyor kendini.

DÜNYA-EKOLOJİK DEVRİMLER

Dünya-ekolojik devrimleri beraberinde yükselen ekolojik fazlayı getirir. "Fazla" temellük edilen ve sermayeleştirilen doğalar arasındaki boşluğu temsil eder. Sonuç olarak bu fazla, temellük yoluyla elde edilen birikim derecesinin girdi, emek ve gıda değeri kompozisyonlarında orta vadede (kırk ile altı yıl arası) yarattığı gerilemenin önemi oranında "devrimci"leşir. Sermayenin çalışan olarak, gelirini geçim araçları ve ücret ilişkisi dışından[27] temin eden yarı-proleter hane halkı istihdamı seçiminden daha fazla yarar sağlaması gibi, yine serma-

Paris: International Energy Agency.

[26] S. Kopits (2014). *Oil and Economic Growth: A Supply-Constrained View*], The Center on Global Energy Policy, Columbia University.

[27] I. Wallerstein, *Historical Capitalism* (London; Verso, 1983)

yenin kendisi, kendilerini nakit bağlantısının dışında yeniden üretebilen (ancak yine de kapitalist iktidarın menzili içinde kalan) insan-dışı doğaları kullanmayı tercih eder.

Büyük bir ekolojik fazla, nispeten mütevazı miktardaki bir sermayenin çok büyük bir emek/enerji kütlesini hareketlendirmesi durumunda ortaya çıkar. Temellük edilmiş doğaların hacmi (karşılığı ödenmemiş emek/enerji) yeterince büyük olduğunda, *oikosun* –kapitalist iktidarın menzili içinde kalan–günlük ve kuşaklararası yeniden-üretim sürecindeki sermaye dolaşımına bağımlı olan payını düşürür. Minimal ya da varolmayan metalaşmanın sınırları (meta sınırları), erken modern şeker plantasyonlarından, geç kapitalist Brezilya'nın soya sınırlarına kadar kapitalizm tarihinde bu nedenle çok önemli olmuştur.

Bu emek/enerji genelde kullanım değeri açısından tartışılır, bu da gerekli bir dönüşümü beraberinde getiriyor: emek/enerjiden kullanım değerine. Kullanım değeri birçok radikal düşünürün varsaydığı gibi "orada öylece varolan" bir şey değildir, yani kullanım değeri, sermaye tarafından kullanılacağı önceden verili olan bir değer değildir.[28] Kapitalizmin değer kanunu oldukça esnektir, çünkü yapısal olarak değişmez bir kanunu –emek verimliliğini sermayeleştirme alanı içinde artırmak– hızla, yeni tarihsel doğalar çağlayanı üretimine katabilir. Bu, yeni kullanım değerlerinin yeni sermaye, iktidar ve doğa biçimlenimlerini yaratan ve sürdüren dünya-ekolojik devrimler yoluyla ortaya çıktığı anlamına gelir. Diğer bir deyişle, kullanım değerleri, değer ilişkilerinin evrimi yoluyla tarihsel olana hastır. Dolayısıyla, düşük-sermaye-yüksek-oranda karşılığı ödenmemiş emek-oranı (ekolojik fazla), kendi başına tarihsel bir iddia değil, gerekli bir ayrım noktasıdır. Kapitalizmin tarihini değil, sermayenin mantığını ve Ucuz Doğa projesini yansıtır. Bu tarih, kapitalist faillerin sermayenin yer çekimi alanı içinde bulunan doğaları – niteliksel olarak dönüştüren ardışık ekolojik devrimler sayesinde dünyayı nasıl sayılara döktüğünün araştırılmasıyla ortaya çıkabilir. Sayılar nitelikleri etkiler. Nitelikler de sayıları...

[28] S. G. Bunker ve P.S. Ciccantell (2005). *Globalization and the Racefor Resources*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Bu niteliksel dönüşümler –dünya-ekolojik devrimler– yeni tarihsel doğaları şekillendiren kuvvetlerdir. Bu tarihsel doğalar, doğrusal bir düzlem üzerinde "üretilmez", biyosfer ve kapitalizm tarafından birlikte üretilirler; tarihsel doğalar kapitalizmin ürünleridir, fakat aynı zamanda yeni kapitalist düzenlemelerin üreticileridir. Ekolojik devrim, sermaye, bilim ve devletlerin yenileştirmelerinin, soyut toplumsal emek, soyut toplumsal doğa ve ilkel birikimin yeni bir birliğini oluşturmasıyla gerçekleşir. Bu birlikler dünya-ekolojik rejimlerdir. Teknik ve örgütsel yenilikler, emek verimliliğinin artmasına olanak sağlar. Yeni tarihsel doğaların –ve yeni kullanım değerlerinin– keşfedilmesi, yerlerinin tespit edilmesi ve ölçülmesi de karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilme oranının artmasına olanak sağlar. Bölgesel fethin ve mülksüzleştirmenin baskıcı süreçleri, küresel değer ilişkilerinin nüfuz edebileceği yeni ve çoğunlukla metalaştırılmamış doğalar açar. Bu üçlü –tarımsal-endüstriyel devrimler, bilimsel devrimler ve "yeni" emperyalizm– kapitalizmin *dünya-praksisinin* çekirdeğini oluşturur. Bu üç moment daima dengesizdir ancak, sistemik kriz dönemlerinde birbirleriyle çakışmaya meyillidir. Başarılı çakışmaları Dört Ucuzlar'ı geri getirir.

Bu, teknolojiyle ilgili geleneksel düşüncemizi değiştiriyor, en azından fosil yakıtla çalışan makinelerin modern dünyayla olan ilişkilerini değiştiriyor. Artık teknoloji değil, *teknikler* öncülük ediyor.[29] Bu detay çok önemlidir, çünkü teknolojinin ekolojik krize yol açan bir başınalığı –ya da bir teknoloji/enerji bağlantısı–, çevreci düşünceye derinlemesine yerleşmiştir. Tıpkı kapitalizmin kendi "özel nüfus kanunları"[30] olduğu gibi kendi "özel teknoloji kanunları" da vardır. Elbette yeni makineler önemlidir, çünkü "insanoğlunun Doğa ile olan faal ilişkisini ortaya koyarlar".[31] Peki teknoloji *neden* önemlidir? Sadece değer üretmek için değil, "hayatını

[29] Burada ve devamında Mumford'un etkisi görülebilir, bkz. L. Mumford (1934). *Technics and Civilization*, London: Routledge and Kegan Paul.

[30] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 784.

[31] A.g.e. s. 493.

sürdürmesini sağlayan üretim sürecini ve böylece toplumsal ilişkilerinin formasyon tarzlarını ve *onlardan akan zihinsel kavrayışı*"[32]ortaya koymak için de. Burada Marx günümüzdeki üretim ve yeniden-üretim, soyut toplumsal emek ve soyut toplumsal doğa tartışmalarını öngörüyor.

Aslında bu kapitalizmin, tersanecilik ve haritacılıktan buhar ve içten yanmalı motora kadar giden çığır açıcı yeniliklerinin tarihidir. Bunlar maddî çıktıda (insanın da dahil olduğu bir çıktı, örneğin kölelik ve onun "örtülü" biçimleri) devrim niteliğinde bir yükselişe izin verdiler. Aynı zamanda genellikle toplumsal ilişkiler olarak kabul edilen, sınıf, siyaset ve kültür gibi alanlarda bir dizi devrimci değişime de izin verdiler. Peki, bu toplumsal ilişkiler Toplumsal'dan daha fazlası değil midir? İnsanın toplumsallığının yeniden şekillendirilmesi –sınıfsal, siyasî ve kültürel olarak–, bizatihi maddî üretimin "doğası"nda bir dizi devrimci kaymanın derinlerine kök salmıştır. Bu kaymalar gezegendeki doğaları algılamada, bilmede ve hesaplamada kökten değişimler yaşanmadan düşünülemezdi. Yani sermaye, iktidar ve bilgiyi birleştiren *teknikler*, belirli makinelerin devrimci etkisini daha net ayırt etmemize ve bu çağdaş buluşların Ucuz Doğa'nın birlikte üretiminin temel dayanağını anlamamıza olanak tanıdı.

Her uzun birikim yüzyılı, sonsuz ve dışsal bir Doğa'yı "uyandırmaz". Bu tür her uzun dalga bir dizi yeni ve özel kısıt ve olanak sunan tarihsel doğalar yaratır – ve onların sayesinde yaratılır. Bir döngünün başında işleyen –bilim teknoloji ve yeni yönetişim biçimleriyle belirli tarihsel doğaları yaratan– birikim stratejileri, Dört Ucuzlar'ı tedarik eden üretim/yeniden üretim ilişkilerini sürekli tüketir. Bir noktada bu tükeniş kendini yükselen fiyatlarda göstermeye başlar.

Demek ki kapitalizmin büyük sorunu *tarihsel* doğadır, "genel olarak doğa" değildir. Sorunun düğüm noktası, kapitalizmin kendisinin birlikte ürettiği tarihsel doğalar tarafından sunulan kısıtlar ve koşulların belli sınırlarıdır. Sermayenin sorunu, Dört Ucuzlar'ı yaratan özel stratejilerin her dönem-

[32] A.g.e., Vurgu yazar tarafından yapılmıştır.

de yalnızca "bir defaya mahsus" olmasıdır. Bir şeyi iki defa "keşfedemezsiniz".

Dünya-ekolojik devrimler, tarihsel doğanın sermayeleştirilmiş payını azaltarak ve özgürce el koyulabilecek payını artıran üç temel şekilde çalışır. Birincisi, üretimin sürmekte olan dönüşümüne özgü ekolojik fazlayı genişletmesidir: daha fazla buhar motoru için daha fazla kömür. İkincisi, yeni doğa türleri üretmesidir: hâlihazırda varolan motorlar için daha fazla kömür değil, yeni içten yanmalı motorlar için petrol bulunması, yani petrokimyasallar için bir dizi kullanım değeri. Üçüncüsü ve ikinciyle bağlantılı olarak gittikçe daha küreselleşen ölçekte yeni tarihsel doğalar üretmek: erken kapitalizmin Linnaeus'un sınıflandırmalarında neticelenen "büyük taksonomi çalışma[ları]" ve yakın zamanda uzaktan algılamanın gezegensel gözetimi.[33] Her büyük ilkel birikim dönemi, yeni temellük ve sermayeleştirme coğrafyalarına uygun yeni tarımsal, botanik ve haritacılık bilgileriyle (*diğerleri arasında*) beraber gelir.[34] Taksonomik ve diğer bilimsel projeler, aslında bir karşılıksız hediye ambarı olan küresel doğanın birbirini izleyen yeniden tasavvurları için önemlidir. İnsan-dışı zenginliğin yeni kaynaklarını belirlemek ve ölçmek için bu birbirini izleyen bilimsel, kartografik ve ölçümsel devrimler, dünya-ekolojik devrimlerin önemli bir başarıya ulaşmasını sağladı: temellük edilmiş emek/enerji payının sermayeleştirilmiş doğaya oranla artması ve böylece küresel doğanın sermayeleşmiş bileşiminin düşürülmesi. Bu devrimler, sistem genelinde sermayeleşmeyi küresel temellük yoluyla azaltarak doğanın karşılıksız hediyelerinin daha fazlasının birim sermayeye bağlanmasını sağladı. Bu da sermayenin organik bileşiminin yükselme eğilimini –doğrudan ve dolaylı olarak– kontrol altına aldı. Doğrudan olan süreç hammaddelerin (dolaşan sermaye) ucuzlaşmasıyla, dolaylı olansa Ucuz girdilerin

[33] J.F. Richards (2003). *The Unending Frontier*, Berkeley: University of California Press, s. 19.

[34] Sermayeleştirme, ilkel birikim ve soyut toplumsal doğa kuvvetleri, bir temel/üstyapı ilişkisinden çok, rastlantısal, aynı zamanda yarı-belirli ve birbirine bağlı süreçlerin sıralı bir dizisi olarak anlaşılmalıdır.

sabit sermaye üzerindeki etkisi yoluyla (örneğin daha ucuz çelik daha ucuz sabit sermaye demektir) gerçekleşti. İşleyişleri nedeniyle bu devrimler yeni "uzun" birikim dalgaları için gereken koşulları yarattı.

Bu temellük ve sermayeleştirme diyalektiği, kapitalizmin uzun dalgaları hakkındaki düşüncelerimizi alt üst eder. Aslına bakılırsa kapitalizmin büyük sorunu yetersiz sermayeleşme değil, *aşırı* sermayeleşmedir. En güçlü yanı da, genoma varıncaya kadar her şeyi sermayeleştirme eğilimi değil, [35] sonuna kadar her şeyi temellük etme eğilimidir. Kapitalizmin uzun endüstriyel ve tarımsal devrimleriyle ilişkili toplumsal-teknik yenilikler başarılı oldular, çünkü karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilmesi için gerekli fırsatları ciddî ölçüde artırdılar, özellikle de fosil yakıtların (milyonlarca yıl boyunca), toprak verimliliğinin (binlerce yılda) ve köylü topluluklarda "çiftlikten taze taze çıkmış" insanların (nesillerce) *birikmiş emek/enerjisine*... Bu devrimlerin Amsterdam'dan Detroit'e ve Manchester'a dek her birinde yüksek oranda sermayeleşme bulduğu doğru. Fakat bu teknolojik devrimler ancak dünya-ekolojik uzamı kökten değiştiren emperyal ve bilimsel projelerle birleştiklerinde çığır açıcı bir özellik kazandılar. Eğer teknolojik dinamizm tek başına yeterli olsaydı, Almanya, on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde Britanya *ve* ABD'yi yenmiş olurdu. Ancak bu gerçekleşmedi, Amerika'nın bir kıtaya yayılan coğrafyalarıyla dikey bütünleşmiş firmaları *ve* Britanya'nın ticarî ve finansal üstünlüğünün birlikteliği, Almanya'yı –çağının önde gelen bilimsel gücünü– dışlamayı başardı.

Kapitalizmin dünya-ekolojik devrimleri, Ucuz Doğa arayışı içindesermayeleşme ve temellük süreçlerini birleştirirken *oikosun* sermayeleşmesini de kapitalizmin uzanabildiği alanlarda azaltır. Bu mantığın en çarpıcı örneklerinden biri, daha önce sözünü ettiğimiz gibi "ikinci" on dokuzuncu yüzyılda,

[35] N. Smith (2007). *Nature as Accumulation Strategy*, Socialist Register içinde; L. Panitch ve C. Leys (Der.) (2006). *Coming to Terms with Nature*, London: Merlin Press, s. 16–36.

Britanya'nın dünya hegemonyasının zirvesi ve *Belle époque,* [güzel döneminde, –*ç.n.*] yaşanan küresel demiryolu ve buharlı gemi devrimidir (1846-1914). Bu devrimin parlak başarısı temellük süreçleri açısından da devrim niteliğindeydi, sermayenin çelik kolları bu sayede Asya'dan Avrupa'ya dek kırsal yerleşimlere ulaşarak büyük miktardaki ucuz emek-gücü önündeki bendi yıkmış oldu.[36] Kuzey Amerika'da demiryolları mülkiyet ilişkilerindeki savaş öncesi devrimi, kıtasal bir gerçeklik haline getirdi.[37] Uluslararası pazarlarla bütünleşen sermaye yoğun aile çiftlikleri de demiryolları ağının bir parçasıydı ve bu ağ, çiftliklerin binlerce yılda oluşan toprak ve suyun arsızca temellük edilmesini olanaklı kıldı.[38] Demiryolları ağının çığır açıcı özelliği temellükün yaygınlaşmasını sağladı ve böylece Ucuz Doğa için gereken yeni koşulları yarattı – özellikle de Ucuz Gıda. Ucuz Gıda da Avrupa'da kırın yapısını bozdu ve milyonların Kuzey Amerika ve başka yerlere akmasına neden oldu. Gittikleri yerlerde, demiryolu ağı sayesinde tedavüle sokulmuş Ucuz (yüksek oranda temellük edilmiş) enerji ve Ucuz kaynaklar temelinde yapılanan rekabetçi fabrikalarda çalışmaya başladılar. Mekâna zaman tarafından *temellük edilmesi* budur ve Amerika'nın hegemonyacı yükselişinin temelinde de bu yatar.

Teknik işbölümünde yükselen sermaye yoğunluğunun diyalektik gerilime dahil olması, toplumsal işbölümü içindeki ayrıt edilebilir ancak, geniş anlamda benzeş bir süreçle gerçekleşir. Sermayenin yükselen organik bileşiminin, tarihsel doğanın artan sermayeleşmiş bileşimi ile buluştuğu yer burasıdır. Elbette tarihsel doğa asla tamamen sermayeleştirilemez,

[36] D. Northrup (1995). *Indentured Labor in the Age of Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press; E.R. Wolf (1982). *Europe and the People without History*, Berkeley: University of California Press.

[37] C. Post (2011). *The American Road to Capitalism*, Leiden: Brill; J.W. Moore (2002). *Remaking Work, Remaking Space*, Antipode, c. 34, no. 2, s. 176–204.

[38] H. Friedmann (1978). *World Market, State, and Family Farm*, Comparative Studies in Society and History, c. 20, no. 4, s. 545–586; H. Friedmann (2000). *What on Earth is the Modern World-System?*, Colonialism&Nationalism 6.2, s. 481.

bunun yakınından bile geçilemez. Sermayeleştirme orta vadede emek/enerjiye el koyma maliyetlerini, emek/enerjiyi doğuran ilişkileri tüketerek yükseltir (genelde bunun sonucu mutlak emek/enerjide bir gerilemeden ziyade göreceli bir durgunluk olur). Yine de sermaye, aslında karşılıksız hediyelerinden sermayeleştirilmedikleri sürece faydalanılabilecek olanları, yani küresel doğanın gittikçe artan bir kısmını sermayeleştirmeye zorunludur. "Rekabetin zorlayıcı yasaları" sermayeyi, doğanın geri kalanını toplumsal olarak gerekli sermaye dönüşüm oranı mantığına göre yeniden şekillendirmeye iter – bu, maden ve petrol sahalarının, yeraltı su kaynaklarının, hatta ormanların ve toprağın yeniden-üretimi için gereken zamanın yanında bir hiçtir.[39] Toplumsal olarak gerekli sermaye dönüşüm oranının artmasını engellemek için kapitalizm, temellük edilmiş doğa alanını, küresel genişlemenin tekerrür eden büyük çöküşleri içinde döngüsel olarak genişletmeye çabalar. Demek ki sermaye dolaşımına dayanan toplumsal-ekolojik ilişkiler ile bunun kapitalist iktidarın egemen olduğu kısmı arasında bir gerilim vardır, ancak bu ikincinin yeniden-üretimi henüz sermayeye-bağımlı değildir.

Verimliliği-artırmayı amaçlayan teknolojilerin, sermayeleştirilmemiş doğanın daha büyük kısmını temellük etme sürecini başlatması aynı zamandabirikimin sistem genelinde canlanmasına neden olur. Her Amsterdam için bir Vistül Havzası vardır. Her Manchester için bir Mississippi Deltası vardır. Dolayısıyla erken kapitalizm, köylü emek/enerjisinin "proto-endüstriyel" temellüküyle desteklenmiştir– bu yolla basit manifaktürün ürünlerine verimlilik oranı henüz zayıflatılmadan temellük edilebilecekti.[40] Bu aynı zamanda yirminci yüzyıl Fordizminin, Kuzey Amerika ve Orta Doğu petrol sınırları olmadan düşünülemez olmasının nedenidir (Ucuz Enerji).

Temellük fırsatlarının göreceli olarak daralması bize neo-

[39] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 44; D. Harvey (2001). *Spaces of Capital*, New York: Routledge.
[40] W. Seccombe (1992). *A Millennium of Family Change*, London: Verso.

liberal kapitalizm hakkında önemli bir şey söylüyor. 1970'lerdeki çöküşten sonra kentli yönetici tabakaların sınıfsal saldırıları, mülksüzleşmenin hızlanması, şok doktrinleri ve finansal genişleme bir bütünün parçalarıydı. Hepsi, "üçüncü" bilimsel-teknolojik devrimle bağlantılıolan emek verimliliğinde büyük sıçrama vaadinin gerçekleşmemesinde yankılanan ve kentlerin "reel ekonomilerinin" giderek aşınması nedeniylemevcut serveti yeniden dağıtmayı amaçlıyordu.[41] Bu neo-liberal karşıdevrimin vahşi doğası, temellük fırsatlarının göreceli daralmasına mutlaka bir şey borçludur.

Bu konu sömürgeciliğin, çitlemelerin ve –P-S-P' (sermayeleştirilme) ile birleşik maliyet ve riskler olmadan üretmeyi amaçlayan– "mülksüzleştirme yoluyla birikimin" uzun tarihininbilgisi yardımıyla daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle ekolojik fazla ilişkisel bir harekettir: Sermaye ve emek arasında, kent ile kır arasında, metropollerle sınırlar arasında, sermayeleştirme ile temellük arasında. Herhangi bir verili metanın değeri soyut toplumsal emek tarafından belirleniyorsa ve metada gömülü olan bu ortalama toplumsal emek, uzun vadede fiyat hareketlerini belirliyorsa, emek verimliliğinin yüksek olması, kapitalist bir işletmenin birincil önceliğidir. Yüksek emek verimliliği, kapitalistin piyasa aracılığıyla, rekabet eden üretim birimlerinin artı-değerini daha düşük verimlilikle elde etmesini sağlar. Gördüğümüz gibi, buradaki önemli nokta, yükselen emek verimliliğinin, yükselen sermaye yoğunluğu aracılığıyla sağlanmasıdır (sermayenin değer bileşimi). Bu kâr oranının düşme eğilimini harekete geçirir.[42] Bununla birlikte, eğer emek verimliliğini, buna karşılık gelen sabit sermayede bir yükselme olmadan artırabilecek bir araç bulunursa, yeni birtakım olasılıklar ortaya çıkar.

Bu olasılıklar, kapitalizmin en büyük birikim dalgalarını karakterize eden geniş temellük sınırlarıyla şekillenir. Dünya-ekolojik devrimler, küresel temellük yoluyla doğanın ser-

[41] G. Balakrishnan (2009). *Speculations on the Stationary State*, New Left-Review II, no. 59, s. 5–26.

[42] K. Marx (1981). *Capital*, Üçüncü Cilt.

mayeleştirilmesini azaltarak sermayenin değer bileşiminin artma eğilimini kontrol altına almıştır. Doğrudan hareketiyle bu devrimler, hammaddelerin ucuzlaşmasına neden olmuş (dolaşan sermaye) ve dolaylı olarak da sabit sermayenin değer bileşimini azaltmıştır. Örneğin, Ucuz kömür, önce Ucuz demiri, 1860'lardan sonraysa Ucuz çeliği olanaklı kılmıştır. Amerika'da çelik üretimi hızla artarken –1865 ve 1895 yılları arasında kırk kat atmış– sabit sermaye maliyeti çökmüştür. Çelik rayların fiyatı yüzde 80'den fazla düşmüştür.[43] Küçük bir sürpriz olarak da Amerika'da emek verimliliği, 1890 ile 1970 yılları arasında (tam olarak "temellükün zirvesi" sermayenin değer bileşimini kontrol altına aldığında) en yüksek seviyesine ulaşmıştır.[44]

Sermaye, Dört Ucuzlar'a dayanır ve bu ihtiyacı gidermenin tek bir yolu vardır: sınırlar. Bu zorunluluğa verilecek yanıt sonsuz coğrafî genişleme ve sonsuz buluşlardır. Bunlar da birbirine bağlıdır. Sermaye birikimini kolaylaştıran büyük buluşlar, sermayeleştirilmemiş karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin hızla temellük edilmesini de kolaylaştırdıkları sürece "büyük"türler. "Sermaye yoğun" ve çığır açıcı buluşların tarihi –erken modern tersanecilik ve haritacılık devrimleri, on dokuzuncu yüzyılda buhar motoru ve yirminci yüzyılın içten yanmalı motoru– belli yerlerde, özellikle de Hollanda, Britanya ve Amerikan hegemonlarının kalbinde, üretimin sermaye yoğunluğunu yukarıya doğru destekleyen teknik ilerlemelerle tanımlanır.

Üretimdeki bu buluşlar çığır açıcı özelliklerini karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin yeni küresel temellük süreçlerine borçludur. Sanayi Devrimi bunun güzel bir örneğidir. Manchester'ın tekstil fabrikaları diyalektik olarak ABD'nin güneyindeki pamuk sınırına bağlıydı. Bu sınır da Whitney'nin, kısa stapelli pamuğun hızlı coğrafî genişlemesini sağlayan çırçır makinesine bağlıydı. Ve bu genişleme, İskoç komisyon-

[43] W.W. Rostow (1978). *The World Economy*, Austin: University of Texas Press, s. 179.

[44] R J. Gordon (2012). *Is U.S. Economic Growth Over?*, No. w18315, National Bureau of Economic Research.

cuların ve Londra'nın finansal kurumlarının öncülüğünü yaptığı, küreselleşen kredi kanalları sayesinde olanaklı olmuştu.[45] Burada, son derece sermayeleştirilmiş üretim alanlarının ve tüm doğanın küresel olarak temellük edilmesinin birleşik ve dengesiz gelişmesini diyalektik bir bütün olarak dikkate alabiliriz. "Teknolojik" devrimler, hegemonyacı projelerle olan üretken ilişkileri yoluyla çığır açıcı hale gelmiş, dünya-ekolojik alanları dönüştürmüş ve giderek artan bir ekolojik fazla yaratabilmiştir. Bu üç büyük hegemonyacı çağda, kereste, kömür ve petrol, serbestçe ve nispeten düşük sermaye harcamalarıyla temellük edildi. Çığır açıcı her yenileşme, tarihsel doğanın sermaye dolaşımına dayanan verimlilik ve yağmayla özetlenen dolaysız paylaşımını bir süreliğine de olsa azaltan bir dünya-tarihsel eylemle birleştirmiştir.

Bu, kapitalizmin büyük teknik sabitlemelerinin küresel genişleme hareketleriyle neden ve nasıl olup da içiçe geçtiğini bir derece açıklar. Her teknik sabitleme bir coğrafî sabitlemeyi içeren bir dünya-ekolojik sabitlemedir. Bunu bugün, kapitalizmin belirmekte olan krizi ve biyosferin istikrarsızlaşmasına teknik çareler arama telaşı içinde kolayca unutabiliyoruz. Kapitalizm içindeki teknoloji, –emek/enerjinin oldukça savurgan ve seçici dönüşümünü varsayan– kapitalist tekniğin bir dışavurumudur. *Teknikler* –sermayeleştirme ve temellük etmenin diyalektiği– içindeki kapitalist teknolojinin tarihi iki aşamalı bir süreçtir: 1) en kolay elde edilebilecek fazlanın sağılması (erken yirminci yüzyılda Malezya'nın plantasyon devrimi gerçekleşmeden önce Amazon kauçuğunun elde edilmesi gibi)[46] ve 2) küresel doğanın genişleyen alanının, gittikçe kapitalistleşen bir temel üzerinde yeniden düzenlenmesi (orman ürünlerine dayanan endüstrilerin on dokuzuncu yüzyıldan beri dünya çapında modernleştirilmesi gibi).[47]

---

[45] P. McMichael (1991). *Slavery in Capitalism*, Theory and Society, c. 20, no. 3, s. 321–349.

[46] L.H. Brockway (1979). *Science and Colonial Expansion*, American Ethnologist, c. 6, no. 3, s. 449–465; R.P. Tucker (2000). *Insatiable Appetite*, Berkeley: University of California Press.

[47] R.A. Rajala (1998). *Clear cutting the Pacific Rain Forest*, Vancouver:

Bununla birlikte, bunu sadece bir mantıksal-tarihsel zincir olarak görmek yanlış olur. Bu ikinci safhayı karakterize eden doğanın sermayeleştirilmesi kısa vadede beklenmedik getiriler üretir.Bu, erken modern dönemde plantasyon sahiplerinin kölelerine Yeni Dünya topraklarında Avrasya şeker kamışını diktirdiklerinde yaşadıkları o "verim balayı"nın modern dönemdeki benzeridir.[48] Uygun biyofiziksel koşullar, en gelişmiş tarımsal bilgiyle birleştiğinde 50-75 yıl sonra çöküşle sonlanacak (geç kapitalizmde bu süre daha kısadır) bir verim patlaması yaşanır. Verim patlamaları yaratan yenilikler, orta vadede arz koşullarını her zaman zayıf düşürür. *Oikos* açısından bu çelişkiler, ifadeleri farklı da olsa tektir ve "biyofiziksel" geri bildirimlerinin (yabanî otların kontrol altında tutulması gibi) içerdiği "toplumsal" dönüşümler ("küresel" tarımsal gıda rejimi gibi) kadarını içerirler. Bu çelişkiler birikimi sınırlayan yollarla ortaya çıktıkça, yeni sınırlara duyulan vahşi iştâh tekrar ortaya çıkar. Eğer bu sınırlar mevcut değilse, şiddetli yeniden bölüşüm hareketleri, etkin bir direniş sergilemesi en az olası olan nüfuslara –fakirden zengine (neoliberalizmde olduğu gibi)– uygulanır ya da köylülükten ağır sanayileşmeye doğru (Sovyet kolektifleştirmesinde olduğu gibi) bir geçiş için kullanılır.

Doğanın sermayeleştirilmesiyle birlikte ortaya atılan temel soru, içsel çelişki bir çıkış noktası bulduğu ölçüde aşılabilir. Sermayenin artan organik bileşimi, sistematik ifadesi küresel doğanın artan sermayeleştirilmiş bileşimi olan toplumsal-ekolojik dengesizliğe doğru bir eğilim gösterir. Bu ekolojik fazlanın azalma eğilimidir ve hem nicel (daha fazla alan) hem de nitel olarak (yeni tarihsel doğalar) anlaşılması gereken coğrafî genişleme ile tersine çevrilebilir. Coğrafî genişleme kritik bir seviyeye ulaştığında, büyük miktarda kullanım değerinin bundan böyle kolayca elde edilebileceği anlamına gelmez. Hatta kritik seviyeye ulaşıldığında, nakit bağlantısına dayanan top-

University of British Columbia Press.

[48] P. Dark ve H. Gent (2001). *Pests and Diseases of Prehistoric Crops*, Oxford Journal of Archaeology, c. 20, no. 1, s. 59–78; J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism.*

lumsallaşmış doğa miktarının azaldığı dahi söylenebilir. Uzun on altıncı yüzyılda ve uzun yirminci yüzyılın başında, klasik "yeni emperyalizmin" örneğinde bu durum söz konusuydu. Bugün, bu eski coğrafî genişleme modeli artık çalışmıyor.

Kapitalist iktidarın menzili içinde bulunan doğa, (henüz) sermayeleştirilmeden toplumsallaşabilir. Kapitalist iktidarın yeni sınırlara yayılması, iki koşul geçerli olduğu sürece küresel birikimin ilerlemesi için çalışır: 1) yeni dahil edilmiş formasyonlar kendilerini nispeten sermayeden bağımsız olarak yeniden-üretirler, ancak ekolojik fazlaya da büyük katkılar sağlarlar ve 2) birikim değerine göreli olan kullanım değeri miktarı, meta üretiminin genelde azaltılması hedeflenen sermayeleşmeye payından oldukça büyüktür. Coğrafî genişleme artan sermayeye göre yavaşladığında, nakit bağlantısına dayanantoplumsallaşmış doğanın miktarı da artar. Toplumsallaşmış doğalar, metalaşmanın zaman içinde ilerlemesi bir zirve noktasına ulaşmasından sonrayerini sermayeleştirilmiş doğalara bırakır. Bu kapitalist dönüşümün kuvvetidir, burada ne yönetici yapılar, ne üretim sistemleri, ne de (yeni dönüştürülmüş) ormanlar, araziler, hanehalkları ve diğer ekolojiler kendilerini nakit bağlantısının dışına çıkarak yeniden üretebilirler.

Toplumsal ekolojiler –ormanlar, araziler, balık yatakları, vb.– sermayeleşmiş ekolojiler haline geldikçe, yeniden üretilmeleri de sermayenin yeniden üretilmesi kapsamı içinde gerçekleşir. Yükselen sermayeleşme kısa ve orta vadede beklenmedik getiriler üretir ancak orta ve uzun vadede birikimin sistemik koşullarını zayıflatır. Eğer "doğal verimlilik" sabit sermaye gibi davranabilir ve böylece kâr oranının düşme eğilimini kontrol altına alabilirse, toprak yorgunluğu ve kaynakların tükenmesi kârlılığın tersine çevrilmesinin zeminini hazırlayabilir – uzun birikim dalgalarının pek dikkat çekmeyen bir etkisi.

Eğer mekânın genişlemesi (temellük) kâr oranının düşme eğilimi için bir çareyse, zaman içinde gerçekleşen yenileştirmeler de (sermayeleştirme) ikinci çaredir. İkisi de sonsuz

olarak çoğaltılamaz. Küresel alan, sonsuz birikim açısından sadece ilişkisel değil, aynı zamanda asimptotik ve sonludur. Bir taraftan rekabet, kapitalizmi coğrafî olarak, metalaşmanın düşük ve temellük olanaklarının yüksek olduğu bölgelere doğru genişlemeye yönlendirir. Sermaye, devletler ile bir tür anlaşma dahilinde uzun bir sıçrama gerçekleştirebildiği ölçüde girdi ve emek-gücü maliyetlerini düşürebilir ve böylece kâr oranını artırabilir. Bu, dışsal doğaların geometrik olarak genişleyen üretim süreçlerine dahil edilmesini hızlandırır; sonuçta da yerleşmiş üretim bölgelerinde girdi ve emek maliyetleri arttıkça coğrafî genişleme ihtiyacı artar. Kapitalizmin biyofiziksel ve jeolojik doğaları sürekli hızlanan dönüştürmesi (zamanın fethi) yeni temellük sınırları (alanın fethi) için duyduğu büyük iştah ile bu şekilde birleşir.

DÜNYA-EKOLOJİK REJİMLER

Yeniden belirtmek gerekirse kapitalizmin bir ekolojik rejimi yoktur, kapitalizmin kendisi bir ekolojik rejim*dir*.

Ekolojik rejimle, on altıncı yüzyıldan bu yana (1450-1640), küresel birikimin birbirini takip eden safhalarını sürdüren ve ilerleten nispeten kalıcı yönetim kalıplarını (resmî ve gayri resmî), teknolojik yenilikleri, sınıf yapılarını ve örgütsel biçimleri vurgulamak istiyorum. En temel halinde bu rejimler, Ucuz enerji, gıda, hammadde ve emek-gücünün, küresel birikimiyöneten merkezlere yeterli akışını sağlamak için gerekli piyasa ve kurumsal mekanizmaları içerir, ancak hikâye burada bitmiyor. Ayrıca, bu fazlaları tüketen ve doğanın geri kalanından yeni (ve çelişkili) taleplerde bulunan üretim/yeniden-üretim komplekslerine de değinmeliyiz. Bu demektir ki, kır-kent karşıtlığı –merkez-çevre ilişkisiyle örtüşür ancak ondan farklıdır– coğrafî olarak önemli bir ilişkidir. Burada ekolojik rejimler, tarihsel olarak istikrarlı bir süreci ve genişletilmiş birikim koşullarını belirtir; ekolojik devrimlerse, bu duruma bağlı olarak dengelenmiş süreçler ve koşulların ortadan kaldırılması ve yenilenmesinin çalkantılı döngüsüne işaret eder.

Sermayenin mantığından kapitalizm tarihine doğru ilerlemeye nasıl başlayabiliriz? Eğer "ekolojik rejim" kavramının kullanışlı olduğu anlaşılırsa yalnızca geniş bir tanımdan fazlasını sunabilir. Bu bakış açısı, modern dünya sisteminin yükselişi ve gelecekteki çöküşüne dair bir açıklamayı olanaklı kılabilir mı? Yol gösterici olması açısından Giovanni Arrighi'nin "birikimin sistemik döngüsü" bakış açısına[49] ve Harvey'nin mekânsal sabitleme kuramına[50] başvurabiliriz.

Arrighi'ye göre yükselen dünya güçleri –Hollanda, İngiltere ve Amerika– küresel üstünlüğe (hegemonya) kapitalist ve bölgesel iktidar yapılarındaki çeşitli "örgütsel devrimler" yoluyla ulaştı. Arrighi'nin birbirini izleyen "uzun yüzyıllardaki" genişleme ve daralma dönemlerindeki sermaye birikimi modeli böyle çalışır. Birikim krizleri, biçimleri bir yüzyıldan diğerine değişen, sermaye ve dünya iktidarının çelişkilerinde şekillenir. Bu tür krizlerden çıkışsa ortaya çıkan dünya iktidarları tarafından sunulan örgütsel ve teknik yeniliklerde aranmalıdır – örneğin, on dokuzuncu yüzyılda Britanya'daki endüstriden sonra Amerika'da seri üretimin ortaya çıkışı. Bu yenilikler sermaye birikiminin "maddî genişleme" safhaları yoluyla yeniden canlanmasına olanak sağlar. Söz konusu genişlemeler, yükselen fiziksel çıktı, sermaye birikimi ve coğrafî genişlemeyi içerir. "Reel" ekonomide yükselen sermaye getirisi ile nitelenen maddî genişlemenin safhaları, bir sistemik birikim döngüsünün başlangıcına işaret eder. Zaman içinde maddî genişleme, hegemonya merkezlerinin dışından gelen yeni rakipleri harekete geçirir. Bu rakipler, hegemonyanın kâr fazlasını aşındırmaya başlar, böylece merkezde kâr oranlarını dengeler ve üretken daire içindeki (P-S-P') kârlı fırsatları tüketir. Hegemonya merkezi içinde düşen sermaye getirileri, maddî genişlemeye kârlı bir şekilde yeniden yatırılması olası olmayan sermaye fazlasının yükselmesine neden olur. Kârlılık zayıfladıkça kapitalistler sermayeyi üretimden finansal sektöre kaydırır (P-P'). Bu yeniden tahsis etme beraberinde

[49] G. Arrighi (1994). *The Long Twentieth Century*, London: Verso.
[50] D. Harvey (1982). *The Limits to Capital*, London: Verso.

"finansal genişlemeyi" getirir – en yakın örneği 1970'lerde başlamıştır. Finansal genişlemeler, "ticaretin ve üretimin genişlemesine (P-S-P') yatırımın kapitalist tabakanın nakit artırma amacına –artık saf finansal fırsatlara yatırım kadar– etkin hizmet etmediği durumun semptomlarıdır". Böyle bir durumda, ticarete ve üretime yatırılan sermaye, para biçimine geri dönme ve daha doğrudan birikme eğilimi gösterir (P-P').[51] Bu genişlemeler, maddî genişlemenin sonuna eşlik eden yükselen jeopolitik rekabet sayesinde sürdürülebilir. Finansal genişlemeler, coğrafî olarak daha geniş hegemonik merkezlerdeki mülkî ve kapitalist faillerin yeni ittifaklarının getirdiği yeni bir yenilik dalgasının zeminini oluşturur.

Arrighi'nin mevcut incelemeyle ilgili olan sistemik kriz görüşü, bir zamanlar "maddî" birikimi ortaya çıkaran "örgütsel yapıların" tükenmesi üzerine inşa edilmiştir.[52] Bu tükenişten kendi zamanlarının büyük krizlerine sınıflar, devletler ve firmalardan bazı yaratıcı tepkiler gelir – *örgütsel devrimler*. Arrighi'ye göre bu devrimler endüstrileşmeye indirgenemez; endüstriyel dönüşümler, mülkî ve kapitalist örgütlerde ortaya çıkan yenilikler yoluyla dünya-tarihsel gerçekler haline gelirler. Bu neredeyse daima toplumsal indirgemeci açıdan anlaşılmış olsa da Arrighi farklı düşünür. Her uzun birikim dalgası, yeni hegemonyacı iktidara "dünyanın insan ve doğal kaynakları üzerinde eşi benzeri görülmemiş bir hâkimiyet veren" örgütsel devrimler tarafından olanaklı kılınmıştır.[53] Bu benzeri görülmemiş yeni hâkimiyet, ancak sermaye, devlet ve doğa içerisinde ve bunlar yoluyla birlikte üretilen "bilim rejimleri"ni kapsayan, geniş kapsamlı tasarlanmış bir mülkî ve kapitalist örgütlenme yoluyla gerçekleştirilebilir.[54] Doğaya "hükmetmek" ve dolayısıyla sermayeyi hızla biriktirmek, doğayı birikime uygun hale getirmenin uzun ve zorlu süreçlerini içerir (soyut toplumsal doğanın üretimi).

[51] G. Arrighi (1994). *The Long Twentieth Century*, London: Verso, s. 8-9.
[52] A.g.e. s. 226.
[53] A.g.e. s. 223
[54] R. Lave (2012). *Neoliberalism and the Production of Environmental Knowledge*, Environment and Society, c. 3, s. 19–38.

Örgütsel devrimlerin iki farklı karakteri vardır. Bir yandan, ortaya çıkan hegemonyacı iktidar için siyasî-askerî ve ekonomik gücü kullanmada rekabet avantajı sağlarlar. Öte yandan, rakipler tarafından da taklit edilen bir hegemonyacı gelişme modeli yaratırlar. Bunu yaparken, bu devrimleri, uzun yüzyıllar süresince yenilenmiş ve genişlemiş birikimi, sonuçta sadece yenilenmiş ve genişlemiş çelişkilerin üretilmesiyle sonuçlanacak bir sürecin sonunda olası kılar. Bir hegemon kendi örgütsel devriminin ürünlerini topladığında, rakiplerinin kendisine öykünmesi ile yarışmak onu giderek daha büyük başarıya, daha sonra da yeniliğe teşvik eder. İlk devrimin başarıları, hegemonun kaçabileceği bir demir kafes haline gelir. Gençlikteki esneklik yaşlılık döneminde skleroza dönüşür.

Arrighi'nin çizdiği çerçevedeki –mülkî ve kapitalist örgütü teknik yenilikle kaynaştıran– örgütsel moment, mekân-zamansal bir momentle tamamlanır. Harvey'den ilham alan Arrighi, [55] zaman ve mekânı, sistemik döngülerin kurulması ve yıkılmasının merkezine koyar. Bu, sistemik döngülerin dünya-tarihsel okumasına önemli bir başlangıç sunar. Arrighi'nin yaklaşımı *longuedurée* [uzun vadeli] merkezî bir çelişkiyi öne sürer – sermayenin sonsuz birikimi (sermaye mantığı içinde olabilecek olan) ile mekânın sonsuz temellükü (*oikos* içinde imkânsız olan) arasında. Dolayısıyla *uzun vade*, Arrighi'nin orta vadedeki krizlerin, bunların birikimli ve döngüsel boyutları içinde sistemik yeniden yapılandırılmasını vurgulaması için bir çerçeve sağlar. Yenilikler ve örgütsel devrimler, kapitalizmin yığışımlı gelişiminin çelişkileri ve olanakları içinde gelişirler; kapitalizmin gelişimi zamansal ve mekânsaldır ve *oikos* yoluyla ortaya çıkar.

Bu demektir ki nitel moment –yeniden yapılanma ve yenileşmeler– nicel momenti yok edemez. Örgütsel devrimlerin nitel kaymaları, bir önceki çağın birikmiş (niceliksel) çelişkilerine–temeline dayanarak ve– tepki olarak doğar. Döngüsel yeniden yapılanma yığışımlı sınırlar dahilinde gerçekleşir.

[55] D. Harvey (1982). *The Limits to Capital*, London: Verso.

İlk olarak sermayenin kendi kendini genişletmesinin sınırları kendini coğrafî olarak gösterir ve bu coğrafî sınırlar birikim rejiminin kendisi tarafından üretilir. Kentli rakipler, hegemonyanın gelişim modelini taklit ederek ve aşmaya çalışarak diğerlerine "yetişirler". İkinci olarak, iş bölümü içindeki yatırım fırsatlarının azalması, aşırı birikimin sinyalidir. İki hareket de piyasanın derinleşmesi ve genişlemesi yoluyla bir yeniden yapılanma baskısının sahneye çıkmasına neden olur. Sistemin daima yükselen "dinamik yoğunluğu"nca işaret edilen krizleri aşmak için hegemonyacı iktidarların neden olduğu örgütsel devrimler, yönetim merkezinin coğrafî boyutlarında bir kuantum sıçramasının öncüsü olurlar. Mekân, sermaye tarafından bitmez tükenmez ve sonsuzca ikame edilebilen bir temellük ve metalaştırma alanı olarak kabul edilse de, Arrighi meseleyi bu şekilde gerçekleşen her dünya-sistemsel genişlemeyi, temeli oluşturan şartların *longuedurée* aşırı yorulması nedeniyle tedricen tükenmekte olan bir dizi özel uyarıcının üretimi olarak açıklar.

Coğrafi genişleme (temellük) ve bu özel uyarıcılar arasındaki bağlantı –buhar ve içten yanmalı motorların arasındaki bağlantı gibi– esastır. Sermaye birikiminin, mekânın temellük edilmesi olduğunu (bu da tarihsel doğaların temellüküdür) görmemizi sağlar. Ve böylece ardışık birikim döngülerinde üretilen krizler giderek daha da genişleyen coğrafî alanları düzenleyen merkezleri açığa çıkarır – on altıncı yüzyılda Ceneviz şehir devletinden uzun yirminci yüzyılda Amerika kıta devletine. Sonuç mu? *Yenileştirmeler sonsuza kadar devam edemez, çünkü coğrafi genişleme sonsuza kadar devam edemez.*

İlk bakışta doğadan hiç bahsetmeyen Arrighi'nin modelinde (*oikos* olarak) doğa nasıl önemli olabilir? Arrighi'nin modeli bu noktada, gündelik hayatın iktidar ve sermayenin dünya ölçeğindeki ilişkileri ile bütünleşme olasılığına işaret ediyor. Arrighi, maddî hayatla olan bu bağlantıyı saklamamış, parantez içine almıştır. Birikim ve gündelik hayat sorusunu yeniden açmak için finansallaşma ile maddî ömür arasında

döngüsel olarak derinleşen bir ilişkiden başlayabiliriz. Örneğin, "Ceneviz Çağı" (1557-1648), Andlar'daki hayatın meta merkezli yeniden yapılanmasıyla doğrudan bağlantılıydı ve on yedinci yüzyılda Brezilya'dan Polonya'ya ve Güneydoğu Asya'ya uzanan dünya-ekolojik devrimle yakından ilişkiliydi.[56] Neo-liberal kapitalizmin finansallaşması, benzer şekilde, ölçek ve kapsamda rakipsiz olan bir dünya-ekolojik devrim vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Güney yarımküreninbir "dünya çiftliği" haline dönüştürülmesi, [57]güneyin sanayileştirilmesi[58] ve biyo-fiziksel maliyetlerin radikal olarak dışsallaştırılması kanser salgınından küresel ısınmaya kadar her şeye neden oluyor – bunlar, neoliberal çağda, *oikosun* finans tarafından yönlendirilen temellük edilişinde alışılmadık derecedeki genişlemeci karakterde göze çarpan örneklerdir.

Finansallaşma ve madde ömrü arasındaki ilişki üzerine yapılan bu gözlem yalnızca bir başlangıç. Bunu eko-tarihsel bir bakış açısıyla genişletebiliriz. Burada Arrighi'nin gayet kullanışlı olan "belirli bir örgütsel yapının [yapıların] canlılığına dayanan birikim ekseninin sistemik döngüsü aslında genişlemenin kendisi tarafından tedricen zayıflatılan canlılığı[dır]" kavramına işaret edebiliriz. *Oikosu* böyle bir çerçeveye yerleştirdiğimizde, rekabet ve anti-sistemik hareketler dışındaki bir şeyin peş peşe gelen birikim döngülerindeki kârlılığı zayıflattığı açıkça görülebilir. Nitekim rekabet, devletlerarası çekişme ve anti-sistemik mücadeleler, aslında toplumsal-ekolojik mücadelelerdir, ancak "kaynak savaşları"nın bariz biçimi ya da çevresel adalet mücadeleleri için gerekli değillerdir. Bu kârlılık krizlerinin"nedeni" soyut ve tarihdışı doğanın *mutlak* tükenişi değildir. Daha ziyade bir sistemik döngüden diğerine geçişin müsebbibi olan belli toplumsal-ekolojik ilişkiler bütününün tükenmesidir. Daha basitçe söylemek gere-

[56] J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part I, Part II.*

[57] P. McMichael (2009). *A Food Regime Analysis of the World Food Crisis*, Agriculture& Human Values, c. 26, s. 281–295.

[58] G. Arrighi ve d. (2003). *Industrial Convergence, Globalization, and the Persistence of the North-South Divide*, Studies in Comparative International Development, c. 38, no. 1, s. 3–31.

kirse, kârlılık krizlerinin nedeni örgütsel yapıların ve eski birikim rejimine özgü tarihsel doğanın aynı anda tükenmesidir.

Bu bakış açısı "doğal sınırlar" düşüncesinden sıyrılmamızı sağlar. Tüm "toplumsal" ve "doğal" sınırlar indirgenemez biçimde toplumsal-ekolojiktir. Bu sınırlar, devletin uyguladığı kanunlardan, ormansızlaşmanın ve iklim değişikliğinin anti-sistemik hareketlerine kadar birçok şekilde karşımıza çıkabilirler. Burada önemli olan nokta sınırların insan ve insan-dışı doğalar arasındaki ilişki yoluyla tarihsel olarak oluştuklarıdır – ve bu aynı zamanda Marx'ın, sermayenin sınırı sermayenin kendisidir derken altını çizdiği noktadır. Sorun insan ve insan-dışı doğaların "ayrılması" değildir, asıl sorun bu ikisinin birbiri içine nasıl oturduğudur. İnsan ve insan-dışı doğaların biçimlenimleri, insanların hazırladığı ve doğanın *tamamını* yeniden kurmayı amaçlayan belli projeler üzerinden oluşur, bu da Arrighi'nin örgütsel devrimlerinin ta kendisidir.

Arrighi'nin birikim krizlerinin, sistemik döngüyü başlatan örgütsel yapıların sermaye getirisini artırma kapasitesi tükendiğinde yaşandığı tezini hatırlayalım. Bunu yeniden şöyle formüle edebiliriz: Krizler, eski örgütsel yapılar, belli birikmiş bir sermaye miktarına oranla yükselen bir karşılığı ödenmemiş emek/enerji akışını sürdüremediklerinde yaşanır. Burada sorun döngünün başında düzenlenen ilişkilerin tükenmesiyle ilgili. Arrighi'nin açıklaması tereddütsüz sosyolojik iken, onun tercih ettiği değişim eksenlerini –jeopolitik çekişme, kapitalistler arasındaki rekabet ve sınıf mücadelesi– tarihsel kapitalizmin tarihsel doğalarının kapsadığı kısmî bütünlükler olarak yeniden konumlandırmak için geçerli nedenlerimiz vardır. Yalnız bu çevresel etkenleri "birbiri üzerine eklemek" demek değildir. Hegemonlar gıda ve kaynak rejimlerini yalnızca düzenlemekle kalmadılar, tarihsel kapitalizmin hegemonyaları toplumsal-ekolojik projelerdi. Bir hegemonya olarak Hollanda, Kanada'dan Güneydoğu Asya'daki baharat kaynağı olan adalara uzanan dünya-ekolojik devrimin sonucunda ortaya çıktı; Britanya kömür ve buhar gücü ile plan-

tasyon devrimi sonucunda; Amerika ise petrol ve sayesinde endüstriyelleşen tarım sayesinde ortaya çıktı. Her çağda eski sınırlar aşıldı. Kapitalizmin bir safhasının toplumsal-ekolojik sınırı, yeni bir safhanın sınırını oluşturmak zorunda değil.

Harvey'nin mekânsal sabitleme kuramı bu tartışmaya çok önemli etkileri olan iki bağlantı daha ekliyor. Birincisi, modernitenin büyük finansal açılımlarının, Arrighi'nin bakış açısında merkezî bir öneme sahip olan, "mülksüzleştirme yoluyla birikim" ile diyalektik olarak bağlantılı olduğu yönündeki görüştür.[59] Harvey'nin neoliberal çağın önemini gösteren "göbek bağı" kavramı, finans, bölgesel iktidar ve mülksüzleştirmeyi birbiriyle ilişkilendirerek bizi doğru tarafa yönlendirir:

> Mülksüzleştirme yoluyla birikimin yaptığı, (emek-gücü de dahil) bir dizi varlığı, çok düşük (ve bazı örneklerde sıfır) maliyetle serbest bırakmaktır... Özelleştirme (Toplu konutların, telekomünikasyonun, ulaştırmanın, suyun, vb.) ... aşırı birikimin değerlendirmesi için büyük alanlar açtı... (aşırı birikim sorununu çözmek için) diğer bir yol ... ucuz hammaddeleri (petrol gibi) sistemde serbest bırakmaktı. *Girdi maliyetleri bu şekilde düşürülebilir ve genişletilebilirdi...* Eğer bu yeni birikim alanları açılmasaydı, son otuz yılda aşırı birikmiş sermaye ne yapardı?[60]

İkincisi, Harvey'nin mekânsal sabitleme kuramında, sermaye için bir dönemde elverişli olan "inşa edilmiş çevre" (kentsel mekânlar) yoluyla ulaşılan sermayenin ilk baştaki esnekliği ve devir hızının artması, bir sonrakinde birikim için bir kösteğe dönüşebilir. Bu mantığın öne sürdüğü iddia *inşa edilmiş* çevrelerin ötesine de uzanmıyor mu? Birikimi serbest bırakmak için yaratılmış tarihsel doğalar "kapitalist gelişimin gelecek güzergâhları için bir hapishane" görevi de görebilir.[61]

Arrighi ve Harvey, uzun vadede kapitalist yükselişin ve çöküşün toplumsal-ekolojik koşullarını aydınlatan *longue durée*

[59] D. Harvey (2003). *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press.

[60] A.g.e. s. 149-150. Alıntıdaki cümlelerin sırası değiştirilmiş ve italik eklenmiştir.

[61] D. Harvey (1991). *Geography*, The Dictionary of Marxist Thought içinde, T. Bottomore (Der.), Cambridge, MA: Basil Blackwell, s. 219.

kapitalist gelişme teorisine dikkat çekiyorlar. Arrighi'nin çizdiği çerçeveye *oikeios* aracılığıyla ortaya çıkan örgütsel devrimleri ve teknik yenileşmeleri ekleyebiliriz. Harvey'nin mekânsal sabitleme kuramı ile ilgili de aynı şeyi söyleyebiliriz, "mülksüzleştirme" karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilmesini kolaylaştırdığı ve Dört Ucuzlar'ı yenilediği sürece işe yarar. Bu hesapta, soyut "büyümenin sınırları", kapitalizmin kendisinde verili olan tarihsel koşullara ve birikimin sınırlarına dönüşür. Kapitalizmin art arda gelen evreleri, birikim dinamikleri (uygarlık projesi) ve kendi çekim alanı içindeki toplumsal-ekolojik ilişkiler (tarihsel süreç) içindeki dünya-ekolojik devrimler yoluyla ortaya çıkmıştır. Bunlar, kapitalist ve bölgesel failler tarafından kurulan denetim ağlarındaki örgütsel devrimler ile sermayeleştirme ve temellük süreçlerinin inşa edilmiş çevrelerindeki devrimlerdir. Bunların en dikkat çekici başarıları, ekolojik fazlanın, sermayeleştirmeye kıyasla temellük olanaklarının büyük genişlemesi yoluyla artması olmuştur.

Harvey'nin söylediklerini yinelemek gerekirse, bu dünya-ekolojik devrimler önce birikimi özgürleştirir. "İlk" on dokuzuncu yüzyılda, Britanya hegemonyasının (1763-1848) dünya-tarihsel başarısı bu değil miydi? Zamanla, tarihsel doğanın düzenlenmesindeki bu yeni yollar– siyasî düzenlemeler, inşa edilmiş çevreler, endüstriyel örgütlenme, tarımsal yenilikler ve sınıf mücadelesi, yağma ve verimliliğin aşındırıcı etkileri ile yükselen devletler, kapitalistler ve tehlikeli sınıflardan doğan zorlukları tırmandırarak çelişkilere neden olur. Sermayeleştirmenin genişlemeci ve derinleşmeci hareketleri, insan ve biyofiziksel doğaların mevcut kapasitelerini, kendilerini sermaye döngüsünden bağımsız olarak (ya da neredeyse bağımsız olarak) yeniden üretmek için zayıflatırlar. Yeniden üretim kuralları er ya da geç sermayeye bağımlılık yönünde değişir. Köylü çiftçiler kapitalist çiftçiler haline gelir; kadim ormanlar ağaç plantasyonlarına dönüşür. Kuşaklar arası yeniden-üretim nakit bağlantısı aracılığıyla gerçekleşir. Küresel doğanın sermayeleşmesi arttıkça ekolojik fazla düşer.

Bu, genişlemiş birikimin temelini alt üst eder ve bir gelişme krizi ile son bulur.

Bu gelişimsel krizlerden doğan ekolojik rejimler, özgürleşme ağları ve sermaye birikimi önündeki sınırlar olan tarihsel doğaları üretti ve onlarla karşı karşıya geldi. "Sermayenin sınırları"nın tarihsel olarak, insanların doğanın geri kalanıyla olan ilişkilerinden oluştuğu fikrini ciddiye alacaksak, bu noktayıfazlaca vurgulamış sayılmayız. Bu tarihsel özellik, bireysel farklılıklarla uğraşmaz ve *oikosun* çok katmanlı uzam-zamansal karakterini kabul eder. Neoliberalizmin ürettiği doğalar, tarihsel kapitalizmin çağdaş doğasında ve hatta belki de neolitik devrimden bu yana insanlığın uygarlığının doğası içinde çalışır. Tarihsel doğanın böylesine çok katmanlı bir şekilde kavranması (*oikos* olarak) mevcut konjonktürde yığışımlı, döngüsel ve gerçekten özgün olanı ayırt etme fırsatlarını ortaya çıkarır. Bu noktada tekrar etmek istiyorum: Bir tarihsel sistemin sınırları –veya kapitalizmin bir evresi– bir başkası için sınır olmayabilir. O zaman kapitalizmin birbirini izleyen evrelerini, sürekli sermayeleştirilen bir dünya-ekolojisini yaratan ve onun tarafından yaratılmış olarak düşünmeye başlayabiliriz. Erken kapitalist ekolojik rejimin tarihsel sınırlarına–örneğin tarımsal tükenme ve Avrupa'nın merkezi ve batısında yaşanan enerji kıtlığı– on sekizinci yüzyıl ortalarında ulaşıldı. Bunlar, sermaye birikimi için eko-tarihsel sınırlardı. Ancak elbette bu sınırlar mutlak değildi.

SONUÇ

Eğer doğadaki-insanlığın sınırları *tarihsel sorularsa*, Arrighi'nin üç sorusuna dayanabiliriz: Yığışımlı nedir? Döngüsel nedir? Yeni nedir? Günümüzdeki durum daha önceki toplumsal-ekolojik krizlerden ne açıdan farklıdır? Bu sorulardan başlarsak, önümüzdeki yüzyılda, kapitalist krizin siluetini önceden fark edebiliriz. Bu sorular sermayeleştirmenin –metalaşmanın genişlemesini, teknolojik yenilikleri ve finansallaşmayı içeren– yenilenmiş döngülerinin neoliberalizmin gelişim krizini çözemeyebileceğini öne sürüyor. Ekolojik faz-

lanın bir sonraki büyük genişlemesi nereden gelecek? Bunu öngörmek zor. Bir bütün olarak sermayeye göre temellük olanakları hiçbir zaman bugünkünden daha az olmadı ve aynı şekilde temellük talepleri de hiçbir zaman daha fazla olmadı. Bu, Büyük Sınır'ın uzun vadede tükenişine direnen kapitalizmin sürmekte olan dönüşümünü anlamak için değerli bir ipucu olabilir.

KISIM III
KAPİTALİZMİN KÖKENİ
VE
TARİHSEL DOĞA

7

Antroposen veya Kapitalosen: Doğa ve Ekolojik Krizimizin Kökenleri Üzerine

Birçok akademisyenin –ve vatandaşın– iklim değişikliği karşısında hissettikleri âciliyeti inkâr etmek olası değil. İklim değişikliği gerçekliği, biyo çeşitliliğin altıncı büyük yok oluşu, okyanusların asitleşmesi gibi çok ciddi sorunların uzun listesinin gerçekliğinden şüphemiz yok. İklim değişikliği gerçeklerini dile getirmenin âciliyeti, sorunun uygun bir tarihsel yorumuna olan ihtiyacı geçersiz kılar mı? Bir sorunun kavramsallaştırılması ve sorunu çözme çabaları, birbirine daima sıkıca bağlıdır. Aynı şekilde bir sorunun kökeni ve olası çözümler üzerine ne düşündüğümüz de.

Son on yılda, bir kavram hem akademik hem de popüler kitlelerin ilgisini aynı şekilde çekmeyi başardı: Antroposen. Tüm moda kavramların başına geldiği gibi, antroposen de geniş bir yorum yelpazesinin öznesi oldu.[1] Fakat bu yorum-

[1] Antroposenin tarihsel aralığının belirlenmesi için ateşli tartışma devam ediyor. Bazı arkeologlar artık holosenin çoğu ya da tamamının antroposene dahil edilmesi gerektiğini iddia ediyor. Bu ya holosenin ilk zamanlarında başlayan faunadaki büyük kitlesel yok oluşla ya da MÖ 11.000 yılı civarında tarımın kökenleriyle başlayabilir. Bu konuda bir özet için bkz. M. Balter (2013). *Archaeologists Say the 'Anthropocene' Is Here–But It Began LongAgo*, Science, c. 340, s. 261–262; ayrıca bkz. W. F. Ruddiman (2005). *Plows, Plagues, and Petroleum*, Princeton: Princeton UniversityPress; W. F. Ruddiman (2013). *The Anthropocene*, Annual Reviews in Earth and Planetary Science, c. 41, no. 4.1–4.24; J. Gowdy ve L. Krall (2013). *The Ultrasocial Origin of the Anthropocene*, Ecologica lEconomics, c. 95, s. 137–147. Başkalarıysa antroposenin M.Ö. 2.000 yılından başlaması gerektiğini iddia ediyor, bkz. G. Certini ve R. Scalenghe (2011). *Anthropogenic Duréesarethe Golden Spikes for the Anthropocene*, The Holocene, c. 21, no. 8, s. 1269–1274). Başka bir grup

lardan biri diğerlerinden daha baskındır. Bu yorum bize, modern dünyanın kökeninin on dokuzuncu yüzyılın şafağında, İngiltere'de, aranması gerektiğini söylüyor.[2] Bu dönemsel değişimin arkasındaki itici güç neydi? Bu sorunun yanıtı iki sözcükle verilebilir: Kömür ve buhar. Peki, kömür ve buharın arkasındaki itici güç neydi? Sınıf değil. Sermaye değil. Emperyalizm değil. Kültür de değil. Doğru tahmin ettiniz. *Antropos*. Yani ayırt etmeksizin tüm insanlık.

Antroposenin öyküsü basittir. Basit, çünkü doğuştan gelen eşitsizliklere, yabancılaşmaya ve modernitenin içindeki iktidar ve üretimin stratejik ilişkilerine kazınmış şiddete meydan okumaz. Bu anlatması basit bir öyküdür, çünkü bu stratejik ilişkileri düşünmemize *hiç* gerek duymaz. Hayatın dokusu içindeki insan faaliyeti soyut bir İnsanlık'a indirgenir, bu homojen işleyen bir birimdir. Eşitsizlik, metalaşma, emperyalizm, patriarki, ırksal biçimlendirmeler ve daha pek çoğu bu değerlendirmenin dışında kalmıştır. En iyi durumda bu ilişkilerin varlığı kabul edilir ancak, öykünün içine yalnızca sorunun çerçevesi çizildikten sonra eklenirler. Bu çerçeve, fazlasıyla sağduyulu bir anlatı üzerinden kurulmuştur, "insan teşebbüsü" ünün "doğanın büyük güçleri" ne karşı koyduğu

---

bilim insanıysa, antroposenin başlangıcı için, daha zayıf olarak da olsa 1945-1960 sonrasını önerir, bkz. J. Zalasiewicz ve d. (2008). *Are We Now Living in the Anthropocene?*, GSA Today, c. 18, no. 2, s. 4–8. Antroposen gibi ampirik kavramlar çoğu zaman tarihsel bir karmaşadan ibarettir çünkü gerçekleri, sayılara tarihsel bir anlam verebilecek varolan tarihsel ilişkileri ayıklamadan, nicel toplamların yığınları olarak tanımlıyorlar. Oysa gerçeklerin kabataslak toplamı *tarihsel* bir yorum oluşturmaz (bkz. E.H. Carr (1962). *What is History?*, New York: Penguin).

[2] W. Steffen, P.J. Crutzen ve J.R. McNeill (2007). *The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature*?, Ambio, c. 36, no. 8, s. 614–621; W. Steffen, J. Grinevald, P.J. Crutzen ve J.R. McNeill (2011). *The Anthropocene: Conceptual and Historical Perspectives*, Philosophical Transactions of the Royal Society of London A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences, c. 369, no. 1938, s. 842-867; W. Steffen ve d. (2011). *The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship*, Ambio, c. 40, no. 7, s. 739-761; D. Chakrabarty (2009). *The Climate of History*, Critical Inquiry, c. 35, s. 197–222.

bir anlatı.[3] Ancak ben bunun son derece yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. "Antromların"[4] –insanların egemen olduğu, yani "vahşi" olmayan ekosistemler– sınıflandırması tarihsel yorumlamadan önce gelir ve oldukça doğrusal kavramlar olan zaman ve mekânın yerine tarihsel-coğrafî değişimi koyar. Antroposen üzerine çalışan bilim insanları insanların da doğa *içinde* işleyen "coğrafî bir güç" –buradaki tekil kullanım önemlidir– olduğu sonucundan kaçamaz.[5] Bu, yeşil düşüncenin eleştirel ve geleneksel ifadelerinde yaygın olarak rastlanan "Bir Sistem/İki Sistem" sorunudur. Felsefî olarak insanlık, hayatın dokusu içinde bir tür olarak kabul edilir, ancak metodolojik çerçevelerimiz, analitik stratejilerimiz ve anlatılarımızda insan faaliyeti ayrı ve bağımsız olarak değerlendirilir; böylece insanlık, İnsanlık halini alır. "İnsan yapıları" ve "doğal yapılar" vardır – insanlar jeofiziksel bir güç olarak kabul gördüğünde dahi.[6] Bu uyumsuzluk ışıktan daha fazla sis yaratır; çünkü doğadaki-insanlığın kabulü, İnsanlığın *ve* Doğa'nın indirgemeci anlatılarının üstünü örten bir tür felsefî kılıf haline gelir.

Bugün antroposen tartışmasının iki ana boyutu vardır. Biri, atmosferik ve jeolojik değişim ve onun itici güçlerine yapılan güçlü bir vurgu. Diğeri de tarih hakkında, dolayısıyla bugünkü kriz üzerine bir tartışmadır. İkisi arasında keskin bir ayrım yoktur. İkincisinde egemen olan antroposen tartışması, yeryüzü sistemi biliminin alanının ötesine geçerek tarihsel analizin kalbinde yer eder, yani tarihsel faillik ve dönemselleştirmenin diyalektik olarak birbirine bağlı sorularına.

---

[3] W. Steffen ve d. (2011). *The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship*, Ambio, c. 40, no. 7, s. 739-761; W. Steffen, PJ. Crutzen ve J.R. McNeill (2007). *The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?*, Ambio, c. 36, no. 8, s. 614–621.

[4] E.C. Ellis ve d. (2010). *Anthropogenic Transformation of the Biomes, 1700 to 2000*, Global Ecology and Biogeography, c. 19, no.5, s. 589–606.

[5] W. Steffen ve d. (2011). The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship, s. 741.

[6] J. Zalasiewicz ve d. (2011). The Anthropocene: A New Epoch of Geological Time?, *Philosophical Transactions of the Royal Society A, no. 369*, s. 837.

Antroposen, biyojeolojik soruları ve gerçekleri –dikkat çeken stratigrafik işaretlerin varlığını[7]– tarihsel dönemselleştirme için uygun bir temel olarak kabul eder. Bu yaklaşımın altında ince fakat güçlü iki yöntemsel tercih vardır. İlkinde ampirik odak insan faaliyetinin sonuçlarıyla sınırlıdır. Burada, antroposen tartışması, Yeşil Düşüncenin *sonuççu eğiliminin* [consequentialistbias] vücut bulmuş hali gibidir. İnsanlık'ın dünya üzerindeki egemenliği iddiasının savunusu neredeyse tamamen biyosferdeki değişikliklerin kataloğu üzerine inşa edilmiştir. Bu tür değişikliklerin itici güçlerinin kategorileri: sanayileşme, şehirleşme, nüfus gibi kapsamları genelde çok geniş tutulmuş "kara kutulardan" oluşur.[8]

İkinci yöntemsel tercihte insanlık "kolektif" bir aktör olarak tanımlanmaktır.[9] Burada farklılaşma ve uyumun tarihsel-coğrafî kalıpları anlatıyı basit tutmak adına silinmiştir. Bu silme ile *Antroposun* kolektif bir aktör olarak tanınması birkaç önemli yanlış kabulü de beraberinde getirdi: 1) nüfusa yeni Malthusçu bakış açısı, [10] modern dünya sisteminin aile formasyonu ve nüfus hareketi kalıplarını göz ardı eder); 2) teknoloji-kaynak komplekslerini tarihsel değişimin arkasındaki itici güç olarak görmek; 3) sermaye, sınıf ve devletlerin tarihsel ilişkilerinden soyutlanmış bir kıtlık kavramı ve 4) modern dünya tarihini oluşturan sermaye ve devlet iktidarlarını kabul etmeyen, insanlığın kolektif bir aktör olduğu üst-kuramsal yaklaşım.

Çerçeveyi çizmekte kullanılan iki temel araç –sonuçların dönemselleştirmeyi belirlemesi ve *Antroposun* bu sonuçların arkasındaki itici güç olması– Kartezyen ikicilik olarak adlan-

---

[7] J. Zalasiewicz ve d. (2008). Are We Now Living in the Anthropocene?, "Stratigraphy of the Anthropocene" (2011).

[8] W. Steffen ve d. (2011). The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship, "Thee Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship" (2011).

[9] Zalasiewicz ve d. (2011). *Stratigraphy of the Anthropocene.*

[10] Cf. M. Fischer-Kowalski, et al., "A Sociometabolic Reading of the Anthropocene, " *The Anthropocene Review* (forthcoming, 2014); [noEllis 2013 ref.] E.C.Ellis, et al., "Used Planet, " *Proceedings of the National Academy of Sciences*110, no. 20 (2013): 7978–7985.

dırabileceğimiz felsefî duruştan ileri gelir. Bu duruşta, Descartes'ın yaklaşımında gördüğümüz gibi, insanların doğanın geri kalanından ayrılması –"İnsanlar doğanın muazzam gücünü alt mı ediyor?"[11]– kendiliğinden apaçık bir gerçeklik olarak ortaya çıkıyor. Bu felsefe, temelinde İnsan faaliyetini bir kutuya, Doğa'yı ise diğerine yerleştirir. Bu iki birim birbirleriyle etkileşim halindedir. Her birimin içindeki ve birbirleri arasındaki farklar karşılıklı olarak belirleyici değildir, yani bir birimdeki değişiklikler diğerinde bir değişikliğe işaret etmez. Bu ikicilik, antroposen savunucularını, 1800 yılından sonraki tarihsel dönemi aritmetik bir temelde inşa etmeye iter: "insan faaliyeti artı belirgin biyosferik değişiklik eşittir antroposen". Antroposen bakış açısı Yeşil Aritmetiğin temel mantığını kullanır: "Toplum artı Doğa eşittir çevre çalışmaları".

Bunlar bir noktaya kadar mantıklı gelebilir. Fakat parçaların toplamı bütüne eşit değildir. İnsan faaliyeti biyosferdeki değişiklikleri üretirken insanlar *arasındaki* ilişkiler de doğa tarafından üretilir. Buradaki doğa "kaynak olarak doğa" değil "matris olarak doğa"dır. Bu doğa yalnızca bedenlerimizin içinde ve dışında (küresel iklimden mikrobiyomlara) değil, aklımızın da dahil olduğu bedenlerimiz *yoluyla* da işler. İnsanlar, insan türü *içinde* farklılıklar üretir, bunlar türün varlığı için *ontolojik* esaslardır. Örneğin, her tür cinsiyetçi ve ırkçı yaklaşımla kaynaşmış, iç içe geçmiş sınıfsal eşitsizlikler. Bu farklılıklar, insan tarihini –özellikle de modern tarihi– beklenmedik olaylarla ve hızlı değişimlerle doldurdu. Bunlar doğrusal olmayan kaymalar üretirken aynı zamanda da iktidar ve servetin hayatın dokusu içindeki doğrusal olmayan ilişkileri *tarafından üretilirler*.

Antroposen savının *tarihsel* ve *dolayısıyla politik* sorununu –merkezden ya da radikal açıdan bakılması fark etmez– tam da burada, biyosferin hızlı ve temelden değişmesi sorununun kökenleri üzerine düşünürken bulabiliriz. Eğer yöntemimizi, çevresel sonuçları gereğinden çok önceleyen

[11] Steffen, v d. (2007). *The Anthropocene Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?*

bir yöntemden üretici-ürün ilişkilerini önceleyen bir yönteme doğru kaydırabilirsek, antroposen sorununun çok daha farklı bir açısı odağımıza girer. Durduğumuz bu yeni noktadan bakarsak uzun on altıncı yüzyılda, Atlantik dünyasında yeni bir çevre üretme kalıbının doğuşunu görebiliriz. Bu neden "yalnızca" tarihsel değil, aynı zamanda politik bir soru? Bunun yanıtını tek bir cümleyle vermek gerekirse, modern dünyanın kökenlerini buhar motoru ve kömür madenlerinde aramak, buhar motorlarını ve kömür madenleri kapatmayı öncelemek demektir (ve onların yirmi birinci yüzyıldaki benzerlerini). Modern dünyanın kökenlerini, 1450'den sonra kapitalist uygarlığın yükselişinde ve onun arsız küresel fetih stratejilerinde, sonsuz metalaştırmasında ve yorulmak bilmez rasyonelleştirmesinde aramak, fosil kapitalizmi ölümcül kılan iktidar, sermaye ve doğa ilişkilerini öncelemek demektir. Bir kömür madenini kapatın, böylece küresel ısınmayı bir günlüğüne yavaşlatabilirsiniz; kömür madenini yaratan ilişkileri kapatın, böylece küresel ısınmayı sonsuza kadar durdurabilirsiniz.

Kapitalizmin erken modern kökenlerini ve onun küresel doğaları, buhar motorundan çok önce yeniden şekillendirmesini silmek politikalarımız için –iklim değişikliği politikalarından, hatta "çevre" politikalarından çok daha ötede– bir öneme sahip olabilir. Bir krizin kökenlerini nasıl kavramsallaştırdığımız onu nasıl karşılayacağımızı da belirler. Dolayısıyla tarihsel dönemler arasına nasıl ve ne zaman net sınırlar çizeceğimiz soruları basit sorular değildir. Bir tarihçiye sorun, o size yanıtını verecektir; tarihi nasıl dönemselleştirdiğimiz olayları nasıl yorumladığımızı ve önemli ilişkilere dair seçimlerimizi temelden şekillendirir. Tarihi 1784'te, yani James Watt'ın buhar motoruyla[12] başlatırsak, İngiltere veya Hollanda'daki tarımsal devrimle, Kolomb'un Amerika'ya ulaşmasıyla ya da 1450 sonrasındaki yeryüzü dönüşümünün ilk işaretleriyle başlatmaktan çok daha farklı bir tarih bakışı –ve modernitenin çok farklı bir tarihini– elde ederiz. Gerçekten,

[12] P.J. Crutzen (2002). *Geology of Mankind: The Anthropocene*, Nature, no. 415, s. 23.

insanlığa Avrupa merkezli bakan ve kaynak –ve teknoloji– belirlenimciliğinin aşınmış kavramlarına dayanan *Antroposen* içinde mi yaşıyoruz? Yoksa sermayenin sonsuz birikimini ayrıcalıklı kılan ilişkilerce şekillendirilmiş bir tarihsel dönemde, yani *Kapitalosen* içinde mi yaşıyoruz?[13]

Bu tarihsel sorulara nasıl yanıt verildiği günümüz krizinin analizini –ve onu nasıl karşılayacağımızı– şekillendirir.

DOĞAYI DÜZENLEMENİN BİR YOLU OLARAK KAPİTALİZM

İnsanlığın doğanın geri kalanıyla olan modern ilişkisini sorgulamak, odağımızı bu ilişkilerin sonuçlarından, bu sonuçları kuran ve bozan ilişkilere kaydırmaktır. Sonuçlar çok önemlidir. İklim değişikliğinden doğan sonuçlar, küresel tarımda emek ve toprak verimliliğinin üzerindeki baskıcı etkileri nedeniyle özellikle önemlidir. Bu etki kapitalizmin *longue durée* [uzun vadeli] Ucuz Gıda rejiminin sonuna işaret eder. Tarihsel değişimi sonuçlar temelinde dönemselleştirmek –ya da fosil yakıtlarca beslenmiş Sanayi Devrimi'nin oldukça stilize edilmiş yorumlanması– görüşümüzü daha ilk adımdan buğulandırmak demektir. Kuşkusuz, iktidarın ve üretimin, sınıfların ve malların egemen ilişkilerindeki büyük kaymalarla başlamalıyız. Ancak bunu burada bırakmak da yeni hiçbir şey söylememekle eşdeğerdir. "Kömür ve kapitalizm" savının daha sofistike versiyonlarının farkına vardığı şey uzun on dokuzuncu yüzyılda iktidar ve üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümün insanlar arasındaki ilişkilerin dönüşümünün ötesine geçmesidir; bu aynı zamanda insanlığın doğanın geri kalanıyla ilişkisinde bir dönüşüme de –dolayısıyla insanlığın kendisiyle ilişkilerinde bir dönüşüme– işaret eder.[14]

[13] Kuşku yok ki; *Kapitalosen* çirkin bir kelime, çirkin bir sistemdir. Kapitalizm estetik açıdan hoşa gidecek bir lakabı hak etmiyor. (Hatırlatma için Diana Gildea'ya teşekkürler.)

[14] M.T. Huber (2008). *Energizing Historical Materialism*, Geoforum, c. 40, s. 105–115; A. Malm (2013).*Th eOrigins of Fossil Capital: FromWater to Steam in the British Cotton Industry*, Historical Materialism, c. 21, no.1, s. 15–68.

Daha ileri gidebilirim. Tarih, Toplum ve Doğa arasında geçen, top yerine tarihsel kuvvetlerin kullanıldığı dünya-tarihsel bir masa tenisi müsabakası değildir. Tarihsel değişim, belirli insan ve insan-dışı doğa yığınlarının üzerinden aktığı ve üzerinde hareket ettikçe yeniden biçimlendiği, çevre üretimi ve ilişkilerinin bir çağlayanı olarak düşünülebilir. On sekizinci yüzyılın sonlarında buharı kullanan dönüşüm yığınları, insan ve insan-dışı doğalar tarafından *birlikte üretildi*. Bu sadece sonuçlar düzeyinde değil, kapitalizmin kendisinin stratejik ilişkileri açısından da geçerlidir. Kapitalizm, hayatın dokusunun aynı anda hem üreticisi hem de ürünüdür. Birlikte üretim kalıpları rastlantısal ancak dengeli ve tutarlıdır ve bu tutarlılık kendini, çevre-üretiminin, yeryüzü değişiminin geleneksel hesaplamalarının çok daha ötesine uzanan kalıplarında gösterir. Bu tutarlılık, –iktidar, sermaye ve üretimin–belirli yeniden-üretim kurallarıyla gerçekleşir ve yeniden üretilir. Kapitalist uygarlık için bu kurallar, neyin değerli olduğunu ve neyin olmadığını belirleyen bir *değer ilişkisini* meydana getirir. Daha önce gördüğümüz gibi, farklı uygarlıklar farklı değer ilişkilerine sahiptir, farklı zenginlikler ise iktidar ve üretim biçimlerini öncelerler. Tarihsel kapitalizm içindeki soyut toplumsal emek yalnızca, emperyalist çitlemenin kolları çok geniş alanlara yayılan repertuarı ve doğanın hediyelerine meta üretiminin hizmetinde el koyulması yoluyla biriktirilebilir. Sermaye hareketteki-değerdir, bu da doğadaki-değerdir. Bu nedenle, toprağın doğal verimliliği "sabit sermayenin artışı olarak görülebilir", [15] bu gözlem sermaye birikimi analizinin potansiyel toplumsal-ekolojik sonuçlarıyla doludur.

Burada yeniden dönüşüm sorunumuza dönelim –yani sermaye, bilim ve devletin emek/enerjiyi belli dinamikler yoluyla değere dönüştürmesi. Bu yaklaşımda, enerjinin sadece bir kısmının emeğe ve emeğin de sadece bir kısmının değere dönüştüğünü görebiliriz. Bu genel olarak entropik dönüşümler, herhangi bir tarihsel konfigürasyonunda, gerekli biyofizik koşullarını (işçiler dahil) kullanarak yanma eğiliminde olan

[15] Marx (1973).*Grundrisse*, s. 748.

ve bunu yaparak sermayenin organik bileşimini güçlendiren sermaye ilişkisinin kendini tüketme özelliğini vurgulamamızı sağlar.[16] Böylece kapitalizmin Ucuz Doğa stratejisi ve 2003 yılına kadar her zamankinden daha ucuz olan doğanın lehine çalışan döngüsel gelişmelerden sonra, [17] Dört Ucuzlar'daki maliyet yükselmesinin döngüsel tehditle ilişkili olduğu kabul edilebilir.[18] Pahalı doğa, metalaştırma merkezinin içinde ve dışındaki meta sınırlarında karşılığı ödenmemiş emeğin temellük edilmesi yoluyla ucuzlaşır.[19] Bu sınır hareketleri, en azından 2003 yılına kadar, küresel doğanın sermayeleştirilmesine ve onun karşısındaki, ekolojik fazlanın düşme eğilimine karşı koydu. Sınırlar, sermayenin üretim maliyetlerinde yıkıcı bir artış olmadan karşılığı ödenmemiş emeğin hem jeolojik birikimlerini hem de biyolojik konfigürasyonlarını açgözlü bir şekilde tüketmesini olanaklı kıldı. Kapitalizmin endüstriyel dinamizmi ve genişlemeye sadakati göz önüne alındığında, daimi tehlike, girdilerin değerinin artacak ve kâr oranının düşecek olmasıdır.

Bir dünya-ekolojik yeniden yapılanma, –Sanayi Devrimi'nde olduğu gibi– ikili bir "toplumsal itici güç artı çevresel sonuç" modeline dayanan her dönemselleştirmeyi sorgular. Bu, bölgesel çalışmalar bu ikilikleri çoktan aşmış olsa da küresel çevre araştırmalarında egemen model olmaya devam ediyor.[20] Bu açıdan antroposen tartışması sadece felsefî ve kuramsal olarak sorunlu değildir –insanları doğadan ayrı gören ve kapitalizmi denklemden silen– ayrıca tarihsel zaman içinde aşırı dar bir kavramsallaştırma önerir. Bu iki aşamada

---

[16] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 377–380; R. Luxemburg (2003). *The Accumulation of Capital*, New York: Routledge [1913 orijinal baskı], s. 328–347.

[17] J. Grantham (2011). *Days of Abundant Resources and Falling Prices Are Over Forever*, GMO Quarterly Newsletter.

[18] E. Mandel (1975). *Late Capitalism*. Rostow (1978).

[19] A. Hochschild (1989). *The Second Shift*, New York: Viking; J. Moore (2000). Sugar and the Expansion of the Early Modern World-Economy, Review (Fern and Braudel Center).

[20] R. White (2011). *The Organic Machine*, New York: Hill&Wang; J. Kosek (2006), *Understories*, Durham: Duke University Press.

kendini gösterir. Birincisi, tarihsel değişimin dönemselleştirilmesi ile zamanın jeolojik ifadelerinin tuhaf bir birleşimidir. İkincisi ise, antroposenin, on sekizinci yüzyıl sonlarında "gerçek" modernitenin "gerçek" değişimlerinin başladığını gören eski bir tarih yazımcı bakışı geri kazandırmasıdır.

Bu bağlamda Antroposen tartışması, Yeşil Düşüncenin, modernitenin İki Yüzyıl modeli ile uzun zamandır devam eden aşk ilişkisi içinde *endüstriyel* toplumu, *endüstriyel* uygarlığı ve *endüstriyel* kapitalizmi besler. "Her şey Sanayi Devrimi ile başladı" anlayışı uzun zamandır bizimle.[21] İki Yüzyıl modelinin sorunu önemli konuları dışarıda bırakması değil, Yeşil Düşüncenin, emek ve toprağın uzun on altıncı yüzyılda kayda değer yeniden şekillenmesini görmesini engellemesidir. Endüstrileşme, Yeşil Düşüncenin üst anlatılarında hâlâ, kömür ve buhar gücü tarafından dünya-tarihsel sahneye bırakılmış bir *deusex machina* olarak duruyor.

Burada iki soru ortaya çıkıyor. Endüstrileşme, modernitenin Büyük Patlaması mıdır yoksa kapitalizmin on altıncı yüzyıldan kalan bir döngüsel fenomeni midir? Endüstrileşme son beş yüzyılda sermayenin, iktidarın ve doğanın büyük ölçekli ve uzun vadeli kalıplarını açıklamak için en kullanışlı kavramlardan biri midir? İlk soru çerçevesinde 1970'li ve 80'li[22] yıllar boyunca cereyan eden mücadele süreçleri dikkate alınırsa, ikinci sorunun konumlanışının nadir olduğu görülecektir.

En iyi olasılıkla endüstrileşme, teknoloji ile iktidar arasın-

[21] Ekolojik krizi açıklamak için kullanılan "endüstriyelleşme tezi" oldukça popülerdir. (J. Moore (2003). *Nature and the Transition from Feudalism to Capitalism*; örneğin bkz. H. E. Daly ve J. Farley (2004). *Ecological Economics*, Washington, D.C.: Island Press; R. Heinberg (2005). *The Party's Over*, Clair view books; D. Jensen (2006). *Endgame, Volume 1: The Problem of Civilization*, New York: Seven Stories Press; A. Malm (2013). *The Origins of Fossil Capital: From Water to Steam in the British Cotton Industry*, Historical Materialism, c. 21, no.1, s. 15–68; W. Steffen, P.J. Crutzen ve J.R. McNeill (2007). *The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?*, Ambio, c. 36, no. 8, s. 614–621; E.A. Wrigley (1990). *Continuity, Chance and Change*, Cambridge: Cambridge University Press.).

[22] I. Wallerstein, "Thee Industrial Revolution: *Cui Bono*?", *Thesis XI* 13, s. 67–76.

daki ve üretim "güçleri" ve "ilişkileri" arasındaki gerilimleri kayıt altına alan bir yazman olabilir. Bunlar, yeni tarihsel sorunlar değildir. Bu gerilimler, neredeyse evrensel olarak, İnsan ilişkilerinin "Toplumsal" evreni içerisinde, ontolojik olarak İnsan'ın hayatın dokusuna katılmasından önce, ikici terimlerle çerçevelenmiştir. Kartezyen ikiciliğin sorunu budur, endüstrileşmenin Doğa yoluyla geliştiği değil, Doğa'ya göre hareket ettiği egemen anlatısını kurar. Kartezyen ikiciliğin, felsefî olarak, Yeşil Düşünce[23] yelpazesinde yaygın bir şekilde sorgulanmaya başladığı bir dönemde bu ikicilik, yöntemler, kuram ve dünya-tarihsel değişim anlatısı çerçeveleri üzerindeki hegemonyasını korur.

Antroposen tartışması, biyosferdeki belirgin sonuçlarla başlar ve toplumsal tarihe doğru ilerlerken, krizlerin geleneksel olmayan sıralaması boyunca insanlar ve insan-dışı doğalar arasındaki diyalektikle başlayıp jeolojik ve biyofiziksel değişikliğe doğru ilerler. Biyosferdeki sonuçlar da uzun vadede kapitalist yeniden yapılandırmanın peş peşe gelen dönemleri için yeni koşullar oluşturur. İktidar ve üretimin doğada birlikte üretilen ilişkileri, sonuçları yaratır ve yok eder. Bu açıdan doğa, bütünün ilişkisi olarak vardır. İnsanlar, özel bir şeylere sahip (*fakat kendisi özel olmayan*) çevre üreten türler olarak hayatın dokusu içinde yaşarlar.

İnsanların çevreyi üretme durumuna nasıl geldiğini –ve iktidar, sermaye ve doğanın organik bir bütünü nasıl biçimlendirdiğini– kavramak için Mumford'un *teknik* düşüncesine dönebiliriz.[24] Mumford yeni tekniklerin erken modern çağda –araç gereçleri ve bilgiyi, doğa ve iktidarı şekillendiren, "insan" ve "doğa"yı soyutlamalara indirgeyen bir *yeni dünya-praksisi* içinde– ortaya çıktığını belirtir. Mumford'a göre, kapitalizm içinde iktidar ve üretim, modernitenin *belirli teknik*

[23] D. Harvey, *Justice, Nature, and the Geography of Difference* (Oxford: Basil Blackwell, 1996); Latour, *We Have Never Been Modern* (1993); Plumwood, *Feminism and the Mastery of Nature* (1993); Braun and Castree, eds., *Remaking Reality* (1998); N. Castree and B. Braun, eds. *Social Nature*. (Oxford: Blackwell Publishers, 2001).

[24] L. Mumford (1934). *Technics and Civilization*, London: Routledge and Kegan Paul.

ilerleme biçimlerinin neden ve sonucu olan ve onların koşullarını oluşturan büyük bir kültürel-sembolik repertuarı cisimleştirmiş ve yeniden üretmiştir. Mumford'un açıkça belirttiği gibi bu kutlanacak bir tarih değildir. Daha ziyade kavranmalı ve eleştirilmelidir: "Çinliler, Araplar, Yunanlılar, daha Kuzey Avrupalılar bir makineyi üretmeye doğru ilk adımlarını atmadan uzun süre önce... teknik yeterliliğe sahiptiler... *Makineleri vardı ama "makine"yi henüz geliştirmemişlerdi*."[25] Mumford'un ileri sürdüklerinin temelinde makinelerin, *tekniklerin* ve kapitalist uygarlığın yabancılaşmış şiddetinin hayatın dokusu içinde hareket ettiği düşüncesi yatar. Bu demektir ki

> *doğanın bir bütün olarak keşfi*, Batı Dünyası'nda Haçlı Seferleri, Marko Polo'nun maceraları ve Portekizliler'in güneye doğru yolculuklarıyla başlayan keşif çağının en önemli bölümüydü... On yedinci yüzyılın felsefesi ve mekaniğinin hatları keşif süreciyle çizildiğinde, insanoğlu bu resimden dışlanmıştır. Bu dışlamadan teknik belki geçici olarak faydalanmış olabilir ama uzun vadede sonuç üzücü oluştur. İktidarı yakalamak adına insan kendini bir soyutlamaya indirgemiştir.[26]

Tekniğin ilişkisel kavramsallaştırması olmadan Yeşil Düşüncenin çoğu Sanayi Devrimi'ni moderniteye bağlar.[27] Kökenler sorusu, artan karbondioksit emisyonlarının ve diğer eko-sonuçsal olayların kendiliğinden apaçık dönemselleştirici etkileri üzerine bina edilen üst anlatıya başvurulması yoluyla atlanır – ancak çözülmez. Dünya-ekolojik krizin kökenleri sorusunun doğruluğu kabul edilse de on dokuzuncu yüzyıldaki endüstrileşmenin itici güçleri ve sonuçlarının yüzeysel bir temsiline indirgenmiştir.

---

[25] A.g.e. s. 4.

[26] A.g.e. s. 31.

[27] W. Steffen, J. Grinevald, P.J. Crutzen ve J.R. McNeill (2011). *The Anthropocene: Conceptual and Historical Perspectives*, Philosophical Transactions of the Royal Society of London A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences, c. 369, no. 1938, s. 842-867; W. Steffen ve d. (2011). *The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship*, Ambio, c. 40, no. 7, s. 739-761; A. Malm (2013). *The Origins of Fossil Capital: From Water to Steam in the British Cotton Industry*, Historical Materialism, c. 21, no.1, s. 15-68.

Endüstriyelleşme fetişi hızla diğerlerine yol açar. Makineyle yaşanan stilize aşk ilişkisi, hızla kaynaklarla yaşanan stilize aşk ilişkisine yol açar. Malm'ın kömürün, sermayenin fitilini ateşleyen güç olduğu önermesinde[28] görüldüğü gibi sınıfsal yaklaşımı tercih eden sol için dahi, bir tür fosil yakıt fetişizmi ortaya çıkar.[29] Bu açıklamalarda "sermaye" hayatın dokusundan bağımsız olarak oluşur ve zaten verili olan "insanlık ve doğa arasındaki geleneksel dengeye"[30] çeşitli şekilde müdahale eden ve bozan dışsal bir güç olarak "doğa" ya müdahale eder (doğa ve sermaye kavramlarının yerlerini değiştirerek kuracağımız cümle de doğrudur). Kapitalizmi, hayatın dokusu içinde dışsal bir aktör olarak gören bu yaklaşımın, doğayı Doğa'ya –İnsanların kimi zaman koruduğu kimi zaman da katlettiği bir töz– indirgemek gibi paradoksal bir etkisi olmuştur.[31]

"Elle tutulabilir gerçekliklerle düşünmek"[32] her zaman daha câziptir. Bu şekildeki bir yaklaşımda –Bourdieu bunu "tözcü"[33] olarak adlandırır– tözler, olayların belli kalıpları tarafından birbirine bağlanmış çevreler *yoluyla* gelişmek yerine, ilişkiler alanından ve olaylardan *önce* ve *bağımsız olarak* şekillenirler.[34] Bu açıdan tözcülük, "insan istisnacılığı" toplumsal kuramın tam kalbindedir.[35] Bu kuram, insanlığı yeniden-üretimin insan-dışı temellerinden yalıtır. Sonuç, ontolo-

[28] A.g.e., Malm (2013).

[29] Ayrıca bkz. E. Altvater (2006). *The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism*, Coming to Terms with Nature içinde, Socialist Register 2007, L. Panitch ve C. Leys (Der.), London: Merlin Press; M.T. Huber (2008). *Energizing Historical Materialism*, Geoforum, c. 40, s. 105–115.

[30] J.B. Foster (1994). *The Vulnerable Planet*, New York: Monthly Review Press, s. 40.

[31] J. Martinez-Alier (2002). *The Environmentalism of the Poor*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.

[32] P. Bourdieu ve L. Wacquant (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press, s. 228.

[33] A.g.e.

[34] C. Birch ve J.R. Cobb (1981). *The Liberation of Life*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 79–96.

[35] D. Haraway (2008). *When Species Meet*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

jik olarak bağımsız bir insanlık düşüncesidir – Yeryüzü'nün ve Yaşam'ın tözünden ayrı bir İnsan tözü. Açıkça ifade edilen amaç holizm olduğunda bile bu tözcülük senteze ulaşma yolundaki harekete köstek olur.[36] Neden? Büyük ölçüde, çünkü insanı istisnalaştıran toplumsal kuram –ve bu hâlâ sahip olduğumuz en toplumsal kuramdır[37]– bütünün tarihsel bir tarifinin yokluğunda –insan faaliyetinin içinden çıktığı ve katkıda bulunduğu doğalar[38] – insanın özgüllüğünü varsayar. Süreç sırasında insanlığın "diyalektik tarihselliğini" kuracak temel yöntemden kaçınılır.[39]

Demek ki "biraz" Kartezyen diye bir şey olamaz (tıpkı biraz hamile olunamayacağı gibi). Çünkü doğa ya soyut ve dışsaldır ya da tarihsel ve insanların yaptığı her şeye –adına uygarlık dediğimiz (benim burada dünya-ekolojileri dediğim) geniş kapsamlı ve uzun vadeli iktidar ve üretim kalıpları dahil– içkindir. Antroposen savının belirlediği düzlemde erken kapitalizmin yeraltındaki taşı kömüre dönüştüren –hayatın dokusu içinde birlikte üretilen– ilişkilerini ele alabiliriz. Jeolojik gerçekler tarihsel süreçlere nasıl dönüşür?

Maddî akışlar önemlidir. Bunların tarihsel önemi en iyi, maddeselliğe tözcü değil ilişkisel bir bakışla anlaşılabilir. Kaynak akışları, sermayenin döngüleri, sınıfların ve devletlerin mücadeleleri diyalektik bir bütün oluşturur. Jeoloji *temel* bir gerçektir; *oikos* üzerinden ortaya çıkan, kaynak üretiminin tarihsel olarak birlikte üretilen karakteri yoluyla *tarihsel* bir

[36] J.B. Foster (2013). *The Epochal Crisis*, Monthly Review 65, no.5, s. 1–12.

[37] G. Ritzer (Der.) (2005). *Encyclopedia of Social Theory*, Thousand Oaks, CA: Sage.

[38] Yeşil toplumsal kuramın o önemli başarısını inkâr etmek aptalca olurdu. Nitekim mevcut tartışmaya yol açan şey, yeşil toplumsal kuramın doğaya-kör kuramsallaştırmalar eleştirisinde, "toplumsal kuram ve çevre" geleneğinin ikiciliğini aşacak savları olanaklı kılmış olmasıdır (örneğin J. Barry (2007). *Environment and Social Theory*, ikinci baskı, New York: Routledge; D. Sonnenfeld ve A.P.J. Mol (Der.) (2011). *Social Theory and the Environment in the New World (Dis)Order*, Global Environmental Change özel sayısı, 21, no. 3, s. 771–1152).

[39] I. Mészáros (1970). *Marx's Theory of Alienation*, London: Merlin Press, s. 175.

gerçek haline gelir.[40] Başka bir deyişle, jeoloji, iktidar ve üretimin insan kalıplarıyla birleşirken iktidar ve üretimi birlikte üretir – örneğin Atlantik'in geç on sekizinci yüzyılı boyunca enerji rejimleri, odun kömüründen turba kömürüne, ondan da maden kömürüne geçerken kapitalist ilişkiler yeniden şekillendi. Belirli jeolojik yapılar, belirli tarihsel koşullar altında, insan faaliyetinin *nesneleri* ve tarihsel değişimin *özneleri* haline gelir. Bu bakış açısı uygarlıkları doğanın geri kalanının etrafında değil, *içinde* görmemizi sağlar.

İlişkisel bakış açısı bizi, tarihin Yeşilci bakış açısını şekillendiren kaynak-determinizminden uzaklaştırıp, örneğin, kömürün yeni iktidar ve üretim ilişkileri yoluyla nasıl kömür haline geldiğini anlamaya yaklaştırır. Yeşil anlatının en canlı örneklerinden biri bize, daha önce gördüğümüz gibi, "fosil kapitalizmin" öyküsünün 1800'ler dolaylarındaki bir tarihte nasıl başladığını anlatır. İngiliz kömür üretimi devrimi, on sekizinci değil on altıncı yüzyılda başlamıştır. Bu öykü, kapitalizmin yükselişini belirleyen çevre-üretimi devrimiyle yakından ilgilidir.

Eğer Antroposen 1800'lerde değil on altıncı yüzyılda başladıysa, yirmi birinci yüzyılda dünya-ekolojik krizin itici güçlerinin neler olduğuna dair çok daha farklı sorular sormaya başlarız. İngiliz kömür devriminin 1530'lar civarında başlaması, dikkatimizi ilkel birikim ve tarımsal sınıf yapısına, modern dünya piyasalarının kuruluşuna, yeryüzünde yaşanan meta merkezli değişikliklerin yeni biçimlerine, devlet iktidarının yeni araçlarına çeker. Tartışmanın ilerlediği bu yön de bizi "toplumsal ilişkilere" getirir, çünkü Kartezyen düşüncenin mirası bize devletlerin kuruluşunun, sınıf yapısının, metalaşmanın ve dünya piyasalarının tamamen insanlar arasındaki ilişkilere dayandığını anlatır... *aslında durum bu değildir*. Bunlar –Devletler, sınıflar, meta üretimi ve değişim–, insan ve insan-dışı doğa yığınlarıdır. Bunlar, dar ve geniş coğrafyalarda doğadaki-insanlığın ilişkilerini yeniden düzenleyen süreçler ve projelerdir.

[40] E.H. Carr (1962). *What is History?*, New York: Penguin.

Bu noktadan hareketle ve kömür örneğiyle devam ederek diyebiliriz ki jeoloji, enerji rejimlerini tarihsel olarak belirli ilişki yığınları olarak birlikte üretir; jeoloji hem nesne hem de öznedir. Jeo-maddî özgüllükler toplumsal örgütlenmeyi belirler anlayışı, jeolojinin tarihsel değişimdeki rolünü göz ardı eder, hatta örtbas eder. Bu birbirine bağlı iki nedenle böyledir. İlk olarak jeolojinin tarihsel değişimi belirlediğini söylemek jeolojik gerçeklerle tarihsel gerçekleri karıştırmaktır. İkinci olarak, jeolojik gerçeklerle tarihsel gerçekleri birleştirmek bir tür çevresel belirlenimciliğe kalkışmaktır, tıpkı Doğa artı Toplum "aritmetiği" gibi. Şimdi nakaratı tekrarlayalım: Doğa ve Toplum toplanamaz. Belki de en önemlisi, çevresel belirlenimcilik, Toplum (doğa hariç insanlar) ve Doğa'nın (insanlar hariç doğa) etkileşim içinde olduğu ama birbiri içine nüfuz etmediği Kartezyen düzeni olduğu gibi bırakır. Alternatif yaklaşım, jeolojinin tarihsel değişimi *oikos* yoluyla birlikte ürettiğini savunur. Bu, enerji rejimlerini –hatta uygarlıkları– doğanın geri kalanı çevresinde değil, içinde hareket eder şekilde görmemizi sağlar. Erken kapitalizmin –hayatın dokusu içinde birlikte üretilen– belli ilişkileri kömürü karşılığı ödenmemiş emek/enerjiye ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjiyi de sermayeye dönüştürdü. Madde akışları ve onların özellikleri önemlidir – tarihsel önemleri en iyi, kaynak akışları, içinde sermaye döngüleri, devlet ve sınıflar mücadelelerinin diyalektik bir bütün oluşturduğu maddesellik tözcü değil, ilişkisel bir bakışla anlaşılabilir.

Bunker'ın maddî özelliklerin endüstrileşmeyi, endüstrileşmenin doğanın geri kalanını şekillendirdiği gibi şekillendirdiği görüşü baskın akıl nezdinde önemli bir düzeltme olarak önümüze çıkıyor.[41] Yeşil solun çoğu için –Antroposen argümanı ile küçük de olsa bazı emel farklar bulur– endüstrileşme, toplumun yeryüzü üzerinde karbona dayanarak ve her tür pis-çöpü etrafa saçarak yaptıklarından ibarettir. Bu tözcü yaklaşım ve onun kapitalizmle bir arada bulunması, "fosil kapi-

[41] S. G. Bunker ve P.S. Ciccantell (2005). *Globalization and the Race for Resources*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

talizmin" radikal eleştirisinde dahi yeniden üretilen güçlü bir metabolik fetişi özendirdi ve yüreklendirdi.[42] Bu çerçevede "madde akışları"na, bu akışlar yoluyla yaratılan, ortaya çıkan ve gelişen ilişkilere göre ontolojik bir öncelik tanındı. Madde akışları ve sınıfsal ilişkilerin ilişkiselliği (*interalia*) yok sayılan bir araştırma konusu oldu. Kartezyen pratik, sınıflar ve sermaye hareketlerini analizin tamamen dışına itti![43] Radikal ve ana akım bilim insanları arasında"tarih dışı ve apolitik bir sonuç" yaratan bir dışsal doğa tahayyülü eğilimi söz konusu. Bu kendisi için "termodinamiğin kanunlarının değişmez" olduğu bir dışsal doğadır... Zamanla insan faaliyetleri [bu anlayışın savunduğuna göre] dünyanın enerjisi ve kaynaklarını önümüze serecektir.[44]

Metabolik fetiş ve onun birçok dala ayrılmış kaynak –ve enerji– belirlenimciliği, nicelik olarak kolaylıkla meşrulaştırılabilir. Daha çok enerji kullanılır, daha çok maden çıkarılır ve metal üretilir, kentlerdeki endüstriyel komplekslerde daha çok işçi vardır ve köylerde daha az ziraî üretici kalmıştır... Bu nedenle belki de çevre üzerine çalışan tarihçiler, Sanayi Devrimi ile ilgilenme sürecinde enerjinin kolaylıkla sayılara dökülebilme câzibesine kapılıp sadece onu analiz etmişlerdir.[45] Ama sayılar aldatıcı olabilir. Sayılar, kullanıcılarını kolaylıkla dünya-ilişkisel süreçlerde nicel veriyi ortaya çıkara-

---

[42] E. Altvater (2006). *The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism*, Coming toTerms with Nature içinde, Socialist Register 2007, L. Panitch ve C. Leys (Der.), London: Merlin Press.

[43] H. Haberl ve d. (2007). *Quantifying and Mapping the Human Appropriation of Net Primary Production in Earth's Terrestrial Ecosystems*, Proceedings of the National Academy of Sciences, c.104, no. 31, s. 12942–12947; H. Haberl ve d. (2011). *A Socio–Metabolic Transition Towards Sustainability?*, Sustainable Development, c. 19, no. 1, s. 1–14.

[44] B. Braun (2006). *Towards a New Earth and a New Humanity*, David Harvey: A Critical Reader içinde, N. Castree ve D. Gregory (Der.), Oxford: Blackwell, s. 191–222.

[45] E.A. Wrigley (2010). *Energy and the English Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press; R.P. Sieferle (2001). *The Subterranean Forest*, Cambridge: The White Horse Press; P. Malanima (2006). *Energy Crisis and Growth 1650–1850: The European Deviation in a Comparative Perspective*, Journal of Global History, c. 1, no.1.

bilecek alternatiflere körleştiren bir ampirik mantığa sürükleyebilirler.[46] Gould bizi kibarca uyarır: "sayılar önerir, kısıtlar ve karşı çıkar; bilimsel kuramların içeriğini kendi kendilerine belirleyemezler".[47] Daha üzücü olan sayıların açıklamayla karıştırılmasının "yorumcuları... kendi retoriklerinin [mantığının]" tuzağına düşürmesidir. "Kendi tarafsızlıklarına inanırlar ve kendilerini sayılarıyla tutarlı olan daha pek çok yorum arasından birine yönlendiren önyargıyı ayırt etmekte başarısız olurlar."[48] Şimdi elimizde birçok farklı dönemselleştirmeye olanak tanımış bir antroposen kabulü var, yalnız biri hariç: Uzun on altıncı yüzyılın dönüm noktası.[49]

KAPİTALİZMİN KÖKENLERİ: EKOLOJİDEN DÜNYA-EKOLOJİSİNE

1800'lerin kapitalizmi, karbondan oluşmuş Zeus'un kafasından zırhı ve kalkanıyla iyice büyümüş bir şekilde çıkan Athena değildi. Uygarlıklar, Büyük Patlamaya benzer olaylar sonucu aniden ortaya çıkmaz. Hayatın dokusu içindeki insan faaliyetinin sürekli açtığı yollar ve neden olduğu dönüşümler yoluyla ortaya çıkarlar. Bu sürecin kökenleri, Kara Ölüm'ün (1347-1353) peşinden feodal uygarlığın çığır açıcı krizinin kaosunda ve onu, uzun on altıncı yüzyıl boyunca takip eden "büyük ama zayıf" kapitalizmin ortaya çıkışında bulunabilir.[50] Eğer insanın doğanın geri kalanıyla ilişkilerinin yeni bir çağı-

[46] Güzel bir örnek için bkz. B.J. Silver (2003). *Forces of Labor*, Cambridge: Cambridge University Press.

[47] S.J. Gould (1981). *The Mismeasure of Man*, New York: W.W. Norton, s. 106

[48] A.g.e.

[49] Ancak bkz. S.L. Lewis ve M.A. Maslin (2015). *Defining the Anthropocene*, Nature, 511, s. 171–180.

[50] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*; I. Wallerstein (1974). *The Modern World-System I*; M. Małowist (2009). *Western Europe, Eastern Europe and World Development 13th–18th Centuries*, Leiden: Brill; Braudel (1961). *European Expansion and Capitalism, 1450–1650*, Chapters in Western Civilization içinde, Contemporary Civilization çalışanları (Der.), Columbia College, New York: Columbia University Press, s. 245–288.

nı arıyorsak yanıtı bu yüzyıllardadır. Bunlar, coğrafî merkezli olarak erken modern Atlantik'in geniş meta-merkezli genişleyen ilişkileri çerçevesinde, insanın çevre-üretiminde başlattığı olağanüstü devrim yüzyıllarıydı. 1450'den sonra kapitalizmin yükselişi, insanlığın doğanın geri kalanı ile ilişkisinin tarihi bağlamında, tarımın ve ilk kentlerin yükselişinden ve *ilişkisel anlamda, buhar makinesinin ortaya çıkmasından bile daha büyük bir dönüm noktası* olmuştur. Yeni ve çığır açıcı ilişkilerin ortaya çıkmasını, *eninde sonunda* dikkate değer *dolaysız* sonuçlar ve nicel genişlemeler izler.

1450'den sonra kapitalizmin yükselişi, Atlantik dünyasında ve ötesindeki yeryüzü dönüşümünün ölçeği, hızı ve kapsamındaki çığır açıcı kaymayla olanaklı oldu. On yedinci yüzyılın Vistül Havzası'nı ve Brezilya'yı ormansızlaştırması Ortaçağ Avrupa'sında görülenlerden beş ila on kat daha büyük bir ölçekte ve hızda gerçekleşti.[51] Feodal Avrupa'nın, batı ve orta Avrupa'nın geniş coğrafyalarını ormansızlaştırması yüzyıllar sürmüştü. 1450'den sonra, benzer ormansızlaşmalar yüzyıllar değil, onlarca yıl sürdü. Bir örnek vermek gerekirse, Ortaçağda Picardy'de (Kuzeydoğu Fransa), on ikinci yüzyıldan itibaren 12.000 hektarlık ormanın temizlenmesi iki yüz yıl aldı.[52] Dört yüzyıl sonra, kuzeydoğu Brezilya'da, 1650'lerin şeker patlamasının zirvesinde, 12.000 hektarlık orman tek bir yılda temizlenecekti.[53] Bunlar, uzun ortaçağ krizinin ve 1450'den sonra başlayan genişlemelerin ortaya çıkardığı iktidar, zenginlik ve doğa ilişkilerinde yaşanan önemli dönüşüme dair değerli ipuçlarıdır.

---

[51] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*; J. W. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century*, Journal of Agrarian Change, c. 10, no. 2; H.C. Darby (1956). *The Clearing of Woodland in Europe*; Man's Role in Changing the Face of the Earth içinde, W.L. Thomas, Jr (Der.), Chicago: University of Illinois Press, s. 183–216; M. Williams (2003). *Deforesting the Earth*, Chicago: University of Chicago Press.

[52] R. Fossier (1968). *La Terre et lesHommes en Picardiejusqu'à la Fin duXIIIeSiècle*, Paris: B. Nauwelaerts, s. 315.

[53] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*.

Sanayi Devrimi'nin arifesinde, 1450'lerden itibaren erken kapitalizmin toprağı ve emeği dönüştürmesine dair mütevazı bir katalog, meta-merkezli şu değişiklikleri içerir:

1) Günümüzde Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un yer aldığı topraklarda [*lowcountries*] yaşanan –turba kömürünün elde edildiği bataklıkların ıslahıyla ortaya çıkan– tarımsal devrim (1400-1600);[54]
2) Orta Avrupa'da, bölge ormanlarının politik ekolojisini kökten değiştiren madencilik ve metalürji devrimi;[55]
3) Modern anlamda şeker-köle bağlantısının Madeira'daki ilk işaretleri ve bunun hızlı ormansızlaştırmaya neden olan yükselişi ve çöküşü (1452-1520);[56]
4) Maderia'daki krizi, şeker sınırının hızla São Tomé'ye ulaşması takip etti. İlk modern ve büyük ölçekli plantasyonlar, 1600'e gelindiğinde adanın üçte birini ormansızlaştırmış ve kölelerin büyük ayaklanmalarına neden olmuştu;[57]
5) Kuzeydoğu Brezilya, 1570 sonrasında São Tomé'yi dünya şeker ekonomisindeki yerinden etti, bu da Brezilya'nın Atlantik yağmur ormanlarının görülmemiş hızla kesilmesine neden oldu;[58]

---

[54] B. van Bavel (2010). *The Medieval Origins of Capitalism in the Netherlands*, BMGN-Low Countries Historical Review 125, no. 2–3, s. 45–79; R. Brenner (2001). *The Low Countries in the Transition to Capitalism*, Journal of Agrarian Change, c. 1, no. 2, s. 169–241.

[55] J.U. Nef (1964). *The Conquest of the Material World*, New York: Meridian; J. Vlachovic (1963). *Slovak Copper Boom in World Markets of the Sixteent hand in the First Quarter of the Seventeenth Centuries*, Studia Historica Slovaca, c. 1, s. 63–95; J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*.

[56] J. Moore (2009). *Madeira, Sugar, and the Conquest of Nature in the "First" Sixteenth Century: Part I, Part II*, Review (Fern and Braudel Center).

[57] J. Vansina (1996). *Quilomboson São Tomé, or In Search of Original Sources*, History in Africa, c. 23, s. 453–459; B.L. Solow (1987). *Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run*, British Capitalism and Caribbean Slavery içinde, B.L. Solow ve S.L. Engerman (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 51–77.

[58] S.B. Schwartz (1985). *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian*

6) Afrika'nın "köle sınırı", on altıncı yüzyılın sonlarında Gine Körfezi'nden Angola'ya ve Kongo'ya ulaştı ve bu gelişme köle ticaretinin ilk büyük açılımına işaret etti;[59]

7) Potosí, 1545'ten itibaren gümüş üretiminde dünya lideri oldu. 1571 yılının önemli yeniden yapılandırmasından sonra Saksonya ve Bohemya'da gümüş madenciliğinin sona ermesiyle (bunda zayıflayan cevher kalitesi ve grevlerin büyük etkisi vardı) bu konumunu yeniden elde etti;[60]

8) Orta Avrupa'da 1550 yılına gelindiğinde zayıflayan madencilik ve metalürji sektörü demir ve bakır üretimini etkiledi, bu da İngiltere'de ve İsveç'te demir ve bakır üreticilerinin işine yaradı (1620'ye kadar);[61]

9) Amerikan gümüşü Avrupa kerestesine bağlıydı, aynı şekilde Potosí'nin yükselişi de 1570'lerde, orman ürünleri sınırının Polonya ve Litvanya'dan Norveç'in güneyine ulaşmasına neden oldu, bunu 1620'lerde Danzig'in içlerine doğru yeni bir hareket takip etti, buradan da sırasıyla Könisberg, Riga ve Viborg'a;[62]

10) Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a Ucuz tahıl sağlayan Vistül'ün 1550'lerde bir tahıl ambarı olarak yükselişini,

Society, Cambridge: Cambridge University Press; W. Dean (1995). *With Broadax and Firebrand: The Destruction of the Brazilian Atlantic Forest*, Berkeley: University of California Press.

[59] J.C. Miller (1988). *Way of Death: Merchant: Capitalism and the Angolan Slave Trade 1730–1830*, Madison: University of Wisconsin Press.

[60] P. Bakewell (1984). *Minersof the Red Mountain*, Albuquerque: University of New Mexico Press; J. Moore (2009). *Madeira, Sugar, and the Conquest of Nature in the "First" Sixteenth Century: Part II*, Review (Fern and Braudel Center).

[61] U. Sundberg (1991). *An Energy Analysis of the Production at the Great Copper Mountain of Falun During the Mid-Seventeenth Century*, International Journal of Forest Engineering, c. 1, no. 3, s. 4–16; K-H. Hildebrand (1992). *Swedish Iron in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Stockholm: Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie; P. King (2005). *The Production and Consumption of Bar Iron in Early Modern England and Wales*, Economic History Review, c. 58, no. 1, s. 1–33.

[62] J. W. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century*, Journal of Agrarian Change, c. 10, no. 2.

1630'larda Polonya'nın dünya pazarına yönelik tarımında yaşanan tarımsal-ekolojik tükenme takip etti;[63]

11) Polonya'daki tarımsal zayıflamayı İngiltere'deki tarımsal devrim takip etti. 1700 yılına gelindiğinde Polonya Avrupa'nın tahıl ambarı olma rolünü İngiltere'ye devretti. 1760'lardan sonra tarımsal-ekolojik tükeniş İngiltere'yi vurdu ve verimlilik zayıfladı;[64]

12) On yedinci yüzyılındaki genişleme sırasında İngiliz ormanları hızla temellük edildi, öyle ki 1620'deki pik demir üretimi çıktısına, artan üretime rağmen 1740'a kadar ulaşılamadı ve artan talep özellikle İsveç'ten demir ithalatı sayesinde karşılandı;

13) İsveç'te demir üretimindeki hızlı artış nedeniyle orman hacmi hızla azaldı, buna karşılık demir üretimi hızla yeni orman alanlarına yöneldi ve ormanda yaşayan türlerin hızla tükenmesine yol açtı;[65]

14) 1620'den sonra İngiltere'de demir üretiminde yaşanan durgunluk demir sınırının yakıt masrafının çok daha düşük olduğu İrlanda'ya dek uzanmasına neden oldu. Yalnızca bir yüzyılda İrlanda'nın orman örtüsü yüzde 12, 5'tan yüzde 2'ye düştü, bunun sonucunda on sekizinci

---

[63] W. Szcygielski (1967). *Die Okonomische Aktivitatdes Polnischen Adels im 16–18. Jahrhundert*, Studia Historiae Oeconomicae, no. 2, s. 83–101; J.W. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century*, Journal of Agrarian Change, c. 10, no. 2.

[64] M. Overton (1996). *Agricultural Revolution in England*, Cambridge: Cambridge University Press; R.V. Jackson (1985). *Growth and Deceleration in English Agriculture, 1660–1790*, Economic History Review, c. 38, s. 333–51.

[65] P. King (2005). *The Production and Consumption of Bar Iron in Early Modern England and Wales*, Economic History Review, c. 58, no. 1, s. 1–33; B. Thomas (1993). *The Industrial Revolution and the Atlantic Economy*, New York: Routledge; R. Fouquet (2008). *Heat, Power and Light: Revolutions in Energy Services*, Northampton, MA: Edward Elgar, s. 59–60; P. Mathias (1969). *The First Industria lNation: The Economic History of Britain, 1700–1914*, London: Methuen&Co.; K-H. Hildebrand (1992). *Swedish Iron in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Stockholm: Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie.

yüzyılın ortalarında demir üretimi İrlanda'da da çok düşük seviyelere geriledi;[66]

15) Hollanda'nın Ucuz turba kömürüne dayanan enerji rejimi en üst seviyesine on yedinci yüzyılda ulaştı ancak kolay elde edilen kaynaklar hızla tükendi ve 1750'den sonra üretim hızla düştü;[67]

16) Güneydoğu Asya'da, 1650'ler ve 1750'ler arasında Hollanda'nın kolonyal rejimi hüküm sürüyordu, bu rejim 1650ler boyunca karanfil ticareti üzerinde tekele sahipti, ancak karanfil ağaçlarının "izinsiz" kesimi, yerli nüfusun büyük bölümünün ülkenin içlerinden iş bulabilecekleri yeni sömürge merkezlere göç etmesine ve Cakarta'nın merkezinde yeni tersanelerin kurulmasına yol açtı;[68]

17) On yedinci yüzyıl başlarında Atlantik dünyasının sulak arazileri, genelde Hollandalı mühendisler tarafından, İngiltere'den Pernambuco'ya ve Surinam'a, Roma'dan Göteborg'a dek ıslah edildi ve kullanıma açıldı;[69]

18) "İlk" on altıncı yüzyılda (1450-1557) İber yarımada-

[66] R. Kane (1845). *The Industrial Resources of Ireland*, İkinci Baskı. (Dublin: Hodgesand Smith, s. 3; E. McCracken (1971). *The Irish Woods Since Tudor Times*, Newton Abbot, Ireland: David & Charles, s. 15; E. Neeson (1997). *Woodland in History and Culture*, Nature in Ireland: A Scientific and Cultural History içinde, J.W. Foster ve H.C.G. Chesney (Der.), Montreal: McGill-Queen's University Press, s. 143–156.

[67] J.W. de Zeeuw (1978). *Peat and the Dutch Golden Age.*

[68] C. Boxer (1965). *The Dutch Seaborne Empire, 1600–1800*, London: Hutchinson, s. 111–112; C. Zerner (1994). *Through a Green Lens: The Construction of Customary Environmental Law and Community in Indonesia's Maluku Islands*, Law&Society Review, c. 28, no. 5, s. 1079–1122; P. Boomgaard (1992). *Forest Management and Exploitation in Colonial Java, 1677–1897*, Forest&Conservation History 36, no. 1, s. 4–14; N.L. Peluso (1992). *Rich Forests, Poor People*, Berkeley: University of California Press, s. 36–43.

[69] C.H. Wilson (1968). *The Dutch Republic and the Civilisation of the Seventeenth Century*, New York: McGrawHill, s. 78–81; T.D. Rogers (2005). *The Deepest Wounds*, (doktora tezi), Department of History, Duke University, s. 51; J.F. Richards (2003). *The Unending Frontier*, Berkeley: University of California Press, s. 193–241; P. Boomgaard (1992). *Forest Management and Exploitation in Colonial Java, 1677–1897*, Forest&Conservation History 36, no. 1, s. 4–14.

sı ve İtalya'nın genişlemesinin büyük çöküşü Akdeniz ormanlarının kısmî ancak yaygın tükenişini üretti –bu süreç İtalya ve Portekiz için İspanya'dan daha önce başladı– ve özellikle de bu ülkelerin gemi yapımında kullanılabilecek kaliteli kereste üretimlerini etkiledi.[70] On yedinci yüzyıla gelindiğinde bu süreç;

19) İspanyol tersaneciliğinin Küba'ya taşınmasına neden oldu. 1700 yılına gelindiğinde, İspanya filosunun üçte biri Küba'da üretilmişti. Aynı süreç Portekiz tersaneciliğinin de Salvador de Bahia ve Goa'ya taşınmasına neden oldu.[71] On sekizinci yüzyılda bunu;

20) Kereste sınırının Kuzey Amerika'ya dek uzanması ve burada önemli tersanecilik merkezlerinin oluşması izledi;[72]

21) Orman ürünleri ve tersanecilik sınırlarının durmak bilmez coğrafî genişlemesi büyük oranda, ringa, morina ve balina avcılığında kullanılan ve Kuzey Atlantik'in protein kaynaklarını tüketen büyük filolara bağlıydı;[73]

22) Küresel birikimde görece daha mütevazı bir pay sahibi olsa da tıpkı balık gibi kürk arayışının da Kuzey Ameri-

[70] F. Braudel (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Birinci Cilt, University of California Press; C. Cipolla (1976). *Before the Industrial Revolution: European Society 1000–1700*, New York: W.W. Norton; J. W. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part I: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century*, Journal of Agrarian Change, c. 10, no. 2; J.T. Wing (2012). *Keeping Spain A float*, Environmental History c. 17, s. 116–145; F.C. Lane (1933). *Venetian Shipping During the Commercial Revolution*, American Historical Review, c. 38, no.2, s. 219–239.

[71] J.H. Parry (1966). *The Spanish Seaborne Empire*, Berkeley: University of California Press; F.W.O. Morton (1978). *The Royal Timber in Late Colonial Bahia*, Hispanic American Historical Review 58, no. 1, s. 41–61; C. Boxer (1965). *The Dutch Seaborne Empire, 1600–1800*, London: Hutchinson, s. 56–57.

[72] J. Perlin (1989). *A Forest Journey*, Cambridge, MA: Harvard University Press; M. Williams (2003). *Deforesting the Earth*, Chicago: University of Chicago Press.

[73] J.F. Richards (2003). *The Unending Frontier*, Berkeley: University of California Press, s. 547–616; B. Poulsen (2008). *Balıktan Bahsetmek* "Talking Fish," Beyond the Catch içinde, L. Sicking ve D. Abreu-Ferreira (Der.), Leiden: Brill, s. 387–412.

ka'daki (ve Siberya'da) istikrarlı ilerleyişi on sekizinci yüzyılda Büyük Göller bölgesi'ne uzandı ve sömürgeci iktidarın dikkate değer altyapı yatırımlarını teşvik etti;[74]

23) Şeker talebinin istikrarlı artışı ve Bahia şeker kompleksinin on yedinci yüzyıl ortalarındaki gerilemesi Antillerde art arda gelen ve arkalarında Afrikalı mezarlarıyla çorak topraklar bırakan şeker devrimlerine yol açtı, bunlar sırasıyla 1640'larda Barbados'ta, on sekizinci yüzyılda Jamaika ve St. Dominique'te gerçekleşti;[75]

24) İnsan ekolojileri de birçok yönden dönüşüme uğradı, 1550'den sonra Avrupa'da kırsal diyetin hızla ve dengesiz "tahıllaşması" –ve aristokratik ve burjuva diyetlerinin eşzamanlı "metalaşması"–gibi;[76]

25) On sekizinci yüzyılda Meksika'da gümüş üretiminin yeniden dirilişi ve buna eşlik eden zaten seyrek olan Meksika ormanlarının tükenişi;[77]

26) 1530'da başlayan, İngiliz kömür üretimindeki devrim[78] ve belki de en dikkat çekici olanı;

27) Çığır açıcı önemdeki "Kolomb Takası". Bu dönemde, Eski Dünya'daki hastalıklar, hayvanlar ve tarımsal ürünler Yeni Dünya'ya akarken Yeni Dünya'daki patates ve mısır gibi ürünler de Eski Dünya'ya aktı.[79]

---

[74] E.R. Wolf (1982). Europe and the People without History (Berkeley: University of California Press, 1982), 158–94; J.F. Richards (2003). *The Unending Frontier*, Berkeley: University of California Press, s. 547–616.

[75] D. Watts (1990). *The West Indies*, Cambridge University Press

[76] F. Braudel (1981). *The Structures of Everyday Life*, New York: Harper&Row, s. 190–199; J. Komlos (1990). *Height and Social Status in Eighteenth-Century Germany*, Journal of Interdisciplinary History, c. 20, no. 4, s. 607–621; J. Komlos (1998). *Shrinking in a Growing Economy?*, Journal of Economic History 58, no. 3, s. 779–802.

[77] P.J. Bakewell (1971). *Silver Mining and Society in Colonial Mexico*, Cambridge: Cambridge University Press; D. Studnicki-Gizbert ve D. Schecter (2010). *The Environmental Dynamics of a Colonial Fuel-Rush*, Environmental History, c. 15, no. 1, s. 94–119.

[78] M. Weissenbacher (2009). *Sources of Power*, New York: Praeger; J.U. Nef (1966). *The Rise of the British Coal Industry*, London: Routledge, [1932 ilk basım]), s. 19–20, 36, 208.

[79] A.W. Crosby, Jr. (1972). *The Columbian Exchange*, Westport, CT:

Bu listeye, "bunlar yine de özünde sanayi öncesi uygarlıkların neden olduğu yeryüzü dönüşümleriydi" diyerek itiraz edilebilir. Antroposen savının ayrıldığı nokta da budur. Endüstrileşmeyi kapitalist *tekniğin* iki belirleyici hareketinden oluşuyor varsayalım. Birincisi, Marx'ın sermayenin yükselen teknik bileşimi olarak adlandırdığı, emek-zamana göre yükselen makine ve girdi kütlesinin kısaltması olarak endüstrileşme olsun. Bu süreçleri *makineleşme* olarak adlandırmak daha da uygun olabilir. Diğeri de yirminci yüzyılın montaj hattı ve Taylorizminin en ilkel biçimi olan standardizasyon ve rasyonalizasyonun kısaltması olarak endüstriyelleşme olsun.[80] Eğer bu kabataslak tanım uygunsa, Watt'ın buhar motorundan üç yüzyıl öncesine dair örnekler bulmakta sıkıntı yaşamamalıyız. Emek verimliliğinde 1450'den sonra yaşanan iki yüz kat artışın belki de en çarpıcı göstergesi matbaadır, 1500 yılına gelindiğinde yirmi milyon kitap bu yeni teknoloji kullanılarak basılmıştı.[81] Diğer örnekleri de söyle sıralayabiliriz: sömürge-

Greenwood Press; A.g.y. (1986). *Ecological Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press.

[80] Bu kısaltma yalnızca makinelere değil, aynı zamanda bu makinelerin çalışması için gerekli olan insan ve insan-dışı ilişkilerin rasyonalizasyonu için de geçerlidir –Taylor'ın yirminci yüzyılın başlarında, zaman–ve–hareket çalışmaları (1914; ayrıca bkz. H. Braverman (1974). *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review) kapitalizmin peş peşe gelen endüstriyel devrimlerine eşlik eden insan ve insan-dışı ilişkilerin sembolik kodlamasının, haritalandırmasının ve "rasyonel" yeniden düzenlemesinin bir göstergesidir, ancak bu yirminci yüzyılda yeni ortaya çıkmış değildir. Örneğin, içsavaş öncesi ABD'de et paketleme endüstrisinin "varolmayan" montaj hattını düşünün (W. Cronon (1991). *Nature's Metropolis*, WW Norton and Company) ya da erken modern şeker plantasyonlarının gerektirdiği, emek ve toprak süreçlerinin rasyonalizasyonunu (S.W. Mintz (1985). *Sweetness and Power*, New York: Penguin; J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*). Hazır üretimin sürecinin ötesine uzanılırsa, erken kapitalizmin zaman ve mekânında etkin rasyonalizasyonlar görülebilir (bu kısmen Weber'in Resmi Rasyonalite'sinde (1947), Foucault'nun biyopolitiğinde ve Sombart'ın "hesaplama sanatı" tezinde ortaya koyulur (M. Weber, (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: Free Press; M. Foucault (1976). *Society Must Be Defended*; W. Sombart (1915). *The Quintessence of Capitalism*, M. Epstein (Der.), New York: E.P. Dutton&Co.

[81] L. Febvre ve H. Martin (1976). *The Coming of the Book*, London: Verso,

lerde emek verimliliğini sürekli artıran şeker işleme tekniği ve büyük kentlerdeki şeker rafinerileri;[82] demir işlemede kullanılan maden eritme ocağı;[83] gemicilikte emek verimliliğini dört kat artıran ve tersanecilikte önemli bir ilerleme sayılabilecek Hollanda'daki *fluyt* gibi yeni gemiler;[84] Hollanda'nın başını çektiği, emek verimliliğini üç kat artıran, Smithci uzmanlaşma (basitleştirilmiş görevler), parçaların standardizasyonu ve örgütsel yenilikleri (entegre arz sistemleri) ve teknik değişimi (maliyetli vasıflı işçiyi ikame eden hızar haneler) bir araya getiren yeni tersane rejimi;[85] tarımda kullanılan demir âlet edevat;[86] Yeni Dünya'daki cıva kullanılan gümüş üretim süreci;[87] vidalı presin gelişimi;[88] Orta Avrupa'da bakır-gümüş

s. 186; A. Maddison (2005). *Growth and Interaction in the World Economy*, Washington, D.C.: AEI Press, s. 18.

[82] J. Daniels ve C. Daniels (1988). *The Origin of the Sugarcane Roller Mill*, Technology and Culture, c. 29, no. 3, s. 493–535; A. van der Woude (2003). *Sources of Energy in the Dutch Golden Age: The Case of Holland*, NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs, en techniekgeschiedenis, no. 66, s. 64–84.

[83] F. Braudel (1981). *The Structures of Everyday Life*, New York: Harper&Row, s. 378–379.

[84] R. W. Unger (1975). *Technology and Industrial Organization: Dutch Shipbuilding to 1800*, Business History, c. 17, no. 1, s. 56–72; J. Lucassen ve R.W. Unger (2011). *Shipping, Productivity and Economic Growth*, Shipping and Economic Growth 1350–1850 içinde, R.W. Unger (Der.), Leiden: Brill, s. 3–44.

[85] Yeni hızar teknolojisi hızla yayıldı, 1621'de Brittany'de, 1635'te İsveç'te, 1623'te Manhattan'da, bunları takip eden tarihlerde Cochin, Batavia ve Mauritus'ta kullanılıyordu. P. Warde (2009). *Energy and Natural Resource Dependency in Europe, 1600–1900*, University of Manchester, s.7.

[86] R. Wilson (1973). *Transport as a Factor in the History of European Economic Development*, Journal of European Economic History, c. 2, no. 2, s. 320–337; de Vries (1993). *The Labour Market in The Dutch Economy in the Golden Age*, K. Davids ve L. Noordegraaf (Der.), Amsterdam: Nederlandsch Economisch-Historisch Archief, s. 55–78; L. Noordegraaf (1993). *Dutch Industry in the Golden Age*, The Dutch Economy in the Golden Age içinde, K. Davids ve L. Noordegraaf (Der.), Amsterdam: Nederlandsch Economisch-Historisch Archief, s. 131–157.

[87] P. Bairoch (1973). *Agriculture and the Industrial Revolution*, 1700–1914], s. 452–506.

[88] P. Bakewell (1987). *Mining*, Colonial Spanish America içinde, L. Bethell

komplekslerinde kullanılan *saiger prozess* ile 1540'tan sonra kullanılmaya başlayan ve 1590'da İsveç'e ulaşan pistonlu motor;[89] tekstil üretiminde kullanılan "Sakson Çemberi"nin yaygınlaşması, ona eşlik eden ve verimliliği daha da artıran şardonlama [kumaş yüzeyinin işlenmesi, *–ed.*] ve dinkleme makineleri [yün kumaşın işlenmesi, *–ed.*];[90] ortaçağda yaygın kullanılan, 1450'yi takip eden üç yüzyılda sayısı daha da artan ve beygirgücü üç kat artan su değirmenleri[91] ve kurmalı mekanik saatlerin sayısındaki olağanüstü artış.[92] Bu liste bile yeterince kapsamlı değil.

Bu dönüşümler neye işaret ediyor? Genel bir gözlem, toprak ile emek, üretim ile iktidar arasındaki ilişkilerin nitel değişimine işaret edecektir. Bu örneklerin bazıları daha çok Ortaçağ gelişmelerinin nicel yükselişine benziyorsa da bir bütün olarak nitel bir kayma içerirler. Ve bu dönüşümlerin birçoğu Marx'ın imalat ile makineli imalat arasındaki ayrımına uyuyorsa, bir kısmı da modern endüstriye geçişe benzer, özellikle şeker plantasyonu, gemi yapımı ve büyük ölçekli metalürji. Bu nitel kaymanın yeterli bir açıklaması, fazlanın temellüküyle doğrudan ilişkili olan toprağın kontrolünden, emek verimliliğinin meta üretimi içinde ilerletilmesi için bir koşul olan toprağın kontrolüne bir geçiş olduğunu kabul etmelidir. Bu geçiş oldukça düzensiz ve karışıktı (Her zaman öyle değil midir zaten?). Örneğin erken modern Avrupa'da kırsal tarımsal faaliyetin devam ettiği yerlerde toprağın dönüşümünün

(Der.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 203–249.

[89] H. Kellenbenz (1974). *Technology in the Age of the Scientific Revolution 1500–1700*, the Fontana Economic History of Europe II içinde, C.M. Cipolla (Der.), London: Fontana/Collins, s. 177-272.

[90] I. Blanchard (1995). *International Lead Production and Trade in the 'Age of the Saigerprozess'*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag; G. Hollister-Short (1994). *The First Half-Century of th eRod-Engine (1540–1600)*, Bulletin of the Peak District Mines Historical Society 12, no. 3, s. 83–90.

[91] J-C. Debeir ve d. (1991). *In the Servitude of Power*, London: Zed, [orijinal baskı 1986]), s. 90–91, 76.

[92] D. Landes (1983). *Revolution in Time*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ortaçağdan kalma ritminde hiçbir temel kırılma yaşanmadı[93]– *on altıncı yüzyılda Polonya'da olduğu gibi köylülerin endüstriyel tarım ürünlerinin ekimi için doğrudan ormanlık alanlara sürülmesi hariç.*[94] Toprağın tarıma açılması, kapitalist temellük koşulları altında meta sınırına dönüştü. Temel ürünlerin nüfuz ettiği alanlarda ise toprak dönüşümünün hızı arttı. Neden temel ürünler? Çünkü teknik değişimin hızı "ilk" on altıncı yüzyılda (1450-1557) artmış olsa da –tekniklerin yaygınlaşması bundan da hızlıydı– çığır açıcı bir kaymayı zorlayacak kadar güçlü değildi. Oysa kayma, emek-toprak ilişkisinin tersine dönmesine (burada bir üretim gücü olarak topraktan bahsediyorum) ve Ucuz Doğalar'ın temellüküne dayanan emek verimliliğinin, bir zenginlik ölçüsü olarak yükselmesine bağlıydı. Burada, kapitalizmin soyut toplumsal emek rejimi olarak zayıf biçimlenişini ve toplumsal olarak gerekli olan emek-zamanın etkisinin işaretlerini görebiliriz.

KOŞULLU BİR SENTEZE DOĞRU: KAPİTALOSENİN KÖKENLERİ

Bu dönüşümlerin bir çağ değişiminin ipuçları olduğunu belirtmiştim; peki, nasıl bir dönüşüme ve nasıl bir kapitalizme? Buna iki önermeyle yanıt vereyim: İlk olarak bu dönüşümler, meta üretimi ve değişimindeki emek verimliliğinin erken modern devrimlerini temsil ediyor. Bu çevre-üretimi devriminin ürünleri ve üreticileri sırasıyla birikim ve temellüktür. Emek verimliliği devrimi, küresel temellük –Avrupa içindeki temellük de *dahil*– tekniklerindeki devrim sayesinde olanaklı oldu. Bu kendini sadece Avrupa emperyalizminin pratiklerinde ve yapılarında açığa vurmadı, daha temel olarak erken modernitenin "yeni" emperyalizmi, gerçekliği yeni bir algılama

[93] N. Plack (2005). *Agrarian Reform and Ecological Change During the Ancien Régime*, French History, c. 19, no. 2, s. 189–210.

[94] J. Blum (1957). *Rise of Serfdom in Eastern Europe*, American Historical Review, c. 62, no.4, s. 807–836; J. W. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century*, Journal of Agrarian Change, c. 10, no. 2.

ve düzenleme yolu ortaya çıkmadan olası değildi. Dünyayı yalnızca onu tanırsanız fethedebilirsiniz.[95] Burada dışsal doğanın, soyut mekânın ve zamanın erken biçimleri, kapitalistlerin ve devletlerin küresel sömürü, temellük, hesaplama ve kredi, mülk ve kâr ağlarını daha önce görülmemiş bir hızla inşa etmelerini sağladı.[96] Erken modern emek verimliliği devrimi daha sonra Büyük Sınır'ın oluşumunu başlattı – Büyük Sınır öylece orada varolan bir şey değildi, hayal edilmesi, kavramsallaştırılması ve görülmesi gerekti.[97] Erken kapitalizmin, küresel birikimi kolaylaştırmanın ve emek verimliliğini artırmanın ana yolu olarak küresel genişlemeye dayanması, erken kapitalizmin premodern karakterini değil, ne kadar erken olgunlaştığını gösterir. Bu erken olgunlaşma, erken kapitalizmin premodern yükseliş ve çöküş kalıplarına karşı koyabilmesini sağladı:[98] 1450 yılından sonra metalaşmadan geri dönüş olası değildi, hatta bu on yedinci yüzyılın "krizinden" sonra da olası değildi. Neden? Buna kısaca yanıt verebiliriz: Çünkü erken kapitalizmin *teknikleri* –araç gereçleri, iktidarı, bilgiyi ve üretimi şekillendirmesi– küresel mekânları (modern anlamıyla) servet birikiminin temeli olan temellüke göre düzenlenmişti. Sermayenin esası da soyut toplumsal emekti.

[95] T. Ingold (1993). *Globes and Spheres*, Environmentalism içinde, K. Milton (Der.), New York: Routledge, s. 31–42; M.L. Pratt (1992). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, New York: Routledge.

[96] C. Merchant (1980). *The Death of Nature*, New York: Harper&Row; H. Lefebvre (1991). *The Production of Space*, D. Nicholson-Smith (Çev.), Oxford: Blackwell; M. Postone (1993). *Time, Labor and Social Domination*, Cambridge: Cambridge University Press; A.W. Crosby, Jr. (1997). *The Measure of Reality*, Cambridge: Cambridge University Press; J. Pickles (2004). *A History of Spaces*, New York: Routledge; W. Sombart (1915). *The Quintessence of Capitalism*, M. Epstein (Der.), New York: E.P. Dutton&Co.; P. Chaunu (1979). *European Expansion in the Later Middle Ages*, Amsterdam: North Holland Publishing Company.

[97] W.P. Webb (1964). *The Great Frontier*, Austin: University of Texas Press.

[98] R. Brenner (1985). *The Agrarian Roots of European Capitalism*, The Brenner Debate içinde, T.H. Aston ve C.H.E. Philpin (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 213–327; J.A. Goldstone (2002). *Efflorescences and Economic Growth in World History*, Journal of World History, c. 13, no.2, s. 323–389.

Bu da bizi, yorum yapabilmemiz için gereken çerçeveyi belirlememize yardım edecek ikinci önermeye getiriyor. Tespit ettiğimiz üç devrim –yeryüzünün dönüşümü, emek verimliliği ve küresel temellük *teknikleri*– bizi, değer kanununa yaklaşımımızı hem ortodoks hem de devrimci açılardan gözden geçirmeye zorluyor. Kabaca, Marksistlerin değer ilişkilerinin modern dünya sistemi için önemini *hafife aldıklarını* düşünüyorum. Öncelikle, kapsamlı fakat zayıf bir değer kanunu uzun on altıncı yüzyılda belirginleşti. Değer kanununa dair yanlış bir teşhisle başlayalım. Bu bakış açısında değer ilişkileri, soyut toplumsal emeğin "ekonomik" bir biçimine indirgenebilecek fenomenler olarak tanımlanır. Bu, değer ilişkilerinin çığır açıcı etkisini oldukça küçümseyen bir yorumdur. Oysa –kapitalist dünya ekolojisi üzerine kısa ve uzun vadede kalıcı etkisi olan bir çekim alanı olarak anlaşılan– değer kanunu yalnızca *ekonomik* bir fenomen değildir, önemli bir ekonomik momenti (soyut toplumsal emek) içeren *sistemik* bir süreçtir. İkincisi, değer birikimi (soyut emek olarak), hem meta üretiminin ilerlemesini hem de ucuz doğaların sürekli artan oranda temellük edilmesini kolaylaştırmak, onları tespit etmek, sayılara dökmek ve incelemek için gerekli bilimsel ve sembolik rejimlerin gelişimi yoluyla tarihsel olarak gerçekleşen bir kuvvettir.

Ucuz Doğa, modern anlamıyla, kapitalist gelişim için gerekli olan, ancak doğrudan para ekonomisi yoluyla yeniden-üretilmeyen ("bedeli ödenmiş") insan ve insan-dışı faaliyetlerin etrafını sarar ve onları kuşatır. Burada Dört Ucuzlar olgusu çok önemlidir. Onlar, sermayenin, temellük edilmiş doğa kütlesine göre sermaye kütlesinin çok hızlı yükselmesini engelleyecek için ana yolu sağlar. Dört ana girdinin üretime katılması, dünya meta üretiminin ortalama değer bileşimine yaklaştığında *dünya-ekolojik fazla* düşer ve birikim hızı yavaşlar. Öyleyse, Ucuz Doğa'nın sermaye dönemindeki merkezî önemi, değeri, doğanın örgütlenmesinin bir yol olarak gören bir post-Kartezyen çerçeve aracılığıyla doğru yorumlanabilir. Bu görüşe göre değer kanunu, hayatın dokusu yoluyla

birlikte üretilir. Değeri, sol Yeşil Düşüncede yaygın olduğu gibi "emek ve doğanın" Kartezyen sıralaması yoluyla anlayamayız.[99] Aksine, değer ilişkileri, sömürü ve temellükün çelişkili birliğini kapsadığı için, biz sadece Kartezyen bölünmeyi dikkate almayan, doğadaki-insanlığın temel birliğinden yola çıkan bir analizle ilerleyebiliriz. Öyleyse bu tartışma, değerin post-Kartezyen –dünya-ekolojik– okuması için bir özet olarak görülebilir. Amacı da, kapitalizmin, biyosferin oluşturduğu ailenin içinde, küresel yeniden üretim alanlarının temellük edilmesi (karşılığı ödenmemiş emek) ve emek-gücü sömürüsünden (ücretli emek) oluşan çelişkili birlikleri biçimlendiren ve yeniden-biçimlendiren *oikosun* ilişkilerine odaklanmaktır.

İncelemenin buraya kadar olan çizgisi beni daha önce açmayı düşünmediğim başka bir tartışmaya itiyor. Bu yüzyıllarda, iki çığır açıcı harekette ifadesini bulan yeni bir değer kanunu formasyonunu görüyorum. Bunlardan biri, doğayı dışsal, mekânı düz ve geometrik, zamanı da doğrusal kabul eden bilgi ve sembolik rejimlerin yayılması (soyut toplumsal doğa alanı). Diğeri de sömürü (metalaşma içinde) ve temellükün (metalaşmanın dışında ancak ona hizmet eden) yeni konfigürasyonu. Bunlardan ikincisinde (değerin üretimi ve birikimi) iki paradoks vardır; ilkindeyse (soyut toplumsal doğa) bu paradoksun tarihsel olarak nasıl çözüldüğünün ipuçları. Bir yanda kapitalizm, metalaştırma alanlarını ve onun içindeki emek-gücü sömürüsünü uyaran bir uygarlıktır. Diğer yanda ise, metalaştırma ve sömürü stratejileri ancak metalaştırılmamış doğalar karşılığı ödenmeden ya da çok düşük maliyetlerle çalıştırılırsa işe yararlar. Özetle, kapitalizm hayatı ve işi metalaştırmak zorundadır ama bunu yapmak için de metalaştırılmamış hayatı ve emeği çok düşük maliyetlerle çalıştırabilmelidir. Tarihsel olarak bu paradoks kaba kuvvet, tehdit politikaları, şok doktrinleri ve benzerleri kullanılarak kısmen çözülmüştür. Fakat güç kullanmak da pahalıdır. Ve her ne kadar gerekli de olsa, kaba kuvvet, doğanın zengin-

[99] B. Clark ve R. York (2005). *Carbon Metabolism*, Theory&Society c. 34, s. 391–428.

liğini, sermayenin *uzun vadeli* birikiminin hizmetinde harekete geçirmek için tek başına yeterli olmamıştır. Bu nedenle, İber yarımadasında başlayıp uzun yirminci yüzyıl boyunca devam eden temel strateji, bütün büyük devletlerin ve imparatorlukların dünyayı haritalandırmak, sınıflandırmak ve incelemek için yeni yollar aramasıdır.[100] Bunlar sonraki bölümde değineceğimiz soyut toplumsal doğanın üretiminin stratejik yansımaları. Önemli olmalarının nedeni kendi kendini tüketme eğilimindeki metalaştırma stratejisini olası kılan Ucuz Doğa'nın sınır-odaklı temellüküne olanak tanımalarıdır. Ucuz Doğalara, hatta çok küçük bir doğa grubunun dahi (insanlar dahil) temellük edilmesini zor kullanarak tatbik ettiren dünya-praksisi, meta sistemi içinde (soyut toplumsal emeğin alanı) emek verimliliğini artırmanın belirleyici şartını oluşturur. Soyut toplumsal emek ve soyut toplumsal doğanın bu iki hareketine karşılık gelen olasılıkları tükettiğini sanmıyorum; ama bunların, kapitalizmin tarihini ortaya dökmek için asgari ve vazgeçilmez bir temel sağladıkları sonucuna varmaktan da kaçamıyorum. Sonuçta bu mülahazalar bizi soyut toplumsal doğa sorununa yönlendiriyor.

[100] J. Cañizares-Esguerra (2004). *Iberian Science in the Renaissance*, s. 86–124; T J. Barnes ve M. Farish (2006). *Science, Militarism, and American Geography from World War to Cold War*, Annals of the Association of American Geographers, c. 96, no. 4, s. 807–826.

8

Soyut Toplumsal Doğa ve Sermayenin Sınırları

İnsanlık *ve* doğadan, doğadaki-insanlığın tarihsel anlatılarına, analitik stratejilerine ve yöntemsel çerçevelerine nasıl ulaşabiliriz? Daha önceki bölümlerde, doğayı düzenlemenin bir yolu olarak değer ilişkileri kuramını incelemiştik. Şimdi ise bu kuramı, kapitalizmi dünya-ekolojisi olarak –sermaye birikimini, iktidar arayışını ve doğanın birlikte üretimini diyalektik bir birlik içinde– ve tarihsel yeniden-yapılandırmayı sağlayan bir yöntem olarak kullanmanın yollarına odaklanacağız. Bu yeniden-yapılandırmada dört önermeyi önemsiyorum. İlk olarak, sermaye birikimi Yeryüzü'nün (ve onun varlıklarının) dönüştürülmesidir. İkinci olarak, değerin *tözü* soyut toplumsal emektir ve değer *ilişkileri*, ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjiyi kuşatır ve birleştirir. Üçüncü olarak, değer üretimi, karşılığı ödenmemiş emeğin, sermayeye dolaşımı dışında, fakat kapitalist iktidarın menzilinde bulunan temellüke dayanır; değer kanunu, Ucuz Doğa kanunudur; eğer Ucuz Doğa'nın maliyeti artmaya başlarsa birikim durur. Dördüncü ve son olarak, Ucuz Doğa sınırları orada öylece varolan olgular değildir, "akli" işleri ve "kol emeğini" aynı anda birleştirip yabancılaştıran sembolik praksisler ve maddesel dönüşümlerle etkin olarak kurulurlar (temel-üstyapı).

Değer ilişkilerinin bu okuması –insan ve insan-dışı doğaların yeniden-üretimi olarak– Marx'ın soyut toplumsal emeği, değerin tözü olarak kavramasından ileri gelir. Ben bunu daha ileri taşımak istiyorum. Daha önce bahsettiğim gibi

Marksistler değeri, sistemik sonuçları olan *ekonomik* bir fenomen olarak görürler. Bu gerçekliği altüst etmektir. Oysa değer ilişkileri, önemli ekonomik momentleri içeren sistemik fenomenlerdir. Değer biçimi (meta) ve onun gerekli değer ilişkileri arasında (yapıcı ilişkiler fakat) *özdeş olmayan*, tarihsel ve mantıksal bir ilişki vardır. Çok dallı meta rejimleri ve üretim sistemleri –montaj hatlarından tarımsal monokültüre– yoluyla gerçekleşen toplumsal-ekolojik hayatın basitleştirilmesi, rasyonelleştirilmesi ve homojenleştirilmesi, eşzamanlı bir sömürü (ücretli emeğin) ve temellük etme (karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin) süreci yoluyla çalışır. Bu çifte (ancak ikili yönlü olmayan) süreç eşzamanlı gerçekleşmelidir, çünkü Marx'ın iş günü bahsinde vurguladığı gibi, sermaye dolaşımı içindeki yaşamsal faaliyet, merhametsiz bir tükenişe tâbidir.

Sermayeleştirilmemiş emek/enerji daima kazanılarak elde edilir. Doğanın karşılıksız hediyeleri asla bedelsiz değildir. Bu temellük yoluyla birikim alanındadır. *Soyut toplumsal doğa* rejimleri tarafından olanaklı kılınır ve soyut toplumsal emeğin ilişkisel mevkidaşıdır. Eğer soyut toplumsal doğanın tözü, zaman (doğrusal), mekân (düz) ve Doğa'nın (dışsal) "gerçek soyutlamalarının" üretimiyse, tarihsel ifadeleri de kapitalist aygıtların/devlet aygıtlarının, insan ve insan-dışı doğaları sermaye birikimine uygun hale getirmekte kullandığı süreçler topluluğunda bulunur. Ucuz Doğa'nın tarihsel şartları, yalnızca sermaye-emek ilişkisinde değil, karşılığı ödenmemiş emeği tespit etmek ve onu temellük etmek için gereken bilgi-pratiklerinin üretiminde de aranmalıdır. Böyle bir çerçeve –insan ve insan-dışı alanlar ve ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek alanları– günümüzdeki krizi kavramak için esastır. Bu kriz, bir bütün olarak sermayeleştirme ve temellük süreçlerinin krizidir, yani Ucuz Doğa'nın tükenişinin. Sermaye ve temellük sürecinin diyalektik birliği, modernitenin önümüzdeki yüzyıldaki çözülme sürecinde, etkili matematiksel analizlerin ve özgürlükçü politikaların geliştirilmesinde anahtar rolü üstlenecektir.

TARİHSEL DOĞALAR: DEĞER, DÜNYA-PRAKSİS ve SOYUT TOPLUMSAL DOĞA

Soyut toplumsal doğa, devlet ve kapitalistlerin insan ve insan-dışı doğaları sermaye birikiminin hizmetinde konumlandırmak, tespit etmek, sayılara dökmek ve kodlamak için kullandığı süreçlerin toplamına verilen addır. Bu süreçler toplamı, kapitalizmin değer kanununa *içkindir*; tözü soyut toplumsal doğa olan sermayenin (değerin "ekonomik" ifadesi) uzun vadede kendi genişletmesini sürdürmesi ve beslemesi için gereken ilişkilerden oluşur. Soyut doğa ve soyut emeğin bu diyalektiği, peş peşe gelen uzun birikim yüzyıllarının nedeni, sonucu ve şartları olan *tarihsel doğaların* merkezindedir. Bu yaklaşım bir taşla iki kuş vurmamızı sağlar. İlk olarak, Doğa-Toplum ikiciliğini ve "karşılığı ödenmemiş" ve "ücretli" emeğin sermaye birikimiyle tarihsel olarak iç içe geçmişliğini aşmamızı sağlar. İkinci olarak da, kapitalist çevre-üretimi tarihindeki temel-üstyapı ikiciliğini aşmamızı sağlar. Şimdi bu ikinci önermeyi inceleyelim.

Küresel çevre değişikliği üzerine sıklıkla heyecan verici olduğunu düşündüğüm literatürde pek görünür olmayan kötü bir akım var: Bir tür kaba materyalizm. Bu, modern dünyanın oluşumunda bilim ve kültürü (*interalia*) dışladığını düşündüğüm materyalizmdir. Küresel çevre araştırmacılarının, genel anlamda bilimin öneminden, örneğin "Büyük Hızlanma"dan ya da tekelci kapitalizmin kuramından[1] habersiz olduklarını ileri sürmüyorum – radikal ve ana akım düşünürlerin doğal bilimleri heyecanla sahiplendiğine eminim. Ancak sonuçta tarihsel değişime dair açıklamalar, modern dünya tarihinde fikir akışına yer bırakmıyor.[2] Burada küresel çevresel analizlerinin temel-üstyapı yaklaşımı ile Doğa/Toplum ikiciliğinin

[1] PJ. Crutzen ve J.R. McNeill (2007). *The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?*, Ambio, c. 36, no. 8, s. 614–621; J.B. Foster, B. Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press.

[2] Ancak bkz. G. Pálsson (2013). *Reconceptualizing the 'Anthropos' in the Anthropocene*, Environmental Science&Policy, no. 28, s. 3–13.

nasıl aynı noktada kavuştuğunu görüyoruz. Peki, bunun sonucu nedir? İnsan düşüncesinin hayatın dokusu içinde gerçekten olmadığı, insan düşüncesinin hariç tutulmasıdır. Bu insanın istisnalığını savunan toplumsal bilimlerin ebedi gerekçesi ve doğadaki insanlığı anlama yolundaki esas ayak bağıdır.

Üretici güçler, teknolojik sistemler ve araç gereçlerdir, ama bundan fazlası var. Çünkü doğadaki-insanlık metabolizması, toplumsallığın türe özgü ve oldukça esnek tanımlarından biriyle yapılandırılmıştır: "belli bir toplumsal bilginin gelişme ile hayatın üretimi ve yeniden-üretim yollarına uygulanması".[3] Kısaca, kapitalizmin tarihinde *fikirler önemlidir* ancak tam olarak nasıl?

Modernitenin tekrarlayan bilimsel, botanik, haritacılık, tarımsal ve kimyasal devrimleriyle başlayabiliriz. Bunlar sermaye birikiminin özünde bulunurlar. Modern dünyada, bilim "üretken bir güçtür".[4] Evet, toplumun egemen düşünceleri, egemen sınıfların düşünceleridir. Ancak bu pek açık-

---

[3] "Peki, üretici güçler nelerdir? Gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretiminin araçlarının her biri ve tamamıdır. Belirli bir türde tarımsal veya endüstriyel üretim olarak görülebilir ancak böyle herhangi bir tür, belirli toplumsal işbirliği ve toplumsal bilgi birikiminin uygulanması ve geliştirilmesinin yoludur. Bu belirli toplumsal işbirliğinin veya bu belirli toplumsal bilginin üretilmesinin kendisi üretken güçler tarafından gerçekleştirilir" (R. Williams (1977). *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press, s. 71, 91). İktidarı ortaya çıkaran temel ilişkiler de üretken kuvvetler değildir; "hayatının dokusu içinde iktidar ve üretim" demek, bu olguların biyosferin bütünüyle iç içe geçmişliğine işaret etmektir. Üretici güçler, iktidarın üzerinden ortaya çıktığı temel ilişkiler de değildir; "hayatın dokusunda iktidar ve üretim ilişkileri" bu kuvvetlerin biyosferin toplamındaki geçişkenliğine işaret eder. "En başta üretimdeki tüm ilişkiler, daha sonra da bunların üzerine ve bunlarla birlikte gelen, bunları değiştiren ve bozan ya da daha tutarlı, uyumlu veya istikrarlı hale getiren iktidar mekanizmaları yoktur... İktidar mekanizmaları bütün bu ilişkilerin içkin parçalarıdır ve döngüsel bir şekilde hem nedeni hem de sonuçlarıdır" (M. Foucault (2007). *Security, Territory, Population*, New York: Picador, s. 17). Foucault'nun üretim yazdığı yerlere biz sermayeyi koyamaz mıyız? İktidar mekanizmalarından bahsettiği yerlerde biz doğanın ilişkilerinden bahsedemez miyiz?

[4] K. Marx (1981). *Capital*, Vol. I, D. Fernbach (Çev.), New York: Pelican, s. 341.

layıcı değil. Egemen sınıflar egemenliklerini üretim fazlasına borçludur, fakat bu asla toplumsal bilgiden bağımsız, basit bir ekonomik süreç değildir. Bilgi üretiminin kendisi kapitalist dünya-praksisi ve onun üçlüsünden oluşur – soyut toplumsal emek, soyut toplumsal doğa, ilkel birikim. Bu olmadan, metalaşmanın "üçlü burgusu" (emek, toprak ve üretilmiş meta) geniş mekânlar ve uzun zaman boyunca gelişemezdi.

Doğayı bir kaynak değil, bir matris olarak görerek başlayabiliriz. Bu artık *kaynaklar* hakkında söyleyecek bir şeyimiz olmadığı anlamına gelir mi? Asla! Bu, doğanın hem bir fetiş hem de belli bir tarihsel proje olarak görüldüğü burjuva tanımlamasının –kaynaklar kendi halinde varolan şeylerdir– farkında olduğumuz anlamına gelir. Fetişin ötesine geçmek için kaynakları kendi başına jeo-biyolojik özelliklerden ziyade ilişki yığınları olarak görmeye başlamalıyız – elbette bu özellikleri reddetmeden. Jeolojiden jeo-tarihe giden yolculuk, insan örgütlenmesinde maddî-simgesel iktidar formasyonunu kavrayabilen tarihsel bir yöntem gerektirir, insan örgütlenmesinin kendisi de hayatın dokusunda ilişkisel olarak kurulmuştur. Demek ki, örneğin, 1800'den itibaren kömürün "failliğine" dünya-ekolojik bakış kömürün jeolojisini jeo-tarihinden ayırt etmemizi sağlar – jeolojik biçimi tarihsel gerçeklerden ayırmak. Jeo-tarihsel dille konuşursak, büyük ölçekli endüstriyel üretim çağında sermaye kömürü kapsar. Fosil yakıtların endüstriyel kapitalizmi yarattığını söyleyenler yanılmıyor (ilişkisel olmayan bir nesneyi –kömür– sermaye birikiminin ilişkisel sürecine ekliyor olsalar bile). Kömür kendi halinde yalnızca *potansiyel* bir "eyleyen"dir, fakat on dokuzuncu yüzyılda, sınıf, devlet ve temellük ilişkileri yığını halinde tamamen başka bir şeye dönüşür. Bu haliyle, on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin her stratejik ilişkisinde varolan bir metayı adlandırmanın bir yolu haline gelir. On dokuzuncu yüzyıl sermayesinin her deliğinden kömür fışkırıyordu. Bu durumda, kaynaklar etkin olarak ortak üretilir; bunlar, kapitalist gelişmenin ardışık dönemlerinde fırsat ve kısıtlamanın tanımlanmasına yardımcı olan tarihi doğaların kerterizleri ve yaratı-

cılarıdır. Bu duyarlılık kuramsal olarak uzun süredir tatbik ediliyor olsaydı,[5] kaynak çıkarımının tarih yazıcılığı ilişkisel noktayı nadiren ciddiye alıyor olmazdı.[6]

İlişkisel noktayı ciddiye almak ne demektir? Ben basit bir gözlemle başlardım: Kaynak olarak "sayılabilecek" şeyler *oikosun* şartları değiştikçe değişir. Bildiğimiz gibi kömür kömürdür. Yalnız belli koşullar altında fosil yakıta dönüşür ve tarihsel dönemler içinde şeklini alır. Ben bu koşulları *tarihsel* doğa[7] olarak adlandırıyorum. Tarihsel doğa kapitalizmin ya da başka insan örgütlenmelerinin bir ürünü olarak görülmemeli. Kapitalizm kendi ihtiyaçlarına göre dışsal "tarihsel" doğayı üretmez (işlevselci bir duruş). Aynı şekilde kapitalizm, doğadaki dışsal değişimlere de yanıt vermez (başka bir işlevselci duruş). Daha ziyade, kapitalist gelişimin ardışık aşamaları, dünya-ekolojisinin temel yeniden örgütlenmelerinin nedeni ve sonucudur. Hem "sermaye" hem de "doğa" *yeni tarihsel özellikleri* bu yeniden örgütlenmeler yoluyla elde eder. Bu, farklılaşmış birliğe –tarihsel kapitalizm/tarihsel doğa– gerçek *tarihsel* içerik katmamızı sağlar.

Bu yeniden örgütlenmeler, biyosferdeki değişimin ve – Braudel'in jeolojik zamanın "oldukça *uzun dönemde*" oluşturdu dediği[8]– kapitalizmin uzun birikim yüzyılları boyunca oluşturduğu iktidar ve üretim kalıplarının iç içe geçmesi aracılığıyla açığa çıkar. Başka bir deyişle, tarihsel özellikler, belirli kısıt ve fırsatların ön plana çıkmasını sağlayan bir parça (insanlık tarzları) ile bütün (hayat dokusu) arasındaki diyalektik danstır.[9] Tarihsel doğalar sorusu, tarihsel zaman

---

[5] D. Harvey (1974). *Population, Resources, and the Ideology of Science*, Economic Geography, c. 50, no. 3.

[6] S. G. Bunker ve P.S. Ciccantell (2005). *Globalization and the Race for Resources*, Baltimore: Johns Hopkins University Press; E.A. Wrigley (2010). *Energy and the English Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.

[7] After Marx and Engels, *The German Ideology*, (1970).

[8] F. Braudel, "History and the Social Sciences: The *Longue Durée*," *Review* 32 (3), (2009/1958 orig.), s.195.

[9] Doğanın sermaye birikimi için kısıt ve fırsat olarak görülmesinin ifade edildiği çalışmalar için bkz. W. Boyd ve d. (2001). *Industrial Dynamics*

katmanlarının birbirini nasıl şekillendirdiği meselesidir.[10] Bu tarih sıklıkla ikici terimlerle anlatılır, ancak iklim ve kadim uygarlıkların yükselişi ve çöküşü arasındaki sıkı ilişki –örneğin Sıcak Ortaçağ Dönemi'nde feodal Avrupa veya İklimsel Uygunluk Şartlarında Roma– bize tarihsel doğaların farklı bir açısını gösteriyor. Bu alternatif bakışta, hayatın dokusunun ardışık hareketleri, belirli tarihsel-coğrafî iktidar ve üretim konfigürasyonlarına dahil olur. Eğer insanın toplumsallığı bu ilişkilerin ifadesiyse (burada ifadeyi iki anlamda kullanıyorum: bağlantı kurmak ve ifade etmek için) biyosfer de onun bir parçasıdır. Tarihsel doğalar, belirli "jeolojik, hidrografik, iklimsel ve [biyo-coğrafi]" koşulların insanlık tarihinin en mahrem ve en geniş alanlarına girdiği belli parça-bütün –doğadaki medeniyetler– konfigürasyonlarıdır.[11]

Bu tarihsel doğalar, her çağda sermaye birikiminin koşulları ve kısıtlamalarının üzerinde ortaya çıktığı *alanlar*dır. Böyle koşullar ve kısıtlamalar en iyi ilişki yığınları olarak anlaşılabilir – örneğin tarım, din ya da piyasalar. Bunlar, tür-çevre ilişkilerinin belli konfigürasyonlarını olanaklı kılar ve ifade eder. Sermaye, emek ve iktidar ilişkileri doğa *içinde* –etrafında değil– hareket eder, bunlar "özel bir biçimde dizginlenmiş doğal kuvvetlerdir".[12] Sermaye, dışsal nesne olarak doğayla değil, özel bir biçimde dizginlenmiş doğal kuvvet[-ler]le etkileşir. Kendisi de birlikte üretilen sermaye, direnişler ve sürtüşmelerle dolu koşullar altında da olsa belli tarihsel doğaları, değiştirilebilir, edilgen ve yumuşak hayatla dolu bir dünya arzusuyla uyumlu olarak birlikte üretir. Peki, netice nedir? Dünya-ekonomileri dünya-ekolojileriyle etkileşime girmez, dünya-ekonomileri dünya-ekolojileridir.

and the Problem of Nature, Society and Natural Resources, c. 14; G.L. Henderson (1998). *California and the Fictions of Capital*, Oxford: Oxford University Press.

[10] F. Braudel (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Birinci Cilt, University of California Press.

[11] K. Marx ve F. Engels (1970), *The German Ideology*, New York: International Publishers, s. 41.

[12] K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 612.

Modern dünyada, peş peşe gelen tarihsel doğalar, metalaştırma ve temellükün diyalektiği yoluyla üretilirler. Bir yanda emek ve toprağın paraya dönüştürülmesi yoluyla, diğer tarafta da karşılıksız hayat faaliyetinin metalaşma adına dizginlenmesi yoluyla. İkinci hareket –temellük– emperyalizm kuramı tarafından uzun zamandır tanınıyor.[13] Ancak sermaye döngüsünü kapalı bir sistem olarak gören birikim kuramı konusunda zayıf kalıyor. Bu da, 2008 sonrası dönemin Marksist eleştirisinin doğaya körlüğünü kısmen açıklıyor.[14]

> Temellükü olası kılan ve onu kapitalizmin tarihinde böylesine güçlü bir moment haline getiren nedir? Yanıtın bir kısmı modern dünyadaki kültür, ideoloji ve hegemonya üzerine uzun analizlerin tarihinde Shapiro'nun "kültürel sabitleme" olarak adlandırdığı şeyde bulunabilir. Bu kültürel sabitleme "kapsamlı bir şekilde Gramscici hegemonya, kültürel ve toplumsal geleneklerin tüm biçimlerini, kurumları ve kimlik-formasyonlarını içerir. Kültürel sabitleme sınıfsal yoğunluklu momentleri, ayrıca işçi sınıfının karşı karşıya geldiği mekanizmaları içerir – kapitalizmin kendi rekabet kurallarını işçi sınıfına yüklediği momentlerdeki hareketler. Mekânsal düzenleme ve kültürel düzenleme sıklıkla örtüşür, örneğin barınma hakkı mücadelesi gecekonduların yıkılmasını ve kentsel dönüşümü işçi sınıfının kentsel ekoloji içindeki kimliğini değiştirecek şekilde etkilediğinde... Kültürel sabitlemenin rolü, sınıfsal kimliklerin ve ilişkilerin, [sermayenin] tek bir döngüsü için gereken süreden daha uzun zamandaki yeniden-üretim sürecinde cereyan eden toplumsal ve kültürel [ve daha birçok] konuları kapsar, bu kimlikler ve ilişkiler sermaye birikimine yüzeysel değil içkindir.[15]

Eğer kültürel sabitlemeler, sermaye ve doğrudan üreticiler

---

[13] R. Luxemburg (2003). *The Accumulation of Capital*, New York: Routledge [1913 orijinal baskı]; I. Wallerstein (1974). *The Modern World-System I*, New York: Academic Press, s. 3.

[14] J.B. Foster ve R.W. McChesney (2012). *The Endless Crisis*, New York: Monthly Review Press; S. Gindin ve L. Panitch (2012). *The Making of Global Capitalism.*

[15] S. Shapiro (2013). *The World-System of Capital's Manifolds: Transformation Ripsand the Cultural Fix*, Department of English and Comparative Literary Studies, University of Warwick.

arasındaki birbiri ardına gelen hegemonik anlaşmaların yapıştırıcısıysa,[16] *doğrudan* üretim küresinin ötesine uzanıyorlar demektir. Kültürel sabitlemeler ücret ilişkisinin çifte sınırını zorunlu olarak karşılığı ödenmemiş emekle aşar. Bu türden sabitlemeler, sadece sermayenin insanların karşılığı ödenmemiş emeğinin temellük edilmesini--emek-gücünün yeniden üretiminin ötesinde– değil, insan-dışı doğaların karşılığı ödenmemiş emeğinin temellük edilmesinin çığır açıcı pratiklerini de doğallaştırır. Örneğin günümüzdeki et endüstrisi kompleksleri, insanın, insan olmayan hayvanlarla ilişkisi –hem sembolik hem de maddî olarak– doğayla çok daha doğrudan ve yakın olan erken bir kapitalizm dönemi insanlarının tarafından tahayyül bile edilemezdi.[17] Kültürel sabitlemeler, küresel doğalara aksi takdirde kabul edilemez temellükleri doğallaştırır. Benzer şekilde cinsiyet ve doğa da birbirine bağlıdır, sembolik pratiklerdir ve maddî olarak kurumsallaştırılırlar. Doğa/cinsiyet "fikirleri" sistemin çıktıları değildir; bunlar, kapitalizmin bedelini ödeyemediği, bu nedenle (yeniden-üretim maliyetleri yükselmesin ve birikim zayıflamasın diye) temellük etmek zorunda olduğu, hayatın ve emek-gücünün nesiller boyunca yeniden üretiminde işaret ettiği görüşlerdir. Bu eğilim en önemli ifadesini erken modernitenin birbirini tamamlayan bilimsel devrim ve "proto-endüstriyel" çerçevedeki demografik yeniden-yapılandırma hareketlerinde bulur.[18] Bu açıklama ışığında kültürel sabitlemeler, Dört Ucuzlar'ın "uzun dalga boyunca" temellük edilmesinin devam eden yeniden-üretimi için gereken sembolik koşul olarak ortaya çıkar.

Eğer kültürel sabitlemeler, kapitalizmin, iktidar, sermaye ve doğa ilişkilerindeki kesintili dönüşümlerini doğallaştıran olguysa, soyut toplumsal doğanın üretimi de bu dönüşümleri olası kılan hareketin kendisidir.

---

[16] B. Silver ve E. Slater (1999). *The Social Origins of World Hegemonies.*

[17] T. Weis (2007). *The Global Food Economy*, London: Zed; J. Hribal (2003). *Animals arePart of the Working Class: A Challenge to Labor History*, Labor History, c. 44, no. 4.

[18] C. Merchant (1980). *The Death of Nature*, New York: Harper&Row; W. Seccombe (1992). *A Millennium of Family Change*, London: Verso.

Soyut toplumsal doğa, dünyanın sermaye birikimi için uygun hale getirilmesine doğrudan dahil olan –bilimsel pratik ve onun kurumları yoluyla–temellük ilişkilerinin işaretidir. Toplumsal olarak gerekli emek-zaman, sermaye-emek ilişkileri ve karşılığı ödenmemiş emeğin temellük sürecinin diyalektiği yoluyla biçimlenir ve soyut toplumsal doğa yoluyla olanaklı kılınır. Kullandığım dil biraz ağır. Toplumsal değişikliğin Kartezyen dili kolay kolay bırakılamıyor. Daha açık olmak adına belirteyim: çifte içsellikle uğraşıyoruz, yani doğadaki-emek ve emekteki-doğayla, Doğa/Toplum Kartezyen ikilisiyle değil.[19] Ne kadar ağır bir dili olsa da bu ifadeler gerekli bir noktaya parmak basıyor: Değer ilişkileri, hayat-üretmenin etkin ilişkisi *–oikos–* yoluyla şekillenir ve yeniden şekillenir. Ve hareket halindeki değer, *doğadaki-değerdir*.

Toplumsal olarak gerekli olan emek-zaman, metalaştırmanın ötesinde belirlenir. Burada bir parça-bütün ayrımı yapmalıyız. Emek-zaman, ayrıca karşılığı ödenmemiş emek/enerjiyi tespit eden ve değerin belirlenmesine doğru akmasına aracı olan bilgi ve iktidar ilişkileri yoluyla da şekillenir. Bu emeğin değere dönüşmesidir. Eğer soyut toplumsal doğanın önemli ifadeleri, *oikosu* haritalandırma, sayılara dökme ve okunur kılma yollarının değeri kolaylaştırıcı praksisi ile bağlantılı ise, bu pratikler bütününü onun ilişkisel merkeziyle karıştırmamalıyız. Bu ilişkisel merkez, sermaye-emek ilişkisinin temellük edici benzerini etkinleştirir –sermaye-karşılığı ödenmemiş emek diyalektiğini. Eğer soyut toplumsal emek, artı-değerin üretilmesini sağlayan sermaye-emek ilişkisinin ifadesi ise, soyut toplumsal doğa da, yükselen emek verimliliğini uzun vadede olası kılan sermaye-karşılığı ödenmemiş "işçi" ilişkisinin ifade edilmesidir.

Taslak halindeki bu kavramsallaştırma iki temel soruna değinmek için kullanılabilir.

İlk olarak, soyut toplumsal emek, yalnızca meta sistemi

[19] Burada Farshad Araghi'nin doğadaki emek kavramını kullanıyorum, bkz. F. Araghi (2009). *Accumulation by Displacement*, Review, c. 32, no. 1, s. 113–146.

sınırları içerisinde faaliyet gösterir; soyut toplumsal emek rejimleri bu nedenle standardizasyon, sayılara dökme, matematikleştirme ve benzerlerinin ilişkisel süreçleri tarafından desteklenir ve sürdürülür. Değer, bu süreçler olmadan varlığını sürdüremez. Ve uzun on altıncı yüzyıldaki, emek verimliliğini zenginliğin ölçüsü olarak kabul etme akımı –feodalizmin toprak verimliliğine olan vurgusundan kopuş– olmasaydı, soyut toplumsal doğa rejimine doğru bir hareket yaşanamazdı. Bir dönüşümler konjonktürüyle karşı karşıyayız – bilginin, üretimin, piyasaların, devletlerin ve sınıfların dönüşümü. Diyalektik olarak, yeni uygarlıkların ortaya çıkışı onların oluş süreçlerince belirlenir. *Oluş süre*ci yalnızca bir önkoşul değildir. Ayrıca, temel kalıpları ilk olarak dönemsel ve "ham" halde görülen yeni tarihsel sistemlerin, ilk momentidir.

İkinci sorunumuz da –odağı temellük alanı olan– soyut toplumsal doğanın tüm standardizasyon, basitleştirme, sayılara dökme ve haritalandırma uygulamaları aynı zamanda meta üretimi içindeki benzer pratiklerle yakından ilgilidir. Bu iki hareketin hangi açılardan benzer ve hangi açılardan farklı oldukları –meta üretimi içindeki ve toplumsal-ekolojik yeniden üretim alanları boyunca standardizasyon ve basitleştirme– sorusu, buradaki tartışmanın ortaya koyduğu ancak çözemediği bir sorudur. Başlangıç olarak, Taylor'ın –erken yirminci yüzyılda "bilimsel yönetim" devriminin temelini kuran– meşhur zaman-ve-mekân çalışmaları[20] hâlihazırda metalaşmış ilişkileri yeniden işler[21] ve soyut toplumsal emek alanına aittir gibi bir şeyler söylerdim. Bir diğer yanda da Fransız Devrimi'nin metrik sistem dayatması, soyut toplumsal doğa alanına aittir ve kapitalist iktidarın, yeniden-üretimin düşük oranda metalaştırılmış ilişkilerine terfisini temsil eder derdim.[22] Elbette

[20] F.W. Taylor (1914). *The Principles of Scientific Management*, New York: Harper&Brothers.

[21] H. Braverman (1974). *Labor and Monopoly Capital*, New York: Monthly Review Press.

[22] K. Alder (1995). *A Revolution to Measure: The Political Economy of the Metric System in France*, The Values of Precision, s. 39-71; W. Kula (1986). *Measures and Men*, Princeton University Press.

bu, yalnızca soyut toplumsal doğa ve kültürel sabitlemeler arasında değil, meta üretimi içindeki basitleştirmelere (örneğin, bilimsel yönetim) göre de oldukça geçirgen bir ayrım – ve ayrıca örneklerine yakın tarihte neoliberalizmin şok doktrinlerinde şahit olduğumuz burjuva iktidarının kanlı şiddetine göre de.[23] Hızlı ve sert ayrımlardan kaçınmak gerekir, yine de metalaştırma süreçlerinde soyut toplumsal emek tarafından temsil edilen maddî hayatın "sert" dönüşümleri, kapitalist dünya-ekolojisindeki sembolik pratiklerin ve bilginin şekillenmesinin "yumuşak" süreci ile etkinleştirilir ve tamamlanır (İlkel birikim de iki hareket arasındaki zorunlu döngüsel aracılığı sağlar). Bu –arkasında daima devletlerin kaba gücü bulunan– "yumuşak" tekniklerin amacı, yeni karşılığı ödenmemiş emek kaynakları bulmaktır; amaç ya hiç metalaşmamış ya da asgari düzeyde metalaşmış doğalara erişimi olabildiğince bedelsiz olarak garanti altına almaktır.

Soyut toplumsal doğanın standardizasyon, basitleştirme, sayılara dökme ve haritalandırma uygulamaları damdan düşercesine ortaya çıkmadı.[24] Erken modern yüzyıllar boyunca şekillenen bu uygulamalar, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda bir dönüm noktasına ulaştılar. Belki de en dikkat çekicisi 1789'dan sonra metrik sistemin yaygınlaşmasıydı. Metrik devrim önkoşullarını, erken kapitalizm döneminde gelişen gezegene dair bilinçli yaklaşımda ve sömürgeci genişlemeye ve haritacılık devrimine eşlik eden küresel mekânın yeniden tahayyülü ve fethinde buldu.[25] Metre, ekvatordan

---

[23] N. Klein (2007). *The Shock Doctrine*, New York: Metropolitan Books.

[24] "Hesap, ondalık sistem hesabı, cebir, ondalık sistemin kaşifi olan Hintlilerce de biliniyordu ancak asıl gelişmekte olan kapitalizme hizmet etmek için Batı'da kullanılıyordu. Ancak bu sistem Hindistan'da çağdaş hesap sistemini ve defter tutma yöntemini yaratmadı. Matematiğin ve mekaniğin doğuşunda kapitalist çıkarların rolü olmamıştı, buna karşın insan yığınlarının hayatı için çok önemli olan bilimsel bilginin teknik kullanımı kesinlikle teşvik edilmişti. Batı'da çok gerekli olan bu teşvikler, Batı'nın toplumsal düzeninin özelliklerinden kaynaklanıyordu." (M. Weber (1992). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Routledge.)

[25] M.L. Pratt (1992). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*,

kuzey kutbuna olan uzaklığın on binde biri olarak tanımlanmıştı, böylelikle günlük hayatın gerçekleriyle o zamana dek "gayet dünya dışı" görülen küresel tasarı bir araya getirilmiş oldu.[26] On sekizinci yüzyıl sonlarına doğru, Fransız devrimi sonrasında kullanılmaya başlanan metrik sistem "silâhın namlusunu takip ederek yayıldı ve Almanya'da 1868'de, Avusturya'da 1871'de, Rusya'da 1918'de, Çin'de 1947'de kullanılmaya başladı, Birleşik Devletler'de ise asla resmî olarak kabul edilmedi".[27] Metrik sistemin ilerleyişi neden bu kadar önemli? Bu soruya verilecek birçok yanıt olsa da listenin en tepesine "o akılcı dilin –metrik sistem– Eski Rejim'in politik ekonomisiyle olan bağlarını yıkmak için nasıl incelikle tasarlandığının ve modern değişim mekanizmalarının evrensel dili olarak hizmetinin öyküsünü koyabiliriz".[28]

Ancak geniş anlamıyla "metrik devrimler"[29] *ancien régimes* karşı mücadelede yalnızca burjuvazinin silâhı olarak düşünülmemeli. Kırdaki sınıf mücadelesinde de metrik devrimlerin etkisini görebiliriz. Erken modern Avrupa'daki köylü topluluklar için

> öznel [ve yerel] ölçü biçimleri... [tamamen kabul edilebilirdi]. Anlaşmazlıklar vardı, ancak bunlar yüz yüze müzakere edilebiliyordu. Gayri resmi ölçüm, bu görece özerk toplulukların dokusunun ayrılmaz parçasıydı... [buna karşın] metrik sistem köylü topluluklar için tasarlanmamıştı. Kilenin [bölgeden bölgeye değişen] gerçek değerini karşılayacak bir ölçü getirmedi, bunun yerine kileyi gözden çıkarıp bilinmedik ve ölü bir dilden edinilen, tamamen yabancı birimlerden oluşan bir sistemi kabul etti. Metrik sistemin kurumsallaştırılması, bilhassa kendisini şekillendirmeye yardımcı olan evrensellik özlemi nedeniyle güç-

New York: Routledge; R.H. Grove (1995). *Green Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press.

[26] T.M. Porter (1995), *Trust In Numbers*, Princeton: Princeton University Press.

[27] P. Mirowski (2004). *The Effortless Economy of Science?*, Durham, NC: Duke University Press, s. 150.

[28] K. Alder (1995). *A Revolution to Measure: The Political Economy of the Metric System in France*, The Values of Precision, s. 39.

[29] W. Kula (1986). *Measures and Men*, Princeton University Press.

lüklerle karşılaştı. Bu evrenselcilik devrim ideolojisiyle uyumluydu, ancak bir imparatorluk ideolojisiyle daha uyumluydu.[30]

Bu metrik devrimler, soyut toplumsal doğa rejiminde daha geniş kapsamlı dönüşümlerin habercisiydi. Devlet ve sermaye tarafından yönlendirilen "[toplum ve doğaya, onları] merkezden kayıt altına alınacak ve gözlemlenecek standart bir sistem [dayatan] ... sadeleştirmelerine"[31] işaret ediyorlardı; bunlar aynı zamanda "emeği kontrol altına alma teknolojileri olarak tanımlanabilecek... bütün bir gözetim, hiyerarşi, inceleme, kayıt altına alma ve raporlama sistemini"[32] de içeriyorlardı. Soyut toplumsal emeğin alâmetifarikaları kontrol ve sömürüyse, soyut toplumsal doğanın alâmetifarikaları da kontrol ve *temellüktür*. Önümüzdeki, kapitalizmin, sistemin bütününü kapsayan düzen ve kontrolün "daha da kapsamlı tecrübe alanları"[33] kuruşunun farklı görünümleri olan sadeleştirme, ölçme, haritalandırma ve benzeri tarihsel süreçlerdir. Tecrübe alanlarını düzenleme, rasyonalize etme ve kontrol altına almayı içeren bu geniş (ve genişlemeci) süreçler, sermaye birikimi için kullanışlı olabilecek yaşamsal faaliyetin her tür biçimini –en eski hayatın donuk örnekleri de dahil olmak üzere (fosil yakıtlar)– tanımlamayı ve sınırlamayı amaçlayan Kartezyen ikilik ile açık bir şekilde kesişir.

DEĞER ve SOYUT TOPLUMSAL DOĞA

Bu tarihsel eskizlerde, doğayı birikimin hizmetinde yeniden düzenleyen değer kanununun tarihsel işleyişini görmeye başlıyoruz. Değer, dünya-tarihsel bir proje ve kapitalizmin tarihsel doğalarını yeniden-düzenleme sürecidir, öyle ki bir biyofiziksel güç, insanın emek-gücü olarak içselleştirilirken

[30] T. M. Porter (1995). *Trust In Numbers*, Princeton: Princeton University Press, s. 223.

[31] J. Scott (1998). *Seeing Like a State*, New Haven: Yale University Press, s. 2-3.

[32] M. Foucault (2003). *Society Must Be Defended*, New York: Picador, s. 242.

[33] M. N. Wise (1995). *Introduction*, The Values of Precision içinde, M.N. Wise (Der.), Princeton: Princeton University Press, s. 3–16.

("Toplumsal" olarak yeniden sınıflandırılırken) bir başkası, doğanın geri kalanının (sermayenin karşılıksız hediyesi olarak) tedricen kapsanmasıyla dışsallaştırılmıştır. Doğanın ilişkiselliği, hayatı örgütlemenin bir yolu olan değer yoluyla yeniden-düzenlenir.

İngilizcede değerin iki anlamı vardır. İlk olarak, *değerli* nesneleri ve ilişkileri tanımlamak için kullanılır. İkinci olarak da, modernist düşüncede kendini hayli büyük gösteren gerçek/değer ikiliğinde olduğu gibi, ahlâk kavramlarına atıfta bulunmak için kullanılır. Marx'ın "değer kanununu" kullanması, elbette, kapitalizmin ilişkisel merkezini belirtmeyi amaçlar ve soyut toplumsal emeğin geniş yeniden-üretimini temel alır. Marx'tan beri Marksistler, değer kanununu, kapitalist uygarlığın *değerli* saydığı nesne ve ilişkilere atıfta bulunmak için kullandığı emeğin ilk tanımını da kapsayan ekonomik bir süreç olarak savunmuşlardır – bazen de atlamışlardır.[34] Bu nedenle, değer kanunu işlemlerinin –değer *ilişkilerinin*, soyut toplumsal emeğin nicel genişlemesini sağlayan geniş yeniden üretimi– tarih temelinde iki anlamı da kapsadığını iddia etmek zor olmuştur.

Zor ancak olanaksız değil. Tarihsel olarak konuşmak gerekirse, yeni bilginin ve sembolik uygulamaların –örneğin haritacılık ve çift girişli muhasebe sistemi gibi– kapitalizmin şekillenmesinde oynadığı çok önemli rolü yadsımak zordur. Kapitalizmin aslında vaktinden önce yetişmiş bir değer rejimi olduğu iddiasına genellikle şüpheyle yaklaşılmış, hatta bu iddia tamamen reddedilmiştir. Ancak dayanaksız bir reddediş akla uygun görünmüyor; büyük devletler ve sermaye tarafından kurulan, soyut zaman ve mekân ile para ve doğa üzerine inşa edilen bir yeni dünya uygulaması şüphe uyandırmalı. Böyle sembolik kültürel olayları değere dayandırmak, elbette, politik-ekonominin büyük kısmı tarafından kabul edilen nesnel-öznel ikiliğinin istikrarını bozmaktır. Gerçek şu ki değerin

[34] I. Wallerstein (1974). *The Modern World-System I*, New York: Academic Press.

nesnel dünyası "sermaye imgeleminin"[35] öznellikleri yoluyla oluşturulmuştur. Değerin hesaplayıcı karakteri, sermayenin –ikicilik ve sayısallaştırmaya dayanan– nesnel bilgiyi kullanmasının değil, sermayenin değer ilişkilerinin gelişigüzel karakterini nesnel *olarak* temsil etmekteki sembolik gücünü harekete geçirme meselesidir.[36] Bu, Mitchell'ın, İngiltere'nin sömürge Mısır'daki ekonomi inşasından bahsederken hesap verebilirliği, yalnızca imparatorluğun nesnel bir aracı olarak değil, emperyalizmin özünde yirminci yüzyıl başından beri var olan, iktidarı, sınıfı ve doğayı bir araya getirme projesi olarak tanımladığı noktadır. Bu iddialar ne yazık ki *politik ekonomiden* ziyade siyaset üzerinde yoğunlaşıyor ve bu nedenle dikkat, pastanın dilimlerini belirleyen değer ilişkilerinden iktidar alanı üzerine çekiliyor. Elbette sermaye, iktidardan bağımsız olarak çalışmaz. Daha çok, yenide-üretimin sistem içindeki kuralları, genel olarak iktidar gücüyle veya bölgesel güçle değil, doğadaki değer kanunu yoluyla açığa çıkan aracılar tarafından belirlenir.

Çerçeveyi bu şekilde yeniden belirlemek, ücretli ve karşılığı ödenmemiş konfigürasyonların izahına yardımcı olabilir. Uzun zaman boyunca, ekonomik sürecin "nesnel" dünyası ahlâkî eleştiriden –ahlâkî ekonominin protestosunun ve iddialarının yüzyıllar süren karşı akımına rağmen– azade kalmıştı.[37] Fakat gerçekle değer arasındaki çelişkinin kendisi ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek arasındaki esasen keyfi olan sınırı rasyonelleştirmenin stratejik bir yolu değil miydi? Diğer bir deyişle, kapitalizmin değer kanunu, değerin iki yaygın kullanımını da –ahlâk ve ekonomi içindeki– içermiyor mu?

İlki, bilgi, kültür ve soyut emek olarak değerin birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu öneriyor. Peki nasıl? Bu

[35] M. Haiven (2011). *Finance as Capital's Imagination?*, Social Text, c. 29, no. 3, s. 93–124.

[36] P. Bourdieu (1979). *Symbolic Power*, Critique of Anthropology, c. 4, s. 77–85; P. Bourdieu ve L. Wacquant (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press.

[37] E.P. Thompson (1971). *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*, Past&Present, c. 50, no. 1, s. 76–136.

önermeyi basitçe açıklamak olasıdır. Soyut toplumsal doğa, dünyayı, soyut emeğin nicel genişlemesine hizmet yolunda akılcılaştırma, sadeleştirme, tek tipleştirme ve haritalandırma amaçlı sistematik bir süreçler toplamının adıdır. Bu okumada soyut toplumsal doğa, karşılığı ödenmemiş emeğin temellük edilmesini kolaylaştıran ve tanımlayan mekânsal ve zamansal pratikleri ifade eder. Bu temellükler gerekli hammaddeleri sağlamaktan fazlasını yapar ve "toplumsal" olarak gerekli emek-zamanı birlikte belirlerler. Bu açıdan, soyut toplumsal doğanın doğrudan, meta üretiminin ve değişiminin genelleştirilmesi için gereken koşulların yaratılmasında rol oynayan değer *ilişkilerinden* oluştuğu düşünülebilir. Bu, hiçbir zaman doğrusal bir süreç olmadı – metalaşmanın öncülü olan ya da onun sonucu olan yeni bilgiler ışığında dahi. Bu metalaşma daha ziyade, sermaye birikimi ve sembolik yeniliklerin kesintisiz süreçlerinin ürünü olarak modern dünya kalkınmasının yararlar silsilesindeki konjonktürel bir ilişki olarak tezahür etmiştir. Marx'ın değer kanununun katı bir gözden geçirmeye tâbi tutulması gerektiğini iddia etmiyorum: Sermayenin tözü soyut toplumsal emektir; soyut toplumsal emeğin büyümesini olanaklı kılan ilişkiler, yalnızca ekonominin alanına indirgenemez; bunlar, kapitalist iktidar *tekniklerine* ve sermayenin genişletilmiş yeniden-üretiminin koşullarına dayanmalıdırlar. Ne uygun bir kapitalizm tarihi yazımı ne de kapitalist sınırların yeterince dinamik bir kuramının geliştirilmesi, değer kanununun ekonomi sınırları içinde okunmasıyla olanaklı olabilir.

Değer kanununun belli metaların "doğal farklılıklarını" "ekonomik eşdeğerlerine"[38] ve belli emek süreçlerini "genel iş tipi hareketlerine"[39] dönüştürme güdüsüyle başlayabiliriz. Bunların "sosyoloji ile ekonominin birbirine nüfuz ettiği"[40]

[38] K. Marx (1973). *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 141.

[39] H. Braverman (1974). *Labor and Monopoly Capital*, New York: Monthly Review Press, s. 125.

[40] J. A. Schumpeter (1950). *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper&Row, s. 45.

değer ilişkileri olduğunu biliyoruz: "Ekonomik" değer ilişkileri, burjuva ve proleter sınıf mücadelesine işaret eder. Peki ya ekoloji? Bu konunun dışında mı?

Bir proje olarak kapitalizm, insan ve insan-dışı doğaların tüm unsurlarının etkin olarak birbirinin yerine geçirilebildiği, sermayenin imgesinde bir dünya yaratmayı amaçlıyor. Neoklasik ekonominin fantezisinde bir "etmen" (para, arazi, kaynaklar) bir diğerinin yerine kullanılabilir; üretimin unsurları küresel mekânda, kolaylıkla ve çaba gerektirmeden taşınabilir.[41] Sermayenin imgesinde bir dünya yaratmak için gösterilen bu çaba, sermayenin dünyanın geri kalanını "ekonomik eşdeğerlik" evrenine duyduğu arzuyla uyumlu hâle gelmeye zorladığı bir *uyumluluk projesidir*. Fakat elbette dünya –her tür insan-dışı doğa, ayrıca tüm üretici/yeniden-üretici sınıflar– kapitalist eşdeğerlik dünyasını istemiyor. Tüm hayat, modernitenin değer/monokültür bağına karşı tarladan fabrikaya dek, bir düzeyde isyan ediyor. Kimse, hiçbir varlık aynı şeyi her gün yeniden yapmak istemiyor. Öyleyse insanlar ve doğanın geri kalanı arasındaki ilişki üzerine yaşanan mücadele, bir sınıf mücadelesidir (Ancak *yalnızca* bir sınıf mücadelesi değildir). Metalaşma pençesiyle olan mücadele, daha ilk anından itibaren, hayat ve işin çekişen görünümleri arasındaki bir yarıştır. İnsan-dışı doğalar da ekonomik eşdeğerliğin amansız baskısına direniyorlar: genetiği değiştirilmiş tarımın işleyişine mâni olan süper otlar; üretim güçleri ve nesneleri rolünün uygun görüldüğü hayvanların direnişi. Dolayısıyla kapitalizmin uyumluluk *projesi*, her türden mücadeleci ve çarpışmacı direniş biçimiyle karşılaşır ve sonuçta da çelişkilerle dolu tarihsel bir *süreç* yaratılır.

Bu çelişkiler listesinin en tepesinde, sermayenin dönüşüm oranını yavaşlatmakla ve sermayenin büyük ölçüde sadeleştirici öğretilerine meydan okumakla tehdit eden dengeleyici güçleri görürüz. Çalışan sınıfın endüstriyel üretimin kalbindeki mücadelesi bunlara iyi bir örnek olabilir.[42] Aynı şekilde,

[41] M. Perelman (2007). *Scarcity and Environmental Disaster*.

[42] D. Montgomery (1979). *Worker's Control in America*, Cambridge:

farklı bir mücadele biçiminin ortaya çıktığı modern tarımda, insan-dışı doğanın isyanı: "yabani otlarla savaş" (yanlış yerde bulunan bir bitki) ve zararlılar.[43] Pestisit/herbisit çarkı (ve onun hısımları) küresel birikimin boyutu ve üretim noktasında evrimsel adaptasyonun ev sahipliği yapan Ucuz Doğa stratejilerine derinden bağlıdır. Bir yandan süper otlarla ilgili haberler sağanağı, 2010 ve 2011 yıllarında ABD'nin genetiği değiştirilmiş soya bölgelerinde hızla ilerlerken biyolojik doğaların, sermayenin onları kontrol etme kapasitesinden daha hızlı sonuçlanan –"hızla ilerleyen Darwinci bir evrimle"– evrimleştiğini görüyoruz.[44] Öte yandan, insan-dışı doğaların isyanı birikimin devrimci coğrafyası tarafından desteklenmektedir: Modernitenin başından beri "sermayenin birikimi... yabancı istilâcı türlerin birikimi ile kuvvetle ilişkilidir".[45] Özetle, kapitalizmin hızlanması ve coğrafî ilerlemeleri, yalnızca doğanın konfigürasyonu üzerine değil, aynı seviyede kapitalist mekânın konfigürasyonu üzerine de bir mücadeleye işaret eder: yeryüzünün inşa edilmiş kısmının çok ötesine uzanan, değerin çekimsel gücü içinde sürüklenen tüm doğaları kapsayan "coğrafî atalet"[46] yönündeki sistemik eğilim için sürmekte olan bir yarış.

Sıkıştırılmış zamanın ve basitleştirilmiş mekânın bu mekân-zamansal çelişkileri nasıl çözüldü? Büyük oranda coğrafî genişleme ve yeniden yapılanma yoluyla – coğrafî olarak farklı ancak birleşik iki hareket. Her iki hareket de maliyetleri dışsallaştırma ve karşılığı ödenmemiş emeğin temellük edil-

Cambridge University Press; B J. Silver (2003). *Forces of Labor*, Cambridge: Cambridge University Press.

[43] N. Clayton (2003). *Weeds, People and Contested Places*, Environment and History, c. 9, no. 3, s. 301–331.

[44] W. Neuman ve A. Pollack (3 May 2010). *Farmers Cope with Roundup-Resistant Weeds*, The New York Times.

[45] C. Perrings (2010). *Exotic Effects of Capital Accumulation*, Proceedings of the National Academy of Sciences, c. 107, no. 27, s. 12063–12064; A. W. Crosby, Jr. (1972). *The Columbian Exchange*, Westport, CT: Greenwood Press.

[46] D. Harvey (1982). *The Limits to Capital*, Chicago: University of Chicago Press, s. 428-129.

mesine dayanır –bunlar yeniden üretim ilişkileri yoluyla içe dönerken (örneğin Kuzey'de 1970'lerde hane halkında iki kişinin de çalışmaya başlaması gibi) Ucuz Doğaların en düşük seviyede metalaşmış alanlarına uzanma yoluyla da dışa açılır.

Coğrafî genişleme ve yeniden-yapılanmanın bu eşleşmiş hareketleri, kapitalizmin, peş peşe gelen aşırı birikim *konjonktürler*ini çözmek için gerekli olan ardışık mekânsal onarımlarının merkezindedir. Ve bir çifte hareketle yapılandırılırlar: 1) metalaşma alanlarının genişlemesi ve derinleşmesi (değer üretimi/soyut toplumsal emek) ve 2) temellük alanlarının daha geniş çapta genişlemesi ve derinleşmesi. Bu ikinci hareket soyut toplumsal doğanın üretimini başlatır: Dört Ucuzlar'ın yenilenmesini güvence altına almak için gerekli olan biyo-politik, coğrafî ve bilimsel-teknik bilgiler ve pratikler yoluyla üretilen. Bu demektir ki *karşılığı ödenmemiş emeğin* yeni "sınırları" önce tespit edilmeli, sonra da sermaye birikiminin hizmetine sokulmalıdır.

Değer kanununun bu okuması kapitalizmin tarihsel bir *proje* olmasıyla kapitalizmin tarihsel bir *süreç* olması arasındaki farkı görmemizi sağlar. Bir proje olarak kapitalist uygarlık, Kartezyen ikiciliğin gerçekliğini destekleyen hem sembolik biçimleri hem de maddî ilişkileri üretir; değer kanunu ise gerçekliği ikici bir bakış açısıyla görmenin yollarını yeniden-üretir. Kapitalizm, bir proje olarak "o" çevrenin dışsal bir nesne olduğu fikrini ve hatta bu fikrin doğruluğunu destekleyen gerçekliği yaratır. Çevrenin dışsal bir nesne olduğu fikri –türlerin ve çevre-üretiminin yaratıcı ilişkilerini ifade eden *oikos* olarak değil– tamamen yanlış değildir, aslında kapitalist dünya-ekolojisinin tarihsel yaratısıdır. Çevre çalışmalarının hatası, çevrenin dışsal bir nesne olduğu *fikrinin* gerçek tarihsel yaratısıyla *gerçekliği* –çevrenin her zaman bizim hem içimizde hem de dışımızda olduğu, aynı zamanda hem maddî hem de sembolik olduğu gerçekliği– karıştırması olmuştur. İşte bu nedenle diyalektik bir proje (değer kanununun, değerin değiştirilebilirliğine tekabül eden bir dünya yaratmak isterken yapmak istediği) ve süreç olarak kapitalizmi

vurguluyorum. Tarihsel bir gerçeklik olarak birlikte üretilen kapitalizm, (*oikos* olarak) doğanın hakkından gelmek için, değerin ütopyacı fantezileri ve ekonomik eşdeğerler evreni ne olursa olsun, *proje* tanımına mecbur eder.

SOYUT TOPLUMSAL DOĞA Ve KAPİTALİZMİN YÜKSELİŞİ

Uzun on altıncı yüzyıl yeni bir soyutlama çağını başlatmıştır. Şimdi, soyut toplumsal doğayı, iktidar ve üretimin maddî ve sembolik araçlarını harekete geçirerek, ortaya çıkan değer kanununun merkezinde görmeye başlıyoruz. Bu sembolik devrimlerin en önde gelenleri –maddî süreçlere en yakından bağlantılı olanlar– görme ve bilme yollarında en dikkate değer yenilikleri sağlayanlardır:

> Yeni yaklaşım basitçe budur: düşünmeye çalıştığınız şeyi tanımının gerektirdiği asgari seviyeye indirin; kâğıt üzerinde görselleştirin ya da en azından gözünüzde canlandırın, bu örneğin yün fiyatlarındaki dalgalanma olabilir... ya da Mars'ın yörüngesi, sonra onu eşit parçalara bölün. Bu sayede her parçayı sayabilir yani ölçebilirsiniz.[47]

Erken modernitenin çığır açıcı soyutlamaları kendini, dönemin yeni haritacılığı, zamansallığı, yeni topografya bilgisi ve mülk yaratımı, resim ve müzik ekolleri, muhasebe pratikleri ve bilimsel devrimleri yoluyla gösterdi.[48] Bunlar, hep birlikte kapsamlı fakat zayıf soyut toplumsal doğa rejimini oluşturdu. Orta Çağ bütüncüllüğünü ve ilahi erekselciliği tahtından eden erken modern maddeci devrim, tarihsel doğayı düzen-

[47] A.W. Crosby (1997). *The Measure of Reality*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 228.

[48] F. Capra (1982). *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*, Bantam; D. Cosgrove (2008). *Geography and Vision*, London: I.B. Tauris; A.W. Crosby (1997). *The Measure of Reality*, Cambridge: Cambridge University Press; L.Mumford (1934). *Technics and Civilization*, London: Routledge and Kegan Paul; M. Postone (1993). *Time, Labor, and Social Domination*, Cambridge: Cambridge University Press; D. Landes (1983). *Revolution in Time*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

lemenin farklı yolları olan feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine dahil edildi. Erken kapitalizmin bilimsel devrimleri, feodal düzenlemeler için elverişli bir anlayış biçimini, soyut toplumsal emek ve soyut toplumsal doğa olarak değer kanununa destek olan matematiksel soyutlama ve haritacılık bakış açısı ile değiştirdi.[49] Doğayı, "öncelikle kapalı bir sistem olarak belirlenebilir ve sorgulamaya açık şekilde çembere alıp sınırlayan ve [doğanın tamamının...] "hesaplayıcı bilgi tarafından erişilebilirliği açısından kavramsallaştıran bu projenin küstâhlığını azımsamak olası değil".[50]

Bu kapsamlı fakat zayıf rejim –soyut emek ve soyut doğayı bir araya getiren– on altıncı yüzyıl sonlarına doğru, erkenden zirve noktasına ulaştı. Soyut toplumsal doğanın dinamik merkezî –şaşırtmayan bir şekilde– Belçika, Hollanda, Luksemburg'un bulunduğu coğrafî bölgeyi işaret eden Aşağı Ülkeler'di, 1600 yılından sonra ise hepsinin ötesinde Hollanda Cumhuriyeti. Burada mekân, zaman ve para, daha önce olmadığı kadar soyutlaştı ve rasyonalize edildi. 1585 yılından sonra Hollanda'da hem kalite hem de üretilen haritaların sayısı bakımından başarıları nedeniyle saygınlık uyandırmış olan harita yapıcılarıyla karşılaşıyoruz.[51] Haritacılık bilgisi, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi [VOC: *Vereenigde Oost-Indische Compagnie*] için öyle önemliydi ki, gemi kaptanlarına yeni ulaşılan bölgeleri detaylı bir şekilde haritalandırmaları için talimatlar verilmişti. 1619 yılına gelindiğinde şirket, coğrafî bilgi akışını yönetebilmek için kendi içinde bir harita üretim ofisi kurmuştu.[52] Bu ani haritalandırma isteği yalnızca

[49] J. Pickles (2004). *A History of Spaces*, New York: Routledge, s. 75-106; C. Merchant (1980). *The Death of Nature*, New York: Harper&Row.

[50] M. Heidegger'den aktaran S. Elden (2006). *Speaking Against Number*, Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 121.

[51] R. W. Unger (2011). *Dutch Nautical Sciences in the Golden Age*, E-Journal of Portuguese History, c. 9, no. 2, s. 68–83; C. Koeman ve d. (1987). *Commercial Cartography and MapProduction in theLowCountries, 1500–ca. 1672*, History of Cartography içinde, c. 3 (Part 2): Cartography in the European Renaissance, D. Woodward (Der.), Chicago: University of Chicago Press, s. 1296–1383.

[52] K. Zandvliet (1987). *Mapping the Dutch World Overseas in the Seventeenth*

sömürgelerle kısıtlı değildi. Kuzey Hollanda'nın iç kesimlerinde yeni kazanılan topraklar, su kaynaklarının kontrolü ve kapitalist tarım, iki yüzyıl boyunca yürürlükte kalacak kadar ayrıntılı etütlerle sonuçlanacak bir kadastro devrimini de başlattı.[53] İş günü için "*tüm* kutsal günleri kaldıran" ve 1650 yılına gelindiğinde bir yılda çalışılan süreyi yüzde yirmi artıran Reform Kilisesi'nin 1574 yılındaki piskoposlar meclisi sonrası "radikal bir rasyonalizasyona" tâbi oldu.[54]

Mekân ve işle olduğu kadar parayla da. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, 1602'de kuruluşuyla birlikte dünyada paraya da yeni bir biçim verdi – ve aynı yıl Amsterdam Borsası'nın ve 1609'da Amsterdam Takas Bankası'nın [*Amsterdam Wisselbank*] kuruluşuyla birlikte kredi yaratımına da. Amerikan gümüşünün Amsterdam'a akması –topraktan mekanik olduğu kadar biyopolitik dehayla da çekip çıkarılan gümüş[55]– itibari paranın yükselişi için gereken koşulları sağlamış oldu.[56] Mitchell'in açıkladığı gibi dünya parası "her zaman maddî olduğu kadar hesaplanabilirdir de" –ve her zaman dünya– ekolojiktir.[57] Bu sırada Amsterdam Borsası'nda, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin hisselerinin yanı sıra artan sayıda meta (1639 yılına gelindiğinde 360 farklı ürün Amsterdam Borsası'nda işlem görüyordu!) ve hatta türev araçlar da işlem görüyordu.[58] Bu borsanın maddî düzeni ve sembolik "rasyonalliği,

enth Century, History of Cartography içinde, c. 3 (Part 2), D. Woodward (Der.), Chicago: University of Chicago Press, s. 1433–1462.

[53] R J.P Kain ve E. Baigent (1992). *The Cadastral Map in the Service of the State*, Chicago: University of Chicago Press.

[54] J. de Vries (1993). *The Labour Market*, The Dutch Economy in the Golden Age içinde, K. Davids ve L. Panitch (Der.), Amsterdam: Nederlandsch Economisch-Historisch Archief, s. 60; A.g.y. (2008). *The Industrious Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 88–89.

[55] J. W. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century*, Journal of Agrarian Change, c. 10, no. 2.

[56] S. Quinn ve W. Roberds (2007). *The Bank of Amsterdam and the Leapto Central Bank Money*, American Economic Review, c. 97, no. 2, s. 262–265.

[57] T. Mitchell (2011). *Carbon Democracy*, London: Verso.

[58] L.O. Petram (2011). *The World's First Stock Exchange*, doktora tezi, Uni-

Hollanda ['nın öncülük ettiği dünyadaki] finansal düzenin modern dönem öncesi dünya finansından ayrı bir yerde konumlanmasına hizmet eden dünya kredi uygulamalarının evrenselleşmesi ve yoğunlaşması için gerekli temeli sağladı".[59]

Erken modern dönem gelişmelerini bir kez daha vurgularken en güçlü dürtüleri uzun on dokuzuncu yüzyılda fosil yakıtlara geçişle yenilenen ve güçlenen on altıncı yüzyılın o çığır açıcı karakterinin önemini belirtmek istiyorum. Yeni bir temellük dönemi yoluyla birlikte üretilen büyük ölçekli endüstrinin yükselişi, bu sembolik ve maddî devrimler –soyut zaman, mekân, para ve doğa üreten– olmadan düşünülemezdi. Bu soyutlamalar ailesi, buhar motorunun olgunlaşmasından üç yüzyıl önce, Atlantik merkezli kapitalist dünya-ekolojisinin devrim niteliğindeki dönüşümü için merkezî önemdeydi.

Bu düşünce dizisi, kapitalizmin tarihini, sermaye birikiminin ardışık evreleri içinde ve onlar yoluyla farklı tarihsel doğaları faal olarak birlikte üreten bir dizi bilimsel devrim üzerinden okumamızı sağlar. Bu bilimsel devrimler sadece sermaye ve devletlerin kollayabileceği yeni fırsat koşullarını yaratmakla kalmadı, aynı zamanda doğa anlayışımızı bir bütün olarak ve belki de en önemlisi, insanlarla doğa arasındaki ilişkilerin sınırlarını değiştirdi.[60] Birikim için hayat sadece arazi değildir, fakat sırası geldikçe yeni mülkiyet rejimlerinin güvence altına alınmasıdır, işte neoliberalizm bu noktayı hayat bilimleri ve yeryüzü sistemlerindeki devrimler ile şok doktrinlerinin sistematik kombinasyonu aracılığıyla özellikle vurgulanır.[61] Bu, küresel ve moleküler boyutların bağlandığı noktada ortaya çıkmıştır.[62] Bir yandan, 1973'ten sonra ortaya

versity of Amsterdam.

[59] P. Langley (2002). *World Financial Orders*, New York: Routledge, s. 45.

[60] R. Young (1985). *Is Nature a Labor Process*?, L. Levidow ve R. Young (Der.), Science, Technology and the Labor Process, London: Free Association Books.

[61] N. Klein (2007). *The Shock Doctrine*, New York: Metropolitan Books; M. Cooper (2008). *Life as Surplus*, Seattle: University of Washington Press; B. Mansfield (Der.) (2009). *Privatization*, New York: Routledge.

[62] K. McAfee (2003). *Neoliberalism on the Molecular Scale*, Geoforum, c. 34, no. 2, s. 203–219.

çıkan yeni hayat bilimleri (rekombinant DNA'nın bulunmasıyla), yeniden dağıtım ve spekülasyona dayanan yeni birikim koşullarının üretilmesinde güçlü bir araç hâline geldi –mikroorganizma patentinin alınabilmesinin yolunu açan 1980'deki ABD Yüksek Mahkemesi kararıyla başlayan hayat formlarının patent altına alınması. Burada asıl emel "bizatihi hayatın yeniden üretiminin taahhüt edilen borç birikimi içinde cereyan etmesi" çitlenmesidir.[63] Diğer yandan, bilim haritaları (örneğin GIS, uzaktan algılama, vb.) tarafından büyük yardım gören yeryüzü sistemi bilimlerinin arayışı

> yerküreyi... uçsuz bucaksız bir rezervden biraz daha fazlasına indirgemek ve hazır bir kaynak ikmal merkezi ve/veya kolaylıkla ulaşılabilir bir çöp toplama merkezi görevi görmesini sağlamaktır... [Onlar] kaynak hâline getirilmiş enerji, bilgi ve maddenin akışının yanı sıra ticari ürünlerin geride bıraktığı tüm yan ürünlerin artıklarının ve çöp döküm alanlarının... en verimli kullanımını aramak ve onları en uygun şekilde değerlendirmek istiyorlar.[64]

Bu bakış açısına göre, neoliberalizm tarihinde belirmiş olan bütün bilim, sermaye ve iktidar kombinasyonları, daha uzun bir tarihsel dönem içerisinde uygun bir şekilde konumlandırılabilir. "Biyo-arama"[65] olarak adlandırabileceğimiz faaliyetin kökenleri erken kapitalizmin hızlı sömürgeleştirme hamlesi döneminde bulunabilir,[66] bu dönemde "botanik", tıpkı bugün olduğu gibi, büyük bir bilim olmanın yanı sıra büyük bir işti.[67]

---

[63] M. Cooper (2008). *Life as Surplus*, Seattle: University of Washington Press.

[64] T. W. Luke (2009). *Developing Planetarian Accountancy*, Nature, Knowledge and Negation içinde, Current Perspectives in Social Theory, c. 26, H. Dahms (Der.), New York: Emerald Group Publishing, s. 133; R. Costanza ve d. (1997). *The Value of theWorld'sEcosystem Services and Natural Capital*.

[65] K. McAfee (1999). *Selling Nature to Save it?*, Society and Space, c. 17, no. 2, s. 133–154.

[66] L. L. Schiebinger (2004). *PlantsandEmpire*, Cambridge: Harvard University Press.

[67] L. L.Schiebinger ve C. Swan (2005). *Introduction*, Colonial Botany içinde, L.L.Schiebinger ve C. Swan (Der.), Philadelphia: University of Pen-

"[Erken modern] botanik, başlangıcından bu yana ulus-aşırı ticarî sermayenin ihtiyaçlarına hizmet etti".[68] Ancak yalnızca *ticarî* sermayeye hizmet etti diyebilir miyiz? Burada, sömürgeleştirme projesindeki kârlılığın büyük bölümünün Avrupa dışındaki bitkilerin "doğal ve tarihsel keşfi, tanımlanması ve yetiştirilmesine" dayandığı bir çağda soyut toplumsal doğanın temel momentini buluyoruz.[69] "Bilim, sermaye ve iktidarı"[70] birleştiren böyle süreçler, kapitalist dünya-ekolojisinin en erken momentlerinden beri hareket hâlinde. On beşinci yüzyıl sonlarından itibaren, şekerin Madeira'yı yeniden şekillendirdiği dönemde, [71] Portekizliler bir yandan da "bitkilerin yeni iklimlere uyum sağlaması için bir sistem geliştiriyor ve Hint Okyanusu'nu Batı Afrika'ya, Karayipler'e ve Brezilya'ya bağlayan, çok örgütlü olmasa da karmaşık bir dizi bitki naklini gerçekleştiriyorlardı".[72]

Bu türden gelişmeler, erken kapitalizmin cüretkârca üretmeyi hedeflediği soyut toplumsal doğa projesini temsil ediyordu. Bunlar, on sekizinci yüzyılda kapitalizmin yükselişi eşliğinde Linneaus'un çalışmalarıyla doruğa çıkan "büyük taksonomi uygulamalarına"[73] öncülük edecekti:

> Linneaus [1738'de] İsveç'e döndüğünde, bitkilerin endüstriyel ve eczacılıkta kullanımlarına dair kendisine ısmarlanan çok sayıda çalışmayı tamamladı... ve Uppsala Üniversitesi'nin botanik bahçesinin yöneticisi olarak kendisini, sömürgelerden geti-

nsylvania Press, s. 3.

[68] J. Cañizares-Esguerra (2004). *Iberian Science in the Renaissance*, Perspectives on Science, c. 12, no. 1, s. 99.

[69] L. L.Schiebinger ve C. Swan (2005). *Introduction*, Colonial Botany içinde, L.L.Schiebinger ve C. Swan (Der.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 3.

[70] L. H. Brockway (1978). *Science and Colonial Expansion*, New York: Academic Press, s. 461.

[71] J. Moore (2009). *Madeira, Sugar, andthe Conquest of Nature in the "First" Sixteenth Century: Part I, Part II*, Review (Fern and Braudel Center).

[72] R. H. Grove (1995). *Green Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 73-74.

[73] J. F. Richards (2003). *The Unending Frontier*, Berkeley: University of California Press, s. 19.

> rilen tohumları ve bitkileri yetiştirmeye adadı. Dönemin diğer botanikçileri gibi o da ucuz sömürge emeğinin hazır bulunduğu alanlarda bitki yetiştirme olanaklarını araştırdı ve ekonomik değeri olan ithal bitkilerin yerlilerin yerine geçip geçemeyeceğini belirlemeye çalıştı.[74]

Kendisinden önceki İber ve Hollandalı botanikçilerin girişimleri üzerinde yükselen Linnaeus devrimi, sonrasında daha da genişleyecek ve derinleşecek bir süreci başlattı: On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Büyük Britanya'daki Kew Bahçeleri ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'daki Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Merkezi gibi.[75] Bunların her biri, dünya çapında karşılığı ödenmemiş ve ücretli emeğin yeni kombinasyonlarını oluşturan kapitalist üretim, bilim ve iktidarın icatlarından doğan yeni bir tarihsel doğaya işaret eder.

Yeni değer kanunu –doğayı örgütlemenin bir yolu olarak– kendisini ilk olarak ve en görkemli şekilde iki temel alanda göstermiştir. İlki, Atlantik çevresindeki dünya ve ötesindeki olağanüstü ve iç içe geçmiş çevresel dönüşümler dizisinde (bkz.: 7. Bölüm); ikincisiyse Avrupa devletleri ve sermayesinin zaman, mekân ve doğayı insan ilişkilerinin dışında görmesine olanak sağlayan bakış açılarının ortaya çıkışında bulunabilir. Ortaya çıkışından itibaren sermayenin o kibirli tutumunun temelinde dünyayı tanrıyı oynayarak resmetmesi, dünyanın kapitalist tasvirini tamamen "doğal" sayması ve yeniden inşa etmeyi amaçladığı dünyayı kendisinin temsil ettiği iddiası vardır.[76]

Görme ve bilme yolundaki bu dikkate değer yenileştirmeler, ilk anda yeni bir nicelikçilik üzerine kuruldu, sloganı ise

---

[74] A. Boime (1990). *Modern Sanatın Toplumsal Tarihi* [A Social History of Modern Art], vol. 2. Chicago: University of Chicago Press.

[75] L. H. Brockway (1978). *Science and Colonial Expansion*, New York: Academic Press; R. Drayton (2001). *Nature's Government*, New Haven: Yale University Press; J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press.

[76] B. Warf (2008). *Time-Space Compression*, New York: Routledge, s. 40–77.

gerçekliği sayılabilene indirgeyip sadece "tutarı saymaktı".[77] Bu niceliksel indirgemecilik, mekânın dışarıdan gözlenebilecek bir şeye dönüştürülmesi ile de yakından ilintiliydi. Örneğin, Rönesans resminde perspektifin ortaya çıkışının önemi –ki İtalya'nın kuzeyinde Öklid geometrisinin rönesansıyla da yakından ilintilidir[78]– estetik alanının çok ötesine taşar. Rönesans perspektifi "nesnelerin sembolik ilişkisini görsel bir ilişkiye dönüştürdü, görsel olan da nicel bir ilişkiye dönüştü. Dünyanın bu yeni görünümünde boyut, insanî ya da kutsal bir öneme sahip değildi, yalnızca uzaklıktı."[79] Bu niceliksel indirgemecilikte "mekân, soyut doğrusal koordinatların düzenli ve tek tip sistemi hâline getirilmek üzere tözel anlamlılığından yoksun bırakıldı".[80] Bu dünyanın haritalandırılması için önemliydi, haritalandırma olmadan modern dünya-pazarı, modern devlet-formasyonu ve modern mülkiyet düzenleri kurulamazdı. Pickles'ın ileri sürdüğü gibi, erken modern haritalandırma prtaikleri, kapitalizmin yükselişi sırasında ortaya çıkan "mülkiyet ve kimliğe dair bir dizi somut kaygı"[81] üzerine şekillendi. "İlk olarak, giderek bölgesel olarak sınırlandırılmış devletler ve insanların farklılıklarına dayanan birlikler olarak düşlenen yeni topluluk tasavvurunun güçlendirilmesi için haritalara ihtiyaç vardı." İkinci olarak da, "kapitalizmin toprağa yabancılaşma ve toprağın el değiştirme pratikleri kurala bağlandıkça" zemin etütlerinin burjuvazinin mülkiyet haklarının korunmasındaki önemi vazgeçilmez hale geldi...

---

[77] A. W. Crosby (1997). *The Measure of Reality*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 228.

[78] "Ciddi ilerleme, Öklid'in yeniden ele alınmasıyla ve geometrinin insanın bilgisinin temel taşı hâline gelmesiyle, özellikle de geometrinin tek noktalı perspektif kuramı ve tekniği aracılığıyla üç boyutlu uzayda temsiliyle geldi." D. Cosgrove (1985). *Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea*, Transactions of the Institute of British Geographers, c. 10, no. 1, s. 47.

[79] L. Mumford (1934). *Technics and Civilization*, London: Routledge and Kegan Paul, s. 20.

[80] M. Jay (1994). *Downcast Eyes*, Berkeley: University of California Press, s. 52.

[81] J. Pickles (2004). *A History of Spaces*, New York: Routledge, s. 99.

Burada soyut toplumsal doğanın ilk formasyonunu görebiliriz. Özellikle de burjuvazinin mülkiyet haklarına –on yedinci yüzyıl İngiltere'sinde olduğu gibi– bakıldığında, bu yeni görme ve haritalandırma yolunun varlığını iddia etmek ileri gitmek sayılmaz. Yeni zemin etüdü pratikleri mekânın "geometrik" ve "hesaplanabilir" yeniden tasavvuru yoluyla "mülkiyetin yeniden biçimlendirilmesine" yardımcı oldu.[82] Toprak mülkiyeti, özellikle İngiltere'de (ancak yalnızca İngiltere'de değil) "kesin verilere ve sayılara indirgendi ve böylece daha önce feodal toplumu tanımladığı gözlenen görev ve sorumluluklar kaçınılmaz olarak zayıfladı".[83] Haritanın "aslında on altıncı yüzyılın buluşu"[84] olması boşuna değildir. Politik ekonomi ve devletin bir türevi olmaktan uzak olan –ancak sermaye ve iktidarla ilişkileri olmadan düşünülemeyen– bu yeni görme biçimleri, Avrupa'nın içinde ve dışında, peş peşe gelen ani metalaştırma ve temellük patlamalarını aynı anda hem sınırlandıran hem de kolaylaştıran tarihsel doğalarla birlikte oluşmuştur.[85] Mekânın haritalandırılması küresel fethin yalnızca vücut bulmuş hâli değil aynı zamanda bir sonucudur. Karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin küresel temellükü ve metalaştırılması, astronomi gözleminin "pratik faaliyetlerini" soyut, ancak sermaye ve devlet için kullanışlı şekilde *temsil etmeye* başlamıştır.[86] Kartograf olduğu kadar kapitalist de olan Mercator'un büyük buluşu

> meridyenleri, yerkürenin gerçek temsilinde olduğu gibi kutuplarda çakışan şekilde değil birbirine paralel olarak gösteren bir düzlem tasarlamasıdır... Hatasız seyrüsefer ve ticarî kâr açısın-

[82] N. Blomley (2014). *Disentangling Property, Making Space*, Performativity, Space and Politics içinde, R. Rose-Redwood ve M. Glass (Der.), New York: Routledge.

[83] A. McRae (1993). *To Know One's Own: Estate Surveying and the Representation of the Land in Early Modern England*, Huntington Library Quarterly, c. 56, no. 4, s. 341.

[84] P. D. A. Harvey (1993). *Maps in Tudor England*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 8.

[85] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*, doktora tezi, Department of Geography, University of California, Berkeley.

[86] D. Cosgrove (2008). *Geography and Vision*, London: I.B. Tauris, s. 21.

dan Mercator'un getirdiği yeniliğin önemi oldukça açıktır. Mercator'un yeni tasarımı, yerkürenin üzerinde ya da bir port olan haritasında tuhaf ve kesin olmayan rotaları izlemek yerine bir harita üzerinde doğru bir şekilde kerteriz alınmasına izin verdi ve böylelikle seyrüsefer sanatında kullanışlılığını ortaya koydu. Kaptanlar ve rotacıları göz önünde bulunduran Mercator, haritasında düz çizgilerden oluşan hatasız bir karelaj kullanmasına olanak veren matematiksel yöntemin taslağını hazırlamaya koyuldu.[87]

Bu erken modern devrim –soyut toplumsal doğanın doğumu– mekân ve insan-dışı doğa ile sınırlı değildi. Soyut toplumsal doğayı iş başında görebileceğimiz başka bir alan da köle ticareti. Bugün bir kasabın, tedarikçilerinden "standart domuzlar"[88] talep etmesi gibi on yedinci yüzyıldaki Karayip köle pazarlarında da "standart" bir kölenin belli ölçüleri vardı, erkek, otuz ya da otuz beş yaşlarında, 1,50–1,80 metre uzunluğunda olmalıydı. Bu standart köle *Pieza de India* (Hint Adalarından tam bir parça) sayılırdı. Gerekli özelliklere sahip olmayan bir kölenin değeriyse eksik olduğu yönlere bağlı olarak daha azdı.[89] Bu, insan-dışı doğaları, yerel mülkleri ya da küresel mekânı eşdeğerler ve değiş-tokuş edilebilirler olarak görmekten, insanları aynı şekilde görmeye uzanan yolda küçük bir adım oldu. *Pieza de India*, sıklıkla vergi için bir ölçü olarak kabul ediliyordu,[90] on yedinci yüzyıla gelindiğindeyse emek-gücünün ölçülmesi için Angola'dan Karayipler'e kadar yaygın olarak kullanılan bir birim hâline geldi.[91] *Pieza de India*

[87] J. Brotton (1997). *Trading Territories: Mapping the Early Modern World*, Ithaca: Cornell University Press, s. 166.

[88] F. Ufkes (1995). "Lean and Mean: US Meat-Packing in an Era of Agro-Industrial Restructuring, " *Environment and Planning D: Society and Space* 13, no. 1: 683–705.

[89] E. Williams (1970). *From Columbusto Castro*, New York: Harperand Row, s. 139.

[90] J. F. King (1942). *Evolution of the Free Slave Trade Principle in Spanish Colonial Administration*, Hispanic American Historical Review, c. 22, no. 1, s. 34–56.

[91] P. C. Emmer (1972). *The History of the Dutch Slave Trade: A Bibliographical Survey*, Journal of Economic History, c. 32, no. 3, s. 736.

potansiyel emeğin [emek-gücünün] bir ölçüsüydü, *bireyin değil*. Bir kölenin bir parça olarak değerlendirilmesi için uzunluk, fiziksel durum ve sağlık açısından belirli özellikleri karşılayan genç ve yetişkin bir erkek olmalıydı. Çok genç olanlar, yaşlılar ve kadınların değeri ticarî açıdan *Hint Adalarından tam bir parça*nın değerinden daha düşük olarak tanımlandı. *Bu ölçü, emperyal İspanya'nın, bireylerin sayısından çok emek-gücünün hesaplanmasına dayanan ekonomik planlaması için çok kullanışlıydı.*[92]

Bu gelişmeler erken kapitalizmin gerçek ve modern yönünü ortaya koyuyor. Toprak verimliliğinden emek verimliliğine geçiş, yeni bir değer kanunu ortaya çıkardı; bu yeni kanun, soyut toplumsal emek üzerine kurulu bir değerlemeden daha fazlasıdır. İkinci bir diyalektik momente, soyut toplumsal doğaya da işaret eder. Bunun nedeni insanların sermaye tarafından eşitsiz bir biçimde sömürülmesi ve onların sermaye edinimi için temellük edilmesidir. Meta üretiminde emek-gücünün değerlendirilmesi, meta üretimi dışında emek-gücünün *değersizleştirilmesine* işaret eder ve bunu gerekli kılar. Ücretli ve karşılığı ödenmemiş emeğin bu diyalektiği Marksist politik ekonomide birden çok yanlış teşhise neden olmuştur, insan emeği sömürülür (örneğin ücretli emek) ve o temellük edilir (örneğin karşılığı ödenmemiş ev işi). Demek ki insanlar da diğer türler gibi kendilerini sermaye tarafından sömürülür *ve* temellük edilir halde bulmuşlardır. Irk ve cinsiyet temellerine dayanan tüm aracılar –Shapiro'nun kültürel onarımlarını akla getiren– geçen beş yüzyıl boyunca insanlığın karşılıksız hediyelerinin temellük edilmesinin normalleştirilmesine hizmet etmişlerdir. Görünen o ki kapitalizmin kendisi de dikkatimizi sermaye dolaşımı içindeki emek-gücüyle sınırlayan –pek çok radikal politik ekonomist tarafından da içselleştirilmiş– bir tür insan istisnacılığının pratisyeni olmuştur. Bu sermaye birikiminin çok ileri giden her incelemesinin payandasıdır; kapitalist gelişmenin yalnızca bu bağlamda kurulan çerçevesi, birikimin bütünleşik ve eşitsiz coğrafyalarının anlaşılma-

[92] P. D. Curtin (1969). *The Atlantic Slave Trade*, Madison: University of Wisconsin Press, s. 22. (Vurgular yazara ait.)

sı için fazlasıyla dar bir temel oluşturur. Her sömürü eylemi daha büyük bir temellük eylemine işaret eder.

Kapitalist dünya-ekolojisinin ilk anlarından beri gördüğümüz şey bir çifte diyalektik yoluyla ortaya çıkan değer kanunudur. Bunlardan ilki sömürüye dayanır: Soyut toplumsal emek/sermaye ve ücretli emek. İkincisiyse temellüke dayanır: Soyut toplumsal doğa/sermaye ve karşılığı ödenmemiş emek/enerji. Bunlar birikim stratejilerinin tarihsel kombinasyonuna olanak sağladı – sermayeleştirme ve temellük. Sermayeleştirme sayesinde, emek verimliliği, üretimin yükselen değer kompozisyonu yoluyla artırılmış; temellük sayesinde de emek verimliliği, Ucuz Doğaların zaptedilmesi yoluyla artırılmıştır, böylelikle de üretimin değer kompozisyonu zayıflatılmıştır.

Değer ilişkilerinin sistemli şekilde ortaya çıkışı, Atlantik dünyasında 1450 yılından sonra yaşanan bir dizi küçük ve büyük kırılma ile gerçekleşmiştir. Bu kırılmalar, ekonomi, kültür ve siyasetin elverişli sınırlarını aşmış; matematiksel ve mekanik bir dünya-praksisini teşvik eden maddî bir dönüşüm ve yeni bir gerçeklik algısını desteklemişlerdir. Aynı zamanda kapitalist dünya-praksisinin ortaya çıkışı, 1450 yılından sonra meta üretiminin ve değişimin hızla artmasına bağlıydı, ancak bu artış, bir süre boyunca, Atlantik çevresindeki dünya-ekolojisinin ağırlığına nazaran mütevazı kaldı, dolayısıyla kapitalizmin yükselişini tek başına etkileyebilmek için oldukça yetersizdi. Erken modern metalaşma döneminin dehası –feodal Avrupa'nın aksine– Ucuz Doğaların temellük edilmesine eklemlenmiş olmasıydı, böylelikle yeryüzündeki dönüşümün hızı ve kapsamı, metalaşmanın büyüme hızını geride bıraktı. Bu da emek verimliliğinin dar bir alanda dikkate değer oranda artmasına olanak sağladı; zaten makineleşme ve temellükün en görkemli kombinasyonları da erken kapitalizmin sınırları içinde gerçekleşmiştir. Peki, daha sonra buhar motoru ve kömür ile gelen "dikey" sınırda farklı bir süreç mi yaşanmıştır? 1450 yılından sonra önümüzde olan, bir dönüşüm süreciyle üretim kurallarının değişmesi ve bu oyundaki oyuncuların paylarının belirlenmesiyle birlikte yeni bir iktidar ve üretim

mantığının yaratılmasıdır. Büyük tarihsel dönüşümlerin büyüsü de buradadır. Oyunun bu yeni kuralları ve oyuncuların aldıkları riskler, metalaşmayı harekete geçirdi, metalaşmanın 1450 yılından sonraki radikal genişlemesi de somut emeğin maddî ve sembolik soyutlamalarının para-sermaye ve soyut emeğe dönüşmesini başlattı. Bu üretim fazlasının temellük edilmesinden artı-değer birikimine geçiş için gerekliydi.

Gerekli ancak yeterli değil. Çünkü bu dönüşüm, soyut toplumsal emekle tanımlanandan daha fazlasını içeriyordu. İlkel birikim ve devlet iktidarının sermaye birikimi için gereken koşulları sağlamadaki rolü üzerine, büyük kısmı son on senede yazılmış önemli sayıda çalışma var.[93] Ancak, meta üretiminde devlet şiddetinin ve kapitalist yenilikçiliğin hiçbir bileşimi, dünyayı haritalamak, dolaşmak, araştırmak ve hesaplamak için gerekli bilgiyi üretemez. Bu süreçler ailesine, soyut toplumsal doğa diyerek abartmış olmayız. İber dâhileri, haritacılıkta, doğa tarihi ve seyrüseferde, kuzey Avrupa'nın on yedinci yüzyılda geliştirdiği mekanik ve matematiksel yöntemlerden daha farklı yollarla başarıya ulaştılar.[94] Yeni bilgilerin üretilmesinin bu ilk aşamasının daha sonraki çağlarda karşılaştığımız ideotipik modellere benzediği yanılgısına kapılmamalıyız. İspanyolların yeni "uzaktan kontrol teknikleri" yoluyla olanaklı kıldıkları okyanus ötesi devlet inşasındaki etkinliğini de hafife almamaya dikkat etmeliyiz.[95]Bu teknikler, o güne kadar dünya tarihinde görülmemiş mukavim denizci imparatorlukların kurulmasını sağladı. Ancak bunlar bize o dönemdeki entelektüel alanın özerkliğini değil, dünyayı kendi sahnesi olarak gören, zayıf ancak büyük bir değer kanununun oluşmasındaki kurucu rollerini gösterir.

---

[93] M. Perelman (2000). *The Invention of Capitalism*, Duke University Press; D. Harvey (2003). *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press; M. de Angelis (2007). *The Beginning of History*, London: Pluto.

[94] J. Cañizares-Esguerra (2004). *Iberian Science in the Renaissance*, Perspectives on Science, c. 12, no. 1.

[95] J. Law (1986). *On the Methods of Long Distance Control*, Power, Action and Belief içinde, J. Law (Der.), New York: Routledge, s. 234–263.

Peki ya bu süreçleri soyut toplumsal doğa olarak adlandırmanın katma değeri nedir? Bunu yapmamızın üç gerekçesi var. İlk olarak, değerin ekonomik açıdan indirgemeci olan her algılanış biçimi, kapitalizmin yükselişini iktidar, sermaye ve doğanın birliği olarak açıklama gücümüzü baltalar. İkincisi, tarihsel olarak konuşmak gerekirse, kapitalizme geçiş sürecini ekonomik süreçlerin yönlendirdiğine dair *apriori* iddiayı, herhangi bir tutarlı deneysel temele dayanarak savunmak zordur. Bana öyle görünüyor ki, bu, kapitalist ruhta ısrarcı olan Weberci yaklaşımların ve onun rasyonelleştirmeye duyduğu yakınlığın tam tersidir. Oysa biz on altıncı yüzyılda bu olup bitenleri, metalaştırma ve temellükün devrim niteliğindeki konfigürasyonlarını olası kılan –birbirine kısmen bağlı olan aynı zamanda da birbirinden kısmen bağımsız olan– bir süreçler kümesi olarak görüyoruz. Geçiş süreci boyunca "gerçekliğin yeni ölçülerini" –muhasebede, zaman tutmada, haritacılıkta ve doğanın dışsallaştırılmasında– anahtar nitelikli meta sektörlerindeki makineleşme kadar belirleyici kabul etmemek benim için zor. Bilakis, kapitalizmin zaferini kolaylaştıran – ancak sağlama alamayan– ve peş peşe gelen süreçler, kimi zaman metalaştırmadan, kimi zaman emperyal çarklardan, kimi zaman da yeni bilgi üretme yöntemlerinden (soyut toplumsal doğa) ortaya çıktı. Böylece kapitalizmin yükselişinin dünya-tarihsel üçlüsüne geri döndük: Soyut toplumsal emek, ilkel birikim, soyut toplumsal doğa. Elbette bu üçlünün her biri diğerlerine işaret ediyordu ama on altıncı yüzyılda bu yeni düny-praksisi biçimlenirken her birinin dünya-tarihsel ağırlığı birbirinden farklıydı.

Son olarak, soyut toplumsal doğa ile Scott'ın "devletin sadeleştirmelerine" dair savlarında[96] ve Foucault'nun yönetimsellik ve biyo-iktidar tartışmalarında[97] zekice vurgulanmış bu sürecin devlet merkezli ele alınış biçiminden sıyrılmanın bir yolunu bulabiliyoruz. Eğer soyut toplumsal doğa üretimiyle, devlet iktidarının ilişkileri olağan hale gelmişse bu durum

[96] J. Scott (1998). *Seeing Like a State*, New Haven: Yale University Press.
[97] M. Foucault (2003). *Society Must Be Defended*, New York: Picador.

bu türden siyasal yapıların birikimden bağımsız olmadığını gösterir. Devlet ve piyasanın öncülüğündeki sadeleştirmeler, yaşamsal faaliyetlerin –sermaye birikimini kolaylaştırmak için doğaları sadeleştirme, standartlaştırma, geometrik olarak kodlama ve haritalama amaçlı çeşitli süreçleri peşinden sürükleyerek– yeniden düzenlenme süreçlerini açığa çıkarırlar. Bu bakış açısıyla "kadınların, doğanın ve sömürgelerin" karşılığı ödenmemiş emeği, yalnızca yağmalanmış değil, aynı zamanda da sembolik uygulamalar, siyasî iktidar ve sermaye birikimi yoluyla *aktif olarak yaratılmıştır*. Bu aktif yaratım sürecine, tarihsel doğa/soyut toplumsal doğa/soyut toplumsal emekten oluşan bağlantı noktası tarafından işaret edilir. Böylelikle, değer kanunu, modern dünya tarihinde gözlemlediklerimiz için açıklayıcı bir temel tesis eder – değer kanununun özünde var olan radikal sadeleştirmeleri (çekişmelere veya koşullara rağmen) andıran ve yeniden-üreten kültürler, piyasalar, yeryüzü, devletler, üretim/yeniden üretim dünyaları (ve çok daha fazlası).

Değer kanunu, görünürde olanın içinde neyin gizlenmiş olduğunu tam olarak açıklamamıza yardımcı olur: İnsanlığın on altıncı yüzyılda başlayan ve bugün son sınırlarına ulaşan çevre yapıcı ilişkileri ve kalıplarındaki çığır açıcı dönüşüm. Değer ilişkilerinin dünya-ekolojik okuması, bu sınırları, kendisi de hayatın dokusu içinde hem üretici hem de ürün olan kapitalizm yoluyla ilişkisel olarak inşa edilmiş biçimde görmemizi sağlar. Bu yaklaşımda değer kanunu, kapitalizmin temel mantığını kazıp çıkarmaya izin veren yöntemsel bir temele dönüşür. Bu mantık, emek verimliliğini servetin kapsayıcı bir ölçüsü olarak tanımlar –böylelikle modern dönem öncesi uygarlıkların toprak verimliliğini önceleyen bakışını tersine çevirir– ve doğanın geri kalanını emek verimliliğinin hizmetinde seferber eder. Yalnızca soyut toplumsal emek kalıbı içinde anlaşılan değer ilişkileri, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin sermaye dolaşımı dışındaki bu uzun vadeli seferberliğini açıklayamaz. Benzer şekilde devlet ve bilim de pratik olarak sermaye birikiminden bağımsız, dışsal etkenler olarak

işlemezler. Devlet, bilim ve sermaye, bir çifte buyruk tarafından şekillendirilen tekil bir süreci oluştururlar: Doğaları sadeleştirmek ve temellük alanını sömürü alanından daha hızlı genişletmek. Marx'ın toprağın bereketinin sabit sermaye rolü üstlendiğini söylemesi yabana atılacak bir görüş değildir. Bu, kapitalizmin, sermayeleştirilmemiş doğalara olan doymak bilmez iştahına ve onsuz, sermayenin emek verimliliği devrimlerinin düşünülemeyeceğine dikkat çeken bir gözlemdir.

KISIM IV
UCUZ DOĞANIN YÜKSELİŞİ
ve
FERAGÂTİ

9

Ucuz Emek?:
Zaman, Sermaye ve İnsan Doğasının Yeniden Üretimi

> *İnsanın üretken gücünü savurganca harcayan ve harap eden hareketiyle kapitalizm, kendini mahkûm ediyor... Kendi inisiyatifinin dışında üretilen emek-değerin alışageldiği girdisinden ve düşen kârları engelleyebilecek araçlardan yoksun olan kapitalizm, yakında üretim güçlerini harekete geçirmek ve bu şekilde ilerlemeyi güvence altına almak için çok masraflı bir üretim modeli hâline gelebilir. Bu gerçekleştiğinde varolan durum yaklaşmakta olan "son" krizin habercisi olacak*
>
> (Meillasoux, 1981).

Sermayeleştirmenin diyalektiği ve temellük, temel olarak insanların üretimini/yeniden-üretimini sağlayan ilişkileri harekete geçirir. Ucuz Emek-Gücü tartışmasının merkezî önemi bundan kaynaklanır ve o olmadan birikim süreci dağılır. Marx'a göre

> Sermayenin kendisini genişletmesi için sermaye ile sürekli yeniden kaynaşmak zorunda kalan ve sermayeden kopması olanaksız olan; sermayeye köleliği, yalnızca kendisini sattığı bireysel kapitalistlerin çeşitliliği sayesinde gözlerden saklanan bu emek-gücü kitlesinin yeniden üretimi, aslında sermayenin kendisinin yeniden-üretiminin kökü ve esasıdır. Bu nedenle sermaye birikimi, proletaryanın çoğalması olarak emektir.[1]

Marx'ın bu ünlü gözlemine –sermaye birikiminin proletaryanın çoğalması anlamına gelmesi– şunu ekleyebiliriz: Sermaye

[1] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 763-764.

birikiminin proletaryanın çoğalmasına işaret etmesi karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilmesi anlamına gelir. Sermaye ilişkileri "kanı sermayeye"[2] çevirirken ürettiği zenginliği değer olarak ve karşılığı ödenmemiş emeğin temellük edilmesini de (hayatının yeniden üretimi) değerin ön şartı olarak ortaya koyar. Kapitalizm bunu belli coğrafî koşullara bağlı olarak yapar. Örneğin soyut toplumsal emek düzeni, hızlı coğrafî genişlemenin etkisiyle –büyük çapta endüstriyel üretimden önce– ortaya çıkmıştır.[3] Ancak bu ilişkinin sonuçları, küresel genişlemeyle ilgili tartışmaların da ötesinde, kapitalizmin yükselişi için temel önemdedir.[4] Soyut toplumsal emek sınırları *yaratmaz*, çünkü o, sınır yaratım sürecinin *kendisidir*. Bu sınır dediğimiz şey metalaşmış ve metalaşmamış hayat arasındaki hattı belirler, işte sermaye soyut toplumsal teknikleri bu hat üzerinde konumlandırır ve sayılara dökerek ilerler. *Sermayenin* bu "kendine yeten karakteri" sayesinde, artı değer üretimi, emeğin proleterleştirilmesi ve sermaye birikimine ek olarak sermayeleştirilecek ve temellük edilecek yeni küresel alanlar yaratılması anlamına da gelir.

Marx sıklıkla, emek-gücünün yeniden üretimini tüketime indirgemekle ve bunu yaparken karşılığı ödenmemiş emeğin (özellikle karşılığı ödenmemiş ev işleri) katkılarını göz ardı etmekle eleştirilir.[5] Bu pek yerinde bir eleştiri gibi görünmüyor. İşgünü'ndeki klasik tartışmada Marx, emek-gücünün yeniden üretiminin meta sistemine dâhil olmasının emek maliyetlerinin hızla yükselmesine ve birikim sürecinin duraksamasına neden olacağını açıkça belirtiyor. "Normal bir işgü-

---

[2] A.g.e. s. 382.

[3] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*; C. Tilly (1979). *Demographic Origins of the European Proletariat*, CRSO Working Paper No. 207, Center for Research on Social Organization, University of Michigan.

[4] I. Wallerstein (1974).*The Modern World-System I*, New York: Academic Press.

[5] C. Meillassoux (1981). *Maidens, Meal and Money*, Cambridge: Cambridge University Press; S. Federici (2012). *Revolution at Point Zero*, Oakland: PM Press.

nünün sermayenin menfaatine olduğu *görünebilir*."[6] İşgünü uzadıkça ve iş yoğunlaştıkça "insanın emek-gücünde bozulma"[7] meydana gelir. Kapitalizmin *–büyük çaplı endüstriyel üretim çağından da önce–* "endüstriyel patoloji... için itici güç olan... ilk sistem"[8] olarak adlandırılması boş yere değil. İlk bakışta emek-gücündeki bozulma "kullanılıp tüketilmiş" emek-gücü daha "pahalı" olan yenisiyle değiştirilmek zorunda olduğu için sermayenin çıkarına değilmiş gibi görünebilir.[9] Ancak "emek-gücünün değeri, işçinin yeniden üretilmesi için gereken metanın değerini *içerse*" de bu metan değeri, sermayeleştirilmiş ve temellük edilmiş emeğin –ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek– *bütünü* tarafından belirlenir. Değeri belirlenmiş emek-gücü, işçinin yeniden üretilmesi için gereken metanın değerini doğrudan belirler. *Aynı zamanda*, yeniden üretilen karşılığı ödenmemiş emek de toplumsal olarak gerekli ve metanın değerini tesis eden emek-zamanı, değeri belirlenmiş emek-gücüyle birlikte belirler. Bu karşılığı ödenmemiş emek/enerji yalnızca hane içinde olup bitenle sınırlı değildir, Ucuz Doğa sisteminin tamamına yayılmıştır. Gerekli emek-zaman ise sermayeleştirme *ve* temellük yoluyla, ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek tarafından *birlikte üretilir*.

Neden *birlikte* üretilir diyoruz? Çünkü sermaye sermayeleştirilmemiş emek (karşılığı ödenmemiş emek) alanlarından faydalanır; emek-gücünün yeniden üretimi ancak *kısmen* meta üretimi ve değişimi alanı içinde gerçekleşir. Hane halkının yeniden üretiminin tüm maliyetinin yükünü meta sistemi içinde taşımak birikim sürecine hızla son verecektir. Öyleyse kapitalizmde, tamamen proleter hane halkları bugün bile oldukça enderdir ve neredeyse bütünüyle yüksek gelirli profesyonel çalışanlarla sınırlıdır (avukatlar, doktorlar, profesörler, vb.). Tarihsel olarak, proletaryanın kalbi sayılacak yerlerde dahi emek-gücünün yeniden üretimi, karşılığı ödenmemiş

[6] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 377. (Vurgu yazara ait.)
[7] A.g.e. s. 376.
[8] A.g.e. s. 484.
[9] A.g.e. s. 377.

emeğin her türüne ya da karşılığı, emek-gücünün *kendi başına* yeniden üretimini olanaksız kılacak kadar yetersiz olan emeğe dayanır. Bu son nokta önemlidir, çünkü karşılığı ödenmemiş emeğin farklı *derecelerinden*, ücretli ve karşılığı ödenmemiş emeğin "yarı-proleter hane halkındaki" değişen biçimlerinden bahsedebiliriz.[10] Örneğin, erken yirminci yüzyılda, Amerika'daki şehirlerdeki göçmen kadınların yarısı –büyük şehirlerdeki çoğunluğu göçmenlerin oluşturduğu zamanlar– evlerine ücret karşılığı pansiyonerler alırdı, bu da temizlik, yemek pişirme ve duygusal emeğin yükünü içeren bir tercihti. Orta büyüklükteki endüstriyel kentlerde bile –Muncie ve Indiana gibi– işçi sınıfından ailelerin yaklaşık yarısı 1920'lere dek küçük sebze bahçeleri sahibi olmaya devam etmişlerdir.[11]

Soyut toplumsal emeğin, sermayeleştirme ve temellük yoluyla birlikte üretildiği gerçeğini kabul edip Marx'ın sorunun varlığını gördüğünü inkâr etmenin bir çekiciliği var.[12] Eğer bu sorun yalnızca Marx'ın haklı olup olmadığı olsaydı, boş yere tartışmayı bırakıp Marx'ın emek-gücünün yeniden üretimi hakkındaki savını nasıl inşa ettiğiyle ilgilenmeye başlayabilirdik, çünkü eserlerinde Marx, sürekli olarak üretim, nüfus ya da genel olarak değişim gibi *genel* soyutlamalardan giderek daha kesin ve *belirli* soyutlamalara doğru ilerler.[13] Oldukça aydınlatıcı bir pasajda Marx, emeğin hem genel hem de belirli soyutlamalarını, ilkinden diğerine doğru giderek örnekler:

> Şu ya da bu biçimde doğadaki girdileri temellük etmeye dönük bir faaliyet olarak emek, insan varlığının doğal koşuludur, toplumun yapısından bağımsız olarak insanla doğa arasındaki madde değişiminin önkoşuludur. Diğer yanda değişim-değeri yaratan

[10] J. Smith ve I. Wallerstein (1992). *Creating and Transforming Households*, Cambridge: Cambridge University Press.

[11] L. Gordon (1990). *US Women's History*, The New American History içinde, E. Foner (Der.), Philadelphia: Temple University Press, s. 271.

[12] S. Federici (2012). *Revolution at Point Zero*, Oakland: PM Press.

[13] K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage; P. Murray (1988). *Marx's Theory of Scientific Knowledge*, Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.

> emek [metalaştırılmış emek-gücü] özgül olarak toplumsal nitelik taşıyan bir emek biçimidir.[14]

Kapital'de, Marx'ın "saf" bir sermaye birikimi modelinden daha belirli soyutlamalara doğru ilerleyişini görebiliriz. "İş Günü" üzerine tartışma, kapitalizmde emek-gücünün yetersiz üretim eğilimi ve piyasa-dışı mekanizmaların da bu çelişkinin zayıflatılması meselesinin incelendiği bir örtülü kuramdır. Bu durum özellikle emek-gücünün yeniden üretimine yaklaşımda açıkça görülebilir. Emek-gücü değerinin Marx tarafından meta değeri olarak ilk soyutlanması,[15] devamında yerini temellük alanının merkezî olduğu, tarihsel olarak belirlenmiş bir soyutlamaya bırakır. Burada, yedek emek ordusunun "saklı" varlığı önemlidir.[16] "İnsanların yaşamsal güçleri ta kökünden kavrandığında... endüstriyel nüfusun yozlaşmasının *ancak köylerden gelen ilkel ve doğal öğelerin* ['fiziksel olarak bozulmamış' insan] *sürekli olarak emilmesiyle nasıl geciktirildiği*" Marx'ın ünlü ilkel birikim değerlendirmesinde detaylı olarak incelenir.[17] Cairnes'ten bir alıntı yapmak gerekirse, Marx'ın emek-gücü gözlemi şöyledir: Eğer emek-gücü

> *yabancı kaynaklardan sağlanabilirse...* [işçinin] ömrünün uzunluğu, işçi var olduğu sürece verimliliğinden daha önemsizdir. Benzer şekilde, köle ithal eden ülkelerdeki köle yönetiminin şiarına göre de en etkili ekonomi, taşınır mal olan insandan en kısa zamanda, verebildiğinin en fazlasını almaktır. Yıllık kârların genellikle plantasyonların tüm sermayesinden daha fazla olduğu tropik kültürde siyahîlerin hayatı en umarsızca kurban edilen şeydir.[18]

Buna Marx, "*Mutato nomine tefabula narratur*" [Değişik

[14] K. Marx (1859). *A Contribution to the Critique of Political Economy*, N. I. Stone (Çev.), Chicago: Charles H. Kerr&Co., s. 33.

[15] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 276-277.

[16] A.g.e. s. 796.

[17] A.g.e. s. 380.

[18] J. Cairnes (1862). *The Slave Power*, London: Parker, Son and Bourn; K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 377.

isimlerle anlatılan senin hikâyendir!] eklemesini yapar ve devam eder "Köle ticareti yerine emek piyasasını, [köle ticaretindeki] Kentucky ile Virginia yerine İrlanda ve İngiltere'nin tarımsal bölgelerini, İskoçya ve Galler'i, Afrika yerine Almanya'yı koyunuz".[19] Emek piyasası yerine bir de doğayı koyun. Marx bağlantıyı doğrudan kuruyor:

> Emek-gücü ömrünün uzunluğu sermaye için önemsizdir. Onu ilgilendiren tek şey, bir işgünü boyunca akışı sağlayabilecek azami emek-gücüdür. Bu amacına, *tıpkı* açgözlü bir çiftçinin, topraktan onun verimliliğini tüketerek elinden geldiğince fazla ürün koparması gibi, işçinin hayatını kısaltarak ulaşır.[20]

Tıpkı... Burada sermayenin ilişkisinin *oikos* yoluyla nasıl açığa çıktığına dair önemli bir duruş sergileniyor. Üçünü Bölüm'de gördüğümüz gibi "toplumsal metabolizmanın iç içe geçmiş süreci" insan ve insan-dışı doğaların tekil –ancak tarihsel olarak değişken– metabolizmasını harekete geçirir. Bunun üzerine Kartezyen ikiliğin işçinin "ömrünü kısaltmak" ile topraktan "koparılanlar" arasındaki bağları soluklaştıran sembolik şiddetini aydınlatabiliriz.

Yeşil Düşüncenin büyük kısmında bu bağları görmek zordur. Herhangi bir çevreciyi gecenin bir yarısı uyandırın ve sorun: "Tükenişi nerelerde görebiliriz?" Yanıt hazırdır: Flora ve faunada, toprakta ve doğal kaynaklarda. Peki, yanıtı tersine çevirip işçinin ve çalışma sisteminin tükenişi açısından sorarsak ne olur? Böyle bir tersine çevirişin insan merkezli olmasına gerekli değil, fakat bu şekilde kapitalist dünya-ekolojisinde insan ve insan-dışı doğaları tüketen ilişkilerin birliğine ışık tutabiliriz.

İşçinin tükenişi... Peki, işçi kimdir? Yalnızca ücretli işçi değil, kapitalizmin değer ilişkileri içinde "çalışan" tüm yaşamsal faaliyettir. Daha önce gördüğümüz gibi, bu çalışmanın bir

---

[19] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 376.

[20] A.g.e. s. 378. (Vurgu yazara ait.)

bölümü formeldir, ancak tamamı değil; işin yalnızca küçük bir bölümü fabrikalar, ofisler ve mağazalarda gerçekleşir. İki ana tükeniş biçimine daha detaylı bakalım, –"azami sınırına ulaşanlar" ve "silinenler"–, ilk olarak, Beşinci Bölümde karşılaştığımız mesele. Bunlardan ilkine daha sık rastlarız: Çalışan bir nüfus, sermaye döngüsüne –ya da sermayeyi desteklemek için– artan emek/enerji akışını sağlayamaz hâle geldiğinde azami sınırına ulaşır. Örneğin Amerikan işçi sınıfı için fiziksel çöküşün eli kulağında olduğunu henüz söyleyemeyiz belki, ancak sermayeye artan bir karşılığı ödenmemiş emek akışı sağlayamadığından tükenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Karşılığı ödenmemiş emek potansiyeli azami limitine ulaşmıştır. "Vardiyaların" çoğalması –ücretli ve karşılığı ödenmemiş emekte ikinci, üçüncü vardiyaların eklenmesi– ve çalışma haftasının neoliberal uzayışı bize Amerikan işçisinin daha fazla ya da daha sıkı çalışamayacağını düşünmek için yeterli nedeni veriyor (belki bu artış marjinal düzeyde hâlâ sağlanabilir ancak bundan fazlası olabilir değil).[21]

Bu, ikinci tükeniş biçimine yani "siliniş" hareketine de işaret eder. Burada, emek/enerji akışında yalnızca nispi değil mutlak bir düşüş eğilimi baş gösterir. Yerkürenin kuzeyinde 1980'lerden beri hızla yaygınlaşan psikolojik sorunlarda[22] ve sigara tüketimindeki azalmaya ve erken tanılarda görülen artışa rağmen görülen kanser vakalarında bu eğilimi görmek olası.[23] Bunun anlamı gayet açık: Tükeniş farklı şekillerde karşımıza çıkabilir ve yalnızca biyofiziksel çöküşe indirgenemez. Artan sağlık sorunlarının ötesinde gerileyen doğurganlığı da bir örnek olarak ele alabiliriz –geçmiş on yıllarda Kuzey Atlantik'te proleter kadınlar arasında yaşanan, şimdi de Doğu Asya'ya yayılan "bebek grevi" gibi.[24] Bir zamanlar

[21] A. Hochschild (1989). *The Second Shift*, New York: Viking.

[22] HHS [ABD Sağlık ve İnsan Hizmetleri Dairesi]. *Health United States 2010*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.

[23] M. Davis (2006). *Planet of Slums*, London: Verso.

[24] G. Livingston ve D.Cohn (2010). *The New Demography of American Motherhood*, Pew Research; The Economist (26 October 2013). *Women in South Korea*.

nakit ağının dışında sayılan yeniden-üretim ilişkileri, birikim döngüsü içinde gittikçe parasallaşıyor. Yeniden üretim, meta ilişkileri üzerinden yönünü buluyor ve karşılığı ödenmemiş emeğin payı azalıyor ya da sabit kalıyor (ancak toplam karşılığı ödenmemiş emek miktarı azalmıyor olabilir). İnsan doğası, eski üretim merkezlerinde hızla sermayeleştiriliyor. Elbette bu sermayeleşme sınıf siyasetinden bağımsız değil: Emek-gücünün yeniden-üretimi üzerindeki mücadele gittikçe daha çok dikkat çekiyor. Sermaye artık hayatın *metalaşmış* yeniden-üretimine her zamankinden daha muhtaç.

Ekolojik fazlanın düşüş eğilimiyle bir kez daha karşılaşıyoruz. Bunun en açık göstergesi dört büyük girdinin fiyatındaki artıştır. Emek, gıda, enerji ve hammadde gittikçe daha pahalı hâle geliyor.[25] Dört Ucuzlar artık ucuz değil. 2003 yılından beri bu trendi gözlemliyor olsak da genelde fiyat artışı bütün girdilerde aynı anda gerçekleşmez. Dört Ucuzlar'ın ucuz olmaktan çıkması ve değerli girdiler hâline gelmesi kapitalizmin yeni bir evresinin *işaret fişeği* olan krizdir. Böyle krizler birikim rejiminin tükenişine işaret eder. Neoliberal kapitalizm için işaret fişeği niteliğindeki bu kriz –2008 yılında finansal sistemde yaşadığımız, neredeyse iflas diyebileceğimiz krizden çok daha önemli olan– 2003 yılında başladı. O zamandan beri ekolojik fazla düşüyor ve bu düşüşün tersine döneceğine dair fazla işaret göremiyoruz. Bunun nedeni büyük meta sınırlarının çoktan tükenmiş olmasına rağmen sermayenin artmaya devam etmesidir.

Aşırı birikim krizlerinin –kârlı bir şekilde yeniden yatırım olanağı bulamayan sermaye "fazlasının" artışıyla tanımlanabilecek krizler– döngüsel çözümü daima Dört Ucuzlar'ın döngüsel olarak eski hâline gelmesine bağlı olmuştur. Öyleyse ekolojik fazlanın düşüşü, reel ekonomide yatırım olanaklarının azalması ile yakından ilişkilidir (P-S-P'). Ucuz petrol veya Ucuz emek veya Ucuz metaller yeni buluşların *olanaklı olmasını sağlar* –tıpkı demiryollarının ve buhar motorunun

[25] Elbette her girdi farklı bir yol izleyebilir, bu da aralarında eşitsizliklere neden olabilir, coğrafî farklılıklar bunun bir örneğidir.

ya da otomobilin farklı çağlarda geliştirilmesi gibi. Elbette bu süreç tıpkı bir çağlayan gibidir, *ilk önce* Ucuz Doğa'nın, *peşinden* de dönemin buluşlarının geldiği doğrusal bir süreç değildir. Bu yeni makineler tarafından olanaklı kılınan üretim sistemleri, kentsel mekânlar ve altyapı yatırımları, sermaye fazlasının devasa bir bölümünü yutmuştur. Atlantik'in kuzeyinde 1790 ve 1960 yılları arasında art arda yaşanan endüstrileşme safhalarının etkileyici tarihi –ilk, ikinci ve Fordist devrimleri kapsayan dönem– çığır açıcı buluşların (kömür/buhar, otomobil/petrol) küresel *oikosu* işlemesi ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin artan katkısı üzerinden anlatılabilir. Son kırk yılda bilgi teknolojileriyle yaşanan "devrimin" yeni emek/enerji akışı sağlamakta, sermaye fazlasını emmekte ya da emek verimliliğini artırmakta açıkça yetersiz kalmış olması merak uyandırıcıdır.[26] Bu büyük endüstriyelleşme safhalarını olası kılan Dört Ucuzlar, kapitalizmin tarihi boyunca dalgalar hâlinde gelen aşırı birikim krizlerini çözmede de merkezî önemdedir – bu krizler, kârlı yatırımlarda yeniden değerlendirilemeyen sermaye hacminin artması (sermaye *fazlası*) ile tanımlanır. Sonuç olarak, peş peşe gelen birikim döngüleri içinde, Dört Ucuzlar'ın döngüsel "sonu", gidecek bir yeri olmayan ve sürekli artan sermaye fazlasına işaret eder. Meta sınırlarının tükenişi –ve karşılığı ödenmemiş emeğin büyümesinin sistem genelinde yavaşlaması– 1970'lerde ortaya çıkan özgün finansallaştırma yöntemleriyle yakından ilgilidir. Reel ekonomide birikim durunca sermayenin büyük bölümü üretken faaliyetler yerine finans sistemine akar (P-S-P' yerine P-P').[27] Elbette finansal sistemde geleceğe yapılan bu yatırımlar bir gün karşılığını almalıdır yoksa oyuncu batar.

Ekolojik fazla –karşılığı ödenmemiş emeğin katkısının

[26] J. B. Foster ve R. W. McChesney (2012). *The Endless Crisis*, New York: Monthly Review Press; R. J. Gordon (2012). *Is US Economic Growth Over?*, No. w18315, National Bureau of Economic Research.

[27] P-P' kapitalizmin finansal genişleme dönemleri süresince etkili olur. G. Arrighi (1994). *The Long Twentieth Century*, London: Verso; A. Leyshon ve N. Thrift (2007). *The Capitalization of Almost Everything*, Theory, Culture&Society, c. 24, no. 7 ve 8, s. 97–115.

sermaye birikimine göre zayıflaması– birkaç nedenle azalabilir. Bunlardan özellikle beş tanesi dikkat çekicidir. İlki, nakit paranın, modern bölgecilik ve soyut toplumsal doğanın genişlemesi koşulları altında, iktidar ve üretimin kapitalizm öncesi düzenlerini bozma eğilimidir. Bu bozma kimi zaman sömürgecilik biçiminde ortaya çıkar, örnek olarak on yedinci yüzyılda İspanyolların, kendisi zaten bir iktidarın ürünü olan Peru'daki köy hayatını yeniden yapılandırması verilebilir.[28] Böyle bozmalar kapitalist dünya-ekolojisinin döngüsel bir olgusudur. Üç yüzyıl sonra aynı güçler bu defa, kapitalist gelişme Afrika'da "dönüşümlü" göçü "geri dönüşü olmayan" göçe dönüştürürken iş başındaydı.[29] Sınıf mücadelesi, ekolojik fazlanın düşüşünün ikinci nedenidir. İşçi sınıfı bir "aile maaşı" isteyegelmiştir – sağlık, emeklilik ve eğitim ihtiyaçlarının sosyal devlet tarafından karşılanması talebiyle birlikte.[30] Bunun, 1970'lerden beri, sermayeyi, özellikle küresel kuzeyde, daha yüksek yeniden üretim maliyetlerine "hapsetmek" gibi bir etkisi olmuştur (Güney-Kuzey göçü ise bu eğilimi kontrol altına almada etkili olmuştur).[31] O zamandan beri dünya çapında çevresel hareketlerin yükselmesini izledik –bu da üçüncü nedenimiz. Bu hareketler sayesinde devletler kirliliği kontrol altına almak ve temizlik çalışmaları yapmak zorunda bırakıldı. Şu ana kadar saydığımız nedenler arasında bu en güçsüzü çünkü kirliliğin maliyetini sonraki nesillere ve Kuzey'den Güney'e aktarmak –hâlâ– olası. Sonraki bölümde inceleyeceğimiz gibi muhtemelen önümüzdeki on yıllarda artan maliyetlerin en önemli nedeni de bu olacak. Dördüncü neden ise, monokültür gibi, tarımsal ekosistemlerdeki besleyici maddeleri ortadan kaldıran radikal sadeleştirme stratejileri. Bu stratejiler, zaten maliyeti sürekli yükselen enerji ve tok-

[28] J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway*, Bölüm 1, Journal of Agrarian Change, c. 10, n. 1, s. 35-71.

[29] C. Meillassoux (1981). *Maidens, Meal and Money*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 110.

[30] I. Wallerstein (1983). *Historical Capitalism*, London: Verso.

[31] J. Smith (1987). *Transforming Households*, Social Problems, c.34, no. 5, s. 416–436.

sik girdi ihtiyacının artması eğilimine de neden oluyor. Son olarak azalan ekolojik fazla enerji ve maden kaynaklarının tükenmesine işaret ediyor. Bu kaynaklar, tarımda olduğu gibi gittikçe daha maliyetli ve toksik girdilere dönüşüyorlar (örneğin, altın madenlerinden kaynaklanan siyanür, hidrolik kırma teknolojisi, açık deniz sondaj platformları).

Eğer karşılığı ödenmemiş emeğin nispi katkısının düşüşü bu kadar önemli bir sorunsa sermaye neden yeniden-üretimin sermayeleştirilmesini hoşgörüyor, hatta kimi zaman teşvik ediyor? Sermaye bunu iki ana nedenle yapıyor. İlk olarak yeniden-üretim süreçlerini sermaye döngüsüne dahil etmesini, belli kapitalist bireylerin (şirketler), küresel artı-değerden pay kapabilmek için girdiği rekabetçi mücadelede kısa vadeli kazançlar sağlama hedefi arasında sayabiliriz. Bir şirket, düzenli olarak hammaddeye ihtiyaç duyduğu gibi düzenli emek-gücü arzına da ihtiyaç duyar. İkinci olarak, sistemsel seviyede, emek-gücünün metalaştırılması, özellikle durgunluk dönemlerinde *–tüketim fiziksel olarak azalsa da–* meta tüketimini artırır.[32] Gıdanın metalaştırılması burada elbette merkezî önemdedir ve neoliberalizmin "zoraki yetersiz tüketim" (açlık) tecrübesi gıdanın piyasalaştırılmasına hiç de aykırı değildir.

Emek-gücü, bizi doğadaki kapitalizmin farklılaşmış birimlerini enine boyuna düşünmek için zorladığından yol göstericidir. Marx'ın belirttiği gibi kapitalizm toprağı ve işçiyi, düzensiz de olsa tekil bir ilişki yoluyla tüketir. Böyle bir tükeniş olanaksız bulunabilir, ancak mantıksız değildir. Yarım yüzyılı aşan bir sürenin ortalarında yeniden-üretimin maliyetinin sermayeleştirilmesi karşılığı ödenmemiş emeğin azami seviyeye çıkarma eğilimdedir. Bunun devamında karşılığı ödenmemiş emeğin nispi payı önce duraklamaya sonra da gerilemeye başlar. Doğanın sermayeleştirilmiş bölümü yükselir. Ekolo-

[32] "Proleterleşmenin ardındaki ana güçlerden biri işgücünün kendisidir. Sıklıkla entelektüel sözcülerinden daha iyi anladıkları gibi yarı-proleter hane halklarında sömürü [ben buna *el koyma* derdim] tamamen proleterleşmiş hane halklarındakinden çok daha büyüktür" (I. Wallerstein, 1983).

jik fazla düşer. Bu sürecin iki ana sonucu vardır: Sermayenin yeniden-üretim maliyeti yükselir ve sermaye akışı yeni emek sınırlarına yönelir. Bu da genelde emeğin daha dinamik kapitalist merkezlere akmasıyla gerçekleşir, özellikle Amerikan kapitalizminin tarihinde yaşanan tam da budur. Sermayenin, kendi çıkarı için "sürdürülebilir" yeniden-üretim rejimlerine yönelmesi gerekiyor gibi *görünse* de sermayenin kısa vadeli bakış açısı ve toplumsal-ekolojik yeniden üretimin esnekliği kapitalizmi, sermayeleştirme ve temellükün tüketici eğilimlerine dayanan ani yükseliş ve düşüş döngülerine hapseder. Bu çelişkiler, meta üretiminin ve sosyo-ekolojik çoğalmanın belirgin zamansal ritimleri aracılığıyla zayıflar. Bu çelişkilerin etkisi, meta üretimi ve toplumsal-ekolojik yeniden üretimin farklı zamansal ritimleri aracılığıyla hafifler. Ücretli emek için zaman "doğrusal ve mesaiye bağlı" iken karşılığı ödenmemiş ev içi emeğin yeniden-üretimi "yinelenen ritimlere, doğrusal zamana değil döngüsel faaliyetlere, mesaiye değil görevlere bağlıdır ve amaçla iç içedir".[33] Sermaye günlük hayatı istilâ ederken yeniden-üretimin esnekliğine sıkıca tutunur ve soyut toplumsal doğanın mantığı içinde elinden geldiğince fazla emeği kendisine dahil eder. Ancak bu esneklik sonsuz değildir. *Gerçek* işgünü –ücretli ve karşılığı ödenmemiş emeğin– mütemadiyen uzatılamaz.

Meta üretimi çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşir. En uzunu bir konjonktür devri [*business cycle*] kadar sürer (yedi-on iki yıl kadar). Üretim devirleri bundan da kısadır, özellikle son birkaç on yılda, kapitalist üretimin esnek formlarının bolluğu neticesinde daha da kısalmıştır.[34] Melissa Wright'ın gösterdiği gibi bu esneklik, yerkürenin güneyinde hızla temellük edilen ve peşinden de tükenen kadın emeğine dayanır.[35]

[33] M. Hilbrecht ve d. (2008). *'I'm Home for the Kids': Contradictory Implications for Work-Life Balance of Teleworking Mothers*, Gender, Work & Organization, c. 15, no. 5, s. 456–457.

[34] D. Harvey (1989). *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.

[35] M. W. Wright (2006). *Disposable Women and Other Myths of Global Capitalism*, New York: Routledge.

"Üçüncü dünyanın harcanabilir kadın işçisi" neoliberal çağda Ucuz Emek'in ana direği hâline geldi.[36] Henüz 1970'lerde Güney Koreli kadınların yüzde otuzu "günde on beş saat ya da daha uzun sure çalışıyordu ve iş kazaları nedeniyle sakatlıklar... yılda ortalama yüzde on yedi artıyordu".[37] Bu elbette yeni bir haber değildi. Örneğin Seccombe, on dokuzuncu yüzyılda, İngiltere ve Fransa'nın endüstrileşmiş bölgelerindeki kadın ve çocukların benzer tecrübelerinden bahseder.[38] Wright ve Seccombe'un dikkat çektiği şey aslında ucuz emeğin meta sınırlarının gelip geçici karakteridir. Karşılığı ödenmemiş emeğin üretkenliğinin esnekliği, yükselen ekolojik fazlayı bir seviyeden sonra sürdürmekte yetersiz kalır.

Bu sıradan etkileri olan bir önerme gibi görülebilir ancak 1990'dan sonra dünya çapında işgücünün (mevcut ve potansiyel) "ikiye katlanması" düşünüldüğünde üzerinde durulması gerektiği anlaşılır.[39] Ucuz emek-gücü, kapitalist uygarlığın ebedi şartı değildir. Emek-gücü ve karşılığı ödenmemiş emeğin tedariki yalnızca "toplumsal" değil, dünya-ekolojik bir sorudur da. Emek-gücünün değeri (ya da ucuzluğu) insanların ve doğanın geri kalanının karşılığı ödenmemiş emeğiyle doğrudan bağlantılıdır. İnsanın emek-gücü ile insan-dışı doğaların işi birbirine yabancı kavramlar değildir, ikisinin arasındaki yakın ilişki diyalektik ve doğrudandır.[40]

Kartezyen bir bakış –"doğa *ve* emeğin sömürülmesi"[41]– yerine doğadaki emeğin iki biçimiyle başlamak isterim. İlki,

[36] A.g.e. s. 29

[37] A. Lipietz (1982). *Towards Global Fordism*, New Left Review I, no. 132, s. 33–47.

[38] W. Seccombe (1995). *Weathering the Storm*, London: Verso, s. 71–80.

[39] R. Freeman (2005). *What Really Ails Europe (and America)*, The Globalist.

[40] Yeşil eleştiri, gıda, enerji ve hammaddelerle ilgili sorunlara değinseler de analizlerinde emek, yan olgusal (epifenomenal) kalmıştır. Bkz. R. Heinberg (2007). *Peak Everything*, Gabriola Island, BC: New Society; J. B. Foster (2009). *The Ecological Revolution*, New York: Monthly Review Press; J. G. Speth (2008). *The Bridge at the End of the World*, New Haven: Yale University Press.

[41] J.B. Foster, B. Clark ve R. York (2010). *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press, s. 80. (Vurgu yazara ait.)

meta sistemi içindeki ücretli emektir. Diğeri de, doğrudan meta üretim sistemi içinde olmayan ancak kapitalist işbölümünde kendisine yer bulan karşılığı ödenmemiş emek. Çifte içselliğe dayanan bir yöntem bu iki farklı olguyu bir araya getirmemizi sağlıyor: Emeği (doğadaki emek) ele almamız gerektiğinde, emekteki doğayı da hemen değerlendirmemize dahil etmeliyiz, peşinden de yeniden doğadaki emeğe dönmeliyiz, çünkü doğadaki-emek, emekteki-doğadır. İnsan ve doğanın geri kalanı işi birlikte üretir; Marx'ın dediği gibi emek [*work*] bir metabolizmadır. Ve bu metabolizma, soyut toplumsal doğa ve soyut toplumsal emek rejimleri yoluyla sürekli kılınan ve sermayeleştirme ve temellük yoluyla yeniden üretilen değer kanunu –*birleştirici tarihsel süreç*– biçimini alır.

Bu çelişkili ilişki durmaksızın işler; bir yanda sermayenin üretim zamanı, diğer yanda da hayatın yeniden-üretim zamanı vardır. Bu strateji, devam etmeye yetecek girdiler sağlandığı sürece geçerlidir; kapitalizmin hayat damarı, işçi olabilen, yeniden-üretilebilecek insanların yaşamsal faaliyetidir. Bu "ucuz" bir şekilde gerçekleşmezse ve gittikçe daha masraflı bir hâle gelirse, değerin temeli –soyut toplumsal emek olarak metalaşmış emek-gücü– sarsılmaya başlar. Tam da burada emek-gücünün nesiller arası yeniden üretimi sahneye girer. Seccombe, Sanayi Devrimi çağını göz önüne alarak şunu söyler

> Endüstriyel kapitalizm muzaffer olup bir atılım gerçekleştirdiğinde karanlık yüzü de açığa çıktı. Bireysel kapitalistler, rekabetin kırbacı altında, proletaryanın hayatı yeniden üretmesinin en temel şartlarına, özellikle de kadınlara yıkıcı bir ilgisizlik gösterdiler ve emek-gücünün günlük ve nesiller arası döngülerinin muhalif taleplerini uzlaşmaya zorladılar.[42]

Uzun yirminci yüzyılda farklı bir tecrübe yaşandığını söyleyebilir miyiz?

"Rekabetin kırbacı" hem üretimde hem de piyasada etkindir. Tüm kapitalist üretime bir zaman disiplini dayatır ancak

[42] W. Seccombe (1983). *Marxism and Demography*, New Left Review I, no. 137, s. 44.

etkisi üretimin ötesine ulaşır. Sermayenin servetin ölçü birimi olarak emek üretkenliğine bağlılığı, kapitalizmi *zamansal* bir rejim olarak gözler önüne serer, bu rejim kendisini "mekânın zaman tarafından ortadan kaldırılmasına" adamıştır.[43] Mekânın ortadan kaldırılmasının yanı sıra yaşamsal faaliyetlerin soyut zaman tarafından ortadan kaldırılması, yani tüm yaşamsal faaliyetleri sermayenin ritmine uygun olarak çalışmaya zorlama güdüsü de etkindir. Thompson'un "endüstriyel zaman"[44] olarak adlandırdığı dönemin gelip çatması –Sanayi Devrimi'nden birkaç yüzyıl önce– yalnızca fabrikalara değil aileye de bağlı olarak gerçekleşti. Hem fabrika hem de ailede yaşanan dönüşümler, kendisi de endüstriyel zamanla düzenlenen şeker plantasyonları sistemine sıkı sıkıya bağlıydı. On dokuzuncu yüzyılda Britanya'da

> gıda tercihleri yalnızca nispi maliyete değil, mevcut zamana da bağlı olarak yapılıyordu. Aile içindeki işbölümü Britanya'da gıda tercihlerinin evrimini şekillendirdi; kadının işgücüne katılması, ailenin gelirini artırsa da evden ayrılmasına ve ailenin diyetinde çeşitliliğin sınırlanmasına neden oldu... [Fabrika sisteminin] işçilerin şekere ve yan ürünlerine erişimini [daha önce görülmemiş derecede] artırdığına şüphe yok, çünkü bu gıda ürünleri kadın ve çocuklara, yaptıkları yorucu işin bedelini kısmen ödemek ve böylelikle de zaman kazanmak için bir fırsattı. Evde yemek yapmanın azalması, yakıt ve zaman açısından maliyetli olan geleneksel yemek pişirme sisteminden "kolay beslenmeye" doğru kaymanın göstergesidir. Soğutma gerektirmeden uzun süre bozulmadan saklanabilen konserveler ve reçeller ucuzdu, çocukların hoşuna gidiyordu ve fırından alınan ekmekten ve pahalı tereyağından daha lezzetliydi. Bu nedenlerle tıpkı çayın sütün yerine geçtiği gibi yulaf lapasını tahtından etti... Kolay gıdalar çalışan kadınları günde bir ya da iki öğün hazırlamaktan kurtarırken tüm ailesi için gerekli kalorileri de sağlıyordu.[45]

[43] K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 524.

[44] E. P. Thompson (1967). *Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism*, Past&Present, no. 38, s. 56–97.

[45] S. W. Mintz (1985). *Sweetness and Power*, New York: Penguin, s. 130.

Feminist düşünürler, hayatın yeniden-üretiminin zamanı ve sermayenin yeniden-üretiminin zamanı arasındaki çelişkinin önemine sıklıkla değinirler. Bu çelişkinin sonuçları henüz hayatın dokusu içinde, kapitalizme dek uzanmamıştır. Eğer zaman ve sermaye arasındaki zamansal çelişkiyi kapitalist uygarlığın sınırı olarak kabul edersek artık Doğa-Toplum ikiliği içinde kalamayız. *Dışsal* bir Doğa'nın uygarlığın sınırını oluşturduğunu iddia etmeye devam edemeyiz – elbette bunun çok iyi bir nedeni var, böyle sınırlar bir bütün olarak doğanın içindeki insanlar tarafından birlikte üretilirler. Doğa birlikte üretilir. Kapitalizm birlikte üretilir. Sınırlar birlikte üretilir.

Eğer doğa tarihçilerinin bu noktaya kadar temel endişesi mekânsa, artık zamandaki-mekânı (ve mekândaki-zamanı) ele almaya başlayabiliriz.[46] Bu da elbette işin merkezî önemini de ele almamız demek. Değer kanununun merkezinde sermayenin toplumsal olarak gerekli devrilme zamanını sıfıra indirme güdüsü vardır – bunun yakın tarihten en iyi örneği yirmi birinci yüzyıldaki yüksek frekanslı yatırım hırsıdır. Bu güdü aslında kapitalizmin çevre tarihinin arkasındaki esas momenttir ve etkisi üretim, değişim, ulaşım ve iletişim alanlarının ötesine uzanır.[47] Mekânın zaman tarafından ortadan kaldırılması, tüm hayat ve mekânı değer kanununun çekim gücü içinde dönüştürür. Örneğin et üretiminde "fabrika çiftçiliği" [*factory farming*] devrimi düşünelim. Bu devrim, Kuzey Amerika'da 1955'te 73 günde olgunlaşan tavuktan 1995'te 42 günde olgunlaşan tavuğa giden dönüşümdür.[48] Belki de bu devrimin en dikkat çekici örneği Çin'deki domuz yetiştiriciliğidir, 1978'de 12 ayda olgunlaşan domuzların 2011'e gelindiğinde 6 ayda kesime hazır hale gelmesi olanaklı kılınmıştır.[49]

[46] Ancak bkz. W. Cronon (1991). *Nature's Metropolis*, New York: W.W. Norton.

[47] D. Harvey (1989). *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell; B. Warf (2008). *Time-Space Compression*, New York: Routledge.

[48] W. Boyd (2002). *Making Meat*, Technology and Culture, c.42, no. 4, s. 631–664.

[49] M. Schneider (2011). *Feeding China's Pigs*, Minneapolis: Institute for Agriculture and Trade Policy; M. MacDonald ve S. Iyer (2011). *Skillful Means: The Challenges of China's Encounter with Factory Farming*,

Bunlar, "çevre olarak fabrikanın" en açık örnekleridir.[50]

İnsanlar için bu çok mu farklıdır? Tehlike, "fabrika çiftçiliğini" çevresel bir soru, "fabrika üretimini" ise toplumsal bir soru olarak görmekte. Bu ikicilik, kapitalizmin zaman, mekân ve doğayı üretmesinin beraberinde getirdiği birçok soruyu karanlığa gömer. Birleşik Devletler'de et paketleme işleminde Fordist düzenden neoliberal düzene geçiş –et paketlemede modern montaj hattı kullanımının on dokuzuncu yüzyıldaki kökenlerini hatırlayalım[51]–, getirisi yüksek ve oldukça güvenli bir iş olmaktan çıkıp 1980'lerden sonra düşük maaşlı ve tehlikeli bir iş olmaya başlamasının tarihidir. Bu dönüşüm et paketlemeyi Amerika'daki en tehlikeli endüstriyel iş kılmanın ötesinde, bakteriyel kirlilik salgınlarında artışın da gösterdiği gibi gıda güvenliğini de ciddî şekilde zayıflattı.[52] Ucuz emek-gücünün merkeziliği düşünüldüğünde, neoliberal et paketleme sektöründe Latin göçmenlerin önemi de ortaya çıkar. Ucuz emeğin sağlanması iki yönlü bir sınıf saldırısıyla olanaklı oldu. Biri ulusal sınırların içinde gerçekleşti ve tarım burjuvazisiyle endüstriyel işçi sınıfının gücünün aynı anda imha edilmesiyle sonuçlandı[53] –domuz yetiştiren orta büyüklükteki aile çiftlikleri ile et paketleme sektöründe çalışan örgütlü işçiler.[54] İkinci ise sınıf mücadelesi hareketinin, özellikle 1994'ten sonra Meksika'nın tarımsal düzeninin sürekli istikrarsızlaştırılmasında görüldüğü gibi neo-sömürgeci ve neoliberal bir özelliği vardı. Mekânın zaman tarafından ortadan kaldırılması –ve eski koordinatlarının yeni zaman-mekân

New York: Brighter Green.

[50] C. Sellers (1994). *Factory as Environment*, Environmental History Review, c. 18, no.1, s.55–83.

[51] W. Cronon (1991). *Nature's Metropolis*, New York: W.W. Norton.

[52] L. Gouveia ve A. Juska (2002). *Taming Nature, Taming Workers*, Sociologia Ruralis, c. 42, no. 4, s. 370–390.

[53] K. Moody (1988). *An Injury to All*, London: Verso; C. MacLennan ve R. Walker (1980). *Crisis and Change in U.S. Agriculture*, Agri business in the Americas içinde, R. Burbach ve P. Flynn (Der.), New York: Monthly Review Press, s. 21–40.

[54] Food&Water Watch (2012). *The Economic Cost of Food Monopolies*, Washington, D.C.: Food&Water Watch; P. J. Rachleff (1993). *Hard-Pressed in the Heartland*, Boston: South End Press.

konfigürasyonları tarafından yok edilmesi– sermaye birikiminin, iktidar arayışının ve doğanın birlikte üretiminin sinyalidir... *ve hepsi aynı anda gerçekleşir!*

Tarihsel değişimin bu hızlanışı –hayat ve mekânın zaman-mekâna sıkışması[55]– yakın geçmişte başlamadı. Kapitalizmin yükselişinin bir parçası olarak ortaya çıktı.[56] "Soyut zamanın" yükselişi önemlidir; mekânın zaman tarafından ortadan kaldırılması ancak zamansallığın "bağımsız" değişken olarak kabul edilmesiyle gerçekleşebilir.[57] Neden bağımsız olarak? İlk önce, uygarlığın temeli olan toprak verimliliğinden bağımsız olaraktır. İktidarın toprağın kontrolüne dayandığı zamanlarda, örneğin feodal Avrupa ve Song hanedanı dönemindeki Çin'de uygarlığın zamanı, mevsimlerin, ekimin ve hasadın, doğumun ve ölümün, "âfetlerin ve kutlamaların" zamanıydı.[58] Biraz da düzensiz bir zamandı. Akılda tutmamız gerekir ki o dönemde bile kadınlar ve erkekler, iktidarda ve günlük hayatta zamanı birlikte ürettiler; "doğal" döngülerin pasif özneleri değildiler. Yine de doğal döngülerin güçlü etkisini yok sayamayız. Özellikle böyle uygarlıklarda soyut zamanı yaratma kapasitesi ya da motivasyonu (veya ikisi birden) eksikti. Bu kapasiteler ve motivasyonlar on dördüncü yüzyılda, Avrupa'da gelişmeye başladı. İlk mekanik saat on üçüncü yüzyıl sonlarında ortaya çıktı ve uzun on dördüncü yüzyıl boyunca saatler, endüstriyel Avrupa'nın kentli kesiminin günlük hayatının ana öğelerinden biri hâline geldi. Saatlerden saat-*zamana* geçiş de ilginçtir. Bu *teknikten* çok teknolojiyle ilgili bir süreçti –çünkü bir saat sadece bir saattir. Ancak teknoloji, iktidar ve doğanın belli şartları altında saat-*zaman* hâlini alır.[59]

[55] D. Harvey (1989). *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.

[56] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*; B. Warf (2008). *Time-Space Compression*, New York: Routledge, s. 40-77.

[57] M. Postone (1993). *Time, Labor, and Social Domination*, Cambridge: Cambridge University Press.

[58] G. J. Whitrow (1989). *Time in History*, Oxford: Oxford University Press, s. 110.

[59] Örneğin, Su Sung, on birinci yüzyılda, Çin'de mekanik saati icat etmiş olsa da bunu günlük hayat için değil, yalnızca imparatorun kullanımı için

Para ve emek-zamana dayanan bir uygarlık için daha farklı bir tür zaman gerekir. Genel olarak Avrupa feodalizmi, toprak verimliliği dinamiklerine, sınırların genişletilmesine ve lord-köylü ilişkilerine dayanan modern dönem öncesi yükseliş ve çöküş dalgalanmalarına bağlı kaldı, ancak aynı zamanda Avrupa feodalizmi, iktidar ve servetin büyük bölünmüşlüğüne de dayanan bir uygarlıktı. Bu, özellikle on üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren, üretim ve proleterleşmenin kapitalizmin yükselişinin ilk işaretlerini veren yeni toplanma alanlarının oluşmasını sağladı. "Douai, Ypres ve Brüksel gibi tekstilin büyük şehirleri... iş gününün başı ve sonunu belirleyen çanlarıyla koca bir fabrika [ile mukayese edilebilir] büyüklükteydi".[60] Çanların zamanı belirlemesi, on dördüncü yüzyıla gelindiğinde, saat-zamanın hızlı gelişiminden önce ortadan kalktı; soyut zamansa hâlâ tam olarak gelişmemiş olsa da gelinen nokta onuncu yüzyılın tarımsal zamanından ilerideydi. On dördüncü yüzyılın ortalarına gelindiğinde "altmış dakikalık saat birimi... tekstil endüstrisinde emek zamanının temel birimi olarak günün [yerini aldı]" ve zamanın-bölündüğü bu yeni işgünü, uzun süredir devam eden feodal kriz boyunca sınıf mücadelesi hareketlerinin nesnesi hâlini aldı.[61] Gerçekten de emek *verimliliği* fikrinin "vakit nakittir" anlayışı çerçevesinde ortaya çıkışını bu kriz döneminde gözlemleyebiliriz.[62]

On dördüncü yüzyılın sonuna gelindiğinde, altmış dakikalık saatleriyle saat-zaman "batı Avrupa'nın önde gelen kentsel alanlarında iyice yerleşmiş ve zamanın temel birimi

yapmıştır. J. Needham ve d. (1986). *Heavenly Clockwork: The Great Astronomical Clocks of Medieval China*, İkinci Baskı, Cambridge: Cambridge University Press [1960 orijinal baskı].

[60] E. M. Carus-Wilson (1952). *The Woolens Industry*, The Cambridge Economic History of Europe içinde, İkinci Cilt, M. Postan ve E. E. Rich (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 644.

[61] G. J. Whitrow (1989). *Time in History*, Oxford: Oxford University Press, s. 108; J. Le Goff (1980). *Time, Work&Culture in the Middle Ages*, Chicago: University of Chicago Press, s. 43–52.

[62] D. Landes (1998). *The Wealth and Poverty of Nations*, New York: W. W. Norton, s. 49–50.

olarak günün yerini almıştı".[63] Soyut zamanın ilk kıpırtıları 1370'lerde manastırlarda görüldüyse de –en azından Fransa'da– saat-zaman inatla seküler bir karaktere sahip olmayı sürdürdü: "Yeni zaman... devletin zamanı [hâline geldi]".[64] Bu yeni zamanı farklı kılan yalnızca doğrusallığı ve düzenliliği değildi, bu yeni zaman "hayatın dışında" sayılıyordu.[65] Saat (bir *teknik* olarak) Rönesans bakış açısının mekâna yaptığını zamana yaptı. "Zamanı insana dair olaylardan ayrıştırdı ve... bağımsız ve matematiksel olarak ölçülebilir bir kesitler dünyasına inancı yarattı."[66]

Uzun on altıncı yüzyılın başlamasıyla birlikte Avrupalı kapitalistlerin ve devletlerin dışa açılması saat-zamanı "tüccarların zamanıyla" kaynaştırdı.[67] Bunun üzerine, bu dönemde dünya-zamanının –soyut zaman– yeni biçimleri görülmeye başlandı. Zaman "yalnızca saatleri takip etmenin bir aracı" olmanın ötesine geçti. Soyut zaman, para, meta üretimi ve devlet iktidarının yeni dokusu içinde doğayla "insanın faaliyetlerini senkronize etmenin" bir yolu hâline geldi.[68]

"Zamandaki devrim"[69] erken kapitalizmin mekândaki devriminin ve 1450'den sonra yeryüzünde yaşanan değişimin aniden ivmelenmesinin payandası oldu (bkz. 7. Bölüm). Bu ivmelenmenin kökleri, kendisini reel dünyanın çevresel değişim hızına tekabüliyetle gösteren ve aslında ütopik bir proje olan tarihsel değer ilişkisinde aranabilir: Elbette sermayenin gerçek dünyayla arasında tekabüliyet kurma projesinin öne-

---

[63] J. Le Goff (1980). *Time, Work&Culture in the Middle Ages*, Chicago: University of Chicago Press, s. 43–52.

[64] A.g.e. s. 50

[65] A. J. Gurevich (1976). *Time as a Problem of Cultural History*, Cultures and Time içinde, L. Gardet ve d. (Der.), Paris: UNESCO Press, s. 241.

[66] L. Mumford (1934). *Technics and Civilization*, London: Routledge and Kegan Paul, s. 15.

[67] J. Le Goff (1980). *Time, Work&Culture in the Middle Ages*, Chicago: University of Chicago Press.

[68] L. Mumford (1934). *Technics and Civilization*, London: Routledge and Kegan Paul, s. 14.

[69] D. Landes (1983). *Revolution in Time*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

mi de buradadır. Bu proje, hayat süresini birikim süresine indirgemeyi amaçlar, ancak bunu başarması olanaksızdır. Bununla birlikte, kapitalizmin anlık arzuları dünya birikiminde amansız zorlamalara neden olur. Öyleyse değer kanununu, yeryüzünün ve diğer doğaların "radikal sadeleştirilmesinin" yanında "doğanın süresini" "sermayenin süresine" eşlemeye çalışırken iş başında görebiliriz.

Kapitalizmin *tekabüliyet projesi*, sermayenin gerçekliği kendi sureti ve ritmine uydurularak yeniden yapılandırmaya çalıştığı bir süreçtir. Tarımsal çevre, sermayenin karşılığı ödenmemiş emeğe el koyma hızının çevre ilişkilerinin kendisini yeniden üretme hızından daha yavaş olması nedeniyle bitkin düşmüştür. İşçi sınıfı da, sermayenin emek fazlasına olabildiğince hızlı el koymak zorunda olması nedeniyle bitkinleşmiştir. Bu süreç içinde bazı kapitalistler kazansa da sonuçta *bir bütün olarak sermaye zarar görür*, çünkü sistem genelinde yeniden-üretim maliyetlerinin sermayeleştirilmesi süratle ilerler. Karşılığı ödenmemiş emeğin payı azalır. Ekolojik fazla düşüşe geçer.

UCUZ DOĞA'NIN YÜKSELİŞİ ve FERAGÂTİ: NEOLİBERAL MOMENT

Ekolojik fazlanın düşme eğilimi neoliberal çağda da görülebilir mi? Dünya-ekolojisindeki yüksek fazlanın düşük sermayeleşmenin yüksek temellük oranını temsil ettiğini hatırlayalım. Bu, birikimin canlanması için gerekli koşuldur. 1983'ten sonra başlayan neoliberal "patlamaya", gıda, enerji ve kaynak fiyatlarında dikkate değer bir döngüsel düşüş eşlik eder – ya da onun öncü sinyalidir. Metal fiyatları, 1980 ile 2002 arasında yüzde 30, 1975 ile 1989 arasındaki önemli dönemde ise yarı yarıya azaldı; gıda fiyatları aynı dönemde yüzde 39 azalırken petrol fiyatları 1983'te istikrar kazandı, bunu izleyen yirmi yıl boyunca ise varil fiyatı savaş sonrası dönemin iki katında seyretti.[70]

[70] P. McMichael (2005). *Global Development and the Corporate Food Regime*, New Directions in the Sociology of Global Development içinde, F.

Ancak Ucuz hâle gelen yalnızca insan-dışı doğalar değildi.

Birikimin 1980'lerde canlanması Ucuz Emek'i de hareketlendirdi. Bu canlanma, birikimi yeterli miktarda ücretli ve karşılığı ödenmemiş emek ile besleyebilecek bir birikim rejimini gerektiriyordu. Ucuz emeğin yeniden tesis edilmesi ise emek-gücünün içerdiği değerin azaltılması anlamına geliyordu. Bunun başarılması ise kolay değildi. Neoliberal projenin 1973 yılından sonra ucuz emeği yeniden tesis etmesinin beş ana boyutu vardır. Bunlardan ilki maaşların baskılanmasıdır. 1974-1975 durgunluğunun ardından bir sınıf olarak örgütlenmeye başlayan burjuvazi, sendikalara karşı bir saldırıya girişti.[71] 1970'lerde emek verimliliğindeki büyüme tökezlemeye başladığından –hatta gittikçe daha kalıcı görünen bir yavaşlama eğilimine girdiğinden– maaşların baskılanması burjuvazi için önemliydi.[72] Ucuz emeğin yeniden tesis edilmesinin ikinci boyutu, Amerikan endüstrisinin düşmekte olan kâr payının –emeğin sınıfsal gücü ve sermayenin organik bileşenlerinin payının artması nedeniyle– 1970'ler boyunca hem Amerika'daki hem de dünyanın geri kalanındaki kapitalistleri hızla "küresel fabrika" fikrine yönlendirmiş olmasıdır.[73] Bu, dünya tarihinde, büyük merkezlerin endüstrisizleşmesi ve aynı anda da Güney'in hızla endüstriyelleşmesine yol açan büyük bir kaymayı beraberinde getirdi.[74] Üçüncü boyut, bu küresel

Htel ve P. McMichael (Der.), Oxford: Elsevier; M. Radetzki (2006). *The Anatomy of Three Commodity Booms*, Resources Policy, no. 31, s. 56–64; D. van der Mensbruggh ve d. (2011). *Macro economic Environment and Commodity Markets*, Looking Ahead in World Foodand Agriculture içinde, P. Conforti (Der.), Rome: FAO.

[71] K. Moody (1988). *An Injury to All*, London: Verso.

[72] R. J. Gordon (2010). *Revisiting U.S. Productivity Growth Over the Past Century with a View of the Future*, Cambridge: National Bureau Of Economics Research; A.g.y. (2012). *Is U.S. Economic Growth Over?*, Cambridge: National Bureau of Economic Research.

[73] R. Barnet (1980). *The Lean Years*, New York: Simon and Schuster; D. M. Gordon ve d. (1982). *Segmented Work, Divided Workers*, Cambridge: Cambridge University Press.

[74] G. Arrighi ve d. (2003). *Industrial Convergence, Globalization, and the Persistence of the North-South Divide*, Studies in Comparative International Development, c. 38, no. 1, s. 3-31.

fabrikanın 1980'lerin ilk yıllarında başlayan "büyük küresel çitlemelere" bağlı olmasıdır.[75] Tabiî yapısal değişiklikler ve piyasaların liberalleşmesi ile gerçekleştirilen bu küresel çitlemeler, tarımsal sınıf ilişkilerini dünya çapında milyonlarca köylüyü topraksızlaştırarak yeniden yapılandırdı. Yalnızca Çin'de yaklaşık 200-300 milyon köylü kırdan kente göçtü.[76] Bu yeni küresel proletarya, kendinden önce gelenleri gölgede bıraktı. Rusya, Çin ve Hindistan'ın dünya piyasalarına açılmasıyla birlikte, 1989'dan sonra küresel proletaryanın nüfusu ikiye katlandı.[77] Kadınların proletarya içindeki payının katlanış oranının küresel proleter nüfusun artışından fazla olması ise dördüncü boyuttur. Kadınların emeği hem ücretli hem de karşılığı ödenmemiş emek alanında benzeri görülmemiş oranda artış sağladı. Neoliberal proleterleştirme projesi, Hochschild'in "ikinci vardiyasının" dünya geneline yayılması ve mutlak artı değerdeki arsız artışını beraberinde getirdi.[78] Sonuncu boyut ise –ve çevreciler tarafından neredeyse evrensel olarak göz ardı edilen boyut– Ucuz Emek'in yeni bir "zoraki yetersiz tüketim" rejimi yoluyla olanaklı kılınmasıdır, bunun örneklerini küresel kuzeyde maaşların baskılanmasında ve güneyde ise refahın azalışında (Çin hariç) görebiliriz.[79]

Dünya ekolojik fazlası, 2003 yılından itibaren önce artmamaya daha sonra ise azalmaya başladı. İlk olarak yavaş, daha sonra hızlı hareket eden meta patlaması, doğayı düzenlemenin bir yolu olan neoliberalizmin krizinin işaret fişeğidir. Krizin bu şekilde kendini göstermesi, ekolojik fazlanın döngüsel daralmasının başlangıcına işaret eder; tarihte bunun

[75] F. Araghi (2000). *The Great Global Enclosure of Our Times*, F. Magdoff, J. B. Foster ve F. H. Buttel (Der.), Hungryfor Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food and the Environment içinde, New York: Monthly Review Press.

[76] M. Webber (2012). *The Dynamics of Primitive Accumulation*, Environment and Planning A, c. 44, no. 3, s. 560-579.

[77] R. Freeman (2005). *What Really Ails Europe (and America)*, The Globalist.

[78] A. Hochschild (1989). *The Second Shift*, New York: Viking.

[79] F. Araghi (2009). *Accumulation by Displacement*, Review, c. 32, no. 1, s. 113–146.

en açık göstergesi enerji, hammadde ve gıda fiyatlarında artış olmuştur. Bu herhangi bir meta patlamasıyla karıştırılmamalı, burada bahsettiğimiz meta patlamasının dikkat çekici özelliği olağandışı uzun sürelerde devamlılığıdır. İçinde yaşadığımız örneğinde fiyatlar tepe noktasını aşmış olsa da (en azından şimdilik) 1980-2000 ortalamalarının oldukça üzerinde olması hâlâ aynı "patlamanın" içinde olduğumuzu gösteriyor. Peki, sonsuz gibi görünen bu meta patlaması neye işaret ediyor? Bu patlamanın farklı karakterinin –daha uzun sürmesi, daha çok üründe fiyat artışı görülmesi, modern dünya tarihinde fiyatlarda en büyük dalgalanmanın yaşandığı dönem olması[80]– en azından neoliberalizmin Ucuz Doğa stratejisinin tükenmesine işaret ettiğini söyleyebiliriz. Neoliberalizmin, dört büyük girdinin (emek-gücü, gıda, enerji ve hammaddeler) fiyatlarını düşürme stratejisinin 2008 yılındaki finansal dalgalanma döneminden en az beş yıl önce tökezlemeye başlaması da dikkat çekicidir. Ekonomistler bu uzun meta patlamasından "süper-döngü" olarak bahsederler – şimdilik temel ürünlerde on yıllardır süren artışla kendini gösteren döngü.[81] Ancak bugünün süper-döngüsünün, kapitalizmin uzun süren Ucuz Doğa rejiminin tarihi sınırını temsil ettiğini düşünmek yerine soyut bir "kıtlık dünyası" fikrini desteklediler.

Birlikte üretilen böyle sınırların varlığını düşündüren Ucuz Emek erozyonudur. Bir diğer deyişle, neoliberalizmin ana krizi yalnızca –meta patlamasında görüldüğü gibi– insan-dışı doğalara değil, insan doğasına dair de bir sorudur. 1990 ve 2005 yılları arasında, Çin'de reel ücretler üç yüz kat arttı.[82] İmalat sektöründe ücretler enflasyondan altı kat hızlı artarken birim emek maliyeti, 2000 ve 2011 yılları arasında

[80] World Bank (2009). *Global Economic Prospects 2009*, Washington, D.C: World Bank.

[81] D. S. Jacks (2013). *From Boom to Bust?*, National Bureau of Economic Research.

[82] [No MidnightNotesref.] Midnight Notes, Promissory Notes. From Crisis to Commons (2009). URL: http://www.midnightnotes.org/Promissory%20Notes.pdf, accessed July 17, 2009.

yüzde seksen beş yükseldi.[83] Yükselen emek maliyeti, emek verimliliğinde yaşanan etkileyici artış düşünülürse oldukça ilginçtir, Çin'de bir işçi başına düşen üretim, 1993 ve 2013 yılları arasında yılda yüzde 7, 2 artmıştır.[84]

Bu arada, her zamanki Ucuz Emek sınırlarına ilerleme stratejisi –düşük ücretlerle çalışan işçileri desteklemek için yeni karşılığı ödenmemiş emeğin kaynakları aramak– azalan getirilerle de olsa hâlâ hareket hâlinde. Çin hükümetinin iç kısımlara endüstriyel yatırım çekmeyi hedefleyen "Batı'ya Gidin" politikası, kıyılarla iç bölgeler arasındaki emek maliyetleri farkını "şaşırtıcı derecede... küçük bir ücret farkına" indirdi.[85] Ancak kırdan kente göç geçtiğimiz yıllarda oldukça yavaşladı.[86] Kamboçya'da kişi başına düşen yabancı yatırım 2012 yılına gelindiğinde Çin'in önüne geçmişti.[87] Ancak Kamboçya Çin'den daha küçük bir ülke, bu da daha geniş bir sorunun parçası: Sınırlar daralıyor oysa sermaye, aşırı birikim sorununu çözmek için daha geniş meta sınırlarına ihtiyaç duyuyor. Bir yandan da zamanında küresel üretimi olası kılan bilişim ve iletişim teknolojilerindeki ilerleme, günümüzde sınıf mücadelesinde kullanılıyor:

> Kamboçya'daki işçiler bugün, yirmi beş değil, yalnızca birkaç yıl içinde sendikal çalışmalara başladılar. Almayı da başardıkları kapsamlı sosyal yardımlar ve yüksek maaşlar için grevler ve baskılar sürüyor. Bunlar elbette Kamboçya, Myanmar, Vietnam ya da Filipinler'e yönelen çokuluslu şirketler için bu ülkelerin çekiciliğini azaltıyor. Şimdi açıkça görünüyor ki Çin'den vazgeçmenin kazancı o kadar da büyük değilmiş.[88]

---

[83] USDC [United States Department of Commerce] (2013). *Assess Costs Everywhere*.

[84] ILO [International Labour Office] (2014). *Global Employment Trends 2014*, Geneva: International Labour Office, s. 52.

[85] J. Scott (2011). *Who Will Take Over China's Role as the World's Factory Floor?*, Saturna Sextant News letter, s. 1.

[86] B. Fegley (2013). *30 Years of Double-Digit Chinese Growth*, From The Yardarm, c. 7, no. 1.

[87] K. Bradsher (8 Nisan 2013). *Wary of China, Companies Head to Cambodia*, New York Times.

[88] I. Wallerstein (15 Nisan 2013). *End of the Road for Run away Factories*?,

Ucuz Emek'in süregiden erozyonu yalnızca Doğu Asya'ya özgü bir hikâye değil. Aynı oranda önemli olsa da yeterince anlaşılmamış olan yerkürenin kuzeyinde "ikinci (ve üçüncü) vardiyaya" geçiş sürecidir –ücretli emek artı karşılığı ödenmemiş olan yeniden üretim emeği. Bu dönüşüm, tarihsel kapitalizmin son büyük meta sınırlarından birinin cisimleşmiş hâlidir. Karşılığı ödenmemiş ev içi emeği, on altıncı yüzyıldan bu yana bitmek bilmeyen metalaştırmanın ana direği olmuştur.[89] Küresel kuzeyde, özellikle de Kuzey Amerika'da, 1970'ten sonra kadınların hızla proleterleşmesiyle karşılaşırız. Bu Fordizm çağının tek gelirli ailesinin batışı ve "esnek" ve iki gelirli hane halkının yükselişini temsil eder. 1970'lerdeki bu değişim daha önce Sovyet kalkınmacılığı[90] ve 1930'larda Amerikalı kadınların çalışma hayatına hızlı girişi[91] sırasında yaşanmıştır. Bu da temel özellikleri çalışma potansiyelinin sürekli metalaştırılması ve (insan doğasının) doğanın "karşılıksız hediyeleri" nin sürekli temellük edilmesi olan bir meta sınırıdır. Birden çok "vardiyanın" zorla uygulanması ve kadınların zamanının aynı anda hem sermayeleştirme hem de temellük yoluyla iki defa çalınması bu pratiklerin örnekleridir. Henüz 1960'ların ortalarında Amerikalı evli kadınlar artan sayılarla evdeki 55 saatlik çalışma haftasına, evde ve işteki 76 saatlik çalışma haftasını tercih etmeye başladılar.[92] Eğer bütün sorun –Hochschild'in meta sınırları yorumunda olduğu gibi[93]– buraya kadar olan bölümde anlatılanlarla sınırlı olsaydı ekleyeceğimiz fazla bir şey olmazdı. Meta sınırı kuramının ışık tuttuğu yalnızca birbiri ardına eşleştirilmiş

Commentary 351.

[89] M. Mies (1986). *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, London: Zed.

[90] M. Sacks (1977). *Unchanging Times*, Journal of Marriageand Family, c. 39, no.4, s. 793-805.

[91] C. Goldin (2008). *Gender Gap*, The Concise Encyclopedia of Economics içinde, D. R. Henderson (Der.).

[92] H. I. Hartmann (1981). *The Family as the Locus of Gender, Class, and Political Struggle*, Signs, c. 6, no. 3, s. 366-394.

[93] A. Hochschild (2002). *The Commodity Frontier*, Center for Working Families, University of California, Berkeley.

metalaştırma ve temellük hareketlerinin dokusu değil aynı zamanda bu hareketlerin her birine kazınmış sınırlı olanakları da içerir. Birleşik Devletler'de annelerin işgücüne katılımında yaşanan hızlı artış –1975 ve 1995 yılları arasında yüzde 55 artış[94]– neoliberalizmin yeterli talebini (tüketici talebi) koruyan ama bununla birlikte devam eden ücretleri baskılama hareketinin bir yansıması olsa da, bu artışın bir defaya mahsus olduğu unutulmamalıdır. Meta sınırı tek yönlü bir bilettir. Sınırlar, bir kez temellük edilip metalaştırıldıklarında artık sınır sayılmazlar – fakat tıpkı 1980'lerden sonra güney yarımküre genelinde kadınlar arasında ortaya çıkmış olan proleter ilişkilerde olduğu gibi ilerlemeye devam edebilirler.[95]

SONUÇ

Karşılığı ödenmemiş ev içi emeğinin ve insan-dışı doğa ürünlerinin temellük edilmesi *–ikisi de* karşılığı ödenmemiş emektir– kapitalizm içindeki reel üretimin bakiyesi değildir. Aksine, karşılığı ödenmemiş emeğin temellük edildiği alanın döngüsel ve durmak bilmez genişlemesi, meta üretiminin devrimci yeniden-yapılanmasıyla birlikte, kapitalist dünya-ekolojisindeki birikimin belirleyici koşulu olmuştur. Kapitalizmin karşı karşıya olduğu, karşılığı ödenmemiş emek alanını *oikosun* sermayeleştirilmesinden daha hızlı genişletme zorunluluğu, kapitalist iktidarın "kadınlar, doğa ve sömürgeleri" temellük etmesinin tarihsel arka planını oluşturur.[96] Kadınlar, doğa ve sömürgeler olmazsa –bu oldukça kaba bir liste elbette– birikim duraklamaya başlar. Değersizleştirilmiş işin temellük edilmesi, emeğin sermayeleştirilmesini mutlaka aşmalıdır, yoksa dört büyük girdinin (emek-gücü, gıda, enerji

[94] BLS [Bureau of Labor Statistics] (2009). *Labor Force Participation Rate of Mothers, 1975–2007*, The Editor's Desk.

[95] N. Kabeer (2007). *Marriage, Motherhood and Masculinity in the Global Economy*, Institutefor Development Studies, University of Sussex; P. McMichael (2012). *Development and Social Change: A Global Perspective*, Sage Publications.

[96] M. Mies (1986). *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, London: Zed.

ve hammaddeler) maliyeti artmaya başlar, dolayısıyla meta üretimi ve değişim yoluyla birikim fırsatları (P-S-P') azalmaya başlar.

Ucuz Emek'in "sonu" ancak kapitalist işbölümünün merkezdeki sistemli bağlantıları yoluyla tam olarak anlaşılabilir, yani gıda ve emek-gücü arasındaki ilişki yoluyla. Şimdi bu konuyu irdelemeye başlayalım.

10

Uzun Yeşil Devrim: Uzun Yirminci Yüzyılda Ucuz Gıda Zamanı ve Hayat

Modern dünyanın oluşmasında Ucuz Gıda'nın rolü büyüktür. Ucuz Gıda *bazıları için* hep ucuzdu. Neoliberalizmin düşük meta fiyatları döneminde bile insanlığın üçte biri yetersiz beslenmeden musdaripti.[1] Araghi'nin şakayla karışık söylediği gibi sadece *bir* "gıda" rejimi vardır. Diğerleri mi? Onlar *Açlık* rejimidir.[2]

Birikimin kapitalizmin farklı dönemlerindeki canlanma koşulu hep Ucuz Gıda olmuştur. Neoliberalizm de bunun bir istisnası değil. Dünya tarihinde en ucuz gıdanın bulunabildiği dönem 1970'lerdeki krizlerden sonraya rastlar. 1980'lerin başlarında, Ucuz Gıda, enerji, hammadde ve emek-gücünü yeniden istikrara kavuşturan stratejilerle birlikte birikimin yeniden canlanmasını sağlamıştır. 2003 ve 2012 yılları arasında yaşanan meta patlaması –birbirine sıkı sıkıya bağlı ve kalıcı bir gıda/yakıt ağı[3] öncülüğünde– Dört Ucuzlar'da yaşanan erozyonun ve yatırım olanaklarında bu erozyonu takip eden yıkımın ilk göze çarpan sinyali olmuştur. Bu nedenle meta patlamaları neoliberalizmin *sinyal krizleridir*. Böyle krizler, rejimin karşılığı ödenmeyen emek/enerjinin temellük edilme kapasitesinin olası olan en yüksek seviyesine ulaştığını, diğer bir deyişle, stratejik girdileri, sistem genelindeki üretim maliyetlerini düşürmek yerine yükseltecek şekilde sağlamaya

---

[1] T. Weis (2007). *The Global Food Economy*, London: Zed.

[2] G. Araghi (2013). *The End of Cheap Ecology and the Future of 'Cheap Capital'*, American Sociological Association, University of California-Riverside.

[3] J. Baffes, "A Framework for Analyzing the Interplay Among Food, Fuels and Biofuels," *Global Food Security* 2, no. 2 (2013), s. 110–116.

başladığı dönüm noktasını açık eder. Burada tartışılması gereken asıl soru, içinde bulunduğumuz *konjonktürün* yalnızca neoliberal kapitalizmin tepe noktası mı olduğu, yoksa aynı zamanda Dört Ucuzlar'ın tükenişinin *uzun süredir* içinde bulunduğumuz Ucuz Doğa rejiminin de sonuna mı işaret ettiği konusudur.

Ucuz Gıda nedir? Daha fazla kalorinin meta sistemi içinde ortalama olarak daha az emek-zamanla üretilmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu bağlamda "daha fazla kalori" ve "daha az emek-zaman" uzun vadede yaşanan bir trende atıfta bulunuyor: daha fazla kalori, daha az toplumsal olarak gerekli emek-zaman. Gıda fiyatlarının önemli olmasının nedeni emek-gücünün değerinin belirlemesindeki rolüdür. Kapitalist tarım, verimliliği artırmak ve ödenmesi gereken maaşları düşürmekle kalmadı, proleterleşme ve artan verimlilikten oluşan ikili dinamiği de beraberinde getirdi. Bunu, daha önce toprağa bağlı köylüleri "özgürleştirerek", bir yandan da emek-gücünün maliyetini (değer bileşimini) düşürerek yaptı, bu şekilde önemli teknik ilerlemelere gerek duymadan sömürü hızı artırılmış oldu.

KAPİTALİZM ve UCUZ GIDA'NIN ÖNEMİ

Kapitalizm ve tarım arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Önceki uygarlıkların aksine kapitalizm, gıda fazlasında, yükselen emek verimliliğine dayanan bir dizi büyük genişleme sağladı. Bu genişlemelere tarım devrimleri diyebiliriz. Kapitalizmden önceki uygarlıklar, gıda fazlasında dikkate değer genişlemeleri etkilemeyi başarmış olsalar da bu genişlemeler devlet ve piyasa tarafından yürütülen bir verimlilik modeline dayanmıyordu. Sonuç olarak bu uygarlıkların "altın çağları", toprağın işlenmesi düşük verimlilik bahanesiyle mülksüzleştirilemeyen köylülerin elinde kaldığı sürece daima krizle sona erdi. Bu uygarlıkların aksine, kapitalizm uzun vadeli gelişmesini burjuva mülkiyet ilişkilerini kırda zorla benimsetmesine, böylelikle köylü üreticiden kapitalist çiftçiye dönüşümün gerçekleşmesine borçludur. Kapitalizme geçişle birlikte modern devlet (ve onun emperyal oluşumlarının) iktidarı tarafından

desteklenen toprakta özel mülkiyet dayatması, tarımda yükselen emek verimliliğine ve artan gıda fazlasına olanak tanıyan bir mülksüzleştirme ve ayrışma sürecine yol açtı. Oldukça mütevazı bir çaba ile yüksek gıda üretimi seviyelerine ulaşan, ancak kapitalist olmayan üretim biçimleri de elbette vardır. On dokuzuncu yüzyıl başlarında, İngiliz tarımında ortalama bir "işçi-saatinin" [*worker-hours*] karşılığı olarak çoğunlukla süt ve tahıldan oluşan 2600 kalori üretilirken Brezilya'da, kesim ya yakma yoluyla tarıma açılan arazilerde manyok, mısır ve tatlı patates yetiştirmeye dayanan tarımda ortalama bir "işçi-saatinin" üretimi 7000 ile 17600 kalori arasındaydı.[4] Fakat tarımda emek verimliliği artışı daha önce hiçbir yerde kapitalizmde olduğu kadar *uzun vadeli* ve geniş coğrafyaları kapsayacak şekilde olmamıştır.[5] Tarımsal verimlilik yükselişinin kaçınılmaz olarak –artık "lüzumsuz" kabul edilen nüfusu topraktan sürerek tarımsal sınıf yapısını sağlamlaştıran– muazzam büyüklükte ucuz emek gücü rezervuarlarının yaratılmasını ve bu muazzam büyüklükteki tarımsal fazlanın içerdiği emek-gücü maliyetinin hem görece ucuz olmasını hem de karınlarının nisbeten doyurulabilmesini gerektiriyordu. Erken modern çağda Hollanda ve İngiltere'deki tarım devrimlerinden on dokuz ve yirminci yüzyılların aile çiftlikleri ve Yeşil Devrimlerine dek sermayenin kanlı temellük süreçleri kendilerini işte bu temele dayanarak meşrulaştırma çabasına giriştiler.

Tarım devrimlerinin iki büyük başarısı vardır. İlk olarak gıda fazlasında –burada gıda "fazlası" terimini kullanmamın nedeni, genişlemiş kullanım değeri miktarının *sistem genelinde* emek-gücünün yeniden üretim maliyetlerini düşürmeye yetecek kadar büyük olmasıdır– çok büyük bir sıçrama ya-

[4] G. Clark (2007). *Farewell to Alms*, Princeton: Princeton University Press, s. 67-68.

[5] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*, doktora tezi, Department of Geography, University of California, Berkeley; R. Brenner (1976). *Agrarian Class Structure and Economic Development*; A.g.y. (2001). *The Low Countries in the Transition to Capitalism*, Journal of Agrarian Change, c. 1, no. 2, s. 169–241.

şanmasını sağladılar. Dünya proletaryasıyla ilişki de önemlidir. İşçi sınıfının yeniden-üretiminin maliyeti gıda fiyatlarına bağlıdır. Öyleyse artı-değere daha etkili şekilde ulaşmanın yollarından biri gıdanın değerini düşürmektir. Gıdanın değer bileşiminin zayıflatılması yalnızca emek-gücünün sömürülmesiyle değil, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilmesiyle de gerçekleşir. Ucuz Gıda'nın gerçek tarihsel önemi budur.

Altıncı Bölüm'de gördüğümüz gibi gıda fazlası, kapitalizmin bir aşamasından diğerine yaşanan dönüşüme eşlik eden dünya-ekolojik devriminin kollarından biridir – bu devrimlerin en dikkate değer katkısı, gıda, enerji ve diğer hammaddelerin değer bileşimlerini önemli ölçüde zayıflatmak olan yükselen ekolojik fazlayı açığa çıkarmalarıdır. Tarım devrimlerinin ikinci başarısı, Hollanda, Britanya ve Amerikan kapitalist hegemonyalarının peş peşe gelen yükselişlerinde oynadığı büyük roldür. Gıda ve tarım, dünya birikimi ile olduğu kadar dünya iktidarı ile de ilgilidir. Hegemonyalar ekolojik projelerdir ve her büyük iktidar üstünlük yarışı içindeyken ülke içindeki *ve* dünyanın geri kalanındaki tarım devrimleri birbirine işleyerek ilerler.

Bu iki başarıyı neoliberalizm tarihi içinde görmek zor olabilir. Tarihsel olarak, yükselen hegemon iktidarları, Ucuz Gıda'nın dünya proletaryasının önemli bir kısmına iletilmesinde büyük ilerlemeler sağlayan tarım devrimlerine öncülük ederken görürüz –on altı ve on yedinci yüzyıllarda Hollanda, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda İngiltere, on dokuz ve yirminci yüzyıllarda Amerika.[6] Bu devrimler, Arrighi'nin dediği gibi, birçok farklı aşamada ortaya çıkan ve üretim güçlerinde ulaşılan yeniliklerden sınıf oluşumuna ve yeni kredi biçimleri ve ulaşım yollarına dek uzanan "örgütsel devrimlerdir".[7]

---

[6] R. Brenner (2001). *The Low Countries in the Transition to Capitalism*, Journal of Agrarian Change, c. 1, no. 2, s. 169–241; H. Friedmann (1978). *World Market, State, and Family Farm*, Comparative Studies in Society and History, c. 20, no. 4, s. 545–586; R. A. Walker (2004). *The Conquest of Bread*, New York: New Press.

[7] G. Arrighi (1994). *The Long Twentieth Century*, London: Verso.

Neoliberal çağ, tarımsal verimlilikte gittikçe yavaşlayan bir büyüme ile tanımlanabilir, şimdi bu tanıma, tarım devrimi modelinden örneğine daha önce rastlanmamış bir geri dönüşün ilk işaretlerinin ufukta belirmesini de ekleyebiliriz. Neoliberal dünya düzeni –yeni başlayan bir krizin ortalarında, nihai bir kriz içinde değil–, kapitalizmi Braudel'in bir zamanlar "tersine tarım devrimi" diye adlandırdığı bir yola doğru mu yönlendiriyor?[8] Kitabın bu en uzun bölümünde modern dünyayı tanıdığımız bu mevcut hâliyle olanaklı kılan Ucuz Gıda modelinin yükselişini inceleyeceğiz.

Yirminci yüzyılın sonlarına dek, çığır açıcı her "ekonomik mucizenin" hem kendisini beslemeye hem de dünyanın geri kalanına öncülük etmeye yetecek bir tarımsal devrime dayandığı görülür. Tarihteki her egemen devlet, farklı bir tarımsal kalkınma modeli kullanmıştır: Örneğin, Hollanda on yedinci yüzyılda tarımsal bilgi birikimi açısından Avrupa'nın "Mekke'siydi".[9] Daha sonra on dokuz ve yirminci yüzyıllarda, İngiliz ve Amerikalılar kendi tarımsal ilimlerini kimi zaman âdil kimi zamansa pek âdil olmayan yollarla dünyanın geri kalanına yaydılar.[10] Şimdi Amerikan küresel tarım modelinin kriziyle karşı karşıya oluşumuz –1930'larda başlayan "uzun" Yeşil Devrim'in zincirleme dönüşümleri[11]– Amerikan hegemonyası ve dünya tarımındaki krizlerin birbirlerine daha çok ve daha sıkı bağlıdüşünmemizi neden olabilir.

ENDÜSTRİYEL TARIMDA İKİ DEVRİM: BATI AMERİKA'DAN UZUN YEŞİL DEVRİME

Uzun on sekizinci yüzyılın gelişim krizine Beşinci Bölüm'de

---

[8] F. Braudel (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Birinci Cilt, University of California Press, s. 427.

[9] D. B Grigg (1974). *The Agricultural Systems of the World*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 165.

[10] R. Drayton (2001). *Nature's Government*, New Haven: Yale University Press; J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press.

[11] R. Patel (2013). *The Long Green Revolution*, Journal of Peasant Studies, c. 40, no. 1, s. 1–63.

değinmiştik. Avrupa'nın tamamı –özellikle İngiltere– 1740'lar ve 1815'te Napolyon Savaşları'nın bitişi arasındaki dönemde gıda fiyatlarında ve reel ücretlerdeki ani düşüşü yaşadı.[12] Bu gelişim krizinden kapitalist tarımı düzenlemenin yeni bir yolu ortaya çıktı: *endüstriyel tarım.*

İngiltere'nin on yedinci yüzyıl tarım devrimi –klasik referansımız– yalnızca nöbetleşe ekim, yeni drenaj sistemleri, yeni sınıfsal yapılar ve yeni mülkiyet ilişkileriyle ilgili değildir. Bu yeniliklerin devrimsel görevlerini yerine getirmesi coğrafî genişlemenin çifte hareketine bağlıydı. İlki, nitrojen yönünden zengin otlakların ekilebilir araziye dönüşmesini ifade eden "içsel" dönüşüm, bu hareketle İngiltere içindeki nitrojen sınırı açılmış oldu.[13] İkincisi de İngiliz sömürgesi olan Karayipler'deki şeker plantasyonları yoluyla monokültürün, böylelikle "dışsal" dönüşüm hareketinin başlamasıdır. Britanya kapitalizmi bu çifte hareket yoluyla gelişti. Endüstri devrimi bu temel üzerinde yükseldi, ilk hareket emek fazlası[14] yaratırken ikinci hareket de sermaye fazlası[15] yaratıyordu.

1760 yılına gelindiğinde tarım devrimi tükenişin ilk işaretlerini veriyordu –özellikle İngiltere içinde. Birim araziden alınan verim yüzyıl ortalarında yerinde saymaya başladı. Aynı durum tüm Avrupa'da yaşanıyordu. Bu bir "toprak yorgunluğu" muydu –toprakta verimlilik artışını sürdürmek için yeterli besin olmaması? Hem evet, hem hayır: Ne zaman tökezleyen bir tarım modeli görsek, toprak yapısı ve besin bileşiminin etkisinden bahsederiz. Toprak türü ve ürüne bağlı olsa da kapitalist tarımın toprağı tüketme eğilimi olduğunu kabul etmek gerekir. Geç on sekizinci yüzyıl tarım kördüğümünü –günümüz konjonktürüyle oldukça benzeşen– anlamak için en iyi

[12] B. H. Slicher van Bath (1963). *The Agrarian History of Western Europe, 500–1850 A.D.*, New York: St. Martin's Press, s. 222-236.

[13] M. Overton (1996). *Agricultural Revolution in England*, Cambridge: Cambridge University Press.

[14] R. Brenner (1976). *Agrarian Class Structure and Economic Development.*

[15] R. Blackburn (1997). *The Making of New World Slavery*, London: Verso.

yol, İngiliz tarım devriminin tükenişini bir çifte içsellik olarak incelemektir. Pomeranz'a göre bu kördüğümü çözmenin en iyi yolu, onu yalnızca bir kaynak tükenişi örneği olarak görmekten vazgeçip bir toplumsal-ekolojik düzen olarak anlamaya çalışmaktır:

> Ekilebilir alanlarda birim arazi başına ve toplam verim, Britanya'nın 1850 yılından sonra gübre için madenciliğe, ithalata ve daha sonra suni gübre geliştirmeye başlayana dek sabit kaldı... İngilizler, kıta uygulamalarını, klasik tarım el kitaplarını ve kendi deneyimlerini dikkatle incelemiş olsalar da toplam verimi toprak verimliliğini koruyarak artırma konusunda öğrendiklerini İngiltere'de uygulamadılar, çünkü bunlar oldukça emek yoğun yöntemler gerektiriyordu, ancak İngiltere'nin kapitalist çiftçileri... emek maliyetinin en aza indirilmesi ve kâr maksimizasyonu konusunda ısrarcıydı. Bunun yerine benimsedikleri, emek verimliliğini artıran yöntemler, *en iyi tarım uygulamaları ile ilgili bilgi birikiminde temel bir kopuş oluşturdu ve aslında çoğu durumda toprak verimliliğini koruma niyetine olumsuz yönde müdahale etti.*[16]

Bu "doğal sınırlarla" ilgili bir olay değil. Aksine, biyofiziksel bir kördüğüm gibi görünen şeyin kendisi kapitalist ilişkilerle birlikte üretilmiştir. Pomeranz'ın açıklaması kapitalist çiftçilerin hesaplamalarına odaklansa da bir bütün olarak sermayenin açısından da değerlendirilebilir. Fosfatlı yapay gübrenin Napolyon Savaşları'ndan sonra kullanılmaya başlamasına kadar toprak verimliliğini önemli oranda artırmanın tek yolu emek yoğunlaşmasıydı.[17] Bu yol, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında çalışma saatlerinin keskin bir şekilde artması ile – hem kır hem de kentte– bir dereceye kadar takip edildi.[18] Bu genel yapıyla –uzayan çalışma sürelerine rağmen kişi başına

---

[16] K. Pomeranz (2000). *The Great Divergence*, s. 216–217. (Vurgu yazara ait.)

[17] F. M. L. Thompson (1968). *The Second Agricultural Revolution, 1815–1880*, Economic History Review, c. 21, no. 1, s. 62–77.

[18] H-J. Voth (2001). *The Longest Years: New Estimates of Labor Input in England, 1760–1830*, Journal of Economic History, c. 61, no. 4, s. 1065–1082.

tüketimin sabit kalması– ilgili en çarpıcı olan şey, en etkili yaşandığı yerin emek yoğun ekim ve hasat zamanlarında işgünlerinin zaten uzun olduğu tarım sektörü olmasıdır.[19] Pomeranz'ın değindiği çözüm –"emek maliyetini en az indirme" amacına ters bir çözüm– İngiliz kapitalizminin taviz veremeyeceği tek şeydi. Çünkü böyle bir taviz, hem endüstriyelleşmeyi ilerletmek hem de savaştaki insan gücü talebini karşılamak için en çok ihtiyaç duyulduğu dönemde emeği tarımdan uzaklaştırabilirdi.

Öyleyse 1815'ten sonra Ucuz Gıda nasıl yeniden sağlandı? Yanıtı tek kelimeyle verebiliriz, Amerika.

"İlk" Endüstriyel Tarım

On dokuzuncu yüzyılda Ucuz Gıda'nın yeniden sağlanması, "verimlilik ve yağma" yoluyla gerçekleşti: sınırın Kuzey Amerika'ya doğru olağandışı genişlemesi ile birlikte buharlı gemi, demiryolları ve makineleşme gibi teknik yenilikler.[20] Kapitalizmin tahıl ambarı böylelikle Avrupa'dan Amerika'ya kaydı. Bu insanlık tarihinde olağanüstü bir gelişmedir, daha önce hiçbir uygarlık kendi tarımsal-ekolojik merkezini bir kıtadan diğerine taşımamıştı. Bu dönüşüm "ilk" on dokuzuncu yüzyılın işidir (yaklaşık 1763-1830), "kan ve kir damlayan" (Marx'ın söylediği gibi) yeni bir kent ve ülke düzeninin ortaya çıktığı derin bir kaos ve yeniden yapılanma dönemi.[21] Atlantik çevresindeki köylüler, ilkel birikimde, sermayenin tarım üzerindeki hegemonyasını derinleştirmeyi amaçlayan hızlı etkiye karşı ayaklandılar –Rusya'da Pugaçev ayaklanması ve Kuzey Amerika'daki taşra ayaklanmaları gibi.[22] Bu

---

[19] R. C. Allen ve J. L. Weisdorf (2011). *Was There an 'Industrious Revolution' Before the Industrial Revolution? An Empirical Exercise for England, c. 1300–1830*, Economic History Review, c. 64, no. 3, s. 715–729.

[20] P. McMichael (1984). *Settlers and the Agrarian Question*.

[21] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s. 926.

[22] I. Wallerstein (1989). *The Modern World-System III*, San Diego: Academic Press; T. P. Slaughter (1986). *The Whiskey Rebellion*, Oxford: Oxford University Press.

hiçbir yerde yeni doğan Birleşik Devletler'de olduğu kadar açık değildi, buradaki modern siyasî yapı, Shay Ayaklanması sonrasında 1789'da anayasa üzerinde anlaşmayla varılmasıyla şekillendi. Çünkü güçlü bir merkezî devletin kurulması, burjuva mülkiyetinin kıta genelinde yeniden üretilmesini garanti altına alan –1780'lerde kongrede kabul edilen Kuzeybatı Kanunları tarafından düzenlenen– bir soyut toplumsal doğa rejiminin yaratılması için temel oluşturur.[23] Dolayısıyla sınıf mücadelesi, siyasî coğrafya ve tarım devrimi, kapitalist gelişimin peş peşe gelen dönemlerinde organik bir bütün oluşturur.

Öyleyse endüstri ve tarım devrimleri birlikte ancak farklı şiddetlerle açığa çıkarlar. Örneğin İngiliz endüstriyelleşmesinin en olgun dönemi (1840-1870), Amerika'nın Ortabatı eyaletlerinin kapitalizmin yeni tahıl ambarı olmasıyla aynı zamana denk gelir. Ancak Amerika'da başlayan bu tarım devriminin şafağında, doğa, sermaye ve tarımın özgün birlikteliği görülür. 1840'lara gelindiğinde,

> Avrupalı yerleşimciler en sonunda John Deere tarafından icât edilen ve üretilen çelik pullukla insan eli değmemiş otları ilk kez deldi... Pulluk hayvanlar tarafından çekiliyordu, yapısı yerli halktan çok Avrupalı çiftçilerin kullandıklarına benziyordu. Yerleşimcilerin hayvanları ve kovboylar tarafından güdülen sürüler, katledilen yerli bufalolardan boşalan alanları doldurdu. Hem egzotik bitkiler hem de hayvanlar çitlerle çevrilmek zorundaydı. Ağaçsız düzlüklerde olduklarından çitleme dikenli telin icâdını beklemek zorunda kaldı. Evlerin inşası için kereste ithal edilmesi gerekiyordu. Pulluklar, arazi, hayvanlar, çiftlikler inşa etmek ve çitlemek için kullanılan malzemelerin hepsi çiftliklerin, hatta bölgenin dışından geldi. Dolayısıyla nakit sıkıntısı vardı ve nakit ihtiyacı toprağın verimliliğinden daha âcildi. Nakledilen egzotik insanlar daha en baştan olabildiğince çok şey yetiştirmek ve satmak zorunda kaldılar. Doğanın binlerce yılda biriktirdiği besinleri topraktan söküp çıkaran yerleşimci çiftçiler, kovboylar ve hayvan sahipleri kıta dışından getirip yetiştirdiklerini Eski Dünya'ya ancak düşük fiyatlarla satabildiler. Oysa yenilenme-

[23] C. Parenti (2014). *The Inherently Environmental State: Nature, Territory and Value*, Department of Global Liberal Arts, New York University.

yen toprak tükenir. Ancak yerleşimciler Büyük Düzlükler'in doğal döngülerine değil piyasaların derinliklerine gömülü kalmışlardı.[24]

Bu doğal döngüler bozulmadı ancak yeni bir senteze katıldı. Tarım tarihi birlikte üretilen bir dünya-ekolojik tarihtir: İnsanlığın doğanın geri kalanını ve doğanın insan örgülenmesini nasıl ürettiğinin tarihi. Bu birlikte üretim sıklıkla *unutulması* ve insanlığın doğadan kopması miti Ucuz Doğa rejiminin zaferidir: "Çok sayıda ekosistemin ve topluluğun ürünlerini [ve ilişkilerini] birbirine bağlayarak ve iç içe geçirerek [bu rejim] yaratmaya yardım ettiği bağlantıları karartmış oldu".[25] Büyük ölçekli endüstri dönemine ve onun mirasçılarına özgü yeni sentez tarımsal-endüstrileşmedir ya da daha basit bir deyişle "endüstriyel tarım" – hem sembolik hem maddi anlamda.[26] Tarımsal-endüstriyelleşmenin iki büyük evresinden ilki İç Savaş'tan önce başlamıştır ve hem İngiltere'yi beslemiş hem de 1840'tan sonra Amerikan endüstrileşmesinin yakıtı olmuştur –tekstil dışında sermaye malları sektöründe de.[27]

Fakat tarımsal-endüstriyelleşme mekanik bir süreçten fazlasıdır. Esasen iktidar, sermaye ve bilimin, bir kıtanın zenginliğini ele geçirmek için konuşlandırılmasıdır. Amerikan tarımının on dokuzuncu yüzyıldaki olağandışı başarısı, kıtanın geniş topraklarını yükselen emek verimliliğini sağlamak için kullanma kapasitesidir. Bu tarım devriminde toprak verimliliğinin yeri yoktur: Hektar başına alınan mısır ve buğday 1870'te neyse 1930'da da odur.[28] Ancak emek verimliliği

---

[24] H. Friedmann (2000). *What on Earth is the Modern World-System?*, Colonialism & Nationalism 6.2, s. 491-492.

[25] W. Cronon (1991). *Nature's Metropolis*, New York: W.W. Norton, s. 256-257.

[26] T. Weis (2007). *The Global Food Economy*, London: Zed; T. Weis (2013). *The Ecological Hoofprint: The Global Burden of Industrial Livestock*, London: Zed.

[27] C. Post (2011). *The American Road to Capitalism*, Leiden: Brill; B. Page ve R. Walker (1991). *From Settlement to Fordism*, Economic Geography, c. 67, no. 4, s. 281-315.

[28] J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 89.

özellikle önemli tahıl ürünlerinde hızla arttı. 1840 ve 1900 yılları arasında, mısır üretiminde hasat öncesinde harcanan emek-zaman üçte iki oranında ve hasatta yarı yarıya azaldı.[29] Sonraki otuz yılda daha da düştü.[30] Çiftlik dışındaki devrimler, örneğin ulaşım devrimi verimlilik artışını daha da hızlandırdı ve İç Savaş öncesinde gıda fiyatlarının aniden düşmesini sağladı.[31]

Bu ilerlemenin büyük kısmı "biyolojik yenileştirmeler" ve makineleşme sayesinde olmuş olsa da en önemli değişken sınırın kan ve kiriydi. Bir yandan bu, olağanüstü bir yıkım, şiddet ve mekânın yeniden düzenlenmesi ile olası kılınan bir sınırdır. Evet, böylelikle toprak can sıkıcı yerlilerden arındırıldı. Bununla birlikte uzun vadede daha önemli olan, yeni soyut toplumsal doğaların yenilikçi üretimi ve her şeyden önce, kıtayı sermaye birikimi için uygun hâle getiren yeni jeolojik araştırmalardı. Amerika'nın bu tarım devletini olası kılmasının ana nedeni budur. Öte yandan, Ortabatı ve Büyük Düzlükler sınırları, on dokuzuncu yüzyılın son zamanlarında endüstriyel tarımın hızlı ilerlemesini destekleyen ve toprakta binlerce yılda biriken besinleri (ve suyu) sağlamıştır. 1870'lerde Kansas'ın batısındaki buğday çiftçileri, bazı Avrupalı üreticileri birkaç kat aşan emek verimliliği seviyelerine ulaştı.[32] Fakat yirmi yıl içinde bu bölgede arazi verimliliği azalmaya başladı. 1920'li yıllarda, dönüm başına verim 1890'ların zirvesinin dörtte biri ile yarısı arasında idi.[33] "İlk" endüstriyel tarım modeli, yirminci yüzyılın ilk yıllarında kendini büyük ölçüde tüketti çünkü "toprak madenciliği" stratejisi –hızlı ma-

[29] W. N. Parker (1991). *Europe, America, and the Wider World*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 160, 174.

[30] G. Smiley (2004). *US Economy in the 1920s*, EH. Net Encyclopedia içinde, R. Whaples (Der.).

[31] D. C. North (1966). *TheEconomic Growth of the United States, 1790–1860*, New York: W.W. Norton.

[32] G. Cunfer ve F. Krausmann (2009). *Sustaining Durée Fertility: Agricultural Practice in the Old and New Worlds*, Global Environment, no 4, s. 29-30.

[33] A.g.e.; G. Cunfer (2004). *Manure Matters on the Great Plains Frontier*, Journal of Interdisciplinary History, c. 34, no. 4, s. 539-567.

kineleşme ile birlikte– sınır ortadan kalktığında amaca zarar veren bir hâl aldı. Eğer ilk tarımsal-endüstriyel model İngiltere'nin dünyanın atölyesi olma rolünü pekiştirdiyse Amerika dünyanın montaj hattı hâline gelmeden yeni bir tarımsal-endüstriyel model bulunmak zorundaydı.

"Uzun" Yeşil Devrim

Sıklıkla bir Soğuk Savaş projesi olarak görülen Yeşil Devrim ilk olarak 1930'larda ABD'de ortaya çıktı. Burada olan klasik anlamda bir tarım devrimiydi: Birbirine bağlı bir dizi sınıf, teknik ve tarımsal yenileştirme. Bunlar, Ucuz Gıda'nın sağlanmasında *büyük* bir atılım gerçekleştirmek için yapılan bir takım mütevazı teknik düzenlemenin ötesine geçti. Böyle tarım devrimleri gerçekleşirken bir yandan da dünya proletaryasının yeni bir birikim dalgasına eşlik eden devrimci genişlemesini kolaylaştırır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki tarım devriminin başarısını yalnızca kapitalist terimlerle anlatmak zor. Bu devrimin küresel kolu 1950'lerin ortalarında Amerika'nın PL 480 sayılı kanunu (1954) ve Kruşçev'in Sovyet tahıl üretimini artırmak için yaptığı girişimle (1953) hareket kazandı (Sovyetlerin endüstriyel tarımı Amerikalılardan öğrendiğini unutmayalım![34]). Böylece küresel tahıl üretimi 1950 ve 1980 yılları arasında iki kattan fazla arttı (yüzde 126).[35] 1960 ve 1980 yılları arasında hektar başına tahıl verimi dünya çapında yüzde 60 arttı, ancak özellikle Yeşil Devrim'in en etkili olduğu bölgelerde bu artış, çok daha hızlı oldu, örneğin Hindistan'da buğday verimliliği yüzde 87 arttı, bu oran hibrit mısır dervimi sırasında Amerika'da yaşanan verim artışıyla aynıdır.[36] Dünya tahıl ticareti

---

[34] D. K. Fitzgerald (2003). *Every Farm a Factory*, New Haven: Yale University Press.

[35] Bu oran EPI [Earth Policy Institute] verilerinden hesaplanmıştır, bkz. EPI (2014). *Fertilizer Consumption and Grain Production for the World, 1950–2013*.

[36] Bu oran EPI [Earth Policy Institute] verilerinden hesaplanmıştır, bkz. EPI (2013). *World Average Corn, Wheat and Rice Yields, 1960–2012*; EPI (2012). *Wheat Production, Are and Yield in India 1960–2011*; W. W.

daha da hızlı arttı. "Ulusal" tarım doruk noktasını yaşarken[37] tahıl ticareti de hızla büyüdü: 1952 ve 1972 yılları arasında, yani savaş sonrasındaki yeniden yapılanma sırasında gıda fiyatları en yüksek seviyesindeyken ve 1972-75 meta patlaması dönemi arasında tahıl ticareti üç kat arttı.[38]

Ucuz Gıda bu dönemde üretildi, üretildi ve sonuçta, sermaye için gıda hiçbir zaman gereğinden fazla ucuz olmasa da "aşırı" üretilir oldu. 1952 yılından sonraki yirmi yıl boyunca gıda fiyatları yılda yüzde 3 düştü –yirminci yüzyıl ortalamasının üç kat fazlası.[39] Pirinç, mısır ve buğdayın reel fiyatları, 1960'tan geçen yüzyılın sonuna kadar yüzde 60 azaldı.[40] Kentleşme tüm dünyada hızla artsa da –proleterleşmenin basit bir göstergesi– dünya piyasalarında temel gıda fiyatları sürekli düşme eğilimindeydi.[41] 1970'lerin başında yaşanan krizden sonra dahi ulusal tarım sektörlerinde Yeşil Devrim tarafından desteklenen canlılık bir on yıl daha güçlü bir verim artışının korunmasını sağladı. Bu sektör 1982 yılından sonra kurulan neoliberal tarımsal ihracat bölgeleri için de ideal bir temel oluşturdu.[42] Savaş sonrası yaşanan tarım devrimi bir turnusol kâğıdı görevi görür: Dünya proletaryasının devrimsel genişlemesi sırasında gıda fazlasında devrimsel büyüme.

Uzun Yeşil Devrim'in başarılarını bu şekilde sıralamış olduk, peki bu başarılara nasıl ulaştı?

Cochrane (1979). The *Development of American Agriculture*, s. 128.

37 H. Friedmann ve P. McMichael (1989). *Agriculture and the State System*, Sociologia Ruralis, c. 29, no. 2, s. 93–117.

38 A. Warman (2003). *Corn and Capitalism*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

39 K. O. Fuglie ve S. L. Wang (2012). *New Evidence Points to Robust but Uneven Productivity Growth in Global Agriculture*, Amber Waves, c. 10, no. 3, s. 2

40 FAO (2002).*World Agriculture Towards 2015/2030*, Rome: FAO.

41 J.A. Davis (2006). *The European Economies In The Eighteenth Century*, An Economic History of Europe içinde, A. Di Vittorio (Der.), New York: Routledge, s. 92-134.

42 P. McMichael (1997). *Rethinking Globalization*, Review of International Political Economy, c. 4, no. 4, s. 630-662; D. Tilman ve d. (2002). *Agricultural Sustainability and Intensive Production Practices*, Nature, c. 418, no. 6898, s. 671-677.

Yeşil Devrim'in ana sentezi on dokuzuncu yüzyılın dinamik aile çiftliği modeli ile hibrit mısırı bir araya getirdi, bu da yeni mülkiyet rejiminin biyolojik eksenini oluşturdu. Hibrit mısırın Amerika'da 1930'larda ticari olarak üretiminin başlaması hem dönüm başına verim hem de makineleşme ve hızla artan gübre (ve pestisit) kullanımı yoluyla sermayeleşme artışını beraberinde getirdi. Hibrit mısır aynı zamanda sermaye temelli biyolojik yenilikler döneminin de en erken örneklerinden biridir. Yüksek verim taahhüt eden ancak çoğaltılamayan bir hibritle doğal tohumu geride bırakan Amerikalı tohum şirketleri tohum ve ürün arasındaki kadim bağlantıyı koparmış oldu.[43] Hibritleşme böylelikle piyasa rekabetinin baskıcı hükümleriyle biyo-teknik kontrolü bir araya getirdi ve kentli çiftçileri hızla ilerleyen bir sınıfsal farklılaşma ve "teknolojik çarkın kısır döngüsüne" hapsetti.[44]

Yeşil Devrim'in "büyülü tarifi" sanki eski bir yazıtta bulunmuş ve yeni bir yorumla hayatımıza sokulmuştu. 1930'larda hibrit mısırın ve yüksek verimli yeni buğday türleriyle birlikte ortaya çıkan bu yeni model, iktidarı, birikimi ve doğayı, sermayeleştirme ve temellük etmenin yeni bir biçimlenimiyle yeniden düzenledi.[45] Hibrit devriminin potansiyeli, üniversiteler öncülüğünde başlayan ve kökenleri on dokuzuncu yüzyıl sonlarına dayanan tarım araştırmalarına akan büyük fonlarla ve makineleşmeyi de içeren yeni bir sermayeleştirme safhası içinde büyüdü. 1935 ve 1970 yılları arasında tarımda emek girdisi üçte iki oranında düşerken makineleşme yüzde 213, gübre ve pestisit kullanımı ise yüzde 1338 oranında arttı.[46] Bu, "yeni bitkiler, gübre, pestisitler ve sulama düzenini" "petrokimyasal-hibrit yapıyla" sistemli olarak birleştirme şeklinde de tanımlanabilecek bir dönemdir.[47]

[43] J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 91-129.

[44] A.g.e. s. 119.

[45] A.g.e.

[46] W. W. Cochrane (1979). *The Development of American Agriculture*, s. 130-131.

[47] R. A. Walker (2004). *The Conquest of Bread*, New York: New Press, s.

Yeni hibrit mısır, 1935 ve 1980 yılları arasında verimi dört kattan fazla artırdı.[48] Amerikan tarımında emek verimliliği 1929 ve 1964 yılları arasında yılda yüzde 3,8 artarak endüstrideki emek verimliliği artış hızının 1,5 kat önüne geçti.[49] Ancak hibrit devrimi çiftçinin özgürlüğüne mal oldu çünkü kolayca tozlaşan tohumlara göre hibrit tohumlar daha düşük kaliteli tohumların oluşmasına neden olarak tohumun üründen "kopmasına" neden oldu. Bu da çiftçileri, her yıl yeniden tohum satıcılarına mecbur bıraktı.[50] Hibritleşme işte bu nedenle stratejik bir hamledir ve tarımın sermayeleştirilmesi için kullanılmıştır. Amerikan tarımının radikal –ve hızla ortaya çıkan– dışa dönüklüğünün ardında yatan neden budur. Tarımda piyasadan ve piyasa dışından gelen girdiler neredeyse bir gecede tersine döndü. 1935'ten sonra çiftçilerin satın almak zorunda kaldıkları girdiler iki kattan fazla artarken, piyasa dışından tedarik ettikleri girdiler yarı yarıya azaldı.[51] Bu değişimin ilk sonucu rekabet edemeyen çiftçilerin sektörün dışına itilmesi oldu. 1935 ve 1970 yılları arasında neredeyse dört milyon *çiftlik* yok oldu. 1969 yılına gelindiğinde 219.000 çiftlik –en tepedeki yüzde yedi– bütün üretimin neredeyse yüzde 53'ünü sağlıyordu.[52] Tarım dışı istihdam hızla yükselirken –1970 yılında toplam istihdamın yüzde 95'i[53]– gıda harcamaları, ortalama hanehalkı gelirinin yüzde 24'ünden yüzde 14'üne düştü.[54] İşte doğanın sermayeleştirilmesinin tüm bas-

150-151.

[48] J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 89.

[49] E. Mandel (1975). *Late Capitalism*, London: New Left Books, s. 191.

[50] J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 93.

[51] J. R. Kloppenburg, Jr. (1988). *First the Seed*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 33; W. W. Cochrane (1979). *The Development of American Agriculture*, s. 129-132.

[52] W. W. Cochrane (1979). *The Development of American Agriculture*, s. 133-134.

[53] G. Jacobs ve I. Šlaus (2011). *Global Prospects for Full Employment*, The Cadmus Journal, c. 1, no. 2, s. 61

[54] H. Elitzak (1999). *Food Cost Review, 1950–97*, Tarımsal Ekonomik Rapor no. 780, Food and Rural Economics Division, Economic Research

kısıyla etkili olduğu dönem böyleydi –bu dönemde doğaya el koyulması sermayeleştirmeye oranla daha yavaş ilerledi.

Hızlı sermayeleştirme daha önce örneğine rastlanmamış bir formülle uygulandı: Petrolün ve doğal gazın gıdaya dönüşmesi. 1935 yılından beri tarım yalnızca tarım değildir, petro-tarımdır.[55] 1930'lardan sonraki coğrafî kaymanın çığır açıcı etkisi bu nedenle dikkat çekicidir. Petro-tarım bu dönemde sınırların –küresel ve yeraltındaki– etkili bir oyuncu olmasını sağladı. Bu, temellük yoluyla birikim stratejilerinin de hızla artmasına ve çeşitlenmesine yol açtı. Karşılığı ödenmemiş potansiyel emek/enerji kaynakları daha önce görülmemiş hızla çoğaldı. Daha önceki girdiler çoğunlukla tarımsal alanlardan elde edilirken bu dönemde yaşanan dönüşümle birlikte yerini, dışarıdan elde edilen enerji ve kimyasal-yoğun girdilere bıraktı. Bu da gübre ve pestisit-herbisit [kanserojen ziraî ilâçlar, *–ed.*] devriminin başlangıcıdır.

Peşinden, kapitalist tarımdaki iki önemli dönüşüm gelir. İlk olarak tarım, enerji kullanımında büyük oranda verim*siz* hâle geldi. 1935'ten sonra Amerika'da yaşanan "ikinci" tarım devrimi –Yeşil Devrim'in başladığı yıl–, önceki dört yüzyılın emek, arazi ve enerji bütçelerini büyük oranda aştı. Enerji – *ucuz* enerji– çok önemliydi. Emek verimliliğindeki hızlı ilerlemenin ana koşulu buydu. 1930'larda bir kalori değerindeki gıdayı üretmek için 2,5 kalori harcanıyordu. Daha sonra bu oran hızla yükselmeye başladı, 1950lerde 1'e 7,5, 1970'lerin baslarındaysa 1'e 10 oranına ulaştı.[56] Yirmi birinci yüzyılla birlikte bir kalorilik gıdayı çiftlikten masaya ulaştırmanın maliyeti on beş ile yirmi kalori seviyesine ulaştı, ithal edilen meyveler içinse bu maliyet çok daha yüksekti.[57]

Service, U.S. Department of Agriculture, s. 20.

[55] R. A. Walker (2004). *The Conquest of Bread*, New York: New Press.

[56] J. S. Steinhart ve C. E. Steinhart (1974). *Energy Use in the U.S. Food System*, Science, c. 184, no. 4134, s. 307-316; D. Pimentel, ve d. (1973). *Food Production and the Energy Crisis*, Science, c. 182, s. 443-449.

[57] P. Canning, ve d. (2010). *Energy Use in the U.S. Food System*, Economic Research Report Number 94, Washington: United States Department of Agriculture, 1; T. L. Acker ve d. (2013). *Energy Inefficiency In Industrial Agriculture*, Energy Sources, Part B, c. 8, no. 4, s. 420-430.

Uzun Yeşil Devrim tarafından başlatılan ikinci büyük dönüşüm de "toksikleşmedir". Tarımın zehirli bir hâl alması ilk kez bu döneme rastlar. 1950 ve 1980 yılları arasında pestisit ve herbisit üretimi birkaç kat arttı.[58] DDT (dikloro-difenil-trikloretan) uzun süre bu toksikleşmenin en popüler örneği oldu. Yalnızca Amerika'da, 1945 ve 1972 yılları arasında 650.000 ton DDT –güçlü bir karsinojen– kullanıldı.[59] Bugün, Amerikan tarımında her yıl 500.000 ton pestisit ve herbisit kullanılmaktadır.[60] Oysa sağlık üzerindeki etkileri uzun süredir bilinen bu zehir üzerine pek çok araştırma yapılmıştır.[61] Bu "dışsallıkların" birikim hesabına etkisi kesin olmasa da büyüklükleri dikkat çekicidir: Yirmi birinci yüzyılın başında Amerikan tarımına maliyeti 17 milyar dolar civarındadır.[62] Buna *tersine* "ekosistem hizmetleri" de diyebiliriz. Ancak siyasî bir karşı duruş olmadığı sürece kapitalist yaklaşım daha fazla toksikleşmeyi tercih eder, çünkü yabanî otlardan kaynaklanan 33 milyar dolarlık kaybı engellemek, halk sağlığına tahmini maliyeti 17 milyar dolar olarak hesaplanan bu dışsallıktan daha önemlidir –bu bölümün devamında göreceğimiz gibi aslında bu 33 milyar dolarlık kaybın hızla ilerleyen iklim değişikliğiyle birlikte daha da artması kaçınılmaz.[63]

Petro-tarımın küreselleşmesi –Meksika'dan Pencap'a– Soğuk Savaş yıllarının jeopolitiği ve köylü sınıfının mücadelesinde önemli yeri olan Amerikan tarımının çizgisini iz-

[58] D. Tilman ve d. (2002). *Agricultural Sustainability and Intensive Production Practices*, Nature, c. 418, no. 6898, s. 671-677.

[59] EPA (1975). *DDT: A Review Of Scientific And Economic Aspects Of The Decision To Ban Its Use As A Pesticide*, Washington, D.C: United States Department of Commerce.

[60] C. Cook (2005). *The Spraying of America*, Earth Island Journal, c. 20, no. 1, s. 34-38.

[61] R. Carson (1962). *Silent Spring*, New York: Houghton Mifflin; A. Wright (1990). *The Death of Ramón González*, University of Texas Press; D. Steingraber (1997). *Living Downstream*, New York: Vintage.

[62] E. M. Tegtmeier ve M. D. Duffy (2004). *External Costs of Agricultural Production in the United States*, International Journal of Agricultural Sustainability, c. 2, no. 1, s. 1–20.

[63] T. Christopher (29 June 2008). *Can Weeds Help Solve the Climate Crisis?*, New York Times.

ledi.[64] Ancak bu uzun Yeşil Devrim'de belirleyici olan coğrafî kayma –küresel ile yalnızca yeryüzünün *yüzeyine* işaret edersek– ancak kısmen küreseldi. Ekili alanlarda büyük bir genişleme *yaşandı* ancak bu devrimsel sayılamazdı: 1840 ve 1880 yılları arasındaki tarımsal genişlemeye göre (yıllık yüzde 1,03) 1950 ve 1980 yılları arasındaki genişleme farkedilir derecede yavaştı (yıllık yüzde 0, 83).[65] Uzun Yeşil Devrim'in gerçek devrimci hareketi ise yeraltına dönük atılımıdır, devasa miktarda ucuz su ve enerjiyi bu yolla çekip çıkarmıştır. Dünya genelinde tarımın 1950 ve 1980 yılları arasında el koyduğu su miktarı ekili alanlardan üç kat daha hızlı arttı.[66] ABD'de ise tarımın su tüketimi yüzde 80 oranında artarken tahıl ekim alanı azalmıştır.[67] El koyulan enerjideki artış hızı ise çok daha büyüktür. 1950 ve 1980 yılları arasında, dünya genelinde gübre kullanımı yüzde 729 arttı, bu ekili alanların genişleme hızından dokuz kat fazladır.[68] Bu şekilde dikkatler coğrafî olarak yataydan dikeye çevrildi: Yeşil Devrim küresel bir model olsa da artık bir kıtadan diğerine değil *–öncelikle–* bir coğrafî katmandan diğerine ulaşmaya çalışılıyordu.

Uzun Yeşil Devrim'i önceki tarım devrimlerinden ayıran nedir? Daha önceki her tarım devrimi gibi Yeşil Devrim de özellikle güneyde ve güneydoğu Asya'da köylü ekolojilerini (kimi zaman acımasızca) yeniden düzenleyerek dünya-eko-

---

[64] D. A. Sonnenfeld (1992). *Mexico's 'Green Revolution,' 1940–1980*, Environmental History Review, c. 16, no.4, s. 28–52; J. H. Perkins (1997). *Geopolitics and the Green Revolution*, Oxford: Oxford University Press.

[65] Ekili alanların genişleme hızını 1955 ve 1995 yılları arası için FAO Richard'dan daha düşük hesaplar (yıllık yüzde 0, 36). Hesaplamalar için sırasıyla bkz. J. F. Richards (1990). *Land Transformation*, The Earth as Transformed by Human Action içinde, B.L. Turner II ve d. (Der.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 164; M. G. Mulhall (1899). *The Dictionary of Statistics*, Dördüncü Baskı, London: Routledge, s. 7.

[66] Hesaplamalar için bkz. R. S. Chen (1990). *Global Agriculture, Environment, and Hunger*, Environmental Impact Assessment Review, c. 10, no. 4, s. 335-358; USGS [United States Geological Survey] (2014). *Irrigation Water Use*.

[67] USGS [United States Geological Survey] (2014). *Irrigation Water Use*.

[68] EPI (2014). *Fertilizer Consumption and Grain Production for the World, 1950–2013*.

lojik fazlayı artırdı. Bir açıdan bakıldığında tarım devrimlerinin ekolojik fazlayı Ucuz Doğa'ya el koyarak artırması hep tekrarlanan bir kalıptır. Daha önce değindiğimiz gibi on dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki "ilk" endüstriyel tarım devrimi sırasında Ortabatı'da yaşanan tam da budur. Başka benzer örnekler de on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda İngiltere ve Hollanda'da yaşanan tarım devrimleriyle, onlarla aynı dönemde, Amerika'da şeker ve Polonya'da tahıl üretiminde gerçekleşen (neo)kolonyal devrimlerdir. Ancak başka bir açıdan da yirmi birinci yüzyılın neoliberal tarımsal-ekolojik kördüğümünün öncülü olan Yeşil Devrim'in bu kalıba uymadığını iddia edebiliriz. Bunun iddianın nedeni Yeşil Devrim'i öncellerinden ayıran onlara göre çok daha düşük bir biyofiziksel 'rant' elde edebilmiş olmasıdır. Bu düşük rant, Yeşil Devrim'in son dönemlerindeki yüksek yatırım ve teknik değişim oranını da açıklayabilir. 1930'larda ilk hareketleri görülen uzun Yeşil Devrim boyunca, 1840'ların "ilk" endüstriyel tarımına göre ekolojik fazlada –fark fazla olmasa da– daha düşük bir büyüme yaşandı. Sermayeleşme çok daha hızlı artarken el koyma, önceki dönemlere göre daha yavaş büyüdü. Ancak yine de temellük edilmiş karşılığı ödenmemiş emek/enerji kütlesi, sermayeye oranla büyümeye devam etti çünkü doğa *çok* büyüktür oysa sermayenin küresel etki alanı ancak, 1945'ten sonra derinleşmeye başlamıştır.

Yeşil Devrim'in başarısı –kendi açısından başarılı olduğu *zamanda* ve *mekânda*– çığır açıcı nitelikteki teknolojileri düşük maliyetli arazi ve emek girdileriyle bir araya getirmesidir. Bu, öncelikle gıda fiyatlarının ve onun devamı olarak da (tüm diğer unsurlar sabitken) emek-gücü maliyetinin düşmesinde etkili oldu. Diğer bir deyişle Ucuz Gıda, sermayenin üstündeki maaş çeki baskısını azalttı ve kâr oranındaki düşüşü hafifletti. ABD'nin güneyinin dört bir yanında tarım, savaş sonrası Amerikan kalkınma projesinin alameti farikası olan endüstriyelleşme atağının boyunduruğu altına girdi.[69] Olanlar içinde

[69] P. McMichael (2012). *Development and Social Change: A Global Perspective*, Sage Publications.

bizim görebildiklerimiz yalnızca bir göz yanılmasından ibaret olabilir – yeni bir sermaye girdisi akışı, bu "devrimci" proje, değerli arazilere, su hakkına ve emek-gücüne *sermaye yararına çok düşük ya da sıfır maliyetle* el koyduğundan Yeşil Devrim'i sermaye yoğunluğu açısından değerlendirmeye yönlendirsemiştir, ancak tarımsal üretimin değer buradaki bileşimi çok düşüktü. Ucuz Gıda kavramı da buradan gelir. Uzun Yeşil Devrim, devrimsel başarılarını verimliliğe olduğu kadar yağmaya da borçludur.

NEOLİBERALİZMİ DOYURMAK: DEVRİMCİ OLMAYAN TARIM DEVRİMİ

Uzun Yeşil Devrim, 1970'lerin birikim krizinden en az on yıl daha verimlilik artışını ayakta tutabildi. 1970'ler boyunca önemli miktarda gıda fazlasının sağlanabilmesinin nedeni uzun Yeşil Devrim'in tarihsel coğrafyasının gezegen üzerinde aşama aşama ilerlemesidir –sermayeleştirilmemiş doğayı yarıp geçerek sürekli yeni "sınırlar" oluşturması bunun başka bir ifadesidir. Bu, neoliberal yeniden yapılanmanın ilk safhasını temsil eden 1975'ten sonra gıda fiyatlarındaki hızlı düşüşün bir bölümünü açıklıyor. 1975 ve 1989 yılları arasında dünya gıda fiyatları yüzde 39 oranında geriledi ve onu takip eden on yılda bu gerileme devam etti.[70] 1970'lerin ortalarında başlayan Ucuz Gıda rejimi, bir sonraki bölümde bahsedeceğimiz nedenlerle 2002'den sonra çözülmeye başlamıştır. Şu an için Ucuz Gıda'nın tarımsal verimlilik artışı 1970'lerden sonra yavaşlamaya başladığı halde nasıl ayakta kaldığına değinelim.

1975'ten sonra gıda fiyatlarındaki keskin düşüş, tuhaf bir tarım devriminin yansıması olarak düşünülebilir. Daha düşük fiyatlarla daha fazla gıdaya ulaşılması açısından bu bir *devrimdi*. Ancak verimlilik bakımından kesinlikle devrimci de-

[70] P. McMichael (2005). *Global Development and the Corporate Food Regime*, New Directions in the Sociology of Global Development içinde, F. Htel ve P. McMichael (Der.), Oxford: Elsevier, s. 279; FAO (2009). *FAO Food Price Index*.

ğildi. Daha önceki tarım devrimlerinin aksine, bu devrimin bir bölümünde (1970'lerden bu yana) verimlilikte dikkate değer hiçbir ilerleme olmadı. Hatta tam tersi yaşandı. Verimlilik artışı, tarımsal-biyoteknoloji ve gübre ve diğer girdilerin benzeri görülmemiş miktarlarda kullanımına rağmen gitgide yavaşladı.

Verimlilik artışındaki yavaşlamanın belirtileri 1980'lerin ortalarından açığa çıktı.[71] Amerika'nın tahıl üretiminde verimlilik artışı, toplam üretimle birlikte 1982 yılından itibaren yavaşlamaya başladı. Bu gerileme oldukça mütevazıdır –1981 ve 2004 yılları arasında yüzde 10-15 Aralığında.[72] Ancak *emek* verimliliği artışı aynı dönemde, bir önceki kırk yıla göre üçte bir oranında yavaşladı.[73] Amerika'da tahıl üretimi kuzey yarımkürenin tamamına göre daha çok etkilendi, 1970-1990 ve 1990-2010 yılları arasında verim artışı şaşırtıcı bir oranla –yüzde 79– yavaşladı.[74] Güney yarımkürede verim artışı, 1982'den sonraki on yıl içinde 1967-1982 dönemine kıyasla üçte bir oranında yavaşladı.[75] Buğdayda yavaşlama daha geç başlasa da çok daha hızlı oldu. Hindistan'da buğday yetiştiriciliğinde hektar başına üretim artışı 1982 ve 1992 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 3,4 iken takip eden on yılda yüzde 0, 6'ya geriledi.[76] Bununla ilişkili olarak Hindistan'da tahıl tüketimi de 2002'den sonra gerilemeye başladı.[77] Pirinçteki

---

[71] F. H. Buttel, M. Kenney ve J. R Kloppenburg Jr. (1985). *From Green Revolution to Biorevolution*, Economic Development and Cultural Change, c. 34, no. 1, s. 31-55.

[72] K. O. Fuglie ve d. (2007). *Productivity Growth in U.S. Agriculture*, Economic Brief 9, Washington, D.C.: US Department of Agriculture, s. 5; hesaplamalar için bkz. EPI (2013). *U.S. Grain Production, Area, Yield, and Stocks, 1960-2012*.

[73] K. O. Fuglie ve d. (2007). *Productivity Growth in U.S. Agriculture*, Economic Brief 9, Washington, D.C.: US Department of Agriculture, s. 5.

[74] FAO (2012).*FAO Statistical Yearbook 2012*, Rome: FAO.

[75] Hesaplamalar için bkz. M. Strauss (2000). *When Malthus Meets Mendel*, Foreign Policy, no. 119, s. 107.

[76] I. Matuschke ve M. Qaim (2005). *Adoption and Impact of Hybrid Wheat in India*, The International Association of Agricultural Economists Conference, Gold Coast, Australia, s. 2.

[77] P. Patnaik (2011). *TheWorld Food Crisis*, People's Democracy, c. 35, no. 9.

zayıflama daha yavaş gerçekleşti ancak Doğu Asya'daki halkların diyeti düşünüldüğünde daha önemliydi. Sulu çeltik yetiştiricileri, verim artışının 1962 ve 1982 yılları arasında yıllık yüzde 2, 5'ten sonraki otuz yılda yıllık yalnızca yüzde 0, 8'e gerilediğini gördüler.[78] Bütün bunlara ve genişleyen dünya prolateryasının artan talebine –özellikle 1989'dan sonra[79]– rağmen gıda fiyatları 2002 yılına kadar düşmeye devam etti.

Tarımda verimlilik artış hızının sürekli yavaşlamasını düşündüğümüzde haklı olarak sormamız gerekir: 1975'ten sonra Ucuz Gıda geri dönmeyi nasıl başardı? Bu soruyu yanıtlamak için tarımsal-ekolojiden politik ekonomiye giden yolu takip etmeliyiz. *Pax Americana*'nın sıkıntıları 1970'lerin başlarında geri dönülmez bir noktaya ulaştı. 1971 yılında Nixon ABD Merkez Bankası'nın altın penceresini kapattığını ilan etti. 1972'de metal ve gıda fiyatlarında başlayan meta patlamasını 1973 yılında petrol fiyatlarındaki ani yükseliş takip etti. "Hammadde fiyatları, 1972 ve 1974 yılları arasındaki on sekiz aylık dönem boyunca, önceki iki yüzyılda benzeri görülmemiş bir keskinlikle yükseldi".[80] Yirmi birinci yüzyılın başlarındaki gelişmeleri hazırlayan meta patlaması, dünya ekonomisini hızla 1930'lardan beri görülen en ciddi durgunluğa itti. 1974 ve 1975 arasındaki ekonomik gerileme, önceki otuz yıllık dönemin genişlemesiyle tam bir karşıtlık oluşturuyordu: "Kuzey yarımkürede endüstriyel üretim yüzde on düştü. Amerikan borsası değerinin yarısını yitirdi. Dünya finansal sistemi Büyük Depresyon'dan beri yaşanan en büyük iflaslar olan Amerika'da Franklin National ve Almanya'daki Bankhaus Herstatt'ın batışıyla ciddi olarak sarsıldı".[81] New York kenti 1975'te iflas ilân etti, ertesi yıl İngiliz İşçi Partisi hükümeti yapısal düzenlemelerin ilk örneklerini uygulamaya

[78] The Economist (3 May 2014). *Antibiotic Resistance: The Drugs Don't Work*, The Economist.

[79] R. Freeman (2005). *What Really Ails Europe (and America)*, The Globalist.

[80] J. Kolko (1988). *Restructuring the World Economy*, New York: Pantheon, s. 22.

[81] D. McNally (2011). *Global Slump: The Economics and Politics of Crisis and Resistance*, PM Press, s. 31.

başladı ve âcil ihtiyaç duyduğu krediler için IMF'ye başvurdu.[82] G-7 ülkelerinde endüstriyel üretimde kâr oranı 1973'ü izleyen beş yılda yüzde 25 azaldı ve bu trend 1983 yılına kadar devam etti –ancak 1980'lerden sonra da savaş sonrasının altın çağında yakalanan oranlara ulaşamadı.[83]

Ucuz Gıda, bu şartlar altında her zamankinden daha önemli hâle geldi. Birikim 1970'lerde yavaşladı, benzer şekilde OECD ülkeleri verimliliğindeki artış hızı 1973 ve 1979 yılları arasında 1960'ların ortalamasına göre yüzde 61 azaldı.[84] Kârlılık G-7 ülkelerinde 1983'ten sonra bir miktar canlansa da emek verimliliğinde benzer bir canlanma yaşanmadı. Bunun nedeni kısmen 1974'ten sonra kuzey yarımküre genelinde maaşların dondurulmasıdır. Amerika örneğinde Brenner, "maaşlar üzerinde önceki yüzyılda, hatta İç Savaş'tan beri örneği görülmemiş bir baskı"dan bahseder.[85] Buna rağmen gıda harcamalarının gelir içindeki payı azalmaya devam etti. 1980 yılından yüzyılın sonuna kadar gıda harcamalarının hanehalkı geliri içindeki payı yüzde 13, 4'ten 10, 7'ye kadar geriledi[86] –2011 yılında gıda fiyatları oldukça yüksek olsa da bu değer yaklaşık olarak aynıydı.[87]

Neoliberalizmin kendine özgü farklılığı finans ve devletin

---

[82] A.g.e.; D. Harvey (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press.

[83] R. Brenner (2006). *The Economics of Global Turbulence*, Verso, s. 145; D. McNally (2011). *GlobalSlump: The Economics and Politics of Crisis and Resistance*, PM Press; R. Went (2002). *The Enigma of Globalization*, New York: Routledge.

[84] Hesaplamalar için bkz. J. Crotty (2000). *Slow Growth, Destructive Competition, and Low Road Labor Relations*, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts, Amherst, s. 6.

[85] R. Brenner (2006). *The Economics of Global Turbulence*, Verso, s. 3.

[86] H. Elitzak (1999). *Food Cost Review, 1950–97*, Tarımsal Ekonomik Rapor no. 780, Food and Rural Economics Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture.

[87] En düşük gelirli yüzde yirmi için gıda fiyatları orta gelir dilimindeki yüzde yirmi için olduğundan yüzde elli daha yüksektir. Açıkça görülüyor ki "Ucuz Gıda" herkes için ucuz değil. D. Thompson (8 Mart 2013). *How America Spends Money on Food*, The Atlantic; D. Gambrell (28 Şubat 2013). *America's Shrinking Grocery Bill*, Business Week.

tuhaf bir karışımının zoraki aşırı üretim ve mecburi yetersiz tüketim ile *–bir verimlilik devrimi olmadan–* bir araya gelmesine dayanır. Tarım devriminin bu yönlerini sırayla ele alalım.

İlk olarak neoliberalizmin başarılı olabilmesi, dünyada düşen piyasa fiyatlarına rağmen üreticileri sürekli çalıştırarak meta üretiminiartırmalarına bağlıdır. Tarım ürünleri ihracatında, geçmişte iki büyük genişleme dalgası yaşanmıştır. Bir tanesi, 1972 ve 1974 yılları arasındaki fiyat artışı beklentisiyle ve onun tarafından desteklenerek 1970'lerde gerçekleşti ve 1980 yılında dünya genelindeki tarım ürünleri ihracatının nakit değeri dört kat artıncaya dek devam etti. 1970'ler boyunca tarım ürünleri ticareti üretimden daha hızlı büyüdü. 1980 yılına gelindiğinde iki büyüme eğrisi birlikte hareket eder hâle geldi ve bu da neoliberal gıda rejiminin sağlamlaştırılması için önemli bir dönüm noktası oldu.[88] 1985 yılında yeni bir ihracat dalgası başladı ve bunu izleyen on yılda ihracat değeri ikiye katlandı.[89]

İki dalga da farklı şekillerde de olsa borca dayanıyordu. 1970'lerde Ucuz Para güney yarımküreye aktı. 1974 ve 1978 yılları arasında "batılı büyük bankaların uluslararası risk yükü 280 milyar dolardan 900 milyar dolara yükseldi"[90] – New York bankaları bu hareketin başını çekiyordu. Borcun bir bölümü üretken olmayan amaçlarla alınmış olsa da büyük bölümü, özellikle Latin Amerika'da, Fordist dönemin tarımsal sanayileşmesini genişletmeye harcandı.[91] Kuzey yarımkürede biriken sermayenin ve OPEC bölgesinden gelen petro-dolarların bir araya gelmesiyle sağlanan Ucuz Para, tarım ve hammadde sektörlerinde neoliberal dönemde ortaya çıkan fazla kapasitenin korunması için gereken koşulların oluşturulmasına

---

[88] FAO (1995). *Agricultural Trade: Entering a New Era?*, Rome: FAO.

[89] FAO (2005). Trade and Poverty: *Can Trade Work for the Poor?*, Rome: FAO.

[90] A. Lipietz (1984). *How Monetarism Has Choked Third World Industrialization*, New Left Review I, no.145, s. 77.

[91] R. J. Ortiz (2014). *Latin American Agro-Industrialization, Petrodollar Recycling, and the Transformation of World Capitalism in the Long 1970s*, Critical Sociology.

yardımcı oldu.[92] Bu koşullar kısmen altyapı projeleri yoluyla, kısmen de sermaye malları ithalatı –Trans-Amazon otoyol projesi gibi– yoluyla oluşturuldu. Ancak bu eğilim, güney yarımküre ile sınırlı değildi. Güney yarımkürenin tarımsal-el-koyucu kapasitesindeki fazla, 1980'ler ve 1990'lar boyunca kuzeydeki tahıl üreticileri tarafından korundu. Aralarındaki ilişki ise bir borç rejimi ile kuruldu. Amerikalı çiftçiler borç yüklerinin 1970'lerde üç katına çıktığını farketti.[93] Büyümelerini çoğunlukla, savaş sonrası kalıplarının dışına çıkarak "dış borç sermayesi" ile finanse etmeye başlayan Amerikalı çiftçiler, 1980'lerin başlarında aşırı üretim eğilimini tetikleyen bir varlık patlamasını körüklemiş oldular.[94] 2004 yılına gelindiğinde Amerika'daki çiftliklerin yüzde 3,4'ü üretilen tüm çıktının yüzde 45'inden fazlasını sağlıyordu.[95] Bu oran 1970'lerdeki en büyük çiftliklerin üretim payının iki katına yakındır. 2010 yılına gelindiğindeyse Amerika'daki çiftliklerin yüzde 12'si tüm üretimin yüzde 88'inden sorumluydu.[96]

Bu yoğunlaşmanın bir kısmı, ulusal kapitalizmin dinamik öğelerinin şekillenmiş olduğu Güney Amerika genelinde ABD'nin başlattığı "kalkınma projelerinin" başarısı üzerine gelişti. 1970'lere gelindiğinde ABD *endüstrisi* uluslararası rakipleri tarafından tehdit altındaydı. Amerikalı çiftçilerin ihracat bağımlılığı sonraki kırk yılda, yeni rekabetçi baskılara maruz kalmalarına rağmen giderek derinleşti. 1970'ler ve 1980'lerde "yeni tarım ülkeleri" olarak ortaya çıkan Tayland,

---

92 A.g.e.

93 M. Strange (1988). *Family Farming*, Omaha: University of Nebraska Press, s. 21–22.

94 B. J. Barnett (2000). *The U.S. Farm Financial Crisis of the 1980s*, Agricultural History, c. 74, no. 2, s. 371; M. Kenney ve d. (1989). *Midwestern Agriculture in US Fordism*, Sociologia Ruralis, c. 29, no. 2, s. 131-148.

95 C. MacLennan ve R. Walker (1980). *Crisis and Change in U.S. Agriculture*, Agribusiness in the Americas içinde, R. Burbach ve P. Flynn (Der.), New York: Monthly Review Press; M.K. Hendrickson ve d. (2008). *Does the World Need U.S. Farmers Even if Americans Don't?*, Journal of Agricultural and Environmental Ethics, c. 21, s. 311.

96 W. Hauter (2012). *Foodopoly*, New York: The New Press, s. 13.

Brezilya, Meksika ve Şili gibi ülkeler, "1849 ve 1929 yılları arasında yaşanan dünya piyasalarındaki yoğun ihracat dönemini yeniden canlandırdı ve yağlı tohumlar ve öğütülmüş tahıllar gibi önemli ihracat kalemlerinde ABD'nin egemenliğini tehdit eder hâle geldi".[97] Bu sırada Avrupa, Arjantin'in buğday ihracatında canlanışını takiben önemli bir tahıl ihracatçısı oldu. Avrupa ve Arjantin dünya pazarındaki paylarını 1975 ve 1985 yılları arasında neredeyse iki katına çıkardılar. Amerikan buğdayının 1980'lerden ve 1990'ların başına dek yüzde 30-40 arasında değişen payı 1995'ten sonra duraklamaya başladı ve sonraki on yılda yüzde 20-30 seviyesine kadar geriledi.[98]

Bu rekabetçi dinamiklerin kızışması 1980lerde gerçekleşecekti. Buna neden olacak dönüm noktası ise 1981 ve 1982 yıllarında Üçüncü Dünya'yı pençesine alan borç krizi ve dünyadaki genel durgunluğun pek de rastlantısal olmayan konjonktürü idi. 1974 yılındaki ekonomik kriz ile açığa çıkan çelişkiler, şimdi de bu yeni borç krizinin çelişkileri ile daha görünür hâle geliyordu. Durgunluk için gereken temeli atan Ekim 1979'da "Volcker şoku" oldu, Amerikan Merkez Bankası enflasyonu baskılamak isterken –finans kapitalin korkulu rüyası[99]– reel faizler sonraki iki yıl içinde 1965-1979 ortala-

---

[97] Yeni tarım ülkelerinin 1980'den sonraki gelişme dönemindeki en önemli rolü "meyve, sebze, kümes hayvanları, tohumlar, süt ürünleri ve kabuklu deniz canlıları gibi... değeri yüksek gıdaların" tedarikini sağlamaktı. 1980lerde dünya tahıl ticareti gerilerken yüksek değerli bu gıda ürünlerinin ticareti yıllık yüzde 8 artıyordu. P. Rosset ve d. (1999). *Thailand and the World Tomato*, International Journal of Sociology of Agriculture and Food, no. 8, s. 72; H. Friedmann (1993). *The Political Economy of Food*, New Left Review I, s. 29-57.

[98] USDA (2013).*U.S. Wheat Trade*.T. Darr ve G. Gribbons (1985). *How US Exports Are Faring in the World Wheat Market*, Monthly Labor Review, no. 108, s. 10–24.

[99] "Kâr elde etmek için paranın ticaretini yapan kapitalistlerin çıkarları her zaman kâr elde etmek için borçlanarak üretim yapan kapitalistlerin çıkarlarından oldukça farklıdır. Finansçılar kredi sağlarlar ve kredi sağlayanlar her şeyden önce getirilerini eriten enflasyonu önlemek, yüksek reel faizi korumak ve en yüksek getiri peşindeki finansal işlemlerin ülkeler arasındaki, doğası gereği spekülatif olan hareketlerinin özgürce

masına göre üç kat arttı.[100] Kuzeyde –ve güneyde– kişilerin, kurumların ve devletlerin borcu 1973'ten sonra, işsizlik artışı, büyümenin tökezlemeye başlaması ve kâr oranının yavaşlamasıyla birlikte hızla yükselişe geçti.[101] Dünyada 1981 ve 1982 yılları arasında yaşanan ekonomik durgunluk yeni çelişkileri –borç ve finansın yeni düzeni etrafında gelişen– hızla kalıcılaştırdı ve sonra eski sorunları çözmeye yöneldi: Dışarıda kendine güvenen Üçüncü Dünya ve içeride huzursuz işçi sınıfı. Ekonomik açıdan 1981-82 durgunluğu 1974-75 krizinden daha derin ve nitel kapsam olarak da daha dikkat çekiciydi.[102]

Meksika maliye bakanı, Ağustos 1982'de Washington'a gelip ülkesinin borcunu ödeyemediği haberini vermesi, aslında dünya birikiminin önemli bir sorununa işaret ediyordu. Meksika'nın borcunun faiz yükü 1979 ve 1982 yılları arasında üç kat arttı. 1982'de Meksika ve Brezilya ile birlikte Latin Amerika'nın diğer borçlu ülkeleri, borç ödemelerinin ihracat gelirlerinin yüzde 60'ına ulaştığını fark etti.[103] Sorunlar hızla daha da karmaşıklaştı. Portillo hükümeti "Meksika'nın özel

gerçekleşmesini isterler. Ayrıca, üretken yatırım yolu ile birikim yapmaktan ziyade, sermayenin ucuzlayan yabancı varlıkları devralma ve iktisap yoluyla hızla belli ellerde yoğunlaşması finans kapitalin tercih ettiği birikim yoludur, buna ulaşmak için varlıkların ve bu hareketlerin istikrarsızlaştırıcı etkilerine açık hâle gelen gelişmekte olan ülkelerdeki gelirlerin periyodik olarak değersizleştirilmesini amaçlarlar." U. Patnaik (2003). *Global Capitalism, Deflation and Agrarian Crisis in Developing Countries*, Journal of Agrarian Change, c. 3, no.1-2, s. 34.

[100] J. Kolko (1988). Restructuring the World Economy, New York: Pantheon, s. 41–42; F. W. Engdahl (2008). The Financial Tsunami: The Financial Foundations of the American Century, Centre for Research on Globalization.

[101] D. Harvey (1989). *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell; A. Kliman (2012). *The Failure of Capitalist Production*, London: Pluto Press; D. McNally (2011). Global Slump: *The Economics and Politics of Crisis and Resistance*, PM Press.

[102] J. Kolko (1988). *Restructuring the World Economy*, New York: Pantheon.

[103] R. K. Schaeffer (2003). *Understanding Globalization*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, s. 101; S. Gindin ve L. Panitch (2012). *The Making of Global Capitalism*, s. 214.

bankalarını, ulusu hiçbir sömürgeci gücün kalkışmadığı kadar umarsızca soymakla suçladıktan sonra kamulaştırdı".[104] Sonuçta 1982'deki borç krizi, tıpkı Kuzey'de iktidarı sağlamlaştırıp Güney'in belli başlı yerlerinde gerçekleştirdiği karşıdevrimlerle birlikte neoliberal düzeni temelini tehdit etmeye başladı. Üçüncü Dünya'nın "daha geniş" sınırları içindeki ülkelerin borcu –örneğin Doğu Avrupa– 1970'ten beri on iki kat artmıştı.[105] Bu borç yükü, özellikle Amerikan bankları için tehlike çanlarının çalmasına neden oldu, çünkü 1981'de Amerika'nın en büyük bankaları Üçüncü Dünya ülkelerine –özellikle de Meksika ve Brezilya'ya– değeri, ana sermaye ve rezervler toplamının 2, 33 katına ulaşan krediler sağlamışlardı.[106]

Bu borç krizinin sonunda iki olasılık vardı. Tehlike, Meksika, Brezilya ve büyük borçlar altında ezilen diğer devletlerin, herhangi bir yeniden yapılandırmaya girişmeksizin borçlarını ödemeyi reddederek iflası tercih etmeleriydi. Bu, kredi sermayesinin aniden değer kaybetmesine ve 1980lerin başındaki ciddî durgunluğun Kuzey için uzun süreli bir depresyona dönüşmesine yol açarak temel ürünlerde fiyatların yeniden düzenlenmesine yol açabilirdi. Ancak şimdi bildiğimiz gibi bu olasılık gerçekleşmedi.

Diğer olasılık ise *–gerçekleştiğini* bildiğimiz– borç rejiminin daha da genişlemesiydi. Yalnızca Latin Amerika'nın borçları 1980'lerde üç kat arttı.[107] Güney'in borçlu devletleri, 1982'nin malî çalkantısını takiben bu yeni borç rejimine –yerel finans ve tarım sektörlerini hızla liberalleştirmeyi içeren– razı olmak zorunda kaldılar. Bunun en önemli sonuçlarından biri, temel ürünlerde "ihracat bolluğunu" destekleyen bir borç köleliği sisteminin ortaya çıkışıydı.[108] Bu yeni rejim, "toprak

[104] A.g.e.

[105] R. K. Schaeffer (2003). *Understanding Globalization*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, s. 95.

[106] S. Gindin ve L. Panitch (2012). *The Making of Global Capitalism*; D. McNally (2011). *Global Slump: The Economics and Politics of Crisis and Resistance*, PM Press.

[107] R. K. Schaeffer (2003). *Understanding Globalization*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, s. 96.

[108] P. McMichael (2012). *Development and Social Change: A Global Pers-*

ve emeğin metalaştırılması için devletlere baskı uyguladı. Toprak ve doğal kaynaklar genel olarak döviz sağlayan ve çoğunlukla borç ödemelerine hizmet etmek için geliştirilmiş ihracat stratejilerinin nesneleri haline geldi".[109] Güney'de, ilerleyen ormansızlaştırma, çevreye yayılan zehirler ve bundan ilk etkilenen alan olan besin zinciri ile birlikte toprak ve üzerindekilerin geniş kapsamlı dönüşümü başladı.[110] Bu çevresel dönüşümler, dünya birikim kayıtlarında henüz –ama yalnızca henüz– hemen hemen hiç yer almıyor.

Bu sürecin etkilerini görmek için fazla beklemeye gerek kalmadı. Çevre devletleri arasında negatif "fiyat şoklarının" sayısı –reel fiyatlarda yıldan yıla yüzde on ya da daha fazla düşüş yaşanması– 1981 ve 1983 yılları arasında 25 iken 1984 ve 1986 yılları arasında 90'a ulaştı; şiddetleri ise yüzde 25-50 daha daha fazlaydı.[111] Enerji harici hammadde fiyatları 1980 ve 1992 yılları arasında, dünya genelinde neredeyse yarı yarıya değer kaybetti.[112] Gowan'ın alaycı bir şekilde değindiği gibi bu yeni borç rejimi "verdikleri borçların karşılığını bu şekilde alan" Kuzey'deki rantiye sınıfının ve "üretim için gereken girdileri daha ucuza ithal etmeye başlayan" sanayi sermayesinin işine yaradı – işçiler için daha ucuz gıda sağlanmasını saymaya gerek yok.[113]

1982'den sonra ortaya çıkan borç rejimi, Güney'in, savaş sonrası yıllarda şekillenen kırılgan yerel tarım sektörünü ani-

pective, Sage Publications, s. 130.

[109] P. McMichael (1999). *The Global Crisis of Wage-Labour*, Studies in Political Economy, c. 58, s. 26–27.

[110] A.g.e. s. 11-40; F. Araghi (2000). *The Great Global Enclosure of Our Times*, F. Magdoff, J. B. Foster ve F. H. Buttel (Der.), Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food and the Environment içinde, New York: Monthly Review Press, s. 145-160; W. F. Bello (1994). *Dark Victory*, London: Pluto Press; S. George (1993). *The Debt Boomerang*, Boulder: Westview Press; M. W. Wright (2006). *Disposable Women and Other Myths of Global Capitalism*, New York: Routledge.

[111] IMF (2003). *Fund Assistance for Countries Facing Exogenous Shocks*, s. 37.

[112] R. K. Schaeffer (2003). *Understanding Globalization*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, s. 103.

[113] P. Gowan (1999). *The Global Gamble*, London: Verso, s. 103.

den olarak dışa açılmaya zorladı. Önceki tarım devrimlerinde olduğu gibi yeni borç ile desteklenen tarımsal gıda rejimi, yetiştiricileri topraktan uzaklaştırdı.[114] Üçüncü Dünya köylülerinin *göreceli* hatta mutlak çöküşüne giden hareket 1980 yılına gelindiğinde çoktan başlamıştı. On yıl sonra Güney'de her yıl 20 ila 30 milyon insan köylerden şehirlere taşınıyordu.[115] Fakat, tarımsal verimlilikte önemli bir ilerleme yoksa, "köylülüğün yitişi" hareketi, gıdada zayıflayan bir "kendine yeterlilik oranı" nedeniyle kolaylaşır. On dokuzuncu yüzyıldaki ilk Amerikan tarım devrimi sırasında İngiltere'nin gıda ithalatında gördüğümüz gibi, azalan "kendine yeterlilik oranı" hiçbir şekilde zayıflığın gerekli işareti değildir. Afrika, 1960 ve 1970'lerde gıda ithalatı nüfustan üç kat hızlı artsa da 1975'e kadar güçlü bir ekonomik büyümeyi korumayı başardı.[116] Ancak gıdada kendine-yeterliliğin azalışının ortada bir tarımsal devrim yokken –bu devrim herhangi bir yerde olabilir–, görülmesi çok daha risklidir. Gıdada bağımlılık Güney'in büyük kesiminde 1970'ler ve 1980'lerde artış gösterdi.[117] Bunun o dönemdeki sonuçları arasında, bildiğimiz kadarıyla kıtlık ve açlık döngülerinin sıklaşması ve on yıllar süren ekonomik durgunluk vardı.

Ucuz Gıda'ya ulaşılmasının nedenlerinden biri de 1970'lerde Kuzey'deki tarımsal gıda yerleşkelerinin hızla sermayeleştirilmesidir. Neoliberal proje, Kuzey'de tarımın rekabet üstünlüğünü Ucuz Gıda'ya erişimin bir yolu olarak değerlendirmeyi bildi. Endüstriyel tarımda emek verimliliği artış hızı, ABD ekonomisi genelindeki artış hızını ikiye

---

[114] F. Araghi (1995). *Global Depeasantization, 1945–1990*, The Sociological Quarterly, c. 36, no. 2, s. 337-368; F. Araghi (2000). *The Great Global Enclosure of Our Times*, F. Magdoff, J. B. Foster ve F. H. Buttel (Der.), Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food and the Environment içinde, New York: Monthly Review Press.

[115] A.g.e.

[116] C.K. Eicher (1982). *Facing up to Africa's Food Crisis*, Foreign Affairs, c. 61, no. 1, s. 156; G. Arrighi (2002). *The African Crisis*, New Left Review II, no. 15, s. 5-36.

[117] P. Uvin (1994). *The State of World Hunger*, Nutrition Reviews, c. 52, no. 5, s. 3.

katladı.[118] Yeşil Devrim'in küreselleşmesi sırasında ve genel olarak neoliberal dönemde, tamamen olmasa da çoğunlukla Kuzey'de yoğunlaşan endüstriyel tarımın verimliliği ile düşük girdi gerektiren ("köylü") tarımın verimliliği arasındaki uçurum hızla derinleşti.[119] Örneğin 2010 yılında, Kuzey'de, kalori cinsinden günlük kişi başına üretim 11.741 iken, Doğu Asya'da bu sayının yarısı, Güney Asya'da ise yaklaşık çeyreği kadar üretim yapılıyordu[120] – bu başarının ardında tarımsal çıktının dünya genelindeki, ancak özellikle de Avrupa ve ABD'deki büyük çiftlikler elinde yoğunlaşması vardır.[121] Peki, bunun sonucunda ne oldu? Seçkin tarımsal liberalleşme ve 1982 yılı sonrasının yapısal düzenlemeleri ile birleştiğinde bunun sonucu, Ucuz Gıda'nın Kuzey'den Güney'e akması ve milyonlarca köylünün yerinden edilmesi olmuştur.

Neoliberal borç rejimi çok iyi işledi çünkü daha önceki krizler sırasında yaşanan bağlantıların kopması sorununu önledi. 1980lerde Afrika'da eşitsiz kalkınmanın beslenmeden kaynaklanan yönü dünya tarihinde ilk kez karşılaşılan bi olgu değildir. On yedinci yüzyılın ortalarında Polonyalı köylülerin payına düşen gıda miktarı, Hollanda'nın "uluslararası borç köleliği sisteminin" baskısı altında gittikçe azalırken –ve toprağın verimliliği tükenirken– Baltık tahılı Polonya'dan Ams-

[118] K. O. Fuglie ve S. L. Wang (2012). *New Evidence Points to Robust but Uneven Productivity Growth in Global Agriculture*, Amber Waves, c. 10, no. 3, s. 1–6; R. J. Gordon (2012). *Is US Economic Growth Over?*, No. w18315, National Bureau of Economic Research.

[119] S. Amin (2003). *World Poverty, Pauperization, and Capital Accumulation*, Monthly Review, c. 55, no. 5, s. 1–9; D. F. Bryceson (2009). *Sub-Saharan Africa's Vanishing Peasantries and the Specter of a Global Food Crisis*, Monthly Review, c. 61, no. 3, s. 48–62; T. Kastner ve d. (2014). *Rapid Growth in Agricultural Trade: Effects on Global Area Efficiency and the Role of Management*, Environmental Research Letters, c. 9, s. 1-10.

[120] FAO (2012). *FAO Statistical Yearbook 2012*, Rome: FAO, s. 35.

[121] J. C. Franco ve S. M. Borras Jr. (Der.) (2013). *LandConcentration, Land Grabbing and People's Struggles in Europe*, Amsterdam: Transnational Institute; GRAIN (2014). *2, 4-D Soy: Waging War on Peasants*, GRAIN Raporu.

terdam'a akmaya devam ediyordu.[122] Fakat Polonya'nın yaşadığı krizler, on sekizinci yüzyılda dünya ticaretiyle bağlarını koparmasına neden oldu. Bu kalkışmanın peşinden Polonya'nın müreffeh devletlerarasına katıldığını söyleyemesek de gıda mahrumiyeti, kaynakların tükenmesi ve tarımsal-çıkarıcı mülksüzleştirme sorunları büyük ölçüde çözüldü.

Neoliberal dönemin şafağında bu çözümlerin hiçbirini başarmak olası değildi. 1980'lerin ilk yıllarında "Washington Uzlaşması" ile fitili ateşlenen finansal-emperyal güç yönünü Güney'in dünya piyasalarından çekilmesine engel olmaya çevirdi. Dünyadaki ekonomik daralma, çevre ve yarı-çevre bölgelerin kendi pazarlarını oluşturmasına ve buralarda "merkez-benzeri" kapitalist kalkınmaya alan açtıkça çekilmenin uzun dönemlikalıpları da ortaya çıkıyordu – on yedinci yüzyılda Meksika, 1763'ten sonra Kuzey Amerika ve 1930'larda Latin Amerika'nın çekilmeleri tam da yeni ortaya çıkan birikim rejiminin verimlilik devriminin ortasındayken kaldıramayacağı girişimlerdi. Bu, 1980'lerde, on yıl süren çok düşük verimlilik artışı döneminden sonra daha da önemli hâle geldi. Neoliberalizmin başarılı olması için Güney'deki üreticileri dünya piyasası için üretim yapmaya bağlı kılmanın bir yolunu bulmak gerekiyordu –gerekirse insan ve insan-dışı doğaları "yetersiz yeniden üretime" zorlama pahasına.

Bu koşullar altında yeni borç rejimi, dünyanın dört bir tarafındaki –özellikle Güney'deki– üreticilerin piyasa disiplinine tabi olan büyük bir kısmı için "küresel ıstırap-satıcılarından" ibaretti.[123] 1980'lerden beri kahve, muz ya da deniz ürünleri gibi, her biri kendi geçicilikleri içinde "yüksek değerli" ürünler üreten şirketler, piyasada fiyatlar düştüğü halde üretim miktarını artırmak için fazla alternatif bulamamışlardı.[124] Sonuçta önemli dönüşüm, küçük arazi sahibi köylülerin

[122] I. Wallerstein (1974). *The Modern World-System I*, New York: Academic Press, s. 121-122.

[123] U. Patnaik (2003). *Global Capitalism, Deflation and Agrarian Crisis in Developing Countries*, Journal of Agrarian Change, c. 3, no.1-2, s. 3.

[124] MGI [McKinsey Global Institute] (2014). *MGI's Commodity Price Index -an Interactive Tool*; FAO (2003). *The World Banana Economy,*

–köylülerin giderek daha küçük arazilere itilmesi sonucu bugün dünyadaki "çiftliklerin" yüzde 90'ı, 22 dönümden küçük alanlara sahiptir– dönüştürülmesi yoluyla değil, endüstriyel tarımın küresel genişlemesi ile sağlandı. Şaşırtıcı şekilde, ekili alanlarda 1990'dan beri gerçekleşen genişlemenin tamamı ihracata yöneliktir –bu dönemin "ulusal tarım" döneminde yaşananlarla farkı dikkat çekicidir.[125]

NEOLİBERAL TARIMIN ÇELİŞKİLERİ

Neoliberalizmin tarım ve gıda modeli oldukça başarılıydı. FAO'nun 1983 yılından beri 100 civarında dalgalanan gıda fiyat endeksi 2000 yılında 92'yi gösteriyordu. Zamanlaması ise manidardır, çünkü Kuzey'deki birikim tam da bu dönemde canlanmaya başladı. Ve petrol fiyatları da yine bu dönemde yirmi yıl sürecek bir istikrara kavuştu. Gıda fiyat endeksinin 2000 yılındaki değeri, Yeşil Devrim'in küreselleşme safhasının zirvesi olan 1960'lardaki ortalamasının üçte ikisi kadardı.[126] Kuzey'deki işçi sınıfı için hanehalkı gelirindeki payı düşünülürse –bu dar bir ölçü olabilir ancak ücretlerin baskılanması konusu ile birlikte düşünüldüğünde merkezi önemdedir– gıda hiçbir zaman bu denli ucuz olmamıştı.[127]

1985–2002, Rome: FAO.
http://www.mckinsey.com/tools/Wrappers/Wrapper.aspx?sid={0237E967-A10A-489FB428 C5AA3437D98F}&pid={1A3A-0AD3-E3DB-436E-BE0D-A5A5BBF05006}; F. Asche, "Global Seafood Markets in 2030." (Presentation to the Institute for Social and Economic Research, University of Alaska, Oct. 24, 2012). Accessed July 12, 2014. http://greenandgold.uaa.alaska.edu/media/AscheAlaska-Anchorage.pdf; FAO, *The World Banana Economy, 1985–2002*. (Rome: FAO, 2003). Accessed June 29, 2014. http://www. fao.org/docrep/007/y5102e/y5102e00.htm

[125] T. Kastner ve d. (2014). *Rapid Growth in Agricultural Trade: Effects on Global Area Efficiency and the Role of Management*, Environmental Research Letters, c. 9, s. 1-10.

[126] FAO, "World Food Situation: FAO Food Price Index, " (2014). Accessed May 16, 2014. http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/; Calculated fromFAO, "Food Price Index: Nominal and Real, " (2014). Accessed August 18, 2014. http://www.fao.org/fileadmin/templates/worldfood/Reports_and_docs/food_price_index_nominal_real.xls

[127] D. Thompson (8 March 2013). *How America Spends Money on Food*,

Gıda fiyatları 2003 yılında yükselmeye başladı. İlk önce yavaşça... Daha sonra hızlanarak... 2008 yılına geldiğimizde gıda fiyatları 2002 yılına göre yüzde 62 daha yüksekti, 2011'de ise yüzde 77.[128] Gıda fiyat endeksi 1974-75 yıllarındaki olağandışı seviyelerine asla ulaşmamış olsa da 1970'lerdeki (1973-1981) fiyatlar yakın dönemdekinden (2007-2014) daha düşüktü. Ayrıca 1960'ların "normal" fiyatlarıyla 1970'lerin "yüksek" fiyatları arasındaki fark 2000'lerde gördüğümüzden daha küçüktü.[129] Bunu gıda fiyatı endeksine bakarak görebiliriz, endeksin değeri 1970'lerde bir önceki on yılın ortalamasına göre yüzde 7, 6 daha yüksek iken gıda enflasyonu, 1990'ların ucuz gıda dönemine göre 2000'lerde fiyatların yüzde 50 artmasına neden olmuştur.[130] Üstelik henüz fiyatların girdiği bu yörüngeden çıkacağına dair bir işaret yok. Kapitalizm, Ucuz Gıda'yı tarihin çöplüğüne atmış gibi görünüyor.

Son yıllarda önümüzde yüksek gıda fiyatlarını açıklamakta kullanabileceğimiz çok fazla olgu var: endüstriyel et paketleme kompleksleri, finansal spekülasyon, tarımsal yakıtların (biyodizel gibi) artışı, Güney'in genelinde "yeni orta sınıfın" yükselişi, hızlanan iklim değişikliği, yükselen enerji fiyatları, artan nüfus ve kentleşme, dünyada tüketilen gıdanın çoğunu üreten küçük üreticinin mülksüzleşmesi... Elbette bunların çoğu birbiriyle bir şekilde kesişen örnekler. Hepsi ve daha da fazlası içinde bulunduğumuz konjonktürden kaynaklanıyor. Bu bölümde amacım gıda fiyatlarındaki artışın tarihini yeniden kurmak değil, şu soruyu sormak: Bir Ucuz Gıda dönemi yeniden yaşanabilir mi?

The Atlantic; H. Elitzak (1999). *Food Cost Review, 1950–97*, Tarımsal Ekonomik Rapor no. 780, Food and Rural Economics Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture; R. Schnepf (2013). *Consumers and Food Price Inflation*, Washington, D.C.: Congressional Research Service.

[128] Hesaplamalar için bkz. FAO (2014). *Food Price Index: Nominal and Real*.

[129] Bu oranlar, 1962-72 ortalamasının (133, 6), 1973-81 ortalamasının karşılaştırılmasıyla elde edildi (143, 7) (oranlar FAO'dan alındı, a.g.e.).

[130] Bu oranlar 1993-2002 ortalamasının (101, 6), 2007-14 ortalamasıyla (152, 6) karşılaştırılmasıyla elde edildi (FAO (2014).

Önceki dönemlere dair yanıtların ve açıklamaların bu soruyu yanıtlamaya yeteceğini sanmıyorum. Geçen beş yüzyıldaki tarım devrimlerinin payandası olan sınırlar büyük ölçüde silindi. Hollanda, on altıncı yüzyılda Vistül Havzası'ndan gelen buğdayla zenginleşti; Britanya, on dokuzuncu yüzyılda İrlanda, Karayipler ve Amerika'da Ortabatı'ya sahipti; ABD bir dünya gücüne dönüştüğünde Ortabatı'ya, güneydeki eyaletlere, Kaliforniya'ya *ve* Latin Amerika'ya sahipti. Henüz kullanılmamış sınırların teknik gelişmeler ve emeğin yeniden düzenlenmesi ile birleştirilmesi sayesinde büyük gıda fazlaları elde edildi. Ve Güney Asya'nın Yeşil Devrimi'nin, dışarıdaki nispeten ucuz enerji kaynakları (gübre için) ve içerideki bereketli akiferler gibi "dikey" sınırlara el koyulmasına çok şey borçlu olduğunu da biliyoruz. Ucuz su ve gübre biçimindeki ucuz enerji bugün hızla yok oluyor.[131] "Yeni" çitlemeler yoluyla gelişen biyoteknoloji ve biyo-korsanlık bazı kapitaliztleri çok zenginleştirmiş olsa da Ucuz Gıda'yı ortaya çıkaran daha önceki tarım devrimleri kadar başarılı olamadılar.

Günümüzün Ucuz Gıda modelinin derinleşen çelişkileri, çözümü kapitalizm içinde arayan bir *gelişim krizine* mi işaret ediyor? Eğer bu doğruysa, yeni bir tarım devriminin birikimin yeni dinamik merkezi olan Çin'de şekillenmesini beklerdik. Çin'de 1979'da çok büyük oranlarda gübre kullanımıyla birlikte yaşanan "tarımda *de facto* özelleştirme" hem verimi hem de üretimi artırdı – ancak bu artış 1960 ve 1970'lerdeki artıştan fazla değildi.[132] Fakat 1980lerdeki verimlilik ve üretimde görülen ilk artışın dışında Çin tarımının devrimci bir özelliği olduğundan bahsedemeyiz. Tahıl üretimi, 1979 ve 1996 yıl-

[131] M. Palaniappan ve P.H. Gleick (2008). *Peak Water*, The World's Water 2008–2009 içinde, P. H. Gleick (Der.), Washington, D.C.: Island Press; Index Mundi (2014). *DAP Fertilizer Monthly Price–US Dollars per Metric Ton*, Index Mundi.

[132] D. Wen ve M. Li (2007). *China: Hyper-Development and Environmental Crisis*, Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature içinde, L. Panitch ve C. Leys (Der.), London: Merlin, s. 130–146; J. Y. Lin (1992). *Rural Reforms and Agricultural Growth in China*, American Economic Review, c. 82, no. 1, s. 34–51.

ları arasında 300 milyon tondan 500 milyon tona yükseldi.[133] Ancak 1998'den beri buğday üretiminde –Çin en büyük buğday üreticisidir– verimlilik artışı üretim artışıyla birlikte durgunlaştı.[134] Pirinçte verimlilik artışı 1990'larda 1960'lara göre yarı yarıya yavaşladı, üretim ise yüzde dört geriledi. Çin'in soya ithalatı ise yerli üretimi ilk kez 2003 yılında aştı.[135] Çin "mucizesinin" tüm olağanüstü başarılarına rağmen endüstri ve tarımdaki emek verimliliği, Kuzey'in ortalamasının dörtte birinde (veya daha azında) kalmaktadır.[136] Özetle, Çin'in hem dünyayı besleyecek hem de kapitalizmi yeni bir altın çağa *taşıyacak* bir tarımsal devrimin eşiğinde olduğunu söylemek için elimizde çok az gösterge var.[137] Ayrıca Çin, Hollanda'nın Baltık'taki gücünün veya İngiltere'nin Karayipler'deki gücünün göstergesi olan "dışa dönük" tarım devrimini başlatıyor gibi de görünmüyor.[138]

---

[133] D. Wen ve M. Li (2007). *China: Hyper-Development and Environmental Crisis*, Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature içinde, L. Panitch ve C. Leys (Der.), London: Merlin.

[134] B. Lohmar (2004). *China's Wheat Economy: Current Trends and Prospects for Imports*, Economic Research Service, United States Department of Agriculture; W. Zhang ve d. (2011). *Global Pesticide Consumption and Pollution: With China as a Focus*, Proceedings of the International Academy of Ecology and Environmental Sciences, c. 1, no. 2, s. 125-144.

[135] Z. Defeng (2000). *Çin'de Pirinç Verim Farkını Kapatmak* [Bridging the Rice Yield Gap in China], Bridging the Rice Gap in the Asia-Pacific Region içinde, M. K. Papademetriou ve d. (Der.), Bangkok: FAO, s. 69-83; People's Daily Online (14 Şubat 2004). *Last Year Saw China's Soybean Import Hit a Record High in History*, People's Daily Online; L. Brown (Nisan 2009). *Could FoodShortages Bring Down Civilization?*, Scientific American.

[136] G. Jefferson ve d. (2006). *The Sources and Sustainability of China's Economic Growth*, Brookings Papers on Economic Activity II, s. 1–47; S. Jin ve d. (2010). *Agricultural Productivity in China*, The Shifting Patterns of Agricultural Production and Productivity Worldwide içinde, J. M. Alston ve d. (Der.), Ames, IA: The Midwest Agribusiness Trade Research and Information Center, s. 229–277.

[137] V. Smil (2004). *China's Past, China's Future*, New York: Routledge; A. Camba (2014). *Karl Marx in Beijing*, From The Long Twentieth Century to the Twenty-First Konferansı, Binghamton University.

[138] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*; A.g.y. (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part II: The Global North Atlantic*

Neoliberalizmin Ucuz Gıda rejiminin ortaya çıkışı elbette bir tecrit içinde, yalnızca ana mallar ile ya da yalnızca geniş birikim süreçleri ile olmadı. 2003 yılından bu yana, gıda fiyatlarındaki artış, ekonomistlerin "meta patlaması" dediği şey içinde, yani yükselen enerji ve ana metal fiyatlarıyla birlikte gerçekleşti. Bu kavramın *patlama* kısmı yükselen fiyatları ifade eder; geleneksel tanımda ürünlerin fiyatları zirveye ulaştığında patlama sona ermiştir ve peşinden fiyatlar "normale" döner. Yaygın beklenti, patlama yıllarındaki yüksek fiyatların yeni üretim kapasitelerine yol açacak yatırımları harekete geçirmesidir. Daha sonra kapitalist yatırımın etkisiyle fiyatlar düşer. Neoklasik yaklaşımın tüm açıklaması, büyük bir tarihsel rekora işaret eden bu varsayım etrafında kurulmuştur. The Economist'in gıda fiyat endeksinin 1846 ve 1972 yılları arasındaki her zirvesi bir öncekinden dikkat çekici derecede küçüktür (I. Dünya Savaşı tek istisnadır vc çok kısa sürmüştür).[139] Yirminci yüzyıl boyunca meta fiyatları yıllık yüzde bir oranında düşmüştür.[140] Günümüzde bu "eski normalin" –özellikle gıda fiyatlarında– geri dönmesi olanaksız görünüyor. Meta patlamasının "sonuna" dair iyimser tahminler bile –"sonun" fiyatlardaki yükselmenin durması olduğunu hatırlayalım– ucuz enerjiye ya da ucuz hammaddelere dönüşü öngörmemektedir. *Yeni normal* ufukta göründüğünde dahi eski normali kabul etmeye devam ediyoruz, tıpkı bir İsveç bankasının küresel ürünlerin durumu hakkında "meta çöküşü *ağır çekimde* devam ediyor" diye bir iddiada bulunan yakın tarihli bir raporu onayladığında olduğu gibi.[141]

Gerçekten de çok ağır çekimde devam ediyor. En son yaşanan meta patlaması yeni bir kavsamsallaşmayı gerektiriyor.

in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century, Journal of Agrarian Change, c. 10, no. 2.

[139] J. Baines (2014). *Food PriceInflation as Redistribution*, New Political Economy, c. 19, no. 1, s. 79–112.

[140] K. O. Fuglie ve S. L. Wang (2012). *New Evidence Points to Robust but Uneven Productivity Growth in Global Agriculture*, Amber Waves, c. 10, no. 3.

[141] Handelsbanken (2014). *A Commodity Bust in Slow Motion*, Stockholm: Handelsbanken. (Vurgu yazara ait)

Fiyatların, üretim maliyetlerini azaltacak ve fiyatları düşürecek yeni verimlilik seviyelerine yol açmaması olanaklı mı? Geçen yüzyıl boyunca meta patlamaları savaşlar ve savaş sonrası dönemler ile birlikte ortaya çıktı – ya da 1972-75 patlamasında olduğu gibi petrol fiyatlarının OPEC'in girişimiyle artması ve ABD-SSCB tahıl anlaşmasının etkisiyle. Genellikle kısa süreli oldular. Örneğin 1970'lerde üç yıl, 1915-17'de iki yıl sürdü, 1950-57 arasındaki patlamaysa uzun sürdü ancak oldukça zayıftı. Bir ya da iki üründe yaşandılar: Tarım ve madenler (1915-17, 1950-57) ya da petrol ve tarım (1972-75) gibi. Fakat 2003'te başlayan meta patlaması öncekilerden farklıydı. Örneğin üç farklı ürün grubunda yaşandı – Dört Ucuzlar'dan üçünde. Ayrıca her grup, özellikle 2008'de, bir diğeriyle birlikte hareket etmeye başladı. Bu daha önce hiç yaşanmamıştı. Bu son meta patlamasının üçüncü ayırt edici özelliği ise "fiyat artışlarının eşi benzeri görülmemiş bir düzeyde olması" idi, 2003 ve 2008 yılları arasında "fiyatlar yaklaşık yüzde 109 oranında arttı. Daha öncekilerde bu artış yüzde 60'ı geçmemişti".[142] Fiyat endeksinin 2008 yazındaki zirvesinden hızla uzaklaşmasına rağmen, 2009 yılındaki fiyat düşüşü geçici ve hafif oldu, meta patlaması böylece devam etti. Ocak 2011'den 2014 yılının ortalarına kadar fiyat endeksi, 2005'teki en yüksek seviyesinden yüzde 80-90 oranında daha yüksekti.[143] Daha önceki döngülerde olduğu gibi yeni yatırım enerji ve hammadde sektörlerine aktı.[144] Ancak bu üretim maliyetlerini *düşürmeye* yetmedi, üstelik bunun tam tersi yaşandı:

> Daha derin ve daha düşük kalitede madenler, daha uzak ve zor ulaşılan mevkiler ve hem emek hem de ekipman darlığı maliyet-

[142] World Bank (2009). *Global Economic Prospects 2009*, Washington, D.C: World Bank.

[143] Index Mundi (2014). *Commodity Price Index Monthly Price—Index Number*, Index Mundi.

[144] Handelsbanken (2014). *A Commodity Bust in Slow Motion*, Stockholm: Handelsbanken; S. Kopits (2014). *Oil and Economic Growth: A Supply-Constrained View*, The Center on Global Energy Policy, Columbia University.

leri yükseltti... Fiyatlar şu an zirve seviyesine ulaşmış olsa da bu, yakın gelecekte 2002 öncesi seviyelerine geri döneceği anlamına gelmiyor. Maliyetler arttı ve hızla geri düşmeleri beklenmiyor, bu şekilde fiyatlar eski seviyelerinden yukarıda kalmaya devam ediyor. Aslında bazı ürünlerde üretim arttıkça maliyet baskısının etkisi de şiddetleniyor.[145]

Yükselen maliyetler madencilikle sınırlı kalmadı. Amerika'da tahıl üreticileri maliyetlerinin 2002 ve 2007 yılları arasında, artan enerji fiyatlarının da etkisiyle yüzde 15-20 oranında arttığını gördü[146] – enerji fiyatları 2014 yılında 2007 yılında olduğu gibi yüksekti.[147] Neoliberalizmin örnek "gelişme mahsulü"[148] olan soyanın gidişatı ise verimlilik modelinin savunucuları için bile oldukça tedirginlik verici. 2002 yılından sonraki on yılda soya fasulyesinin üretim maliyeti dünya çapında üç kat arttı.[149] Soya üretiminde Amerika'yı geçip küresel üstünlüğe ulaşmaya yaklaşan Brezilya'da üretim maliyeti 2009 yılından sonra yıllık yüzde 5 oranında arttı.[150] Geçen on yılda fiyatlardaki artışı inceleyen Dünya Bankası ekonomisti John Baffes'ın belirttiği gibi "*Başlangıçta*, 1950'lerin başında (Kore Savaşı) ve 1970'lerde (petrol krizleri) tecrübe edilene benzediği düşünülen 2004 sonrası fiyat artışlarının aslında *daha kalıcı bir karaktere sahip olduğu* giderek belirgin hâle geliyor".[151]

---

[145] M. Rider (2012). *The Other Side of the Super Cycle*, Investing in 2013 içinde, Geneva: UBS Global Asset Management, s. 14–15.

[146] D. Mitchell (2008). *A Note on Rising Food Prices*, Policy Research Working Paper 4682, Development Prospects Group, The World Bank.

[147] Index Mundi (2014). *DAP Fertilizer Monthly Price–US Dollars per Metric Ton*, Index Mundi; Index Mundi (2014). *Crude Oil (Petroleum), Price Index Monthly Price–Index Number*, Index Mundi.

[148] USDA (2008). *Agricultural Projections to 2017*.

[149] M. Rider (2012). *The Other Side of the Super Cycle*, Investing in 2013 içinde, Geneva: UBS Global Asset Management.

[150] AgroSouth News (21 July 2014). *Soybean Production Costs Rise 5 Percent Annually in Brazil*, AgroSouth News; S. B. Hecht ve C. C. Mann (10 Ocak 2008). *How Brazil Outfarmed the American Farmer*, Fortune.

[151] J. Baffes (2013). *A Framework for Analyzing the Interplay Among Food, Fuels, and Biofuels*, Global Food Security, c. 2, no. 2, s. 116. (Vurgular yazara ait)

Dolayısıyla, 2003 yılında başlayan meta patlaması ekonomistlerin –ve bazı radikallerin– beklentileri ve varsayımlarına meydan okuyacak gibi görünüyor. Son on yılda dikkatler finansallaşma ve onun derinleşen çelişkilerine odaklanmışken, radikal eleştiri, *dünya birikiminin merkezi mekanizmalarıyla ilişkili olan* için gıda, enerji ve hammaddelerin artan maliyetleri hakkında neredeyse tamamen sessiz kaldı. Burada, Kartezyen ikilinin entelektüel bakış açımızı şekillendirmedeki ve biz daha altta yatan belirleyici bağlantıları (yeniden) inşa etme şansı bulamadan gerçeklik algımızı parçalamadaki olağanüstü gücünü yeniden değerlendirebiliriz. Bu belirleyici bağlantılar arasında dünya birikimindeki iki temel gelişimsel kayma dikkat çeker. Biri, fiyatlardaki yükselişlerin tarihsel olarak düzeltilmesini sağlayan mekanizmaların –devam eden– çöküşüdür. Bu mekanizmalara göre daha çok yatırım ve devletin öncülüğündeki yeniden yapılandırma beraberinde Ucuz Doğa'yı getirir. Diğeri ise dünya birikimi üzerindeki sonu yokmuş gibi görünen meta patlamasının temsil ettiği "sıkışma": Birikim süreci içindeki dinamik çelişki olarak yetersiz üretimin yeniden dirilişi.

Bu yeni meta patlamasının davranışı –gıda ve enerji bağlantısının çok açıkça ortada olduğu– neoliberal kapitalizmin krizini anlamak için iyi bir ipucu sağlıyor. Bu devam etmekte olan finansal genişleme ile de yakından bağlantılı bir süreç, hatta gıda ve finans geçen on yılda öyle iç içe geçti ki, tek bir süreçten bahsetmek yanlış olmaz.[152] Eğer neoliberalizm kapitalizmin bir safhasıysa –neoliberalizmi bir sınıfsal proje ya da "piyasa disiplini" planı olarak görmekten farklı olarak[153]– son meta patlamasının açığa çıkardığı krizin önemli bir özelliği vardır, bu *uyarıcı* bir krizdir. Böyle krizler, belirli bir birikim rejiminin, karşılığı ödenmemiş emek/enerjiye, birikmiş fazlanın kütlesinin artışından daha hızlı el koyamaması duru-

[152] F. Kaufmann (2012). *Bet the Farm*, Hoboken: John Wiley & Sons; J. Clapp (2012). *Food*, Cambridge: Polity.

[153] Bkz. D. Harvey (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press; N. Brenner ve d. (2010) *After Neoliberalization?*, Globalizations, c. 7, no. 3, s. 327–345.

munda ortaya çıkar. Temellük edilmiş emek/enerjinin küresel payı azaldıkça, Dört Ucuzlar'ın maliyetleri (her zamankinden daha eşitsiz şekilde) artma eğilimi gösterir ve birikim tökezlemeye başlar. Stratejik ürünlerin maliyetindeki artışa baktığımızda bu uyarıcı krizin 2003 yılından beri etkin olduğunu görebiliriz.

BİYOTEKNOLOJİ: TARIM DEVRİMİ ya da GÖTTERDÄMMERUNG

Bugün sermaye yeni bir Ucuz Gıda dönemi için gerekli koşulları nereden sağlayacak? Neoliberalizm bütün umutlarını, "yeni çitlemeler" sağlamasını beklediği biyoteknolojinin beraberinde getireceğini tarım devrimine bağlamış görünüyor.[154] Bu devrim, gelirin yeniden bölüşümünü (çiftçilerin sınıflarını daha da ayrıştıracak şekilde) etkilediği, devletlerin ve devlet benzeri kurumların mülkiyet üretme ve onları güvence altına alma kapasiteleri tarafından desteklendiği ve sermayenin bazı sektörlerinin birikimi sürdürmesi bakımından gelecek vaat eden olanaklar sağlamış olması nedeniyle klasik tarımsal devrim modeline uyar. Ancak, yeni bir sistemli birikim döngüsünün koşullarını oluşturmaya yetecek düzeyde bir verim patlamasını (ucuz enerji ve ucuz girdiler ile birlikte) henüz sağlayamadığı için de, klasik tarımsal devrim tanımına *uymuyor*. Biyoteknoloji rejimi, servet ve iktidarı tarımsal üreticiden sermayeye doğru yeniden bölüştürdü, ancak dünya proletaryasında büyük bir genişlemeyi kolaylaştıracak türden bir verim patlaması ve tarımsal üretimde yer alan işçiler için gıda fiyatlarında dikkate değer bir ucuzlama sağlayamadı.

Genetiği değiştirilmiş türlere 1996'da neredeyse hiç rastlanmazken 2011 yılına gelindiğinde dünya çapında ekili arazilerinin yüzde 10'u (29 ülkede 16.7 milyon çiftçi tarafından işlenen) bu bitkilerle örtülüydü. ABD, genetiği değiştirilmiş bitkilerin ekili olduğu alanların yüzde 43'üne sahip olan ülke olarak (69 milyon hektar) kuşkusuz bu dönüşümün merkezin-

[154] J. Rifkin (1998). *The Biotech Century*, New York: Putnam; V. Shiva (1997). *Biopiracy*, Boston: South End Press.

de yer alıyor.[155] Amerika'daki soya fasulyesinin yüzde 94'ü ve mısırın yüzde 88'i genetiği değiştirilmiş tohumlar ile yetiştiriliyor (tamamı olmasa da çoğu RoundUp Ready tohumları ile).[156] Genetiği değiştirilmiş tohumların ekildiği arazilerin yarısı ise Güney'de.[157]

Biyoteknoloji, tarımda potansiyel verim oranlarını artırmak için çok az şey yaptı. Dünyada tarımsal verimlilik artışı, 1960'larda yıllık yüzde 3 iken 1990'larda sadece yüzde 1.1'e geriledi.[158] Gurian-Sherman, biyoteknolojinin toplam verim etkisi üzerine yapılan ilk kapsamlı incelemede kazancın neredeyse tamamının potansiyel değil gerçek verimde olduğunu buldu.[159] Benzer raporların üzerine Monsanto, "genetiği değiştirilmiş ürünlerde temel amacın onları zararlı bitki ve böceklere karşı dayanıklı kılmak" olduğunu –hüzünle– açıklamak zorunda kaldı. "*Bunlar, doğası gereği verimi artıran türler değildir*, verimi korumaya yönelik türlerdir."[160] Fakat

[155] C. James (2011). *Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2011*, Brief 43, International Service for the Acquisition of Agri-Biotech Applications; W. Hauter (2012). *Gıda Tekeli* [Foodopoly], New York: The New Press, s. 243; FAO (2012). *FAO Statistical Yearbook 2012*, Rome: FAO, s. 312–314.

[156] W. Hauter (2012). *Foodopoly*, New York: The New Press, s. 243.

[157] C. James (2011). *Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2011*, Brief 43, International Service for the Acquisition of Agri-Biotech Applications.

[158] R. Dobbs ve d. (2011). *Resource Revolution*, New York: McKinsey Global Institute.

[159] D. Gurian-Sherman (2009). *Failure to Yield*, Cambridge, MA: Union of Concerned Scientists.

[160] Alıntı için bkz. E. Ritch (17 April 2009). *Monsanto Strikes Back at Germany, UCS*, Cleantech.com. Su ve toprak kısıtları, yeni genetik-kimyasal bileşenler ile aşılsa bile, bunun yeni bir verimlilik devrimine giden yol olmadığı açık. Birincisi, "su sorunu" yaygın olarak kabul edilenden daha ciddi olabilir (M. Palaniappan ve P.H. Gleick (2008). *Peak Water*, The World's Water 2008–2009 içinde, P. H. Gleick (Der.), Washington, D.C.: Island Press). İkincisi, son dönem kapitalist tarımın sermaye ve enerji yoğun temeli, verimleri önemli ölçüde yükseltme kapasitesinde daha da ciddi bir sınır oluşturur. Teknik kontrol rejimi -bu örnekte zararlı bitki ve böceklere karşı- daha dirençli zararlıların ve patojenlerin evrimini doğuruyor (V. Ruttan (2002). *Productive Growth in World Agriculture*, Journal of Economic Perspectives, c. 16, no. 4, s. 173).

RoundUp Ready tohumlarının verimi de iddia edildiği kadar koruyamadığı ortaya çıktı. Özellikle genetiği değiştirilmiş soyanın ekili olduğu arazilerdeki zararlı otların, ünlü herbisitlerin saldırılarından dahi kurtulacak şekilde evrimleştiği anlaşıldı.[161] Bu otlar bir sonraki bölümde incelediğimiz radikal değişimin –artı değerden eksi değere– temsilcisi olarak görülebilir. 2000'lerin sonunda anladık ki tarımsal biyoteknolojinin ilerlemesi aynı zamanda yeni bir tarım devrimi için gereken alanı kısıtlıyor.

Ben buna "süper ot etkisi" diyorum. Süper otların emek verimliliği üzerindeki olumsuz etkisi (yerel ya da genel), neoliberalizmin Ucuz Gıda rejimini zayıflatan bir dizi geniş güç kaynağına işaret ediyor. Genetiği değiştirilmiş tohumların süper otların ortaya çıkmasına neden olabileceği daha en başta bazıları tarafından anlaşılmıştı.[162] "Süper otlar", 2005 yılında geniş kitlelerin dikkatini çekecek kadar ciddî boyutta evrimleşti.[163] Soya bu konuda özel bir örnektir. Genetiği değiştirilmiş soyanın dünyadaki toplam üretimin yüzde 57'sini oluşturduğunu ve ABD'nin önde gelen soya üreticisi olduğunu (yüzde 37) düşünürsek, soyada süper otların ortaya çıkışı tarihi önemde bir olaydır.[164] ABD'de soya üretilen bölgelerde, 22 eyaletteki on milyonlarca dönüm arazide 13 zararlı yabanî ot türü (tüm dünyada 21 adet) bilinen herbisitlere dayanıklı hale geldi.[165] 2008'den 2011'e ABD'deki süper ot sınırı dört kat

---

[161] C. M. Benbrook (2009). *Impacts of Genetically Engineered Crops on Pesticide Use in the United States*, The Organic Center.

[162] J. Kling (1996). *Could Transgenic Supercrops One Day Breed Superweeds?*, Science, c. 274, no. 5285, s. 180–181.

[163] C. M. Benbrook (2009). *Impacts of Genetically Engineered Crops on Pesticide Use in the United States*, The Organic Center.

[164] G. Pechlaner ve G. Otero (2008). *The Third Food Regime*, Sociologia Ruralis, c. 48, no. 4, s. 351–371; T. Masuda ve P. Goldsmith (2008). *World Soybean Production: Area Harvested, Yield, and Long-Term Projections*, National Soybean Research Laboratory, University of Illinois at Urbana-Champaign.

[165] MCT Haber Servisi (13 May 2010). *Roundup-Resistant Weeds Gain Strength*, MCT News Service; J. Pocock (17 Ocak 2012). *Weed Revolt Marches On*, Corn and Soybean Digest.

genişleyerek on milyon dönüme ulaştı.[166] Bir tohum ve tarımsal kimyasal şirketi olan Syngenta, 2009 yılında, süper otların etkileyeceği alanın 2013 yılında 38 milyon dönüme ulaşacağını tahmin ettiğini açıkladı.[167] 2013 yılının sonunda the *Endişeli Bilim Adamları Birliği* [Union of Concerned Scientists] –oldukça önyargısız bir grup– 60 milyon dönüm arazinin süper otlardan etkilendiğini hesapladı.[168] Bu, ABD'de "her dört dönüm ekili alandan biri" anlamına geliyor.[169]

Süper otların sınırı, Arjantin ve Brezilya'daki genetiği değiştirilmiş soya ekili alanlara kadar hızla ilerledi.[170] Soya devrimi, Latin Amerika'da yalnızca tarıma elverişli mevcut arazilerin dönüştürülmesi yoluyla değil, aynı zamanda ormanların yok edilmesi ve diğer tarımsal genişleme biçimleri yoluyla gerçekleştirildiğinden, daha da dikkat çekicidir.[171] Bu, endüstri bitkileri tarımı içindeki tarımsal-ekolojik çelişkileri zayıflatmaya hizmet eden klasik bir meta sınırı modelidir. Örneğin, on yedinci yüzyılda, Barbados'ta, yabanî otların temizlenmesi verimliliği etkileyen bir iş olmaya başladığında şeker sınırı Jamaika gibi daha büyük adalara kaydırılmıştı.[172] Fakat Latin Amerika'da soya sınırı, daha önceki dönemlere göre yalnızca mütevazi bir "verimlilik balayı" yaşayabildi, süper otlar, tarımsal kapitalizmden çok daha hızlı ilerliyordu.

Monsanto'nun övülen Round Up Ready ürünleri bu toplumsal-ekolojik sürecin tam merkezinde yer alıyor. Monsan-

[166] CFS [Center for Food Safety] (2011). *Farmers and Consumer Groups File Lawsuit Challenging Genetically Engineered Alfalfa Approval.*

[167] Syngenta (2009).*Leading the Fight Against Glyphosate Resistance.*

[168] UCS (December 2013). *TheRise of Superweeds—and What to Do About It*, Policy Brief.

[169] W. Freese (30 September 2010). *Testimony Before the Domestic Policy Subcommittee of the House Oversight and Government Reform Committee*, U.S. House of Representatives.

[170] J. L. Villar ve W. Freese (2008). *Who Benefits from GM Crops?*, Amsterdam: Friends of the Earth International, 2008; Agrolink (6 June 2014). *Cultivo da Soja Deixou de Ser Fácil, Diz Agrônomo.*

[171] M. A. Altieri ve W. A. Pengue (2006). *Roundup Ready Soybean in Latin America*; P. Cremaq (26 August 2010). *Brazilian Agriculture: The Miracle of the Cerrado*, The Economist.

[172] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism.*

to'ya fazlaca prim vermek akıllıca olmasa da altta yatan süper ot yaklaşımı için şirketin genetiği değiştirilmiş soya ile tecrübesi oldukça iyi bir örnek sağlıyor.[173] Genetiği değiştirilmiş tohumlar, herbisit ve pestisit kullanımını azaltmayı ve gerçek verimi artırmayı taahhüt etti, ancak bunu, artan toksisite ve azalan verim nedeniyle ciddiye almak olası değildi.[174] Monsanto ve diğer Big Ag [*Büyük Tarımsal*] destekçilerinin iddialarına rağmen, [175] RoundUp Ready soyası gibi glifosata dirençli ürünlerin insan sağlığına etkilerinin belirsiz olduğu ve genetiği değiştirilmiş kök sistemlerinin mantar istilâlarına açık olduğu anlaşıldı.[176] Buna bir de gerçek verim kazanımlarının tükenmesi eklendiğinde elimizde sermayeyle ilgili gerçek bir sorun vardı: Tennessee'den bir soya çiftçisi olan Eddie Anderson, 2010 yılında, toprağı sürmek ve zararlılarla mücadele için eski yöntemlerini yeniden uygulamaya hazırlanırken, The New York Times'a "Yirmi yıl önceki durumumuza döndük" dedi.[177] Ancak bu eski yöntemler hem daha zehirli –2, 4-D gibi– hem de daha maliyetliydi.[178] 2012 ve 2014 yılları arasında, Indiana'daki soya çiftçilerinin herbisit masrafları önceki yıllara oranla 3-5 kat daha fazlaydı.[179] Buna benzer tanıklıklar Manitoba'dan Gürcistan'a ve Kuzey Amerika'nın

---

[173] D. Gurian-Sherman (2009). *Failure to Yield*, Cambridge, MA: Union of Concerned Scientists.

[174] C. M. Benbrook (2009). *Impacts of Genetically Engineered Crops on Pesticide Use in the United States*, The Organic Center.

[175] Monsanto (2009). *Monsanto, Dow Agro Sciences Complete U.S. and Canadian Regulatory Authorizations for Smart Stax Corn; Plans Set to Launch Seed Platform on 3 Million to 4 Million-Plus Acres*.

[176] R. J. Kremer ve N. E. Means (2009). *Glyphosate and Glyphosate-Resistant Crop Interactions with Rhizosphere Microorganisms*, European Journal of Agronomy, c. 31, s. 153–161.

[177] W. Neuman ve A. Pollack (3 May 2010). *Farmers Cope with Roundup-Resistant Weeds*, The New York Times.

[178] A. J. Price ve d. (2011). *Glyphosate-Resistant Palmer Amaranth*, Journal of Durée and Water Conservation, c. 66, no. 4, s. 265–275; GRAIN (2014). *2, 4-D Soy: Waging War on Peasants*, GRAIN Raporu.

[179] M. Wines (11 August 2011). *Invader Batters Rural America, Shrugging Off Herbicides*, The New York Times.

tüm kırsal bölgelerinde bulunabilir.[180] Tüm bu tanıklıklar, hızla yayılan süper otlar nedeniyle üretim maliyetlerinin hızla artacağı bir geleceğe işaret ediyorlar: 2010 yılında ABD'de çiftçilerin yalnızca yüzde 12'si tarlalarında birden çok glisofata dirençli ot bulunduğunu belirtmişken bu sayı 2011'de yüzde 11'e, 2012'de yüzde 27'ye ulaştı.[181]

Herbisite dirençli yabanî otların bu hızlandırılmış evrimi, *süper ot etkisinin* en son noktasıdır. Bu etkinin özünde, sermayenin insan-dışı doğaları kontrol etme çabası ile insan-dışı doğaların sermayenin kontrolünden kurtulma ve ona karşı koymaya dönük evrimsel kapasitesi arasındaki gerginlik vardır. Bu bir evcilleştirme döngüsüdür: "[Sermaye] doğal süreçleri ne kadar evcilleştirmeye çalışırsa, doğa da o kadar kontrolsüzleşir, bu da giderek daha korkunç sonuçları olabilecek yeni ve daha saldırgan evcilleştirme tedbirlerine neden olur."[182] Bu evcilleştirme döngüsünün en önemli sorunu, sermaye birikimi için merkezi önemde olan "zaman-mekân sıkışması" ile olan ilişkisidir; bu sıkışmalar, hem biyofiziksel doğaların zaman-mekân sıkışmasına dayanır hem de onun hızla gerçekleşmesine neden olur. Toksikleşmede olduğu gibi bunda da zamansal bir gecikmeyle karşı karşıyayız. Tarihsel kapitalizmde, insan-dışı doğalar *başlangıçta*, insanların insan-dışı doğaları yönetmeyi amaçlayan stratejilerinden çok daha yavaş hareket ederler. Bu, sermayenin radikal sadeleştirme stratejileriyle çekişen insan-dışı doğaların devam eden evrimini durdurmasa da maskeler. Yüzyıllar boyunca, yeni sınırlara ulaşma olasılığı bu evcilleştirme döngüsünün en sorunlu yönlerinin rafa kaldırıldığı yanılgısını yarattı, an-

[180] Farm Industry News (29 January 2013). *Glyphosate-Resistant Weed Problem Extends to More Species, More Farms*, Farm Industry News; L. Rance (9 August 2014). *Finding Better Ways to Fight Superweeds*, Winnipeg Free Press.

[181] Food & Water Watch (2013). *Superweeds*, Washington, D.C.: Food & Water Watch; Farm Industry News (29 January 2013). *Glyphosate-Resistant Weed Problem Extends to More Species, More Farms*, Farm Industry News.

[182] V. Wallis (2000). *Species Questions*, Organization & Environment, c. 13, no. 4, s. 505.

cak temellük sınırları kapandıkça –sermayeleştirme ve yeni kontrol stratejilerine dayanan– sistemin dinamizmi, evrimsel yanıtı da şiddetlendirdi. Artık insan-dışı doğalar, kendilerine dayatılan kontrol stratejilerinden daha hızlı evrimleşiyor.

Süper ot etkisi, insan-dışı doğaların günümüzde sermayenin disiplinine verdiği öngörülemeyen yanıtı tanımlıyor. RoundUp Ready tohumlarının kısa vadeli iddiası, maliyetleri ve yabanî otları aynı anda azaltarak gerçek verimi yükseltmekti. Ancak orta vadede elde kalan daha fazla yabanî ot, daha fazla herbisit, daha yüksek maliyet ve daha fazla zehir oldu –glisofatlar, atrazin (bir endokrin sistemin işleyişini bozan bir zehir) ve 2, 4-D (güçlü bir karsinojen) gibi "daha zehirli herbisitlerle" birleşti. Eğer bu yeni model, daha az emek ile daha fazla gıdanın üretilmesini sağlasaydı, yanı yeni bir verimlilik patlaması üretseydi, sermaye için bütün bu etkiler kabul edilebilir olurdu. Ancak bu verim artışı gerçekleşmedi.

Süper ot etkisi, bu ebedi çelişkiler tarihinde bir nicelik-nitelik kaymasına işaret eder. Kapitalizmin uzun tarımsal-ekolojik kontrol rejimleri tarihi, monokültürler ve erken modern plantasyonların oldukça güdümlü çalışma disiplinleri ile başladı. Bugün ise moleküler projelerle birlikte dünya-tarihsel bir eşik aşıldı. Artık soyut toplumsal doğanın işlevselliği kayboluyor. Bu kayma, insan-dışı doğaların direnişinin dönemidir; burada, kısa vadeli çözümler giderek daha kısa vadeli ve daha zehirli hâle gelir. Sermayenin daha önceki dönemlerdeki kontrolü kendinde toplama ihtiyacı dikkat çekici seviyede olsa da bu denli geniş çaplı değildi, çünkü bir bölgede duraklayan emek verimliliği, yeni bir küresel yayılmacılık turuyla "çözülebiliyordu". Örneğin on sekizinci yüzyılda, İngiliz tarımındaki verimlilik sorunu İngiltere içinde çözülmedi, bu sorunun çözümü için özellikle Kuzey Amerika'ya yönelik bir dizi sınır hareketi yaşandı. Daha önceki dönemlerde, yeterli büyüklükte temellük sınırlarının ulaşabilirliği, sermayenin kontrol arayışının daha sakin, yükselen bir verimlilik oranına ulaşma kapasitesinin daha büyük ve toksikleştirme eğiliminin daha zayıf olduğu anlamına geliyordu.

Bu, yirmi birinci yüzyıl kapitalizminin, daha önceki yüzyıllardan çok daha farklı bir tarihsel doğayla yüzleştiğini göstermektedir.

UCUZ GIDA, KÖTÜ İKLİM: ARTI DEĞERDEN NEGATİF DEĞERE

Bu evrimsel yanıt –süper ot etkisi– tarihsel kapitalizmdeki derin bir kaymayla yakından ilişkilidir ve bu kaymayı da artı değerden negatif-değere geçiş olarak adlandırabiliriz. Bu geçiş sırasında, tükenişin "eski" çelişkileri, toksikleşme ve atıkların "yeni" çelişkileriyle buluşur. Eski üretim modeli –Ucuz Doğa kanunu– kaynakların tükenişine çözümler bulmada uzmanlaşmış olsa da Ucuz Doğa'nın "çözümlerini" işe yaramaz kılan negatif-değerle baş etmeye uygun değildir. Ancak çok masraflı güçlü zehirlerle baş edilebilen süper otlar bu yetersizliğin açık bir göstergesidir. Kapitalist tarımın çevreyi doğrudan ve dolaylı yollarla zehirlemesi, iklim değişikliği ve kanser salgını gibi negatif-değerin yeni biçimlerinin ortaya çıkışına neden olur.

Günümüzde, yeni tarım devrimlerinin önünde daha önce eşi benzeri görülmemiş engeller var. Tarımın liberalleşmesinin önünü kesen jeopolitik gerginlikleri ve gıda egemenliğine ulaşmak adına korunan piyasaya bağlı "gıda güvenliğine" meydan okuyan sınıf mücadelelerini yok saysak da yeni bir tarım devriminin ortaya çıkması çok zor.[183] Önde gelen biyofiziksel engellerin başında emek/enerji potansiyelini *hâlihazırda* baskılayan iklim değişikliği geliyor. Birleşmiş Milletler, 2050 yılına kadar, gezegenin net birincil verimliliğinde yüzde 12 oranında bir "mutlak gerileme" beklese de sorun çok daha âcil.[184] Net birincil verimlilik (NPP) 1982 ve 1999 yılları arasında artmış olsa da –bu artışın neoliberalizmin altın çağıy-

[183] T. Weis (2007). *The Global Food Economy*, London: Zed; P. McMichael (2013). *Food Regimes and Agrarian Questions*, Agrarian Change and Peasant Studies Series, c. 3.

[184] C. Nellemann ve d. (Der.) (2009). *The Environmental Food Crisis*, Oslo: United Nations Environment Programme.

la çakışması yalnızca bir tesadüf mü?– 2000 ve 2009 yılları arasında azalmıştır.[185] Son on yıla damgasını vuran büyük kuraklıklarsa daha çok Güney'i etkiliyor (Endonezya'da net birincil verimlilik yaklaşık yüzde 20 geriledi).[186] Yine son on yıl içinde Rusya 2010 yılında, Kuzey Çin 2010 ve 2011 yıllarında, Kuzey Amerika 2012 yılında çok şiddetli kuraklıklarla mücadele etmek zorunda kaldılar. İklim değişikliğine, yükselen enerji maliyetlerini; biyoyakıtların ekilebilir araziler için girdiği rekabeti; istilâcı türlerin hızla çoğalmasını; süper ot etkisini; ucuz suyun tükenişinin, bir yandan buzullar küresel ısınmanın etkisiyle erirken yağış iklimlerini değiştirmesini, akiferlerdeki su miktarının azalmasına ve gübre kullanımının verim artışı sağlamada yetersiz kalmasına neden olmasını da ekleyebiliriz.

Ancak iklim değişikliği, kapitalizmin biriken sıkıntılarına eklenecek bir başka "çevresel" sorundan ibaret değildir. Atmosferin on dokuzuncu yüzyılda, sermayenin yarattığı çöpler için küresel bir çöplük olarak kabul edilmeye başlanması önemli bir andı, hem çöplerin kendilerini dönüp dolaşıp yine dünya birikiminin muhasebe defterinde bulması hem de biyosferdeki eli kulağında "durum değişimleri" açısından.[187] Demek ki biyosfer, kapitalizmin çelişkilerini içselleştirirken kapitalizm de biyosferdeki değişiklikleri içselleştiriyor. Bu noktada çifte içsellikle yeniden karşılaşıyoruz.

İklim değişikliği, negatif-değere doğru yaşanan dönüşümün paradigmasıdır. Kapitalizmin iklim değişikliği sorununa anlamlı bir şekilde çözmeye çalışması olanaklı değildir; çünkü iklim değişikliği, eski üretimcilik modeline temel bir meydan okumadır. Bu meydan okumanın iki ana ifadesi vardır. Birincisi, üretim sistemlerinin, elbette sera gazı emisyonları da dahil olmak üzere tüm atıkların maliyetlerini içselleş-

[185] M. Zhao ve S.W. Running (2010). *Drought-Induced Reduction in Global Terrestrial Net Primary Production From 2000 Through 2009*, Science, no. 329, s. 940–943.

[186] A.g.e.

[187] A. D. Barnosky ve d. (2012). *Approaching a State Shift in Earth's Biosphere*, Nature, no. 486, s. 52–58.

tirmesi gerektiğini iddia eder. İkincisi ise çöp maliyetlerinin içselleştirilmesinin, kendileri de büyük miktarda çöp üreten yeni Ucuz Doğa stratejileri ile telafi edilemeyeceğini söylüyor. Başka bir deyişle, iklim değişikliğine karşı etkili bir tepki verilecekse öncelikle karşılığı ödenmemiş emek ve karşılığı ödenmemiş çöp hikâyelerinden –ve pratiklerinden– uzaklaşılmak zorundadır.

Birbirinin eşi olsalar da mekânsal ve zamansal olarak eşit olmayan "karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilmesi" ve "biyosferi zehirleme" süreçleri artık bir kırılma noktasına ulaştı. Kapitalizmin köklerinden gelmesine ragmen kolayca farkedilemeyen negatif-değer birikimi, artık teknik ve örgütsel yeniden yapılandırmalar yoluyla veya devletler tarafından çözülemeyecek çelişkiler üretiyor. Sınırların kapanışının sürmesi, sermayenin ve devletlerin, artan üretim maliyetlerini ve kârlılığın küresel olarak belirlenmesinden kaynaklanan ve geometrik olarak artan çöp hacmini baskılama kapasitesini sınırlıyor. Eğer kapitalizm "ödenmemiş maliyetlerin ekonomisiyse"[188] faturaların ödenme tarihinin yaklaşmakta olduğu bilinmeli. Keşke sorunun en önemli kısmı bu olsaydı! Daha önce değindiğimiz gibi kapitalizm aynı zamanda insan aklının, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin artan oranlarla temellük edilmesi amacının hizmetine sokulmasına dayanan bir *karşılığı ödenmemiş emek sistemidir*. Negatif-değer ile, sorunun bir parçası olan toplumsal-ekolojik dışsallıklardan çok daha fazlasını takip etme şansı bulabiliriz. Tükenme ve öngörülemezliğin kombinasyonu –bunlar yükselen üretim maliyetlerini birlikte üretirler– "artı" değerden "negatif"-değere uzanan dönüşümün en önemli işaretidir. Günümüzde sermayenin yeniden-üretim süreçlerindeki genişlemenin önündeki doğrudan engelleri, sermaye birikiminin temel süreçleri (soyut toplumsal emek olarak değer) üretir. Sermaye *içindeki*, negatif-değerden kaynaklanan bu *çelişkiler*, günümüzde, *sermayenin ötesinde*, radikal ontolojik bir politikaya doğru ben-

[188] K. W. Kapp (1950). *The Social Costs Of Private Enterprise*, New York: Schocken Books.

zeri görülmemiş bir değişimi teşvik eder. Bu tür politikaların en belirgin ifadesi, konu gıda olduğunda –sürdürülebilirlik, demokrasi ve kültürel belirlemenin birbirinden ayrılamaz olduğunu savunan– "gıda egemenliği" hareketlerinde bulmuş olmalarıdır. Bu tür politikalar, burjuvazinin parçalanmış politik ve ekonomik bakış açılarına alternatif oluşturmaları nedeniyle, modern dünya sistemi içindeki önemli mutabakat noktalarını istikrarsızlaştırmakla tehdit eder ve şu soruları üretirler: Gıda nedir? Doğa nedir? Değerli olan nedir?

Negatif-Değerin Yükselişi

Gıda adaleti hareketlerinin yeni politikası, kapitalizmin tarım devrimi modelinin tükenmesine bir yanıt olarak anlaşılabilir. Neoliberal modelin tükenişini biyoteknolojiyle ilişkili olarak inceledik. Ne verim artışının yavaşlaması tersine çevrildi[189] ne de gıda güvenliğinde net bir kazanç elde edildi.[190] "Mülksüzleştirmenin" radikal söylemde bu kadar çarpıcıyer alması tam da, neoliberalizmin tarımsal dönüşümlerinin iktidar ve serveti, fakirden zengine doğru, bir verimlilik devrimi olmaksızın yeniden bölüştürmesinden kaynaklanır.[191] Bu tarımsal-ekolojik durgunluk bize, bugünün *kapitalist* teknolojik dinamizmi hakkında önemli bir şey anlatıyor. Teknoloji, karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin yeni kaynakları belirlenmeden ve peşinden onların temellükü gerçekleştirilmeden, emek verimliliğinde önemli ilerlemeler sağlayamaz. Burada, emek verimliliği artışının 1970'lerden beri sistem genelinde yaşanan yavaşlaması karşılığını uzun Yeşil Devrim'de buluyor.[192]

Ancak doğal kaynakların ve besinlerin tükenme modelinin ileri sürdüğünden çok daha gergin ve patlamaya hazır bir

[189] D. Gurian-Sherman (2009). *Failure to Yield*, Cambridge, MA: Union of Concerned Scientists.

[190] UNCTAD [United Nations Commission on Trade and Development] (2013). *Wake Up Before It's Too*, Late New York: United Nations.

[191] J. Moore (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part I, Part II*.

[192] G. Balakrishnan (2009). *Speculations on the Stationary State*, New Left Review II, no. 59, s. 5–26; R. J. Gordon (2012). *Is US Economic Growth Over?*, No. w18315, National Bureau of Economic Research.

durumla karşı karşıyayız. Bir yandan, sıradan tarımsal-kapitalist değişmeyenteknik düzeltmeler –ya da değişmez *teşebbüsler*– yeni bir dünya birikim döngüsü olasılığını artırmak için elde ne kaldıysa altını oyuyor. Bu hareketler, doğal kaynaklar ve besinleri tüketme kaynaklarıolarak kabul eden mevcut eğilimleri güçlendiriyor: buna kısaca "verici" olarak doğa diyebiliriz. Diğer tarafta, "çöp sınırlarının" hızla kapanması –bunun önde gelen göstergesi iklim değişikliğidir– yeni bir dizi kısıtlamayı beraberinde getiriyor; buna da kısaca "alıcı" olarak doğa diyelim. Alıcı olarak doğa ve verici olarak doğa arasındaki bu çelişki yeni bir tür kısıtlamayı ortaya çıkarıyor: *negatif-değer* kısıtlaması.

Bu çelişki –alıcı-olarak-doğa ve verici-olarak-doğa arasında– yeni türde bir sınırı düzenlemektedir: *Negatif-değer*in sınırları.[193] Negatif-değer, günümüzde Dört Ucuzlar'ın –: gıda, emek-gücü, enerji ve hammaddeler– yeniden değerlendirilmesine engel olan, hayatın dokusu içindeki sermaye birikiminin önündeki kısıtlamalar olarak anlaşılabilir. Daha önce değindiğimiz gibi gıda/emek bağlantısı özellikle önemlidir. Tarihsel olarak negatif-değer birikimi, hep silik ya da potansiyel bir biçimde var olmuştur, şimdi ise geç kapitalizmin üretimcilik, küresel taşımacılık ve ticaret ve toksikleşme ile birlikteliğinden doğan etkiler yoluyla canlanmış durumdadır. Ne de olsa kapitalizm, istilâcı türler ve hastalıklar üzerine inşa edilmiş bir sistemdir: o malum Kolomb Takası.[194] Kolomb Takası'ndan beş yüzyıl sonra, istilâcı türler nedeniyle yaşanan kayıpların yılda yüz milyarlarca dolara eriştiği ve hâlâ artmaya devam ettiği tahmin ediliyor.[195] Bu, silik negatif-değerin

[193] Foster'ın kavramsallaştırması –kapitalizm modelini kuramsal olarak değiştirmek zorunda kalmadan– buradakine yakın bir çizgi izliyor: "Sermaye birikimi, yalnızca insanların çoğu için değil, *genel olarak tüm canlılar için* felaketli bir birikimdir." (J. B. Foster (2011). *Capitalism and the Accumulation of Catastrophe*, Monthly Review, c. 63, no. 7, s.16 (Vurgular yazara ait)).

[194] A. W. Crosby, Jr. (1972). *The Columbian Exchange*, Westport, CT: Greenwood Press.

[195] G. Marbuah ve d. (2014). *Economics of Harmful Invasive Species*, Diversity, c. 6, no. 3, s. 500–523.

aktifleşmesine giden süreç, kapitalist iktidarın ve üretimin giderek genişleyen çatlaklarını yaratan ancak, öngörülemeyen toplumsal-ekolojik sorunlar yaratıyor. Henüz yirmi birinci yüzyıl başlarındayken artık çok yakın, dolaysız ve giderek derinleşen çelişkilerle karşı karşıyayız.

Öyleyse negatif-değer birikimi, sermaye döngüsü içindeki artı-değer üretiminin doğasında var olan bir çelişkiyi ifade eder. Ancak bu, tarihsel kapitalizmin gelişmesinden doğan, daha geniş "çevresel" çelişkilerle karıştırılmamalıdır, çünkü daha önce açıklamaya çalıştığım gibi negatif-değer, insan ve insan-dışının sınırlarını aşar ve sermayeleştirme alanı içinde bulunur. Burada sermaye (kendi kendini genişleten bir değer) ile kapitalizm (tarihsel bir sistem) arasındaki fark önemlidir. Negatif-değer, bu bakış açısıyla, maliyetlerin dışsallaştırılmasına ve bu dışsallaştırmaya yanıt olarak 1970'lerden itibaren gelişen toplumsal hareketlere –hepsinin ötesinde çevrecilik– bağlıdır, ancak yalnızca bunlara indirgenemez.

Sermaye ilişkisinin kendisinin hayatın dokusu yoluyla ve onun içinde birlikte üretildiğini kabul etmek, aynı zamanda sermayenin içsel krizlerinin birlikte üretildiği kavramsallaştırılmayı doğurur: Sermayenin geniş anlamıyla yükselen organik bileşimi, küresel doğanın sermayeleşmiş bileşiminin de yükselişini içerir. Bu ikisi, tekil ancak eşitsiz bir tarihsel sürecin farklı ifadeleridir. İlki, azalan kâr oranı eğilimini ortaya çıkarıyorsa, diğeri de hem öncekini destekler (sermayenin, insan ve insan-dışı doğaların yeniden üretim maliyetlerinin artışını taşımak zorunda olan sermaye olarak) hem de yeni bir dizi soruna neden olur. Bu sorunlar eski ve yeniyi bir araya getirir: kısmen kaynakların tükenmesi ve elbette üretim maliyetlerinin yükselmesi.[196] Fakat kısmen de –büyüyen bir kısım!–biyosferde bin yıllar boyunca ulaşılan dengenin ve biyolojik sağlığın bozulması.

Demek ki negatif-değer üç ana sorunu tek bir çerçevede sunmanın aracıdır: 1) biyosfer ve biyolojik sistemlerde yaşan-

[196] Ponting, *A Green History of the World* (1991); J. O'Connor, *Natural Causes* (New York: Guilford Press, 1998).

makta olan doğrusal olmayan kaymalar; 2) artan üretim maliyetleri; 3) Sermayenin aşırı birikimi. Bu üç hareket, kapitalizmi ontolojik temele dayanarak sorgulayan yeni bir radikal siyasete uygun zemin hazırlayan sermaye içinde yığınlaşan birçelişkiyi ortaya koyuyor. Evet bu, kapitalist piyasaların ve üretimin pratik olarak yaşayabilirliğini sorgular ancak, daha temelde, modern dünya sisteminde değer ve doğanın varoluşunu sorgular.

Verici-Olarak-Doğa, Alıcı-Olarak-Doğa: Negatif-Değerin Müşterek ve Eşitsiz Gelişimi

Kapitalist teknolojinin dinamizminin "normal" seyri, karşılaştığı enerji, besin ve kaynak sorunlarını çözmede başarısız oldu. Üstelik bu sorunlar, tüm beklentilerin ötesine geçerek, giderek daha ciddî bir hâl alıyor. Neden? Çünkü birincil üretimin yığışımlı bir yönü vardır. En az "çaba" ve düşük çevresel etkiyle en büyük "getirilerin" elde edildiği uzun dönemin, azalan getiri ve artan çabanın doğrusal olmayan eğrisini ortaya çıkarması hızla büyüyen çevresel değişikliklere işaret eder.[197] Örneğin, Oklahoma'da 1930'larda kullanılan basit petrol pompalarını, bugün Meksika Körfezi'nde kullanılan petrol platformlarıyla karşılaştırın. Uzun Yeşil Devrim'in dünya-tarihsel eğrisi benzer bir sürece işaret eder: Verimliliğin büyüme hızında bir birim (yavaşlayan) artış için yükselen oranlarda tarım ilâcı ve gübre kullanılması gerekir.

Verici-olarak-doğanın –bilimsel, el koyucu, emek ve tarım devrimlerinin dünya tarihsel biçimlerini alan– yığışımlı ve döngüsel boyutları, bugün alıcı-olarak-doğanın birikimli boyutları ile bir araya geliyor. Karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin yeni kaynaklarını temellük etme yolundaki her büyük hareket, orantısız büyüklükte bir çöp birikimine neden olur. Bu orantısızlık zaman içinde artar. Basit bir birikim ve kriz modelinde eksik olan bu çöp boyutudur. Oysa çöp ve değer, yığışımlı olarak orantısız bir ilişki içinde diyalektik ola-

[197] D. J. Davidson ve d. (2014). *The Effort Factor*, Global Environmental Change, no. 25, 63-68.

rak bağlıdır. Ancak tarım, yakın zamana kadar bu çelişkiden nispeten uzak kalmayı başardı. Uzun Yeşil Devrim'in ufukta belirmesine dek tarım toksikleşmede –toprak, su ve havanın petro-tarımın çöpleriyle kirletilmesi– öncü role sahip değildi. Kentleşme, madencilik ve endüstri, on altıncı yüzyıldan beri artan oranlarda çöp üretiyor. İlk zamanlarda, Avrupa'nın merkezinde büyüyen madencilik şehirlerindeki insanlar, zehirli su kaynakları ve kirli havayla karşılaştılar.[198] Yeşil Devrim modelinin Amerikan kalkınmacılığı –ve daha sonra neoliberal yeniden yapılanma– yoluyla küreselleşmesi bu durumu değiştirdi. Yeryüzünü kirletme ve kimyasal-yoğun üretim yarışında tarım –çoğunlukla enerji kullanımı nedeniyle– başı çekmeye başladı, karbon tutan ormanlar, tarımsal arazilere yer açılması için temizlenmeye başlayınca bu etki de şiddetlendi.[199]

Kapitalizmin, özellikle iklim değişikliğine yol açan etkileri uzun zamandır kabul ediliyor, fakat bu etkilerin çağımıza damga vuracak sonuçlarının tam olarak anlaşıldığını düşünmüyorum. Kapitalizmin bu alandaki hareketlerinden ikisine daha ayrıntılı değinelim. Kapitalizmin çöpleri, alıcı-olarak-doğanın içinden taşmaya başladı ve sermayenin defterlerine ulaştı. İklim değişikliği, bir kez daha bu durumun en "güçlü" ifadesi olarak önümüzde. Dolayısıyla, biyosferdeki "durum kaymaları" ve birikim krizi arasındaki bağlantı, kabul edilenden daha derindir. Üzerinde yeterince durulmayan daha derin, başka bir tarihsel-coğrafî sorunun olduğunu düşünüyorum: Verici-olarak-doğanın *zamansallığı* alıcı-olarak-doğanın zamansallığından farklıdır. Yeni birincil üretim rejimleri, şimdiye kadar, çöplerin neden olduğu maliyetlerden çok daha hızlı gelişebiliyordu. Böylece çelişkileri aşmak olasıydı, çünkü doğanın "karşılıksız hediyelerinin" toplanabildiği ve üzerine "çöplerin" bedelsiz olarak boşaltılabildiği coğrafî sınırlar –yalnızca kıtalar değil, atmosfer ve yeraltı da dahil– mevcuttu.

[198] J. U. Nef (1966). *The Rise of the British Coal Industry*, London: Routledge, [1932 ilk basım]).

[199] T. Herzog (2009). *World Greenhouse Gas Emissions in 2005*, WRI Working Paper. Washington, D.C.: World Resources Institute.

Demek ki hiç de doğrusal olmayan bir hareketle karşı karşıyayız. Kapitalist teknolojik gelişme, endüstriyel üretimin, hammadde arzından hızlı ilerlemesi eğilimini doğurur – Marx'ın yetersiz üretim dediği o "genel kanun". Ancak bir de *aşırı kirlenmenin genel kanununu* doğurur: Çöp sınırlarının, yeni sınırların bulunmasından daha hızlı çitlenmesi ve doldurulması. Çöp birikimi eğrisinin *uzun vadede* doğrusal olmayan yapısının ve 1945, 1975 ve 2008'deki kırılmaların nedeni budur. "Kaynak kalitesi" –sefil bir terim– düştükçe emek/enerjinin elde edilmesi giderek zorlaşır *ve kaynaklar toksikleşir*. Nehir yataklarında altın aranmasından siyanür kullanılarak yapılan altın madenciliğine uzanan dönüşümde ve toprağın üst katmanı kazılarak yapılan açık maden ocağı işletmeciliğinde bu toksikleşmeyi açıkça görebiliriz.[200] Bugün elimizde kalan, buzullardan çocukların vücutlarına, okyanuslarda serbestçe yüzen çöplere ve atmosferde artan karbondioksit oranlarına kadar her noktası sermayenin toksikleştirme baskısı ile ezilen bir dünya.[201]

Bu tatsız çakışma –alıcı-olarak-doğanın ve verici olarak doğanın birbiriyle çakışması– "normal" bir kapitalizmin önümüzdeki 20-30 yıl boyunca ayakta kalma olasılığını hızla zayıflatıyor. Kapitalizmin çelişkilerinden bugüne kadar kaçabildik, çünkü proleterleştirilecek köylüler, sömürülecek yeni petrol yatakları ve endüstriyel tarıma alan açmak için yok edilecek yeni ormanlar gibi kaçış rampalarımız vardı. Bu süreç-

---

[200] D. J. Davidson ve d. (2014). *The Effort Factor*, Global Environmental Change, no. 25, 63-68.

[201] S. M. Singh ve d. (2013). *Atmospheric Deposition Studies of Heavy Metals in Arctic by Comparative Analysis of Lichens and Cryoconite*, Environmental Monitoring and Assessment 185, no. 2, s. 1367–1376; L. Pawłowski (2011). *How Heavy Metals Affect Sustainable Development*, Rocznik Ochrona Środowiska, c. 13, no. 2, s. 51–64; C. Moore (2003). *Trashed: Across the Pacific Ocean, Plastics, Plastics, Everywhere*, Natural History, c. 112, no. 9, s. 46–51; R. A. Lovett (2 March 2010). *Huge Garbage Patch Found in Atlantic Too*, National Geographic News; G. P. Peters ve d. (2012). *Rapid Growth in CO_2 Emissions After the 2008–2009 Global Financial Crisis*, Nature Climate Change, c. 2, no. 1, s. 2–4.

ler giderek daha acımasız şartlar altında devam ediyor. Bugün dikkat etmemiz gereken asıl konu –Yeşil Düşünürlerin çoğu, doğanın sermaye *için nasıl çalıştığından* çok (emek/enerji sorusu), sermayenin doğaya *ne yaptığıyla* (bozulma sorusu) gereğinden fazla ilgileniyor– sermayenin karşımıza tamamen yeni bir kısıtlamalarla çıkıyor oluşu.

Negatif-değerin iki ana kolunu belirlemek oldukça kolay. (Elbette yalnızca bunlarla sınırlı değil, burada özellikle, süreçlerin sınırları olan değil sorunu ifade eden biyosferik ve biyolojik hareketleri ele alıyoruz[202]). Bunlardan ilki iklim değişikliğidir. Küresel tarım ve ormancılık (arazi temizleme dahil), sera gazı emisyonlarında dörtte biri ile üçte biri oranında bir paya sahiptir –enerji ve endüstriden kaynaklanan emisyonları geçecek şekilde.[203] İklim değişikliği bir yandan 1990'lardan beri hareket hâlinde olan –akiferlerin tükenişi gibi– eğilimleri güçlendiriyor. Diğer yandan da yeni sorunlara neden oluyor: dört temel tahıl kaynağının (pirinç, buğday, mısır ve soya)

[202] Negatif-değerin kapsamlı bir analizi, burada vurguladığım jeobiyolojik yönünün ötesine geçip ve örneğin, gıda ürünleri piyasalarında ve tahıl ticaretinden süpermarketlere kadar uzanan küresel tedarik zincirlerinin şekillenmesinde, üretici ve tüketicileri "kurumsal gıda rejimi" içinde kıstıran finansallaşmanın rolünü ayrıntılarıyla ortaya koymalıdır (bkz. F. Kaufmann (2012). *Bet the Farm*, Hoboken: John Wiley & Sons; S. R. Isakson (2014). *Food and Finance: The Financial Transformation of Agro-Food Supply Chains*, The Journal of Peasant Studies, c. 41, no. 5, s. 749–775; P. McMichael (2012). *The Land Grab and Corporate Food Regime Restructuring*, Journal of Peasant Studies, c. 39, no. 3–4, s. 681–701). Tarımsal gıda ilişkilerinin finansallaşması (yakın dönemdeki "toprak kapmayı" da içeren) küresel gıda sisteminde iktidar ve üretim ilişkileri eskisinden çok daha net hale geldiğinden gıdanın fetişleştirilmesinde yeni bir aşamaya işaret ediyor (bkz. J. Clapp (2014). *Financialization, Distance and Global Food Politics*, The Journal of Peasant Studies, c. 41, no. 5, s. 797–814). Böyle bir araştırma, finans ve çiftçiliği sadece gıda ve sermaye değil, aynı zamanda iklim, iktidar ve daha fazlasını birlikte üreten bir unsur olarak ortaya koyacaktır.

[203] Intergovernmental Panel on Climate Change (2007). *Climate Change 2007: Synthesis Report*, Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change, s. 36; Intergovernmental Panel on Climate Change (2014). *Summary for Policymakers*, Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change içinde, Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change.

verim artışlarının baskılanması; yağış iklimlerinin değişmesi; ekim ve hasadın gerçekleştiği sıcak yaz aylarında emek verimliliğinin sınırlanması gibi.[204] Verim artışlarının baskılanması zaten günümüzde de yaşanıyor. 1980 ve 2008 yılları arasında küresel "mısır ve buğday üretimi, iklim değişikliği trendinin olmadığı karşıolgusal duruma göre sırayla yüzde 3, 8 ve 5, 5 oranında daha azdı".[205] 2035 yılında iklim değişikliğinin küresel maliyetinin üçte biri, 2060 yılında ise üçte ikisi tarım tarafından sırtlanacak.[206] Burada, negatif-değerin birikimini iş başındayken görüyoruz, yani tarımsal verimliliğin, iklim değişikliğinden kaynaklanan nedenlerle gerilemesi yoluyla sermayenin Ucuz Doğa modeline bariyerler üretilmesi.

İklim değişikliği ile diğer olaylar arasındaki nedenselliği kurmak kolay olmasa da küresel ısınma, kuraklığın sıklaşması ve küresel bir nitelik kazanması arasında iyi bilinen bir bağlantı vardır.[207] Bu nedenle, Amerika'da mısır üretiminin kuraklığa daha duyarlı olmaya başladığını okuduğumuzda en-

[204] S. Peng ve d. (2004). *Rice Yields Decline with Higher Night Temperature from Global Warming*, Proceedings of the National Academic of Science, c. 101, no. 27, s. 9971–9975; C.E.P. Cerri ve d. (2007). *Tropical Agriculture and Global Warming: Impacts and Mitigation Options*, Scientia Agricola, c. 64, no. 1, s. 83–99; D. B. Lobell ve C. B. Field (2007). *Global Scale Climate–Crop Yield Relationships and the Impacts of Recent Warming*, Environmental Research Letters, c. 2, no. 1; C. J. Kucharik ve S. P. Serbin (2008). *Impacts of Recent Climate Change on Wisconsin Corn and Soybean Yield Trends*, Environmental Research Letters, c. 3, no. 3; A. J. Challinor ve d. (2014). *A Meta-Analysis of Crop Yield under Climate Change and Adaptation*, Nature Climate Change, 4, no. 4, s. 287–291; J. Zivin ve M. Neidell (2010). *Temperature and the Allocation of Time*, National Bureau of Economic Research, Washington, DC.; K. Gordon (Der.) (2014). *Risky Business: The Economic Risks of Climate Change in the United States*, New York: Risky Business Project; S. Asseng ve d. (2014). *Rising Temperatures Reduce Global Wheat Production*, Nature Climate Change.

[205] D. B. Lobell ve d. (2011). *Climate Trends and Global Crop Production Since 1980*, Science, c. 333, no. 6042, s. 616–620.

[206] H. Braconier ve d. (2014). *Policy Challenges for the Next 50 Years*, OECD Economic Policy Paper No. 9, Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.

[207] A. Dai (2011). *Drought Under Global Warming, Climate Change, c.* 2, no. 1, s. 45–65.

dişe duymalıyız.[208] Amerikan Ortabatı'sı, dünya mısır üretiminin üçte birinden ve ihracatının ise yarısından sorumludur,[209] yani Amerika'nın önde gelen tarım bölgelerinde yaşanacak bir kuraklık dünya-tarihsel bir olay olacaktır. 2014 yılının Ocak ayında ülkenin önde gelen tarım bölgesi olan "Kaliforniya'nın neredeyse tamamı olağandışı bir kuraklıkla karşılaştı", bu durum Mayıs ayına gelindiğinde tüm Amerika'yı etkisi altına aldı ve sonuçta "buğday üretiminin yüzde 54'ünü, mısırın yüzde 30'unu, soya fasulyesinin yüzde 22'sini, samanın yüzde 32'sini ve hayvancılığın yüzde 48'ini etkiledi".[210] 2014 yılının sonunda bunun "son 1200 yıldaki en büyük kuraklık" olduğunu öğrendik.[211] Kuraklık kendi içinde istisnai bir doğa olayı değildir, 2001 yılından beri "daha uzun süren ve daha şiddetli kuraklıkların" yaşandığını ve bunun, mahsul verimi ve üretim maliyetleri için çok ciddî sonuçlarının olduğunu biliyoruz.[212] 2014 kuraklığının yalnızca Kaliforniya'da tarım sektörüne maliyeti 1, 5 milyar dolardı.[213] Bu ekonomik maliyetten daha da kötüsü, artan sıcaklıkların mahsul ve emek verimliliğini baskılamakla kalmayıp karbondioksit konsantrasyonlarının yükselmesi ile hububat ürünlerinin besin içeriğini tamamen yanlış yönde değiştirmesidir; besin yetersizliği

[208] D. B. Lobell ve d. (2011). *Climate Trends and Global Crop Production Since 1980*, Science, c. 333, no. 6042.

[209] D. R. Ort ve S. P. Long (2014). *Limits on Yields in the Corn Belt*, Science, c. 344. no. 6183, s. 484–485.

[210] D. R. Ort ve S. P. Long (2014). *Limits on Yields in the Corn Belt*, Science, c. 344, no. 6183, s. 484–485; NASA (14 February 2014). *Drought Stressing California's Plantscape*; USDM [United States Drought Monitor] (15 May 2014).*U.S. Drought Monitor*; S. Horne (12 May 2014). *US Drought Could Halve Wheat Harvest in Oklahoma*, Farmer's Weekly.

[211] D. Griffin ve K. J. Anchukaitis (2014). *How Unusual is the 2012–2014 California Drought?*, Geophysical Research Letters, c. 41, s. 9017.

[212] P. Bump (17 May 2014). *What's Exceptional about the Current Drought—And What Isn't*, The Washington Post; W. Schlenker ve M. J. Roberts (2009). *Nonlinear Temperature Effects Indicate Severe Damages to U.S. Crop Yields Under Climate Change*, Proceedings of the National Academy of Sciences, c. 106, no. 37, s. 15594–15598.

[213] R. Howitt (2014). *Economic Analysis of the 2014 Drought for California Agriculture*, Center for Watershed Sciences, University of California, Davis.

dünya genelinde üç milyar insanı etkilerken temel bir gıda ürünü olan hububatta protein, çinko ve demir oranı azalır.[214]

Süper Ot Etkisi: Sadece yabanî otları değil...

Negatif-değer birikiminin ikinci kolu olan süper ot etkisi, iklim değişikliği kadar açık değildir, hemen göze çarpmaz, ancak onun kadar önemlidir. Süper ot etkisi, insan-dışı doğaların, kapitalist tarımdaki teknolojik ilerlemeden daha hızlı evrimleşmesi eğilimini tanımlar. Süper ot etkisi, özünde, sermaye birikimine karşı olan ve bu karşıtlığı, genelgeçer "evcilleştirme döngüsü" stratejileriyle köreltilemeyen emek/enerji biçimlerinin birlikte evrimleşmesini vurgular.

Bu etki hem yaratıcı hem de yıkıcıdır. *Yaratıcıdır* çünkü süper otlar, temelde genetiği değiştirilmiş soya ve başka tohumlardan ibaret olan RoundUp Ready herbisitlerine (glifosat) dayanacak şekilde evrimleşebilir.[215] Artan karbondioksit oranları da yükselen sıcaklıklardan bağımsız olarak istilâcı bitkilerin lehine işler.[216] Süper otların dirençli, tarımsal biyoteknoloji firmalarının Amerika, Brezilya, Arjantin ve Güney Afrika'da 2, 4-D'ye dirençli soya tohumlarını piyasaya sürmeye zorluyor. Vietnam Savaşı'nda kullanılan bir kimyasal silâh olan Agent Orange'ın içeriğinde de bulunan 2, 4-D, endokrin sistemin işleyişini bozan güçlü bir karsinojendir. Eğer bu yeni girişim başarılı olursa, genetiği değiştirilmiş organizmaların bu yeni dönemi "RoundUp Ready (glisofat dirençli) tohumlarının piyasaya girdiği 1990'ların yeniden yaşanması şeklinde gelişecek, ancak *bu dönemin öznesi olan herbisitler çok daha toksik olacak*".[217] Endişeler yersiz değil. Amerika'da 2, 4-D uygulamaları glisofat uygulamalarıyla (Roun-

---

[214] S. Myers ve d. (2014). *Increasing CO_2 Threatens Human Nutrition*, Nature; S. Keats ve S. Wiggins (2010). *Non-Staple Foods & Micro-Nutrient Status*, London: Overseas Development Institute.

[215] N. Gilbert (2013). *A Hard Look at GM Crops*, Nature, c. 497, s. 24–26.

[216] L. H. Ziska (2003). *Evaluation of the Growth Response of Six Invasive Species to Past, Present and Future Atmospheric Carbon Dioxide*, Journal of Experimental Botany, c. 54, s. 395–404.

[217] GRAIN (2014). 2, *4-D Soy: Waging War on Peasants*, GRAIN Raporu.

dUp Ready gibi) yarışıyor – 2000 ve 2012 yılları arasında 2, 4-D kullanımı yüzde 90 arttı.[218]

Süper otların etkisi istilâcı bitkilerle sınırlı değil. Et işleme tesisleri tarafından körüklenen ve batı tıbbının suç ortaklığını yaptığı antibiyotik direnci, "tıbbı bir yüzyıl geriye götürecek" kadar önemli bir tehdit hâlini aldı.[219] Dünya Sağlık Örgütü, antibiyotik direncini "yaklaşmakta olan bir halk sağlığı krizi" olarak tanımlıyor – ancak ne kadar yakın olduğu merak konusu.[220] Süper otlarda olduğu gibi, "süper böcekler" de değişen iklim karşısında gelişerek bu karışıklığın çelişkilerini güçlendirdi.[221] "Toplumsal" yeniden-üretimin yükselen maliyeti açıkça ortada. Yalnızca ABD'de antibiyotik direnci, yılda 21-35 milyar dolara, hastanede geçirilen sekiz milyon fazladan güne ve gayri safi yurt içi hasılada yüzde 0, 4 ve 1, 6 oranları arasında bir düşüşe neden oluyor.[222] Şimdiye kadar antibiyotik kullanımından en çok yararlanan hayvancılık sektörü oldu, araştırmalara göre hayvancılık sektörü antibiyotikler sayesinde yılda 2 milyar dolar fazla kâr elde ediyor.[223] Bu ikilem, kapitalist mantıkla dahi daha ne kadar sürdürülebilir bilinmez. "Günümüzde ortaya çıkan salgın hastalıkların yüzde yetmiş beşi hayvanlardan ya da hayvansal ürünlerden kay-

---

[218] Food & Water Watch (2013). *Superweeds*, Washington, D.C.: Food & Water Watch.

[219] The Economist (3 May 2014). *Antibiotic Resistance: The Drugs Don't Work*.

[220] WHO [World Health Organization] (2014).*Antimicrobial Resistance*, Paris: World Health Organization.

[221] WHO [World Health Organization] (2003). *Climate Change and Human Health*, Paris: World Health Organization; S. Altizer ve d. (2013). *Climate Change and Infectious Diseases*, Science, c. 341, no. 6145, s. 514–519; T. P. van Boeckel ve d. (2014). *Global Antibiotic Consumption 2000 to 2010*, The Lancet Infectious Diseases.

[222] G. Dantas ve M. O. A. Sommer (2014). *Howto Fight Back Against Antibiotic Resistance*, American Scientist, c. 102, s. 42–51; WHO [World Health Organization] (2014). *Antimicrobial Resistance*, Paris: World Health Organization.

[223] D. Pimentel ve d. (1973). *Food Production and the Energy Crisis*, Science, c. 182, no. 4111, s. 270.

naklanıyor."[224] Antibiyotik direnci, iklim değişikliği ve insan ve insan-dışı doğaların küresel akışının etkisiyle hastalıkların önümüzdeki on yıllarda negatif-değerin en belirgin göstergesi olarak ortaya çıkacağını söyleyebiliriz.

Süper ot etkisinin yaratıcı yönü, açıkça ortada olmasa da onun kadar kötü etkileri olan yıkıcı yönüyle birlikte ilerler. Bu yıkıcı yönü görmek için arı kolonilerinin çöküşüne bakabiliriz. Çağımızın sorunlarından biri olan koloni çöküş sendromu henüz tam olarak anlaşılmış değil – koloni çöküş sendromu, kolayca tespit edilebilen ancak kimsenin (henüz tam olarak) öngöremediği, başa çıkılması zor bir kriz.[225] Süper otlar gibi bazı türler yeni pestisitlere karşı hızla evrimleşerek uyum sağlarken bunu kısa sürede başarmak diğerleri için o kadar kolay değil. Çöküş de tıpkı zehirlerin istilâsına karşı evrimleşmek gibi kapitalizme bir isyan. Koloni çöküş sendromunun nedenlerini bilmesek de toplumsal-ekolojik kökenlerini görmek zor değil. Kosek'in açıkladığı gibi kapitalist arıcılık

> kovanın yapısını ve davranışını, *modern fabrikaları model alan tamamen endüstrileşmiş* bir yapıya doğru değiştirmiştir. Arıların yaşam alanı da radikal biçimde değişti, bu önceden iki millik bir alan iken, modern arılar, bir defada tek bir bitki türünü sekiz hafta boyunca tozlaştırmak için mısır şurubu ve soya proteininden üretilen katkılarla beslenir olmuşlar ve göç coğrafyaları kamyonların kasalarında binlerce mile çıkmış durumdadır... Bu hareketlilik, arıcılık endüstrisine has bir coğrafyanın oluşmasını sağladı; günümüzde, ABD'deki kovanların yüzde 80'inin ülkenin dört bir yanına taşınması, büyük ölçekli endüstriyel tarımın tek mahsül modeline hizmet ediyor. Bu hizmet olmadan, çağdaş tarımın büyük bölümü, biyolojik ve ekonomik olarak olanaklı olamazdı.[226]

Bugün, bal arısı üretiminin endüstrileşmesi ulaşabileceği en

[224] L. Reynolds ve D. Nierenberg (2013). *Disease and Drought Curb Meat Production and Consumption*, Vital Signs 20 içinde, The WorldWatch Institute, Washington, D.C.: Island Press, s. 51.

[225] R. Jacobsen (2010). *Fruitless Fall*, New York: Bloomsbury.

[226] J. Kosek (2011). *The Natures of the Beast: On Honeybees and the Biopolitics of Terror*, Global Political Ecology içinde, R. Peet ve d. (Der.), London: Routledge, s. 245.

yüksek noktaya varmış durumda. Arı kolonilerinde kayıp yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortalama yüzde 10-15 arasında iken 2006 yılından bu yana yüzde 20-30 oranlarına (genellikle de üst seviyede) ulaştı.[227] Gıdamızın üçte biri doğrudan ya da dolaylı olarak tozlaşma yoluyla elde edildiğinden bunun ciddî bir sorun olduğu ortada.[228] Amerika'da yaklaşık 19 milyar dolar, dünya genelinde ise 200 milyar dolar değerinde tarımsal ürünün varlığı bu tozlaşmanın gerçekleşmesine bağlı.[229] Çiftçilerin toplam maliyetleri içinde tozlaşmanın payı küçük olsa da son on yılda kovan masraflarının üç kat artmış olması farklı bir eğilimin gerçekleşmeye başladığını gösteriyor.[230] Güneybatı Çin'de son zamanlarda yaşanan tecrübeler de –"vahşi arıların aşırı pestisit kullanımı ve yaşam alanlarının yok edilmesi nedeniyle tükendiği" bölgelerde çiftçilerin *elle* tozlaşma yöntemini yaygın olarak kullanması[231] – arıların geleceği hakkında umut verici değil.

Suçlular arasında, 1990'ların ortasında ortaya çıkan neonikotinoid grubu böcek ilâçları var. Koloni çöküş sendromunda neonikotinoidlerin etkisi olduğuna dair kanıtlar artarken sorunun, geçtiğimiz yüzyılın tarım devrimi modelinin doğasında olan kapitalist arıcılık mantığı tarafından, canlandırıldığı anlaşılıyor.[232] Uzun Yeşil Devrim'in ortasındaki Amerika'nın

---

[227] The White House (2014). *The Economic Challenge Posed by Declining Pollinator Populations*; B. Plumer (15 May 2014). *Honeybee Deaths Went Down Last Winter*, Vox.

[228] C. A. Kearns ve d. (1998). *Endangered Mutualisms: The Conservation of Plant-Pollinator Interactions*, Annual Review of Ecology and Systematics 29, s. 83–112.

[229] A. Fairbrother ve d. (2014). *Risks of Neonicotinoid Insecticides to Honeybees*, Environmental Toxicology and Chemistry, c. 33, no. 4, s. 719-731; S. Ingber (11 July 2014). *As Honeybees Die Off, First Inventory of Wild Bees Is Under Way*, National Geographic.

[230] J. Marcotty (6 July 2014). *Nature's Dying Migrant Worker*, Star-Tribune.

[231] D. Goulson (2 October 2012). *Decline of Bees Forces China's Apple Farmers to Pollinate by Hand*, China Dialogue.

[232] V. Doublet ve d. (2014). *Bees Under Stress: Sublethal Doses of a Neonicotinoid Pesticide and Pathogens Interact to Elevate Honey Bee Mortality Across the Life Cycle*, Environmental Microbiology; R. J. Gill ve N.E. Raine (2014). *Chronic Impairment of Bumblebee Natural Fo-*

Ortabatı eyaletlerinde arı türlerinin yüzde 45'i tamamen yok oldu.[233] Aynı üzücü hikaye şimdi de yeryüzünün geri kalanındaki endüstriyel bitkilerle kaplı alanlarda tekrarlanıyor.[234]

Öyleyse koloni çöküş sendromunun yaklaşan felâketin habercisi olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyalist Dünya-Ekolojisine Doğru

Bildiğimiz kadarıyla tarımsal biyoteknolojinin amacı Ucuz Gıda modelinin süredürülebilir olmasını sağlamaktır. En iyimser tahminler dahi önümüzdeki on yılda tarımsal üretimin büyümesinde üçte bir oranında –yıllık yüzde 1 ya da 1, 5– düşüş yaşanacağını öngörüyor.[235] Öyleyse tarımsal biyoteknoloji, modernitenin tarım modelini –ki bu model olmasaydı modernite bildiğimiz anlamıyla var olamazdı– yeniden-üretmekte başarısız oldu. Tarımsal biyoteknolojinin, çiftçilere, en iyimser görüşle kısa vadeli getirileri olsa da bunların kısa sürede eridiği görüldü, sonuçta ellerinde kalan herbisit bağımlılığının ağır yükü ve borçlar oldu.[236] Oysa tarımsal ekoloji, permakültür ve kapitalist olmayan diğer tarımsal yöntemlere dayanan alternatif uygulamalar ile de yüksek verimliliğe ulaşılabilir. Bir hektar araziden yirmi tondan fazla pirinç elde edilmesini sağlayan Çeltik Yoğunlaştırma Sistemi'nin[237] etkileyici başarısı böyle alternatif yollara bir örnektir.[238]

---

raging Behaviour Induced by Sublethal Pesticide Exposure, Functional Ecology, c. 28, no. 6, s. 1459–1471.

[233] L.A. Burkle ve d. (2013). *Plant-Pollinator Interactions Over 120 Years*, Science, c. 339, no. 6127, s. 1611–1615.

[234] R. Jacobsen (2010). *Fruitless Fall*, New York: Bloomsbury.

[235] OECD-FAO (2014) *Agricultural Outlook 2014–2023*, Paris: OECD Publishing.

[236] D. Gurian-Sherman (2009). *Failure to Yield*, Cambridge, MA: Union of Concerned Scientists; A. Kumbamu (2010). *Grounding Global Seeds*, doktora tezi, Sosyoloji Bölümü, University of Alberta.

[237] N. Uphoff (1999). *Agroecological Implications of the System of Rice Intensification (SRI) in Madagascar*, Environment, Development and Sustainability, c. 1, no. 3–4, s. 297–313.

[238] J. Vidal (12 May 2014). *Miracle Grow: Indian Rice Farmer Uses Controversial Method for Record Crop*, The Guardian.

Bu alternatif yol ancak sınıf mücadelesinden geçer –ancak bu sınıf mücadelesinin, *oikosun* biçimlenimi üzerine bir mücadele olarak anlaşılması gerekir. Böyle bir sınıf mücadelesi, üretim ve yeniden-üretim ilişkisi, hayatın dokusu içindeki iktidar ve zenginlik ilişkisidir. Bu bakımdan, yeni bir tarım devriminin önündeki engeller yalnızca biyofiziksel değildir, aynı zamanda sınıf mücadesi ve doğa yoluyla birlikte üretilirler.

Sınıf mücadelesini övmek onu analiz etmekten daha kolaydır. Gıdanın –yani yalnızca toprak değil– otuz yıl önce düşünülmesi olanak dışı olan bir şekilde küresel sınıf mücadelesinin merkezi haline geldiğini artık güvenle söyleyebiliriz. Günümüzde gıda mücadesi birçok farklı şekilde karşımıza çıkıyor, gıda adaletinin aldığı biçimler de oldukça mütevazı olabiliyor, örneğin organik tarıma çağrıları, yerel çiftçi pazarlarını ve kendine yeterli olmayı amaçlayan yerel girişimleri düşünelim. Eğer bireyselleştiren dinamikleri ve pazar dinamiklerini kimi zaman sinsice kimi zamansa açıktan sahiplenen neoliberal öznellik bugün olduğu gibi devam ederse 2000'lerin ortasında başlayan büyük bir kaymaya tanıklık edeceğiz. Bu, kültürel ve politik eşitsizliklere sahip de olsa, yerkürenin kuzeyinde gıda egemenliğinin popüler yüzü olan "gıda adaletine" doğru bir hareket.[239] Neoliberalizmin gıda tanımında yarattığı ürkütücü ontolojik değişim ortaya çıktıkça –Yeşil Devrim'in kalori hesaplamasından süpermarket raflarını dolduran "yenilebilir gıda benzeri maddelere"[240]– gıda, solun *liberté, égalité, fraternité* ["Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik"] üzerine soruları için çok daha önemli hâle geliyor. Bu durumda yirmi birinci yüzyılın sınıf mücadelesi şu sorulara hangi yanıtların verildiğine göre şekillenecek: Gıda nedir? Doğa nedir? Değerli olan nedir?

---

[239] A. H. Alkon ve J. Agyeman (Der.) (2011).*Cultivating Food Justice*, Cambridge: MIT Press; A. H. Alkon ve T. M. Mares (2012). *Food Sovereignty in US Food Movements*, Agriculture & Human Values, no. 28, s. 347–359; H. Friedmann (2011). *Food Sovereignty in the Golden Horseshoe Region of Ontario*, Food Sovereignty in Canada içinde, H. Wittman ve d. (Der.), Halifax: Fernwood, s. 168–189.

[240] M. Pollan (2008). *In Defense of Food*, New York: Penguin.

Kapitalizm artık en güçlü tarihsel gerekçelerinde dahi tökezliyor. Çeltik Yoğunlaştırma Sistemi'nin ileri sürdüğü alternatif, gıda, doğa ve değeri yeniden düşünmeden yaygınlaştırılamaz. Tarımsal ekolojik alternatifin bizi *zorunlu olarak* kapitalizmden uzaklaştırıp sosyalist bir dünya-ekolojisine yönlendirmesi için gereken budur.[241] Bu alternatif ancak kurmak istediğimiz uygarlıkta neyin değerli olduğunu –ve neyin olmadığını– yeniden tanımlayan bir sınıf mücadelesi yoluyla gerçekleşebilir – *ve şu anda örgütlenebilir.*

İnsanlar ve doğanın geri kalanının sosyalist kıymetlemesi neye benzer? Bu soru yalnızca pratik faaliyet ve düşünsel kuramsallaştırma yoluyla yanıtlanabilir. Ancak kılavuz niteliğinde bazı geçici yanıtlar sunabiliriz. Bana göre sosyalist bir dünya-ekolojisinin unsurları her yerde.Ve bu unsurlar gıda ile sınırlı olmasa da gıda politikası, bugün, çoğumuzun görmek istediği geleceğin umut dolu küçük kırıntılarını sunuyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde

> mahallelerde uygulanan kentsel ve organik gerilla tarımı, resmin henüz hâlâ küçük bir kısmını oluştursa da oldukça etkili oluyor –bu ülkelerarası kurumsal gıda endüstrisi ve kapitalizmin üretimine karşı bir ayaklanma. Bu ayaklanma Detroit'in geniş açık alanlarında, Batı Oakland'ın şehir içindeki çiftliklerinde, San Fransisco'daki Alemany Çiftliği'nin bahçeleri ve halka açık mekânlarında, Milwaukee'deki Growing Power çiftliğinde ve ülkenin dört bir tarafında gerçekleşiyor. Bunlar, yabancılaşma, sağlık sorunları, açlık ve benzeri sorunlara karşı silâhlarla değil, kürek ve tohumlarla savaşılan bir mücadelenin örnekleri. Bir vatandaşın kendi bahçesiyle uğraşması, kendi mahallesi ve oranın sorunlarıyla ilgilenmesini, sonuçta da kamusal alandan çekilmek yerine onun bir parçası olmasını sağlıyor.[242]

Biraz abartılı bir ifade olduğunu kabul etsem de –örneğin devlet iktidarının, ABD ve diğer ülkelerde, tarımı daha demokra-

---

[241] E. Holt-Gimenez ve M. A. Altieri (2013). *Agroecology, Food Sovereignty, and the New Green Revolution*, Agroecology and Sustainable Food Systems, c. 37, no. 1, s. 90–102 .

[242] R. Solnit (27 Haziran 2008). *The Revolution Has Already Occurred*, The Nation.

tik ve sürdürülebilir uygulamalara doğru yeniden yönlendirmesi gerektiği açık[243]– gıda ve tarımın dünya sınıfı mücadelesinde belirleyici bir savaş hâline geldiğini söylemek isterim. Bu artık köylülerin toprak sahiplerine karşı ayaklanmasından ibaret değil. Gıda güvenliği, sürdürebilirlik ve güvenlik, Pekin'den Boston'a kadar, dünya proletaryasının günlük hayatının ana soruları hâline geldi.[244]

Elbette Kuzey'de yaşanan bu gelişmeler henüz emekleme aşamasında. Bu açıdan *La Vía Campesina* [Çiftçinin Yolu]* hareketinin yükselişi dünya gıda tarihinde önemli bir gelişmeye işaret ediyor.[245] Dünya genelinde iki yüz milyon insanı temsil eden La Vía Campesina, tarımda kapitalist üretimciliğe, gıda egemenliği kavramıyla meydan okuyor. Gıda egemenliği, gıdanın devrimci ontolojisini savunur –gıdanın *aynı anda* biyosferik, demokratik ve kültürel olması.[246] Bunlardan her biri diğerini içerir, örneğin "sürdürebilirik", demokratik ve eşitçi bir praksis olmadan düşünülemez. Bu bakış açısıyla gıda egemenliği

> insanların, ekolojik olarak sağlam ve sürdürülebilir yöntemlerle üretilen sağlıklı ve kültürel açıdan uygun gıdalara erişme ve kendi gıda ve tarım sistemlerini tanımlama hakları hâline gelir. Piyasa-

[243] Yine de devlet iktidarının bu amaç için kullanımının nasıl olacağı açık değil. Bernstein'in belirttiği gibi devletin rolü "odadaki fil gibidir", bu yanızca gıda egemenliği için değil, daha geniş anlamda kızıl-yeşil politika için de geçerli (H. Bernstein (2014). *Food Sovereignty via the 'Peasant Way'*, Journal of Peasant Studies, s. 1-33).

[244] H. M. Lam ve d. (2013). *Food Supply and Food Safety Issues in China*, The Lancet, no. 381, s. 2044-2053.

* Latin Amerika'dan "hareket ederek" küresel çapta örgütlenmeye çalışan muhalif çiftçi örgütü. Türkiye kolunun adı *Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu*'dur. *–ed.*

[245] La Vía Campesina'nın sınıfsal konumunu analiz ederken dikkatli olmalıyız çünkü bu oluşumun bileşenlerinin bütünü bir küresel köylü sınıfı olarak düşünülemez (bkz. H. Bernstein (2014). *Food Sovereignty via the 'Peasant Way'*, Journal of Peasant Studies).

[246] P. McMichael (2012). *Development and Social Change: A Global Perspective*, Sage Publications; H. K. Wittman ve d. (Der.) (2010). *Food Sovereignty*, (Halifax, NS: Fernwood, 2010); A. H. Akram-Lodhi (2013). *How to Build Food Sovereignty*.

ların ve şirketlerin talepleri yerine, gıdayı üreten, dağıtan ve tüketenlerin ihtiyaçlarını ve arzularını gıda sistemleri ve politikalarının merkezine koyar. Bir sonraki kuşağın çıkarlarını ve kapsamını savunur. Mevcut kurumsal ticaret ve gıda rejimine direnmek ve onu parçalamak için bir strateji ve yerel üreticiler ve tüketiciler tarafından belirlenen gıda, tarım ve balıkçılık sistemleri için bir yön sunar. Gıda egemenliği, yerel ve ulusal ekonomileri ve piyasaları ön planda tutar; köylü ve aile çiftlikleri tarafından yapılan tarımı, küçük ölçekte balıkçılığı, otlaklarda çobanlar tarafından yapılan hayvancılığı ve çevresel, toplumsal ve ekonomik sürdürebilirliğe dayalı gıda üretimi, dağıtımı ve tüketimini güçlendirir. Gıda egemenliği, tüketicilerin gıda ve beslenme haklarını kontrol etme haklarının yanı sıra, tüm insanlara adil gelir sağlayan şeffaf ticareti teşvik eder. Araziler, sınırlar, su kaynakları, tohumlar, hayvanlar ve biyoçeşitliliği kullanma ve yönetme haklarının, gıdayı üreten bizlerin elinde olmasını sağlar. Gıda egemenliği, kadınlar ve erkekler, tüm insanlar, ırklar, toplumsal ve ekonomik sınıflar ile kuşaklar arasında ezme ve ezilmenin ve eşitsizliğin olmadığı yeni toplumsal ilişkilere işaret eder.[247]

Ancak, sınıf mücadelesi daima mevcut olduğundan sıklıkla "yapısal" bir biçim alır. Kapitalizmin tarım devrimi modeli sınıfla ilgilidir; sermaye ile ilgilidir ve doğayı dışsal, kontrol edilebilir ve ucuz hâle getiren kapitalist proje ile ilgilidir. İktidar, sermaye ve doğa organik bir bütün oluşturur – yalnızca kapitalist tarımda değil, bir bütün olarak kapitalizmde de.

SONUÇ

Günümüzde kapitalist tarım, sermaye birikimine emek-gücü maliyetini düşürerek katkıda bulunmaktan orta vadede yenilenen birikim için gerekli koşulları zayıflatmaya doğru giden çığır açıcı bir dönüşüme doğru ilerliyor. Bunun işaretini negatif-değerin yükselişinde görürüz. Üretim noktasında süper ot etkisi geleceğimizi bize bugünden gösteriyor. Enerji ve kimyasal yoğun stratejiler, Ucuz Doğa kanununa düşman olan emek/enerji biçimlerine evrilen tarımsal ekolojileri yö-

[247] Nyéléni Forum for Food Sovereignty (2009). *Nyéléni Declaration on Food Sovereignty*, Journal of Peasant Studies, s. 673–676.

netmek için kullanılıyor. Biyosfer ölçeğinde ise kapitalist tarımın enerji yoğun karakteri, kapitalist tarımı giderek daha çok sınırlayan küresel ısınma sarmalına ekleniyor.

Küresel ısınma, yalnızca insanlık için değil, daha âcil şekilde ve doğrudan kapitalizmin kendisi için de temel bir tehdit oluşturuyor. Bu, kapitalizmin değişim karşısındaki direncini abartan –yani kapitalizmi, hayatın dokusu yoluyla gelişen bir dünya-ekolojisi olarak değil, doğaya göre hareket eden bir toplumsal sistem olarak gören– radikal eleştirinin alışılmış söylemini tersine çevirir. Negatif-değerin örtülü hâlde kalmasının koşulu, entropinin üretimden çıkarılma ihtimaliydi. Günümüzde, biyosferik değişimler, küresel üretim ve yeniden-üretim ilişkilerine alışılmadık bir güç ve ihtimamla girdiği için, bu örtülü negatif-değer artık ortadan kaldırılamaz. Küresel ısınma, önümüzdeki yirmi yılda, bugüne kadar saklı kalmış negatif-değeri –kapitalist tarım ve sonuçta Ucuz Gıda modeli tarafından desteklenen– öyle hareketlendirecek ki kapitalist tarımın nasıl hayatta kalabileceğini bilmek olanaklı değil.

Bu sadece kapitalist tarımın içsel çelişkileri (sermaye dolaşımıdahilinde) nedeniyle değil, kapitalizmin değerleme projesinini kendisinin (kapitalist uygarlık içinde) karşılaştığı yeni ontolojik zorluk yüzünden de böyledir. Negatif-değer, artı değeri istikrarsızlaştırıyor ve bunu yaparken de yeni, özgürleşmiş ve eşitlikçi bakış açılarını da olası kılıyor. Negatif-değer, buradan öteye kendisini iyiden iyiye şekillendirip katılaştırırken sermaye için bir engel hâlini alıyor; yeni bir ontolojik politikayı teşvik etmesi, gıda, doğa ve diğer her şey için alternatif bir değerleme olanağı sağlıyor. Bugünün negatif-değerini, alternatif –ve dönüştürücü– etik-politik değerlemelere çevirmede büyük rol oynayacak şey işte bu alternatif değerlemelerdir. Yeni çelişkiler ve yeni hareketler, kapitalizmin değer ilişkilerinin "hiçbir şeyin değeri" olduğunu ortaya koyarken her şeyin değerini de sorgulamaya çağırırlar.[248] Ucuz Gıda'nın sonu pekâlâ modernitenin sonu ve çok daha iyi bir şeyin başlangıcı olabilir.

[248] R. Patel (2009). *The Value of Nothing*, New York: Picador.

SONUÇ

UCUZ DOĞA'NIN SONU MU?: Sermayenin Dünya-Ekolojik Sınırı Sermayenin Kendisidir

Tarihsel ve toplumsal sistemlerin senkronize örgüsünü dünya denen bu ekolojik bütün içinde görebilmek için daha ileri gitmeliyiz, şimdiye kadar keşfedilmemiş yollardan

(Wallerstein, 1980)

Kapitalizm bugün Ucuz Doğa'nın sonuyla mı yüzleşiyor? Elbette doğa, bütünsel açıdan asla ucuz değildir. *Ucuz Doğa*, ikiciliği dayanak kabul eden uygarlığın icâdı. Bu ikicilik, beş yüzyıl boyunca olağanüstü işlevsel oldu. Doğa temellük edildi. Sermaye biriktirildi. Çöpler görmezden gelindi. Bu mantığın –ve temel dayanağını onun oluşturduğu stratejiler– artık yolun sonuna geldi. Şimdi yeni bir yol bulmak gerek.

Ontolojik, yöntemsel ve tarihsel-analitik üç önermeden bahsettim. İlki, *oikos* olarak ekolojinin parçaların değil, bir bütünün imleci olduğu. Eğer temel ontolojik bir ilişki varsa bu, insanlar ve doğanın geri kalanı arasındadır – *oikos*. İnsan tecrübesinin hiçbir alanı ondan bağımsız değildir. Doğanın üretimini, iktidar arayışını ve sermaye birikimini bir araya getiren bir sistem olarak dünya-ekolojisi, çağdaş insan tecrübesinin çeşitliliğini kaçınılmaz ve indirgenemez bir biçimde toplumsal-ekolojik olarak yeniden okuyabilmek için yeni bir yol sunar. Doğa aslında *tarihsel* bir ilişkiyken şimdiye kadar onu analiz yöntemlerine dahil etmek için çok az çaba harcandı. İnsan ve insan-dışı ilişkilerin, modernitenin tarihsel özel-

liklerini nasıl oluşturduğuna ve iktidar ve sermaye kalıplarının nasıl bu tarihsel özelliklerin hem üreteni hem de ürünü olduğuna dair çok az araştırma yapıldı. Geleneksel akla göre modernitenin çevre tarihini oluşturması makul bir önerme değildir. Peki ya çevre tarihi *olarak* modernite?

Yöntemsel olarak, kavramlara yüklenen eski anlamları (Doğa-Toplum) büyük ölçüde değiştirmemiz gerektiğini kabul ettiğimizdekapitalizm tarihinin farklı bir okumasını yapmamız mümkün. Buna, modernitenin dünya-tarihsel döngülerini –toprak yorgunluğu ve ormansızlaşma, işsizlik ve finansal çöküşler– art arda gelen tarihsel özellikler üzerinden okuyarak başlayabiliriz. Bu tarih anlatılarının bazıları en alt seviyede, diğerleri birikim ölçüsü seviyesinde çalışır, çoğuysa bu iki düzeyin arasındadır. Anlatıların çoğu toplumsal ekolojiyle alakalı gibi görünmez – finansallaşma, ulusal kimlikler, hapishane-endüstriyel kompleksleri. Zaten önemli olan nokta tam da bu. Finansal hesaplanabilirliğin güvenilmez mantığının küresel kapitalizmi yönettiği ve gündelik yaşamı –insanlara ek olarak kuşların, arıların, böceklerin "gündelik yaşamını" da– daha önce hiç olmadığı kadar şekillendirdiği bir dönemde, görüş açısını daraltarak başlayan bir yaklaşım pek de yararlı bir tercih olmasa gerek.

Alternatif ise *somut bütünleri* ortaya çıkaran bir parça-bütün yaklaşımı. Böyle bir yaklaşım "ardışık saptamalar ve kendileri de soyut süreçler olan ardışık parçalarla sürekli bir dizi üzerinde ilerlemeye devam eder ve böylelikle tarihsel değişimi anlamak ve yorumlamak için gerekli olan bütünü oluşturur".[1]Örneğin, Üçüncü Bölüm'de ele aldığımız gibi, biricik toplumsal metabolizma, birçok parçadan oluşan (kaynakların tükenmesi ve kentleşme gibi) bir "sürekli diziden" ortaya çıkan, uzun vadede geçici olarak "ardışık saptamalarda" dengede tutulan tarihsel somut bir ilişki olarak düşünülebilir. Ormansızlaşma ve kaynakların tükenmesi ancak bütünün hareketleri olarak alınan somut hareketler sayesinde tarihsel

[1] T. Hopkins (1982). *World-Systems Analysis*, World-Systems Analysis içinde, T. K. Hopkins ve d. (Der.), Beverly Hills: Sage, s. 147.

gerçekler hâlini alırlar. Bir diğer deyişle, *tarihsel* doğa peş peşe ortaya çıkan dünya kapitalizmlerine kaynaştırılmayı hakediyor, McMichael'ın ileri sürdüğü gibi "ne bütün ne de parçalar kalıcı kategoriler veya analiz birimleridir".[2]

Eğer tarihsel doğa ve tarihsel kapitalizm bir diyalektik birlik oluşturuyorsa, sermaye hakkındaki düşüncemiz anlamlı bir dönüşüm geçirir. Sermaye mantığının, başarısını temellük kapsamının genişlemesine olduğu kadar üretim süreçlerinin sermayeleşmesine de –üretimin diyalektiği ve temellük– borçlu olduğunu görmeye başlarız. Sermayenin temellük ve sermayeleştirme arasındaki dengesi –bu sürekli değişen bir orta noktaya sahiptir– *dışsal* bir "ekolojik" krizden uzaklaşıp *içsel* bir "ekonomik" krize doğru yaklaştığımızı fark etmemizi sağladığı için önemlidir. Dışsallık savı incelenmeyi hak eden şu tartışmayı da beraberinde getirir: İnsanlar ve doğanın geri kalanı arasındaki ilişkinin çağdaş dünyaya uyum sağlayabilmesi ve evrimi .Benim bu konudaki görüşüm *oikosa* dek uzanır, Arrighi'nin kapitalizmin esnek yapısına dair görüşüyse şöyle: "Solun olduğu kadar sağın da temel sorunlarından biri, kapitalizmin tarihsel olarak kendini sürekli yeniden üreten tek bir türü olduğunu düşünmektir, oysa kapitalizm özünü beklenmedik yollarla sürekli dönüştürür – özellikle de küresel düzeyde."[3]

Modern dünya sistemi içindeki tarihsel doğalar için de aynı şeyi söyleyemez miyiz? (Tarihsel-analitik önermemiz.) Erken kapitalizm ve onun bilimsel devrimi yoluyla üretilen doğa, Amerika liderliğindeki tekelci kapitalizm ve bilimsel yönetim devrimi ile üretilen doğayla aynı değildi. Ve II. Dünya Savaşı sonrasındaki altın çağın tarihsel doğası da neoliberalizm yoluyla üretilen doğadan ve onun "bir fazla olarak yaşam" yaratma projesinden farklıydı.[4] Yeni Malthusçu kıtlığa baş-

---

[2] P. McMichael (1990). *Incorporating Comparison Within a World-Historical Perspective*, American Sociological Review, c. 55, no. 2, s. 386.

[3] G. Arrighi (2009). *The Winding Paths of Capital*, New LeftReview, no. 56, s. 92.

[4] M. Cooper (2008). *Life as Surplus*, Seattle: University of Washington Press.

vurmadan toplumsal-ekolojik sınırlar üzerindeki popüler ve bilimsel tartışmalara girişmenin yollarından biri budur. Daha açık olmak gerekirse sınırlar *vardır*, öyleyse hem tarihsel olarak hem de içinde bulunduğumuz konjonktürde bu sınırların ortaya çıkışını nasıl tespit etmeli, anlatmalı ve açıklamalıyız?

Bu soruya yanıt vermenin yollarını açıklamaya çalıştım. Modernitenin sınırlarına geleneksel yaklaşımı çerçeveleyen ikiciliklerin yetersiz olduğuna eminim ve okuyucunun da buna en azından kısmen ikna olduğunu umuyorum. Aslında bu ikicilikler sorunun bir parçası. Elbette bu ayrımlar çekmekten vazgeçmemiz gerektiği anlamına gelmiyor; yalnızca, bu ayrımları yapmak için daha diyalektik, daha tarihsel ve daha ilişkisel bir yola ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. Marx'ın kapitalizm eleştirisinde "sermaye" ve "emeğin" değer ilişkileri yoluyla ilişkisel olarak hareket etmesi gibi, insanlar ve doğanın geri kalanı da *oikos* yoluyla ilişkisel olarak hareket eder. Bu ilişki, Doğa ve Toplum arasındaki etkileşime indirgenemez. Çevre-üretim süreçleri olan sınıf yapılarının, üretim yollarının ve uygarlıkların *tekniklerinin* evrimleşen ve kimi zaman da duraklayan ilerlemelerini *oikos* yoluyla görmeye başlayabiliriz. Bu, dünya tarihindeki tutarlılığı ve ayrışmalarıfark etmeye yarayan çok yönlü yolları değiştirmez, aksine, ardışık tarihsel doğaların üretilmesi ve yıkılmasında bu yolları temel alır. Burada, sınıf, ırk, cinsiyet, devlet ve kültür (ve daha fazlası) anlayışımızın, Kartezyen ikiciliğin "ya o ya da bu" temayülü nedeniyle sınırlanması, tarihsel değişimi yorumlayışımızı Hobson'ın toplumsal indirgemecilik ya da çevresel belirlenimcilik tercihine sürükler. İki iddia da doğrudur. Fakat aynı zamanda iki iddia da yanlıştır.

Raymond Willams'ın diliyle "daha radikal dürüstlükte" bir yaklaşım, ikisinin de kısmi doğruluğunu –ya da yanlışlığını– kabul eder. Etkin bir alternatifse Toplum ve Doğa'nın aynı öneme sahip olduğunu söylemenin ötesine geçer. Kategorilerin kendisi bölünmüştür; gerçekliği daha üzerinde çalışılmadan kavramlarla böler. Bunun yerine çifte içselliğin –insan örgütlenmelerinin hayatın örgüsü tarafından içselleş-

tirilmesi ve onu içselleştirmesi– öncülüğünde yola çıkarsak ardışık tarihsel sistemler içindeki insan ve insan-dışı doğaların baskın yığınlarını tespit edebiliriz. Bu yığınlar, uygarlıkların neyin değerli neyin değersiz olduğuna dair tercihlerini yansıtır. Bugün Marksist dilin "değer kanunu" eskimiş sayılsa da –aslında bunu ifade etmenin daha iyi bir yolu olabilir– tüm uygarlıklar bazı ilişkileri diğerlerine göre daha değerli sayarlar. Feodalizmde bu, feodal lordların sınırlı egemenlik alanları içinde düzenlenen toprak verimliliğiydi; kapitalizmde ise emek-gücünün sömürüsü ve Ucuz Doğa'nın temellük edilmesi düzenlenen emek verimliliği. Sürdürülebilir ve sosyalist bir değer kanunu, *tüm* doğa için sağlıklı, demokratik ve âdil yeniden-üretim ilişkilerini dokunulmaz kılar. Bu nedenle değer kanunları politik olarak önemlidir ama ayrıca ilgili insan ve insan-dışı doğa yığınlarını tarihsel değişim içinde ayırt etme ve inceleme olanağı sağlarlar. İşte bu temel, ikiciliğin sembolik şiddetine teslim olmadan ayrımlar yapabilmek için yeni yollar sağlar.

Kapitalizmin geçmişte sürekli tekrar eden krizlerinin üstesinden nasıl geldiği hakkında da daha fazla şey öğrenmemize de yardımcı olur. Kriz çözümü için, *oikosun* her turda yeniden yapılandırılmasına ve nitel ve nicel boyutlardaki temellük ve sermayeleştirmenin diyalektiğine başvuruldu. Bu yeniden yapılandırmalar, hem insan ve insan-dışı doğaların hem de maddî ve sembolik olanın yığınlar hâlinde bir araya getirilmesini sağladı. Kapitalizmin döngüsel olarak yeniden yapılandırılması –dışsal Doğa'nın uygulaması olarak anlaşılması gereken– Ucuz Doğa projesi ve temeli üzerinde gerçekleşti.

Bugün Ucuz Doğa'nın muhtemel çöküşü, göstergesi negatif-değer olan bir uygarlık modelinin tükenişine işaret ediyor. Kapitalizm önümüzdeki yüzyılda farklı bir modele –ya da modellere– yerini bırakacaktır. Yeni ontolojik politikaların –gıda egemenliği, iklim adaleti, büyümeme ve benzer hareketler gibi– merkezî önemi de bundan kaynaklanıyor.Ucuz Doğa modelinin tükenişinin daha iyi bir modele yol açıp açamayacağını söylemek için henüz erken.Yeşil politikaya nüfuz

etmiş korku ve felâket dili, ilerideki zorluklarla yüzleşmek için gereken berraklığı sağlayamayacaktır. Oysa entelektüel berraklığın en ihtiyaç duyulduğu ve en etkili olduğu dönemler böyle uygarlık krizleridir (dünya-ekolojisi olarak kapitalizmin krizi). Böyle dönemlerde fikirler maddî güce bürünür.

Belki de berraklığa en çok ihtiyaç duyulan konu sınırların doğası ve Doğa'nın sınırlarıdır. Doğa'nın dışsal bir sınır olduğu konusundaki yaygın iddia, en iyi ihtimalle genel bir eğilimi tanımlar. Bu tür iddialar, kapitalizmin kendi ürettiği sınırları *oikos* yoluyla nasıl birlikte ürettiğini açıklayamaz. Peki neden? Çünkü sınırlara dair ikici kavrayış, kapitalizmin çifte içselliğinin incelenmesini daha başlamadan engeller. İnsan örgütlenmesinin, çok katmanlı doğanın kendisini, sürekli olarak ileri sürdüğüdoğal *varlıkların* ve insan ilişkilerinin içinde akan bir süreç olan çevre-üretimi yoluyla nasıl ortaya çıkardığı ve yeniden ürettiğini görmemize engel olur. İkicilik, çevresel değişimin rolünü vurgular gibi görünür. Bu bir yanılgıdır. Çünkü ikicilik, toplumsal ilişkileri *oikosun* ilişkileri olarak açıklamaz ve çevre-üretiminin insanlık tarihindeki merkezî önemini tamamıyla küçümser. Çevreye, doğadaki-insanlığın çifte içselliği tarafından yönetilen bir ilişki olarak değil, bir nesne olarak yaklaşan yaygın bilişsel alışkanlık ve kavramsal pratik, bugün kapitalizmdeki sermaye ve iktidarın, üretim ve yeniden-üretimin modern ilişkilerini mümkün kılan ve gün geçtikçe sınırlayan ilişkileri –*oikos* yoluyla– gözden kaçırır.

Değerin Yükselişi ve Devam Eden Feragâti

Kapitalizm, doğanın eserlerini benzeri görülmemiş bir güçle temellük etmesini sağlayan tarihsel ilişkiyi tüketti. Bugün sermayenin yüzleşmek zorunda olduğu büyüme sınırları tamamen gerçek; bunlar, dünya-ekolojisi olarak kapitalizm yoluylabirlikte üretilen, sermaye birikimi, iktidar arayışı ve doğanın organik bir bütün olarak birlikte üretilmesini buluşturan "sınırlar". Sermayenin dünya-ekolojik sınırı, artık sermayenin ta kendisidir.

Bugün, bir uygarlık stratejisi olan Ucuz Doğa'nın "sonu-

nu" izliyoruz. Ucuz Doğa, daha önce değindiğimiz gibi on altıncı yüzyılda doğdu. Bu stratejinin merkezinde, doğayı insan faaliyetinin dışında tutan, böylece metalaşmamış insan ve insan-dışı doğaları, meta üretimi sürecinde emek verimliliğinin geliştirilmesinin hizmetine sokan ustalıklı bir uygarlık projesi yatıyor. 1450 yılından sonraki üç yüzyıl boyunca yeryüzünde yaşanan dönüşümlerin ve –Polonya'dan Brezilya'ya, Atlantik'teki morina avcılığından Güneydoğu Asya'daki baharat adalarına uzanan– biyolojik değişimin ölçeği, kapsamı ve hızındaki devrimci değişim bu açıdan bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Bu tür dönüşümler, metalaşmamış insan ve insan-dışı varlıkları (köleler, ormanlar, topraklar) emek verimliliği ve üretimin hizmetinde yeniden yapılandıran yeni bir değer kanununun çığır açıcı ifadeleriydi.

Bu yeni değer kanunu oldukça farklıydı. Daha önce, toprak verimliliğinden emek verimliliğine doğru genişleyen dönüşüm, hiçbir uygarlık tarafından zenginliğin ölçüsü olarakkabul edilmemişti. Değer denen bu tuhaf ölçü, Avrupa'nın merkezi ve batısının tamamını, mekânın aynı derecede tuhaf istilâsına yönlendirdi. Marx bu tuhaf istilâyı "mekânın zaman tarafından yok edilmesi"[5] olarak adlandırdı ve uzun on altıncı yüzyıl boyunca yeni bir zaman biçiminin –soyut zaman– ortaya çıkışı gözlendi. Bütün uygarlıklar, öyle ya da böyle çeşitli topoğrafyalar –"genel eğilim"–[6] üzerinde genişlemeyi temel amaç edinmiş olsalar da hiçbiri bu topoğrafyaları, bir uygarlığın yaşamına hükmedecek şekilde dışsal ve gittikçe daha soyutlanmış olarak algılamıyordu. Dışsal Doğa –büyük harfle– erken kapitalizmin coğrafî praksisinin tam kalbindeydi ve o zamandan beri de öyle kaldı.

Erken modern dönemde, "haraç" ilişkilerine dayanan toprak verimliliğinden "meta" ilişkilerine dayanan emek verimliliğine geçiş, insan ve insan-dışı doğaların birlikte ürettiği güçlü bir süreçler yığını yoluyla gerçekleşti. Bu süreçlerin

[5] K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 524.

[6] C. Chase-Dunnve T.D. Hall, *Rise and Demise* (Boulder: Westview, 1997).

hikâyesi artık ciltleri doldurmaya hazır, çevre, ekonomi, devletlerin sınırları, bilim ve doğaya dair fikirler, kültür ve benzeri konulara değinen tarih yazımının konusu. Bu kitabı hazırlarken elimden geldiğince tarih yazımından –ve diğer dallardan– yararlandım, bundaki amacım iktidar, üretim/yeniden üretim ilişkilerini, düşünce ve onun kurumsal yapılarının ikici alışkanlıklarını aşan "tek bir alan" içinde birleştirmenin nasıl mümkün olabileceğine dair ipuçları yakalamaktı. Hâlihazırda var olan anlatı ve modellerin, kapitalist kalkınmayı inceleyen birleşik bir kuramı –ve bütüncü bir anlatıyı– geliştirme olanaklarını yok ettiğini iddia etmiyorum ancak, *oikos* yaklaşımı bize tözcü olmayan ilişkisel bir dayanak sağlıyor, bu da hem geleneksel ikiciliğe hem de ağ seçmeciliğine [*network eclecticism*] bir alternatif oluşturur.

Kapitalizm hem bir süreç hem de bir proje olarak, türler ve çevrenin çok katmanlı, yaratıcı, türetici ilişkisi olan *oikos* yoluyla ve onun içinde ortaya çıkar. Çevre-üretme kalıplarına sarılı insan örgütlenmesi ise burada, çevresel değişimin hem üreticisi hem de ürünüdür. Tarihsel değişimin çifte içselliği de buradan gelir.

İnsanları ayıran, hayatın dokusu içindeki yerimiziözgül tarihsel biçimlerdekavramlaştırmalarıdır. Bunlar doğaya dair fikirlerin, yani insanların yaptığı her şeyi içeren olgusal fikirlerin tarihidir.[7] Bizler gezegenin en etkili "ekosistem mühendisleriyiz" ancak, yine de uygarlıklarımız, yaşamın çevre-üreten faaliyetleri tarafından kuruluyor ve yıkılıyor (Bugün, hastalıklar ve iklimin tarihin oluşturulmasında devlet, sınıf ya da piyasadan aşağı kalır yanı olduğunu düşünen var mı?). Bu duruş, uygarlık (ya da kapitalizm) *ve* çevre görüşünü derhal terk edip *doğadaki uygarlıklar* ve bir çevre-üretme süreci olarak kapitalizm görüşlerine yeniden odaklanmamız anlamına gelir. Bahsettiğim çevre-üretme süreçleri, ormanları olduğu kadar fabrikaları, madenleri olduğu kadar haneleri, çiftlikleri olduğu kadar finans merkezlerini ve kırı olduğu kadar kenti de içerir.

---

[7] C. Glacken (1967). *Traces on the Rhodian Shore*, Berkeley: University of California Press.

Çevre-üretiminin daima birlikte üretilerek insan örgütlenmesinin üretici ve ürün olarak çifte rolü içindeki uyum sağlama yeteneğini ortaya koyduğu fikrini yerleştirmiş olsak da doğa hâlâ ortada kalmış can sıkıcı bir sorunun öznesidir. "Genel olarak" doğanın tarihinin üstündeki buzları kırmaya çalıştım. Genel olarak doğa –bir numen olarak– daima oradadır, ancak doğadaki insanlığın tarihine adanmışlar için bu yeterli değil. Doğanın yalnızca "genel olarak üretim" yaptığı fikri, neoliberal yeniden-yapılanma, esnek birikim ve üretimin küreselleşmesi kavramlarıyla baş etmemize yetmez. Bunun için *tarihsel doğa* kavramına ihtiyacımız var. Tarihsel doğa hem kapitalizmin ortaya çıktığı temeli –bu temelin sınırlarının yeniden gözden geçirilmesi gerek– hem de bir nesneyi temsil eder. Nesne olan tarihsel doğa, Doğa'dır, yani bir kaynak, bir çöp sepeti, üretimin ve yeniden üretimin alanı. Tarihsel doğalar sorununu –zaman ve mekânın çok katmanlı yapısı içinde– incelemek, insanların doğanın bir parçası olması özleminden uzaklaşıp işe yarar analizler geliştirmeye başlamamızı gerektirir. Bu, insanlar ve doğanın geri kalanı tarafından aktif olarak birlikte üretilen tarihsel değişimi anlamlandırabilmemizi sağlar. Dünya-ekolojisi savının merkezinde bütünsel felsefeden ilişkisel tarihe doğru bu geçiş yatar. En önemlisi, bu geçiş, tarihsel doğayı –bir matris (tasavvur) ve nesne (tasavvur) olarak– dışsal Doğa'nın dünya-praksisi yoluyla açıklanması gereken bir şeye dönüştürür. Çünkü Doğa, dışsal kabul edilen bir çerçevede değerlendirilmeden "ucuz" hale getirilemez. Evet, insan ve insan-dışı doğaların ayrımı Greko-Romen antik çağlara dayanan uzun bir geçmişe sahip.[8] Ancak dışsal bir nesne olarak Doğa, daha önce hiçbir zaman uygarlığın ana prensibi olarak kullanılmamıştı.

Kapitalizmin asıl problemi, sermayenin Ucuz Doğa talebinin, onu güvence altına alma kapasitesinden daha hızlı bir şekilde yükselme eğilimidir. Üretim maliyetleri böylece artar ve birikim tökezler. Marx bunu uzun zaman önce tespit etti, yalnızca makinelerin "aşırı üretiminin genel kanunu" ve

[8] A.g.e.

hammaddelerin "yetersiz üretiminin genel kanununda" değil, aynı zamanda burjuvazinin "emek-gücünü, tıpkı açgözlü bir çiftçinin toprağın bereketini tüketme pahasına daha fazla üretim yapması gibi" tüketme yoluyla sermaye biriktirme eğiliminden bahsederken de kapitalizmin sorununa değiniyordu.[9] Peki, çözüm neydi? Sınırlara ilerle, hatta bu sınırların sömürgelerden oluşması daha iyi. Marx'ın zamanında İrlandalı işçilerin, Karayipler'in şekerinin ve Mississippi'nin pamuğunun göze çarpmasının nedeni budur. Yine bu nedenle sermaye kendisini sürekli, zenginliği hesaplanabilen ve şekillendirilebilen ve ucuzca temellük edilebilen "dışsal" Doğa'yı bulacak kapitalist iktidara ve burjuvaziye bağımlı kıldı.

Neoliberal kapitalizm yoluyla yaratılan tarihsel doğaların tükenişi, döngüsel bir fenomen midir –on sekizinci yüzyılın sonunda ve uzun 1970'lerde gördüğümüz gibi– yoksa bu tükeniş Ucuz Doğa'nın sonu mudur? Çelişkileri, sermayeleştirme, rasyonelleştirme ve mülksüzleştirmenin yenilenmesiyle çözülebilecek bir gelişim krizinin mi içindeyiz? Yoksa önümüzdeki yüzyılda, servet, iktidar ve doğanın yeni ilişkilerini zorunlu kılacak bir dönem krizinin içinde miyiz?

Bu sorular, ekonomik ve ekolojik krizle ilgili hızla büyüyengünümüz yazınında oldukça marjinal bir yere sahip. Bu durum, "ekolojik kriz" kuramının yetersiz kalması ve eleştirel düşünürlerin doğanın sermaye birikiminden oluştuğunu açıklamaktaki isteksizliğinin nedenini kısmen de olsa açıklar.

SERMAYENİN SINIRLARI

Kapitalizmin, insanlar ve insan-dışı doğalar tarafından birlikte üretilmesini temel alan açıklaması nasıl olmalı? Bu kitap, bu soruyu yanıtlamak için bir yol öneriyor.

İleri sürdüğüm savlar, bugün, doğa, sermaye ve sınırlar etrafında gelişen iki büyük mesele üzerine yoğunlaşır. Biri tarihsel. Diğeri ise kavramsal. Öncelikle 2003 yılında son meta patlamasıyla başlayan kendine özgü olaylar dizisinin

[9] K. Marx (1977). *Capital*, Birinci Cilt, B. Fowkes (Çev.), New York: Vintage, s.376.

Dört Ucuzlar –gıda, emek-gücü, enerji ve hammaddeler– için döngüsel bir "sonu" mu, yoksa yığışımlı bir "sonu" mu temsil ettiğini sormalıyız. On dokuzuncu yüzyıl başından bu yana kapitalizm, Dört Ucuzlar'dan oluşan girdilerin yükselen fiyatlarının neden olduğu gerçek (ancak geçici) tıkanıklıkların üstesinden gelmek ve potansiyel (ancak tehdit oluşturan) tıkanıklıkları daönlemek konusunda oldukça başarılı olmuştur. Tıkanıklıkları önleme ve üstesinden gelme kapasitesi, Ucuz Gıda/Ucuz Emek bağlantısını yeniden üreten ve peş peşe gelen tarım devrimlerinde gözlenebilir. Örneğin İngiltere'de on sekizinci yüzyıl sonlarında yaşanan tarımsal durgunluk ve gıda fiyatlarındaki artış, 1840 yılından sonra Amerikan tarımında makineleşmeye geçiş ve verimli sınırların bu şekilde elde edilmesi yoluyla çözülmüştür. Yirminci yüzyıl başlarında, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kapitalist tarımdaki verimlilik sıkıntısı, savaş sonrası küreselleşmenin hibritleşmiş, kimyasallaştırılmış ve makineleşmiş Amerikan çiftlik modelinde ortaya koyulan bir dizi "Yeşil" devrimlerle çözülmüştür. Bu açıdan bakıldığında, 2008 sonrası konjonktürü, özellikle tarımda metalaşmanın yenilenmesi vasıtasıyla çözülebilecek bir gelişim krizi olarak görebiliriz. *Ancak*, daha önce değindiğimiz gibi, kapitalist tarım devriminin son dalgası –tarımsal biyoteknoloji alanındaki– verimlilik yavaşlamasını henüz çözemedi. Bu nedenle, kapitalizmin çığır açıcı bir kriz çağına girmesi mümkündür.

Kapitalizmi *uzun vadede* yöneten değer, iktidar ve doğa rejimlerindeki çelişkiler, ifadelerini gelişim krizleri ve çığır açıcı krizlerde bulur. İçinde bulunduğumuz dönemin türbülansını, çakışan krizler modeli[10] yerine, birçok kolu olan tekil bir kriz olarak –doğayı düzenlemenin yolu olarak kapitalizm– görmeliyiz. Gıda ve iklim, finans ve enerji, tekil bir uygarlık projesinden –Ucuz Doğa kanunu olan değer kanunu– doğan krizin farklı biçimleri değil, farklı kollarıdır.

Kapitalizmin, servet, iktidar ve doğadaki biçimlenimlerininasıl şekillendirdiğini ve yeniden-şekillendirdiğini sorarak

[10] Foster (2013). "The Epochal Crisis".

başlayabiliriz. Öncelikle bunlar bağımsız üç kutu gibi değil, modern dünya sisteminin yığışımlı ve döngüsel gelişimindeki birbiriyle ilişkili hareketler olarak düşünülmeli. Bu sorgulama çizgisini takip etmek bizi kapitalizmin değer kanunu alanına yaklaştırır, çünkü bu çizgi sırayla, kapitalizmin değer ilişkilerinin kararlılıkla koşullandırdığı sermaye, iktidar ve doğanın ortaya çıkışı, gelişimi ve döngüsel olarak yeniden yapılandırılmasını izler.

Değer ilişkilerini iki temel şekilde düşünebiliriz. İlki, bir yöntem olarak değerdir. Bu yaklaşım, tarihsel kapitalizmi, "gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimi" yoluyla, "organik bütün... içindeki ayrımlar" halinde yeniden yapılandırır.[11] Bu, "doğa" ve "toplumun" çelişkili bir birlik lehine düzenlenen dünya-ekolojik tanımına izin verir: "gerçek yaşamın üretilmesi ve yeniden üretilmesi." Bu aslında insan faaliyeti ile doğanın geri kalanı arasındaki *a priori* tarihsel sınırı kesen ve istikrarsızlaştıran bir birliktir ve "gerçek yaşamın yeniden üretilmesi" insanın her adımında insan-dışı doğa ile iç içe geçmişliğini simgeler. Yaşamın üretimini ve yeniden üretimini rehber olarak almak, ekonomik ve ekolojik arasındaki ontolojik ve tarihsel bölünmeyi, insanın ve insan-dışı doğaların kesin tarihsel konfigürasyonlarının lehine aşmamıza izin verir. "Ekonomi" fetişinden bir kez kurtulduktan sonra, değerin, soyut toplumsal doğa ve soyut toplumsal emek olarak çifte varlığında sürekli yeniden üretilmesini mümkün kılan iktidar ve (yeniden) üretim ilişkilerine odaklanabiliriz.

Soyut toplumsal emek, toplumsal olarak gerekli emek-zamandır. Tüm türler bir şekilde "iş yapar" ancak insanlar, toplumsal olarak gerekli emek-zaman altında yaratır ve emek harcarlar. Bunu yalnızca insanlar ve yalnızca *bazı* insanlar yaparlar. Değer kanunu --değer kuramı değil, onun tarihsel işleyişi– çok özel bir şekilde antroposentriktir. Yalnızca insanın emek-gücü değeri doğrudan üretir. Bir ağaç, bir at ya da bir

[11] F. Engels (1934). *Engels to J. Bloch in Berlin, London, September 21, 1890*, New International, c. 1, no. 3, s. 81–85; K. Marx (1973).*Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, M. Nicolaus (Çev.), New York: Vintage, s. 99–100.

jeolojik yapıya ödeme yapılamaz. Ancak at ya da ağacın karşılığı ödenmemiş emeği olmadan da metalaşmış emek-gücü üretim yapamaz. Toplumsal olarak gerekli *karşılığı ödenmemiş* emek, toplumsal olarak gerekli emek-zamanın temelidir.

At ya da ağaçtan farklı olarak, karşılığı ödenmemiş insan emeğine ödeme yapılabilir, ancak kapitalistler borçlarını ödemeyi sevmez ve bunun da oldukça geçerli bir nedeni vardır: Emek-gücünün yeniden üretimini tamamen metalaştırmak, birikimin kabul edilebilir kâr oranlarında ilerlemesine izin veren karşılığı ödenmemiş emeği ortadan kaldıracaktır. Marksistler kapitalizmi bazen "toplumsal emeğin büyük bir kısmının emek-gücünü satmak zorunda olan mülksüz emekçiler tarafından yapıldığı" bir sistem olarak tanımlar.[12] Ancak bu tam da olmaması gereken şeydir! Eğer kapitalizm içinde gerçekleşen emeğin çoğu paraya çevrilirse, emek-gücü maliyetleri yükselir ve ucuz emek-gücü yok olur. Bu da bildiğimiz anlamıyla sermaye birikiminin imkânsız olması demektir.

Bunların hiçbiri, ücretli-emeğin ikincil fenomen olduğunu iddia etmez. Tam tersine! Proleterleşme, kapitalist dünya-ekolojisi için temel olan "birleştirici bir tarihsel süreç" olarak daha iyi anlaşılabilir.[13] Bu bağlamda, değer kanunu, modern proletaryanın yükselişinin değil, "yeniden üretim koşullarının genelleştirilmesine" diyalektik olarak katılan ücretli emekeşitsiz küreselleşmesinin merkezine oturur.[14] Soyut toplumsal emek olarak değer, kısmiliğine rağmen değil, onun üzerinde işler. Meta üretiminin dışında ancak, ona eklemlenmiş yaşamsal faaliyet, toplumsal olarak gerekli karşılığı ödenmemiş emektir. Daha açık ifade etmek gerekirse, toplumsal olarak karşılığı ödenmemiş gerekli emek, metalaştırılmış emek-gücü ile benzer şekilde ölçülemez, çünkü ölçülebilir soyut toplumsal emeğin koşulu, daha da büyük bir ölçülemeyen emek kütlesidir. Karşılığı ödenmemiş emek, "ekosistem hizmetlerinde" olduğu gibi hesaplanabilir –çoğu zaman da hesaplanır– ancak

[12] E. M. Wood (2002). *The Origin of Capitalism*, London: Verso, s. 2.
[13] P. McMichael (1991). *Slavery in Capitalism*, Theory and Society, c. 20, no. 3, s. 343.
[14] A.g.e.

değerlenemez. Sermayenin hedefi gerekli emek-zamanı azaltmaktır. Bu azaltma sermaye varlığının özünden kaynaklanır, sermayenin emek verimliliğini, toprak verimliliğine tercih etmesi ve Ucuz Doğalar'ı emek verimliliğinde büyüme sağlamak için harekete geçirmesi bunun örnekleridir. Yeryüzündeki değişikliğin hızlanması ve geçici fakat inatçı bir soyut toplumsal emek rejimin ortaya çıkması, on altıncı yüzyılda kapitalizmin yükselişinin iki yüzüdür. Soyut toplumsal emek, yalnızca Ucuz Doğa'nın karşılığı ödenmemiş emekte, yeni ve keskin bir şekilde hızlanan ilişki temelinde şekillenir.

Geleneksel anlatıda yükselen emek verimliliği, endüstriyel üretimde bir teknolojik ilerleme ve örgütsel yenilik hikâyesidir. Bu doğru olabilir ama hikâyenin tamamını yansıtıyor mu? Üretim noktasındaki yeni makineler ve örgütler, emek verimliliğini ancak –uzun vadede gerekli emek-zamanı düşürerek– dört büyük girdinin değer bileşimini azaltacak yeni iktidar teknolojileriyle ilerletebilir. Dört Ucuzlar, yerleşik meta üretim alanları içindeki yenileştirmeler yoluyla yalnızca kısmen yeniden sağlanabilir. Dört Ucuzlar aynı zamanda yeni temellük stratejilerine ve yeni meta sınırlarına bağlıdır. Burada, değer kanunu tarafından kaynaştırılmış bir uygarlığın mümkün kılınmasına olanak sağlayan, sermaye birikimi ile kapitalist iktidarın yükselişi arasındaki sistemik bağlantıyı buluruz. Gereken emek-zamanı azaltmak için sermaye, sermaye devresi dışında bulunan ancak kapitalist iktidarın erişebileceği karşılığı ödenmemiş "emeği" azamileştirmeyi amaçlayan bir uygarlığı harekete geçirir – ve rasyonelleştirme, zorlama ve kabul yoluyla uygarlığı yaratmaya çalışır.

Metalaştırma yoluyla toplumsal olarak gerekli emek-zamanın azaltılmasını sermayeleştirme olarak adlandırıyorum, karşılığı ödenmemiş emeğin sermayeye hizmetinin azamileştirilmesini ise temellük. İkisinin arasında bazı kesişen noktaların olduğu kesin. Kartezyen çerçeve, insanlık ve doğanın ayrımını varsayarken dünya-ekolojisi savı, hayatın dokusu içindeki insanların (diğer birçok türün arasında) ayırt edici özelliklerinden kaynaklanan bir diyalektik birliği varsayar.

Bu nedenle, odak noktamız, sermayeleştirme ve temellükün, değer ve iktidarı hayatın dokusu içinde yeniden-üreten kalıp ve kurallar olarak birlikte çalışmasına yönelir. Bu, bize tarihsel kapitalizmin uzun vadede çevre-üretme kalıplarını tanımlamak ve açıklamak için bir yol sağlar.

BİRİKİM KRİZLERİ ya da SINIR OLARAK KAPİTALİZM

Bu çevre-üretme kalıpları yeni bir coğrafî genişleme türüne dönüştü. Kapitalizmin kapalı bir sistem olarak anlaşılması imkânsızdır; dolayısıyla sermayenin sonsuz birikimi de aslında doğanın sonsuz içselleştirilmesidir. Yani kapitalizmi tanımlayan sınır hareketidir. Erken modern haritacılık devrimlerinde yerküre, somut coğrafyalar olmak yerine soyut mekân olarak tasavvur ediliyordu. Kuramsal olarak ortadan kaldırılan coğrafik özgücülük, kendini burjuvazinin soyut mekân fantezisi ile dinamik bir gerilim (iklim, toprak, topoğrafya, hastalıklar) ilişkisi olarak sürekli yeniden gösterecekti. Dünyayı enlem ve boylamlara bölerek dışsal bir nesne olarak haritalamanın en büyük avantajı, doğa emeğinin sermaye birikimi lehine etkili biçimlerde temellükünün sağlanmasıdır. Kapitalist üretimin dinamizmi, soyut toplumsal doğa üzerinden, artan oranlarda madde akışını sağlayan sınırların temellük etme girişimi olmadan düşünülemez. Değerin kendini genişleten karakteri, soyut emekteki artıştan ayrı olarak üretim hacminde yaşanan büyük yükselişe bağlıdır. Emek-zamanın kesintisiz azaltılması, Dört Ucuzların temellükü garantilendiği sürece gerçekleşir. Bu, garanti ise temellüklerin gerçekleşebilmesi için coğrafî alanların sürekli genişlemesini gerektirir. Dolayısıyla sermaye ve kapitalist iktidar, ucuz doğanın birlikte üretiminde birleşir.

Kısaca sınırlar, sermayenin ve kapitalist iktidarın genişlemiş yeniden-üretimindeki yaygın işlevi dolayısıyla daha merkezî bir unsurdur. Harvey, kapitalizmin sınırlarının sonuyla yüzleştiğini ve bu türden sınırları "aktif olarak üretebileceğini" dile getirirken, aslında çağdaş radikal eleştirinin ciddî bir

yanlış okumaya dayanan ortak aklını yansıtır.[15] Özelleştirme ve finans kaynaklı mülksüzleştirme süreçleri, sermayeleşmiş ilişkiler alanında faaliyet gösterdiği sürece birikimi yeniden canlandıramaz; bu süreçler neoliberal çağda işe yaradı, çünkü asgari düzeyde metalaştırılmış emek-gücü, gıda, enerji ve hammaddeleri sermayen döngülerine ulaştırmak zorundaydı.

Kırdan uzaklaşma, köylü tarımından dünya pazarına doğru yönelim, zengin enerji ve maden kaynaklarının çıkarılması gibi modern dünya tarihinin bu büyük hareketleri, bir kısmı için diğerlerinden daha belirgin olsa da özünde sınır hareketleridir. Temellük hareketleri yedek emek ordusunu büyüttü; dünya proletaryasına gıda arzını genişletti; meta üretimine doğru güçlü bir enerji akışını sağladı, üretimde emek verimliliğini artırdı ve sermayenin teknik bileşimi güçlense de devasa hacimlerde hammaddeyi sanayi üretimine yönlendirerek değişmez ve dolaşan sermayenin değer kompozisyonunu aşağı çekti. Sade bir şekilde ifade etmek gerekirse, sermaye çağının açılmasını sağlayan Büyük Sınır kendi icraatını, Doğa'nın karşılıksız hediyelerini –ve elbette insanların– sermaye ve iktidar sahiplerine ucuz şekilde sunarak başardı.

Büyük Sınır hem içeride hem de dışarıdadır. Sınırların temellük edilmesi yalnızca kapitalizmin dış sınırlarında gerçekleşmez, metalaştırmanın merkezinde toplumsal-ekolojik yeniden üretimin "dikey" düzleminde de gerçekleşir. Yalnızca sömürgeler değil, kadınların (kısmen) metalaştırmaya tâbi karşılığı ödenmemiş emeği de sınırlara dahildir. Sınırları temellük etmenin yatay ve dikey hareketleri, belli toplumsal-ekolojik bükülme noktaları olan farklı coğrafî alanlarda ortaya çıktı ve birikim süreciyle ilişkileri yoluyla birleştiler. Meta sınırları, yeniden-üretim ilişkilerini ve metalaştırma alanlarına doğru kaymayı merkez alarak, temellük ve karşılığı ödenmemiş emeği temellük alanlarından aktarma yoluyla hem iç hem de dış bölgelerde çalıştı. İç bölgelerde emek-gücünün Ucuz yeniden üretimi için kadınların karşılığı ödenmemiş

[15] D. Harvey (2003). *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, s. 131.

emeğine, dış bölgelerdeyse insan-dışı doğaların (ormanlar, toprak, maden kaynakları) temellük edilmesi öncelikti. Değer kanununun sırrı, emek-gücünün sömürüsü ve karşılığı ödenmemiş emek/enerjinin temellük edilmesinin çığır açıcı sentezidir. Toplumsal olarak gerekli emek-zamana dayanan soyut toplumsal emek rejimi, yeni temellük alanlarını sisteme dahil eden soyut toplumsal doğa rejimleri formasyonu yoluyla tarihsel olarak ortaya çıktı ve yığışımlı olarak yeniden yapılandırıldı.

Burada ileri sürülen sav, dünyayı dışsal bir nesne olarak rasyonelleştiren, sadeleştiren, standartlaştıran ve haritalandıran soyut toplumsal doğanın dolaysız biçimde Ucuz Doğa'dan oluştuğudur. Soyut toplumsal doğa, değer kanununun özünde bulunur ve dışsal Doğa'nın praksisi, meta üretimi ve değişiminin genelleştirilmesi için merkezî önemdedir. On altıncı yüzyıldan itibaren, metalaştırmanın, sermaye birikiminin ve sembolik yeniliklerin adım adım birbirine yaklaşan süreçleri, modern dünya gelişimindeki yararlar silsilesini oluşturdu. Marx'ın değer kanununu katı bir şekilde gözden geçirmeyi teklif etmiyorum. Sermayenin özü, soyut toplumsal emektir. Değer ilişkilerini, sermaye, iktidar ve doğa üçlüsü ile sermayeleştirme ve temellük etmenin diyalektiğine odaklanan yöntemsel temel olarak almayı öneriyorum.

Bu bakış açısıyla, değer ilişkileri tarihsel olarak, soyut emek ve soyut doğanın birbirini izleyen biçimlenimlerine dayanır. Bu biçimlenimler tarihsel doğalardır. Değer kanunuyla birlikte üretilen her tarihsel doğa, yaşamsal faaliyetlerin temellük edilmesi ile emek-gücünün sömürülmesinin yenilenmesini sağlar. Karşılığı ödenmemiş emeğin temellükü, emek-gücünün sömürülmesinin önüne geçmelidir, aksi takdirde Dört Ucuzlar geri dönemez ve kapitalizmin refahı sağlanamaz. Soyut toplumsal doğa, sembolik praksis ve bilgi formasyonunun yeni biçimleri yoluyla birikim sınırlarını genişleten süreçlerin adıdır.

Bu nedenle değer, sistem içinde bazı sonuçları olan bir ekonomik yapı değildir. Aksine, kilit önemdeki "ekonomik"

ifadesiyle (soyut toplumsal emek) sistem içindeki bir ilişkidir. Sermaye birikimi, soyut toplumsal emek ve toplumsal olarak gerekli emek-zamanı azaltma mücadelesi olmadan düşünülemez. Benzer şekilde, sermaye birikimi, karşılığı ödenmemiş emeğin temellük edilmesinin emek-gücü sömürüsünü gölgede bırakmasına alan açan soyut toplumsal doğanın sembolik praksisi olmadan da düşünülemez. Bu iki hareketi birleştirmek için sermaye döngüsü ve yaşamın temellük edilmesini birleştirecek bir inceleme gerekir. Bu da kapitalizm tarihini ve değerin, doğa, iktidar ve sermaye arasında dalgalanmakta olan merkezini anlamlandırmaya yarayacak dünya-ekolojik-bir çerçevedir.

Kapitalizmin yükselişi, toprak verimliliği yerine emek verimliliğini ön plana çıkaran bir zenginlik ölçüsünü kullanarak doğayı düzenlemenin yeni bir yolunu ortaya koydu. Bu günümüzde gittikçe zayıflayan Ucuz Doğa'nın ilk ortaya çıkışıdır. Sınırların temellük edilmesindeki büyük artış ve on altıncı yüzyıldaki verimlilik artışıyla sonucunda bu tuhaf değer kanunu, kapitalizme olağandışı bir dinamizm kazandırdı. Kapitalizm bu dinamizmle tüm doğayı pençesine aldı ve böylelikle emek-gücünün sömürü hızını yükseltti. 1450'lerden itibaren peş peşe verimlilik ve yağma hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Bunlara, üretim ve ulaştırmadaki büyük teknik ilerlemeler yoluyla doğanın karşılıksız hediyelerinin temellük edilmesi de eklendi. Böyle bir analiz, Yeşil Düşünürlerin Endüstri Devrimi'ni ekolojik krizin kökenleriyle karıştırdığı bir dönemde, kapitalizm sürecinde beliren etkili dinamik *ilişkiler*in anlaşılması için önemlidir. (Endüstri Devrimi, ekolojik krizin ilk işareti değil, kapitalizmin erken döneminde yaşanan çelişkilerin çözümünden ziyade yeniden düzenleme amacı taşıyan bir devrimdir.)

Erken modern dönemde, toprak verimliliğinden emek verimliliğine geçiş, aynı dönemde yeryüzündeki dönüşümün devrimci hızını büyük ölçüde açıklar.[16] Kuzeydoğu Brezilya,

[16] J. Moore (2007). *Ecology and the Rise of Capitalism*; A.g.y. (2009). *Madeira, Sugar, and the Conquest of Nature in the "First" Sixteenth Cen-*

İskandinavya ve Polonya'nın toprak ve ormanları uzun on yedinci yüzyılda temellük edildi (ve tüketildi), Yeni Dünya'nın şeker sınırları ve Afrika köle sınırları birbiri ardına hareket ettikçe, insan doğası da özgürce temellük edildi (ve tüketildi).On sekizinci yüzyıldan sonra da değişen bir şey olmadı, uzun on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki büyük birikim dalgaları temellük sürecine eşit derecede bağlıydı, ancak bu sefer sıra, yeraltı kömür ve petrol sınırlarının temellükündeydi. Bu sınırlar, "devletin yeni araçları" ve emeği elinde tutan köylü formasyonlarını, Güney Asya'dan Güney İtalya'ya dek istikrarsızlaştırankentli üretim için her zaman önemli rol oynamıştır. Öyleyse geçmişin ışığında şu soruyu sorabiliriz:Günümüzde, kapitalizm, doğanın karşılıksız hediyelerini, yeni bir birikim evresi başlatmaya yetecek kadar büyük boyutta temellük edebiliyor mu, yoksa on altıncı yüzyıldan beri sermaye birikimini sağlama almaya uğraşan verimlilik ve yağma diyalektiğinin tükenişine mi tanıklık ediyoruz?

Kapitalizmin her dalgası, sermaye birikiminin kentlerdeki mekânsal ve üretken "onarımlarının" tarımdaki karşılığı olan muazzam sınır hareketlerine dayanır. Temellük ve sermayeleştirme hareketlerinin bir araya gelmesiyle, en yüksek temellük oranına aracılık edecek yeni fırsatlar ortaya çıkarıldı ve sermaye birikiminin azamileştiği dünya-ekolojik devrimlerini oluşturdu. Bu devrimlerle –ve onların işaret ettiği örgütsel yapılar– endüstri ve finans sektörlerindeki yenileştirmelerle, tarım ve doğal kaynakların temellük edilme süreçleri kuşatıldı. Yenileştirmeler, birikimi önce rahatlatsa da sınırlardaki gelişmesinin etkilerini yavaşlatması nedeniyle –bazen hızla– birikimin önündeki en büyük engel haline gelmeye başladı. Böylelikle yeni proleterleşmiş işçiler örgütlendi, tarım bölgelerinde tükenme başladı, kömür yatakları kurudu. Sonuçta, sermayenin artan değer bileşimine ve azalan ekolojik fazlaya doğru yalpalayan bir hareket gelişti.

---

tury: Part I, Part II, Review (Fernand Braudel Center); A.g.y. (2010). *Amsterdam is Standing on Norway, Part I, Part II*; A.g.y. (2010). *This Lofty Mountain of Silver Could Conquerthe Whole World*, Journal of Philosophical Economics, c. 4, no. 1.

Kapitalizmin Ucuz Doğa stratejisi, üretimin değer bileşimini azaltmak, böylece kâr oranının düşme eğilimini kontrol altına almak amacıyla, yeryüzünün biyolojik kapasitesine ve jeolojik dağılımının temellükünü amaçlıyordu. Temellük yoluyla birikim olanakları daraldıkça mekânsal onarımlardan zamansal onarımlara doğru derin bir kayma ve mekânın temellükünden zamanın sömürülmesine bir geçiş bekleriz.[17] Bu neoliberal finansallaşmanın en büyük gücü değil mi? Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde, Ucuz Doğa'nın da sonu göründ ü. 1983'ten sonraki yirmi yıl boyunca, daha fazla şiddet, daha fazla biyolojik güç ve daha fazla silâh ile Dört Ucuzlar'ın devamı sağlandı, ancak yeni binyılın başında bazı şeyler değişmeye başladı. Temellük tökezlemeye, tarım, enerji, madencilikte, üretim ve temellük maliyetleri artmaya başladı. Fiyatlardaki yukarı yönlü hareketi, 2003 yılında, meta patlamasıyla birlikte görmezden gelinmesi mümkün olmayan bir seviyeye ulaştı. Emek-gücü hâlâ ucuz görünüyordu, ancak burada da Ucuz Emek stratejisi aşınma işaretleri gösteriyordu. Doğanın yükselen sermayeleştirilmiş bileşimi burada durmadı. Temellük, sadece bilinen tüm eski şekilleriyle birlikte bozulmakla kalmadı, artık kaçınılmaz hâle gelmiş toksikleşmeyi de yaymaya başladı (örneğin Meksika Körfezi'nde bir gecede yaşanan yıkım, hidrolik çatlatma ve kömür için dağların temizlenmesi gibi).

Günümüzdeki sorun, kapitalizmin uzun bir geçmişi olan ekolojik rejimini tüketmesidir. İnsan ve insan-dışı doğaları çok düşük maddi bedeller ve enerji harcanarakçalıştırma süreci, kapitalizmin büyük meta sınırlarının ve bununla birlikte kapitalizmin uzun birikim dalgalarının tarihidir. Sınır topraklarının ve emeğin temellükü, on yedinci yüzyıldaki Hollanda hegemonyasından 1970'ler ve 1980'lerde neoliberalizmin yükselişine kadar sermaye birikiminin tüm büyük dalgaları için vazgeçilmez koşul olmuştur. Bu meta sınırlarındaki kritik "emeğin" karşılığı ödenmedi; Ucuz Doğa stratejisi, Dört Ucuzları bu temel üzerinde ilerleyerek yenilemeyi başardı.

[17] D. Harvey (1989). *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.

Sınırlar hızla kapanırken bu strateji iki şekilde başarısız oluyor. Bir yandan, yeni karşılığı ödenmemiş emek akışları yavaş olsa da gerçekleşiyor. Öte yandan, çöplerin ve toksikleşmenin birikimi artık *yapılmakta olan* ücretsiz emeği tehdit ediyor. Bu, artı değerden negatif değere geçiştir. İklim değişikliği bunun en büyük örneğidir, ancak tek örnek o değil. Küresel ısınmanın, yeni bir kapitalist tarım devriminin–ve onunla birlikte de Ucuz Gıda'nın dönüşünün–önünde aşılmaz bir engel oluşturduğu giderek daha iyi anlaşılıyor. Bu açıdan bakıldığında yirmi birinci yüzyılın en büyük sorunu "verici" kaynaklar olmayabilir. Ucuz çöpün sonunun, ucuz doğal kaynakların sonundan daha ciddî etkileri olabilir. Finansallaşmaya geçiş ve yeniden üretim alanındaki sermayeleştirme derinleşmesi, kaçınılmaz olanı ertelemek için güçlü bir yol oldu. Peki, kapitalizmin hayatta kalmasına daha ne kadar izin verecek?

Jason W. Moore; Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi ve Dünya-Ekoloji Araştırmalar Ağı Koordinatörüdür. Çevre tarihi, coğrafya tarihi, on altıncı yüzyıldan günümüze Avrupa ve Amerika kıtalarında kapitalizmin tarihi ve ekoloji üzerine çalışıyor.

Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Ucuz Doğanın Sonu ya da "Çevre" Hakkında Endişelenmeyi Nasıl Bırakıp, Kapitalizmin Krizini Sevmeyi Öğrendim* (Ekoloji Kolektifi Derneği, 2017), *Capitalocene o Antropocene?* (Ombre Corte, 2017), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism* (PM Press, 2016), Raj Patel ile *A History of the World in Seven Cheap Things* (University of California Press, 2017).

epos

Bu kitabın odak noktası kapitalizmdir: *Para. İklim. Gıda. Emek.* Başka bir deyişle bu kitap, sermayenin birikim mantığını, kapitalizmin tarihini ve kapitalist uygarlığın tarihini incelemektedir. Kapitalist uygarlık, insanları doğadan ayrıştırmadı, aksine bireysel hayatları sıkı sıkıya birbirine bağlayarak geniş coğrafyaları kapsayan bir hayat dokusunun içine yerleştirdi. Kapitalizm, hayatlarımızı, kahvaltılarımızı, çalışma günlerimizi, amaçlarımızı, cinsiyetlerimizi, emek sömürüsünü, kadınların ücretsiz çalıştırılmasını ve köleleştirilmesini, doğanın talan edilmesini dünya-tarihsel etkinlik sürecindeki parçaları haline getirdi.

•

Çevreci, feminist ve Marksist düşünceye dayanan Jason W. Moore *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm* ile yerleşik ekoloji görüşlerinde tanınmayan bir sentez sunuyor: Kapitalizm, doğa, iktidar ve zenginlik bileşiminden oluşan bir "dünya-ekolojisidir". Elbette ekolojik sorunlarımızın kaynağı, kapitalizmin ucuz emek, ucuz gıda, ucuz enerji ve ucuz hammadde (: kâr-daha fazla para ve iktidar) yaratma kapasitesidir. Sermayenin (Dört Ucuzlar yani) emek, gıda, enerji ve hammaddeden yararlanma kapasitesi Dünya-ekolojisini/kapitalizmi ve nihayet hayatın dokusunu oluşturur: Dünya-ekolojisi tam olarak sermayenin/iktidarın üretim/para kazanma ve yönetme süreçleri ve biz sıradan insanların da çalıştığı, amaçlarının peşinden koştuğu, milliyetlere, cinsiyetlere, kültürlere ayrıldığı gündelik hayatın ta kendisidir. Dünya-ekolojisi kapitalizmdir. Kapitalizm, genelde görmeye alıştığımız gibi dar bir ekonomik ve sosyal ilişkiler bütününden ibaret değildir, kapitalizm daha ziyade, hayatın bütününe yerleşmiş olan sermayenin, iktidarın ve üretim/yeniden-üretim süreçlerinin dünya-ekolojisi olarak anlaşılmalıdır. Kapitalizm ve doğa kavramı içiçe geçmiştir. İnsanlar ise bu dokunun içine hapsolmuştur.

Bu kitap bir davettir. İnsanlığın doğada işgâl ettiği yeri, bu yerin tarihe bakışımızı nasıl etkilediğini, ekolojik kriz analizini ve tüm hayatın kapitalizmden özgürleştirilmesi tartışmasına davettir.



ISBN-978-605-482-227-0

